

CONTRIBUȚII LA PREISTORIA ȘI ISTORIA ANTICĂ

A SPAȚIULUI CARPATO-
DANUBIANO-PONTIC

In honorem
professoris Ion Niculiță
natalia sua octogesima
celebrantis

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

CONTRIBUȚII
LA PREISTORIA ȘI ISTORIA ANTICĂ
A SPAȚIULUI
CARPATO-DANUBIANO-PONTIC

In honorem professoris Ion Niculiță
natalia sua octogesima celebrantis

Editori:

Aurel Zanoci, Mihail Băț

Chișinău 2019

Aprobat de Comisia de selecție pentru editarea cărții naționale și editat
cu contribuția Ministerului Educației, Culturii și Cercetării al Republicii
Moldova.

© Autorii

Redactor: Vlad Pobilă

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Contribuții la preistoria și istoria antică a spațiului carpato-
danubiano-pontic: In honorem professoris Ion Niculiță natalia
sua octogesima celebrantis / ed.: Aurel Zancu, Mihail Băț. –
Chișinău: Cartdidact, 2019. – 448 p.: fig., fot.

Texte: lb. rom., germ., engl., alte lb. străine. – Rez.: lb. rom.,
germ., engl., alte lb. străine. – Bibliogr. la sfârșitul art. – Referințe
bibliogr. în subsol. – Apare cu contribuția Min. Educației, Culturii
și Cercet. al Rep. Moldova.
400 ex.

903/904(092)(082)=00
C 69

*Pe copertă: Cerceț din aur descoperit de prof. Ion Niculiță în 1968
la necropola plană Hansca-Lutăria.*

CARTDIDACT SRL
mun. Chișinău, șos. Hîncești 138/1
tel: 022 24 10 62, 022 28 81 78, 022 28 14 30
Email: comenzi@cartdidact.md
www.cartdidact.md

ISBN 978-9975-3315-0-0.

Tipărit la BONS OFFICES

Cuprins

Cuvânt înainte (<i>Gheorghe Ciocanu</i>)	8
Tabula Gratulatoria	10

IN HONOREM

Ion Niculiță la 80 de ani – Decanul de vârstă al Tracologiei nord-dunărene <i>Valeriu Sîrbu</i>	15
Omagiu unui savant și creator de școală arheologică pe meleagurile Basarabiei <i>Nicolae Ursulescu</i>	21
Polul arheologic al profesorului Ion Niculiță și cercetările de la Hansca <i>Gheorghe Postică</i>	27
Cine a fost și este pentru mine profesorul Ion Niculiță? <i>Ion Eremia</i>	34
Ion Niculiță – profesorul, savantul și mentorul <i>Valentin Tomuleț</i>	40
Omagiile mele, Domnule Profesor! <i>Elena Ploșnița</i>	45
Cariera de arheolog a profesorului Ion Niculiță – repere și amintiri <i>Sergiu Matveev</i>	48
Lista publicațiilor profesorului Ion Niculiță	63

STUDIA

Cristian Schuster

Erwägungen zu den Gräbern Nr. 37 und 145 der Nekropole von Brăilița, Rumänien Considerații cu privire la Mormintele nr. 37 și 145 din necropola de la Brăilița, România	73
--	----

Marija Ljuština

Amber in the Bronze Age of Serbia: Old Finds and New Discoveries Chihlimbarul din epoca bronzului în Serbia: descoperiri vechi și descoperiri noi	87
--	----

Eugen Sava, Mariana Sîrbu

- O nouă descoperire a unui topor de tip Borodino
New discovery of a Borodino type ax 101

Oleg Levițki, Livia Sîrbu

- Trinca „Izvorul lui Luca” – un sit al culturii tracice timpurii
din zona Podișului Moldovei de Nord
Trinca “Izvorul lui Luca” – a site of early Thracian culture in the region
of the Northern Moldavian Plateau 111

Игорь Бруяко

- Комплекс эпохи раннего гальштата с костяными псалями
(городище Картал на Нижнем Дунае)
Komplex der frühen Hallstattzeit mit Knochenkebeln aus Kartal
an der Unteren Donau 137

Andrei Nicic, Andrei Corobcean, Veaceslav Sprîncean

- Un pumnal de bronz inedit descoperit în preajma s. Cărbuna
(raionul Ialoveni, Republica Moldova)
Un poignard de bronze inédit découvert près de la localité de Cărbuna
(district de Ialoveni, République de Moldavie) 151

*Sorin-Cristian Ailincăi, Adrian Adamescu, Florian Mihail,
Cristian Micu, Alexandra Țârlea, Aurel-Daniel Stănică*

- Despre locuirile umane de la începutul mileniului I a. Chr.
în zona lacului Babadag
The human habitations from the beginning of the first millennium BC
in the area of the Babadag Lake 163

Dragoș Măndescu

- Vârfuri de săgeți „de tip scitic” în mediul cultural Ferigile
(tumulul 10 de la Valea Stânii)
„Scythian type” arrowheads in Ferigile cultural milieu (the barrow no. 10
from Valea Stânii) 187

Денис Топал

- Погребение из Пыржолтен и воинское снаряжение финала
среднескифского периода Карпато-Подунавья
Pirjolteni burial and the military equipment of the late Middle Scythian period
of the Carpathian-Danube region 207

Valeriu Sîrbu

- Two prestige silver artifacts (Mramorac "Belt") found at Novi Sad, from 6th-5th c. BC, in the National Museum of Banat (Timisoara)
Două piese de prestigiu din argint („centuri” de tip Mramorac) din sec. VI-V a. Chr., descoperite la Novi Sad, în Muzeul Național al Banatului (Timișoara) 229

Natalia Mateevici, Serghei Fidelschi

- Amforele grecești din sec. VI-V a. Chr. din săpăturile de la așezarea Ciobruciu de pe malul stâng al râului Nistru
Greek amphorae of the 6th-5th centuries BC in the excavations from the settlement Ciobruciu on the left bank of Nistru River 243

Татьяна Самойлова

- Основные направления торговли античной Тире в доримский период по данным нумизматики и керамической эпиграфики
Basic directions of trade of ancient Tyras pre-Roman according to information of numismatics and ceramic epigraphic 255

Сергей Скорый

- О некоторых погребениях тяжёловооружённых скифских воинов на Юге Восточной Европы
On some burials of heavily armed Scythian warriors in the South of Eastern Europe 269

Виталий Синика, Николай Тельнов, Сергей Лысенко, Сергей Разумов

- Скифское захоронение в нестандартной позе на левобережье Нижнего Днестра
Scythian burial in a non-standard position on the left bank of the Lower Dniester 281

Mihail Băț, Aurel Zanoci, Elena Cojocari

- Tezaurul de piese de podoabă de la Mateuți: noi date și interpretări
The Mateuți Jewelry Hoard: new data and interpretations 297

Vasile Haheu

- Unele precizări în legătură cu fortificațiile și practicile de luptă ale tracilor septentrionali
Some clarification about the fortifications and fighting practices of Thracians-septentrionalis 323

Aurel Zanoci, Mihail Băț

- Noi date despre situl fortificat din preajma orașului Rezina
New data about the fortified site in the vicinity of the town of Rezina 339

Daniel Scherf

Kleinere Abschnittsbefestigungen im Bereich von Marburg/Lahn

Mici fortificații din preajma orașului Marburg/Lahn 351

Vasile Iarmulski

O fibulă de tip „Rechteckfibel” descoperită în necropola de tip Poieniști-Lucașeuca de la Dolineni (reg. Cernăuți, Ucraina): exemplu ale unor legături între Europa Central-Nordică și spațiul carpato-nistean în epoca preromană recentă a fierului

Eine Rechteckfibel aus der Poieniști-Lucașeuca Nekropole bei Dolineni (reg. Cernăuți, Ukraine): ein Beispiel weitreichende Kontakten zwischen nördlichen Mitteleuropa und ostkarpatischen Raum in der jüngeren vorrömischen Eisenzeit 367

Aurel Rustoiu

Dacii din Maramureș. Așezări fortificate și relații intercomunitare la sfârșitul epocii fierului

Dacians from Maramureș. Fortified settlements and inter-community relations at the end of the Iron Age 377

Игорь Прохненко

К вопросу о проникновении гето-даков в северо-восточную часть Верхнего Потисья

On the issue of the penetration of Geto-Dacians into the northeastern part of Upper Tisza Region 393

Iosif Vasile Ferencz, Mihai Cristian Căstăian

Turnul-locuință – simbol al puterii nobiliare în Dacia. Studiu de caz, Ardeu-„Cetățuie”

Tower-dwelling - symbol of noble power in Dacia. Case study, Ardeu- “Cetățuie” 409

Daniel Spânu

Un mic lot de fibule inedite de la Poiana în colecțiile Muzeului Național de Antichități din București

A batch of unpublished fibulae in the Collections of the National Museum of Antiquities in Bucharest 421

Vlad Vornic, Larisa Ciobanu

O fibulă de bronz din sec. V p. Chr. descoperită la Parcani (r-nul Soroca)

A bronze Fbula of the 5th century AD discovered in Parcani (Soroca district) 439

Lista abrevierilor / List of abbreviations 446

Cuvânt înainte

În calitate de coleg, în primul rând, dar și în virtutea funcției pe care o exercit – cea de rector al Universității de Stat din Moldova – simt necesitatea de a împărtăși bucuria omagierii la cea de-a 80-a aniversare a profesorului universitar Ion Niculiță, doctor habilitat în istorie, fondator al Școlii științifice de arheologie, mai mulți ani distingându-se în funcție de șef de catedră (1983-2012), dar și de decan al Facultății Istorie și Filosofie (1992-2002) a USM. Cu atât mai mult această bucurie sporește în cazul în care îmi dau seama că între copertele acestei cărți, dedicate marelui savant, un arhipelag de cuvinte ce va reprezenta parte a breslei omagiatului vor imprima și responsabilitatea fiecărui antologat în transmiterea cu exactitate a conotației celor scrise, determinându-mă să constat cu mândrie că aceasta ar fi doar viabilitate, așadar, răsunet în timp și peste timpuri al celui care este și va rămâne profesorul Ion Niculiță.

De menționat că protagonistul acestei cărți, Ion Niculiță, a avansat pe scara ierarhică universitară de la student-doctorand-lector-conferențiar universitar până la înaltul titlu științifico-didactic de profesor universitar, demonstrând calități excepționale și în știința istoriei, în calitate de cercetător erudit, prin cele două teze susținute – de doctor și doctor habilitat. Savant de notorietate și înaltă probitate, cu un entuziasm desăvârșit care îl caracterizează doar pe un Ales al lui Dumnezeu, a fondat Școala Științifică în domeniul arheologiei, lărgind aria de studiu și trezind tinerilor cercetători interesul pentru

problemele legate de etnogeneza tracilor septentrionali și, în special, a geto-dacilor, de procesele de romanizare și formare a daco-romanilor. Simfonie de culori benefice transmise domeniului ales, printr-o perfectă continuă consacrare, activitatea multidimensională a profesorului Ion Niculiță rămâne, totodată, o onoare și în contextul editării de către Domnia Sa a unor excelente lucrări ce o reflectă, acestea constituind monografii, manuale, studii și articole științifice (mai mult de 200), ce răspund într-un tot și cu demnitate exigențelor timpului.

În calitate de manager (șef de catedră, decan al facultății) a justificat titlul de „brav căpitan”, aflat la timona corăbiei care astăzi se numește Facultatea de Istorie și Filosofie, ferind-o de toate aisbergurile și furtunile dezlănțuite într-o societate-ocean supusă radicalelor schimbări, reușindu-i să o aducă la limanul scontat prin punerea în valoare a potențialului intelectual și cultivarea calității, a valorii discipolilor săi – astăzi zeci de doctori habilitați, doctori, sute de masteranzi, mii de studenți – între ele „arta de a fi om” fiind o axă. Aici, parafrazându-l pe Nietzsche, care afirma că „nu se binecuvântează numai cu mâna”, aș sublinia: savantul Ion Niculiță este și va rămâne un model de înțelepciune, mobilizând prin propriul exemplu la menținerea unei imagini impecabile atât a domeniului arheologie, cât și a facultății unde activează de la începutul carierei sale.

Toate activitățile pe diverse segmente și înălțarea la rang de necesitate vitală a promovării Adevărului, Frumosului,

Binelui, a Culturii și Calității într-o continuă dezvoltare a învățământului universitar, a Reformării și Umanizării societății noastre au fost apreciate la justa valoare de către conducerea Republicii Moldova prin acordarea unor înalte distincții de stat, inclusiv: Ordinul „Gloria Muncii”, titlul onorific „Om Emerit al învățământului public”, tot atât de elocvente în contextul celor remarcate anterior.

Despre profesorul Ion Niculiță s-a scris și se vor mai scrie încă multe pagini luminoase... deoarece Primăvara creației Domniei Sale este în permanentă ascensiune și nu cunoaște limite. Născut sub semnul vivacității unui Florar, rămâne un om al energiei pentru care „Nu aduce anul cât aduce ceasul”.

La acest bilanț al unor frumoase împliniri, care constituie și o perspectivă pentru materializarea a noi și noi idei, ce îl vor marca și în continuare ca adevărat strateg al politicilor educaționale și al celor de cercetare îmi rămâne doar ca să immortalizez aici urarea ce succede un sincer **„Mulțumesc pentru că sunteți!”**: *Onorate Profesor Ion Niculiță!* Toate faptele dumneavoastră sunt demne de lăudat nu doar la această oră de vârf, deoarece ați fost și rămâneți **Omul înțelepciunii**. Vă doresc în continuare ani rodnici, plini de bucuria împlinirilor și trăiți cu deplina încredere că sunteți Omul necesar nu doar sieși, nu doar celor aleși, ci tuturor acelor care au deplina încredere în personalitatea **ION NICULIȚĂ!**

La mulți ani într-o continuă splendoare!

Cu înaltă considerație,

Rectorul Universității de Stat din Moldova,

profesor universitar *Gheorghe Ciocanu*, doctor habilitat în științe fizico-matematice

Tabula gratulatoria

Dr. Adrian Adamescu (Galați)
Serghei Agulnicov (Chișinău)
Dr. Sorin-Cristian Ailincăi (Tulcea)
Dr. Marius Alexianu (Iași)
Dr. Andrei Asăndulesei (Iași)
Costică Asăvoaie (Iași)
Prof. dr. Alexandru Avram (București / Le Mans)
Prof. dr. Mircea Babeș (București)
Dr. Ludmila Bacumenco-Pîrnău (Chișinău)
Ioana Barbu (Deva)
Dr. Marius Barbu (Deva)
Mihaela Barbu (Deva)
Prof. dr. Alexandru Barnea (București)
Dr. Adrian Bălășescu (București)
Dr. Alexandru Bărbat (Deva)
Mihail Băț (Chișinău)
Dr. Ioan Bejinariu (Zalău)
Igor Bercu (Chișinău)
Dr. Alexandru Berzovan (Iași)
Sergiu Bodean (Chișinău)
Dr. Cristina Bodó (Deva)
Larisa Bogataia (Chișinău)
Prof. dr. Dumitru Boghian (Suceava)
Dr. Ana Boldureanu (Chișinău)
Dr. Neculai Bolohan (Iași)
Dr. Adina Boroneanț (București)
Prof. dr. Octavian Bounegru (Iași)
Dr. hab. Igor Bruyako (Odesa)
Valeriu Bubulici (Chișinău)
Vitalie Burlacu (Chișinău)
Dr. Valeriu Cavruc (Sfântu Gheorghe)
Adrian Cășălean (Deva)
Dr. Mihai Cristian Căstăian (Orăștie)
Dr. Costel Chiriac (Iași)
Dr. Vasile Chirica (Iași)
Larisa Ciobanu (Chișinău)
Dr. Andrei Corobcean (Chișinău)
Dr. Vasile Cotiuga (Iași)
Dr. Serghei Covalenco (Chișinău)
Dr. Roxana Curcă (Iași)
Serghei Curceatov (Chișinău)
Dr. Lilia Dergaciovă (Chișinău)

Dr. hab. Valentin Dergaciov (Chișinău)
 Dr. Andreea Drăgan (Cluj-Napoca)
 Dr. hab. Ion Eremia (Chișinău)
 Dr. Serghei Fidelschi (Tiraspol)
 Dr. Iosif Vasile Ferencz (Deva)
 Dr. hab. Ion Gumenâi (Chișinău)
 Vasile Haheu (Chișinău)
 Sergiu Heghea (Chișinău)
 Dr. Vasile Iarmulschi (Chișinău / Berlin)
 Dr. Constantin Iconomu (Iași)
 Dr. Ion Ioniță (Iași)
 Dr. Lăcrămioara Istina (Bacău)
 Dr. Theodor Isvoranu (București)
 Vitalie Jeleznii (Chișinău)
 Dr. Maia Kašuba (Sankt Petersburg)
 Prof. dr. Attila László (Iași)
 Prof. dr. Gheorghe Lazarovici (Cluj-Napoca)
 Dr. Alexandru Levinschi (Chișinău)
 Dr. hab. Oleg Levițki (Chișinău)
 Dr. Marija Ljuština (Belgrad)
 Prof. dr. Sabin Adrian Luca (Sibiu)
 Dr. Sergey Lysenko (Tiraspol)
 Dr. Magda Mantu-Lazarovici (Iași)
 Dr. Antoniu Marc (Deva)
 Dr. Liviu Marta (Satu Mare)
 Dr. Natalia Mateevici (Chișinău)
 Dr. Sebastian Matei (Buzău)
 Dr. Răzvan Mateescu (Cluj-Napoca)
 Dr. Sergiu Matveev (Chișinău)
 Despina Măgureanu (București)
 Dr. Dragoș Măndescu (Pitești)
 Dr. Cristian Micu (Tulcea)
 Dr. Florian Mihail (Tulcea)
 Prof. dr. Lucrețiu Mihăilescu-Bîrliba (Iași)
 Dr. Virgil Mihăilescu-Bîrliba (Iași)
 Dr. Cristina Mitar (Deva)
 Pr. dr. Octavian Moșin (Chișinău)
 Dr. Octavian Munteanu (Chișinău)
 Dr. Elena Muraru (Chișinău)
 Dr. Cătălin I. Nicolae (București)
 Dr. Andrei Nicic (Chișinău)
 Dr. Eugen Nicolae (București)
 Dr. Liana Oța (București)
 Dr. Nona Palincaș (București)
 Natalia Pașenciuc (Chișinău)
 Dr. hab. Anatol Petrencu (Chișinău)
 Dr. hab. Elena Ploșniță (Chișinău)
 Dr. Dan Pop (Baia Mare)
 Dr. Horea Pop (Zalău)

Sergiu Popovici (Chișinău)
 Dr. Elena Postică (Chișinău)
 Dr. hab. Gheorghe Postică (Chișinău)
 Dr. Igor Prokhnenko (Ujgorod)
 Dr. Sergey Razumov (Tiraspol)
 Dr. Svetlana Reabțeva (Chișinău)
 Dr. Cătălin Rîșcuța (Deva)
 Dr. hab. Aurel Rustoiu (Cluj-Napoca)
 Dr. Gabriel Rustoiu (Alba Iulia)
 Dr. Tatiana Samojlova (Odesa)
 Dr. hab. Eugen Sava (Chișinău)
 Dorin Sârbu (București)
 Dr. Daniel Scherf (Marburg)
 Dr. Cristian Schuster (București)
 Dr. Vitalii Sinika (Tiraspol)
 Ghenadie Sîrbu (Chișinău)
 Livia Sîrbu (Chișinău)
 Mariana Sîrbu (Chișinău)
 Prof. dr. Valeriu Sîrbu (București)
 Dr. hab. Sergey Skory (Kiev)
 Dr. hab. Daniel Spănu (București)
 Acad., prof. dr. Victor Spinei (Iași)
 Dr. Aurel-Daniel Stănică (Tulcea)
 Dr. Lăcrămioara Stratulat (Iași)
 Victoria Surdu (Chișinău)
 Dr. Igor Șarov (Chișinău)
 Dr. Dan Ștefan (Sfântu Gheorghe)
 Dr. Maria-Magdalena Ștefan (Sfântu Gheorghe)
 Dr. Nicolae Telnov (Chișinău)
 Dr. Adrian Felix Tencariu (Iași)
 Dr. Ion Tentiuc (Chișinău)
 Prof. dr. Dan Gh. Teodor (Iași)
 Dr. Silvia Teodor (Iași)
 Dr. hab. Valentin Tomuleț (Chișinău)
 Dr. Denis Topal (Chișinău)
 Dr. George Trohani (București)
 Dr. Oana Tutilă (Deva)
 Dr. Alexandra Țârlea (București)
 Dr. Senica Țurcanu (Iași)
 Costin Țuțuianu (Deva)
 Dr. Rodica Ursu-Naniu (București)
 Prof. dr. Nicolae Ursulescu (Iași)
 Mariana Vasilache-Curoșu (Chișinău)
 Dr. Mihail Vasilescu (Iași)
 Dr. Vlad Vornic (Chișinău)
 Dr. Aurel Zănoci (Chișinău)
 Dr. Vlad V. Zirra (București)
 Prof. dr. Nelu Zugravu (Iași)

IN HONOREM

Brățară multispiralică din argint, Saharna Mare.
Descoperită în 2010.

Ion Niculiță la 80 de ani – Decanul de vârstă al Tracologiei nord-dunărene

Câteodată, destinul unui om este indisolubil legat de o disciplină științifică, iar acel om marchează profund acel domeniu; cred că acesta e și cazul Profesorului Ion Niculiță.

În perioada studenției, prin 1973-1974, la seminariile de „Istoria veche a României”, cred că am auzit prima dată de Ion Niculiță, ca unul din arheologii care se ocupă cu cercetarea vestigiilor tracice de la est de Prut.

Dar abia după 1978, când, la rândul meu, am început săpăturile în așezarea getică de la Grădiștea și făceam deplasări de documentare la Institutul de Arheologie de la Iași, am luat un prim contact cu cercetările lui Ion Niculiță.

L-am întâlnit prima dată, prin mai-iunie 1990, la o sesiune organizată de Institutul de Arheologie de la Iași, atunci când a venit o importantă delegație de arheologi din Republica Moldova. A fost o întâlnire care a marcat începutul unei colaborări și prietenii de aproape trei decenii.

În mai-iunie 1992 am beneficiat de o bursă de studii la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova (Chișinău), care a inclus și deplasări pe șantiere arheologice (Butuceni, Orhei, Hârtopul Mare), astfel că am avut prilejul unor discuții cu domnia sa referitoare la tracia est-carpatică. Totodată, am remarcat bunăvoința sa de a-mi acorda accesul la studierea, fotografierea și desenarea unor materiale arheologice care mă interesau.

Cercetările arheologice de pe șantierele de la Novosel'skoe și Orlovka/Cartal,

din anii 1997-1998, unde am stat câteva luni în aceeași cameră, mi-au permis să-l cunosc cu adevărat pe Ion Niculiță. Acolo, în stepa Bugeacului, într-o arșiță cumplită și în vârtoarea unor interminabili nori de praf, în numeroasele zile de pe șantier, de periegeze sau în serile petrecute între bălțile nordice ale Dunării, pot spune că l-am cunoscut pe cercetătorul și omul Ion Niculiță. La un pahar de țuică din Banat, de cognac din Basarabia ori la câte o bere locală, am avut nenumărate discuții, pe diverse teme, de la cele referitoare la descoperirile arheologice din acea zi ori la strategia de cercetare pe care doream să o urmăresc, până la unele privitoare la istoria

Kazanlâk, 2017. Decanii de vârstă ai Tracologiei – prof. Maria Chichikova și prof. Ion Niculiță – la al 13-lea Congres Internațional de Tracologie.

Târgoviște, 2013. Prof. Ion Niculiță printre participanții la cel de-al 12-lea Congres Internațional de Tracologie.

Brăila, 2016. Conferirea medaliei Muzeul Brăilei „Carol I” profesorului Ion Niculiță în cadrul celui de-al 15-lea Colloquium internațional de arheologie funerară.

tumultoasă o zonei în care ne desfășuram activitatea.

Într-una din zilele grele de pe șantier, cu arșiță și plină de praf, l-am întrebat: „Ce căutăm noi aici – Dumneavoastră, profesor și decan al Facultății de Istorie din Chișinău, eu cercetător de gr. I,

reprezentantul Institutului Român de Tracologie? Nu ne-ar fi nouă mai bine la o terasă cu verdeață, la umbră, cu mici și o berică rece?” A rămas una din întrebările-glumă pe care ni le reamintim, deseori, când ne revedem.

ARHEOLOGUL

Este un neobosit și pasionat om de teren, dornic atât să identifice și să cerceteze vestigiile, cât și să le publice sau să le prezinte oaspeților săi. Fapt pe care am putut să-l constat atât prin periegezele și săpăturile din stepa Bugeacului, cât și prin vizitele pe șantierle pe care le-a condus, între altele, la Butuceni ori în zona Saharna. Chiar anul trecut, și-a însoțit oaspeții de la collovu ore și kilometri întregi, pe platouri și pante abrupte la Saharna, pentru a ne arăta și explica noile descoperiri, alături de ceilalți colegi, Aurel Zanoci și Mihail Băț.

La Orlovka și Novosel'skoe era permanent pe șantier, interesat să observe, să îndrume și să noteze, deși condițiile de

Alun, 2017. Prof. Ion Niculiță la cel de-al 16-lea Colloquium internațional de arheologie funerară.

lucru erau foarte dificile. Era sever nu doar cu studenții și colaboratorii mai tineri, dar și cu el însuși. Nu cerea altora ce nu făcea și domnia sa.

Timp de multe decenii, sub conducerea lui Ion Niculiță a fost cercetat un număr impresionant de situri arheologice dintre Prut și Nistru, așa cum sunt Dănceni, Suruceni, Butuceni, Hansca, Sobari, Trebujeni-Potârca, Mășcăuți, Saharna, Satu Nou-Novosel'skoe și Cartal-Orlovka, unele de o importanță esențială pentru evoluția istorică a acestei zone.

Este de evidențiat faptul că a militat pentru publicarea rapidă a săpăturilor arheologice și nu le-a „îngropat” prin depozite, astfel că a pus la dispoziția cercetătorilor documentația necesară studierii unor importante fenomene istorice.

PROFESORUL

Între 1963-1992 a parcurs toate gradele didactice, de la asistent la profesor, iar activitatea sa didactică de peste o jumătate

de veac este remarcabilă. În acest interval a îndeplinit și numeroase responsabilități didactice și administrative: șef de catedră, decan, director de proiecte, a fondat cursuri și seminarii etc.

A fost Dascălul a zeci de generații de studenți, conducător de doctorate și membru în nenumărate comisii de doctorat (între care și la doctoratul meu, din 1993, de la Universitatea „Al. I. Cuza” Iași) ori de habilitat, a fondat cursuri și seminarii, a publicat manuale și cursuri pentru elevi și studenți.

Totdeauna elegant, sobru, cu un limbaj elevat, echilibrat, dar și aprig câteodată, era întruchiparea Profesorului universitar. După cursuri ori conferințe devenea, însă, un coleg grijuliu cu oaspeții săi.

CERCETĂTORUL

Timp de peste jumătate de veac a căutat să identifice, să cerceteze și să aducă la lumină vestigiile pământului, acest adevărat „seif” al memoriei vremurilor trecute, cu

Marburg, 2017. Prof. Ion Niculiță printre participanții la conferința internațională „Funeralkultur der Thraker und Skythen des 7. bis 5. Jahrhunderts v. Chr. an der unteren Donau“.

o pasiune, perseverență și profesionalitate greu de depășit. În esență, este un om al datoriei față de profesiunea căreia i-a dedicat toată viața.

Deși a săpat situri din epoci diferite și l-au preocupat variate epoci istorice, cele mai dragi i-au fost cele referitoare la evoluția neamurilor tracilor nordici, la procesele de romanizare și de creștinare, de geneză a populației romanice est-carpatică.

Nu se poate imagina, practic, studiarea acestor fenomene din zona est-carpatică, din ultima jumătate de secol, fără cercetările, monografiile și sintezele lui Ion Niculiță.

Timp de peste jumătate de veac a ținut mereu sus stindardul neamurilor nord-tracice, prin identificarea și cercetarea siturilor lor, prin nenumăratele cursuri și conferințe pe care le-a susținut, prin numeroasele sinteze, monografii, studii și articole pe care le-a publicat.

Este membru al unor asociații științifice internaționale, este în colegiul de

redacție al unor prestigioase publicații de specialitate, a fost în comitetul de organizare a unor manifestări științifice, a primit ordine, medalii și diplome pentru prodigioasa activitate desfășurată.

Nu i-a fost ușor „să navigheze” în această îndelungată activitate de evidențiere a vestigiilor tracice, deseori într-un mediu ostil acestei discipline și în „tiparul” ideologiei marxist-leniniste.

Cercetătorii de astăzi nu-și pot imagina dificultățile perioadei de dinainte de 1989: puține surse de informare, fără acces la marile biblioteci occidentale, cu rare schimburi de publicații și extrem de puține contacte cu specialiști din afara „lagărului socialist”, cu sporadice participări la manifestări științifice din afara fostei Uniuni Sovietice.

OMUL

În aceste aproape trei decenii am avut posibilitatea, dar și șansa, să fi fost, în

Târgu Jiu, 2018. Prof. Ion Niculiță printre participanții la cel de-al 17-lea Colloquium internațional de arheologie funerară.

Saharna Nouă, 2018. Prof. Ion Niculiță împreună cu participanții la Colloquiumul de vară de la Saharna.

Mangalia, 2018. Vizită de documentare la *Movila Documaci*.

ultimii ani de la Saharna, mă întâmpina la câțiva kilometri de sit, la drumul de pe „șleaul mare”, parcă pentru a ne revedea cu puțin timp mai devreme. De asemenea, după ce plecam, telefona sa vadă dacă am ajuns cu bine acasă. Această grijă s-a transmis și colaboratorilor săi mai tineri, Aurel Zanoci și Mihail Băț, creându-se, astfel, o atmosferă familiară.

Ion Niculiță este un Povestitor înnăscut. În nenumăratele seri petrecute împreună, pe șantiere sau la conferințe, evoca cu multă pasiune profesori, cercetători și evenimente din trecut. Oamenii și evenimentele pe care le evoca erau atât de vii, parcă se petreceau în fața ta. M-a făcut să înțeleg, prin experiența sa personală, nu doar societatea, dar și mentalitatea „omului sovietic”. Este un om de cultură, citise

numeroase cărți, văzuse multe filme și piese de teatru, fusese părtaș la importante evenimente culturale ori istorice.

Ion Niculiță este un pasionat arheolog, un dascăl cu mult har, un prestigios istoric, un om de cultură și un atent coleg, un bun patriot, misiuni pe care și le-a îndeplinit cu abnegație, conștient de misiunea sa.

Desigur, toate aceste realizări și prestigiul de care se bucură au impus multă muncă, perseverență, studiu intens, dar ele nu ar fi fost posibile fără multă pasiune și numeroase renunțări la activități mai plăcute ori cotidiene.

Sunt convins, însă, că, dincolo de premii și funcții, rămâne atât mulțumirea sa sufletească pentru că și-a îndeplinit pasiunea de o viață cu mult profesionalism, cât și recunoștința atâtor generații de studenți pe care i-a călăuzit atâtea decenii, respectul și dragostea colegilor care l-au cunoscut cu adevărat.

Povestește mereu cu drag despre familia sa, iar când vorbește despre nepoțică, toată fața i se luminează!

Când îl privești acum pe Ion Niculiță, elegant, plin de energie, cu fața radiind de bucurie, participant la aproape toate manifestările științifice dedicate disciplinei sale dragi – tracologia, nu-ți vine să crezi că este octogenar!

La Mulți Ani cu sănătate, domnule Ion Niculiță!

Prof. Dr. Valeriu Sirbu, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București, România

Omagiu unui savant și creator de școală arheologică pe meleagurile Basarabiei

Există în viața unor personalități momente aniversare deosebite, care impun, în mod firesc, o bine venită retrospectivă asupra parcursului vieții sale și a realizărilor înfăptuite de-a lungul anilor. Prin rândurile de față, ne face o deosebită plăcere să contribuim la aniversarea unui „patriarh” al arheologiei din ținutul dintre Prut și Nistru, Profesorul Ion Niculiță, de numele căruia se leagă fondarea reală a învățământului arheologic în acest străvechi ținut românesc.

Multe și mari sunt meritele Profesorului Universității de Stat din Chișinău, dar, în acest moment de escală aniversară pe traseul de suiș al vieții, nu cred că există satisfacție mai mare decât aceea a gândului la miile de educatori în domeniul istoriei, crescuți la *Alma Mater* din Chișinău, care au împânzit școlile de pe tot cuprinsul Republicii Moldova (și nu numai), precum și la numeroșii specialiști pe care i-a format în domeniul arheologiei și care astăzi sunt reputați profesori în învățământul superior sau cercetători consacrați la Institutul de Arheologie și în muzee, unde lucrează cu aceeași abnegație ca și Magistrul lor. Formarea acestor specialiști nu s-a limitat doar la lecțiile predate în anii de studiu, ci s-a bazat, într-o măsură covârșitoare, pe aspectul practic, prin organizarea model a unor șantiere arheologice-școală, unde fiecare zi de muncă a studenților practicanți se încheia cu prezentarea și discutarea situațiilor contextuale și a celor mai importante

piese descoperite. Pe mulți dintre foștii săi studenți a continuat să-i îndrume și în cadrul studiilor doctorale, iar mai nou și pentru obținerea titlului de doctor habilitat. E suficient să urmărim volumele prestigioaselor periodice de specialitate (*Revista arheologică*, *Tyragetia*, *Stratum plus*), precum și ale altor publicații din țara vecină, pentru a ne da seama de amploarea acestei creații, cu încărcătură umană și științifică, prin care știința arheologică din Republica Moldova s-a impus și pe plan internațional. Unii dintre discipolii

Iași „Dealul Cetățuia”, 2005. Profesorii Ion Niculiță și Nicolae Ursulescu.

Iași, 2005. Simposiul internațional „Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest”. De la dreapta spre stânga: Silviu Sanie, Șeiva Sanie, Ion Niculiță, Silvia Teodor, Dan Gh. Teodor, Octavian Munteanu, Aurel Zanoci.

Șantierul arheologic Saharna, 2006. Profesorii Ion Niculiță și Attila László.

Profesorului Niculiță (Gheorghe Postică, Aurel Zanoci, Sergiu Matveev, Eugen Sava, Oleg Levițchi, regretatul Tudor Arnăuț ș.a.) au devenit, la rândul lor, formatori și îndrumători în tainele arheologiei pentru mai tinerii lor colegi, ducând mai departe munca începută pe băncile facultății de fostul lor magistru. Este o ștafetă, cu bătaie lungă, care asigură viitorul științei arheologice pe meleagurile Moldovei răsăritene.

Pe lângă aceste merite didactice, Profesorul Niculiță este promotorul recunoscut al intenselor și susținutele cercetări îndreptate spre dezvăluirea istoriei geților, ca precursori ai autohtonismului românesc în spațiul pruto-nistrean. Investigațiile și lucrările sale în acest

Șantierul arheologic Saharna, 2006. Profesorii Ion Niculiță, Attila László și Nicolae Ursulescu cu studenții, participanți la practica arheologică.

domeniu au apărut încă din perioada în care, la comanda politică a autorităților sovietice, cercetările arheologice erau dirijate cu prioritate spre studierea vestigiilor slave sau presupus slave, precum și a monumentelor tumulare cu morminte aparținând populațiilor migratoare. Punerea în evidență, prin dovezi arheologice irefutabile, a populației getice, cu impunătoarele sale cetăți și numeroase așezări stabile de caracter rural, a avut darul de a pune sub semnul întrebării teoriile oficiale care priveau teritoriul pruto-nistean doar ca o *via gentis*, cu permanente modificări de ordin etnic (teorie care, din păcate, și astăzi își mai găsește susținători, mai ales printre istoricii alogeni). Ca urmare a monografiilor și zecilor de articole

publicate de profesorul Niculiță (unele în colaborare cu discipolii săi), actualmente, numele unor localități, precum Îndeosebi Butuceni și Saharna, cu impunătoarele lor sisteme de fortificații (alături de cele dintre Carpați și Prut: Stănțești, Cotnari ș.a.), au devenit un simbol, recunoscut și în literatura arheologică universală, pentru înaltul nivel atins de civilizația getică în părțile Moldovei istorice.

Deși ajuns la o vârstă la care cei mai mulți au lăsat în urmă destui ani de pensie, Profesorul Niculiță, animat de un incurabil spirit tineresc, își continuă laborioasa activitate atât la catedră (deși nu mai poate deține și funcțiile prestigioase de decan sau șef de catedră), cât și pe șantiere, unde, vară de vară, își consiliază colaboratorii în

Roman, 2007. Sesiunea științifică a Muzeului de Istorie. Moderatori: Ion Niculiță și Dan Monah.

Iași, 2012. Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Profesorul Ion Niculiță la al II-lea Congres Internațional Arheoinvest.

dezvelirea unor noi pagini din arhiva necrisă a pământului. Modul de viață echilibrat, optimismul de care dă permanent dovadă, pasiunea totală pentru arheologie și abnegația de a perpetua activitatea didactico-științifică au făcut ca anii să nu

„sape” urme vizibile pe chipul și în sufletul Profesorului, care, în cele trei decenii de când ne cunoaștem, mi-a lăsat impresia unei sugestive ilustrări a „tinereții fără bătrânețe”.

Recunoașterea activității sale de excepție l-a transformat, în ultimele decenii – și pe plan internațional –, într-un port-fanion al științei arheologice din Moldova, fiind ales membru al Consiliului Internațional de Studii Indo-Europene și Tracice, membru în consiliul științific al Institutului Român de Tracologie, membru de onoare al Institutului de Arheologie din Iași, precum și membru în colegiile de redacție la mai multe reviste de specialitate (*Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, *Buletin de Thracologie*, *Istros*, *Cumidava* etc.).

Un moment de vârf în activitatea desfășurată de profesorul Niculiță în domeniul tracologiei l-a reprezentat pregătirea exemplară (în calitate de Președinte al Comitetului de Organizare) a celui de al IX-lea Congres Internațional de Tracologie, cu tema „Tracii și lumea circumponică” (6-11 septembrie 2004), desfășurat la Chișinău și în cadrul mirific de pe malul Nistrului, la baza științifică a Universității de Stat de la Vadul lui Vodă – eveniment la care au fost prezenți peste 150 de participanți. Alături de specialiști din țara gazdă, din Ucraina, Rusia, Bulgaria, Polonia, Cehia, a fost prezentă și o numeroasă delegație din România.

Dorim ca, în aceste rânduri, să subliniem și un aspect deloc neglijabil al personalității Profesorului Niculiță, anume acela de prieten sincer și constant al României (în general) și, îndeosebi, al orașului Iași, cu Universitatea sa, cea mai veche din România modernă (1860). Prima noastră întâlnire s-a petrecut în primăvara anului

1990 (la figurat, era și cea dintâi primăvară a popoarelor noastre, după dispariția, cel puțin aparentă, a vechiului sistem comunist, când eram la începutul căutărilor – între vis și realitate – a unei noi căi pentru evoluția viitoare). La inițiativa prof. Marin Dinu, am organizat la Iași o întâlnire a cercurilor științifice studențești de arheologie din România, la care, alături de colegii din București și Cluj, am invitat și pe cei de la Chișinău. Profesorul Niculiță a răspuns cu promptitudine invitației, venind însoțit de studenții săi Aurel Zanoci și Alexandru Popa, precum și de mai tinerii colegi Gheorghe Postică și Valeriu Cavruc de la Universitatea Pedagogică „Ion Creangă”. Discuțiile purtate cu această ocazie au fost extrem de benefice pentru evoluția ulterioară a raporturilor de colaborare dintre departamentele de arheologie și istorie antică de la cele două universități, tocmai datorită dorinței sincere a prof. Niculiță de apropiere și cunoaștere reciprocă a preocupărilor membrilor din cele două colective de specialitate de la Iași și Chișinău. Au urmat vizite reciproce, însoțite de cicluri de lecții ținute în fața studenților (extrem de interesante au fost expunerile ținute în fața studenților de la Iași de profesorul Niculiță cu privire la civilizația getică pe teritoriul dintre Prut și Nistru), participări comune ale profesorilor și studenților pe șantierul arheologic organizat de cele două universități, sesiuni științifice comune (atât pentru profesori, cât și pentru studenți), precum și schimburi intense de publicații, tocmai pentru o cunoaștere cât mai aprofundată a preocupărilor și realizărilor științifice.

Saharna, 2016. Colloquiumul de vară de la Saharna. Profesorii Ion Niculiță, Mihail Vasilescu, Nicolae Ursulescu și Florentin Paladi.

În toate vizitele noastre la Chișinău, ca și pe șantierul arheologic de la Butuceni și Saharna am beneficiat de o caldă primire, atmosfera fiind de totală și sinceră prietenie, manifestată atât de profesorul Niculiță, cât și de colaboratorii Domniei Sale.

Aceste relații de colaborare, cu caracter ocazional la început, au primit o formă oficială, prin încheierea, în februarie 2001, a unui protocol de activități comune, ratificat de rectorii celor două universități. Cu această ocazie, s-a ținut la Iași și prima ediție a sesiunii științifice „Moldavia Antiqua”, cea de a doua desfășurându-se la Chișinău, în septembrie 2002¹. Acest protocol este în vigoare și în prezent, permițând continuarea unei colaborări fructuoase între arheologii de la cele două universități.

¹ N. Ursulescu, *Collaboration entre les départements d'archéologie et d'histoire antique des Universités de Iași et de Chișinău*, in *Studia Antiqua et Archaeologica*, IX, 2003, p. 537-538.

Saharna „Țiglău”, 2016. Profesorul Ion Niculiță împreună cu participanții la Colloquiumul de vară de la Saharna.

Închei această scurtă evocare cu exprimarea dorinței sincere ca și după acest moment aniversar Profesorul Niculiță să-și continue activitatea atât de rodnică, atâta timp cât spiritul tineresc și optimismul care îl animă îi vor permite să îndrume

acțiunile valorosului colectiv de arheologie pe care l-a creat la Universitatea de Stat din Chișinău, iar soarta să ne permită să ne întâlnim și în anii care vor veni, pentru o colaborare cât mai strânsă între arheologii ieșeni și cei de la Chișinău.

La mulți ani, stimate prieten și Magistru!

Prof. univ. emeritus dr. Nicolae Ursulescu, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, România

Polul arheologic al profesorului Ion Niculiță și cercetările de la Hansca

În ultimul sfert al secolului XX, în cadrul Facultății de Istorie a Universității de Stat din Chișinău, prin truda prof. univ. Ion Niculiță s-a constituit un important pol arheologic care avea să deschidă calea în cercetarea arheologică pentru câteva zeci de tineri și tinere dornice de fascinația trecutului, inclusiv prin cursul universitar introductiv de arheologie, prin formarea unei școli noi în domeniu, prin constituirea unor șantiere arheologice modele, precum și prin promovarea unor direcții originale de cercetare, care la începutul unui nou mileniu aveau să spargă monopolul de decenii al unei singure instituții din Republica Moldova în domeniul investigațiilor arheologice.

Școala arheologică a profesorului Ion Niculiță cuprinde cercetători formați în cadrul cursurilor teoretice, al practicii arheologice studențești, al șantiierelor arheologice sistematice, precum și al școlii doctorale din cadrul Universității de Stat din Moldova.

Majoritatea arheologilor, formați în Republica Moldova în ultimele cinci decenii, au trecut într-un fel sau altul, prin școala profesorului Ion Niculiță. Din totalul de circa 60 de arheologi activi la etapa actuală în Republica Moldova, mai mult de jumătate sunt foști studenți și/sau masteranzi ai Facultății de Istorie a Universității de Stat din Moldova, care au fost pregătiți în domeniu, într-o măsură mai mare sau mai mică, prin cursurile de arheologie ale profesorului Ion Niculiță. Printre aceștia se regăsesc arheologii: dr. hab. Valentin

Dergaciov, dr. hab. Gheorghe Postică, dr. Igor Manzura, Veacaslav Bicaiev, Ivan Vlasenko, Serghei Agulnicov, dr. Roman Rabinovici, Serghei Kurceatov, dr. Alexandru Levinschi, Ecaterina Abâzova, dr. Tatiana Reaboi, dr. hab. Eugen Sava, dr. Ion Tentiuc, dr. Serghei Covalenco, dr. Mark Tkaciuk, dr. Natalia Mateevici, dr. Aurel Zanoci, dr. Andrei Nicic, dr. Sergiu Matveev, dr. Andrei Corobcean, Mihail Băț, Sergiu Bodean, dr. Ion Ursu, Sergiu Popovici, Eugen Mistreanu, Mariana Vasilache, Mariana Sirbu, Sergiu Heghea, Ion Ceban, precum și regretații dr. hab. Ilie Borzias, dr. Victor Sorochin, dr. Tudor Arnăut și Natalia Golțeva. La șirurile enumerate se atașază și cunoscuții arheologi care actualmente activează în instituții de prestigiu din afara Republicii Moldova, precum, dr. Valeriu Kavruk, dr. hab. Alexandru Popa, dr. Rodica Ursu-Naniu, dr. Svetlana Andruh și Vasile Gukin.

Depășind activitatea didactică universitară, pe parcursul ultimilor trei decenii, profesorul Ion Niculiță a reușit, în același timp, să creeze și o școală axată pe arheologia epocii fierului timpuriu și a antichității târzii, respectiv, a arheologiei traco-geto-dace și a epocii romane târzii. Această școală, în rând cu întemeietorul său, se constituie din personalități realizate deplin în domeniu, precum, regretatul dr. Tudor Arnăut, dr. Aurel Zanoci, dr. Andrei Nicic, dr. Sergiu Matveev, dr. Natalia Mateevici, dr. Rodica Ursu-Naniu, dr. Andrei Corobcean și

Mihail Băț. Este de remarcat că, școala de arheologie traco-geto-dacă a profesorului Ion Niculiță reprezintă un fenomen nou nu numai pentru arheologia Republicii Moldova, dar și pentru arheologia teritoriilor limitrofe și a spațiului sud-est european în general.

Prin activitatea sa prodigioasă, profesorul Ion Niculiță a reușit chiar să depășească limitele școlii de arheologie traco-geto-dacă, sprijinind pe măsură și proiecte din domeniile conexe, axate pe problemele arheologiei preistorice și medievale. În acest context, se remarcă eforturile prof. Ion Niculiță întru susținerea și promovarea proiectelor de arheologie preistorică elaborate de către dr. Valeriu Kavruk, dr. hab. Eugen Sava și dr. hab. Oleg Levițchi, precum și a celor de arheologie medievală elaborate de către dr. Ion Hîncu și dr. hab. Gheorghe Postică.

Școala arheologică a profesorului Ion Niculiță s-a profilat în cadrul a trei mari șantiere arheologice ale Universității de Stat din Moldova: Hansca, Butuceni și Saharna. Primul șantier sistematic al Universității începea în anul 1966, când tânărul profesor Ion Niculiță, în cooperare cu dr. Ion Hîncu, pornea la Hansca un proiect care avea să devină celebru, dat fiind că era unul de excepție și, totodată, un model de școală arheologică de teren.

În noua formulă, șantierul arheologic „Hansca”, era promovat prin cooperarea dintre doi arheologi, unul fiind medievist și altul preistorician, dintre Ion Hîncu și Ion Niculiță, primul reprezentând Academia de Științe a RSSM, iar cel din urmă Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova. Este de remarcat că elementul central al șantierului arheologic de la Hansca aveau să devină studenții facultății de istorie în număr de peste 70

de persoane, care anual, în lunile iulie-august, pe parcursul a două decenii, erau implicați nemijlocit în procesul marilor descoperiri și a formării competențelor legate de cunoașterea și moștenirii din trecut.

Pe lângă faptul formării în acest context a viitorilor istorici, pedagogi, muzeografi și cercetători, în cadrul șantierului arheologic de la Hansca, grație activităților multianuale, s-au format arheologi profesioniști, precum Natalia Golțeva, Gheorghe Postică, Valeriu Kavruk, Svetlana Andruh, Alexandru Levinschi, Ion Tentiuc, dar, și specialiști de profil cultural precum Silvia Cebotari, Larisa Bogataia ș.a.

Șantierul arheologic de la Hansca a funcționat neîntrerupt în perioada 1964-1977, iar după două pauze impuse administrativ, au continuat în anii 1979-1981, 1990-1991. Pauza din anul 1978 se afla în legătură cu cazul tragic și regretabil, de persecutare și îndepărtare din cercetarea arheologică a dlui dr. Ion Hîncu, de către administrația de profil a Academiei de Științe de la Chișinău. După trei tentative ale profesorului Ion Niculiță de a relua cercetările arheologice sistematice la Hansca, sub presiunea aceluiași for, în anul 1982, șantierul arheologic Hansca era închis definitiv, ca urmare fiind distrusă baza arheologică edificată cu multă trudă de către Ion Hîncu, Ion Niculiță și studenții de la universitate.

Baza arheologică de la Hansca era amplasată la distanța de 1,2 km spre vest de satul Hansca, într-un spațiu pitoresc de la poalele unui pisc înalt denumit de localnici „Căprăria”, care părea a fi un adevărat munte, fiind plasat la marginea masivului codrilor seculari, în vecinătate cu ocolul silvic. Locul amplasării bazei arheologice

Hansca, 1973. Vedere generală dinspre vest asupra sitului „Limbari-Căprăria” (în plan secund: tabăra arheologică și satul Hansca).

Hansca, 1972. Vedere generală dinspre nord asupra sitului „Limbari-Căprăria” (în plan secund: tabăra arheologică și casa pădurarului).

Hansca, 1972. Vedere dinspre est asupra sectorului de sud al sitului „Limbari-Căprăria” (în plan secund: tabăra arheologică).

corespundea marginii de sud a celebrului sit arheologic Hansca „Limbari-Căprăria”. Baza arheologică cuprindea două componente: un sediu staționar și un sector pentru tabăra studenților.

Baza arheologică de la Hansca s-a constituit treptat, începând cu 1966, în fiecare an fiind edificate anumite construcții, care, către anul 1973 formase un ansamblu bine încheiat. Sediul șantierului arheologic era amplasat la circa 50 m de la marginea pădurii, fiind compus dintr-un spațiu îngrădit cu două imobile de suprafață în incinta sa. Primul imobil reprezenta o construcție din șase încăperi alăturate, inclusiv trei camere de locuit, două depozite și o bucătărie. Aceste construcții erau din lemn cu suprafața lutuită. Al doilea edificiu reprezenta o casă de lemn de tip finlandez alcătuită din două încăperi de locuit. Terenul din jurul celor două case era delimitat de un gard din lemn cu laturile de circa 50×50 m. În

incintă, în preajma bucătăriei, pe timp de vară, anual, era amenajat un cort cu mese și scaune pentru asigurarea alimentării și desfășurării lecțiilor pentru 35-40 studenți. În cadrul acestei baze erau depozitate materialele din săpături, se desfășurau activități educaționale și de instruire, de cercetare și de conservare preventivă a artefactelor. Tabăra studenților era alcătuită din corturi a câte șase locuri, amenajate pe carcase de fier, la marginea pădurii. În preajma bazei arheologice se afla o fântână cu cumpănă, care deservea expediția arheologică cu apă potabilă pe întreaga durată a activității.

Începând cu anul 1964, săpăturile arheologice de la Hansca se desfășurau în câteva locații. La etapa inițială, cercetările de la Hansca erau coordonate de către dr. Ion Hîncu, în cooperare cu Isak Rafalovici. Începând cu anul 1966, în cercetările arheologice de la Hansca s-a încadrat plenar profesorul

Hansca, 1972. Grup de studenți în timpul prezentării carnetelor de șantier, cu Isak Rafalovici, Ion Niculiță și Ion Hîncu.

Ion Niculiță cu studenții Facultății de Istorie a Universității de Stat din Chișinău. În anii 1964-1973, Ion Hîncu, coordona cercetarea locațiilor cu vestigii medievale din secolele X-XIV, inclusiv în sectoarele de vest și de sud ale sitului „Limbari-Căprăria”, necropolelor „Căprăria” (secolele X-XII) și „Limbari” (secolele XII-XIV). În același timp, Isak Rafalovici, coordona cercetarea locațiilor cu vestigii medievale din secolele VI-IX, inclusiv, în sectoarele „Hansca I” (partea de vest a sitului), „Hansca II” (partea de sud a sitului) și „Hansca III” (partea de nord a sitului). Pe de altă parte, prof. Ion Niculiță, coordona săpăturile arheologice din locațiile getice, inițial (1966-1970) în necropola „Lutăria”, iar mai apoi (1971-1973) în sectoarele „Limbari” și „Pidașca” (secolele IV-III î. Hr.). În același context, în anii 1968 și 1970 dr. Emanuil Rikman a coordonat cercetările

arheologice din sectoarele „Hansca III” (secolele V-VII), „Toloaca” (secolele IV-III î. Hr.) și „Hansca IV” (secolele III-IV). În anii 1974-1977 cercetările au fost coordonate de Ion Hîncu în cadrul sectoarelor de vest și de est ale așezării „Limbari-Căprăria” și Ion Niculiță în așezarea Hansca „La Matcă” și necropola Hansca „Lutăria”.

În anii 1979-1981, săpăturile arheologice de la Hansca au fost desfășurate în mod separat de către două entități de cercetare. În scopul verificării concluziilor lui Ion Hîncu, Academia de Științe de la Chișinău a organizat o expediție specială, coordonată de Gheorghe Cebotarenco (1979), Nicolai Telnov (1980) și Natalia Golțeva (1981), care au operat săpături în sectoarele „Cordon”, „Hansca III” și partea de nord-vest a așezării „Limbari-Căprăria”. Pe de altă parte, la Hansca a încercat să se impună expediția facultății

Hansca, 1975. Cercetări arheologice în situl „Limbari-Căprăria”.

istorie a Universității de Stat coordonată de către Ion Niculiță și Gheorghe Postică, care au realizat săpături arheologice în partea de nord-vest a așezării „Limbari-Căprăria”, în sectorul „Pidașca”, precum și în siturile Hansca „Toloaca” și Hansca „La Matcă”.

În anul 1982, ca urmare a deciziei administrației sectorului de arheologie al Academiei de Științe a RSSM, cercetările arheologice de la Hansca au fost interzise, această decizie fiind obligatorie în mod special pentru expediția Universității de Stat din Chișinău, care în anii următori a trebuit să identifice alte situri arheologice pentru desfășurarea practicii arheologice studențești. În acest context, inventarul acumulat timp de ani de zile la baza staționară de la Hansca, a fost ridicat și transferat în contul șantierului de la Orheiul Vechi, iar imobilele care formau baza arheologică au fost desființate.

Către anii 1990-1991, când expediția arheologică a Universității Pedagogice „Ion Creangă”, sub conducerea lui Gheorghe Postică și Valeriu Kavruk, realiza la Hansca lucrări de salvare în legătură cu construcția pe ternului sitului „Limbari-Căprăria” a unui lac de acumulare, fosta bază arheologică era inexistentă. În aceste condiții, era amenajat un „oraș” al corturilor în plină pădure, o locație nouă pentru studenți, cercetători și profesori, printre care, o perioadă importantă au s-au remarcat și cunoscuții arheologi dr. Dan Gh. Teodor, dr. Silvia Teodor, dr. Ion Ioniță și dr. Ioan Mitrea.

Prin șantierul arheologic Hansca, comunitatea științifică a beneficiat ani în șir de un proiect original, care a cumulat importante forțe academice, contribuind în mod fundamental la documentarea și soluționarea problemelor de arheologie traco-geto-dacă și medievală timpurie, atât

Hanska, 1979. Grup de studenți participanți la săpături arheologice, cu Ion Niculiță și Gheorghe Postică.

pe plan național, cât și regional. Șantierul arheologic de la Hansca a oferit modele de cercetare arheologică, fiind însuși un model educațional de performanță.

Prin șantierul arheologic de la Hansca, grație profesorului Ion Niculiță, pe parcursul a două decenii au fost pregătiți peste 1000 de studenți de la Facultatea de

Istorie a Universității de Stat din Moldova și 300 de studenți de la Facultatea Istorie și Etnopedagogie a Universității Pedagogice „Ion Creangă”. Or, șantierul arheologic de la Hansca a reprezentat o veritabilă școală arheologică, care s-a impus drept una dintre cele mai frumoase pagini din istoria arheologiei Republicii Moldova.

Dr. hab., prof. univ. Gheorghe Postică, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova

Cine a fost și este pentru mine profesorul Ion Niculiță?

Pentru prima dată, numele profesorului Ion Niculiță l-am auzit la începutul lunii septembrie 1971, când am devenit student în anul I la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova. Domnia sa fusese desemnat, cum se spunea pe atunci, conducător de grupă, la grupa de studenți din care făceam parte și eu. Dar, am fost anunțați că din motive absolut obiective, temporar în calitate de conducător de grupă va fi numit un alt profesor de la facultate, fiindcă „tovarășul Niculiță” se află la doctorantură la Moscova și se va reîntoarce la Chișinău

abia în a doua jumătate a anului de studii, după ce va susține teza de doctorat.

Evident, jumătate de an grupa a fost în așteptarea conducătorului legitim care, deopotrivă cu obligațiile de rutină ale unui conducător de grupă de pe atunci (participarea lunară la adunările noastre sindicale și comsomoliste, organizarea săptămânală a informațiilor politice, organizarea grupei pentru participarea la „subotnice” și „voskresnice” care se desfășurau destul de des), profesorul Ion Niculiță ne-a predat și cursul de *Arheologie*, despre care noi aveam o închipuire destul de vagă. Și iată

Chișinău, 1972. Profesorul Ion Niculiță împreună studenții la defilarea de 7 noiembrie.

că odată la unul dintre primele seminare, unul dintre studenți vorbind despre o descoperire arheologică a unui complex, l-a caracterizat așa cum a putut, după care și-a mai amintit că în centrul complexului mai era un stâlp cu un ..... în vârf. A uitat sărmanul student ce era în vârful stâlpului. Evident, în această situație toți ne-am grăbit să-l ajutăm, șoptindu-i, că în vârful stâlpului era un *idol*, un *idol*, un *idol* se auzeau șoapte din toate părțile. Dânsul a răspuns cum a auzit: cu un *idiot* în vârf. Profesorul Ion Niculiță era blând cu noi, dar în același timp, foarte sever și nu ne prea bucura privirile noastre, aproape întotdeauna întrebătoare, cu zâmbete. Dar la seminarul cu pricina a râs cu poftă. Așa am depistat noi în Domnia sa un om destul de vesel și care înțelege perfect „necazurile” de la seminar.

Evident, pentru toți studenții de la Facultatea de Istorie, practica arheologică era ceva deosebit, o lume nouă, romantică, dar total necunoscută. Printre studenți circulau numeroase legende despre cazuri hazlii care s-au întâmplat pe șantierul arheologic în anii precedenți. Desigur, nu am fost nici noi excepție, îmbogățind datina studențească cu unele crâmpoie hazlii.

În vara anului 1972 practica arheologică a fost realizată în satul Hansca, raionul Ialoveni. Ne-am aranjat corturile cât mai comod la poalele pădurii, dar începând chiar cu a doua zi, deșteptarea studenților era una din îndeletnicirile preferate ale domnului Niculiță: câteva lovituri pe pânza cortului la ora 05.00 dimineața ne amintea de scopul pentru care am venit la Hansca. Înarmați cu hârlețe, lopeți, țăruiși și alte ustensile necesare unui ade-vărat arheolog, am fost repartizați pe trei șantiere. Șantierul la care am nimerit eu era situat pe vale, într-un loc în care unul

dintre diriguitorii de la Academie bănuia că a fost o așezare a „slavilor agricultori”, în bătaia nemiloasă a soarelui, spre deosebire de celelalte două șantiere, situate lângă pădure, în virtutea cărui fapt, studenții de acolo beneficiau și de umbra răcoroasă a stejarilor și salcâmlor.

După câteva zile de săpat am descoperit noi câteva cioburi de ceramică, care imediat au fost apreciate drept slave, dar noi ne-am gândit că, odată ce slavii au fost agricultori, ar fi bine să descoperim și vreo unealtă agricolă, sau cel puțin o bucată din ea. Zis și făcut. Primul fragment de sapă din metal găsit de noi, „datat în sec. XX”, seara a fost grijuliu băgat într-un colț al șantierului arheologic, pentru ca a doua zi să fie „descoperit”. Bucuria descoperirii de a doua zi era de nedescris. Câteva zile colțul de sapă sovietică a fost mângâiat de cele mai gingașe mâini și apreciat din diferite unghiuri de vedere de cele mai luminate minți ale arheologilor care erau cu noi la Hansca. Cu o singură excepție: profesorul Ion Niculiță, care știa despre șotia noastră. Peste câteva zile el le-a recomandat colegilor săi arheologi să arunce bucata de metal „descoperită” de noi și să continue căutarea argumentelor, care ar demonstra teza referitoare la prezența slavilor-agricultori din secolele VI-VII pe teritoriul nostru.

În conformitate cu planul elaborat de către comitetul de partid al Universității, conducătorii de grupă erau obligați să organizeze excursii la muzeele din oraș, în special, la Muzeul de istorie a partidului comunist al Moldovei. Vreau să spun că domnul Ion Niculiță, conducătorul nostru de grupă, era un organizator excelent în această privință. Domnia sa ne conducea conștiincios până la ușa muzeului respectiv, dar, așa cum nu intrau atei în biserică,

Hansca, 1972. Studenți la practica arheologică.

așa nu intra profesorul Niculiță cu noi pe ușa clădirii unde era Muzeul de istorie a partidului. Așadar, conducându-ne până la ușa muzeului, ne recomanda să intrăm, fără dânsul, în muzeu și se făcea nevăzut. Noi îl asiguram cu toată responsabilitatea că vom realiza conștiincioși vizita preconizată și, dacă profesorul Niculiță se făcea nevăzut în partea dreaptă de la ușa muzeului, grupa noastră făcea același lucru, numai că în partea stângă, și invers. Este adevărat, nu ne întreba niciodată cât de interesantă a fost vizita la muzeul respectiv și ce impresii ne-a lăsat. În schimb, la Muzeul de etnografie mergeam cu plăcere, de fapt, acesta era unicul muzeu din perioada sovietică care merita să fie vizitat...

Un adevărat chin pentru studenți erau orele de informație politică, care aveau loc regulat, în fiecare zi de luni, după cursuri. Împreună cu profesorul Ion Niculiță, grupa noastră a trecut cu onoare peste aceste

încercări, fiindcă la compartimentul politică externă a URSS trebuia de menționat politica iubitoare de pace, iar la politica internă vorbeam doar despre marile realizări ale economiei sovietice. Și într-un caz, și în altul trebuia să amintim și despre capitalismul care putrezește și își va duhul, dacă nu azi, mâine cu siguranță. Aceste proceduri trebuiau respectate cu strictețe, fiindcă dacă comitetul de partid al Universității și verifica ceva, aceasta erau informațiile politice.

Tot cu același succes, împreună cu profesorul Ion Niculiță, grupa noastră a trecut și peste o altă pacoste sovietică: demonstrațiile obligatorii de 1 mai și de 7 noiembrie. Chiar dacă unii colegi, care locuiau în raioanele mai îndepărtate din nordul sau sudul republicii mai plecau uneori acasă, oricum în zilele respective nu erau ore, aceste lucruri erau cunoscute doar de noi și de conducătorul de grupă, care ne ținea „umbrela”.

La examenul de stat, adică de licență, la istoria PCUS, subsemnatul a ieșit la răspuns în fața comisiei unde era prezent și profesorul Niculiță. În momentul când am început să răspund membrii comisiei, în afară de domnul Niculiță, care avea grijă ca lucrurile să meargă bine, au intrat într-o discuție aprinsă și nu ascultau studentul care vorbea. După ce am răspuns la prima întrebare, mă uit întrebător la profesorul Niculiță, ce să fac, nu sunt ascultat, la care el îmi șoptește încetisor: răspunde la următoarea întrebare. Am răspuns la a doua și la a treia întrebare, și am făcut pauză. În acest moment, unul dintre membrii comisiei mă întreabă, gata? Nu am reușit să deschid gura că profesorul Niculiță a răspuns pentru mine: a răspuns abia la prima întrebare, acum, se uită la mine, treci la întrebarea a doua. Am mai repetat încă o dată răspunsurile întrebarea a doua și a treia. Între timp și membrii comisiei încheiaseră parțial discuția ...

Domnul profesor Ion Niculiță a manifestat o atenție deosebită și față de soarta noastră de mai departe. Fiind în anul 5 el a reușit să obțină trei locuri de muncă pentru trei studenți de ale noastre la amintitul mai sus Muzeu de istorie a partidului, iar subsemnatului, un loc de muncă la sectorul de arheologie la Academie. Numai că eu nu am putut obține eliberarea de la locul de muncă unde am fost repartizat, într-o școală medie dintr-un sat din republică, dar atunci când am obținut eliberarea necesară, peste un an de zile, domnul Niculiță a făcut tot posibilul să fiu angajat la serviciu la sectorul de arheologie de la Academia de Științe a Moldovei, unde am activat până în toamna anului 1979.

Saharna, 2006. Profesorii Ion Niculiță, Attila László și Ion Eremia la baza arheologică a Universității de Stat din Moldova.

Între timp și în sectorul unde activam s-au produs schimbări profunde și mă gândeam să-mi schimb locul de muncă, lucru care, pe acele timpuri, nu era de loc simplu. În una din zilele de la sfârșitul lunii august 1979 mă ridicam indispus pe strada Pușkin și în fața librăriei *Aurora* mă întâlnesc cu profesorul Ion Niculiță.

„Buna ziua, Ion Timofeivici”, aceasta era adresarea acceptată în timpul puterii sovietice.

„Buna ziua, îmi răspunde el, cu ce ocazie pe la Chișinău, doar trebuie să fii în expediție?”

„Da, am răspuns eu, sunt în expediție, dar am venit pentru câteva zile la Chișinău”, și i-am depănat povestea activității mele la sectorul de arheologie de la Academie și problemele care apăruseră.

Saharna, 2016. În vizită pe șantierul arheologic „Țiglău-Cetate”.

Profesorul Ion Niculiță m-a ascultat atent și după o scurtă pauză îmi zice: „Vino la Universitate. Eu am să vorbesc cu Mihail Pavlovici (atunci șeful Catedrei de Istorie a Moldovei), care te cunoaște bine, tu doar ai scris teza de licență la această catedra, ai lucrat la arhivă și profesorul Muntean îi ține bine minte pe acei care au realizat conștiincios tezele de licență”. Desigur că am acceptat propunerea și de acum în primele zile ale lunii septembrie, însoțit de profesorul Niculiță, am discutat cu profesorul Muntean, care, desigur, nu reușise să mă uite, și cu decanul de atunci al Facultății de Istorie, profesorul Afanasie V. Repida. În timpul discuției cu A. Repida, printre altele, acesta m-a întrebat unde și ce culturi arheologice am săpat? Am răspuns că am săpat la Iablona un sit al culturii tripoliene, apoi Orheiul Vechi, la Costești,

la Hansca, iar în timpul periegezelor am descoperit, împreună cu alți colegi, mai multe monumente ale culturii cerneahovene. După ce am relatat acestea, A. Repida, mai trage un fum de țigară, mijeste din ochi și zâmbind mă întreabă: „Da cultura cerneahoveană, așa-i că este cultură slavă?” Îi răspund că nu, nu este cultură slavă, iată este o monografie a lui M.A. Rikman, arheolog din Moscova, în care el relatează despre părțile constitutive ale acestei culturi, dar elementul slav nu este amintit. A. Repida se uită la profesorul Niculiță și îi spune: „Îl luăm la lucru?” „Da, Afanasi Vasilevici, confirmă repede profesorul Niculiță, numaidecât, v-am spus doar că este un băiat bun”.

Deja în calitate de coleg de serviciu al domnului Ion Niculiță, am simțit și mai mult acele calități de Om cu literă mare ale domnului profesor, Domnia sa încurajând

permanent pașii mei pe spinoasa și complicata cale a cercetării științifice și activității didactice. Când, în anul 1983, a decedat conducătorul meu științific, profesorul Mihail Muntean, domnul Ion Niculiță a fost primul care a pus problema ca în calitate de conducător științific să fie numit Vladislav Ia. Grosul, de la Institutul de Istorie al URSS din Moscova, care tocmai sosise la Chișinău pentru a predă un curs special studenților de la Facultatea de Istorie.

Ulterior, am beneficiat de întreaga susținere din partea profesorului Ion Niculiță. El a fost motorul principal în procesul de organizare a susținerii tezei de doctor habilitat. Dacă eu mai aveam anumite îndoieli, domnul Ion Niculiță a insistat să prezint teza la discuție în cadrul Seminarului Științific de profil, care, la scurt timp, a fost cu succes susținută în martie 2000.

La mulți ani, domnule profesor! Dumnezeu să Vă aibă în paza și ocrotirea Sa, tot așa cum și Dumneavoastră aveți grijă și ocrotiți cadrele tinere de la Facultatea de Istorie.

Dr. hab., prof. univ. Ion Eremia, Director Departament Istoria Românilor, Universală și Arheologie, Universitatea de Stat din Moldova

Ion Niculiță – profesorul, savantul și mentorul

E fructu arbor cognoscitur
(Arborele se cunoaște după fructe)

Printre istoricii din Republica Moldova cu contribuții esențiale la istoria românilor în perioada veche și antică, profesorul Ion Niculiță ocupă un loc de frunte. Întreaga activitate științifică și didactică a profesorului Ion Niculiță poartă amprenta seriozității și rigurozității. Opera sa științifică, vastă și diversă prin conținut și prin problemele științifice abordate este circumscrisă prioritar trecutului spațiului românesc, fiind cunoscută nu numai în Republica Moldova, dar și peste hotarele ei.

Antrenat în ceea ce cunoscutul istoric francez Marc Bloch (1886-1944) numește „meseria de istoric”, savantul și profesorul Ion Niculiță a găsit în studierea trecutului poporului român prin intermediul cercetărilor arheologice, resurse inepuizabile de viață și de voință. Pe parcursul întregii sale activități științifice, prin numeroase studii și lucrări monografice, Domnia Sa a confirmat plener afirmațiile cunoscutului cronicar moldovean Miron Costin (1633-1691), că pentru scrierea istoriei „gândul slobod și fără valuri trebuiește”.

Lucrările cercetătorului Ion Niculiță sunt ghidate de sinceritate, onestitate și de respect pentru trecut și adevărul științific al poporului român. Aceste principii de abordare a demersului istoric în opera științifică a cercetătorului reprezintă, de fapt, deviza, cartea de căpătâi, care l-a călăuzit, l-a ghidat pe parcursul întregii sale fructuoase activități științifice. Aceste

afirmații capătă o semnificație și o conotație majoră, deosebită, prin relația strânsă, dintre ceea ce crede și gândește ca Om și ca Cetățean și ceea ce scrie ca istoric, ca arheolog, ca cercetător științific, între ceea ce cultivă în numeroșii săi discipoli și ceea ce culege – prin școala Ion Niculiță.

Este destul de ușor a scrie despre profesorul Ion Niculiță care, începând cu semestrul doi al anului întâi de studii (1972-1973) ne-a fost mentorul grupei academice, fiindcă noi, mai mulți colegi care astăzi activăm la facultate, sau cei de la alte instituții de profil din țară, încadrați în activități muzeale, științifice și didactice, l-am avut în vizorul nostru pe parcursul tuturor acestor ani.

L-am cunoscut pe distinsul Profesor în anul întâi de studii la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova (Universității de Stat din Chișinău), la cursul de Arheologie. Pe atunci, tânăr cadru didactic cu doctoratul făcut la Universitatea *M.V. Lomonosov* din Moscova, destul de erudit, foarte serios când era vorba de probleme științifice sau de activitatea didactică, dar în același timp cu o fire calmă și înțelegătoare, când era vorba de ceva personal și intim. Plin de înțelepciune și tact, chibzuit și limpede în gândire și judecată, tenace și competent în domeniul în care activează, vertical și ferm în poziții, hotărât să facă lucruri utile și frumoase, lăsând urme adânci oriunde

calcă, sincer în dialog cu noi studenții, mereu binevoitor și extrem de preocupat în profesia pe care o îmbrățișase. În același timp l-am cunoscut ca pe un profesor sever, cu mari exigențe față de sine și față de discipolii săi, totodată, și ca un profesor destul de obiectiv și corect în aprecieri. Aceasta ar fi o caracteristică amplă, generală, în același timp laconică, formată pe parcursul anilor, a celui care scrie aceste rânduri privind întreaga activitate științifică și didactică a distinsului Profesor.

Ne-a impresionat și ne mai impresionează la fel calitatea sa *de savant* ambițios și veritabil, cunoscut prin abordarea critică și noutatea conceptuală a subiectelor puse în discuție, prin acuratețea stilului și eleganța narațiunii, prin structura logică, bine ticluită și expusă în textul scris sau redată prin viu grai, prin polemica dură, dar cultă și obiectivă cu oponenții. De asemenea, ne-a fascinat și ca *profesor*, al cărui curs universitar era ținut liber, cu o mare dăruire și eleganță actoricească, iar demersul fiind unul documentat și analitic, prezentat într-o română literară frumoasă, pe atunci rar întâlnită în mediul universitar, sau cel puțin la noi la facultate. Noi, studenții anilor '70, am prins clipele frumoase ale generației de aur a actorilor de la Teatrul „A.S. Pușkin” (actualmente Teatrul Național „Mihai Eminescu”), abia întorși de la studii din Moscova, tineri, frumoși, cu o dicție, expresivitate și o română perfectă. Făceam o paralelă între acești actori (Ion Ungureanu, Valeriu Cupcea, Domnica Darienco, Dumitru Caraciobanu, Dina Cocea, Victor Soțchi-Voinicescu ș.a.) și tânărul nostru dascăl și mentor. Profesorul Ion Niculiță era de o acuratețe perfectă, îmbrăcat la patru ace, cu o dungă de briceag a pantalonului, iar în pantofi te puteai vedea ca în oglindă.

Chișinău, 2003. Vladimir Potlog, Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, Ioan Caproș, Ion Niculiță, Demir Dragnev, la susținerea tezei de doctor habilitat a lui Valentin Tomuleț.

Au fost clipe frumoase. Aveam de unde și, principalul, aveam de la cine învăța lucruri frumoase.

Deși pentru noi studenții era un profesor sever, Ion Niculiță era în același timp răbdător și înțelegător. Îmi amintesc cum în timpul practicii arheologice desfășurate în vara anului 1973 pe șantierul arheologic din satul Hansca, raionul Ialoveni, până seara târziu cântam la acordeon și ne distram aproape de fereastră încăperii unde se odihnea distinsul profesor și mentor. Sau discuțiile aprinse în cadrul așa-numitelor „ore politice” cu colega de grupă Elena Bubuioac (Postică) (actualmente vicedirectorul Muzeului Național de Istorie a Moldovei), făcându-i mentorului „capul pătrat” de demagogia noastră.

Îl cunoaștem pe profesorul Ion Niculiță ca pe un cercetător care a negat principiul de a rămâne în „turnul său de fildeș”, cum au făcut-o unii, ci a muncit și mai muncește încă pentru cei mulți, care se interesează de istoria, cultura și limba neamului. Catedra, pe care mulți ani la rând a dirigit-o cu pricepere și succes, era permanent deschisă și mai este încă plină

Chișinău, 2004. Întâlnirea cu absolvenții, promoția 1976.

Chișinău, 2014. Gheorghe Palade, Ion Niculiță, Ion Eremia și Valentin Tomuleț la Ziua Istoricului.

de colegi și discipoli, de unde se auzeau și se mai aud încă discuții aprinse și se simțea mirosul de cafea.

Pentru mulți din noi profesorul și savantul Ion Niculiță a fost și rămâne un *spiritus rector* – un savant și un profesor care știe să adune, să coaguleze și să dirijeze energiile și forțele creatoare, care împărtășesc doctrina maestrului. De fapt, așa se nasc școlile științifice, așa s-a născut *școala Ion Niculiță*. Deși mulți dintre studenții promoției 1972-1976, la care Domnia Sa ne-a fost mentor, nu am îmbrățișat profesia magistrului, nu am devenit arheologi, ambiția cercetării am moștenit-o, totuși, mai mulți. Unii au devenit doctori habilitați, profesori universitari, angajați la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova (Ion Eremia, Constantin Solomon, Valentin Tomuleț), alții – doctori în istorie (Elena

Chișinău, 2017. Anatol Petrencu, Igor Șarov, Dumitru Sîrghi, Emil Dragnev, Pavel Cocârlă, Ion Niculiță, Valentin Tomuleț, Igor Bercu și Petru Vicol la Ziua Istoricului.

Postică/Bubuioc, Elena Șiscanu/Bejuc, Tatiana Nistoreanu/Vieru), toți considerându-ne discipoli ai distinsului Profesor.

Se spune că arborele se cunoaște după fructe (*E fructu arbor cognoscitur*). În acest context, vechiul aforism are o tangență directă cu profesorul și savantul Ion Niculiță. Vin să confirme acest lucru numeroasele promoții de absolvenți ai Facultății de Istorie a Universității de Stat din Moldova. O parte dintre discipolii profesorului Ion Niculiță i-au urmat calea, devenind arheologi consacrați, alții au devenit profesori universitari și profesori în școlile și liceele din Republică, dar toți au avut de învățat, și mai învață încă, de la profesorul Ion Niculiță.

Grație distinsului Profesor, în decembrie 1978, am fost invitat la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova, fiind angajat în calitate de

lector, unde continuu să activez până în prezent și unde am trecut toate treptele de la lector până la profesor universitar. Profesorul Niculiță a fost acel care m-a îndemnat și m-a susținut în elaborarea tezelor de doctor și doctor habilitat, pentru care îi aduc omagiul meu de gratitudine, respect și afecțiune. Vreau să știți, domnule Profesor, că ceea ce am obținut în calitate de cadru didactic și cercetător științific, se datorează în parte și Domniei Voastre, care m-ați susținut și m-ați încurajat pe parcursul acestor ani.

Mentorul Ion Niculiță a fost și continuă să rămână pentru noi, discipolii săi, un om modest, onest, cu un pronunțat simț al datoriei și responsabilității civice. Întotdeauna politicos, înzestrat cu o cultură și inteligență deosebită, cu un optimism și o voință de invidiat, cu capacități incomparabile de lucru, profesorul Ion

Niculiță se bucură de respectul colegilor de facultate, de dragostea studenților și a tuturor celor care îl cunosc.

Ajunș la venerabila vârstă de 80 de ani, profesorul Ion Niculiță, prin vocația sa pedagogică și științifică, prin devotamentul nețărmurit față de profesie și față de facultatea la care activează neîntrerupt pe parcursul întregii sale vieți, este un model pentru colegii noștri de breaslă.

Dragă Domnule Profesor! Viața este un dar pentru Dumneavoastră, ca și pentru noi toți. Felul în care vă trăiți viața este darul Dumneavoastră, dragă Domnule Profesor, pentru cei care vin după Dvs. Nu ceea ce ați adunat material, ci lucrările științifice pe care le-ați scris, discipolii care sunt în jurul Dumneavoastră, spun ce fel de viață ați trăit în acești 80 de ani (mai bine zis, în cei circa 56 de ani de activitate).

Noi, colegii de Facultate, cu mândrie putem constata că ați trăit din plin acești ani – în muncă, cu dăruire și cu rezultate vădite. **Azi, la cei 80 de ani, sunteți mai în vârstă (nu mai bătrân) decât ați fost**

vreodată, dar totuși, sunteți mai tânăr decât veți fi de acum înainte.

Adevărata avere acum, după 80 de ani, este sănătatea, ceea ce vă dorim noi, discipolii Dumneavoastră, întregul colectiv al Facultății de Istorie și Filosofie. Spun sănătate, că de succese și realizări vă bucurați din plin, fiindcă vi le faceți cu mâinile proprii, prin munca cu dăruire. Cu prilejul acestei frumoase aniversări vă dorim să vă trăiți viața din plin.

Și ultima urare. În aceste zile frumoase de mai, cu prilejul frumoasei aniversări, nouă, colegilor de breaslă, discipolilor, prietenilor, studenților de la Facultatea de Istorie și Filosofie ne rămâne doar să vă felicităm călduros cu prilejul frumoasei și venerabilei vârste, împărțășind cu sinceritate bucuria reușitelor și realizărilor, dorindu-vă sănătate deplină, noi realizări în activitatea didactică și științifică, bucurii în anturajul celor apropiați și dragi.

Ad multos annos la cei frumoși și fructuoși 80 de ani, dragă și stimată Domnule Profesor!

Vivas, noster professore Ion Niculiță! Crescas! Floreas! Semper sitis in flore!

Dr. hab., prof. univ. Valentin Tomuleț, Departamentul Istoria Românilor, Universală și Arheologie, Universitatea de Stat din Moldova

Omagiile mele, Domnule Profesor!

Piosul nostru omagiu de respect și recunoștință pentru pasiune și dăruire, pentru înțelepciune și înțelegere, pentru conștiinciozitate și personalitate, la acest ceas aniversar, este adresat unui om special – profesorului universitar Ion Niculiță. Pe parcursul a peste jumătate de veac dăruiește studenților și colegilor de facultate, cunoștințe și deprinderi, energie și pasiune, bucurie și speranță. Este un om deosebit, cu spirit avangardist și independent, deschis dialogului, liber în gândire, plin de optimism și de poftă de viață. Cu o detașare iertătoare față de cei care au greșit, cu un spirit neliniștit, dar cu harul de a-i liniști pe alții, s-a afirmat ca personalitate distinctă, s-a impus treptat în știință și educație.

Și-a consacrat viața activității didactice și cercetării științifice. Este o autoritate în domeniu. Om de o vastă cultură, cu un

permanent umor subtil, câteodată sarcastic, a reușit în toate datorită abnegației și muncii creatoare. Prin cultul pe care îl are pentru știință, educație, el și-a creat avere spirituală, popularitate printre colegi și studenți, și-a câștigat un loc de frunte în istoria arheologiei. Savantul, prin opera sa scrisă, prin însăși personalitatea sa, a sugerat întotdeauna adevărul că între știință și educație limitele sunt doar convenționale, că fără știință nu există educație. Ca un reprezentant de frunte al științei istorice, strălucește ca cercetător, luminează ca profesor, aducându-și contribuția valoroasă la dezvoltarea arheologiei ca știință, la evoluția sistemului educațional, inclusiv cel muzeografic. Decenii de-a rândul își desfășoară activitatea în climatul intelectual al Facultății de Istorie a Universității de Stat din Moldova. A fost acel care a

Chișinău, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, 2007. Prof. Ion Niculiță la sesiunea științifică a muzeului.

Chișinău, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, 2015. Prof. Ion Niculiță la o lansare de carte.

contribuit la crearea unei atmosfere de cult istoric, a dat facultății faima de focar de educație, de aleasă simțire și faptă românească. La facultate are o viață plină de realizări și satisfacții.

Este unul dintre pionierii arheologiei moldovenești, în această specialitate pe care o urmează exemplar, străbătând toată ierarhia științifică și didactică, ajungând profesor universitar. Se distinge printr-o activitate îndelungată, prin excelente calități de organizator, călăuzitor. Este unul dintre cei mai erudiți și stimați profesori pe care i-a avut facultatea. Ca profesor s-a impus cu o autoritate remarcabilă prin pasiune, entuziasm, spirit organizatoric, dăruire totală, perseverență. Distins profesor și ilustru arheolog, este și un valoros cercetător. Este o referință pentru arheologia moldovenească. A promovat o nouă filozofie în abordarea cercetării arheologice prin proiecte și programe. A transformat siturile arheologice în mari șantiere-școală. Ca cercetător este un exemplu de muncă asiduă, omenie și demnitate morală pentru numeroșii săi elevi,

răspândiți astăzi pe toate continentele. S-a remarcat întotdeauna prin căldura, sinceritatea și fermitatea convingerilor pe care le împărtășește altora.

Este o prezență activă în revistele de specialitate din țară și din străinătate, în care publică numeroase articole și studii. Numele lui stă pe coperta mai multor monografii apărute la edituri din țară și din afara țării, contribuind într-un mod substanțial la dezvoltarea științei. Este un valoros autor de manuale. Stăpân pe multiple cunoștințe de specialitate, le-a transmis cu mult har studenților. Autor al unor cursuri universitare de referință, el a pus la dispoziția studenților sistematice și convingătoare lucrări – suport pentru însușirea cursurilor universitare.

Departat de a-i minimaliza locul și rolul în arheologie, este necesar să afirmăm că nu este omul unui singur domeniu. Aparține și breslei muzeografice, portretul lui profesional fiind completat și de aspectul muzeografic. El se numără printre oamenii de știință care, în Republica Moldova, au determinat, au stimulat și

au contribuit la dezvoltarea muzeologiei. Vrednicul și venerabilul profesor a avut un rol major în profesionalizarea sectorului muzeografic. Este unul din ctitorii domeniului muzeografic, depunând efort și energie pentru afirmarea învățământului muzeal, pentru organizarea muzeelor universitare. Un capitol important al preocupărilor sale muzeografice l-a constituit învățământul muzeal. A impulsionat introducerea unor cursuri de muzeologie la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova. Fiind decanul facultății în perioada 1992-2002, l-a adus la Chișinău, la Universitate, în calitate de profesor universitar asociat, pe cunoscutul muzeolog român Simion Gavrilă. Se cunoșteau din 1990. Împreună au organizat primele cursuri de muzeografie la facultatea noastră. Profesorul I. Niculiță înțelegea necesitatea pregătirii specialiștilor în domeniul muzeologiei. La solicitarea profesorului I. Niculiță au fost organizate prelegeri, cursuri, seminare, practica muzeistică, practica de documentare în cele mai prestigioase muzee ale României, precum și întâlniri, conferințe cu distinși muzeologi români și străini. Demersul în lumea muzeală a României s-a concretizat și în organizarea conferințelor științifice naționale și internaționale, în stagii de documentare pentru studenți și doctoranzi în instituțiile românești din domeniul patrimoniului. Casă pentru profesorul I. Niculiță și discipolii lui a devenit Institutul de Cercetări Eco-Muzeale din Tulcea. Mereu inspirat

Chișinău, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, 2016. Prof. Ion Niculiță la vernisarea expoziției „Davele Moldovei”.

de idei generoase, profesorul I. Niculiță a reușit, în anii 1995-1996, să organizeze, în cadrul Facultății de Istorie, o grupă de studenți, specializată în istorie-muzeografie. Începând cu anul de studii 2005-2006, datorită insistenței lui, pentru prima dată, la Facultatea de Istorie, a fost înmatriculată prima grupă de studenți pentru o specialitate nouă – Muzeografie. Profesor desăvârșit, a susținut și a promovat ideea necesității păstrării în așezăminte muzeale a valorilor culturale care asigură autoidentificarea și continuitatea în dezvoltarea societății și a personalității. Are o atitudine favorabilă față de muzee și muzeografi. Această atitudine prielnică se manifestă în mod special în relația cu Muzeul Național de Istorie a Moldovei, în care își fac meseria unii din discipolii săi, care cu orice ocazie îi exprimă grațitudine și recunoștință.

Omagiile mele, Domnule Profesor!

Dr. hab. Elena Ploșnița, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău, Republica Moldova

Cariera de arheolog a profesorului Ion Niculiță – repere și amintiri

Anul 2019 pentru mediul arheologic universitar are o încărcătură simbolică aparte. Pe lângă omagierea prof. Ion Niculiță cu ocazia împlinirii unei vârste venerabile, anul de studii 2018/2019 este marcat de încă două evenimente importante, s-au împlinit 60 de ani de la fondarea Seminarului Științific Studențesc de Arheologie și 50 de ani de la constituirea Muzeului de Antichități a Facultății de Istorie și Filosofie. Aceste două componente, completate de practica arheologică obligatorie a studenților, au devenit pilonii principali de formare ca specialiști a studenților Facultății de Istorie și Filosofie, mai ales a celor specializați în istoria veche. Dacă rămânem în lumea cifrelor și acceptăm că unei generații îi corespunde o perioadă de 25 de ani, atunci la USM avem deja a treia generație de tineri în ale căror amintiri tabăra arheologică, cercetarea de teren și modul de viață cotidian aferent ocupă un loc important în memoria individuală și colectivă. Tot în acest an, 2019, marcăm și împlinirea a 60 de ani de la prima participare la o cercetare arheologică de teren a magistrului Ion Niculiță. În spatele acestor cifre se ascund sute de zile și nopți petrecute în diferite condiții în mai multe localități ale Republicii Moldova, sute de tineri instruiți să studieze, să valorifice și să protejeze patrimoniul cultural al țării și, desigur, zeci de mii de vestigii arheologice, multe dintre care au devenit carte de vizită a muzeelor naționale și raionale de istorie. În condițiile unui laconism expresiv al surselor de arhivă privind istoricul

cercetărilor arheologice la Universitate și a penuriei lucrărilor memorialistice în domeniu, în rândurile care urmează ne propunem să realizăm, prin intermediul unui interviu, o schiță de repere și amintiri care să contureze principalele evenimente ale carierei de arheolog a prof. Ion Niculiță.

Studiul Arheologiei era ancorat spațiului sovietic... Dar când ați auzit prima dată de marile situri de la Troia și Micene?

La lecțiile de *Istorie Antică*, când parcurgeam temele de istoriografie. Trebuie să spun că în afară de lucrarea lui John Pendlebury, alte volume în bibliotecile din Chișinău nu erau. Lipseau lucrările lui A. Evans cu tematica principală axată pe cercetarea Cnossos-ului. Nu se cunoștea mult nici despre Troia și Micene, decât prin intermediul unei lucrări de popularizare semnată de dna T. Zlatkovskaja.

În Arheologie studiile teoretice sunt relativ repede completate de componenta practică. Prin ce a rămas în memorie prima ieșire pe teren?

Să merg la săpături arheologice mi-a propus magistrul meu – È. Rikman. Era vorba de situl culturii Sântana de Mureș-Černjachov de la Delacheu (r-nul Aneni Noi). Dotarea echipei cu mijloace tehnice era foarte redusă. Aveam un singur aparat foto, și acela personal al lui Rikman, câteva rigle de un metru, o busolă și mai mult nimic. Mai era hârtie *kraft*, utilizată

Micene, 2005. Împlinirea visului.

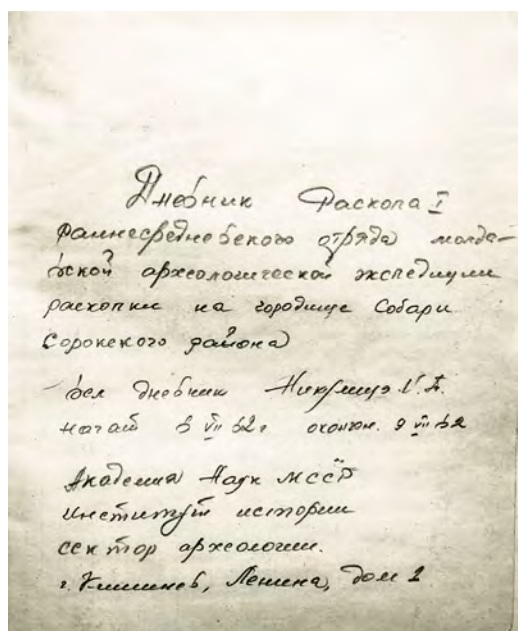
Sobari, 1965. Emanuil Rikman și Ion Niculiță.

la ambalarea artefactelor. Lopeți și hârlețe aduceau sătenii angajați ca muncitori contra unei remunerații în bani. Eu am fost angajat ca preparator, având un salariu de 370 de ruble pe lună, până la reforma bănească din 1961, după care au devenit 37 ruble... Banii se plăteau din diurna expediției. Erau niște bani buni, comparativ cu bursa de student primită la facultate, care constituia 22 ruble-noi pe lună. Deși suma era insuficientă pentru un trai decent, era suportabil. Altceva era însă că, nu era ce cumpăra la magazinele alimentare. Nu era nimic nici în magazinele cu mărfuri de gospodărie. Pe rafturi se găseau doar pâine și ceva din făinoase, așa că eram nevoiți să procurăm alimente de la oamenii din sate. Organizat, însă, nu se asigura nimic. Pentru noi era chiar bine că la țară nu erau bani și oamenii erau nevoiți să ne vândă diferite produse contra unei sume modeste, pe care le-o puteam oferi. Finanțarea noastră era făcută de la bugetul

de stat, prin intermediul Academiei. O valută foarte solicitată de săteni era spirtul, pe care îl primeam în cantități considerabile, având ca motiv necesitatea de curățire primară a pieselor arheologice.

Cum a fost și ce a însemnat prima întâlnire cu Ț. Rikman?

Despre magistrul Ț. Rikman pot spune doar lucruri bune. Erau foarte puțini oameni care contactau cu Domnia sa. Eu, însă, am avut în compania lui un confort cognitiv. El era foarte dur în atitudini, cerea să fie totul la un nivel calitativ foarte ridicat, ceea ce făcea să nu pierdem timpul. În activitățile Domniei sale, atât de cercetare în birou, cât și pe teren, totul era bine programat. De exemplu, în timpul ieșirilor în periegeze, el stabilea clar etapele de lucru, celebra devenind expresia „mergem până în acel loc și luăm câte un *păgar*”. Rikman vorbea puțin limba română, de fapt, el și

Sobari, 1962. Prima pagină a carnetului de șantier, semnat de Ion Niculiță.

rusște vorbea prost, plus că nu era vorbăreț. Venind în RSSM de la Moscova, a făcut vreo doi ani și cursuri de limbă română. În ciuda studiilor reduse de română se străduia singur să lectureze literatura de specialitate din România. Avea contacte cu mai mulți cercetători din România, printre care Ion Ioniță, Gheorghe Bichir ș.a. Ulterior, din cauza anumitor opinii diferite față de cele devenite oficiale în istoriografia din RSSM, a fost persecutat, chiar dacă nu erau motive reale. El făcea doar arheologie și nu se implica în aspecte politice. Organele de supraveghere din acea perioadă îi verificau pe toți, inclusiv echipa de arheologi care era formată din È. Rikman, L. Polevoi, I. Rafalovici, la care au aderat V. Lăpușnean – vorbitori de limbă rusă, precum și A. Nudelman, P. Bârnea, V. Marchevici și I. Hîncu – vorbitori de limbă română.

Descrieți în câteva cuvinte activitatea unei tabere arheologice din anii '60 ai secolului trecut.

Între primele activități legate de organizarea săpăturilor arheologice era angajarea muncitorilor. La sate era sărăcie lucidă, banii practic lipseau, și erau mulți doritori de a se angaja, inclusiv veneau oameni în vârstă, pentru a obține ceva bani. În timpul cercetărilor de la Comrat veneau și din localitățile vecine, de ex: din Dezghingea, pe care îi aduceam cu mașina, benzina fiind ieftină – 5 copeici litrul. Atât la Comrat, cât și ulterior la Sobari, ziua de muncă era foarte intensă, se lucra practic fără pauze, respectându-se strict metodologia cercetării. La ora 6 dimineața eram deja pe șantier, iar după pauza de prânz se făcea lucrul de laborator. După ora 18 magistrul È. Rikman ne dădea timp liber. Astfel, pe parcursul zilei făceam doar arheologie, fără informații politice. Acestea vor deveni element obligatoriu într-o perioadă mai târzie când va fi introdusă practica arheologică obligatorie pentru studenții de la Universitate. Hrana era foarte modestă, caracteristică pentru nivelul de trai al Moldovei sovietice din acele timpuri. În primele ieșiri pe teren erau două studenți care, prin legături de rudenie cu conducerea gospodăriei agricole, facilitau procurarea proviziilor. Unele probleme se rezolvau și cu ajutorul foștilor studenți, care activau în funcții de conducere în localitățile unde se realizau săpăturile arheologice. În ciuda penuriei generale, la vârsta noastră de 20-30 de ani, noi nu muream de foame, chiar dacă nici mâncare multă nu era.

Cum privea administrația Universității implicarea studenților în echipele Academiei de Științe?

Într-adevăr, deseori săpăturile durau mult după începutul anului de studii. Decanul M. Munteanu ne-a permis să mergem pe câmp atât timp cât va fi nevoie. Dar dacă cu decanatul era totul convenit, cu unii membri ai corpului didactic – nu prea. Erau mai mulți care nu se uitau cu ochi buni la lipsa mea de la cursuri, deși aveam permisiunea contrasemnată, inclusiv de la rectorat. Spre exemplu, la Comrat am stat pe teren până în luna octombrie. La revenire am observat o atitudine puțin umilitoare a unor profesori, pornind de la premisa că era privit straniu să faci arheologie, o normalitate fiind să te ocupi cu istoria politica sau socială. Chiar aceeași profesori ca N. Bregovskaja, S. Brâsjakin și alții își permiteau comentarii acide. Lucrurile erau complicate și de faptul că, unii profesori, ca să completeze norma didactică cu ore, erau responsabili de unele cursuri în care nu prea erau competenți. La întrebările ce apăreau la ore, erau refractari, comentând că ar fi trebuit să frecventez orele la timp.

Mai erau alți studenți care erau interesați de arheologie?

Erau, dar nu au rezistat în timp, de exemplu Vladimir Botnariuc, care apoi a abandonat din cauza modului viață, aglomerat de activități. Eu mă simțeam foarte bine în compania arheologilor de la Academia de Științe. Ce este interesant că, în final teza de licență am făcut-o sub conducerea magistrului Rikman, care nu era angajat la Universitate, dar am avut o permisiune specială a rectorului. În acea

perioadă la facultate nu se prea făcea știință, majoritatea profesorilor erau indiferenți de cercetarea studențească, mai ales că aveau ore de auditoriu suficiente, fiindcă pe atunci erau trei grupe la zi și una – cu frecvență redusă. La un moment dat prof. R. Engelgardt mi-a propus să fac teza de licență, având ca subiect răscoala lui Wat Tyler. La această temă am prezentat chiar și un referat, dar în cele din urmă am refuzat să continui studiarea ei. Materialele, acumulate la acea problemă, le-am dat mai apoi unui coleg mai tânăr, pe nume Brânzan. În acei ani toată cercetarea se făcea la Academie, unde exista și un fond special de carte în care erau și unele lucrări în limba română, printre care și unele numere ale revistei SCIV. Era acolo și un singur exemplar de „Getica” lui Părvan, cea din prima ediție, fiindcă nici în România după cel de-al Doilea Război Mondial nu mai fusese reeditată.

Cum s-a format predispoziția științifică pentru epoca fierului?

Aceasta era tema de cercetare a magistrului Î. Rikman, el mi-a propus să mă ocup de siturile mileniului I a. Chr. dintre Prut și Nistru. Rikman respecta enorm meseria de arheolog și nu accepta amatorismul în cercetare, cerea ca lucrările de specialitate să fie bine studiate și totdeauna documentate cu materiale. El insista să cunoști toată literatura chiar dacă lucrai la teza de an sau la cea de licență. Tema mea de cercetare la licență a fost „Cultura Cerneahoviană în spațiul pruto-nistrean”. Când am ajuns la susținere, Comisia de stat nu a avut nici o întrebare și am fost evaluat cu nota „5”, cea mai înaltă la acea vreme. De fapt, eu eram și secretarul acelei comisii, fiindcă aveam deja repartizare

Hansca, 1975. Vizita conducerii Facultății de Istorie și a Institutului de Istorie al Academiei de Științe în tabăra arheologică.

la catedră, fapt foarte rar pentru un tânăr de la țară. Unii profesori de la facultate nu priveau cu prea buni ochi angajarea mea la catedră. De asemenea, au încercat să pună anumite piedici și după revenirea mea din armată (serviciul militar obligatoriu în perioada 03.11.1963-23.08.1965) atât la facultate, cât și în echipa de cercetare de la Academie. Mai dificil a fost reluarea activităților la facultate, fiindcă și la rectorat erau oameni care nu doreau să fiu reangajat, între care secretarul comitetului de partid al Universității N. Kiricenکو și prorectorul I. Racul. Dar era o hotărâre de guvern, care prevedea că cei plecați la serviciul militar să se întoarcă la locul muncă de unde au plecat. Istoria s-a repetat și mai târziu, după revenirea de la doctorantură din Moscova, deși susținusem teza. Alți colegi, au fost angajați fără probleme, chiar dacă nu susținuseră teza de doctor în termen.

Ce s-a schimbat în momentul revenirii din armată?

În primul rând a fost pus începutul cercetărilor de către Universitatea de Stat din Chișinău la siturile din epoca fierului din zona Hansca, care au durat în anii 1966-1977, 1979-1981. Cercetările la siturile de la Hansca au fost începute de către I. Hîncu în anul 1964. În 1966 am trecut și eu la Hansca. Acolo lucrase A. Meljukova, care mi-a propus să sap necropola parțial cercetată de ea anterior. Cum necropola s-a dovedit a fi deja distrusă, am săpat în perimetrul așezării. Era un colectiv bun la Hansca. Probleme de concurență cu colegii de la Academie nu erau, dar totuși colectivul devenise greoi. Nu se puteau determina cine e mai geniu dintre I. Rafalovici, V. Marchevici, N. Chetraru etc., deși aparent erau prieteni. Din 1966 au început și practicile studențești la arheologie, care și

până atunci erau în plan, dar nu se făceau. Anumite încercări se făcuseră în anii '50, dar fără rezultat. În această direcție m-au ajutat I. Hîncu și I. Rafalovici. Totodată am insistat să implicam și pe studenți în cercetare. Administrația Universității, ca întotdeauna, nu puna la dispoziție nici materiale necesare, nici unelte. Când s-a pus problema procurării corturilor, discuțiile au ajuns până la ședința comitetului de partid al Universității. Mașina era pusă la dispoziție doar pentru a duce studenții la Hansca și a-i aduce la Chișinău. Deși se prevedea 50 cop. pe zi per student, contabilizarea de fiecare dată nu găsea bani. Obținerea fiecărui instrument: hârleț, lopată, perie, pensulă era un chin adevărat. Responsabilii de la Universitate demonstau o neînțelegere deosebită, îi deranja această activitate.

Spre deosebire de subdiviziunile universitare, la decanatul Facultății tot timpul am avut susținere, indiferent de decanii aflați în exercițiu. Facultatea a susținut practicile studenților, căci se scria în presă și prin aceasta era în favoare. În rest, erau implicații organizatorice minime. În acei ani, anii '60-'70, conducerea Universității acorda mai multă atenție la problemele fizicienilor și matematicienilor. Acolo erau profesori renumiți, fondatori de laboratoare etc., iar noi eram ca printre altele. Ne-a mers fala doar cu conferințele unionale și regionale.

Sfârșitul anilor '60 corespunde cu perioada doctoratului la Moscova, experiență pe care o veți repeta și peste 20 de ani la pregătirea și susținerea habilitatului. Cum a fost contactul cu lumea științifică de la Moscova?

În anul 1968 am obținut bursa de doctorat la Catedra de Arheologie a Universității „M.V. Lomonosov” din

Moscova. Conducătorul tezei a fost dr. conf. Irina Vladimirovna Iațenko. Teza a fost susținută în anul 1972 în cadrul Consiliului specializat în Arheologie și Etnografie, primul referent fiind K.F. Smirnov, iar al doilea – A.I. Meliukova. Tot acolo am susținut, în anul 1991, și teza de doctor habilitat. De data aceasta președinte al comisiei a fost G.A. Fedorov-Davâdov, iar referenți: D.A. Avdusin, V.B. Vinogradov și S.D. Raevski. La Universitatea din Moscova am fost primit normal, nu am avut probleme de integrare în viața științifică. Climatul era unul favorabil cercetării. Doctoranzii de la arheologie nu erau obligați să se prezinte fără necesitate la catedră, precum și la diferitele solemnități. Acesta era un ordin mai vechi a prof. A.V. Arțihovski. La celelalte catedre aspiranții erau cooptați în munca obștească, la arheologie – nu. În perioada doctoratului am avut sprijin și înțelegere la toate nivelurile. Aceasta, dar și munca asiduă, mi-a permis să fiu printre puținii care au susținut teza în termen – pe 3 ianuarie 1972. De fapt, la 15 noiembrie terminasem tot lucrul asupra textului, însă mi s-a oferit încă o luna de reflecție. Deoarece la Moscova se susțineau teze din toata Uniunea Sovietică, agenda era cam încărcată și am fost nevoit să-mi aștept rândul.

Care a fost activitatea Dumneavoastră după reîntoarcerea în RSSM?

Revenit în RSSM, am continuat cercetările în zona Hansca. Totul s-a schimbat după demisia lui I. Hîncu și a conducerii Institutului de Istorie și, respectiv, a celor de la Secția de Arheologie a Academiei de Științe. Acel moment a fost de cotitură și în relațiile arheologilor de la Academie cu cei de la Universitate. Vechea echipă era

Hanska, 1976. Grup de studenți participanți la practica arheologică.

Hanska, 1980. Prof. Ion Niculiță și Gheorghe Postică împreună cu studenții Facultății de Istorie, participanți la practica arheologică.

Butuceni, 2001. Cuvânt de felicitare al prof. Ion Niculiță pentru Ion Hîncu la cea de-a 70-a aniversare de la naștere.

considerată „cuib de naționalism”, deși nu era pentru ce, iar interzicerea publicării monografiei lui I. Hîncu¹ demonstrează cu lux de amănunte acest lucru. Conlucrarea în această perioadă s-a terminat. Anul 1977 a fost ultimul an când am lucrat cu I. Rafalovici. Eu eram considerat „omul lui Hîncu”, deoarece lucrasem cca 10 ani împreună. Documentar nu aveau dovezi, dar au fost aplicate alte metode pentru a scăpa de omul proscris. În anii 1979-1981 am mai revenit la Hansca, împreună cu Gh. Postică, fiind incluși în expediția lui P. Bârnea ca să încheiem săpăturile la siturile din epoca fierului, pe care responsabilii de sit la acel moment nu vroiau să le realizeze. Noi nu aveam bani și am luat un contract-proiect împreună cu I. Borziac. În anul 1978, neavând acces

pe situl de la Hansca, am realizat săpături arheologice la Suruceni, unde au fost cercetate o așezare din epoca bronzului, suprapusă de una hallstattiană timpurie, și la Dănceni – într-un sit hallstattian timpuriu. Iar după încheierea investigațiilor de la Hansca (1981), în anul 1982, împreună cu Valeriu Cavruc, am săpat un tumul și o așezare din epoca bronzului din preajma satului Bălăbănești.

Ce puteți să ne spuneți despre crearea Muzeului de Antichități al Universității?

Odată cu implicarea Universității de Stat în cercetările arheologice de la Hansca, în 1966, a fost încheiat un acord cu Academia de Științe, în a cărui bază materialul arheologic întregibil rămânea

¹ Vezi: *Население и культура Молдавии в X-XIV вв.* În: I. Hîncu, *Scara vieții* (Chișinău: Cartdidact 2016), 75-242.

Chișinău, Muzeul de Antichități „Tudor Arnăuț”, 2002. Prof. Ion Niculiță, fondatorul muzeului, împreună cu studenții Facultății de Istorie.

la universitate. Primele vestigii colectate, începând cu anul 1966, au fost depozitate într-un spațiu modest pe strada Șciusev 93-95, azi Teatrul „Alexei Mateevici” din Chișinău. În același sediu, pe atunci, era amplasat și Cabinetul de Criminalistică al Facultății de Drept. În anul 1968² colecția este reamplasată într-o sală mică din campusul universitar, bl. II, et. 2, aripa stângă, iar apoi în bl. III, et. IV. În anii 1972-1990, cu contribuția studenților, deveniți apoi arheologi Gheorghe Postică, Eugen Sava, Ilie Borzic, Valeriu Căvruc, are loc constituirea definitivă a Muzeului de Antichități. Odată cu darea în folosință a blocului central al USM, în anul 1986, Muzeul ocupă spațiul în care se găsește până în prezent – sala 535.

După mai multe căutări tabăra arheologilor universitari se va așeza pentru mai mult de două decenii în s. Butuceni. Care au fost considerentele ce au determinat această alegere?

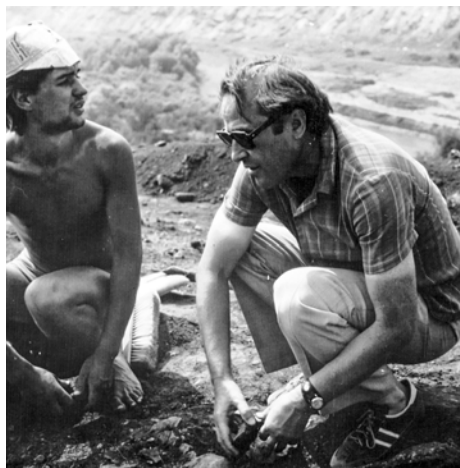
În 1981 a fost numită director al rezervației muzeale Orheiul Vechi o absolventă a Facultății de Istorie a USM, care a solicitat cercetarea monumentelor epocii fierului pentru completarea expoziției rezervației. Vestigii din epoca medievală aveau suficiente, dar din perioada traco-getică practic lipseau. Astfel, între anii 1983 și 2002, Butucenii vor deveni șantierul arheologic școală a Universității de Stat din Moldova. În circuitul științific, referitor la săpăturile de la Butuceni, era

2 Acest an este considerat drept dată oficială de constituire a Muzeului de Antichități. În anul 1990, prin decizia Senatului USM, muzeul este recunoscut drept subdiviziune a Facultății de Istorie și Filosofie. Începând cu anul 2012, în urma demersului Catedrei de Arheologie și Istorie Antică și a deciziei Senatului USM, Muzeul de Antichități poartă numele regretatului nostru coleg Tudor Arnăuț.

Butuceni, 1985. Prof. Ion Niculiță împreună cu studenții Facultății de Istorie, participanți la practica arheologică.

cunoscute mai multe vestigii colectate de Gh. Smirnov, care erau preluate în toate publicațiile. Problema consta în faptul că, L. Polevoi, care în perioada studenției a participat la săpăturile lui Gh. Smirnov, a declarat că acolo nu este nimic de valoare și nu are rost de efectuat cercetări arheologice. Din aceste considerente către începutul anilor '80 la Orheiul Vechi se săpa mai mult în zona siturilor din epoca medievală. Drept urmare a săpăturilor ce s-au derulat sub auspiciile USM au fost evidențiate fundamente de piatră ale unor construcții rămase necercetate de Gh. Smirnov, care, de fapt, nici nu săpase până la roca nativă, rămânând o mulțime de resturi ale complexelor *in situ*. Așa am descoperit la cetatea de la Butuceni vestigii din perioada primei epoci a fierului (secolele X-VIII a. Chr., și secolele VIII-VI a. Chr.), demonstrând fără echivoc că pe acel promontoriu a fost o locuire permanentă. Concomitent, săpături au fost inițiate la siturile de lângă

Butuceni, 1987. Prof. Ion Niculiță pe șantierul arheologic.

Mășcăuți, 1997. Prof. Ion Niculiță și doamna dr. Silvia Teodor pe șantierul arheologic.

s. Mășcăuți și la fortificația Potârca, din preajma s. Trebujeni. Apropo, rezultatele cercetărilor de la Butuceni din anul 1988, au stat la baza întocmirii primului raport arheologic din RSSM, scris în limba română cu caractere chirilice. Iar, începând cu anul următor, rapoartele au fost scrise cu caractere latine.

Una dintre cele mai discutate, dar și disputate descoperiri de la Butuceni o constituie ruinele Sanctuarului circular. După peste 30 de ani de la momentul descoperirii aceluia complex ce ne puteți spune?

Tot ce a fost descoperit e publicat, că unii sunt contra sau pro... este o chestie individuală. Nimeni nu a încercat să demonstreze că nu este așa cum am prezentat în monografia din 1987. Pe sit la un moment dat a fost făcută și reconstrucție. Sigur că mulți erau nemulțumiți, sanctuarul de la noi fiind mai vechi decât cele din spațiul intracarpatic, dar au fost nevoiți să

accepte argumentele noastre. Inclusiv profesorul clujean D. Protase a recunoscut că sunt lucruri comune între vestigiile de la Butuceni și cele din Munții Orăștiei.

Ați cercetat zona Butucenilor cca 23 de ani, ați publicat mai multe articole și o monografie, dacă ați face o concluzie, care ar fi ea?

Este un spațiu excepțional, sunt cunoscute sigur cinci situri fortificate (dar cred că sunt și mai multe), ale căror vestigii arată că ele au funcționat relativ în aceeași vreme. În componența artefactelor este foarte expresiv și materialul de import, care constituie cca 20% din toate fragmentele ceramice. Acest lucru ne vorbește de însemnătatea politică și economică a micro-regiunii. Au fost descoperite edificii cu fundament din piatră, urme ale zidului cu carcasă de lemn ce înconjură situl, zid din piatră și cărămidă. Pentru prima dată aici a fost descoperită cărămida arsă,

Saharna Mare, 2005. Cercetarea valului de apărare al fortificației getice.

Saharna „Țiglău”, 2008. Prof. Ion Niculiță împreună cu studenții Facultății de Istorie, participanți la practica arheologică.

dar de producție locală, care diferă față de cele din orașele pontice. Descoperirea fragmentelor de râșniță grecească, care după analiza petrografică denotă că au fost aduse din Grecia. La noi astfel de rocă lipsește. Totul dovedește că Răutul, până la Butuceni cel puțin, era navigabil. Dacă s-ar fi săpat azi, cu tehnologiile moderne am fi avut o imagine mult mai clară. Dar cred că situl nu ar fi supraviețuit în timp din cauza localnicilor, care utilizează piatra de aici pentru construcțiile contemporane. Este rău că nu s-a avut grijă de aceste descoperiri, atât getice, cât și medievale. Aș fi înțeles dacă nu ar fi fost aici o rezervație, dar așa nu este loc de scuze.

Începând cu anul 2001, cercetările se vor muta treptat la Saharna. Anume rezultatele investigațiilor din microzona Saharna le consider cele mai de suflet și mai productive. Siturile sunt conservate mai bine, pe când la Butuceni erau mai curând

rămășițe. La Saharna s-au păstrat aproape intact atât siturile arheologice, cât și peisajul. Aici am realizat, probabil, cea mai frumoasă descoperire din cariera mea – *Tezaurul de la Saharna*. Azi la Butuceni ar fi mai greu de săpat, e multă lume cu interese departe de cercetările arheologice.

Unul dintre siturile la a cărei cercetare ați participat în anii de studenție a fost așezarea de la Sobari. În ce condiții a avut loc revenirea la investigațiile din Valea Bolatei.

În anul 1989 se revine la Sobari, după stoparea cercetărilor în anul 1971, când lui Î. Rikman nu i-au mai dat fonduri pentru săpături. Chiar dacă acolo au fost unele dintre cele mai fructuoase rezultate, demonstrându-se că nu poate fi vorba de o cetate slavă ca prelungire a locuirii cerneahoviene, cu o continuare cronologică în sec. VI-VII. După așa concluzii

Saharna „La Vile”, 2014. Prof. Ion Niculiță împreună studenții de la Universitatea de Stat din Moldova și de la Universitatea Friedrich Schiller din Jena (Germania), participanți la practica arheologică.

ale magistrului, conducerea Academiei de Științe a sistat finanțarea săpăturilor. Principalul argument care a nemulțumit conducerea a fost descoperirea materialelor identice cu cele cunoscute în lumea provincial romană. Clădirea de piatră – paleobasilică, alte vestigii, și atunci, conform concepției sovietice privind evoluția comunităților barbare, neputând fi admisă o discuție despre romanizare și romani în spațiul dintre Prut și Nistru. Rikman a fost tare supărat de această atitudine, situație alimentată și de faptul că lui Gh. Cebotarenco i se oferise 75.000 ruble pentru cercetarea cetății Soroca, iar lui Rikman – nimic. Săpăturile au fost reluate în anul 1989. Deși era încă perioada sovietică, erau deja alte timpuri, plus ca am mers din partea USM. Astfel, cei de la Academie nu au mai creat probleme.

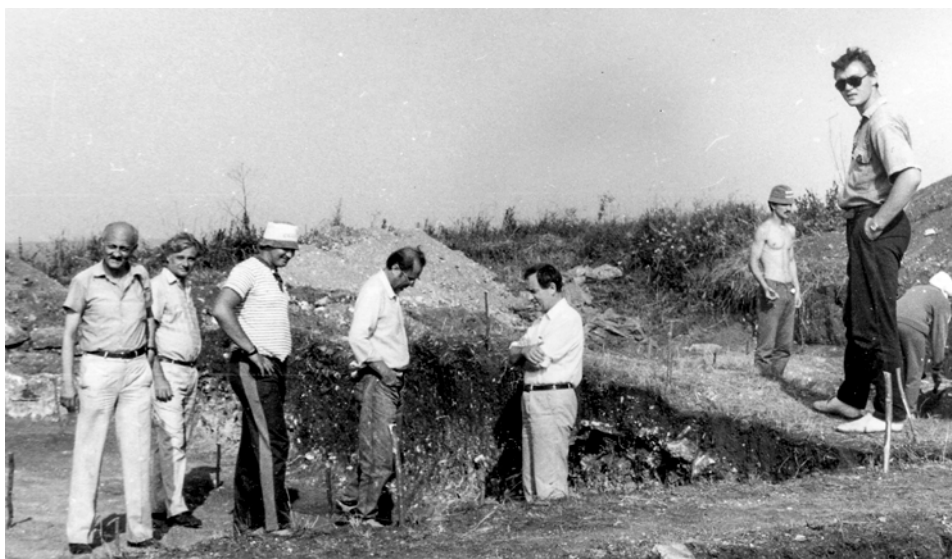
Perioada de după proclamarea independenței Republicii Moldova s-a materializat

și în colaborări mai intense cu colegii de peste hotare. Care dintre ele ați vrea să le scoateți în evidență?

În primul rând, colaborarea cu Gavrilă Simion de la Muzeul din Tulcea. În anii 1990-1991 am lucrat împreună la Celic-Dere, unde au fost implicați și studenții de la Universitate. În acea perioadă, conform unui acord de colaborare dintre Universitatea de Stat din Moldova și Muzeul din Tulcea, studenții facultății noastre au făcut practică arheologică la siturile din Dobrogea: Histria, Argamum, Halmyris etc. Colaborarea a fost benefică, mai ales, pentru viitorii specialiști în arheologie. De accesul la colecțiile Muzeului din Tulcea au beneficiat T. Arnăut, A. Zanoci, V. Banaru, Al. Popa, N. Mateevici ș.a., care ulterior au folosit aceste materiale la redactarea tezelor de doctor.

În al doilea rând aș evidenția colaborarea cu Institutul Român de Tracologie.

Sobari, 1993. Cercetători din România – dr. Ion Ioniță, dr. Virgil Mihăilescu-Bîrliiba și dr. Octavian Liviu Șovan – în vizită pe șantierul arheologic.

Sinaia, 2007. Profesorii Ion Niculiță și Gavrilă Simion.

În anul 1997 a fost organizată o echipă mixtă moldo-româno-ucraineană care, cu suportul financiar al Institutului Român de Tracologie, a întreprins investigații arheologice la o serie de situri din steпа Bugeacului. Astfel, cercetări arheologice au fost realizate, în special, la siturile din epoca fierului de la Cartal, Satu Nou,

Staraja Nekrasovka și Reni. Pentru prima dată s-a căutat intens prezența substratului traco-getic în acest spațiu. Totodată fiind atestate și descoperiri din alte perioade istorice, în deosebi, din perioada romană. Ca rezultat, a fost demonstrat că în sudul Basarabiei situația e similară cu cea din zona Galați-Barboși și Isaccea. Astfel, nu se mai poate vorbi că teritoriile de la nord de Dunăre erau în afara provinciilor romane. De exemplu, la Mănăstirea Ferapont de la Satu Nou au fost descoperite situri din sec. X a. Chr., care au continuat până în perioada romană. Tot acolo, anterior, au fost descoperite și resturile unui drum roman, legat de zona de trecere peste Dunăre. Prezența romană la Cartal era cunoscută și anterior, însă au fost publicate foarte puține materiale din această perioadă. Azi nu știu cine se face vinovat de acea situație, ori autorul nu a vrut sau poate nu i s-a permis. Cert este că multe materiale au fost pierdute prin

Cetatea Albă, 1998. Profesorii Ion Niculiță, Ionel Căndea și Valeriu Sîrbu, împreună cu studenții participanți la investigațiile arheologice moldo-româno-ucrainene.

fonduri și depozite. În prezent se mai fac cercetări de proporții la Cartal, de către Ig. Brujako. În regiune se realizează și cercetări preventive și de salvare. Din păcate, materiale descoperite, deseori nu sunt toate publicate, acest lucru se explică prin lipsa sciților acolo, triburi dorite și căutate de unii cercetători.

Dacă azi ați fi un tânăr arheolog la primii pași în cercetare, unde ați dori să vă concentrați investigațiile?

Dacă azi aș reîncepe, aș fi vrut să merg tot la Butuceni și Saharna, microzone care prezintă ceva excepțional. Cercetarea acestor două centre de civilizație tracică, posibil că sunt și altele pe teritoriul dintre Prut și Nistru, a demonstrat că comunitățile

din epoca fierului de aici nu erau cu nimic mai prejos decât cele din Europa barbară. Cercetările de la Saharna au dat posibilitatea să stabilim evoluția neîntreruptă a comunităților sedentare în acest spațiu pe o perioadă de circa 1000 de ani, fapt ce vine să combată ideea unei migrații permanente a comunităților barbare.

Domnule Profesor, pe final, o concluzie laconică?

De fapt, eu am făcut tot ce trebuia să fac, fără extreme. Trebuie să fim realiști în acțiuni și în interpretarea acțiunilor. În viața aceasta, pe parcursul anilor, am încercat să-mi fac onest meseria, vorba poetului, *trecut-au ani și ani, și printre îngeri și dușmani, eu mi-am urmat menirea*.

Interviu realizat de *dr. conf. univ. Sergiu Matveev*, decanul Facultății de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova

Lista publicațiilor profesorului Ion Niculiță (2009-2018)¹

2009

- I. Niculiță, T. Arnăuț, Le report d'emplacement spatial entre les lieux d'habitat et ceux des necropoles chez les Thraces du I-er mil. av. J.-C. Mousaios XIV, 2009, 121-138.
- I. Niculiță, A. Niciu, A. Corobcean, Rezultatele investigațiilor arheologice la așezarea civilă Saharna „Dealul Mănăstirii” (campania 2008). Tyragetia s.n. III/1, 2009, 193-225.
- I. Niculiță, A. Zănoici, M. Băț, Die frühhallstattzeitliche Befestigung von Saharna Mare (Kreis Rezina, Republik Moldova). In: Internationale Fachtagung von Humboldtianern für Humboldtianer „Der Schwarzmeerraum vom Äneolithikum bis in die Früheisenzeit (5000-500 v. Chr.): Globale Entwicklung versus Lokalgeschehen“. Humboldt-Kolleg in Chișinău, Republik Moldova (4.-8. Oktober 2009), Programm und Zusammenfassungen (Chișinău 2009), 41-43.
- I. Niculiță, A. Zănoici, M. Băț, Vestigiile arheologice de la Saharna Mare (cercetările din 2009). In: Sesiunea științifică a Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei (15-16 octombrie 2009, Chișinău). Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2009), 16-19.

2010

- I. Niculiță, Tracii și civilizațiile antice (sec. VII-I î. Hr.). In: (Ed. V. Dergaciov) Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V) (Chișinău 2010), 414-465, 521-528.
- I. Niculiță, Romanizare și creștinizare. In: (Ed. V. Dergaciov) Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V) (Chișinău 2010), 621-627.
- I. Niculiță, T. Arnăuț, L'inventaire funeraire – une source informative ou/et indice social et symbole religieux (Base sur les materiels des necropoles du I millenaire av. J.C. de l'est des Carpates). Istros XVI, 2010, 185-206.
- I. Niculiță, A. Zănoici, T. Arnăuț, M. Băț, Evoluția sistemului defensiv al siturilor din zona Saharna în mileniul I a. Chr. In: (Ed. Căndea I.) Tracii și vecinii lor în antichitate. Studia in honorem Valerii Sîrbu (Brăila 2010), 359-393.
- I. Niculiță, A. Zănoici, M. Băț, S. Matveev, Rezultatele investigațiilor arheologice la așezarea hallstattiană Saharna Mare în anul 2010. In: Sesiunea științifică a Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei (14-15 octombrie 2010, Chișinău). Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2010), 15-16.

2011

- I. Niculiță, T. Arnăuț, Le systeme defensif du site archeologique du Saharna Mică. Cumidava XXXI-XXXIV, 2011, 131-152.
- I. Niculiță, A. Niciu, Practici funerare în situl din prima epocă a fierului de la Saharna-Dealul Mănăstirii. Tyragetia s.n. V/1, 2011, 193-225.
- I. Niculiță, A. Zănoici, M. Băț, Die frühhallstattzeitliche Befestigung von Saharna, Rajon Rezina, Republik Moldova. In: (Eds. E. Sava, B. Govedarica, B. Hänsel) Der Schwarzmeerraum von Äneolithikum bis in die Früheisenzeit (5000-500 v. Chr.). Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, Band 27 (Rahden/Westf. 2011), 226-236.

---

1 Pentru perioada de până la 2009 a se vedea: *Studia in honorem Ion Niculiță* (Chișinău 1999), 7-11; *Studia archaeologiae et historiae antiquae*. Doctissimo viro Scientiarum Archeologiae et Historiae Ion Niculiță, anno septuagesimo aetatis suae, dedicatur (Chișinău 2009), 14-18.

- I. Niculiță, A. Zanoci, S. Matveev, M. Băț, Piese de port, podoabă și de toaletă din așezarea traco-gețică Saharna Mare. In: (Eds. D. Măgureanu, D. Măndescu, S. Matei) *Archaeology: making of and practice. Studies in honor of Mircea Babeș at tis 70th anniversary (Pitești 2011)*, 193-204.
- I. Niculiță, T. Arnăut, Repere cronologice în lumina săpăturilor arheologice de la situl Saharna Mică. In: *Milenii tezaurizate. Creație și spiritualitate. A XV-ea ediție a sesiunii naționale de comunicări științifice a Muzeului Județean Buzău, Sarata Monteoru, 24-26 noiembrie 2011 (Buzău 2011)*, 14.
- I. Niculiță, V. Cotiugă, A. Zanoci, A. Asăndulesei, Gh. Romanescu, F-A. Tencariu, B. Venedict, Șt. Caliniuc, R. Balaur, C. Nicu, Magnetometric prospections in the Thraco-Getae fortress from Saharna Mare, Rezina district, Republic of Moldova. In: *First Arheoinvest Congress. Interdisciplinary Research in Archeology (June 10th-11th, 2011, Iași, Romania). Programme and Abstracts (Iași 2011)*, 30-31.
- I. Niculiță, A. Nicic, Cercetările arheologice la așezarea Saharna-Dealul Mănăstirii în anul 2011. In: *Sesiunea științifică a Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei (20-21 octombrie 2011, Chișinău). Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2011)*, 20-21.
- I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, S. Matveev, Elemente defensive noi, descoperite la situl Saharna Mare. In: *Sesiunea științifică a Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei (20-21 octombrie 2011, Chișinău). Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2011)*, 21-23.

2012

- I. Niculiță, A. Nicic, Cercetări arheologice la situl Saharna-Dealul Mănăstirii. Campania 2011. *Tyragetia* s.n. VI/1, 2012, 169-184.
- I. Niculiță, V. Cotiugă, A. Zanoci, A. Asăndulesei, M. Băț, Gh. Romanescu, F-A. Tencariu, R. Balaur, C. Nicu, Șt. Caliniuc, Magnetometric prospections in the thraco-getae fortress from Saharna Mare, Rezina district, Republic of Moldova. In: (Eds. V. Cotiugă, Șt. Caliniuc) *Interdisciplinarity Research in Archaeology. Proceedings of the First Arheoinvest Congress, 10-11 June 2011, Iași, Romania. BAR International Series 2433*, 87-92.
- I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, S. Matveev, Investigațiile arheologice la situl Saharna Mare. 2009-2011. *Tyragetia* s.n. VI/1, 2012, 111-167.
- I. Niculiță, T. Arnaut, A. Nicic, A. Corobcean, Rezultatele investigațiilor arheologice din incinta fortificată de la Saharna Mică (campania 2012). In: *Sesiunea științifică a Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei (11-12 octombrie 2012, Chișinău). Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2012)*, 17-19.
- I. Niculiță, V. Cotiugă, A. Zanoci, M. Băț, A. Asăndulesei, The defensive system from Saharna Mare in the light of the spatial, archaeomagnetic, and archaeological excavation data. In: *Second Arheoinvest Congress. Interdisciplinary Research in Archeology (June 7th-9th, 2012, Iași, Romania). Programme and Abstracts (Iași 2012)*, 28-31.
- I. Niculiță, A. Nicic, L'Horizon chrono-culturel de la ceramique a decor incize et imprime dans le Space Nord-Vest Pontique. In: *Lower Danube Prehistory. 50 Years of Excavation at Babadag. Programme and abstracts. Peuce, serie nouă, X. Supplimentum 1 (Tulcea 2012)*, 48-50.
- I. Niculiță, A. Zanoci, Funeral practices and rites in the Early Hallstatt communities in the South of Middle Dniester area. In: *13th International Colloquium of Archaeology. "Bronze and Iron Ages Graves from Eurasia: Gender between Archaeology and Anthropology" (Buzău, October 17th-20th 2012), Programme and Abstracts (Buzău 2012)*, 21.
- I. Niculiță, A. Zanoci, S. Matveev, M. Băț, The evolution of sites at Saharna Mare. In: *Lower Danube Prehistory. 50 Years of Excavation at Babadag. Programme and abstracts. Peuce, serie nouă, X. Supplimentum 1 (Tulcea 2012)*, 45-47.

- I. Niculiță, A. Niciu, Funeral practices in the Saharna-Dealul Mănăstirii site of the first epoch of the iron age in the middle Dniester Area. In: 13th International Colloquium of Archaeology. "Bronze and Iron Ages Graves from Eurasia: Gender between Archaeology and Anthropology" (Buzău, October 17th-20th 2012). Programme and Abstracts (Buzău 2012), 20.
- I. Niculiță, A. Zănoici, M. Băț, S. Matveev, Sistemul defensiv al cetății traco-getice Saharna Mare în lumina noilor cercetări arheologice. In: Sesiunea științifică a Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei (11-12 octombrie 2012, Chișinău). Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2012), 16-17.
- I. Niculiță, A. Zănoici, M. Băț, Fortificația Buciușca – cercetări preliminare. In: Sesiunea științifică a Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei (11-12 octombrie 2012, Chișinău). Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2012), 17-19.

2013

- I. Niculiță, A. Niciu, Pratiques funéraires dans le site de la première époque du fer de Saharna-Dealul Mănăstirii. *Mousaios XVIII*, 2013, 173-190.
- I. Niculiță, A. Zănoici, Some considerations on funeral practices, rites, and rituals in communities of Middle Dniester region. *Mousaios XVIII*, 2013, 191-202.
- I. Niculiță, A. Zănoici, M. Băț, S. Matveev, Investigațiile arheologice la situl Saharna Mare. 2009-2012. *Tyragetia s.n. VII/1*, 2013, 219-292.
- I. Niculiță, A. Zănoici, M. Băț, Fortified settlements of the 6th - 3rd centuries BC in the Southern part of the Middle Dniester. In: (Eds. B.P. Niculiciă, D. Boghian) *Semper fidelis. In honorem magistri Mircea Ignat* (Suceava 2013), 299-323.
- I. Niculiță, A. Zănoici, M. Băț, Siturile de pe interfluviul Saharna Mare (sfârșitul sec. XII - sec. III a. Chr.). In: (Eds. S.-C. Ailincăi, A. Țârlea, C. Micu) *Din preistoria Dunării de Jos. 50 de ani de la începutul cercetărilor arheologice la Babadag (1962-2012). Actele conferinței „Lower Danube Prehistory. 50 years of excavations at Babadag”*, Tulcea, 20-22 septembrie 2012 (Brăila 2013), 351-372.
- I. Niculiță, A. Zănoici, M. Băț, Diachronic evolution of sites from Saharna area, the region of Middle Dniester. In: (Eds. Cr. Schuster, O. Cîrstina, M. Cosac, G. Murătoareanu) *The Thracians and their Neighbors in the Bronze and Iron Ages. Proceedings of the 12th International Congress of Thracology* (Târgoviște, 10th-14th September 2013), vol. I (Târgoviște 2013), 295-314.
- I. Niculiță, Cercetările arheologice: posibilități și perspective. In: *Probleme actuale ale Arheologiei, Etnologiei și Studiul Artelor. Conferința Științifică cu participare internațională* (Ediția V-a), Chișinău, 22-24 mai 2013. Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2013), 28.
- I. Niculiță, A. Niciu, "Nordthrakische" Menschengemeinschaften der Umgebung von „Saharna“ am Mitteldnesterlauf in der ersten Hälfte des I. Jahrtausends v. Chr. (anhand der Ergebnisse der Untersuchungen in der Siedlung und Nekropole bei Saharna-Tiglaeu). In: *The Thracians and their Neighbors in Bronze and Iron Ages. The 12th International Congress of Thracology* (Târgoviște, 10th-14th September 2013). Programme, Reports and Abstracts (Brăila 2013), 111.
- I. Niculiță, A. Niciu, A. Corobcean, Cercetări arheologice la așezarea deschisă Saharna Mică din 2013. In: Sesiunea științifică a Muzeului Național de Istorie a Moldovei (3-4 octombrie 2013, Chișinău). Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2013), 27-28.
- I. Niculiță, A. Zănoici, M. Băț, Diachronic Development of Sites from the Saharna Area in the Middle Dniester Region. In: *The Thracians and their Neighbors in Bronze and Iron Ages. The 12th International Congress of Thracology* (Târgoviște, 10th-14th September 2013). Programme, Reports and Abstracts (Brăila 2013), 112-113.

- I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, A. Niciu, Cercetări geo-spațiale și arheologice în microzona Horodiște-Țipova. In: Sesiunea științifică a Muzeului Național de Istorie a Moldovei (3-4 octombrie 2013, Chișinău). Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2013), 26-27.
- I. Niculiță, A. Zanoci, S. Matveev, A. Niciu, M. Băț, A. Corobcean, Spatial archeological research in the Middle Dniester area. In: Third Arheoinvest congress. Interdisciplinary research in archaeology (June 6th-8th, 2013, Iași, Romania). Programme and abstracts (Iași 2013), 26-28.

2014

- I. Niculiță, A. Niciu, Așezarea și necropola din prima epocă a fierului Saharna-Țigla (Chișinău 2014).
- I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, Situația demografică și cultural-cronologică din zona Saharna, regiunea Nistrului Mijlociu, în mileniul I a. Chr. în lumina noilor cercetări arheologice. In: (Eds. L. Coadă, P. Parasca) Studii de arheologie și istorie în onoarea profesorului Gheorghe Postică (Chișinău 2014), 28-57.
- I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, Administrative, religious and cult centers in the East-Carpathian area during the 2nd half of the 1st millennium BC. Musaios XIX, 2014, 259-276.
- I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, Cercetări geospațiale și arheologice în microzona Horodiște-Țipova. Tyragetia s.n. VIII/1, 2014, 235-252.
- I. Niculiță, Probleme de cronologie și periodizare a culturii Cozia-Saharna. In: Sesiunea anuală de comunicări științifice cu participare internațională „Probleme actuale ale arheologiei, etnologiei și studiului artelor”, ediția a VI-a, 22-23 mai 2014, Chișinău (R. Moldova). Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2014), 37-38.
- I. Niculiță, Spațiul balcano-carpato-pontic și nord-vestul Anatoliei la finele mileniului II - prima jumătate a mileniului I a. Chr. Contextul istorico-cultural și cadrul cronologic. In: Sesiunea științifico-metodică anuală „Național și universal în procesul istoric – perspectivele disciplinei școlare Istoria” (ediția I), 7 martie 2014. Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2014), 39-41.
- I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, Cercetările arheologice pe interfluviul Saharna Mare în anul 2014. Rezultate preliminare. In: Sesiunea științifică a Muzeului Național de Istorie a Moldovei (16-17 octombrie 2014, Chișinău). Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2014), 24-26.
- I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, Administrative, religious and cult centers in the East-Carpathian area during the 2nd half of the 1st millennium BC. In: International Colloquium. Residential Centres (dava, emporium, oppidum, hillfort, polis) and Cult Places in the Second Iron Age of Europe (Buzău, Romania, 23rd-26th October, 2014). Programme and Abstracts (Buzău 2014), 28-30.
- I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, A. Corobcean, Cercetări geospațiale și arheologice în microzona Saharna. In: Sesiunea științifică a Muzeului Național de Istorie a Moldovei (16-17 octombrie 2014, Chișinău). Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2014), 27-29.

2015

- I. Niculiță, Tracii septentrionali. In: (Ed. A. Petrencu) O istorie a Basarabiei (Chișinău 2015), 22-83.
- I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, Noi situri din epoca fierului descoperite în preajma satului Stohnaia, raionul Rezina, Republica Moldova / Newly discovered Iron Age sites near the village of Stohnaia, Rezina district, Republic of Moldova. Istros XXI, 2015, 153-176.
- I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, Thraco-Getic fortifications in Middle Dniester region. Sites from Saharna micro-zone. In: (Eds. A. Zanoci, P. Ettel, M. Băț) Fortified sites from the 1st millennium BC in Central and South-Eastern Europe. Materials of the Moldovan-Romanian-German Colloquium (Saharna, July 24th-26th, 2014) (Chișinău 2015), 21-46.
- A. Zanoci, I. Niculiță, M. Băț, Fortifications and open settlements of the 1st millennium BC in the micro-zone of Horodiște-Țipova. In: (Eds. A. Zanoci, P. Ettel, M. Băț) Fortified sites from the 1st millennium BC in Central and South-Eastern Europe. Materials of the Moldovan-Romanian-German Colloquium (Saharna, July 24th-26th, 2014) (Chișinău 2015), 81-100.

- I. Niculiță, A. Zanoci, The evolution of funeral practices in the Prut-Dniester interfluvium during the Iron Age. In: *Funerary Practices during the Bronze and the Iron Ages in the Central and Southeast Europe. 14th international colloquium of funerary archaeology* (Čačak, September 24th-27th 2015), Programme and Abstracts (Čačak 2015), 24-25.
- I. Niculiță, A. Zanoci, Corelarea culturilor Cozia-Saharna și Černoles din perioada timpurie a epocii fierului. In: *Conferința internațională „Identități naționale în dialog intercultural: unitate prin diversitate”* (28-31 octombrie 2015, Chișinău). Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2015), 24-25.
- I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, A. Bulhac, Situl fortificat Saharna „La Șanț”. In: *Sesiunea științifică a Muzeului Național de Istorie a Moldovei* (8-9 octombrie 2015, Chișinău). Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2015), 25-26.
- I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, A. Cotruță, Sistemul defensiv al fortificațiilor Stohnaia III și Saharna „Dealul Grimidon”. In: *Sesiunea științifică a Muzeului Național de Istorie a Moldovei* (8-9 octombrie 2015, Chișinău). Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2015), 23-25.

2016

- I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, Evoluția habitatului din microzona Saharna în epoca fierului (Chișinău 2016).
- I. Niculiță, A. Zanoci, Burial Structures in the Forest Steppe Regions of the Prut-Dniester Area in the 12th/11th-3rd Centuries BC. In: (Eds. V. Sirbu, M. Jevtić, K. Dmitrović, M. Ljuština) *Funerary Practices During the Bronze and Iron Ages in Central and Southeast Europe. Proceedings of the 14th International Colloquium of Funerary Archaeology in Čačak, Serbia, 24th - 27th September 2015* (Beograd - Čačak 2016), 179-191.
- I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, The horizon with incised pottery of the Holercani-Hanska type in the Middle Dniester River region. In: (Eds. A. Zanoci, E. Kaiser, M. Kashuba, E. Izbitser, M. Băț) *Mensch, Kultur und Gesellschaft von der Kupferzeit bis zur frühen Eisenzeit im Nördlichen Eurasien. Beiträge zu Ehren zum 60. Geburtstag von Eugen Sava* (Chișinău 2016), 295-317.
- I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, Locuirea hallstattiană timpurie (Cozia-Saharna) în microzona Saharna, Republica Moldova. In: *Culturi, procese și contexte în arheologie. Volum omagial Oleg Levițki la 60 de ani* (Chișinău 2016), 203-215.
- I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, Construcțiile și ritualul funerar din spațiul de la est de Prut în sec. VI-III a. Chr. – indicatori ai diferențierii sociale sau ai funcției deținute de defunct? / Funeral Constructions and the Ritual in the Area East of the Prut River in the 6th - 3rd Centuries BC – Indicators of Social Differentiation or of the Function of the Deceased During his Lifetime? *Istros XXII*, 2016, 181-204.
- I. Niculiță, Constituirea entităților trace: probleme și sugestii. In: *Conferința internațională „Raporturi identitare în spațiul românesc din perspectivă istorică: școli și interpretări”* (3-5 noiembrie 2016, Chișinău). Programul și rezumatele comunicărilor (Chișinău 2016), 15-17.
- I. Niculiță, A. Corobcean, Problema identificării entităților etnice în preistorie și antichitate. Studiu de caz. In: *Conferința internațională „Raporturi identitare în spațiul românesc din perspectivă istorică: școli și interpretări”* (3-5 noiembrie 2016, Chișinău). Programul și rezumatele comunicărilor (Chișinău 2016), 33-34.
- I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, Funeral constructions and rituals – indicators of social differentiation in the area East of the Prut in the 6th-3rd centuries BC. In: *15th International Colloquium of funerary archaeology „Interdisciplinary Methods of Research for Prehistoric and Protohistoric Funerary Monuments”* (Brăila, 20th-22nd May 2016). Programme and Abstracts (Brăila 2016), 18-19.
- I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, Situri arheologice din epoca fierului în preajma satului Mihuleni, raionul Șoldănești. In: *Conferința științifică internațională „Patrimoniul cultural – cercetare, valorificare, promovare”* (Ediția a VIII-a) (Chișinău, 31 mai - 2 iunie 2016). Program și rezumatele comunicărilor (Chișinău 2016), 33-34.

- I. Niculiță, A. Zancoci, M. Băț, A. Cotruță, Situl fortificat Saharna-Țiglău „Cetate”. In: Conferința științifică “Arheologie. Istorie. Muzeologie” a Muzeului Național de Istorie a Moldovei (20-21 octombrie 2016, Chișinău). Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2016), 38-40.
- A. Zancoci, I. Niculiță, M. Băț, Situri fortificate din microzona Țahnăuți - Țareuca - Rezina. In: Sesiunea științifică a Departamentului Istoria Românilor, Universală și Arheologie (Chișinău, 13 mai 2016). Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2016), 21-22.

2017

- I. Niculiță, A. Zancoci, Practici funerare la traco-geții din spațiul pruto-nistean / Les pratiques funéraires aux Thrace-Gètes de l'espace Prout-Dniestr. Istros XXIII, 2017, 171-206.
- A. Zancoci, I. Niculiță, M. Băț, Situri din epoca fierului în bazinul râului Ciorna / Iron Ages sites in the Ciorna River basin. In: (Eds. A. Zancoci, V. Sirbu, M. Băț) Iron Age fortifications on the Tisa-Dniestr spase. Proceedings of Saharna Summer Colloquium (July 14th-17th, 2016) (Chișinău-Brăila 2017), 7-46.
- I. Niculiță, A. Zancoci, Fortificații și așezări deschise din silvo-stepa pruto-nisteană. In: Sesiunea anuală de comunicări științifice a Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” (29-31 martie 2017). SCIVA 68/1-4, 2017, 228.
- I. Niculiță, Coeficientul de credibilitate a reconstituirii realităților istorice. In: Sesiunea științifică a Departamentului Istoria Românilor, Universală și Arheologie (Chișinău, 28 aprilie 2017). Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2017), 28-29.
- I. Niculiță, Terminologii arheologice: probleme și perspective. In: Conferința științifică internațională „Patrimoniul cultural – cercetare, valorificare, promovare” (Ediția a IX-a) (Chișinău, 30-31 mai 2017). Programul și rezumatele comunicărilor (Chișinău 2017), 39-40.
- I. Niculiță, A. Zancoci, Burial practices at Thraco-Getae in the Prut-Dniester Region. In: 16th International Colloquium of funerary archaeology “Funerary Practices at the Thracians and the Celts in the Second Iron Age” (Alun, Hunedoara County (Romania) 11th-14th May 2017). Programme and abstracts (Brăila 2017), 15-16.
- I. Niculiță, A. Zancoci, M. Băț, Investigații arheologice la fortificația Saharna-Țiglău „Cetate”. In: Cercetări arheologice în Republica Moldova: Campania 2016. Sesiunea Națională de Rapoarte, 24 mai 2017: Program. Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2017), 35-37.
- A. Zancoci, I. Niculiță, M. Băț, Cercetări periegetice în bazinul râului Ciorna. In: Cercetări arheologice în Republica Moldova: Campania 2016. Sesiunea Națională de Rapoarte, 24 mai 2017: Program. Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2017), 38-40.

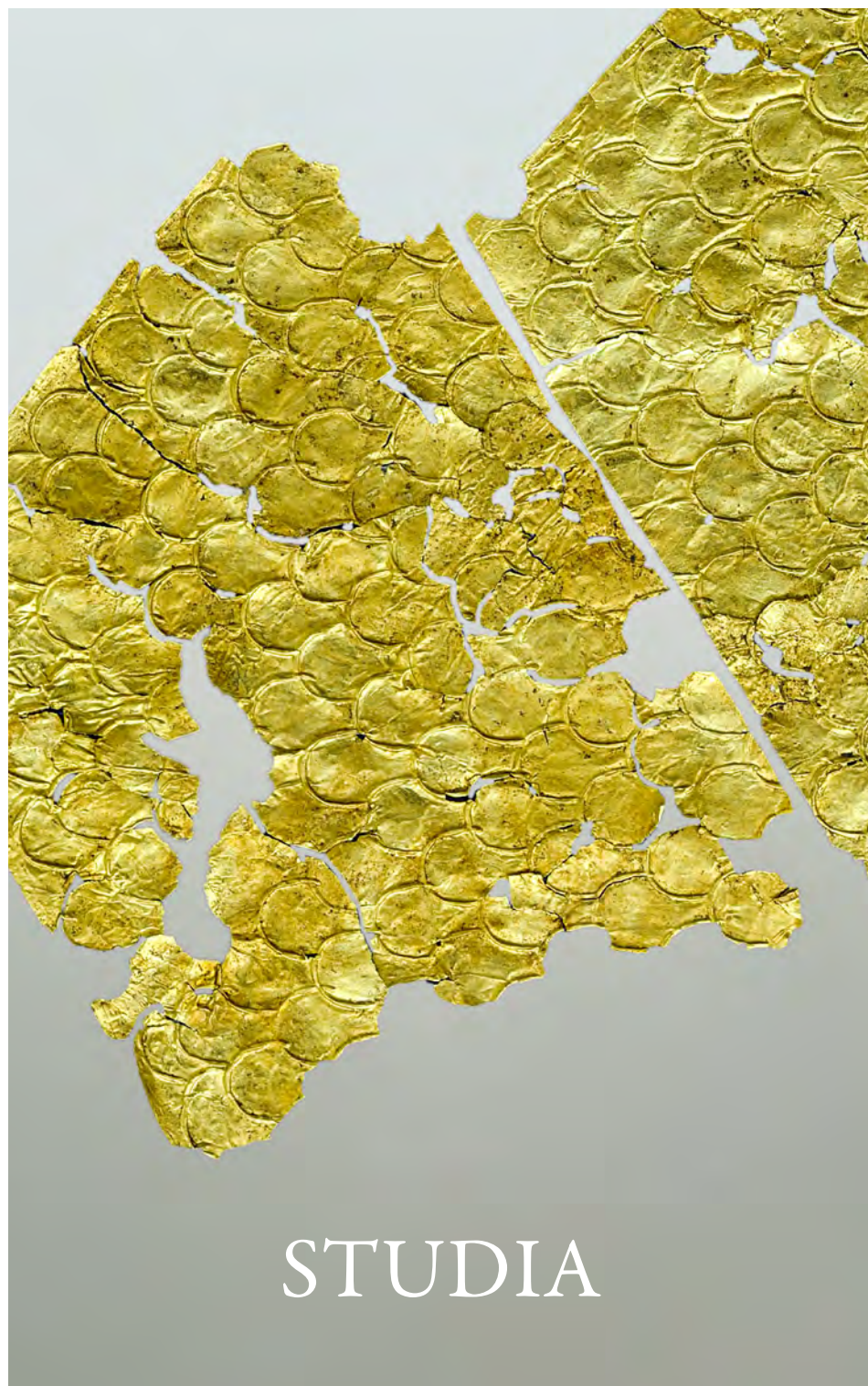
2018

- I. Niculiță, V. Sochircă, T. Nagacevski, Cercetări pedologice în așezarea din prima epocă a fierului Saharna – Țiglău / Pedological research in the Early Iron Age settlement of Saharna – Țiglău. In: (Eds. A. Zancoci, M. Băț, S. Ailincăi, A. Țârlea) Cercetări interdisciplinare în siturile de epoca fierului din spațiul tiso-nistean / Interdisciplinary research in Iron Age sites from the Tisa-Dniester area (Tulcea-Chișinău 2018), 7-19.
- I. Niculiță, Coeficientul de credibilitate a interpretării vestigiilor arheologice. In: Sesiunea anuală de comunicări științifice a Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” (28-30 martie 2018). SCIVA 69/1-4, 2018, 290-291.
- I. Niculiță, A. Zancoci, M. Băț, Structuri de habitat în fortificația getică Saharna Mare, raionul Rezina, Republica Moldova. In: Sesiunea anuală de comunicări științifice a Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” (28-30 martie 2018). SCIVA 69/1-4, 2018, 306-307.

- I. Niculiță, Grupurile cultural-cronologice de la finele mileniului II - începutul mileniului I a. Chr. în spațiul bugo-pruto-nistrean. In: Schimbare sau continuitate? Civilizații de la sfârșitul mileniului II și prima jumătate a mileniului I a. Chr. în spațiul carpato-balcanic. Tulcea-Celc Dere, 25-27 mai 2018 (Tulcea 2018), 15-16.
- I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, V. Dulgher, Rezultate preliminare ale cercetărilor arheologice în situl Saharna Mare (campania 2017). In: Cercetări arheologice în Republica Moldova: Campania 2017. Sesiunea Națională de Rapoarte, 18 aprilie 2018: Program. Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2018), 43-45.
- I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, On the guard of the eastern border of the Getic world: Fortified sites in the Dniester Basin. In: 17th International Colloquium of funerary archaeology "Border Guards of the Passes, from the Fortresses and the Graves. The Bronze and Iron Ages" (Târgu Jiu, Gorj County (Romania) 4th-7th October 2018). Programme and abstracts (Târgu Jiu 2018), 13-14.
- A. Zanoci, I. Niculiță, M. Băț, Early Iron Age fortifications and necropolises in the Middle Dniester Region. In: 17th International Colloquium of funerary archaeology "Border Guards of the Passes, from the Fortresses and the Graves. The Bronze and Iron Ages" (Târgu Jiu, Gorj County (Romania) 4th-7th October 2018). Programme and abstracts (Târgu Jiu 2018), 20-21.

STUDIA

Foiță din aur, Sobari.
Descoperită în 1994.

Erwägungen zu den Gräbern Nr. 37 und 145 der Nekropole von Brăilița, Rumänien

Cristian Schuster

Zusammenfassung

Im Beitrag werden die Gräber Nr. 37 und 145 aus der Nekropole von Brăilița einer eingehenden Analyse unterzogen. Es wird dabei ihrer Lage, Tiefe, Bestattung der Verstorbenen – linke Hockerlage, Ost-West-Ausrichtung – und den Grabbeigaben die nötige Aufmerksamkeit geschenkt. Das erworbene Ergebnis beweist, dass die ältere kulturelle Zuordnung der Gräber keine stichhaltigen Argumente mehr besitzt und, dass es sich in beiden Fällen um Monogovalikovaja-Begrabungen handelt.

Schlüsselwörter: Brăilița, Nekropole, Gräber Nr. 37 und 145, Grabbeigaben, Mnogovalikovaja-Kultur.

Rezumat

În contribuție sunt analizate în detaliu Mormintele nr. 37 și 145 din necropola de la Brăilița. Se insistă asupra poziției mormintelor, adâncimea lor, inhumarea celor decedați – chirciți pe stânga, orientarea est-vest – și inventarului funerar. Rezultatul obținut, dovedește că mai vechea atribuire culturală a mormintelor nu mai poate fi susținută ci, în ambele cazurilor, trebuie să vorbim de înmormântări Monogovalikovaja.

Cuvinte-cheie: Brăilița, necropolă, Mormintele nr. 37 și 145, inventar funerar, cultura Mnogovalikovaja.

EINFÜHRUNG

Die Forschungen von Brăilița sind schon seit längerer Zeit in die Fachliteratur eingegangen (Harțuche 1959; Harțuche 1973; Harțuche 2002; Harțuche, Dragomir 1959; Harțuche, Anastasiu 1968; Harțuche, Anastasiu 1976). Ab den 50. Jahren des vorigen Jahrhunderts bis 1987 wurden hier mehrere Rettungsgrabungen durchgeführt. Dabei ist eine Nekropole mit 310 Gräber, die teilweise eine wahrscheinliche Boian-Gumelnița-Tellsiedlung überlappt, erforscht worden.

Unser Beitrag versucht die Problematik der *Gräber Nr. 37 und 145* mit deren Grabbeigaben im Lichte neusten Analysen zu erhellen. Anfangs werden die Informationen, die Harțuches Monographie (2002), den weiteren Publikationen des Forschungsteam und dem Grabungsheft entzogen werden konnten, vorgestellt.

ZU DEN GRÄBERN

Grab Nr. 37/1966

Zur Lage im Gräberfeld:	zentralwestlichem Teil, in der Nähe der Modernen Grube Nr. 3 (Harțuče 2002, Abb. 64);
Zum Grab:	– <i>Tiefe:</i> – 1,30 m von der modernen Oberfläche (Harțuče 2002, 57);
Zur Grube:	es fehlen jedwelche Informationen;
Zum Skelett:	(Harțuče 2002, 57, Abb. 73/37) (Taf. I/1): – <i>Position:</i> linke Hockerlage; – <i>Richtung:</i> Kopf im Osten, Füße im Westen, „Blick“ nach Süden; – <i>Geschlecht</i> – <i>Alter:</i> erwachsene Person;
Zu den Grabbeigaben:	– Handgemachtes, tronkonisches <i>Tongefäß</i> , mit relativ hohem Hals, abgerundeter Schulter, auf der Außenseite eine grau-gelbliche Farbe, mit Politurspuren, <i>Dimensionen:</i> Höhe 9,4 cm, Randedurchmesser 10,5 cm, Maximaldurchmesser 10,0 cm, Standfläche Durchmesser 6,0 cm (Harțuče 2002, 57, Abb. 91/4) (Taf. I/3); <i>Inv. Nr.</i> 6133 (Taf. I/4-5); – Diskusförmiges <i>Steinobjekt</i> , mit Zentralloch mit erhöhtem, zylindrischem Rand, und seitlich, kleine, schrägangelegte Öffnung (Harțuče, Anastasiu 1968, Taf. 43/1; Harțuče, Anastasiu 1976, 156, fig. 318; Harțuče 2002, 57, Abb. 84/3); <i>Inv. Nr.</i> 10542 (Taf. I/6-7); Kulturelle Zuordnung: Übergangsperiode vom Neolithikum zur Bronzezeit, eher Frühbronzezeit (Harțuče, Anastasiu 1976, 156); Cernavoda II (Harțuče 2002, 132, fig. 64);
Kulturelle Zuordnung:	Übergangsperiode vom Neolithikum zur Bronzezeit, eher Frühbronzezeit (Harțuče, Anastasiu 1976, 156); Cernavoda II (Harțuče 2002, 132, fig. 64);

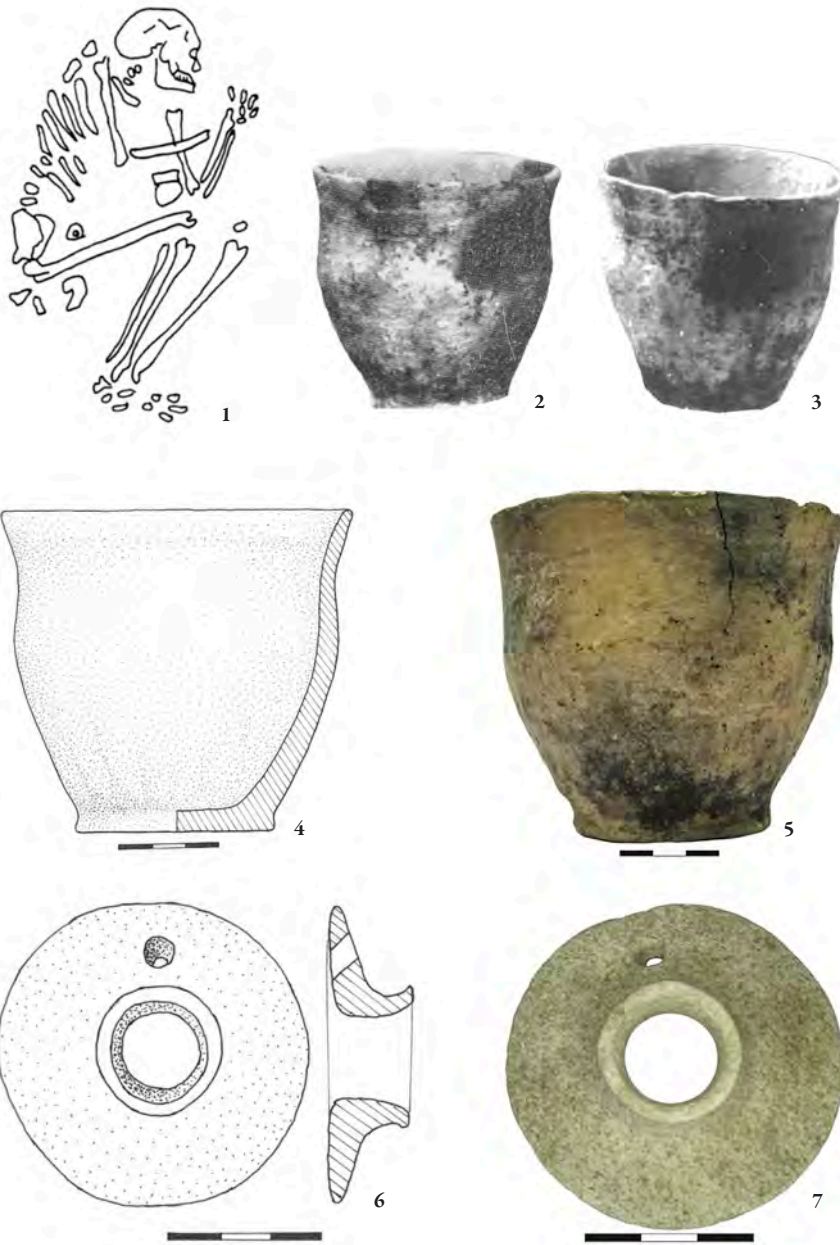
Werden diese Daten unter sich und mit den anderen Nachforschungen (u.a. Stein- und anthropologische Analyse, *Generalplan*) verglichen, ist Folgendes festzustellen:

– Auf der Abbildung mit dem Plan der Cernavoda II-Gräber (Harțuče 2002, Abb. 64) liegt das *Grab Nr. 37* südlich der *Modernen Grube Nr. 3*. Auf dem von Harțuče gezeichneten Gesamtplan ist südlich von der genannten modernen Grube kein Grab zu erkennen. Es muss aber gesagt werden, trotz unser Bemühung, dass auf dem Gesamtplan das *Grab Nr. 37* nicht finden war. So erhebt sich die Frage, wo dieses in Wirklichkeit gelegen hat? Das Grabungsheft hilf uns auch nicht weiter, denn in diesem wird nichts über das Grab erwähnt.

– Die anthropologische Analyse konnte nicht durchgeführt werden, da das Skelett fehlt.

– Auf der Zeichnung des Grabes (Harțuče 2002, Abb. 73/37) ist nur das Skelett mit der Gürtelschnalle vor dem Bauch zu sehen, das Gefäß aber nicht (Taf. I/1). Die Position der Gürtelschnalle wurde auch im Text von Harțuče (2002, 57) erwähnt; zur Lage des Gefäßes im Grab gibt es keine Einzelheiten.

– Im Museumsdepot befindet sich das von Harțuče abgebildete Gefäß (Harțuče 2002, 57, Abb. 91/4) (Taf. I/3-5); leider erfahren wir nichts über den Fundumstand, das ist gültig auch für die erste Veröffentlichung (Harțuče, Anastasiu 1968, 83-88).

TAF. I. Brăilița, Grab Nr. 37: 1 - das Skelett; 2-5 - das Gefäß; 6-7 - die Gürtelschnalle. 1, 3 - nach Harțuche 2002; 2 - nach Harțuche, Anastasiu 1968; 4-7 - Zeichnungen und Fotos Brăila Museum „Carol I“.

PL. I. Brăilița, Mormântul nr. 37: 1 - scheletul; 2-5 - vasul; 6-7 - catarama. 1, 3 - după Harțuche 2002; 2 - după Harțuche, Anastasiu 1968; 4-7 - desene și fotografii Muzeul Brăilei „Carol I“.

Grab Nr. 145/1967

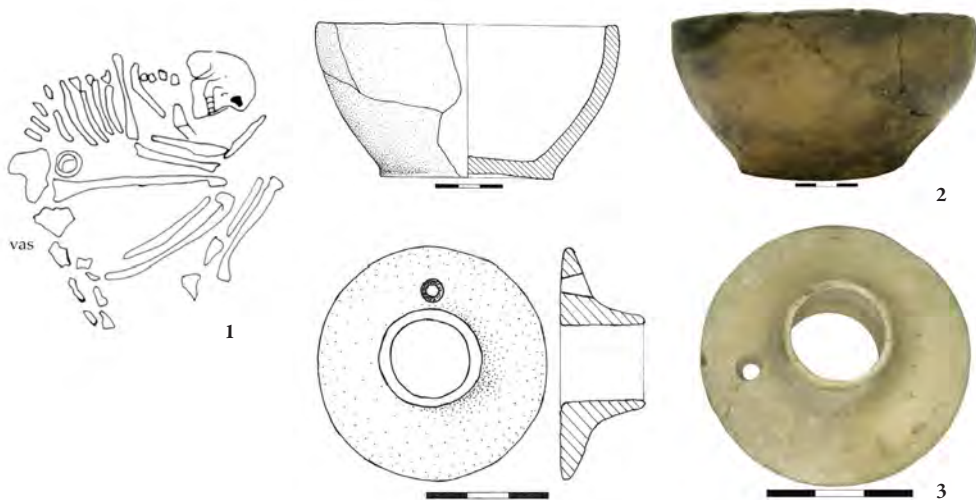
Zur Lage im Gräberfeld:	zentralöstlichem Teil (Harțuțe 2002, Abb. 62); das Skelett lag in der Gumelnița-Schicht (Grabungsheft 1955-1966/1967, Seite 59);
Zum Grab:	– <i>Tiefe:</i> –1,30 m von der modernen Oberfläche (Grabungsheft 1955-1966/1967, Seite 58; Harțuțe 2002, 80);
Zur Grube:	es fehlen jedwelche Informationen;
Zum Skelett:	<ul style="list-style-type: none"> – <i>Position:</i> linke Hockerlage, mit stark gebogenen Händen und Füßen (Grabungsheft 1955-1966/1967, Seite 58; Harțuțe 2002, 80, Abb. 77/145); Länge des gehockten Skelettes 1,23 m (Grabungsheft 1955-1966/1967, Seite 59) - Länge des gehockten Skelettes 1,30 m (Harțuțe 2002, 80) (Taf. II/1); – <i>Richtung:</i> Kopf nach Osten, Füße nach Westen, „Blick“ nach Süden (Grabungsheft 1955-1966/1967, Seite 58; Harțuțe 2002, 80); – <i>Geschlecht – Alter:</i> erwachsene Person (Grabungsheft 1955-1966/1967, Seite 58; Harțuțe 2002, 80);
Zu den Grabbeigaben:	<ul style="list-style-type: none"> – „zwischen dem Becken und dem rechten Fersenbein lag eine schnurverzierte Schüssel“ (Grabungsheft 1955-1966/1967, Seite 59); Schüssel, „Dimensionen: H. 7,3 cm, Randdurchmesser 14,2 cm, Standfläche Durchmesser 7,6 cm“ (Harțuțe, Anastasiu 1976, 165, Abb. 335); „zwischen dem Becken und dem rechten Fersenbein lag ein Tongefäß...Das Gefäß war aus kompakter, gemeiner Tonmischung gearbeitet...Form: kegelstumpfförmige Schüssel mit abgerundetem Körper und nach innen gezogenem Rand...War nicht verziert... Dimensionen: H. 13,6 cm, Randdurchmesser 14 cm, Standfläche Durchmesser 7,7 cm, Randbreite 0,6 cm“ (Harțuțe 2002, 80, Abb. 90/1); Inv. Nr. 3866 (Taf. II/2-3). – „vor dem Bauch war eine Marmorgürtelschnalle mit Zentralrinne (Bogonos Typ)“ (Grabungsheft 1955-1966/1967, Seite 59); Marmorgürtelschnalle (Harțuțe, Anastasiu 1968, Taf. 43/1); Marmorgürtelschnalle: „zwischen der Zentralrinne und dem Diskusrand wurde eine Öffnung, mit der Durchbohrung ausgehend von der Oberfläche zur Unterfläche, deshalb hat sie eine tronkonische Form, angebracht“ (Harțuțe, Anastasiu 1976, 157, Abb. 321); „Gürtelschnalle aus Marmor guter Qualität, weiße Farbe, leicht gelblich. Hat eine Diskusform mit Zentralöffnung, von der eine vertikale Zylinderröhre ausgeht. Die Diskusunterfläche ist gerade, der Oberteil leicht konisch. Am Diskusrand wurde eine tronkonische Öffnung angebracht...Dimensionen: Totalhöhe 2 cm, Diskusdurchmesser 5,6 cm, Öffnungsdurchmesser 2 cm“ (Harțuțe 2002, 80, Abb. 84/5); Inv. Nr. 10543 (Taf. II/4-5).
Kulturelle Zuordnung:	Übergangsperiode vom Neolithikum zur Bronzezeit, Anfang der Frühbronzezeit (Harțuțe, Anastasiu 1976, 157, 165); Foltești-Usatovo (Harțuțe 2002, 80, Abb. 62);

Werden diese Daten unter sich und mit den anderen Nachforschungen (anthropologische Analyse) verglichen, ist Folgendes festzustellen:

- Unklarheit hinsichtlich der Länge des Skelettes in der Hockerlage.
- Die anthropologische Analyse stimmt nicht mit Harțuțe überein, es

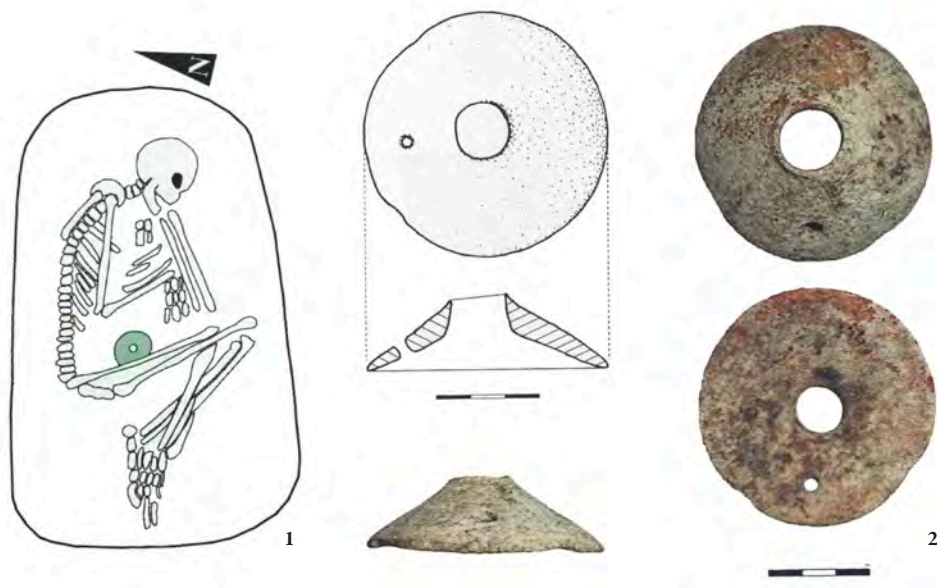
wurden zwei Individuen untersucht, von denen das erste eine Frau war.

- Im Grabungsheft wird von einem schnurverzierten Gefäß gesprochen, während in den Publikationen aus den Jahren 1976 und 2002 ein unverziertes Gefäß erwähnt und veröffentlicht wurde.

TAF. II. Brăilița, Grab Nr. 145: 1 - das Skelett mit der Gürtelschnalle und dem Gefäß (nach Harțuche 2002); 2-3 - das Gefäß; 4-5 - die Gürtelschnalle. 2-5 - Zeichnungen und Fotos Brăila Museum „Carol I“.

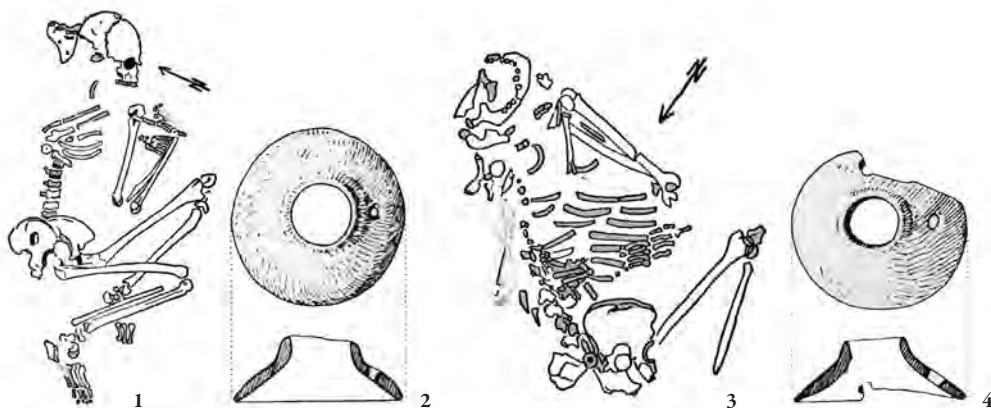
PL. II. Brăilița, Mormântul nr. 145: 1 - scheletul cu vasul și catarama (după Harțuche 2002); 2-3 - vasul; 4-5 - catarama. 2-5 - desene și fotografii Muzeul Brăilei „Carol I“.

TAF. III. Gherăseni, Grab Nr. 99: 1 - das Skelett mit der Gürtelschnalle; 2-3 - die Gürtelschnalle. Nach Frînculeasa 2017.

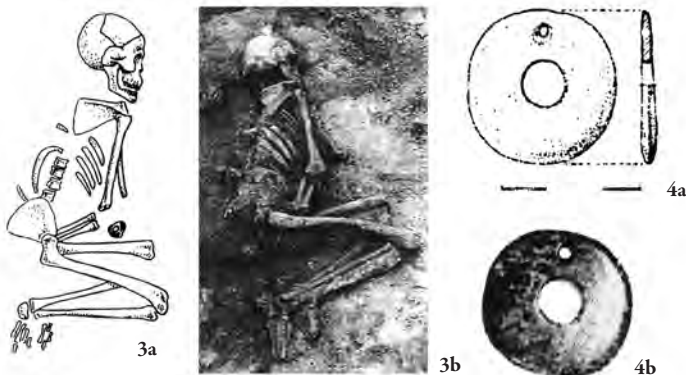
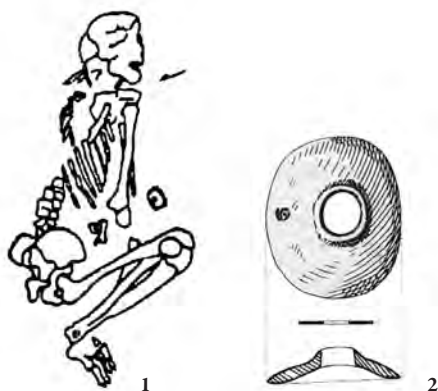
PL. III. Gherăseni, Mormântul nr. 99: 1 - scheletul cu catarama; 2-3 - catarama. După Frînculeasa 2017.

TAF. IV. Stoicani: 1 - das Grab Nr. 3; 2 - die Gürtelschnalle aus dem Grab Nr. 3; 3 - das Grab Nr. 7a; 4 - die Gürtelschnalle aus dem Grab Nr. 7a. Alle nach Petrescu-Dîmbovița 1953. Verschiedene Maßstäbe.

PL. IV. Stoicani: 1 - Mormântul nr. 3; 2 - catarama din Mormântul nr. 3; 3 - Mormântul nr. 7a; 4 - catarama din Mormântul nr. 7a. Toate după Petrescu-Dîmbovița 1953. Diferite scări.

TAF. V. Giurcani, Grab Nr. 2 (nach Buzdugan 1981): 1 - das Skelett mit der Gürtelschnalle; 2 - die Gürtelschnalle. Tămășani, Grab Nr. II (nach Ursachi 2001): 3a-b - das Skelett mit der Gürtelschnalle; 4 - die Gürtelschnalle.

PL. V. Giurcani, Mormântul nr. 2 (după Buzdugan 1981): 1 - scheletul cu catarama; 2 - catarama. Tămășani, Mormântul nr. II (după Ursachi 2001): 3a-b - scheletul cu catarama; 4 - catarama.

DISKUSSION

Stein- und Knochenschnallen waren mehreren Grabbeigaben in Rumänien eigen. Solche wurden desgleichen in Brăiți entdeckt (Harțușe, Anastasiu 1968, Taf. 40/4, 43/2, 4-5; Harțușe, Anastasiu 1976, 156-159, Abb. 319, 322-323, 325, 328; Harțușe 2002, Abb. 83/1-2, 84/1, 3, 5, 85/1-2; Schuster 2018), aber auch in weiteren Gräbern oder Siedlungen der östlichen Gebiete des Landes: Baldovinești, Bogonos, Gărceni, Gherăseni, Giurcani, Sărata Monteoru, Stoicani. Einige davon sind in der Form (scheibenartig, Zentralloch, umrundet von einer leicht erhöhten Kimme und versehen mit einer schrägangelegten Öffnung zwischen dem Zentralloch und dem Rand) ähnlich den zwei Steingürtelschnallen aus den *Gräbern Nr. 37 und 145* von Brăiți.

In einem Monteoru Ic4-Bau ist, gemäß Eugenia Zaharia (1991, 57, Abb. 11/10), „*un petit disque en ivoire pourvu, au centre, d'un tron rond au bord en relief et d'un petit trou oval en bordure, ouvert ou cassé anciennement*“, entdeckt worden (Taf. VI/1). Die Unterseite der Objektes, welches als ein Teil eines „*ensemble de harnachement*“ betrachtet wurde (Zaharia 1991, Anm. 22), war flach. Unserer Meinung nach, handelt es sich um eine stark abgewetzte Schnalle, ähnlich denen von Brăiți, etwas kleiner im Durchmesser, und mit nicht so erhobener Kimme als die genannten, die nicht aus Elfenbein, sondern desgleichen aus Marmor gearbeitet wurde. Wahrscheinlich diente sie auch als Gürtelschnalle. Sie ist ähnlich der Knochenschnalle welche in der Monteoru Ia-Siedlung von Odobești gefunden wurde (Florescu 1970, Abb. 6/1).

Diese letztere hat aber den Unterteil nicht flach, sondern nach innen gewölbt (Taf. VI/4).

Im *Grab Nr. 99* von Gherăseni, welches der Übergangsperiode vom Äneolithikum zur Bronzezeit zugeordnet wurde (Constantinescu 1996, 48), ist vor dem Bauch des in linker Hockerlage, Ost-West ausgerichtet, gelegenen Skelettes (Taf. III/1), eine steinerne Gürtelschnalle gefunden worden (Constantinescu 1996, 48 – redet von einer Knochengürtelschnalle, Taf. 1/1-2; Frînculeasa 2017, Anm. 160, Taf. 72 – spricht, nach der Analyse des Objektes, von einer Steingürtelschnalle, 90/11) (Taf. III/2-3). Diese weicht leicht von der Form, der in Brăiți entdeckten Schnallen, ab: der Unterteil ist gewölbt und die Kimme ist gering hoch. Was aber für uns wichtig erscheint, ist dass das Skelett dieselbe Position und Orientierung wie die der *Gräber Nr. 37 und 145* von Brăiți hatte. Dazu kommt noch, dass die Gürtelschnalle an demselben Platz, vor dem Bauch lag, genauso wie die des *Skelettes Nr. 145*, und dass alle Schnallen aus Stein gearbeitet wurden.

In zwei der in Stoicani erforschten Gräber, wurde je eine Schnalle gefunden. Das in linker Hockenlage entdeckte Skelett des *Grabes Nr. 3*, lag mit dem Kopf nach Osten, den Füßen nach Westen und dem „Blick“ nach Süden (Petrescu-Dîmbovița 1953, 118, Abb. 54/3) (Taf. IV/1). Die Schnalle war neben der Wirbelsäule, ungefähr in deren Mitte, zu sehen. Eine fast gleiche Position (SSO-WNW) hatte in einem anderen Grab auch des *Skelett Nr. 7a* (Petrescu-Dîmbovița 1953, 120, Abb. 54/7) (Taf. IV/3). Diesmal lag die Schnalle waagrecht mit der Kimme nach unten, unter dem Hüftbein. Mircea

Petrescu-Dîmbovița war der Meinung, dass die Schnallen aus Muschelgehäuse gearbeitet wurden, es handelt sich aber um stark abgetragene Knochenobjekte (Taf. IV/2, 4). Beide haben die Form der Steinschnalle von Gherăseni und sind mit ihrem Zentralloch mit Kimme und der seitlichen Öffnung den bis jetzt beschriebenen Objekten ähnlich. Im Falle des *Grab Nr. 7a*, kann man mit Sicherheit an eine Gürtelschnalle denken. Sehr wahrscheinlich hatte auch jene des *Skelettes Nr. 3* dieselbe Funktion, sie verrutschte aber, möglicherweise während der Bestattung.

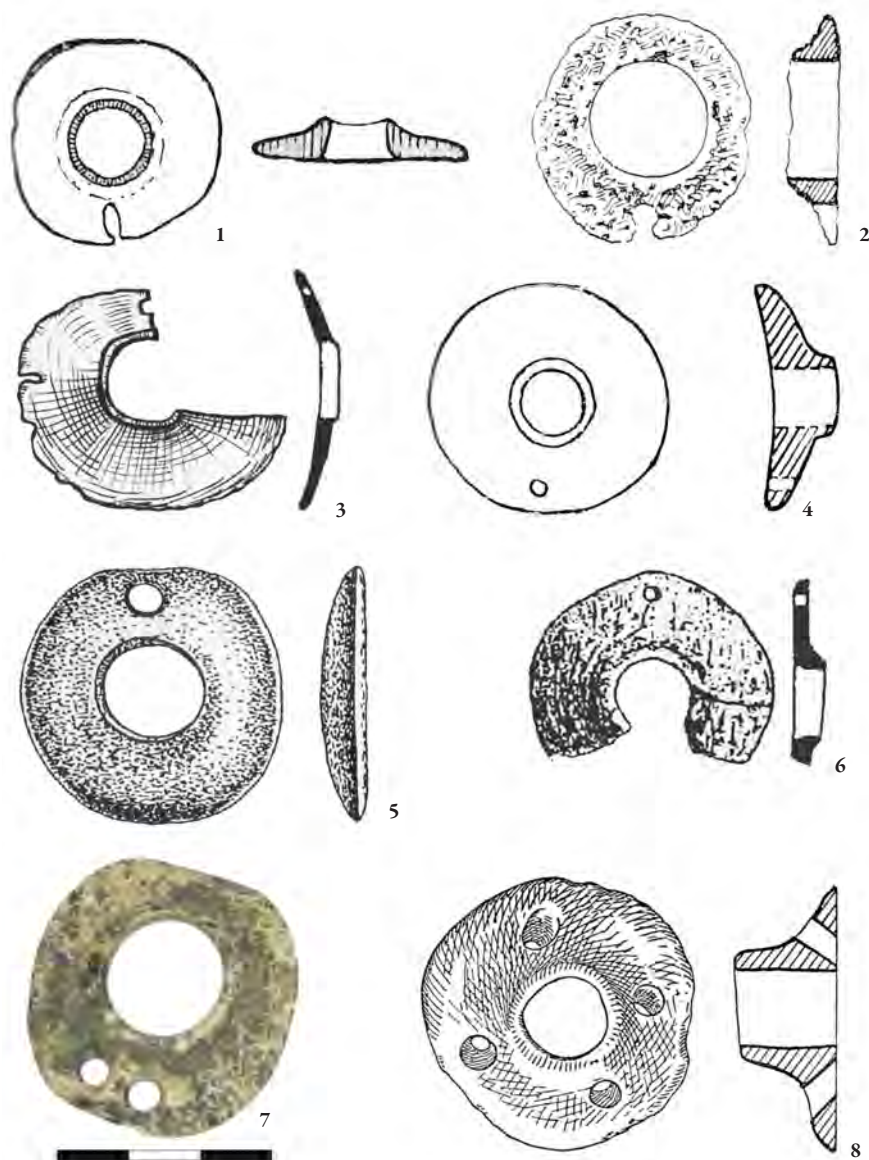
Im *Grab Nr. 2* von Giurcani konnte eine weitere Knochenschnalle entdeckt werden (Buzdugan 1981, 9, Abb. 2/1) (Taf. V/2). Das Skelett wurde in linker Hockerstellung, mit einer Ost-West-Ausrichtung, in eine einfache Grabgrube eingebettet (Buzdugan 1981, 9, Abb. 3/4) (Taf. V/1). Die Schnalle wurde im Winkel zwischen dem rechten Oberarm und dem Oberschenkelbein gefunden, Tatsache die davon zeugt, dass es sie Bestandteil eines Gürtels gewesen war.

Ein Erwachsener lag in linker Hockerposition, mit einer NO-SW-Ausrichtung im *Grab Nr. II* von Tămășani (Ursachi 2001, 229, Abb. 7, Taf. XXIII/1) (Taf. V/3a-b). Zwischen dem Oberschenkelbein und dem rechten Ellenbogen wurde eine Knochengürtelschnalle (Taf. V/4a-b) und ein -ring entdeckt (Ursachi 2001, Taf. III/7, 10 = XXXIII/4-5). Diesmal war die Schnalle flach, besaß aber, wie auch die anderen obenerwähnten Exemplare, eine Zentralöffnung und ein seitliches Loch. Der Entdecker glaubt, dass dieses Grab, genauso wie das *Grab Nr. I* (Ursachi 2001, 229, Abb. 7), der Monteoru-Kultur angehört.

Eine weitere Knochenschnalle wurde in einem teilweise zerstörten Grab von Bogonos (Taf. VI/2) entdeckt (Petrescu-Dîmbovița 1950, 112, Abb. 1/b). Das Skelett in Hockerposition hatte eine Ost-West Ausrichtung. Die Schnalle lag nicht in der Nähe des Beckens, sondern war verrutscht bis ins Umfeld der Fußsohlen.

Eugen Sava (1991, 29) ist der Meinung, dass die Gräber in Tumuli, in denen Gürtelschnallen entdeckt wurden, wenn diese nicht „Importobjekte“ im Monteoru-Milieu sind, der Mnogovalikovaja-Kultur zuzuschreiben sind. Hier sind sowohl die Hügel- als auch die Flachgräber zu erwähnen (Popovici 2012, mit Lit.). Ion Pîslaru (2006, 106, Abb. 24-25) zeigt, dass die Ost-West orientierte Skelette, die als Grabinventar Schnallen mit Zentral- und Seitenloch hatten, der späteren Phase der Delacău-Babino (= Mnogovalikovaja)-Kultur angehört haben.

Östlich vom Pruth-Fluss, in den Gräbern der Mnogovalikovaja-Kultur wurden oft Knochen- und Horngürtelschnallen entdeckt. Wir nennen hier aus den vielen Beispielen Blagoveșcenka (Pîslaru 2006, Taf. 14/10) (Taf. VI/6), Korjovo (Савва 1992, рис. 59/7) (Taf. VII/2), Nikolskoe (Sava 1994, Abb. 2/16), Opaci (Савва 1992, рис. 59/2) (Taf. VII/3), Talmază (Popovici 2012, Abb. 1/3, 5) (Taf. VI/4), Turlaki (Савва 1992, рис. 58/2) (Taf. VII/4), Vadul lui Isac (Agulnicov, Ursu 2008, Abb. 5/6) (Taf. VI/5). Die Schnallen lagen größtenteils in der Nähe des Beckens der Verstorbenen. Das zeugt davon, dass diese Objekte in Verbindung mit dem Gürtel zu bringen sind. Diese Annahme wird auch durch das *Grab Nr. 145* von Brăilești bekräftigt. Wahrscheinlich sind die Gürtelschnallen,

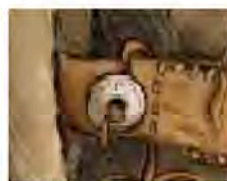
TAF. VI. Gürtelschnallen: 1 - Sărata Monteoru (nach Zaharia 1991); 2 - Bogonos (nach Petrescu-Dîmbovița 1950); 3 - Talmaza (nach Popovici 2012); 4 - Odobești (nach Florescu 1970); 5 - Vadul lui Isac (nach Agulnicov, Ursu 2008); 6 - Blagoveșcenka (nach Pîslaru 2006); 7 - Baldovinești (Foto Brăila Museum „Carol I”). Mögliche Gürtelschnalle: 8 - Vânători (nach Trohani, Oancea 1976). 1-6, 8 verschiedene Maßstäbe.

PL. VI. Catarames: 1 - Sărata Monteoru (după Zaharia 1991); 2 - Bogonos (după Petrescu-Dîmbovița 1950); 3 - Talmaza (după Popovici 2012); 4 - Odobești (după Florescu 1970); 5 - Vadul lui Isac (după Agulnicov, Ursu 2008); 6 - Blagoveșcenka (după Pîslaru 2006); 7 - Baldovinești (fotografie Muzeul Brăilei „Carol I”). Posibilă cataramă: 8 - Vânători (după Trohani, Oancea 1976). 1-6, 8 diferite scări.

1a

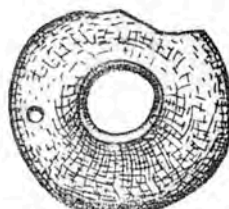
1b

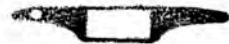
2

3

4

TAF. VII. 1a-b - Mögliche Position der Schnalle am Gürtel (nach Grömer 2010). Gürtelschnallen: 2 - Opaci; 3 - Korjovo; 4 - Turlaki. Alle nach Cавва 1992. Verschiedene Maßstäbe.

PL. VII. 1a-b - Posibila poziție a cataramii pe centură (după Grömer 2010). Catarami: 2 - Opaci; 3 - Korjovo; 4 - Turlaki. Toate după Cавва 1992. Diferite scări.

so wie Eugen Sava (1991, Anm. 26) unterstreicht, hauptsächlich bei der Bekleidung der Verstorbenen benützt worden.

Einige Schnallen sind wahrscheinlich verrutscht und haben dadurch ihre Position verändert. Andererseits ist nicht

auszuschließen, dass ein Teil dieser Schnallen in der Befestigung von verschiedenen anderen Riemen, sowohl in der Bekleidung der Menschen, als auch dem Pferdegeschirr, gedient haben. Es muss aber darauf Aufmerksam gemacht

wird, dass ihre hohe Zerbrechlichkeit ein Hindernis in der täglichen Benutzung gewesen sein konnte (Pislaru 2006, 76). Die Steinschnallen waren diesbezüglich viel solider. Zu unterstreichen ist, dass die meisten Schnallen Abwetzungsspuren aufweisen, Tatsache die eher auf eine relativ langandauernde Verwendung dieser hindeutet.

Wir sind der Meinung, dass die Position der Schnallen am Gürtel eine wichtige Rolle spielte. Wahrscheinlich wurde diese so angebracht, um eine heftige Spannung zu vermeiden. Eine Befestigungsmöglichkeit wurde durch eine Bekleidungswiederherstellung veranschaulicht (Grömer 2010, Abb. 158) (Taf. VII/1a-b). Die seitliche Lage der Schnalle und einige zusätzliche Riemen erlauben dabei den Druck beträchtlich zu vermindern. Die Schnalle nimmt eher den Platz eines Verschönerungsobjektes des Gürtels ein.

Die Steinschnallen von Băița haben keine klaren Analogien in der Mnogovalikovaja-Kultur. Vergleicht man diese aber mit Eugen Savas III. Knochengürtelschnallentyp, ist festzustellen, dass sie der Variante mit flacher Unterseite (Савва 1992, рис. 11, 12; Pislaru 2006, 106 mit Lit., Taf. 23/a-6, b-8, 67/II-8, 79/24), mit großer Wahrscheinlichkeit angehören können.

Einige der Gürtelschnallen aus Rumänien, so wie die von Baldoinești, wurden mit zwei Seitenlöcher versehen (Taf. VI/7) (Hartuche, Anastasiu 1968, Abb. 44. Aus Versehen wird die Schnalle neulich von Hartuche 2002, 64-65, 85, Abb. 84/1 den *Gräbern Nr. 70 und 173* zugeschrieben). Diese ist der aus Koukovatov (Савва 1992, рис. 57/4) gleich. Andere hatten einen wellenartigen Rand, wir denken hier an die unveröffentlichte Schnalle, die in einem Hügelgrab

in Sultana (Mnogovalikovaja- oder, nach Done Șerbănescu, Coslogeni-Kultur) gefunden wurde.

Ohne eine tief eindringende Analyse durchzuführen zu wollen, stellen wir uns die Frage ob es an der Unteren Donau Vorläufer für den im Beitrag der Auseinandersetzung gelieferten Schnallentyp gab. Wir weisen nur darauf hin, dass in einer Gumelnița A2-Wohnung des Tells (über den Siedlungshügel: Trohani, Oancea 1976, 19-29; Bem et al. 2013), der zwischen den Ortschaften Vânătorii Mici und Corbeanca, Bezirk Giurgiu (Ghinea 1998, 388), am rechten Neajlov-Ufer liegt, ein interessantes Tonobjekt gefunden wurde. Den Entdeckern nach, handelt es sich um *„eine runde, flache Scheibe, mit vier schrägen Durchbohrungen, versehen auf der Oberseite mit einem zylindrischen Tambour“* (Trohani, Oancea 1976, 22, Abb. 2/6) (Taf. VI/8). Handelt es sich vielleicht im Falle dieses Objektes und andere gleiche aus Nordbulgarien auch um Gürtelschnallen?

Zurückkehrend zu den zwei Gräbern aus Brăița ist zu erinnern, dass in beiden gemäß Tongefäße gefunden wurden. Werden diese eingehender betrachtet, ist festzustellen, dass beide aus derselben Tonmischung gearbeitet wurden und eine fast gleiche Farbe aufwiesen. Die Form des Gefäßes aus dem *Grab Nr. 145* findet in Savas Mnogovalikovaja-Keramikrepertoire mit der *Gefäßgattung V/23 = X/3* (Sava 1991, Abb. 5/23; Савва 1992, рис. 9/3) eine klare Übereinstimmung. Das ist auch für das Gefäß aus dem *Grab Nr. 37* gültig, denn dieses hat Analogien in der *Gefäßgattung IV/15 = VI/6* (Sava 1991, Abb. 5/15; Савва 1992, рис. 8/6). Solche Gefäße sind in mehreren Gräbern östlich dem Pruth-Fluss gefunden worden.

SCHLUSSFOLGERUNG

Die Analyse der zwei *Gräber Nr. 37* und *145* von Brăilița erlaubt folgende Feststellung:

- Beide hatten dieselbe Tiefe, in ihnen wurden die Verstorbenen in linker Hockerlage mit Ost-West-Ausrichtung begraben;
- Die Grabbeigaben bestehen in beiden Fällen aus einem Tongefäß und einer Steinschnalle;
- Die Gefäße haben Analogien in dem Mnogovalikovaja-Keramikformen-repertoire;
- Die steinernen Schnallen wurden mit großer Wahrscheinlichkeit bei der Befestigung & Verzierung der Gürtel benutzt;
- Diese Gürtelschnallen sind denen der Mnogovalikovaja-Kultur (diese hauptsächlich aus Knochen) gleich.

Daher können, die bis jetzt vorgeschlagenen kulturelle Zuordnungen – *Grab Nr. 37* Übergangsperiode vom Neolithikum zur Bronzezeit, eher Frühbronzezeit (Harțuche, Anastasiu 1976, 156) oder Cernavoda II (Harțuche 2002, 132, Abb. 64), bzw. *Grab Nr. 145* Übergangsperiode vom Neolithikum zur Bronzezeit, Anfang der Frühbronzezeit (Harțuche, Anastasiu 1976, 157, 165) oder Foltești-Usatovo (Harțuche 2002, 80, Abb. 62) –, nicht mehr akzeptiert werden. Unserer Meinung nach, handelt es sich um Mnogovalikovaja-Bestattungen in wahrscheinliche Flachgräber. Was dazu führte die Knochengürtelschnallen durch solche aus Stein zu ersetzen, ist schwer zu urteilen. Möglich, dass die verstorbenen Personen einen höheren Wohlstand hatten und sich dadurch wertvollere Objekte leisten konnten.

DOKUMENTATION

Generalplan: Generalplan der Nekropole von Brăilița. Zusammengestellt von Nicolae Harțuche 1955-1967-1971.

Grabungsheft 1955-1966/1967: Nicolae Harțuche, Grabungsheft 1955-1966/1967. Mit einigen Notizen und Änderungen aus den Jahren 1971, 1987, 1999-2001.

LITERATUR

- Agulnicov, Ursu 2008:** S. Agulnicov, I. Ursu, Complexe funerare tumulare din zona Prutului Inferior. Revista Arheologică S.N. IV/1, 2008, 61-79.
- Bem et al. 2013:** C. Bem, A. Asăndulesei, C. Haită, C. Bem, V. Opriș, Cercetări interdisciplinare în tell-ul de la Vânătorii Mici Momăia (jud. Giurgiu, România). Cercetări Arheologice XX, 2013, 209-230.
- Buzdugan 1981:** C. Buzdugan, Cercetările arheologice de la Giurcani, jud. Vaslui. Cercetări Arheologice IV, 1981, 7-19.
- Constantinescu 1996:** E.M. Constantinescu, Gherăseni, Jud. Buzău. In: Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1995. A XXX-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice, Brăila, 2-5 mai 1996, Brăila, 48-49.

- Florescu 1970:** M. Florescu, Cîteva observații referitoare la tipurile de așezare aparținînd culturii Monteoru în lumina cercetărilor din zona sud-vestică a Moldovei. *Danubius* IV, 1970, 93-112.
- Frînculeasa 2017:** A. Frînculeasa, Dincolo de reperele relative: Smeeniul în arealul vest-pontic. In: A. Frînculeasa, A. Simalsik, B. Preda, D. Garvăn, Smeeni-Movila Mare. Monografia unui sit arheologic regăsit (Târgoviște 2017), 109-154.
- Ghinea 1998:** D. Ghinea, Enciclopedia Geografică a României. R-Z, Vol. III (București 1998).
- Grömer 2010:** K. Grömer, Prähistorische Textilkunst in Mitteleuropa – Geschichte des Handwerks und der Kleidung vor den Römern (Wien 2010).
- Harțuche 1959:** N. Harțuche, Săpăturile de la Brăilița. MCA V, 1959, 221-230.
- Harțuche 1973:** N. Harțuche, Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în jud. Brăila. SCIV 24/1, 1973, 15-25.
- Harțuche 2002:** N. Harțuche, Complexul arheologic Brăilița, Bibliotheca Thracologica XXXV (București 2002).
- Harțuche, Anastasiu 1968:** N. Harțuche, F. Anastasiu, Brăilița. Așezări și cimitire omenești datînd din epoca neolitică pînă în pragul orînduirii feudale. Muzeul Brăilei (Brăila 1968).
- Harțuche, Anastasiu 1976:** N. Harțuche, F. Anastasiu, Catalogul selectiv al colecției de arheologie a Muzeului Brăilei / La catalogue sélectif de la collection d'archéologie du Musée de Brăila. Muzeul Brăilei (Brăila 1976).
- Harțuche, Dragomir 1957:** N. Harțuche, I.T. Dragomir, Săpăturile de la Brăilița. MCA III, 1957, 129-147.
- Petrescu-Dîmbovița 1950:** M. Petrescu-Dîmbovița, Date noi asupra mormintelor cu ocră din Moldova. SCIV 1/2, 1950, 110-125.
- Petrescu-Dîmbovița 1953:** M. Petrescu-Dîmbovița, Cetățuia de la Stoicani. MCA I, 1953, 13-211.
- Popovici 2012:** S. Popovici, O nouă necropolă plană a culturii Mnogovalikovaja. Revista Arheologică S.N. VIII/1-2, 2012, 118-120.
- Sava 1991:** E. Sava, Relații între cultura „Mnogovalikovaia” dintre Nistru și Prut și cultura Monteoru. *Thraco-Dacica* XII/1-2, 1991, 15-37.
- Sava 1994:** E. Sava, Epoca bronzului - perioada mijlocie și târzie (sec. XVII - XII î.e.n.). *Thraco-Dacica* XV/1-2, 1994, 141-158.
- Schuster 2018:** C. Schuster, Despre cataramele / inelele de os din necropola de la Brăilița. In: Band In Memoriam Ioan Andrișoiu (Deva - Cluj-Napoca 2018). Im Druck.
- Trohani, Oancea 1976:** G. Trohani, A. Oancea, Descoperiri arheologice pe teritoriul comunei Vinătorii Mici, județul Ilfov. *Cercetări Arheologice* II, 1976, 19-32.
- Ursachi 2001:** V. Ursachi, Cercetările arheologice de la Tămășani-“La Siliște”, jud. Neamț. *Memoria Antiquitatis* XXII, 2001, 219-289.
- Савва 1992:** Е. Савва, Культура многоваликовой керамики Днестровско-Прутского междуречья (Кишинев 1992).

Prof. Dr. Cristian Schuster, Archäologisches Institut „Vasile Pârvan” – Zentrum für Thrakologie, Rumänien, e-mail: cristianschuster@yahoo.com

Amber in the Bronze Age of Serbia: Old Finds and New Discoveries

Marija Ljuština

Abstract

Amber artefacts appear in the territory of Serbia in the Middle Bronze Age, later than the earliest finds of the Baltic amber in south Europe and the Mediterranean. The sites which yielded the amber products are neither numerous nor with even spatial distribution. The Middle Bronze Age finds are grouped inside borders of two geographical units of the central Balkans: the one in western Serbia, comprising the basins of the Drina and West Morava, and the other in the region of Kosovo and Metohija. In all of the cases, the amber finds have funerary context. In contrast, the only finds from the Late Bronze Age come from the Pannonian part of Serbia: the hoard from Vršac-Majdan and the first amber find from a settlement context in Banatski Dvor. Presence of amber at the Bronze Age sites in Serbia can testify to vivid social relations of the local communities with distant regions of northern Europe and the Mediterranean, as well as of existence of spatially and chronologically overlapping regional and micro-regional networks. Another direction for future studies can have focus on the role of amber in funerary practice.

Keywords: amber, Bronze Age, hoards, necropolises, tumuli, Serbia, settlements.

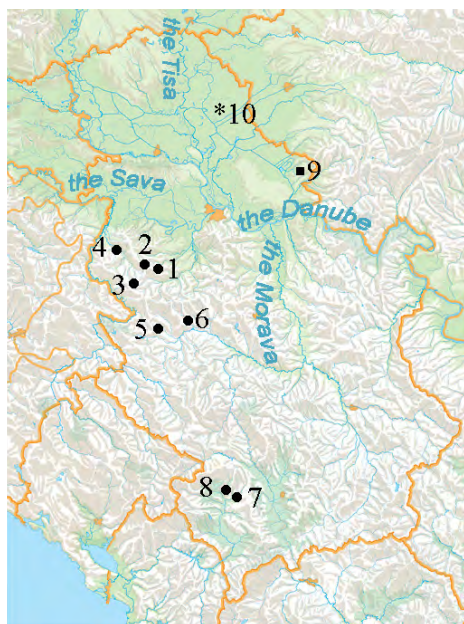
Rezumat

Artefactele de chihlimbar apar pe teritoriul Serbiei în epoca bronzului mijlociu, ceva mai târziu decât cele mai timpurii descoperiri ale chihlimbarului baltic, în sudul Europei și în regiunea Mării Mediterane. Siturile în care au fost descoperite produsele de chihlimbar nu sunt numeroase, ele fiind distribuite neuniform în spațiul cercetat. Descoperirile din epoca bronzului mijlociu sunt grupate în limitele a două unități geografice din zona centrală a Balcanilor: una din vestul Serbiei, cuprinzând bazinele Drina și Morava de Vest, și cealaltă în regiunea Kosovo și Metohija. În toate cazurile, chihlimbarul are un context funerar. În contrast, singurele descoperiri din epoca târzie a bronzului provin din partea panoniană a Serbiei: tezaurul de la Vršac-Majdan și primul chihlimbar dintr-o așezare din Banatski Dvor. Prezența chihlimbarului în siturile din epoca bronzului din Serbia poate să ateste relațiile comerciale ale comunităților locale cu regiunile îndepărtate din Europa de Nord și Marea Mediterană, precum și existența unor rețele regionale și microregionale, care se suprapun spațial și cronologic. O nouă direcție pentru viitoarele studii se poate concentra pe rolul chihlimbarului în practica funerară.

Cuvinte-cheie: chihlimbar, epoca bronzului, tezaure, necropole, tumuli, Serbia, așezări.

INTRODUCTION

Present study on the amber finds from the Bronze Age in the territory of Serbia was aimed for the review of achievements of the past decades in Serbian archaeology. Not only that the corpus of the material has been enlarged, but the direction towards its context analysis and interpretation has been changed to some extent. The territory itself has always been, as it is now, at the crossroads – in purely geographical, cultural and historical, as well in geo-political sense. Serbia is at the place where the Central Balkans meet Pannonia and this physical geographical division mirrors in archaeological testimonies from the deepest past.

FIG. 1. Map of the Bronze Age amber finds in Serbia (dots - necropolises, asterisks - settlements, squares - hoards).

FIG. 1. Harta descoperirilor de chihlimbar din Epoca de Bronz din Serbia (puncte - necropole, asteriscuri - așezări, pătrate - tezaure).

1 - Belotić, Šumar; 2 - Bela Crkva, Cerik Bandera; 3 - Banjevac, Jovanin Breg; 4 - Brezjak, Paulje; 5 - Vranjani, Veliki Lug; 6 - Jančići, Ravnine; 7 - Iglarevo, Ridevo; 8 - Prčevo, Boka; 9 - Vršac, Majdan; 10 - Banatski Dvor.

Amber artefacts appear in the territory of Serbia in the Middle Bronze Age, later than the earliest finds of the Baltic amber in south Europe and the Mediterranean. Having taken into consideration the most recent radio-carbon data and re-evaluation of cultural attribution of the finds, it can be stated that the appearance of the first amber finds is even later than it was proposed (cf. Палавестра, Крстић 2006, 50). The sites which yielded the amber products are neither numerous nor with even spatial distribution (fig. 1). The Middle Bronze Age finds are grouped inside borders of two geographical units of the central Balkans: the one in western Serbia, comprising the basins of the Drina and West Morava (sites Belotić-Šumar, Bela Crkva-Cerik Bandera, Banjevac-Jovanin Breg, Brezjak-Paulje, Vranjani-Veliki Lug and Jančići-Ravnine) and the other in the region of Kosovo and Metohija (sites Iglarevo-Ridevo and Prčevo-Boka). In all of the cases, the amber finds have funerary context. In contrast, the only finds from the Late Bronze Age come from the Pannonian part of Serbia: the hoard from Vršac-Majdan and the first amber find from a settlement context in Banatski Dvor.

THE BRONZE AGE AMBER FROM FUNERARY CONTEXTS

West Serbian Group of the Middle Bronze Age in north- western Serbia

The region of western Serbia stands out from the rest because of its early excavated and early dated amber finds. In western Serbia, in the Rađevina region, to the north of the left bank of the Jadar, the right tributary of the Drina, in the villages of **Belotić** and **Bela Crkva**, a large number of prehistoric mounds was discovered. The mounds were explored from 1953 onwards. Graves of the two periods of the Bronze Age were recognised – the Early Bronze Age and the group Belotić - Bela Crkva, and the developed Middle Bronze Age and the so-called West Serbian variant of the Vatin culture, nowadays re-defined as the West Serbian group of the Middle Bronze Age (Dmitrović, Ljuština 2013; Димитровић 2016; Ljuština, Dmitrović 2016) or the Brezjak group (Филиповић 2013). Both of the necropolises comprised tumuli with inhumed and cremated deceased, accompanied by jewellery and pottery. In the tumuli from the Middle Bronze Age both in Belotić and Bela Crkva amber jewellery was discovered: in two mounds in Belotić, at the site Šumar (fig. 2), and one in Bela Crkva, at the site Cerik Bandera (fig. 3).

Mound XI in Belotić was without any construction and had four graves. The grave 1 was the place of pyre (or just a fired surface), grave 2 double skeletal grave, grave 3 skeletal grave with remains of carbonized wood, pottery and a string of bronze ornamental coils and amber (a number of amorphous beads). Grave 4

FIG. 2. Amber from the site Šumar in Belotić (after Палавестра, Крстић 2006, 290, kat. 447).

FIG. 2. Chihlimbar din situl Šumar de la Belotić (după Палавестра, Крстић 2006, 290, kat. 447).

FIG. 3. Amber from the site Cerik Bandera in Bela Crkva, mound III, grave 1 (after Палавестра, Крстић 2006, 290, kat. 448).

FIG. 3. Chihlimbar din situl Cerik Bandera de la Bela Crkva, tumulul III, mormântul 1 (după Палавестра, Крстић 2006, 290, kat. 448).

comprised remains of a skull and parts of a string of bronze ornamental coils and amber (four beads). Mound VII in Belotić comprised a place of pyre and a grave with urn, with a pin of *Nagelkopfnadel* type, pottery and amber beads. A large amber bead was found close to the urn while the rest (14 amorphous beads) were found on

FIG. 4. Amber from the site Jovanin Breg in Banjevac (after Палавестра, Крстић 2006, 291, kat. 449).

FIG. 4. Chihlimbar din situl Jovanin Breg de la Banjevac (după Палавестра, Крстић 2006, 291, kat. 449).

the other side of the mound. Mound III in Bela Crkva comprised a heavily damaged skeletal grave (No 1), with bronze and amber jewellery (13 beads - fig. 3) around the neck. The beads were part of a string wrapped around the thorn of a bronze plaque/tutulus of *Stachelscheibe* type (Гарашанин 1979; Palavestra 1993, 139-140; Палавестра, Крстић 2006, 52, 290; Булатовић, Филиповић, Глигорић 2017, 109-115).

The same region yielded another tumular site **Jovanin Breg** in **Banjevac**, with three registered mounds, out of which two were excavated by M. and D. Garašanin prior to 1980. Unfortunately, the results of the explorations were only partially published. One of the mounds was defined as cenotaph, and the other was chronologically positioned in the period of BrC-D (Булатовић, Филиповић, Глигорић 2017, 108-109). The excavated tumulus provided a significant number of

amber objects: a large damaged flat-spherical bead, perforated by vertical axis in the corner (fig. 4), as well as 53 entire and 62 damaged and fragmented irregular polygonal beads, all perforated by vertical axis (fig. 5) (Палавестра, Крстић 2006, 291).

Stylistic-typological analysis of all of the grave units with amber from the mentioned sites led to their chronological attribution to the later phase of Middle Bronze Age (1500-1300 BC). Since the sites were excavated long ago, the state of publication, but also of documentation and the material itself in museums collections, is insufficient to debate the dates with more certainty.

Fortunately, more recent excavations at the site **Paulje** near the village of **Brezjak** near Loznica provided us with radio-carbon date to establish chronological attribution with more certainty. The necropolis comprised 30 mounds, out of which 15 have been systematically explored. In four excavated mounds (A, K, N and O) amber beads were found inside grave units, along with diverse archaeological material. Burial mounds from Paulje are typical calotte-shaped mounds, with maximal height of 2 m and 10-30 m in diameter. Most of the mound graves belonged to cremated deceased. In some of them remains from the pyre were placed in urns, while in some they were scattered in the central part of the mound. Excavation of the biggest mound in the necropolis revealed skeletal burials and stone lining of the tumulus, with earthen cover. In some of the explored tumuli, secondary burials from the Iron Age were registered, along with the primary Bronze Age graves. Complete absence or presence of very few objects of grave inventory in some of the mounds,

FIG. 5. Amber from the site Jovanin Breg in Banjevac (after Палавестра, Крстић 2006, 291, kat. 450).

FIG. 5. Chihlimbar din situl Jovanin Breg de la Banjevac (după Палавестра, Крстић 2006, 291, kat. 450).

as well as rich inventory in fewer mounds, speak in favour of social stratification inside the communities. Mound A was in northern part of the necropolis. The primary Bronze Age burials were in central part of the mound. It was a double grave with cremated remains (mandible, teeth and fragmented bones) of a 40 year old male and a 10 year old child. Next to the human remains, there were piled personal belongings and elements of attire: two pins, two bronze bracelets with very small diameter, six bronze buttons, six bronze earrings, an earring of thin bronze wire, some ornamental bronze coils and a button-shaped amber bead perforated by the vertical axis. There are two slanted perforations on the flattened base. The perforations merge into one on the conical side (fig. 6) (Мадас 1990; Палавестра,

FIG. 6. Amber from the site Paulje in Brezjak, mound A (after Палавестра, Крстић 2006, 309, kat. 474).

FIG. 6. Chihlimbar din situl Paulje de la Brezjak, tumulul A (după Палавестра, Крстић 2006, 309, kat. 474).

FIG. 7. Amber from the site Paulje in Brezjak, mound K (after Палавестра, Крстић 2006, 309, kat. 475).

FIG. 7. Chihlimbar din situl Paulje de la Brezjak, tumulul K (după Палавестра, Крстић 2006, 309, kat. 475).

FIG. 8. Amber from the site Paulje in Brezjak, mound N (after Палавестра, Крстић 2006, 310, kat. 476).

FIG. 8. Chihlimbar din situl Paulje de la Brezjak, tumulul N (după Палавестра, Крстић 2006, 310, kat. 476).

FIG. 9. Amber from the site Paulje in Brezjak, mound N (after Палавестра, Крстић 2006, 310, kat. 477).

FIG. 9. Chihlimbar din situl Paulje de la Brezjak, tumulul N (după Палавестра, Крстић 2006, 310, kat. 477).

FIG. 10. Amber from the site Paulje in Brezjak, mound N (after Палавестра, Крстић 2006, 310, kat. 478).

FIG. 10. Chihlimbar din situl Paulje de la Brezjak, tumulul N (după Палавестра, Крстић 2006, 310, kat. 478).

Крстић 2006, 309; Глигорић, Цанић-Тешановић 2010, 3-5).

Mound K was located in southern part of the Paulje necropolis, surrounded by five smaller mounds. The central grave comprised cremated human remains, brought from the place of pyre, which was outside the mound. The rich grave inventory consisted of personal belongings of the deceased: a torc, two pairs of bronze bracelets, a smaller bronze bracelet, a great number of lunular pendants different in shape and size, six amber beads (fig. 7), a small ceramic vessel with lid, a bracelet of spirally shaped bronze sheet, a bronze pin with conically profiled head and a necklace of coiled wire. To the north from the place of the central grave, at the same level, another big bronze pin was found. Anthropological analysis revealed that the grave belonged to a 5-10 year old child (Палавестра, Крстић 2006, 309; Глигорић, Цанић-Тешановић 2010, 8-9).

Mound N in Paulje was formed after its central part was dug some 0.5 m below the surface, forming the place of pyre, where the deceased was cremated. The human remains were left to cool and then collected and put inside the urn. Subsequently the grave was formed some 2.5 m from the centre. Two smaller ceramic vessels were placed on the same level, to the east and south from the centre. In the eastern part of the mound, also on the same level, there were ten amber beads (figs. 8-10) and a glass bead scattered in a zone of some 1 square meter (Палавестра, Крстић 2006, 3010; Глигорић, Цанић-Тешановић 2010, 10).

In spite of the fact that this important necropolis lacks the final publication, the most complete being the article in the monograph on the prehistory of the Jadar, Rađevina and Azbukovica regions (Булатовић, Филиповић, Глигорић 2017, 116-150), its contribution to the comprehension of the local Middle

Bronze Age is incomparable. An absolute date for the grave unit from the same burial horizon to which the graves with amber belong, was obtained by AMS (Accelerator mass spectrometry). The sample was taken from the wooden support on which the urn with the bones of the deceased and bronze jewellery was placed. The date obtained corresponds to the 14th century BC and confirms earlier proposed suppositions concerning the chronological determination of the necropolises from the region of Jadar, Podgorina and Lower Drina basin (Gligorić, Filipović, Bulatović 2016).

West Serbian Group of the Middle Bronze Age in West Morava Basin

Unfortunately, the other region of western Serbia and the West Serbian group of the Middle Bronze Age, West Morava basin, is still without solid confirmation of its chronological determination. On the mountain range of the Kablar, within the area of the village of **Jančići**, lies the site of **Ravnine**, where three barrows were previously registered. The investigations were undertaken in 1957 and belonged to the first field archaeological works organized by recently founded Museum in Čačak. Mound III had a specific earthen structure. It is characterised by the lack of central grave and the unique grave ritual. The following features were found inside the mound: three fired surfaces (No 2 being of particular interest), three urns and three empty graves with stone structure. Fired surface 2 was found in the southern part of the mound. There were two vertically placed stone slabs on the northern side. Some traces of burnt deceased and

several bronze jewellery items were found: a torc with hammered and coiled ends, a pair of the bracelet with open ends triangular in cross-section, eight fragments of hair rings made of bronze wire, five fragments of a saltaleon and a fragmented amber bead (fig. 11) (Дмитровић 2016, 84-88). Recent analyses confirmed the amber's Baltic provenance (information courtesy of K. Dmitrović).

The same region of the West Morava basin yielded another point of interest. The site of **Vranjani** is situated near Požega. Excavations of the mounds in Vranjani were conducted by M. Zotović in 1969. Two Bronze Age mound were excavated. Mound I comprised remains of incompletely cremated female deceased, on the surface of interweaved bands of wooden bark. Grave goods comprised a bronze torc, spectacle-shaped pendants, saltaleone, bracelets with motifs of swim bladder and an amber bead. There is no further information about the bead. However, this site as well as the whole region should be considered an integral part of a wider cultural formation, comprising the finds from the Drina basin (Косовић 1979; Palavestra 1993, 140).

FIG. 11. Amber from the site Ravnine in Jančići, mound III (documentation of the National Museum Čačak, courtesy of Katarina Dmitrović).

FIG. 11. Chihlimbar din situl Ravnine de la Jančići, tumulul III (material din Muzeul Național Čačak, curtoazie de Katarina Dmitrović).

The Bronze Age Amber in Kosovo and Metohija

Another zone of Serbia with the early amber finds is Kosovo and Metohija. The first point of great importance is **Iglarevo**. Iglarevo is situated in the Prekoruplje region, at the crossing of the Metohija plain and the Kosovo plateau. There were two necropolises: Iglarevo I, site Ridevo, with 39 graves, and Iglarevo II, site Kršine, with nine grave units. At the site **Ridevo** a necropolis with inhumed and cremated deceased, chronologically attributed at the end of the Middle Bronze Age was discovered. Systematic research of the site was conducted by K. Ljuci from 1986 to 1991. Excavations prior to K. Ljuci revealed some skeletal graves from the Bronze Age, one of them comprising a Mycenaean rapier. Cremated graves were with urns. The graves with inhumation could have stone construction – stone slabs around pebbled base. Two types of inhumation burials occur: the richer ones, dated to the 14th - 13th centuries BC, have pebbly base and stone construction, and as a rule contain inventory, sometimes rather opulent (bronze adornments, weapons, even a Mycenaean-type rapier); the poorer graves have neither of the two, and the dead were lying in contracted position. During the excavations by K. Ljuci in 1988 three flat graves were discovered. In one of them, possibly male, there was a rapier, too. In the other, female grave (grave 1), dated at the 14th century BC, bronze anklets of Juhor type were found, along with two bronze saltaleons, a double-spiral headed pin, a bronze bracelet and a string of amber beads, a crystal bead and a blue glass bead. The necklace from grave 1 (fig. 12) consists of typologically heterogeneous material:

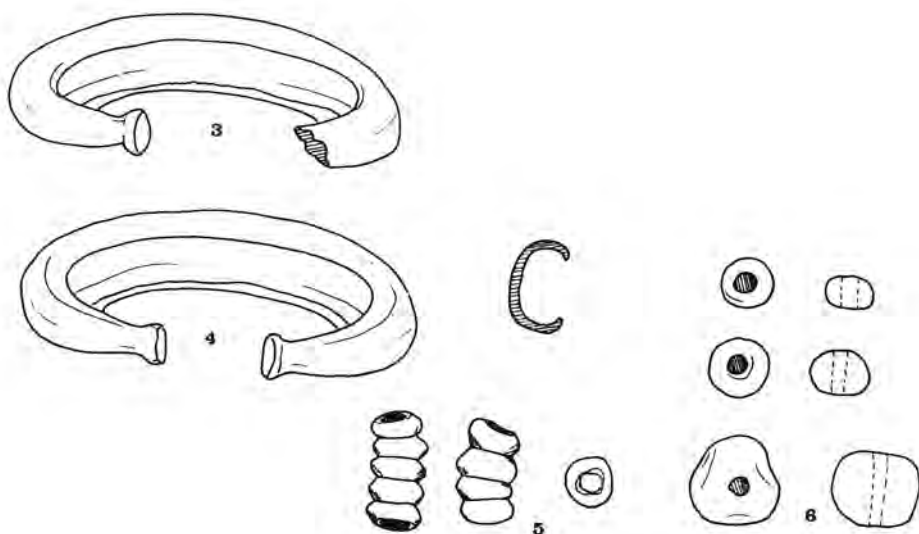
irregular rectangular, polygonal, prismatic, oval flat bi-conical, truncated, annular and typologically indeterminable amber beads, along with an amount of rather crumbled amber. Amber was found in one more grave from the necropolis. In one of children's graves (grave 4) there was a single amber bead of irregular rectangular type, centrally pierced along the shorter axis (Palavestra 1993, 141; Палавестра 1997, 16, 18; Љуци 1998b, 505; Палавестра, Крстић 2006, 308).

At the site **Boka** in **Prčevo**, near Klina in Metohija, a necropolis with 19 mounds was discovered. It was explored by N. Tasić from the Institute for Balkan Studies from 1973 to 1975. The tumuli have stone calotte and earthen cover. Some of them comprised a single grave, while in some there were more than 20 burials. All of the graves were inhumations, frequently with grave constructions of stone slabs.

FIG. 12. Amber from the site Ridevo in Iglarevo (after Palavestra, Крстић 2006, 308, kat. 473).

FIG. 12. Chihlimbar din situl Ridevo de la Iglarevo (după Palavestra, Крстић 2006, 308, kat. 473).

FIG. 13. Inventory of the grave 19 in mound XIV from the site Boka in Prčevo (after Тасић 1979, т. IV, 3-6).

FIG. 13. Inventarul mormântului 19 din tumulul nr. XIV din situl Boka de la Prčevo (după Тасић 1979, т. IV, 3-6).

It is interesting to mention disposition, with possible symbolic meaning, of the graves in the mound XIV, where higher were the graves with weapons, and below, in the inner part, were the graves without weapons, but with jewellery. Based on the more recent analyses of the material, the dating of the top, warriors' burial horizon to the 6th - 5th centuries BC has been inferred, while most of the lower, jewellery containing graves are likely to be earlier. The inventories of the graves 19 (fig. 13) and 23 in mound XIV point to the possibility of attributing the finds to the Bronze Age. These are a bronze buckle and clasps of thin sheet bronze as well as bracelets of sheet bronze with seal-shaped ends, and a number of amber beads. According to the evidence by Palavestra (1993), grave 19 comprised: 17 beads of type 8a, 22 beads of type 9 and one bead of type 30c. All these finds can be dated

into the period from the beginning of Reinecke BrC to BrD. It should be mentioned that in mound XIV six children's skeletons were discovered, which judging by the manner of burial could belong to the same period as the graves 19 and 23 (Тасић 1979; Palavestra 1993, 153-154; Палавестра 1997, 32; Љуци 1998a, 124-127; Тасић 1998, 558).

THE LATE BRONZE AGE AMBER FINDS. FROM SETTLEMENTS TO HOARDS AND VICE VERSA

As it has already been emphasized, in contrast to the situation from the Middle Bronze Age, the only finds from the Late Bronze Age come from the Pannonian part of Serbia: the hoard from Vršac-Majdan and the first amber find from a settlement context in Banatski Dvor. The first known

Late Bronze Age amber find is represented by 45 amber beads from the hoard **Majdan** near **Vršac**. It was discovered by chance in 1950. It contained bronze objects and a string of amber beads, which were placed inside a ceramic pot covered with a bronze bowl. The most numerous finds were bronze objects (110 complete and fragmented items). The amber from Majdan (fig. 14) revealed presence of five different types. Most numerous are bi-conical (20), then flat cylindrical (12), prismatic (9), elongated bi-conical (2) and amorphous (2). The beads are roughly shaped, opaque, greyish-green in colour, which is possibly the consequence of contact with oxidised bronze. Although there are objects in the hoard which can be dated at the Ha B phase, most of them connect the hoard to the Cincu-Suseni horizon of the Carpathian hoards, so it was chronologically positioned in the period 1100-1000 BC and connected, in cultural sense, with the Late Bronze Age of the Carpathian basin (Palavestra 1993, 140-141; Палавестра, Крстић 2006, 52).

The first amber find from a settlement context

The first amber find from a settlement context came thanks to the protection excavations on the pipeline route Gospodinci – Banatski Dvor, which were executed in 2008 and 2009. The part of the excavation in Banat was conducted by D. Anđelić in 2008. The Late Bronze Age was represented by the sites No 21 and 22, situated 5km to the west from **Banatski Dvor**. The position of the settlement site is slightly elevated, on the eastern edge of the Novi Bečej – Zrenjanin loess terrace. The settlement itself was fortified by a

FIG. 14. Amber from the hoard from the site Majdan in Vršac (after Палавестра, Крстић 2006, 311, kat. 479).

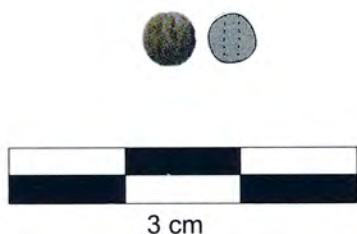
FIG. 14. Chihlimbar din tezaurul descoperit în situl Majdan de la Vršac (după Палавестра, Крстић 2006, 311, kat. 479).

ditch. Remains of earthen ramparts or palisades were not recognised. Inside the settlement zone there were two smaller ditches, whose purpose remained unknown. A number of waste pits were excavated, as well as four shallow objects with sunken floors, rectangular in shape and of larger dimensions (4×4 m) presumably hut dwellings. Objects No 21 and 36 had pits of wooden roof supports. The waste pits and ditches contained a lot of fragments of house daub (Христов 2017, 7-8). Pottery from the site originated from closed units, pits, ditches and huts. The settlement pottery can be attributed to the Gava cultural complex according to its forms, manufacture and

decoration. Based on the pottery analysis, the settlement in Banatski Dvor was chronologically attributed to the period BrD - HaA1/A2. This makes the general frames to imagine the context from which a small globular amber bead, 0,5cm in diameter (Fig. 15) (Христов 2017, Т. 16/23) came. It was found in the object 38 – a larger conical pit with flat bottom (Христов 2017, 8, 12).

THE BRONZE AGE AMBER IN SERBIA: DISTRIBUTION, PROVENANCE AND SOCIAL SIGNIFICANCE

The finds of the Bronze Age amber in Serbia are final products and have the form of beads. Their mainly came from funerary contexts – tumular necropolises, with exception of the flat necropolis in Iglarevo. So far, amber has not been found as unprocessed lumps of raw material, which is understandable having in mind extremely small number of settlement contexts. The number of artefacts does not reflect the actual presence and popularity of amber among the local Bronze Age communities (cf. Jaeger 2016, 208). It is to be expected that originally the objects were much greater in number.

FIG. 15. Amber from the Bronze Age settlement in Banatski Dvor (after Христов 2017, Т. 16/23).

FIG. 15. Chihlimbar din situl Epocii de Bronz de la Banatski Dvor (după Христов 2017, Т. 16/23).

Having taken in consideration that the analyses of some amber beads, found in the Bronze Age graves, confirmed their Baltic provenance, it can be concluded that the main roads connecting the southern Pannonian and central Balkan regions with the amber roads of central and northern Europe were established already in the Bronze Age (Палавестра, Крстић 2006, 52).

The amber from the Bronze Age graves in the Drina and West Morava basins most probably came to the region from Pannonia, from where numerous cultural impulses of the Tumulus culture influenced the local communities (Палавестра, Крстић 2006, 52) now defined as the West Serbian group of the Middle Bronze Age. Recent studies recognised the Belegiš culture as the most important transmitter (Ljuština 2017). Reflection of events at the turn of the Middle to Late Bronze Age can be easily recognised in funerary practices, with amber as an important part of grave inventory. Amber is a common product in the Middle Bronze Age of central Europe, so the finds from the Drina and West Morava basins can be considered an extension, branch of the amber road, by which it reaches southern regions all the way to the Mycenaean centres, starting from central Europe and Pannonia (Палавестра, Крстић 2006, 52). What strikes as odd is lack of linking contemporary sites from the Pannonian parts of Serbia. One of possible factors which affected the number of discovered finds was certainly cremation, which was widely practiced in northern Serbia. The finds from Kosovo and Metohija, where in Iglarevo amber was discovered in the same layer with a sword of Mycenaean type, can testify to amber penetration southwards.

The Late Bronze Age amber finds are represented by amber beads from the hoard Majdan near Vršac. The amber arrived there by the eastern branch of the amber road, since the confirmation can be found in similar amber finds from Romania (Палавестра, Крстић 2006, 52). The same can be assumed for the find from the settlement site in Banatski Dvor. Such sites can be expected to provide not only testimonies of usage of amber artefacts in embellishment of attire, but also of existence of places for distribution and even of workshops of local or travelling artisans.

CONCLUSION

The Bronze Age amber in Serbia is an important phenomenon in meeting and imbuing of different cultures. It can testify to vivid social relations of the local communities with distant regions of northern Europe and the Mediterranean. Still, the results of studies devoted to amber in other regions of Europe, some of them neighbouring to Serbia, indicated that in the first half of the 2nd millennium BC the material was not subject to long-distance exchange exclusively. On the contrary, in many cases archaeological context of the amber finds testifies to the existence of spatially and chronologically overlapping regional networks, in which amber travelled over limited distances,

both in geographical and cultural sense (Палавестра, Крстић 2006, 68). These exotic goods act as indicators of trade and exchange and *ipso facto* complexity of the cultural milieu, but in our case they provided us with just a glimpse into the dynamic world of the second half of the 2nd millennium BC. This approach in further studies of the Bronze Age amber in Serbia announces changed perspectives in comprehension of various aspects of lives, starting from development of communication systems, trade, arts and crafts, to distribution of prestigious goods and character of micro-regional relations.

Another direction for future studies can be found in the analysis of function of these subtle elements of attire, today defined as exotic and certainly loaded with meaning, in the life and concept of afterlife of the Bronze Age populations. These “tears of Phaëton’s mourning sisters” decorated the attire of the individuals, possibly socially prominent, but certainly belonging to connected cultures and cultural groups. The role of amber in funerary practice gives an additional puzzling dimension. The old finds can have potential in solving the riddle, but our eyes are in search of some new discoveries which will have the power to consolidate our present knowledge but also to widen and even significantly change our perspectives.

BIBLIOGRAPHY

- Dmitrović, Ljuština 2013:** K. Dmitrović, M. Ljuština. Some Observations on the Borders between the Bronze Age Cultural Groups in the Region of the West Morava Valley, Central Serbia. In: (Eds. V. Sîrbu, R. Ștefănescu) *The Thracians and their Neighbours in the Bronze and Iron Ages. Proceedings of the 12th International Congress of Thracology, Târgoviște 10th-14th September 2013. Necropolises, Cult places, Religion, Mythology*, vol. II (Brașov 2013), 153-171.

- Gligorić, Filipović, Bulatović 2016:** R. Gligorić, V. Filipović, A. Bulatović, An AMS Dated Late Bronze Age Grave from the Mound Necropolis at Paulje. *Starinar* LXVI, 2016, 103-109.
- Jaeger 2016:** M. Jaeger, Middle Bronze Age Amber Finds in Hungary. In: (Eds. P.L. Cellarosi, R. Chellini, F. Martini, A.C. Montanaro, L. Sarti) *The Amber Roads. The Ancient Cultural and Commercial Communication between the Peoples. Proceedings of the 1st International Conference on Ancient Roads, Republic of San Marino, April 3-4, 2014 (Firenze 2016)*, 205-215.
- Ljuština 2017:** M. Ljuština, Comunități din cultura Belegiš în partea Sărbă a Bazinului Carpatic și vecinii lor de la sud-vest: interacțiuni reliefate prin practicile funerare = Belegiš Culture Communities of Serbian Part of the Carpathian Basin and their Southwestern Neighbours: Interaction Revealed through Funerary Practice. *Istros* XXIII, 2017, 329-354.
- Ljuština, Dmitrović 2016:** M. Ljuština, K. Dmitrović, Between Everyday Life and Eternal Rest: Middle Bronze Age in Western Morava Basin, Central Serbia. In: (Eds. V. Širbu, M. Jevtić, K. Dmitrović, M. Ljuština) *Funerary Practices during the Bronze and Iron Ages in Central and Southeast Europe. Proceedings of the 14th International Colloquium of Funerary Archaeology in Čačak, Serbia, 24th - 27th September 2015 (Belgrade, Čačak 2016)*, 43-52.
- Palavestra 1993:** A. Palavestra, Praistorijski čilibar na centralnom i zapadnom Balkanu (Beograd 1993).
- Palavestra 1997:** A. Palavestra, Prehistoric Amber and Glass Beads from Kosovo. *Balkanica* XXVIII, 1997, 15-43.
- Булатовић, Филиповић, Глигорић 2017:** А. Булатовић, В. Филиповић, Р. Глигорић, Лозница. Културна стратиграфија праисторијских локалитета у Јадру, Рађевини и Азбуковици (Београд, Лозница 2017).
- Дмитровић 2016:** К. Дмитровић, Некрополе бронзаног доба у регији Чачка (Чачак 2016).
- Гарашанин 1979:** Д. Гарашанин, Тумули на подручју Рађевине. In: (Ed. М. Гарашанин) *Сахрањивање код Илира (Београд 1979)*, 49-66.
- Глигорић, Цанић-Тешановић 2010:** Р. Глигорић, Ј. Цанић-Тешановић, Пауље: некропола бронзаног и гвозденог доба код Лознице (Лозница, Горњи Милановац 2010).
- Косорић 1979:** М. Косорић, Начин сахрањивања на некрополама средњег идоњег Подриња. In: (Ed. М. Гарашанин) *Сахрањивање код Илира (Београд 1979)*, 181-189.
- Љуци 1998а:** К. Љуци, Бронзано доба. In: (Ed. N. Tasić) *Археолошко благо Косова и Метохије од неолита до раног средњег века, каталог изложбе (Београд, Приштина 1998)*, 118-146.
- Љуци 1998б:** К. Љуци, Игларево. In: (Ed. N. Tasić) *Археолошко благо Косова и Метохије од неолита до раног средњег века, каталог изложбе (Београд, Приштина 1998)*, 503-516.
- Мадас 1990:** Д. Мадас, Пауље. Бронзано-допска некропола (Лозница 1990).
- Палавестра, Крстић 2006:** А. Палавестра, В. Крстић, Магија ћилибара (Београд 2006).
- Тасић 1979:** Н. Тасић, сахрањивање на некрополи Бока у Прчеву код Клине (Косово). In: (Ed. М. Гарашанин) *Сахрањивање код Илира (Београд 1979)*, 89-100.
- Тасић 1998:** Н. Тасић, Прчево-Бока. In: (Ed. N. Tasić) *Археолошко благо Косова и Метохије од неолита до раног средњег века, каталог изложбе (Београд, Приштина 1998)*, 558.
- Филиповић 2013:** В. Филиповић. Нова истраживања некропола развијеног бронзаног доба у северозападној Србији, хронолошка и термилошка питања. *Гласник Српског археолошког друштва* 29, 2013, 51-84.
- Христов 2017:** М. Христов, Насеље касног бронзаног доба код Банатског Двора. Грађа за проучавање споменика културе Војводине XXX, 2017, 7-31.

Dr. Marija Ljuština, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Serbia,
e-mail: mljustin@f.bg.ac.rs

O nouă descoperire a unui topor de tip Borodino

Eugen Sava, Mariana Sîrbu

Rezumat

Este publicat un topor confecționat din diorit, descoperit fortuit la Rîșcani (?), Republica Moldova. Piesa este analogică cu topoarele descoperite în complexul de la Borodino, care, conform publicațiilor recente (Кайзер 2018), poate fi datat cu primele secole ale mileniului II a. Chr. Astfel, considerăm, că și toporul de tip Borodino de la Rîșcani poate fi datat cu aceeași perioadă.

Cuvinte-cheie: topor de tip Borodino, epoca bronzului, spațiul nord-pontic.

Abstract

An ax made of diorite is published, coming from an accidental discovery in Rîșcani (?), Republic of Moldova. The piece has analogies to axes found in the complex at Borodino, which, according to recent publications (Кайзер 2018), can be dated to the first centuries of the 2nd millennium BC, therefore we consider that the Borodino ax from Rîșcani can also be dated back to the same period.

Keywords: Borodino type ax, Bronze Age, North Pontic space.

Toporul¹, cu copul alungit, profilul arcuit și umerii reliefați, are muchia înaltă, cilindrică, finisată cu o suprafață plană. Perforația pentru fixarea cozii este amplasată prioritar în jumătatea superioară a piesei. Pana se lățește continuu subțindu-se spre tăișul puternic curbat. Pe fața ventrală este ornamentat cu trei nervuri longitudinale, reliefate, care pornesc dintr-un singur punct din zona de curbură a lamei. Nervura centrală se ridică pe linie dreaptă până în marginea orificiului de înmănușare, alte două nervuri laterale ridicându-se oblic până aproape de linia

mediană a orificiului de înmănușare, de unde continuă pe linie curbă până aproape de marginea orificiului de pe fața opusă. Toporul are suprafața minuțios șlefuită și a fost lucrat din diorit de culoare cenușie-albăstruie cu pete negre, având o pată întunecată de formă neregulată pe fața dorsală (fig. 1).

Dimensiuni: Lungimea – 16,5 cm; grosimea maximă (în zona orificiului de înmănușare) – 3,1 cm; lățimea maximă (în zona orificiului de înmănușare) – 5,4 cm; diametrul cefei – 2,2 cm; lățimea lamei – 5,7 cm; diametrul orificiului – 1,9 cm (pe

1 Descoperire fortuită. Mulțumim colegilor Ion Tentiuc și Valeriu Bubulici, care ne-au prezentat prima informație despre acest obiect. Ca urmare, artefactul a fost achiziționat de Muzeul Național de Istorie a Moldovei, în 2019, de la o persoană care a solicitat păstrarea anonimatului, însă a oferit unele detalii. Piesa a fost cumpărată de către persoana menționată mai sus, în anul 2015, de la Vasile Covaliuc, locuitor al orașului Rîșcani care, la rândul său, ar fi descoperit toporul în timpul lucrărilor agricole în grădina personală. Contextul descoperirii și alte detalii nu se cunosc.

FIG. 1. Topor de tip Borodino. Descoperire fortuită, Rîșcani (?), Republica Moldova.
FIG. 1. Borodino type ax. Accidental discovery, Rîșcani (?), Republic of Moldova.

FIG. 2. Topoare din complexul Borodino (după Попова).

FIG. 2. Axes from the Borodino complex (after Попова).

fața ventrală) și 1,7 cm (pe fața dorsală); adâncimea orificiului – 3,1 cm.

În baza trăsăturilor morfologice acesta poate fi atribuit *tipului Borodino*.

Complexul Borodino, cunoscut și ca tezaurul de la Borodino (sau Bessarabskij klad/Бессарабский клад, în literatura rusească)² a fost descoperit în 1912 de coloniștii germani, în timpul lucrărilor de excavare a solului. Prima publicație a acestei

descoperiri unicate aparține lui E. Ștern (Штерн 1912).

Complexul, la momentul identificării, era compus din trei vârfuri de lance (unul fragmentat), un ac și un pumnal – toate din argint, trei plăcuțe de bronz, trei măciuci din alabastru și cinci topoare (unul fragmentat) din nefrit și serpentin (fig. 2)³.

După prima publicație a lui Ștern, acest complex, atestat cca 100 de ani în

2 De fapt, nu se cunoaște cu precizie dacă e un depozit, sau conținutul unui mormânt (Штерн 1912, 1; Tallgren 1926, 129; Сафронов 1968, 75-76).

3 Este necesar de menționat că uneori se indică un număr contradictoriu al pieselor: 14 – Штерн 1914; 15 – Сафронов 1968, 75; 17 – Попова; Kaiser 1997, 13; Šišlina 2013.

urmă, a fost studiat ulterior de mai multe generații de arheologi (A.A. Spicyn, M. Ebert, P. Reinecke, A.M. Tallgren, O.A. Krivcova-Grakova, M. Gimbutas și mulți alții), care au interpretat aspectele cultural-cronologice prin analogii extinse geografic – de la Troia, Micene⁴, spațiul nord-pontic, inclusiv nord-caucazian și mult mai estic, până în zona Uralului de Sud. Totodată, artefactele din care era format complexul Borodino sunt interpretate ca un lanț de legătură între mediul cultural mediteranean cu culturile arheologice euroasiatice.

Pe baza diverselor analogii complexul Borodino a fost datat între 1600-1000 a. Chr. Dar, aici nu e cazul să prezentăm un istoric exhaustiv al cercetărilor, deoarece acesta deja a fost prezentat în alte publicații (Бочкарев 1968; Сафронов 1968; Kaiser 1997; Кайзер 2018)⁵.

În studiile sale monografice, V. Safronov și V. Bočkarev, pentru datările complexului Borodino s-au bazat pe diferite elemente distinctive ale pieselor și pe direcțiile legăturilor culturale. V. Safronov considera că principalul argument în datarea complexului este forma pieselor, în mod deosebit, a topoarelor de piatră, sincronizând complexul Borodino cu orizontul Kosider și complexele caucaziene de tip Prekoba. Totodată, Safronov considera că toate piesele din complex sunt sincrone și a propus datarea lor cu sec. XIII a. Chr. (Сафронов 1968). De asemenea, V. Safronov susținea că trebuie absolut ferm de exclus originea lor din zona de vest, centrală și sudică a Europei, inclusiv din Asia Mică (Troia). În baza faptului că topoarele

sunt confecționate din nefrit și serpantin, el vedea originea lor doar în Europa de Est – Transcarpatia, Caucaz sau Ural (Сафронов 1968, 95-103).

V. Bočkarev, a pus accentul principal pe stilul și tehnica de ornamentare a pieselor de metal (în primul rând, analogii cu ornamentul clasic carpatic) și a sincronizat complexul Borodino cu orizontul Hajdusamson-Apa – sec. XV-XIV a. Chr. (Бочкарев 1968, 154). Dar, el nu neagă și legătura topoarelor Borodino cu zona caucaziană (Бочкарев 1968, 133).

Monografia *Der Hort von Borodino*, publicată de E. Kaiser în 1997, este la momentul de față cel mai recent studiu analitic al semnificației cultural-cronologice al acestui complex unicat (Kaiser 1997). În monografie un loc deosebit are catalogul topoarelor și prezentarea exhaustivă a analogiilor carpato-balcanice, nord-pontice și nord-caucaziene pentru topoarele de tip Borodino (Kaiser 1997, 102-115, Taf. 23-28). Însă, concluzia principală a autoarei este că depozitul Borodino nu este cronicologic unitar, deoarece piesele descoperite în el demonstrează o perioadă îndelungată de acumulare, iar problema datării complexului respectiv încă nu poate fi rezolvată (Kaiser 1997, 141).

Este necesar de menționat că topoarele de tip clasic Borodino sunt puține la număr, dar răspândite pe un spațiu geografic foarte mare. În afară de topoarele, publicate în studiile monografice anterioare (Бочкарев 1968; Сафронов 1968; Kaiser 1997), considerăm că este necesar de amintit și unele descoperiri mai vechi, dar care n-au fost luate în considerație.

⁴ În mod deosebit au argumentat influențele și legăturile cultural-cronologice între piesele Borodino și Micene A.M. Tallgren (1926) și O.A. Krivcova-Grakova (Кривцова-Гракова 1949).

⁵ Toate cu note bibliografice exhaustive.

FIG. 3. Berezca/Berezchi /Beriozchi. Topor de tip Borodino.

FIG. 3. Berezca/Berezchi /Beriozchi. Borodino type ax.

Printre acestea se remarcă două topoare, descoperite la începutul și mijlocul secolului XX, la Berezca/Berezchi/Beriozchi și Tețcani, Republica Moldova. Ele au fost publicate anterior (Cepreev 1955, 113-114; Деграчев 1973, 111, 114; Kaiser 1997, Taf. 27/8; Motzoi-Chicideanu, Șandor-Chicideanu 2017, pl. 11/5 [ca Bezerka]), însă incomplet, neavând descriere, iar desenele fiind incorecte (Berezca/Berezchi/Beriozchi) sau lipsă (Tețcani). Astfel, considerăm necesară prezentarea unei descrieri complete și publicarea fotografiilor originale⁶ ale acestor piese (fig. 3-4).

Berezca/Berezchi /Beriozchi (fig. 3). Topor cu corpul alungit, profilul arcuit și umerii ușor reliefați. Are muchia înaltă, finisată cu o suprafață convexă. Perforația pentru fixarea cozii este amplasată prioritar în jumătatea superioară a piesei. Pana se lățește continuu, subțindu-se spre tăișul curbat. Toporul este lucrat din serpentin (?) de culoare verde. Are suprafața minuțios șlefuită.

Dimensiuni: Lungimea – 15,5 cm; lățimea maximă – 3,6 cm; diametrul cefei – 4,1 cm; lățimea lamei – 5,3 cm; diametrul orificiului – 2,5 cm (pe fața ventrală) și 2,7 cm (pe fața dorsală); adâncimea orificiului – 3,4 cm. Locul păstrării: Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, Chișinău.

⁶ Mulțumim colegei M. Vasilache-Curoșu pentru fotografiile pieselor.

FIG. 4. Tețcani. Topor de tip Borodino.

FIG. 4. Tețcani. Borodino type ax.

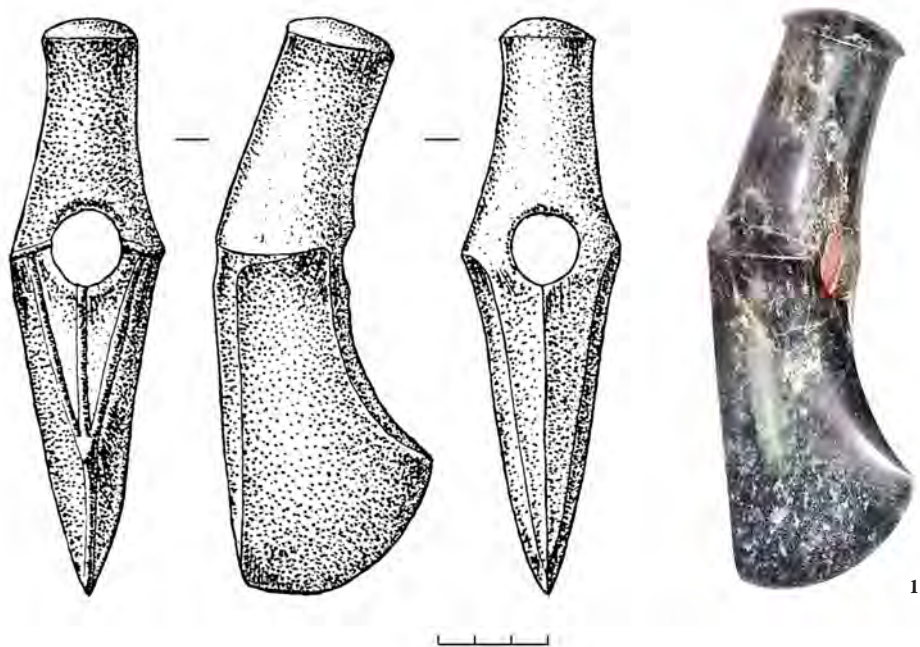
Tețcani (fig. 4). Topor cu corpul alungit, profilul arcuit și cu umerii reliefați. Are muchia înaltă, finisată cu o suprafață ovală alungită, ușor convexă. Perforația pentru fixarea cozii este amplasată în jumătatea superioară a piesei. Pe fața ventrală este ornamentat cu trei nervuri longitudinale, reliefate, care pornesc dintr-un singur punct din marginea lamei. Nervura centrală se ridică pe linie dreaptă până în marginea orificiului de înmănușare, după care continuă până în marginea muchiei. Alte două nervuri laterale se ridică vertical până sub marginea muchiei, de unde coboară pe părțile laterale sub formă de ghirlandă. Partea superioară mai conține două nervuri scurte amplasate oblic în cadrul celor trei nervuri descrise mai sus. Pana se lățește continuu subțindu-se spre tășul curbat. Orificiul păstrează striuri de

la perforare. Toporul este lucrat din diabaz (?) de culoare cenușiu-cafenie. Are suprafața minuțios șlefuită.

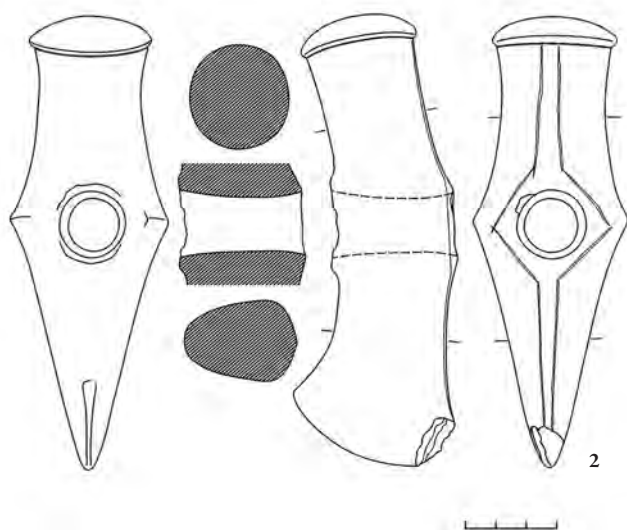
Dimensiuni: Lungimea – 16,0 cm; lățimea maximă – 4,0 cm; diametrul cefei – 4,0×3,0 cm; lățimea lamei – 5,9 cm; diametrul orificiului – 2,4 cm (pe fața ventrală) și 2,6 cm (pe fața dorsală); adâncimea orificiului – 3,3 cm. Locul păstrării: Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, Chișinău.

Un alt topor cu ceafă cilindrică, asemănător topoarelor de tip Borodino, a fost atribuit complexului cultural Glina III-Schneckenberg (Irimia 1978, 223-227).

Într-un studiu recent, consacrat descoperirii în așezarea culturii Monteoru IC4-1 de la Năeni-Zănoaga a unui topor (fragmentat), lucrat din bazalt (?), autorii

1

2

3

FIG. 5. Тороаре de tip Borodino: 1 - Balabino (după Клочко 2006; Кайзер 2018); 2 - Берёзовский II (după Лифанов, Ломейко 2011); 3 - Petrovskoe (după Ступка 2008).

FIG. 5. Borodino type axes: 1 - Balabino (after Клочко 2006; Кайзер 2018); 2 - Berezovskij II (after Лифанов, Ломейко 2011); 3 - Petrovskoe (after Ступка 2008).

publică mai multe piese de acest tip, atestate în spațiul carpato-balcanic, și prezintă o hartă de răspândire a topoarelor analogice până în zona fluviului Volga (Motzoi-Chicideanu, Șandor-Chicideanu 2017, 69-92). Autorii datează toporul de la Năeni în jur de 2300 a. Chr. (Motzoi-Chicideanu, Șandor-Chicideanu 2017, 75).

Printre descoperirile relativ recente ale topoarelor de tip Borodino (fig. 5), atestate fortuit sau în complexe atribuite culturilor Catacombelor, Ceramicii cu multe brăie/„Mnogovalikovaja”/Babino și Srubnaja, pot fi menționate piesele de la Rajgorodka (Санжаров 1988, рис. 9/3; Санжаров 1992, рис. 9/1; Motzoi-Chicideanu, Șandor-Chicideanu 2017, 72, pl. 12/5), Balabino (Клочко 2006, рис. 63/10; Motzoi-Chicideanu, Șandor-Chicideanu 2017, 72, pl. 12/3; Kaiser 2018, 135, рис. 3), Berezovskij II (Лифанов, Ломейко 2011, 163, рис. 7; Motzoi-Chicideanu, Șandor-Chicideanu 2017, 72, pl. 12/4).

Posibil că și fragmentul de topor descoperit în împrejurimile localității Natuhaevskaj (Caucazul de Nord) poate fi interpretat drept topor de tip Borodino (Новичихин, Федоренко 2003, 90, рис. 2/3).

Un alt exemplar, descoperit la Petrovskoe și atribuit, conform formei tăișului și nervurilor pe corp, culturii Srubnaja, la fel este apropiat tipului Borodino (Ступка 2008, 30, 33, рис. 12/5).

Recent, E. Kaiser a publicat un articol în care analizează cronologia complexului Borodino din punct de vedere al datării absolute (Кайзер 2018). Autoarea, pornind de la faptul că unele piese (vârfuri de lance, topoarele de piatră) de la Borodino pot fi cu siguranță atribuite unor culturi arheologice concrete (cultura Ceramicii cu multe brăie/„Mnogovalikovaja”/Babino, Srubnaja), a căror datare absolută este bine argumentată de analizele radio-carbonice calibrate (Трифонов 1996a; Трифонов 1996b; Трифонов 1997; Трифонов 2001; Мимоход 2011; Мимоход 2013; Šišlina 2013), admite datarea acestui complex cu primele secole ale mileniului II a. Chr. (Šišlina 2013, 168-169; Кайзер 2018, 139).

Astfel, plecând de la constatările cercetătoarei E. Kaiser, considerăm, că și toporul de tip Borodino de la Riscani (?) poate fi datat cu aceeași perioadă.

BIBLIOGRAFIE

- Irimia 1978:** M. Irimia, Un topor cu ceafă cilindrică de la Făgăraș (jud. Sibiu). *Pontica* 11, 1978, 223-227.
- Kaiser 1997:** E. Kaiser, Der Hort von Borodino. Kritische Anmerkungen zu einem berühmten bronzezeitlichen Schatzfund aus dem nordwestlichen Schwarzmeergebiet. *Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie*, Bd. 44 (Bonn 1997).
- Motzoi-Chicideanu, Șandor-Chicideanu 2017:** I. Motzoi-Chicideanu, M. Șandor-Chicideanu, Un topor insolit din piatră descoperit la Năeni (jud. Buzău). *Mousaios XXI*, 2017, 69-92.

- Šišlina 2013:** N. Šišlina, Der Schatzfund von Borodino. Fortsetzung der Suche. In: (Hrsg. Ju. Ju. Piotrovski) Bronzezeit. Europa ohne Grenzen. 4.-1. Jahrtausend v. Chr. Ausstellungskatalog (Sankt Petersburg 2013), 156-169.
- Tallgren 1926:** A.M. Tallgren, La Pontide préscythique après l'introduction des métaux. Eurasia Septentrionalis Antiqua 2, 1926.
- Бочкарев 1968:** В.С. Бочкарев, Проблема Бородинского клада. В сб.: Проблемы археологии, вып. 1 (Ленинград 1968), 129-154.
- Дергачев 1973:** В.А. Дергачев, Памятники эпохи бронзы. АКМ, вып. 3 (Кишинев 1973).
- Кайзер 2018:** Э. Кайзер, Абсолютное датирование выдающихся находок. Бородинский клад в качестве примера. В сб.: Принципы и методы датирования в археологии (неолит-средние века) (Санкт-Петербург 2018), 124-139.
- Клочко 2006:** В.И. Клочко, Озброєння та військова справа давнього населення України (5000-900 рр. до Р.Х.) (Київ 2006).
- Кривцова-Гракова 1949:** О.А. Кривцова-Гракова, Бессарабский клад. Труды Государственного исторического музея, вып. 1, 1949.
- Лифанов, Ломейко 2011:** Н.А. Лифанов, П.В. Ломейко, Курганный могильник эпохи поздней бронзы Берёзовский II (раскопки 2011 года). В сб.: Бронзовый век. Эпоха героев (Самара 2012), 158-178.
- Мимоход 2011:** Р.А. Мимоход, Радиоуглеродная хронология блока посткатакомбных культурных образований. Материали та дослідження з археології Східної України 10, 2011, 32-54.
- Мимоход 2013:** Р.А. Мимоход, Лолинская культура. Северо-Западный Прикаспий на рубеже среднего и позднего бронзового века. В: Материалы охранных археологических исследований 16 (Москва 2013).
- Новичихин, Федоренко 2003:** А.М. Новичихин, Н.В. Федоренко, Каменные сверленные топоры-молотки из Анапского и Новороссийского музеев. РА 4, 2003, 89-92.
- Попова:** Т.Б. Попова, Бородинский клад (Государственный Исторический музей, год, не указан).
- Санжаров 1988:** С.В. Санжаров, Погребения донецкой катакомбной культуры с игральными костями. СА 1, 1988, 140-158.
- Санжаров 1992:** С.В. Санжаров, Каменные сверленные топоры-молотки Донбасса. РА 3, 1992, 160-177.
- Сафронов 1968:** В.А. Сафронов, Датировка Бородинского клада. В сб.: Проблемы археологии, вып. 1 (Ленинград 1968), 75-128.
- Сергеев 1955:** Г.П. Сергеев, Нефритовый топор из окрестностей с. Березка. Известия МФ АН СССР 5(26), 1955, 113-114.
- Ступка 2008:** М.В. Ступка, Каменные сверленные топоры-молотки в системе ямно-катакомбных древностей. В: История оружия, № 1 (Запорожье 2008), 11-34.
- Трифонов 1996а:** В.А. Трифонов, К абсолютному датированию «микенского» орнамента эпохи развитой бронзы Евразии. Радиоуглерод и археология 1, 1996, 60-64.
- Трифонов 1996б:** В.А. Трифонов, Поправки к абсолютной хронологии культур эпохи энеолита-бронзы Северного Кавказа. В сб.: (Ред. Ю.Ю. Пиотровский) Между Азией и Европой: Кавказ в IV-I тыс. до н.э. Материалы конференции, посвященной 100-летию со дня рождения Александра Александровича Иессена. Государственный Эрмитаж (Санкт-Петербург 1996), 43-49.
- Трифонов 1997:** В.А. Трифонов, К абсолютной хронологии евро-азиатских культурных контактов в эпоху бронзы. Радиоуглерод и археология 2, 1997, 94-97.

Трифонов 2001: В.А. Трифонов, Поправки к абсолютной хронологии культур эпохи энеолита - средней бронзы Кавказа, степной и лесостепной зон Восточной Европы (по данным радиоуглеродного датирования). В сб.: (Ред. Ю.И. Колес) Бронзовый век Восточной Европы: характеристика культур, хронология и периодизация. Материалы международной научной конференции «К столетию периодизации В.А. Городцова бронзового века южной половины Восточной Европы». 23-28 апреля 2001 г. (Самара 2001), 71-82.

Штерн 1914: Э.Р. Штерн, Бессарабская находка древностей в 1912 г. Материалы по археологии России, выпуск 34, 1914, 1-14.

Dr. hab. Eugen Sava, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău, Republica Moldova,
e-mail: savamd2014@gmail.com

Mariana Sîrbu, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău, Republica Moldova,
e-mail: sirbumary24@yahoo.com

Trinca „Izvorul lui Luca” – un sit al culturii tracice timpurii din zona Podișului Moldovei de Nord

Oleg Levițki, Livia Sîrbu

Rezumat

Situl Trinca „Izvorul lui Luca” reprezintă una din cele mai bine cercetate așezări de tip Chișinău-Corlăteni din interfluviul Siret-Nistru. Multiplele cercetări arheologice efectuate au scos la iveală un șir de complexe (locuințe, platforme, vetre și gropi), multiple piese de inventar lucrate din diverse materii prime (șilex, piatră, os, lut ars și bronz) dar și o cantitate considerabilă de alte vestigii arheologice (ceramică, material osteologic, pietre, fragmente de lut ars ș.a.). Analiza detaliată și de ansamblu, a tuturor elementelor specifice culturii materiale, ne oferă informații inedite referitoare la modul de trai, organizarea internă a așezării, arhitectura locuințelor, activitățile economice practicate etc. Toate acestea, joacă un rol foarte important în cercetarea proceselor cultural-istorice din perioada timpurie a epocii hallstattiene în spațiul est-carpatic, în general, în Podișul Moldovei de Nord, în special. Rezultatele obținute, incontestabil vin să demonstreze încă odată în plus că această regiune reprezintă o zonă de interferență culturală dintre comunitățile hallstattiene timpurii (tracice) din spațiul carpato-nistean și cele sincrone din silvostepa din Dreapta Niprului.

Cuvinte-cheie: așezare, Trinca „Izvorul lui Luca”, Podișul Moldovei de Nord, cultura Chișinău-Corlăteni, epoca fierului timpuriu, traci.

Abstract

The Trinca „Izvorul lui Luca” settlement, represented an archaeological objective with multiple cultural-chronological horizons, including and from Early Hallstadian period. The site from this period is attributed to caneled hallstadian culture of Chișinău-Corlăteni type and it is one of most good investigated in the Charpato-Dnestrian area. The archaeological investigations have brought an important number of complexes (dwellings, platforms, hearths and pits), many inventory pieces manufactured from various raw materials (flint, stone, bone, burned clay and bronze) and an important cantities of the vestiges (pottery, osteological material, stones, burned clay etc.). The detailed and overall analysis of all elements specific to the material culture gives us novel information about the way of living, the internal organization of the settlement, the architectural of the dwellings, the economic activities practiced etc. All this plays a important role in the research of cultural-historical processes from the Early Hallstadian period in the Eastern Carpathian region, in generally, and in the Northern Moldavian Plateau, in specially. The results undoubtedly come to demonstrate once more that this region represented a cultural interference area between the early (Thracian) Hallstadian communities in the Carpathian-Dniester area and with those synchronic from forest steppe from right of Dnieper River.

Keywords: settlement, Trinca „Izvorul lui Luca”, North Moldavian Plateau, Chișinău-Corlăteni culture, Early Iron Age, thracians.

CADRUL GEOGRAFIC

Localitatea Trinca este amplasată în partea de nord-vest a Republicii Moldova, în zona malului stâng al râului Prut, raionul fizico-geografic Podișul Moldovei de Nord din regiunea de silvostepă a Moldovei (Рымбу 1982, 94-99). Mai nou, denumită și regiunea Podișurilor și câmpiilor Moldovei de Nord (Boboc, Sârodoev 2010, 14).

Relieful Podișului Moldovei de Nord se caracterizează printr-o evidentă asimetrie, cu înclinare spre sud-vest (altitudinile maxime în partea de nord-est fiind de 300-305 m, iar în cea de sud de 250 m). Reprezintă o câmpie deluroasă, colinară și fragmentată, la baza căreia se află Platforma Moldovenească. Relieful se dezvoltă, în general, în depozitele de vârstă neogenă (argilă, nisip, calcar, marnă) și numai pe alocuri în roci mai vechi mezo-paleozoice (gresii, șisturi argiloase, marnă, calcar). Cea mai mare parte a teritoriului este fragmentată de o rețea de văi a râurilor mici, aproximativ paralele, adâncimea cărora constituie 60-100 m, iar interfluviiile sunt plate și relativ largi.

În contextul studiului dat considerăm utilă evidențierea specificului natural și geologo-paleontologic al părții de vest a Podișului Moldovei de Nord, zonă în care este amplasată comuna Trinca, respectiv, situl cu mai multe orizonturi cultural-cronologice Trinca „Izvorul lui Luca”.

Specific exclusiv pentru partea de vest a Podișului Moldovei de Nord este fâșia de recife/tolte. Toltele reprezintă formațiuni recifale din perioada neogenă, sunt răspândite în partea de nord-vest a Republicii Moldova pe o suprafață de circa 2500 km² (cu o lungime de peste 100 km, pe Prut – de la Larga până la Bolotina și

lățimea de circa 50 km – cel mai estic punct fiind la Bârlădeni, în valea râului Ciugur). Ele sunt dispuse în fâșii axate nord-est – sud-vest, similar văilor afluenților din stânga râului Prut – Larga, Vilia, Lopatnic, Draghiște, Racovăț, Ciugur, Camenca, Căldărușa (Сухов 1972, 13-14, карта; Янакевич 1973, 20-31; Кравчук, Верина, Сухов 1976, 76, 85; Рымбу 1980, 23-25). Toltele sunt formate din calcare organogene, constituite din alge calcaroase, coralieni, briozoare, spongieri, cochilii de moluște ș.a. Pe parcursul a milioane de ani fâșia de recife s-a aflat pe alocuri. Astfel, în relieful contemporan, respectivele formațiuni geologice apar ca niște masive recifale în formă de cupole, cu înălțimea de până la 80-100 m. Afluenții Prutului în sectoarele unde întretaie fâșia de recife formează văi calcaroase cu malurile abrupte și defileuri adânci.

Formele de relief, condițiile climatice favorabile, bogăția și diversitatea faunei și florei au determinat popularea relativ timpurie a spațiului dintre Nistru și Prut. Omul preistoric a început să locuiască în acest spațiu încă în fazele mijlocii ale paleoliticului timpuriu, aproximativ cu 500 mii ani în urmă. Din faza finală a acestei epoci datează și primele stațiuni umane din zona Podișului Moldovei de Nord – grottele de la Duruitoarea Veche și Butești. Stațiunile stratificate din grottele Trinca I, II și III, Buzdujeni, Brânzeni, Butești ș.a., atestă o evidentă continuare intensă a vieții umane în acest raion, pe tot parcursul epocilor ulterioare – paleolitic (mijlociu și superior) și mezoliticul (Borziac 1994, 19-40). În neolitic, conform surselor arheologice Podișul Moldovei de Nord, pare să fi fost abandonat de către comunitățile umane (Larina 1994, fig. 1). În epocile următoare – eneolitic (Sorochin 1994, fig.

1; 4), perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului (Manzura 1994, fig. 1), epoca bronzului (Dergacev 1994, fig. 1; 4; 7; Sava 1994, fig. 1), epoca fierului timpuriu (Levițki 1994c, fig. 1) acest teritoriu a fost mai mult sau mai puțin populat, atât de comunitățile sedentare de agricultori, cât și de cele de păstori, fapt demonstrat și de nivelurile de locuire atestate în așezarea Trinca „Izvorul lui Luca”.

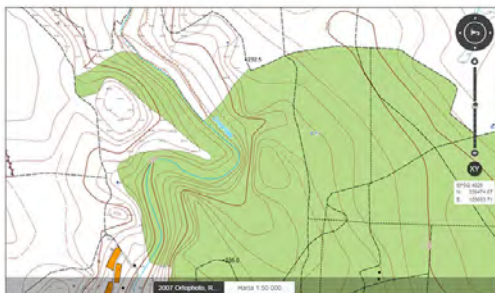
În perioada hallstattiană timpurie, odată cu apariția în spațiul est-carpatic, a triburilor tracice, care au populat întreaga zonă de silvostepă până în perioada hallstattiană târzie, inclusiv, Podișul Moldovei de Nord devine o zonă a interferențelor culturale între comunitățile tracice și cele sincrone, vecine din est, de tip Belogradovka-Cernyj Les – scitică timpurie. Cultura materială și spirituală specifică acestei epoci capătă un caracter mixt, fenomen ilustrat atât de vestigiile așezării cu mai multe niveluri de locuire Trinca „Izvorul lui Luca”, cât și de unele complexe funerare (Levițki 1992, 119-121; Levițki 1994a, fig. 1; Levițki 2002, 33-36). Ponderea elementelor autohtone, tracice și a celor alohtone, de tradiții din spațiul de la nord și nord-est de Nistru atestate în ritul și ritualul funerar practicat de comunitățile care au populat zona Platoului Moldovei de Nord în perioada hallstattiană târzie, sunt pe larg oglindite în necropola tumulară Trinca „Drumul Feteștilor” (Levițki 2004, 369-393).

LOCALIZAREA MONUMENTULUI ȘI EVOLUȚIA EXPLORĂRII

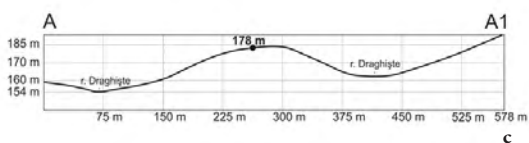
Situl arheologic Trinca „Izvorul lui Luca” este situat la circa 2,5 km spre sud de periferia de sud-vest a s. Trinca, r-nul Edineț. Ocupă aproape întreaga suprafață a unui

a

b

c

FIG. 1. Trinca „Izvorul lui Luca”. a - Ortofotoplan; b - schiță topografică; c - profil de elevație.

FIG. 1. Trinca “Izvorul lui Luca”. a - Orthofoto plan; b - topographic sketch; c - elevation profil.

promontoriu format de o meandă a r. Draghiște, pe malul lui drept (fig. 1/a-b). Promontoriul este orientat longitudinal de la nord-vest spre sud-est, altitudinea maximă a căruia la extrema de nord este de 213,3 m, la cea de sud-est de 183,3 m, astfel, având suprafața înclinată spre sud-est cu 2,7 grade. Înălțimea promontoriului față de nivelul luncii r. Draghiște este: la extrema de nord – 40 m; la cea de sud-est – 30 m; la cea de sud – 30 m. Din partea de nord-vest promontoriul este apărat de un podiș calcaros masiv, cu altitudinea de 248,1 m. În general, locul amplasării așezării este protejat de malul opus, înalt

(altitudinea 238,3 m), stâncos și acoperit de pădure (fig. 1/c).

Obiectivul arheologic Trinca „Izvorul lui Luca” a fost descoperit în anul 1981 de către arheologul I. Borzic. În momentul descoperirii, teritoriul sitului se cultiva anual. La suprafață, erau vizibile pete de culoare cenușie și formă ovală, care reprezentau aglomerații compuse din pietre, fragmente de ceramică, oase de animale, așchii de silex, lipitură ș.a. În afara petelor, vestigiile arheologice erau mai rare sau lipseau. Dimensiunile petelor sunt de 16×18 m. Distanța dintre ele varia între 20-25 m și erau amplasate în modul următor: 5 de-a lungul extremei de nord-est a promontoriului; 4 – de-a lungul celei de sud-vest; 3 dintre ele erau dispuse sub un unghi de 45 grade față de extremitatea sud-vestică spre nord-est, iar în centrul promontoriului se mai afla o pată (Левицкий 1986a, 55). Atât ceramica, cât și unele piese adunate de pe suprafața petelor au permis încadrarea așezării, cu precădere, în prima epocă a fierului. Sporadic, au mai fost atestate și vestigii din alte epoci, unelte de silex din epoca paleoliticului și, îndeosebi, fragmente de ceramică, specifice perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului (grupul cultural Gordinești), precum și epocii medievale timpurii.

Săpăturile au fost începute în anul 1982 de către O. Levițki prin cercetarea unei pete (de culoare cenușie și formă ovală) amplasate la extrema de nord-est a așezării, care reprezenta o aglomerație de pietre, fragmente de ceramică, oase de animale, așchii de silex, lipitură ș.a. În această parte a așezării, investigațiile au continuat și în anii 1984, 1989, 1990. Toate aceste cercetări au avut loc concomitent cu săpăturile de salvare din cadrul obiectivelor

arheologice aflate în zonele de construcții din partea de nord a Republicii Moldova. Este de remarcat faptul că, pe lângă săpăturile efectuate în anul 1989, în baza programului de colaborare științifică dintre Academia de Științe a Moldovei și cea a Ucrainei, suprafața așezării a fost explorată prin metoda cartării magnetometrice (determinarea rezistivității solului), rezultatul contribuind esențial la alcătuirea planului organizării interne a așezării. Confruntarea planului întocmit de specialiștii de la Kiev cu planul amplasării aglomerațiilor vizibile la suprafață, schițat de autor în anul 1982, demonstrează corespunderea petelor cenușii neinvestigate cu unele complexe locativ-gospodărești, similare celor identificate în secțiunile investigate în anii 1982 (SI), 1984 (SII), 1989 (SIII), alcătuite din locuințe de suprafață, platforme din pietre, vetre, gropi ș.a. În plus, investigațiile geofizicienilor au semnalat și alte complexe, vizual nesusibile. Pentru confirmarea faptului că în perimetrul așezării, de rând cu complexele reprezentate prin aglomerații de resturi de cultură materială, există și alte structuri de habitat, în anii 1989 și 1990 au fost trasate alte două secțiuni (SIV și SV), în cadrul cărora au fost descoperite locuințe de suprafață, gropi, alte amenajări și recuperate câteva ustensile, unelte, precum și o cantitate apreciabilă de material arheologic de masă.

Mai menționăm că, începând cu anul 1990, ca urmare a mai multor demersuri față de autoritățile publice locale, suprafața promontoriului nu a mai fost folosită în calitate de teren agricol. Situl Trinca „Izvorul lui Luca”, ulterior va fi inclus în Registrul Monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat, de categorie națională, cu numărul 1012 (MO 2010, 68).

Particularitățile morfologice și, îndeosebi cele ornamentale ale ceramicii, în asociere cu anumite piese cronologic datate sigur (ex. psaliile) s-au dovedit a fi relevante pentru atribuirea la două orizonturi cultural-cronologice a complexelor locativ-gospodărești sesizabile la suprafață prin aglomerații de resturi de cultură materială (pete cenușii) și încadrarea acestora în ansamblu, în perioada hallstattiană timpurie (mijlocul secolului XII - hotarul secolelor IX-VIII î.e.n.). Primul nivel corespunde complexului hallstattian cu ceramică canelată de tip Chișinău-Corlăteni (mijlocul sec. XII-X î.e.n.) (Levițki 1994a; Levițki, Sîrbu 2016, 237-249), al doilea, etapei a doua a perioadei hallstattiene timpurii - începutul perioadei hallstattiene mijlocii / fazei a doua a culturii Cernyj Les, respectiv, mijlocul secolului X - prima jumătate a secolului VIII î.e.n. (Kašuba, Levițki 2010, 321-324; Смирнова 1985, рис. 4).

Poziția cultural-cronologică a orizontului identificat prin metoda rezistivității solului, atestat în secțiunile IV și V, coroborat paralelelor locale, vestice și îndeosebi estice (cultura Cernyj Les târzie, etapa Zabotin, cultura Vysock, grupul Podolian de Vest), preventiv, poate fi încadrată în intervalul de timp corespunzător sfârșitului etapei târzii a culturii Cernyj Les – grupul Podolian de Vest (secolele VIII - hotarul secolelor VII/VI î.e.n.). Existența așezării până la hotarul secolelor VII/VI - începutul secolului VI î.e.n. argumentându-se și prin ceramica cenușie lucrată la roată (Levițki 2009, 95-116; Levițki 2010, 69-114) cunoscută în literatură ca „ceramică sud-tracică”, a cărei apariție în bazinul Nistrului de Mijloc este fixată în ultimul sfert al secolului VII î.e.n. (Smirnova 1998, 23-37).

În așa mod, către începutul anilor '90 în așezarea de la Trinca a fost dezvelită o suprafață de circa 1200 m², identificându-se mai multe niveluri de locuire, inclusiv, trei orizonturi cultural-cronologice din epoca hallstattiană, reprezentate atât prin complexe locativ-gospodărești, diverse tipuri de instalații de încălzire, platforme de piatră, gropi, cât și de un bogat și variat material arheologic. Cercetările au arătat că nivelul de locuire din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, în rând cu ceramica și unele unelte și ustensile de silex, lut ars, os, este reprezentat și de un cuptor de ars vase. De asemenea, s-a majorat și setul de unelte de silex aparținând paleoliticului superior, precum și cantitatea de fragmente ceramice caracteristice perioadelor mai recente – medievale timpurii.

Investigațiile în așezarea pluristratigrafică Trinca „Izvorul lui Luca” au fost reluate în anul 1994, în cadrul Programului de colaborare științifică dintre Institutul Român de Tracologie din București și Institutul de Arheologie și Istorie Veche al Academiei de Științe a Moldovei, odată cu organizarea expediției arheologice cu statut permanent „Șantierul Arheologic Trinca”. Datorită valorii științifice deosebite a materialelor deja cunoscute, această așezare a constituit obiectivul principal al Programului de cercetare a siturilor din prima epocă a fierului din partea de nord a Republicii Moldova, în decursul a opt campanii de săpătură (1994-1998, 2000-2002).

Ulterior, în anul 2005, la marginea de nord-vest a promontoriului a fost trasată încă o secțiune (XIII). Drept obiectiv al investigațiilor fiind verificarea veridicității aerofotogramei, conform căreia la extrema de nord-vest a promontoriului au fost

semnalate elemente ale unor amenajări defensive – val și șanț. Atestarea în așezarea Trinca „Izvorul lui Luca” a unui nivel de locuire din perioada de tranziție la epoca bronzului de tip Gordinești, pentru care elementele de fortificare a siturilor sunt obișnuite, mai mult ca atât, așezările fortificate sunt caracteristice și pentru întreaga epocă a fierului – circumstanțe ce au impus efectuarea unor lucrări pentru a preciza dacă promontoriul întradevăr a fost fortificat artificial și din care epocă datează. În urma săpăturilor întreprinse n-au fost atestate elemente ale unor construcții defensive. Aerofotograma fixând de fapt un drum, care datorită circulației intense s-a adâncit în raport cu suprafața promontoriului.

Astfel, până în prezent, în așezarea Trinca „Izvorul lui Luca” a fost investigată o suprafață de circa 6200 m². Materialele depistate atestă prezența mai multor orizonturi cultural-cronologice. Cel mai vechi nivel de locuire ține de paleoliticul superior, structura inventarului căruia este formată din gratoare, burine, racloare, piese bifaciale, vârfuri, sfredele, lame și așchii retușate și corespunde grupelor de piese tipice și atipice cu urme de prelucrare secundară și de utilizare atribuite tehnocomplexului aurignacian din zona dintre Carpați și Nistru, fiind evidențiat într-o cultură din paleoliticul superior cu caracteristici tipologice distinctivă, denumită „cultura Prut” (Borziac, Levițki 2003, 45, 51). După care urmează un consistent orizont din perioada finală a eneoliticului/ perioada de tranziție la epoca bronzului (grupul cultural Gordinești), reprezentat prin vestigiile a trei locuințe de suprafață, două cuptoare de ars ceramică, trei gropi și o bogată și variată colecție de ceramică și piese de inventar (Levițki, Haheu 1997,

173; Levițki, Alaiba, Bubulici 1999, 20-23, 33-34; Levițki, Sîrbu, Sîrbu 2018). Acestea sunt suprapuse de nivelurile cu depuneri din epoca bronzului (perioada timpurie – stațiuni sezoniere ale unei formațiuni culturale cu ceramică ornamentată cu șnur, eventual, a grupului Edineț și, mijlocie – așezare a culturii Komarov și vestigii sporadice de tip Mnogovalikovaia), existența cărora este adevărată de aspectul tehnologic, morfologic și de decor al ceramicii caracteristice acestor culturi (identificată în straturile de săpătură și în cadrul complexelor atribuite orizonturilor cultural-cronologice ulterioare), precum și de o serie de piese de inventar, care sigur aparțin acestei epoci (Levițki 1997, 217-218, 220; Levițki, Sîrbu, Sîrbu 2018). La rândul lor, acestea sunt suprapuse de trei orizonturi succesive din epoca hallstattiană (Chișinău-Corlăteni / Belogrudovka-Cernyj Les timpurie; Cernyj Les târzie; grupul Podolian de Vest / podolo-moldav), cărora li se atribuie marea majoritate a complexelor identificate (locuințe de suprafață, locuințe adâncite, vetre, platforme și gropi), a materialului arheologic de masă și a pieselor de inventar (Levițchi 1992, 119-121; Levițki 1995, 253). Ulterior, fiind atestate și vestigii sporadice ce datează din epoci mai târzii: fragmente de torți de amfore grecești (?); fragmente de pereți și torți de amfore romane, fragmente de pereți de vase din perioada romană târzie (?), fragmente de torți de amfore „de Taurida”, fragmente de ceramică cu mică în compoziția pastei din epoca medievală timpurie (Levițki, Sîrbu, Sîrbu 2018).

NIVELUL DE LOCUIRE DIN PERIOADA HALLSTATTIANĂ TIMPURIE

În prezent, aşezarea de la Trinca „Izvorul lui Luca” este cel mai pe larg cercetat sit de epocă din spaţiul est-carpatic şi unul dintre puţinele referitor la care sunt posibile anumite estimări cu privire la organizarea internă a aşezărilor deschise, sugerate de modalitatea de amplasare a petelor-locuinţe, care permit să se întrevadă un plan cvasi-oval - circular, raza căruia este limitată de marginile promontoriului.

În incinta suprafeţei investigate în aşezare, acestui orizont cultural-cronologic i se atribuie: resturile a şase locuinţe de suprafaţă, o construcţie auxiliară, patru vetre, două platforme în aer liber, cinci gropi şi două complexe de producere. Vestigiile hallstattiene timpurii (aglomeraţiile de materiale, piesele individuale etc.) deşi cu precădere sunt concentrate în jurul complexelor, de asemenea, în cantităţi considerabile provin şi din straturile de săpătură din majoritatea secţiunilor cercetate.

Locuinţele (fig. 2) atribuite nivelului de locuire din perioada hallstattiană timpurie din aşezarea de la Trinca, erau în exclusivitate de suprafaţă. Vestigiile acestora, la momentul depistării, prezentau pete cenuşii – aglomeraţii de pietre, fragmente de ceramică, oase de animale, aşchii de silex, lipitură ş.a. Marea majoritate a acestora atestă urme de ardere, arsă secundar fiind inclusiv şi ceramica, care în instanţă indică şi cauza întreruperii locuirii din această perioadă, eventual, în urma unui incendiu.

Dat fiind faptul că locuirea pe promontoriu a fost reluată în scurt timp după incendiu, continuând intens şi în perioadele următoare, precum şi a lucrărilor agricole

contemporane îndelung practicate, majoritatea locuinţelor s-au păstrat foarte prost. Relativ mai bine conservate s-au dovedit a fi locuinţele nr. 1-3 amplasate la marginea de nord a suprafeţei neîmpădurite a promontoriului. Vestigiile acestora, aflate la adâncimea de 0,8; 0,45 şi, respectiv, 0,50-0,55 m faţă de nivelul actual al solului, au furnizat şi informaţii cât de cât complete în vederea reconstituirii lor. În plan, locuinţele erau de formă cvasi-dreptunghiulară, orientate cu axul lung de la SE la NV, SV la NE şi, respectiv, de la N spre S, suprafaţa lor constituind circa 20 m². Pornind de la fragmentele de lut ars cu o parte relativ netedă, iar cealaltă cu amprente de nuiiele circulare (diametrul de 3-4 cm) care se intersectează în diferite unghiuri şi cu amprente de nuiiele subţiri (diametrul de 1-2 cm), putem constata că locuinţele se construiau pe o carcasă de lemn, având pereţii împletiţi din nuiiele şi lipiţi pe ambele părţi cu un strat gros de lut amestecat cu resturi vegetale, care aveau la bază un strat de piatră – „temelie”. Nu s-au descoperit nici un fel de gropi, care ne-ar permite să presupunem o construcţie pe stâlpi, ce, ar fi sprijinit şi acoperişul acesteia. Podeaua locuinţelor, în general, este orizontală, în unele cazuri, puţin înclinată. În locuinţa nr. 2 aceasta era lipită cu un strat subţire de lut. Sistemele de încălzire în cazul primelor două locuinţe sunt reprezentate de vetre portative de formă circulară cu bordură înaltă, iar în a treia – printr-o vatră/ instalaţie staţionară.

Aspectul locuinţelor de suprafaţă, drept consecinţă a unor circumstanţe bine cunoscute, referitor la majoritatea siturilor preistorice şi nu numai, se reconstituie foarte sumar, relativ mai mult cunoscându-se doar informaţii referitoare la materialele utilizate în construcţia acestora (lutul

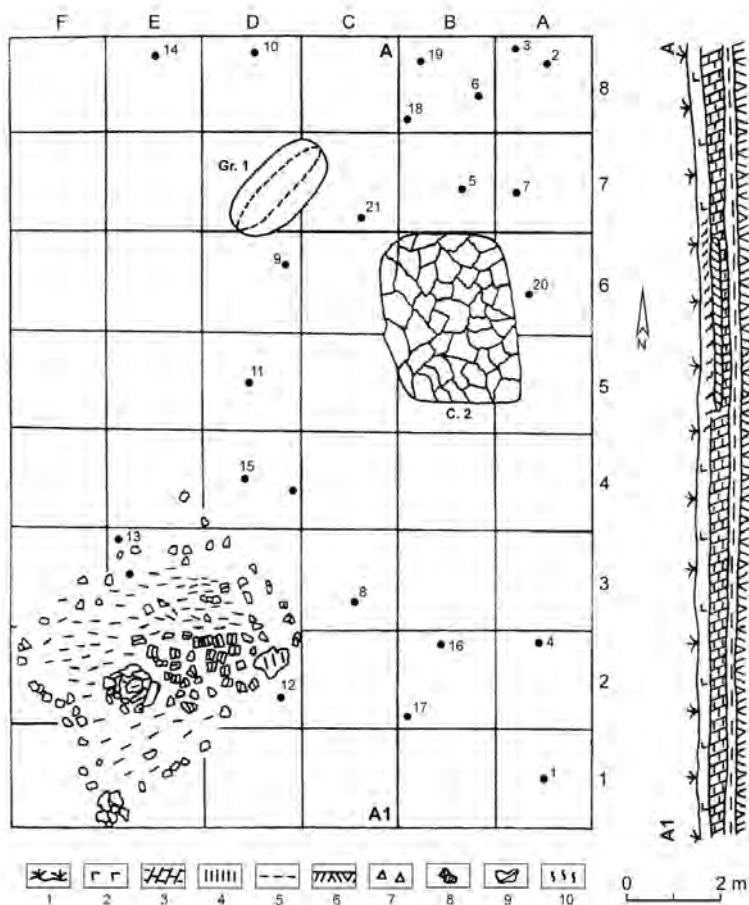

FIG. 2. Trinca „Izvorul lui Luca”. Planul și profilul SII/1984.

FIG. 2. Trinca „Izvorul lui Luca”. Plan and profile of the SII/1984.

în amestec cu adaosuri de origine organică, lemnul, episodic piatra etc.), care către momentul săpăturilor prezintă aglomerații mai mult sau mai puțin informative asupra formei, dimensiunilor și, respectiv, al unor particularități constructive și de amenajare internă (sisteme de încălzire, gropi-depozite etc.). Această situație este caracteristică și pentru cultura hallstattiană timpurie de tip Chișinău-Corlăteni.

Nivelului de locuire hallstattian timpuriu din așezarea de la Trinca, după cum

a fost deja menționat, i se atribuie și o serie de alte construcții/amenajări în aer liber, amplasate în apropierea locuințelor – platforme (din piatră și lut), vetre, gropi ș.a.

Platforma din piatră a fost descoperită la 0,5 m spre sud-est de colțul vestic al locuinței 1 (SI/1982). Avea formă ovală cu suprafață orizontală (0,9-0,7 m și grosimea de 0,06-0,11 m) și era amenajată din pietre plate de calcar de diferite dimensiuni. Pornind de la aceea că pietrele

nu atestă urme de ardere, se poate considera că prezintă podina unei vetre în aer liber, amenajarea căreia n-a fost finalizată. Totodată, dat fiind faptul că în nivelul următor de locuire din așezare, în rând cu vetrele cu podina din pietre acoperită cu un strat subțire de lut sunt atestate și platforme de pietre similare celei examinate, aceasta poate fi calificată drept „măsuță-suport” utilizată în diverse activități gospodărești.

Platforma de lut a fost depistată la circa 5 m spre nord-est de locuința nr. 2 (SII/1984). Are formă cvasi-dreptunghiulară (2,4×3,4 m și grosimea de 0,15-0,20 m) și este amenajată la nivelul vechiului orizont din lut crud de culoare galben-deschis și lipită deasupra cu o fățuială subțire. Posibil, constituie vestigiile unei construcții auxiliare. Stratul de circa 0,20 m de cenușă ușoară, de culoare gri-deschis, se prezintă sub formă de lentilă, stratigrafic fiind amplasată deasupra platformei și care depășea limitele ei cu 1,0-1,5 m. Aceasta, probabil, indică că pereții și acoperișul acesteia au fost construiți din stuf sau nuiele și crengi fără aplicarea unei tencuieli de lut.

Vetrele, asemănător platformelor, erau construite pe același nivel cu locuințele, în nemijlocita apropiere sau la distanțe mici de acestea. Ținând cont de modalitatea de amenajare, se atestă prezența a trei tipuri de sisteme de încălzire: *vatră portativă/portabilă* de formă circulară (diametrul de circa 0,90 m, grosimea de 0,04 m) prevăzute cu bordură de circa 0,15 m înălțime, modelate din lut cu mult nisip. A fost depistată la circa 3 m spre sud-est de locuința nr.1 (SI/1982); *vatră circulară* (diametrul de 1,70×1,75 m, grosimea de 0,05-0,085 m) amenajată dintr-un strat de pietre (lespezi) de calcar de dimensiuni

diferite și acoperit cu un strat de lipitură (din lut și nisip cu grosimea de 0,02-0,03 m). A fost descoperită în nemijlocită apropiere de dărâmăturile locuinței nr. 1 (SIX/1997); *vatră de formă ovală* (1,90×1,30 m, grosimea de 0,02-0,05 m) perimetrul căreia constă din lespezi de calcar, fără urme de tencuială. Partea centrală prezintă o podină de formă ovală (0,60×0,80 m) amenajată din lut cu nisip (grosimea de 0,02 m). A fost depistată la 0,9 m spre vest de vatra nr. 1 (SIX/1997). Deși depistată în afara locuinței, cu siguranță destinația vetrei portative/portabile era pentru încălzirea încăperilor locative, iar celelalte serveau drept instalații de foc pentru pregătirea hranei în perioada caldă a anului.

Gropile depistate în apropierea construcțiilor de suprafață hallstattiene timpurii, cu excepția celei depistate la circa 6 m spre nord de locuința 2 (SII/1984) de formă ovală-alungită (2,4×1,2 m și adâncimea de 1,14 m) cu pereții transversali verticali, iar cei laterali – verticali până la adâncimea de 0,75 m, ulterior formând trepte și îngustându-se către fundul albiat. Celelalte, în plan au formă ovală sau circulară neregulată, deosebite între ele după dimensiuni și forma secțiunii. Gropile din apropierea locuinței nr. 1 (SIII/1989) și nr. 1 (SVI/1990) sunt de dimensiuni relativ mici (diametrele de circa 1,5-1,1 m sau 1,5-1,6 m și adâncimile, respectiv de 0,25 și 0,40 m), pereții cărora se îngustează spre fund sau sunt verticali și fundul orizontal. Cele din preajma locuinței nr. 1 (SVII/1994) și nr. 1 (SIX/1997) sunt de proporții mult mai mari (diametrele de circa 1,4-1,45 m și 1,55-1,78 m și adâncimile, respectiv de 1,8 și 2,05 m) cu profilul în formă de clopot, diametrul fundului constituind 2,35 m și respectiv 2,25 m.

În ceea ce privește destinația gropilor în cadrul complexelor locativ-gospodărești din perioada hallstattiană timpurie de la Trinca putem presupune că cele de dimensiuni mari și adânci, în special, erau utilizate în calitate de depozite sau pivnițe. Anumite funcții gospodărești, inițial, probabil îndeplineau și celelalte gropi și doar ulterior au servit pentru depozitarea resturilor menajere.

COMPLEXELE DE PRODUCERE

În această categorie includem complexele care prin particularitățile lor constructive se individualizează din multitudinea celor cercetate în așezare, iar materialele arheologice depistate, atât în incinta acestora, cât și în apropierea lor nemijlocită, în mod direct sau indirect, prezintă dovezi că acestea puteau fi utilizate în cadrul unor activități meșteșugărești specializate. Dintre acestea, nivelului de locuire hallstattian timpuriu i se atribuie vatra nr. 1 (SVII/1994) și groapa nr. 2 (SXI/2001).

Vatra (nr. 1, SVII/1994) (fig. 3/a) a fost depistată la adâncimea 0,37-0,4 m de la suprafața actuală a solului spre sud-est de vestigiile locuinței nr. 1 (SVII/1994). Are formă ovală (2,2×1,4 m și grosimea în partea centrală de circa 0,14-0,16 m) și este orientată pe axa sud-nord. A fost amenajată dintr-un strat de pietre de râu (între 0,6×0,7×0,024 și 0,22×0,16×0,8 m), toate arse puternic, deasupra căruia se situează un strat de lespezi de calcar (între 0,24×0,18×0,03 m și 0,16×0,12×0,04 cm) de asemenea arse, care la rândul lor, au fost acoperite cu un strat de lipitură (din lut și nisip cu grosimea de circa 0,03-0,04 m), suprafața căruia la fel atestă urme de ardere intensă. Ultimul strat este puternic deteriorat de lama plugului și s-a păstrat

doar parțial în partea de sud și centrală. Pe baza vetrei, la adâncimea de 0,52-0,57 m, la nivelul pe care a fost amenajată, au fost evidențiate opt gropi de pari, care formau un oval ce repetă întocmai conturul vetrei. Diametrele gropilor variază de la 0,16 până la 0,24 m și adâncimea între 0,22-0,30 m.

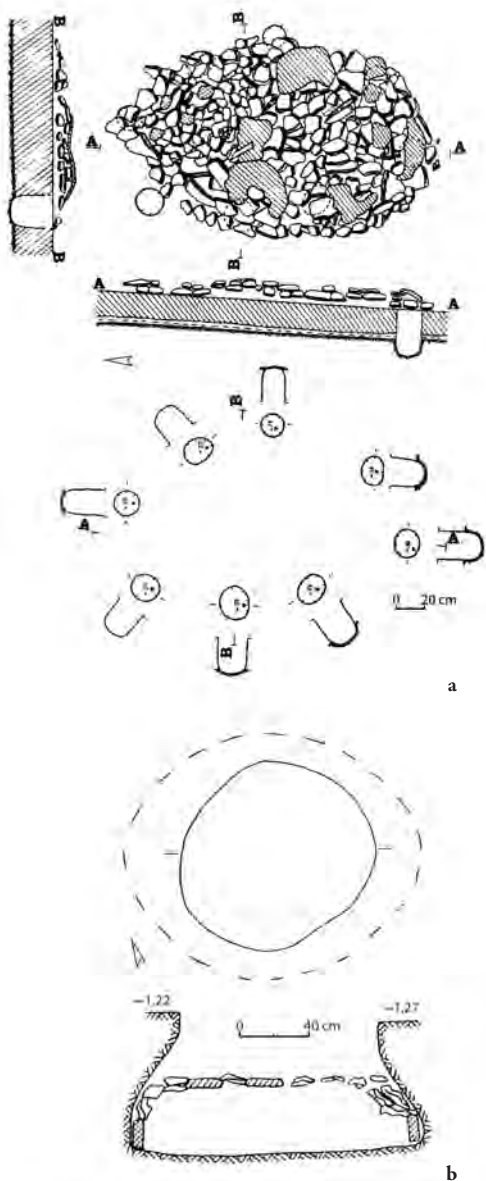
Printre fragmentele de lipitură și pietrele răvășite se găsea o cantitate considerabilă de cenușă, cărbuni de lemn și sporadic, fragmente mici de oase de animale și ceramică. O cantitate mai mare de materiale arheologice a fost descoperită în nemijlocita apropiere a construcției. Umplutura gropilor de pari consta din cenușă, fragmente mici de lipitură și pietricele de calcar arse.

Vatra cercetată, probabil, în antichitate era prevăzută cu un acoperiș ce se sprijinea pe opt pari. În apropierea acesteia, pe nivelul amplasării, au fost găsite și câteva obiecte: două frecătoare lucrate din pietre de râu și trei piese de calcar tortonian.

Groapa (nr. 2, SXI/2001) (fig. 3/b) a fost evidențiată la adâncimea de 1,27-1,22 m de la nivelul actual al terenului. La momentul depistării avea formă ovală neregulată (1,12×1,02 m și adâncimea de 0,8 m). Pereții gropii până la adâncimea de 0,2 m erau verticali, iar ulterior se largesc către fundul orizontal și oval (1,7×1,4 m). Umplutura gropii până la adâncimea de 0,4 m consta din sol cenușiu în amestec cu multiple fragmente de pereți și bordură de la vetre portative. La acest nivel groapa era „pavată” cu o placă de chirpic (grosimea de 0,04-0,06 m), care pe perimetrul gropii se sprijinea pe o căptușală formată din „stâlpi” fasonați de calcar. Atât fragmentele de vetre portative, cât și fragmentele plăcii, erau arse până la zgurificare. Un grad mare de ardere aveau și pietrele

ce susțineau placa. Umplutura spațiului cuprins între acest pavaj și fundul gropii consta în exclusivitate din sol de culoare cenușie fără resturi de cultură materială.

Vatra examinată mai sus, după un șir de parametri, se deosebește de celelalte (circa 20 de asemenea instalații) descoperite în așezare. Primul, care trebuie semnalat, este dotarea acesteia cu acoperiș sprijinit pe opt pari, existența în vechime a căruia este semnalată de gropile amplasate pe perimetrul vetrei. Neobișnuit pentru vetrele descoperite la Trinca este și modul de amenajare a bazei, din trei straturi suprapuse, constituite din materiale diferite – pietre de râu, lespezi de calcar și lipitură din lut în amestec cu nisip. De asemenea, această vatră se evidențiază și prin gradul puternic de ardere a straturilor de materiale din care a fost amenajată, inclusiv cel inferior, precum și prin prezența unei cantități considerabile de cenușă și cărbuni de lemn atât în stratul care suprapune nemijlocit construcția, cât și printre ruinele acesteia, dar și în spațiul apropiat – toate indicând că aceasta a fost supusă influenței intense a temperaturilor ridicate rezultate în urma arderii de lungă durată a focului. Nu în ultimul rând, menționăm aspectul individualizat al vetrei examinate, care este determinat și de caracterul materialului arheologic depistat în jurul ei. Toate acestea mărturisesc că această construcție a fost antrenată într-o amplă activitate de producere specializată, ce necesita temperaturi înalte și de lungă durată. Probabil, pentru epoca preistorică este vorba de producerea în serie a ceramicii și prelucrarea metalelor (Са́йко, Терехова 1981, 72-74). Luând în considerație cele relatate, vatra examinată poate fi calificată ca instalație utilizată pentru o anumită operațiune a procesului de prelucrare a

FIG. 3. Trinca „Izvorul lui Luca”. Complexe de producere: a - vatra; b - cuptorul în groapă.

FIG. 3. Trinca „Izvorul lui Luca”. Complexes of production: a - hearth; b - the oven in the pit.

metalelor – topirea bronzului. Utilizarea acesteia în calitate de instalație pentru prelucrarea bronzului este argumentată și de aspectul celor trei piese de calcar tortonian descoperite în apropiere și identificate ca forme de turnat nefinisate.

Groapa, prin vestigiile descoperite în umplutură, denotă că în vechime, în cadrul ei a fost amplasat un cuptor cu boltă, pereții cărui au fost construiți din pietre de calcar fasonate, iar bolta din lut în amestec cu degresant de origine vegetală, probabil, aplicat pe o carcasă împletită din nuiele. Gradul puternic de ardere a pietrelor și a fragmentelor de lut ars provenite de la boltă, mărturisesc că interiorul cuptorului a fost supus influenței intense a temperaturilor ridicate rezultate în urma arderii de lungă durată a focului. Spre regret, atât fragmentele de boltă, cât și pereții din partea superioară a gropii nu atestă indicii care ar permite stabilirea modalității de suflare a aerului, care cu siguranță era artificială, pentru întreținerea și sporirea focului.

Prin particularitățile sale constructive, acest complex se deosebește de cele peste 30 de gropi descoperite în așezare, fiind totodată mult apropiat de gropile-cuptoare de topire a bronzurilor. În același timp, lipsa unor vestigii concludente în acest sens, face ca destinația acesteia să rămână incertă. Groapa în discuție, împreună cu două platforme din lespezi de calcar, amplasate în preajmă, posibil formează un sector de activitate specializat, situat separat dar, nu departe de locuința nr. 5, atribuită epocii hallstattiene. Luând în considerație faptul că lângă platformele de piatră și printre dărâmăturile locuinței a fost găsită câte o lingură de lut ars pentru turnarea bronzului topit. Astfel, tentativa de a atribui

această groapă-cuptor activității de prelucrare a bronzului nu este cu totul lipsită de temei.

Cercetările arheologice întreprinse în siturile în care au fost atestate urme ale activității metalurgice, demonstrează că atât în epoca bronzului, cât și în cea următoare, prelucrarea metalelor neferoase se efectua, cu preponderență, în instalații deschise – gropi-cuptoare simple, căptușite cu pietre sau cu pereții unși cu lut, precum și vetre-cuptoare. În acest context, menționăm că în general documentația arheologică oferă prea puține informații privitor la construcțiile/instalațiile în care meșterii-bronzieri din preistorie și antichitate topeau bronzul în scopul producerii unor noi piese (Levițki, Sîrbu 2010, 71-78).

Încheind prezentarea construcțiilor/amenajărilor descoperite în așezarea de la Trinca, care cu o argumentare mai mult sau mai puțin concludentă pot fi puse în legătură cu prelucrarea bronzului, mai menționăm că și în alte sectoare ale suprafeței investigate, au fost descoperite complexe de suprafață, formate din câte două vetre deschise cu urme de ardere intensă și una sau două platforme de piatră, în unele cazuri, în asocierie și cu gropi, în apropierea cărora s-au găsit și linguri de lut ars și diverse unelte de piatră șlefuită. De altfel, după cum s-a mai semnalat, uneltele utilizate în prelucrarea metalelor (lingurile de lut și unele piese de piatră utilizate în finisarea obiectelor de bronz) și piesele de bronz întregi sau în stare fragmentară se întâlnesc și printre vestigiile unor locuințe de suprafață (Levițki 2008, 5-30; Levițki, Ușurelu, Coban 2003, 171-182). Situațiile de acest gen, atestate în obiectivele arheologice ale altor culturi, sunt considerate de către cercetători drept

mărturii în favoarea prelucrării bronzului nu numai în unele sectoare specializate, destinate acestei activități, dar și în cadrul locuințelor obișnuite (Bejinariu 2005, 61; Cociș 1982-1983, 142; Березанская 1990, 55).

CERAMICA

Din punct de vedere tehnologico-tehnologic, se deosebesc două categorii convenționale principale: *fină* – modelată din pastă bine frământată având ca degresant cioburi pisate mărunț, cu suprafața lustruită și ardere bine controlată, culoarea variind de la negru până la galben-cenușiu, uneori cu pete și *de uz comun* modelată din pastă mai grosieră în amestec cu cioburi pisate de granulație mare, cu ardere de calitate inferioară și cu prelucrarea sumară a suprafeței, având culoarea galben-cenușie sau cărămidie-cafenie cu pete cenușii. O anumită cantitate de ceramică, conține în pastă și degresanți de altă natură: silex pisat ars, granule de calcar sau microprundișuri. Raportul procentual dintre categorii, în general, este: cea fină de cca 22% și de uz comun de cca 78%.

Ceramica fină este reprezentată prin: chiupuri (vase bitronconice de proporții), străchini, căni, cupe, pahare și fructiere.

Chiupurile (fig. 4/13-15). Particularitatea specifică a acestora o constituie bicromatismul – suprafața exterioară este neagră, îngrijit prelucrată, iar cea interioară – de culoare galbenă sau oranj. Se evidențiază:

a. Vase cu corpul bitronconic, gâtul în formă de pâlnie, buza evazată și fundul relativ îngust. Specific pentru marea majoritate a acestor vase este amplasarea în pereche a proeminențelor-suporturi în plan vertical pe umeri. Partea superioară

(gâtul) fiind decorată cu caneluri orizontale, iar umerii cu caneluri oblice. Alte recipiente, de dimensiuni mai mici, sunt prevăzute în zona diametrului maxim doar cu proeminențe simple. Un număr neînsemnat din ele, în general, nu sunt prevăzute cu proeminențe-suporturi. Partea superioară a acestor vase se mai ornameta cu ghirlande din linii incizate; șir de impresiuni circulare în asocieri cu proeminențe conice; cercuri concentrice, realizate cu ajutorul canelurilor sau cu o proeminență nu prea mare împinsă din interior.

b. Chiupuri cu gâtul înalt cilindric sau trompetiform și mijlocul bombat, unele dintre ele, la baza gâtului sunt ornamentate cu caneluri orizontale.

Străchinile (fig. 4/5, 8, 11). Această formă este una din cele mai reprezentative. Fragmentele de la părțile superioare ale acestor vase permit identificarea următoarelor variante:

a. Vase larg deschise, de formă tronconică, cu corpul mai mult sau mai puțin rotunjit către gură, marginea invazată și fundul relativ îngust. Marginea poate fi: subțiată, rotunjită; tăiată orizontal, în unele cazuri formând mici platforme orizontale sau oblice. Sunt ornamentate cu caneluri orizontale, în partea superioară a corpului; fațete pe margine; mânere-apucători plasate sub margine sau pe corpul vasului, ori adesea, cu motive formate din asocierea canelurilor orizontale și mânerelor-suporturi. În unele cazuri, canelurile orizontale sunt întretăiate cu segmente de brâie verticale.

b. Străchini larg deschise, tronconice, scunde cu marginile rotunjite, drepte sau oblice, unele formând mici platforme, altele, fiind prevăzute pe margine cu proeminențe triunghiulare perechi.

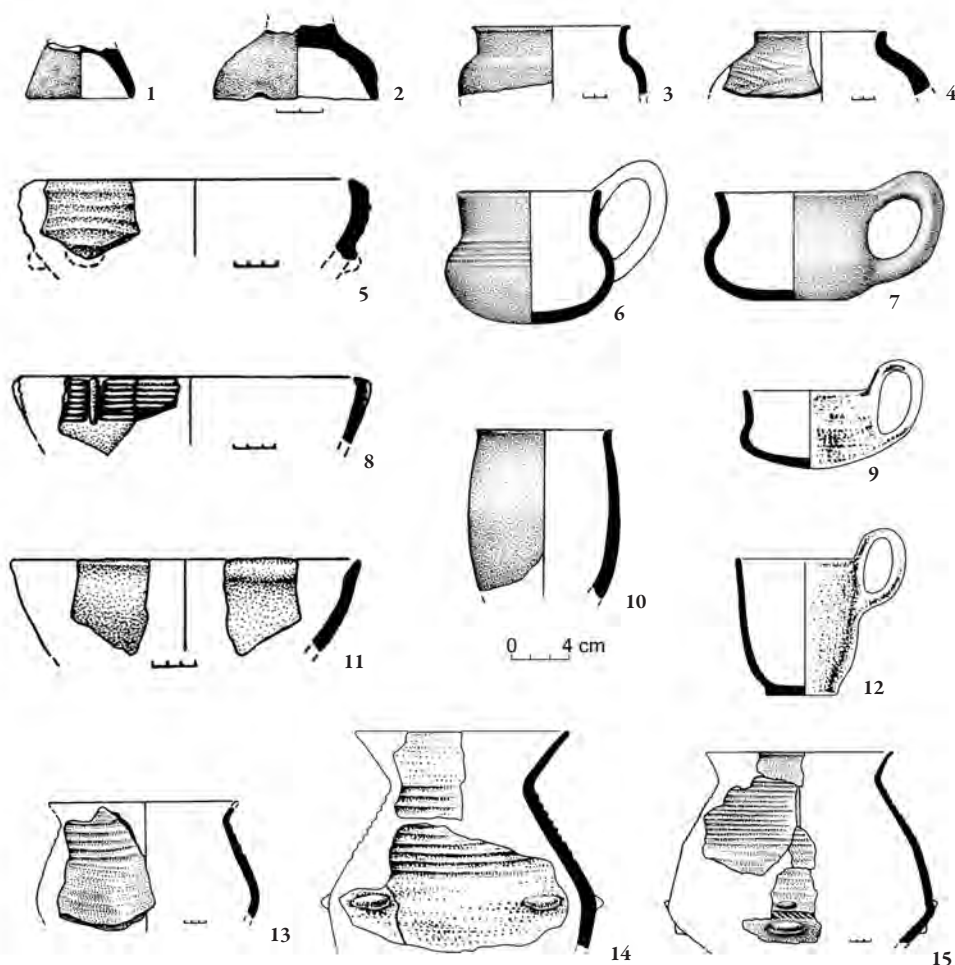

FIG. 4. Trinca „Izvorul lui Luca”. Ceramică fină.

FIG. 4. Trinca “Izvorul lui Luca”. Fine ceramics.

Vasele acestei variante, de regulă, nu sunt ornate, cu excepția unora prevăzute în partea superioară cu mânere-apucători perforate vertical.

c. Străchini-bol, de dimensiuni mici, cu marginea dreaptă sau tăiată oblic, neornamentate.

Cănille (fig. 4/6, 7, 9, 12). Se identifică următoarele variante:

a. Căni scunde cu corpul oval în plan și tronconic în profil, fundul plat și toarta supraînălțată, în general, neornamentate.

b. Căni cu corpul profilat în formă de „S”, mai mult sau mai puțin accentuat, de proporții alungite sau mai scunde cu fundul plat, prevăzute cu torți, în grad diferit supraînălțate vertical sau înclinate. Umerii unor exemplare sunt ornate cu o bandă de caneluri orizontale înguste.

c. Căni tronconice înalte, torțile cărora se înalță asupra marginii, sau coboară direct din buză spre corpul vasului și lipsite de ornament.

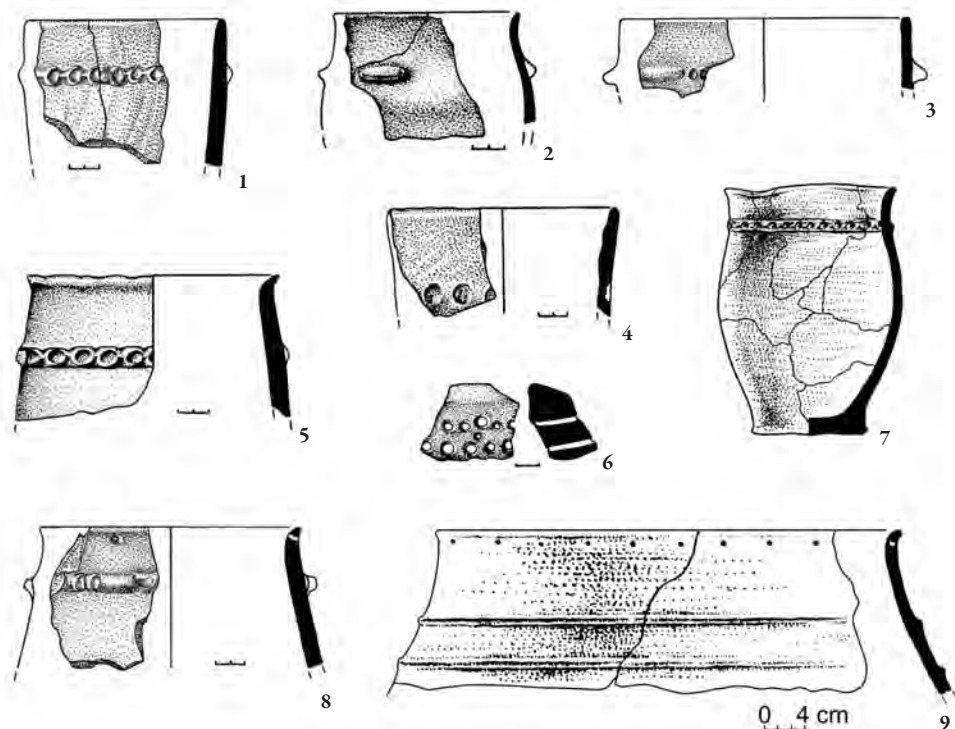

FIG. 5. Trinca „Izvorul lui Luca”. Ceramică grosieră.

FIG. 5. Trinca „Izvorul lui Luca”. Coarse ceramic.

Cupele (fig. 4/3, 4). Se disting trei variante:

a. Cupe cu profil în formă de „S” mai mult sau mai puțin pronunțat, cu marginea evazată și subțiată, teșită spre exterior sau îngroșată din interior și fără ornament.

b. Cupe cu corpul rotunjit, gâtul înalt cilindric, buza evazată și lipsite de ornament.

c. Cupe cu corpul semisferic, gâtul scurt, marginea orizontală ușor rotunjită și fundul plat, unele ornamentate cu motive incizate.

Paharele (fig. 4/10). Vase cu pereții subțiri, corpul zvult și ușor rotunjit, marginea puțin evazată sau dreaptă, unele, prevăzute cu picioruș cilindric plin și baza goală.

Fructierele (fig. 4/1, 2). Se evidențiază doar după fragmentele de funduri-suporturi goale.

În cadrul *ceramicii de uz comun* se evidențiază: vase în formă de lălea, vase de tip borcan, vase cu corpul slab bitronconic și strecurătoare.

Vasele în formă de lălea (fig. 5/2, 7). În majoritatea cazurilor, erau ornamentate cu un șir de orificii dispuse sub buză; un brâu alveolat amplasat la o anumită distanță de marginea vasului; un șir de orificii sub buză în asociere cu un brâu alveolat pe umăr; sau mai rar cu mânere-suporturi pe umărul vasului; alveole pe margine în asociere cu brâu alveolat pe umăr; alveole pe partea exterioară a buzei; brâu simplu pe umăr.

Vasele de tip borcan (fig. 5/1, 3, 4). Se ornameau cu brâu alveolat dispus la o anumită distanță de marginea vasului; brâu alveolat dispus oblic de sub margine pe corpul vasului; șir de alveole; mânere-suporturi în asociere cu un șir orizontal de alveole; un șir de orificii nemijlocit sub margine.

Vasele cu corpul slab bitronconic (fig. 5/5, 8, 9). Au marginea dreaptă-orizontală sau subțiată, puțin evazată, decorul fiind constituit din șir de orificii sub margine în asociere cu un brâu alveolat amplasat mai jos; șir de orificii sub margine în asociere cu un brâu alveolat întrerupt de mânere-suporturi; brâu alveolat mai jos de margine; șir orizontal de alveole, întrerupte de mânere-suporturi, precum și cu un șir de orificii sub margine în asociere cu două braie continui paralele dispuse mai jos.

Strecurătoarele (fig. 5/6). Sunt reprezentate doar prin fragmente de vase cu perforații circulare complete, dar care nu permit reconstituirea grafică a întregului profil.

Astfel, categoriile tehnologice, tipurile morfologice, compozițiile ornamentale, modul și maniera de aplicare a elementelor constitutive, demonstrează prezența majorității covârșitoare a veselei fine și de uz comun specifice culturii hallstattului canelat de la est de Carpați – cultura Chișinău-Corlăteni. Totodată, complexul ceramic din nivelul de locuire hallstattian timpuriu din așezarea de la Trinca ilustrează și anumite influențe/interferențe culturale ale comunităților tracice și ale celor sincrone, vecine din nord-est, de tip Belogradovka-Cernyj Les și într-o măsură mai mică, cu cele înrudite, dinspre nord-vest, de tip Gava-Holihrad-Grănicești (Levițki 1994a, 79-108).

PIESELE DE INVENTAR

În cadrul complexelor atribuite perioadei hallstattian timpurii și în straturile de săpătură ale suprafeței investigate au fost descoperite diverse piese de inventar, aspectul cărora adevărește apartenența lor la acest orizont cultural-cronologic. Sunt reprezentate prin ustensile și unelte lucrate din lut, piatră, silex, os și bronz.

Din categoria *pieselor de lut ars* fac parte: mai multe *fusaiole* circulare în plan și bitronconice, sferice, elipsoidale sau tronconice în secțiune (fig. 6/3-4); *pânici/turte?* circulare, cvasi-circulare sau ovale în plan și elipsoidale, lenticulare sau plate cu o margine îngroșată în secțiune; *rondele* circulare cu secțiunea elipsoidală, cu sau fără orificiu în centru (fig. 6/7); *linguri de turnat* cu coada scurtă prevăzută cu orificiu longitudinal și găvanul oval (fig. 6/5); *figurine zoomorfe* particularitățile morfologice ale cărora permit identificarea speciilor de animale domestice – calul (fig. 6/1) și câinele (fig. 6/2); *roți de la modele de car* cu butucul clar exprimat; *un mosor* și câteva piese cu funcționalitate incertă.

Uneltele de silex, în general, atribuite perioadei hallstattian timpurii, cu un grad mai mare de siguranță, sunt reprezentate doar de *lamelle de silex pentru seceri*, retușate pe margini și cu urme de utilizare intensă – luciu, depistate în complexe. Alte tipuri de unelte de silex, atestate într-o cantitate mare în așezare, cu excepția celor caracteristice epocii paleoliticului, pot să aparțină orizonturilor pre- și post-hallstattiene timpurii.

Piesele din piatră sunt prezente în mai multe complexe și din abundență, în straturi. Nivelului de locuire din perioada hallstattiană atribuim fragmentele de *rășnițe*, *frecătoare* și *rondelele de calcar* (fig.

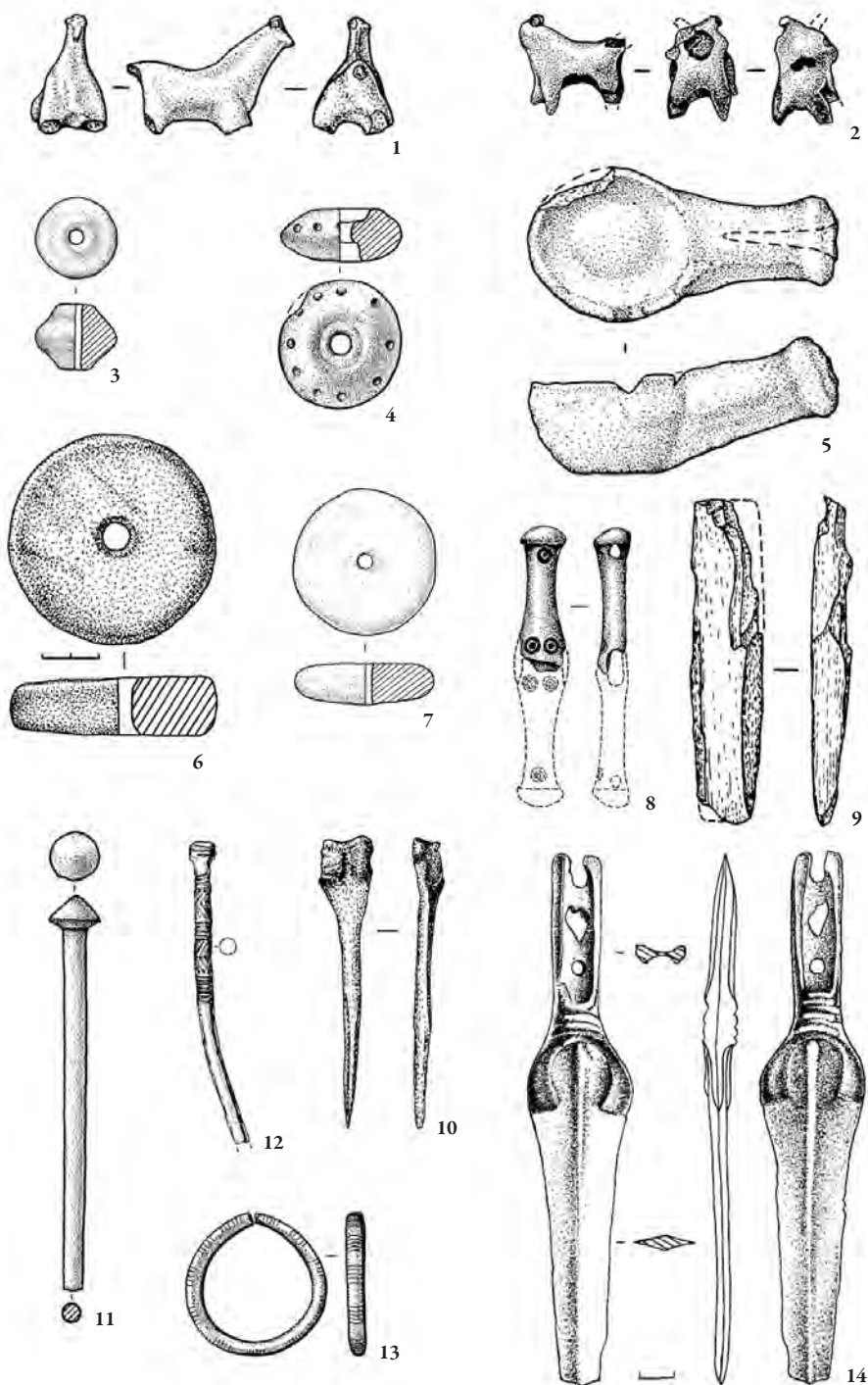

FIG. 6. Trinca „Izvorul lui Luca”. Piese de inventar.

FIG. 6. Trinca “Izvorul lui Luca”. Findings.

6/6) cu orificiu central, descoperite în locuințe și gropi. De asemenea, acestui nivel aparțin și cele trei *piese de calcar tortonian* (două dintre care sunt de formă trapezoidală cu aceleași dimensiuni, având câte o latură netedă și bine șlefuită, a treia fiind în formă de pană), identificate ca forme de turnat nefinisate, aflate în apropiere de vatra-instalație pentru prelucrarea bronzului (SVII/ 1997).

Din categoria *pieselor din os și corn* fac parte *străpungătoarele* lucrate din metapode laterale de cal (fig. 6/10), rareori din coaste sau oase tubulare sparte; *fusaiolele* confecționate din epifiza secționată a oaselor de animal; *lustruitoarele* confecționate din coaste sau oase radiale de vite mari cornute; „*dălți*” simple din os tubular despicat, asemănătoare celor actuale de metal (fig. 6/9); un *mâner* lucrat din os tubular, ornamentat cu cerculețe și puncte și o *psalie* în formă de tijă, cu trei orificii în același plan, circulare, la capete și unul oval pe centru fiind ornamentată cu cerculețe concentrice (fig. 6/8) ș.a.

Piese de bronz în complexele hallstattiene timpurii, cu regret, sunt reprezentate doar prin câteva exemplare fragmentare, cu precădere, *tije de ace* cu unul din capete bine ascuțit, diagnostic, din punct de vedere al tipului fiind doar unul, aparținând unui *ac cu capul bitronconic* ornamentat cu linii incizate orizontale pe gămălie și partea superioară a tijei în asociere cu incizii în zig-zag încadrate în registre limitate prin linii orizontale paralele (fig. 6/12); un fragment de *secere*; un fragment de *toartă de celt* și un fragment de *brățară*. În straturile de săpătură, piesele de bronz, sigur datate cu perioada hallstattiană timpurie, sunt reprezentate de un *ac cu capul conic/bitronconic* de mari dimensiuni (fig. 6/11); o *brățară de formă*

circulară cu secțiunea ușor ovală, și capetele subțiate apropiate, ornamentată cu grupuri a câte cinci linii incizate perpendiculare pe corp (fig. 6/13) și un *pumnal* cu limbă la mâner, turnat dintr-o bucată, care se caracterizează prin mâner cu marginile laterale îngroșate, prevăzut cu trei orificii, iar la bază cu trei nervuri orizontale, gardă în formă de potcoavă, fără nituri și lama triunghiulară (vârful este rupt în vechime) cu secțiunea romboidală, prevăzută cu nervură mediană reliefată (fig. 6/14).

***

Așezarea hallstattiană timpurie Trinca „Izvorul lui Luca”, prin poziția sa geografică – partea de vest a Podișului Moldovei de Nord, este amplasată la periferia de nord a arealului culturii Chișinău-Corlăteni, mărginită în această zonă, dinspre vest și nord de aria culturii Gava-Holihrad-Grănicești, iar dinspre nord și est de cea a culturii Belogradovka-Černyj Les timpurie. Prezintă un sit de tip deschis, amplasat pe o porțiune de teren limitată în mod natural de un promontoriu. Particularitățile topografice ale acestuia într-o oarecare măsură îngreunau accesul la ea. Intrarea în așezarea de pe promontoriul de la Trinca, înălțat cu circa 25-30 m față de nivelul luncii râului Draghiște era posibilă numai dinspre vest, iar dinspre sud și est fiind limitată de pante abrupte și relativ mai line pe cea dinspre nord. Suprafața locuită în perioada hallstattiană timpurie este desemnată de dispunerea petelor cenușii, evidențiate la suprafață, care corespund unor complexe de habitat.

Din punct de vedere al amplasării pe un loc protejat natural, cât și al suprafeței ocupate, așezarea de la Trinca poate fi încadrată în seria, puțin numeroasă a siturilor deschise de dimensiuni mijlocii

propriei culturii hallstattului canelat de tip Chișinău-Corlăteni. Deși comunitățile acesteia, la întemeierea așezărilor preferau mai mult locurile relativ joase (Levițki 1994a, 53; László 1994, 106), condiții topografice caracteristice și pentru amplasarea așezărilor populației din spațiul limitrof Podișului Moldovei de Nord dinspre nord și est, purtătoare ale culturii sincrone Belogradovka (Березанская 1982, 98-102). În același timp, comunitățile culturii hallstattiene timpurii est-carpatice Gava-Holihrad-Grănicești, atât din Podișul Sucevei, cât și din zona subcarpatică a Ucrainei, la întemeierea așezărilor, predilecție deosebită aveau pentru locurile cu poziție dominantă, greu accesibile și cu bune posibilități de apărare (László 1994, 51-52; Свешников 1964, 44; Smirnova 1974, 364; Крушельницкая, Малеев 1990, 123).

Trinca „Izvorul lui Luca” este unul din puținele situri care prezintă informații importante cu privire la organizarea internă a așezărilor culturii Chișinău-Corlăteni. Observații de acest gen, actualmente, există doar asupra unor situri, care similar celei de la Trinca, sunt amplasate tot în partea de nord a arealului – Lozna-Dealul Morii și Crasnaleuca „Pe Toloacă”. La Lozna, așezarea ocupa partea cea mai înaltă a pantei sudice a Dealului Morii, fiind formată din trei sau patru șiruri de locuințe, construite în lungul pantei (Teodor, Șadurschi 1981, 17). Așezarea Crasnaleuca „Pe Toloacă”, amplasată pe malul drept al Prutului, cam pe aceeași paralelă cu cea de la Trinca, era formată din patru complexe de locuire, care pe suprafața arăturii se evidențiau prin pete de cenușă amestecată cu fragmente ceramice și oase, modalitatea de amplasare a acestora, însă rămânând încă necunoscută (Brudiu 1980, 88). Informații referitoare

la modalitatea de organizare internă a așezărilor de tip Gava-Holihrad-Grănicești, chiar și a celor în care s-au investigat suprafețe suficient de mari (Grănicești, Mahala etc.) lipsesc. Relativ mai mult se cunoaște vizavi de amplasarea locuințelor în cadrul așezărilor culturii Belogradovka, acestea preponderent fiind dispuse în unul sau două rânduri de-a lungul malului râului, ori paralel marginii văii. De exemplu, în așezarea de la Velika Andrusivka cele 10 locuințe depistate se aflau într-un rând, distanța dintre ele constituind 2-3 m (Покровс'ка, Петровс'ка 1961, 132, рис. 2). În general, la sfârșitul epocii bronzului – perioada de tranziție la prima epocă a fierului, odată cu trecerea la topografia înaltă a așezărilor, tot mai mult se atestă tendința spre o amplasare a locuințelor de-a lungul marginilor unităților de teren limitate natural, formând astfel un cerc sau un oval, iar partea centrală a așezării rămăsă fără construcții, probabil, servea drept ocol pentru vite (Тереножкин 1961, 31; Березанская 1982, 104).

În marea majoritate a așezărilor culturii Chișinău-Corlăteni cercetate prin săpătură, existența locuințelor de suprafață – tipul predominant de construcții locative utilizat de comunitățile acestei culturi – este mai mult dedusă din prezența fragmentelor de lut/chirpic ars, având la suprafață amprente de nuiiele de diferite dimensiuni, cenușă, resturi de cultură materială etc., uneori formând aglomerații informale în anumite porțiuni, în baza depistării vetrelor – Chișinău, Corlăteni, Trușești, Andrieșeni etc. (Levițki 1994a, 58-59; László 1994, 107-108) și doar în puține cazuri, acestea prezintă o stare de conservare relativ mai bună – Văratice V (Levițki 1994a, 59), Petrușeni „La Cigoreanu” (Sava, Levițki 1995, 162) și Lozna-Dealul Morii (Teodor, Șadurschi

1981, 17-18) – toate situate în partea de nord a arealului culturii Chișinău-Corlăteni. Examinarea locuințelor de suprafață din nivelul hallstattian timpuriu de locuire din așezarea de la Trinca, în raport cu cele cunoscute în așezările menționate mai sus, atestă faptul că conform majorității parametrilor ele sunt similare celor caracteristice culturii Chișinău-Corlăteni. Totodată, ele se deosebesc de locuința de la Petrușeni, prin lipsa (sau nefixarea) gropilor de pari, care ar presupune utilizarea în construcția pereților a stâlpilor pe la colțuri, servind inclusiv și pentru susținerea acoperișului, iar față de locuința nr. 6 de la Lozna – prin lipsa în interiorul lor a gropilor-depozite.

Locuințele de suprafață cunoscute în așezările culturii Gava-Holihrad-Grănicești din Podișul Sucevei, de asemenea sunt marcate de prezența unor aglomerații de fragmente de lut ars, lipituri de la vetre, pietre, ceramică etc., fără ca a fi posibilă reconstituirea formei, dimensiunilor și structurii acesteia. Totodată, se consideră că construcțiile aveau un schelet lemnos în formă de rețea, compus din nuiele mai subțiri, împletite cu pari mai groși, peste care s-a aplicat un strat compact de lipitură de lut. Lipsa gropilor de la stâlpii de susținere a pereților și a acoperișului locuințelor explicându-se prin faptul că scheletul caselor se sprijinea pe tâlpi de lemn. Una dintre locuințele de suprafață din așezarea Grănicești avea suprafața de circa 20 m², iar în calitate de sistem de încălzire servea o vatră deschisă, amplasată în colțul nord-estic al construcției (László 1994, 54-55). Cu totul deosebit se prezintă situația în așezările din zona subcarpatică a Ucrainei, în care prezența locuințelor de suprafață este documentată în primul rând prin prezența

gropilor de la parii ce intrau în structura pereților și care serveau și pentru sprijinul acoperișului, suprafața acestora constituind 25-30m² (Свешников 1964, 44; Крушельницкая, Малеев 1990, 124). În așezarea de la Mahala, de exemplu, gropile de la pari marchează o suprafață de formă rectangulară (latura scurtă, sud-nord, de circa 6,5 m) orientată pe axul est-vest, în incinta căreia sunt amplasate două vetre deschise, iar în apropierea nemijlocită două gropi (Смирнова 1965, 112, рис. 27/1).

Referitor la locuințele de suprafață proprii culturii Belogradovka, remarcăm că prezența acestora în baza unor aglomerații formate din sol cenușiu în amestec cu fragmente de lut ars cu amprente de nuiele și crengi, ceramică, oase de animale etc. este semnalată pentru așezările de la Makeiivka (Покровс'ка 1951, 192), Sinickij Les (Тереножкін 1951, 174), Subotovka, Jaruga (Рыбалова 1999, 321, 331), Malopoloveckoe-2 (Лысенко 2008, 10-106) ș.a., însă din cauza stării precare de conservare, alte informații lipsesc (Березанская 1982, 106; Березанская 1985, 503).

Anexele gospodărești de tipul celor caracteristice nivelului hallstattian timpuriu de locuire din așezarea de la Trinca, constituie elemente comune ale complexelor de habitat de epocă dintr-un spațiu extrem de vast. În spațiul est-carpatic ele sunt atestate în majoritatea așezărilor (cercetate prin săpături) ale formațiunilor culturale de tip Chișinău-Corlăteni (Levițki 1994a, 61-64; László 1994, 107-108), Gava-Holihrad-Grănicești (Смирнова 1969, 15-19; László 1994, 55-57; Крушельницкая, Малеев 1990, 124-126), Belogradovka-Cernyj Les timpurie (Березанская 1982, 112-114;

Березанская 1985, 503) și a altora, atât din vest, cât și din est.

În același timp, trebuie să remarcăm că unele elemente de habitat și particularități constructive atestate în nivelul hallstattian timpuriu de locuire din așezare sunt atestate foarte rar sau, în general, nu sunt cunoscute în siturile hallstattiene timpurii. În cadrul complexului hallstattian timpuriu cu ceramică canelată, construcțiile de suprafață cu podeaua compusă dintr-un strat de lut galben, acoperită cu un strat de fătuială subțire și instalațiile de încălzire de tipul vetrelor portative, în alte așezări cercetate prin săpături de amploare, n-au fost identificate. Sporadic, locuințele de suprafață cu podeaua special amenajată din lut galben băătorit sunt atestate în așezările celui de al-doilea complex hallstattian timpuriu, cu ceramică incizată, în special, a culturii Babadag din bazinul Dunării de Jos (Jugănaru 2005, 24-25). Tot în așezările acestui complex cultural sunt prezente și vetrele portative, acestea fiind atestate în una din așezările grupului cultural est-carpatic Tămăoani-Holercani-Hansca „La Matcă” (Levițki 1994b, 222) și în mai multe ale culturii Babadag (Jugănaru 2005, 28). În această ordine de idei mai remarcăm că locuințele de suprafață prevăzute cu podea fățuită cu un strat de lut (locuința nr. 2, SII/1984) sunt cunoscute și în unele așezări din epoca bronzului din zona de silvostepă a bazinului Niprului, în partea de vest – începând cu perioada timpurie (Iskovščina) și terminând cu cea târzie (Velikaja Andrusovka) (Березанская 1982, 112), în cea de est – acestea fiind caracteristice pentru comunitățile culturii Trzciniec de Est (așezarea de la Pustynka) (Березанская 1974, 63). În siturile epocii bronzului din zona de silvostepă din Dreapta Niprului sunt

atestare și vetrele portative, desemnate ca tigăi de lut cu fundul gros și bordură nu prea înaltă (Березанская 1982, 112). În ceea ce privește groapa de proporții (SII/1984), menționăm că construcțiile adâncite similare acesteia atât din punctul de vedere a formei în plan, cât și a secțiunii, în general, în așezările de epocă nu ne sunt cunoscute.

Construcțiile/amenajările descoperite în așezarea de la Trinca, care cu o argumentare mai mult sau mai puțin concludentă pot fi puse în legătură cu prelucrarea bronzului, mai menționăm că și în alte sectoare ale suprafeței investigate, au fost descoperite complexe de suprafață, formate din câte două vetre deschise cu urme de ardere intensă și una sau două platforme de piatră, în unele cazuri, în asociere și cu gropi, în apropierea cărora s-au găsit și linguri de lut ars și diverse unelte de piatră șlefuită. De altfel, după cum s-a mai semnalat, uneltele utilizate în prelucrarea metalelor (lingurile de lut și unele piese de piatră utilizate în finisarea obiectelor de bronz) și piesele de bronz întregi sau în stare fragmentară se întâlnesc și printre vestigiile unor locuințe de suprafață. Situațiile de acest gen, atestate în obiectivele arheologice ale altor culturi, sunt considerate de către cercetători mărturie în favoarea prelucrării bronzului nu numai în unele sectoare specializate destinate acestei activități, dar și în cadrul locuințelor obișnuite (Bejinariu 2005, 61; Cociș 1982-1983, 142; Березанская 1990, 55)

În linii generale, acestea sunt materialele și complexe din așezarea Trinca „Izvorul lui Luca”, care în mod direct sau indirect prezintă dovezi că în cadrul comunității care au locuit aici în perioada hallstattiană timpurie se practica prelucrarea bronzului.

Identificarea în arealul culturii hallstattului canelat de tip Chișinău-Corlăteni de la Est de Carpați, a încă unui sit în care se practica prelucrarea bronzului – așezarea Trinca „Izvorul lui Luca” în zona Podișul Moldovei de Nord, pe de o parte, într-o oarecare măsură, completează cunoștințele noastre despre această îndeletnicire, pe de altă parte, relevă insuficiențele și aspectele discutabile referitoare la prelucrarea bronzului și la alte ocupații ce însoțesc această activitate, care în ansamblu, reflectă nivelul de dezvoltare și specializare a meșteșugurilor, precum și gradul de cooperare și de integrare a comunităților hallstattiene timpurii în procesul de dezvoltare economică sud-est european.

Vestigiile din așezarea Trinca „Izvorul lui Luca”, pe lângă faptul că completează cunoștințele despre prelucrarea locală a bronzului, prezintă și date incontestabile referitoare la o altă ocupație practică în această așezare – prelucrarea pietrei, îndeosebi cu specializare în confecționarea formelor de turnat din roci locale, meșteșug legat nemijlocit de turnarea pieselor de metal (Черняков 1967, 179-184; Шарафутдінова 1985, 73; Клочко 1994, 130).

Complexul ceramic din nivelul de locuire hallstattian timpuriu din așezarea de la Trinca, prin categoriile tehnologice, tipurile morfologice, compozițiile ornamentale, modul și maniera de aplicare a elementelor constitutive atestate, demonstrează apartenența la cultura hallstattului canelat de la est de Carpați – Chișinău-Corlăteni. Totodată, în componența acestuia, pe lângă tipurile și elementele de decor definitive pentru vesela fină și de uz comun specifică culturilor hallstattului canelat, atât din spațiul est-carpatic, cât și al celui carpato-dunărean în general, sunt prezente

și elemente de sorginte alogenă, străine mediului cultural hallstattian timpuriu. Cele mai semnificative indică asupra unei tradiții nord-estice, de tip Belogradovka-Cernyj Les timpurie, comunitățile căreia populau, în acea perioadă, silvostepa din Dreapta Niprului. Influențele estice asupra complexului ceramic hallstattian timpuriu de la Trinca, au fost identificate nemijlocit în urma examinării aspectului ceramicii de uz comun din prima campanie de săpătură din anul 1982 (vasele de tip lalea, decorul format dintr-un șir de orificii sub buza vasului în asociere cu un brâu continuu sau alveolat dispus pe umărul vasului) (Левицкий 1986b, 86-87).

Actualmente, în urma analizei tehnico-tehnologice a ceramicii depistate în urma mai multor campanii, s-a stabilit că un anumit procent din întregul lot de ceramică, atât fină, cât și de uz comun, conține în pastă, deopotrivă cu șamota de granulație diferită, și degresanți de altă natură: silex pisat ars, granule de calcar, microprundișuri, culoarea suprafeței fiind similară. În același timp, a fost identificată și o categorie tehnologică deosebită, care în primul rând se caracterizează prin culoarea suprafeței – alburie, cu nuanțe bej și crem. Vasele din categoria fină sunt modelate din pastă compactă, cu nisip bine ales (mărunt) sau cu silex de granulație foarte mică, având suprafața excelent lustruită. Cele din categoria de uz comun – din pastă cu silex de granulație mare și o cantitate mare de pietricele de calcar în compoziție, suprafața netezită având multe goluri formate de descompunerea calcarului (Levițki, Sirbu 2016, 244). Semnificativ este faptul că în cadrul ceramicii de uz comun, provenite din complexe și îndeosebi, din straturile de săpătură, vasele de tip lalea predomină numeric (circa 80%).

De menționat este că astfel de element ornamental de tip estic (șirul de orificii sub buza vasului) era utilizat și în decorul vaselor de tip borcan, caracteristice complexelor ceramice hallstattiene timpurii, iar proeminențele – de tradiție hallstattiană, apar în decorul vaselor de tip lalea, circumstanță ce confirmă aspectul mixt al complexului ceramic din așezarea de la Trinca – cea de uz comun, preponderant de tradiție estică, cea fină – de tradiție hallstattiană timpurie.

Piese de inventar, îndeosebi cele de bronz (acul cu capul bitronconic ornamentat cu linii incizate orizontal pe gămălie și partea superioară a tijeii în asocieră cu incizii în zig-zag încadrate în registre limitate prin linii orizontale paralele; acul cu capul conic/bitronconic fără decor; brățara de formă circulară cu secțiunea ușor ovală și capetele subțiate apropiate, ornamentată cu grupuri a câte cinci linii incizate perpendicular pe corp; pumnalul cu limbă la mâner, turnat dintr-o bucată) sunt de tradiție central-sud-est europene. Provin din complexe funerare, care aparțin mediilor culturale din perioada târzie a epocii bronzului BrC-D, care în spațiul carpato-dunărean au fost în uz, cu precădere, în perioada BrD-HaA1. Astfel, limita cronologică inferioară a nivelului de locuire din perioada timpurie a culturii hallstattului canelat de tip Chișinău-Corlăteni de la Trinca poate fi datată în prima jumătate a sec. XII, eventual chiar în ultima pătrime a sec. XIII î.e.n. Un

alt argument în favoarea acestei afirmații prezintă compoziția ornamentală utilizată în decorul părții superioare a vaselor bitronconice (amfore/urne) – tip de recipiente definitorii pentru cultura Belegiș II - Chișinău-Corlăteni, care posedă nu numai valență cultural-genetică, dar și cronologică – șirul de impresiuni circulare și motivele decorative formate cu elementele ornamentale în relief proprii culturii Belegiș II - Chișinău-Corlăteni – proeminențe conice (Levițki 2016, 80-105). Psalia de corn în formă de tijă (prevăzută cu orificii în același plan – circulare la capete și ovale în centru, ornamentată cu cercuri concentrice), este considerată de tip estic (Мелюкова 1979, 20). Elementele și compozițiile ornamentale ale ceramicii de uz comun, în special a vaselor în formă de lalea, prezintă indicatori cronologici indiscutabili pentru datarea limitei cronologice superioare a acestui nivel de locuire, inclusiv cu secolul X î.e.n.

În așa mod, situl Trinca „Izvorul lui Luca”, reprezintă unul din cele mai importante monumente arheologice, care oferă informații noi referitoare la studierea proceselor cultural-istorice din perioada timpurie a epocii hallstattiene în spațiul est-carpatic și prezintă argumente că în această perioadă Podișul Moldovei de Nord, constituia o zonă de interferență culturală dintre comunitățile hallstattiene timpurii (tracice) din spațiul carpato-nistrean și cele sincrone din silvostepa din Dreapta Niprului.

BIBLIOGRAFIE

Bejinariu 2005: I. Bejinariu, Contribuții la cunoașterea metalurgiei bronzului în nord-vestul României (cursul superior al Crasnei și al Barcăului). In: (ed. T. Soroceanu) Descoperiri de bronzuri din România. Contribuții la publicarea și interpretarea descoperirilor de metal din epoca bronzului și din prima vârstă a fierului în context european (Berlin 2005), 47-67.

- Boboc, Sârodov 2010:** N. Boboc, Gh. Sârodov, *Natura*. In: Republica Moldova. Ediție enciclopedică (Chișinău 2010), 8-15.
- Borziac 1994:** I. Borziac, Paleoliticul și mezoliticul în spațiul dintre Nistru și Prut. *Thraco-Dacica* XV/1-2, 1994, 19-40.
- Borziac, Levițki 2003:** I. Borziac, O. Levițki, Nivelul de locuire din paleoliticul superior de la așezarea pluristratigrafică Trinca-Izvorul lui Luca, jud. Edineț, Republica Moldova. In: *Interferențe cultural-cronologice în spațiul nord-pontic* (Chișinău 2003), 28-52.
- Brudiu 1980:** M. Brudiu, Rezultatele cercetărilor de la Vânători, jud. Galați. In: *Materiale și Cercetări Arheologice*, a XIV-a sesiune anuală de rapoarte (Tulcea 1980), 398-406.
- Bukvić 2000:** L. Bukvić, *Kanelovana keramika Gava kompleksa u Banatu* (Novi Sad 2000).
- Cociș 1982-1983:** S. Cociș, Ateliere de bronzieri în Dacia Preromană, sec. II î.e.n. - sec. I e.n. *Sargeția* XVI-XVII, 1982-1983, 139-144.
- Dergacev 1994:** V. Dergacev, Epoca bronzului. Perioada timpurie. *Thraco-Dacica* XV/1-2, 1994, 121-140.
- Jugănar 2005:** G. Jugănar, *Cultura Babadag I* (Constanța 2005).
- Kașuba, Levițki 2010:** M. Kașuba, O. Levițki, Prima epocă a fierului (sec. XII-VIII/VII î. Hr.). Începuturile relațiilor de clasă. Considerații generale. In: *Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică* (Chișinău 2010), 313-329.
- Kemenczei 1984:** T. Kemenczei, *Die Spätbronzezeit Nordostungarn* (Budapest 1984).
- Larina 1994:** O. Larina, Neoliticul pe teritoriul Republicii Moldova. *Thraco-Dacica* XV/1-2, 1994, 41-66.
- Lászlo 1994:** A. Lászlo, Începuturile epocii fierului la Est de Carpați (București 1994).
- Levițchi 1992:** O. Levițchi, La situation culturelle et historique dans l'espace Carpato-Dniestrien a l'époque du Hallstat. In: *Symposia Thracologica*, nr. 9 (București 1992), 119-121.
- Levițki 1994a:** O. Levițki, *Cultura hallstattului canelat la răsărit de Carpați* (București 1994).
- Levițki 1994b:** O. Levițki, Grupul Holercani-Hansca. Aspectul Pruto-Nistrean al complexului hallstattian timpuriu cu ceramică incizată. In: *Relations Thraco-Ilyro-Helleniques* (Bucarest 1994), 219-256.
- Levițki 1994c:** O. Levițki, Culturi din epoca hallstattului timpuriu și mijlociu. *Thraco-Dacica* XV/1-2, 1994, 159-214.
- Levițki 1995:** O. Levițki, Investigațiile arheologice de la Trinca, raionul Edineț, Republica Moldova. In: *Cercetări arheologice în aria nord-tracă, I* (București 1995), 247-278.
- Levițki 1997:** O. Levițki, Șantierul arheologic Trinca (Rep. Moldova) (Campania 1996). In: *Cercetări arheologice în aria nord-tracă, II* (București 1997), 213-274.
- Levițki 2002:** O. Levițki, Lumea tracică și masivul cultural nord-pontic în perioada hallstattiană timpurie (secolele XII-X î.e.n.). Autoref. Tezei de dr. hab. în șt. ist. (Chișinău 2002).
- Levițki 2004:** O. Levițki, Apartenența culturală a necropolei tumulare hallstattiană de la Trinca, jud. Edineț. *Memoria Antiquitatis* XXIII, 2004, 369-393.
- Levițki 2008:** O. Levițki, Piese din categoria ceramicii tehnice depistate în așezarea Trinca „Izvorul lui Luca”. *Revista Arheologică* s.n. IV/1, 2008, 5-30.
- Levițki 2009:** O. Levițki, Considerații asupra ceramicii lucrate la roata olarului din așezarea Trinca „Izvorul lui Luca”. In: (Eds. Zanolci A., Arnăuț T., Băț M.) *Studia Archeologiae et Historiae Antiquae. Doctissimo viro Scientiarum Archeologiae et Historiae Ion Niculiță, anno septuagesimo aetatis suae, dedicatur* (Chișinău 2009), 95-116.
- Levițki 2010:** O. Levițki, Complexe hallstattiene târzii cu ceramică lucrată la roată din așezarea Trinca „Izvorul lui Luca”. *ArhMold* XXXIII, 2010, 69-114.
- Levițki 2016:** O. Levițki, Considerații cu privire la limita cronologică inferioară a culturii hallstattului canelat Chișinău-Corlăteni din spațiul est-carpatic. *Revista Arheologică* s.n. XII/1-2, 2016, 80-105.

- Levițki, Alaiba, Bubulici 1999:** O. Levițki, R. Alaiba, V. Bubulici, Raport asupra investigațiilor arheologice efectuate în anii 1997-1998 la Trinca „Izvorul lui Luca” raionul Edineț, Republica Moldova. In: Cercetări arheologice în aria nord-tracă, III (București 1999), 17-116.
- Levițki, Haheu 1997:** O. Levițki, V. Haheu, Șantierul arheologic Trinca (Republica Moldova), (Campania 1995). In: Cercetări arheologice în aria nord-tracă, II (București 1997), 167-212.
- Levițki, Sîrbu 2010:** O. Levițki, Gh. Sîrbu, Date referitoare la prelucrarea bronzului în așezarea Trinca „Izvorul lui Luca”. Revista Arheologică s.n. VI/1, 2010, 71-78.
- Levițki, Sîrbu 2016:** O. Levițki, L. Sîrbu, Rezultatele investigațiilor arheologice din situl Trinca „Izvorul lui Luca”. Campania anului 1989. Revista Arheologică s.n. XII/1-2, 2016, 237-249.
- Levițki, Sîrbu, Sîrbu 2018:** O. Levițki, Gh. Sîrbu, L. Sîrbu, Investigațiile arheologice din anul 2000 în situl Trinca „Izvorul lui Luca”. Revista Arheologică s.n. XIV/1, 2018, 80-95.
- Levițki, Ușurelu, Coban 2003:** O. Levițki, E. Ușurelu, Gh. Coban, Piese de metal din așezarea Trinca „Izvorul lui Luca”. In: Interferențe cultural-cronologice în spațiul nord-pontic (Chișinău 2003), 171-182.
- Manzura 1994:** I. Manzura, Culturi eneolitice în zona de stepă. Thraco-Dacica XV/1-2, 1994, 93-101.
- MO 2010:** Monitorul oficial, nr. 15-17 (3548-3550) din 2 februarie 2010.
- Patek 1968:** E. Patek, Die Urnenfelderkultur in Transdanubien (Budapest 1968).
- Radu 1973:** O. Radu, Cu privire la necropola de la Cruceni (jud. Timiș). SCIV, 24, 3, 503-520.
- Sava 1994:** E. Sava, Epoca bronzului – perioada mijlocie și târzie (sec. XVII-XII î.e.n.). Thraco-Dacica XV/1-2, 1994, 93-101.
- Sava, Levițki 1995:** E. Sava, O. Levițki, Așezarea culturii Noua Petrușeni „La Cigoreanu” (Investigații de șantier din anul 1991). In: Cercetări arheologice în aria nord-tracă, I (București 1995), 157-188.
- Smirnova 1974:** G.I. Smirnova, Complexele de tip Gava-Holigrady – o comunitate cultural-istorică. SCIVA 25/3, 1974, 359-380.
- Smirnova 1998:** G. Smirnova, Din nou despre ceramica cenușie lucrată la roată descoperită în siturile scitice timpurii din zona Nistrului Mijlociu. SCIVA 49/1, 1998, 23-37.
- Sorokin 1994:** V. Sorochin, Culturile eneolitice din Moldova. Thraco-Dacica XV/1-2, 1994, 67-92.
- Teodor, Șadurschi 1981:** S. Teodor, P. Șadurschi, Descoperirile din prima epocă a fierului de la Lozna-Dealul Morii. Hierasus IV, 1981, 13-44.
- Березанская 1974:** С.С. Березанская, Пустынка. Поселение эпохи бронзы на Днестре (Киев 1974).
- Березанская 1982:** С.С. Березанская, Северная Украина в эпоху бронзы (Киев 1982).
- Березанская 1985:** С.С. Березанская, Белогрудовская культура. Археология Украинской ССР, 1 (Киев 1985), 499-512.
- Березанская 1990:** С.С. Березанская, Усово Озеро. Поселение срубной культуры на Северском Донце (Киев 1990).
- Клочко 1994:** В.И. Клочко, Металлургическое производство в энеолите – бронзовом веке. В сб.: Ремесло эпохи энеолита-бронзы на Украине (Киев 1994), 96-132.
- Кравчук, Верина, Сухов 1976:** Ю.П. Кравчук, В.Н. Верина, И.М. Сухов, Заповедники и памятники природы Молдавии (Кишинев 1976).
- Крушельницкая, Малеев 1990:** Л.И. Крушельницкая, Ю.Н. Малеев, Племена культуры фракийского Галыштата (Гава-Голиграды). В сб.: Археология Прикарпатья, Волинии и Закарпатья (Киев 1990), 123-135.
- Левицкий 1986а:** О.Г. Левицкий, Поселение раннего железного века у с. Тринка. В сб.: АИМ в 1982 г., 1986, 54-71.
- Левицкий 1986б:** О.Г. Левицкий, О восточных влияниях на культуру раннего фракийского галыштата Днестровско-Прутского междуречья. В сб.: Молодежь, наука, производство. Тезисы докладов Республиканской конференции молодых ученых АН МССР (Кишинев 1986), 86-87.

- Лысенко 2008:** С. Лысенко, Белоградский горизонт Малополовецкого археологического комплекса на Киевщине. *Revista Arheologică s.n.* IV/1, 2008, 100-134.
- Мелюкова 1979:** А.И. Мелюкова, Скифия и фракийский мир (Москва 1979).
- Покровс'ка 1951:** Е.Ф. Покровс'ка, Поселення передскифського часу в басейні р. Тясмина. *Археологія* V, 1951, 192-195.
- Покровс'ка, Петровс'ка 1961:** Е.Ф. Покровс'ка, Е.О. Петровс'ка, Поселення кінця епохи бронзи біля с. Велика Андрусівка. *Археологія* XIII, 1961, 129-144.
- Рыбалова 1999:** В.Д. Рыбалова, Два поселення предскифского времени на Левобережье Среднего Днестра и некоторые проблемы Белоградской культуры (по материалам разведки Юго-Подольской экспедиции в 1953-1954 гг.). *Археологические вести* 6, 1999, 320-345.
- Рымбу 1980:** Н.Л. Рымбу, Физическая география Молдавской ССР. Учебное пособие для студентов географического факультета (Кишинев 1980).
- Рымбу 1982:** Н.Л. Рымбу, Природно-географическое районирование Молдавской ССР (Кишинев 1982).
- Сайко, Терехова 1981:** Э.В. Сайко, Н.Н. Терехова, Становление керамического и металлообрабатывающего производства. В сб.: Становление производства в эпоху неолита и бронзы (Москва 1981), 72-74.
- Свешников 1964:** І.К. Свешніков, Пам'ятки Голиградського типу на Західному Поділлі. В сб.: Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині, 3 (Київ 1964), 40-66.
- Смирнова 1965:** Г.И. Смирнова, Раннеголиградский комплекс Магалы. *КСИА АН СССР* 105, 1965, 109-118.
- Смирнова 1969:** Г.И. Смирнова, Поселение Магала – памятник древнефракийской культуры в Прикарпатье (вторая половина XIII - середина VII в. до н.э.). В сб.: Древние фракийцы в Северном Причерноморье (Москва 1969), 7-34.
- Смирнова 1985:** Г.И. Смирнова, Основы хронологии предскифских памятников Юго-Запада СССР. *СА* 4, 1985, 33-53.
- Сухов 1972:** И.М. Сухов, О выделении комплекса геологических и палеонтологических памятников «Припрутские толтры» в Северо-Западной Молдавии. В сб.: Охрана природы Молдавии, 9 (Кишинев 1972), 12-19.
- Тереножкін 1951:** О.І. Тереножкін, Поселення Білоградівського типу біля Умані. *Археологія* V, 1951, 173-182.
- Тереножкин 1961:** А.И. Тереножкин, Предскифский период на Днепровском Правобережье (Киев 1961).
- Черняков 1967:** И.Т. Черняков, Техника изготовления литейных форм и металлических изделий в Северном Причерноморье в эпоху поздней бронзы. В сб.: Памятники эпохи бронзы юга Европейской части СССР (Киев 1967), 179-184.
- Шарафутдінова 1985:** І.М. Шарафутдінова, Про виготовлення ливарних форм епохи бронзи в Північному Причерномор'ї. *Археологія* 49, 1985, 63-75.
- Янакевич 1973:** А.Н. Янакевич, Торгонские рифы Молдавии и их охрана. В сб.: Охрана природы Молдавии, 11 (Кишинев 1973), 20-31.

Dr. hab. Oleg Levițki, Centrul de Arheologie, Institutul Patrimoniului Cultural, Chișinău, Republica Moldova, e-mail: levitkioleg_ipc@yahoo.com.

Livia Sirbu, Centrul de Arheologie, Institutul Patrimoniului Cultural, Chișinău, Republica Moldova, e-mail: livermur@yahoo.com.

Комплекс эпохи раннего гальштата с костяными псалиями (городище Картал на Нижнем Дунае)

Игорь Бруяко

Резюме

В статье публикуется комплекс находок из ямы №76, открытой в 2015 г. на городище Картал в низовьях Дуная. В стратиграфическом отношении яма принадлежала горизонту Картал II, который представляет собой поселение эпохи раннего гальштата (HaA), соответствующей финальному этапу позднего бронзового века Восточной Европы. Главной находкой в комплексе, и лейтмотивом данной публикации, является пара костяных псалиев (Knebel). Псалии изготовлены из кости весьма тщательно. Одно из четырёх сохранившихся окончаний оформлено в виде когтя, вероятно хищной птицы. По числу и расположению отверстий псалии отнесены к типу трёхдырчатых, асимметрично-бипланной схемы. Согласно Н.-Г. Hüttel они принадлежат типу Auvornier (Hüttel 1981, 123). По классификации N. Boroffka – к типу Ic (Boroffka 1998, 99). Находка из Картала – самая восточная из всех псалиев данной группы. Их основной ареал не выходит за пределы Карпатского бассейна далее на восток. На Нижнем Дунае, в Карпато-Днестровском регионе, Причерноморье и лесостепной Украины, районах исторической Фракии и в Малой Азии в конце II тыс. до Р.Х. были распространены костяные/роговые псалии типов Ib и Id (nach N. Boroffka).

Если датировать псалии на основе аналогичных находок, то результат окажется не слишком впечатляющим. Так, псалии типа I (a, b, d) появляются в бронзовом веке Европы (BrB) и используются до периода Urnenfeld включительно (Boroffka 1998, 103-104). Восточноевропейские (Суботов, Ильичёвка), нижнедунайские (Кослоджень) и балканские (Асеновец) аналогии могут быть датированы весьма широко – в рамках

тех культурных групп, которым принадлежат эти памятники. Поэтому, для датировки псалиев из Картала был привлечён керамический комплекс из ямы №76. Два из трёх сосудов относятся к типу лепных амфор. Эта форма является характерной для керамического комплекса Картала эпохи раннего гальштата с одной стороны, а, с другой – отличает его от памятников других синхронных культур (Chişinău-Corlăteni, Tămboaşi-Hansca, Babadag). Недавно было установлено, что наибольшее сходство амфоры из Картала имеют с серией аналогичных сосудов из Трои, фаза VIIIB2 (Бруяко 2010, 254 ff). Слой Картал II относится к горизонту культур прочерченной керамики. Его датировка определяется рамками XII-XI вв. Комплекс ямы №76 с костяными псалиями, можно отнести к первой половине указанного диапазона. При этом, учитывается дата слоя Троя VIIIB2 в пределах XII в. (после 1130/1120 гг.), а также вероятность того, что некоторые типы лепной керамики, характерные для этого слоя (в частности Buckelkeramik) могли появиться ещё в период Троя VIIIB1 (Hänsel 1976, 231; Guzovska et al. 2002, 235).

Ключевые слова: псалии, ранний гальштат, поздний бронзовый век, Картал, амфора лепная, Троя.

Zusammenfassung

Im Artikel wird ein Komplex von Fundstücken aus der Grube Nr. 76 veröffentlicht, die in 2015 in einer befestigten Siedlung am Unterlauf der Donau entdeckt wurde. Stratigraphisch gehörte die Grube zum Horizont von Kartal II, der eine Siedlung der frühen Hallstattzeit (HaA) darstellt, die der Endetappe der Spätbronzezeit Osteuropas entspricht. Das

Главным предметом комплекса, а также лейтмотив этой публикации, является пара из костяных наконечников. Эти наконечники были очень тщательно из кости изготовлены. Один из сохранившихся концов был в форме лапы птицы, вероятно, хищной. По количеству и расположению отверстий эти наконечники относятся к типу «трехотверстий» по асимметрично-бипланарной конструкции. По мнению Н.-Г. Хюттеля, они относятся к типу «Ауверни» (Хюттель 1981, 123).

После классификации по Н. Бороффке они относятся к типу «Ic» (Бороффка 1998, 99). Этот предмет из Картала является самым восточным из этой группы. Его основное местонахождение находится в области Карпатского бассейна, но не дальше на восток. На Нижней Дунае, в Карпатско-Днестровской области, в Черноморском и в лесостепной области Украины, в этих областях исторически восточных и в Малой Азии в конце II тысячелетия до н. э. были кости / костяные наконечники типов «Ib» и «Id» (по Н. Бороффке) наиболее часто.

Если эти наконечники по сходству с находками из раскопок классифицируются, то получается не особенно впечатляющий результат. Эти наконечники типов I (a, b, d) относятся к бронзовому веку Европы (BrB) и используются вплоть до периода погребальных урн (Бороффка 1998, 103-104). Восточноевропейские (Суботов, Иллишечка), Нижнедунайские (Кослоген) и балканские (Асеновцы) Аналоги могут быть широко классифицированы – в рамках

культурных групп, к которым относятся эти памятники.

Поэтому для датирования этих наконечников из Картала керамический комплекс из ямы № 76 был привлечен. Два из трех сосудов относятся к типу ручных керамических амфор. С одной стороны эта форма для керамического комплекса раннего Халлстатского времени из Картала характерна и с другой стороны отличает ее от памятников другой синхронной культуры (Чішinău-Сорлăтени, Тăмăоани-Ханса, Бабадаг).

Вкратце было установлено, что эти амфоры из Картала имеют большое сходство с рядом подобных сосудов из Трои VII B2 (Бруйко 2010, 254 ff) имеют. Эта культура Картала II относится к горизонту культур с ритмически украшенной керамикой. Их датировка определяется рамками XII - XI веков до н. э. Этот комплекс из ямы № 76 с костяными наконечниками к его первой половине хронологического размаха может быть отнесен. При этом дата этой культуры в рамках XII столетия до н. э. (после 1130/1120) принимается во внимание, а также вероятность, что некоторые типы ручной керамики, которые для этой культуры характерны (особенно сосуды с бугорчатой керамикой), уже в эпоху Трои VII B1 встречаются (Хансель 1976, 231; Гузовска и др. 2002, 235).

Ключевые слова: Наконечники, Раннехаллстатское время, Позднее бронзовое время, Картал, ручная амфора, Троя.

В 2015 г. при раскопках в непосредственной близости от акрополя городища (уч. «Центральный», раскоп IV) был открыт интересный комплекс эпохи раннего гальштата. Объект представлял собой стандартную яму (№76), заглубленную в материк на 30 см. Стенки ямы расширялись к дну, диаметр которого составлял 1,4-1,5 м. Абсолютная отметка дна – 386-391 см. Стратиграфия участка допускает, что первоначальная глубина ямы №76 превышала 1 м. Таким образом, большая часть комплекса была введена в более

ранний слой, каковым здесь является горизонт позднего неолита (рис. 1). К заполнению ямы принадлежал, вероятно, уже слой – 280-300 см. А, в слое – 300-320 см, прямо над контуром придонной части ямы, была сделана находка, которая и является лейтмотивом данной публикации.

Эта находка представляет собой пару костяных псалиев, сделанных довольно искусно и тщательно заполированных (рис. 2/1-2). В отличие от подавляющего большинства псалиев позднего бронзового века, вырезанных

A

РИС. 1. Яма №76. Развалы сосудов на дне ямы (А); местонахождение ямы №76 в раскопе IV/2015 (В).

АВВ. 1. Grube Nr. 76. Zerbroschen Gefäße am Boden der Grube (А); Standort der Grube Nr. 76 in der Ausgrabungsstätte IV / 2015 (В).

В

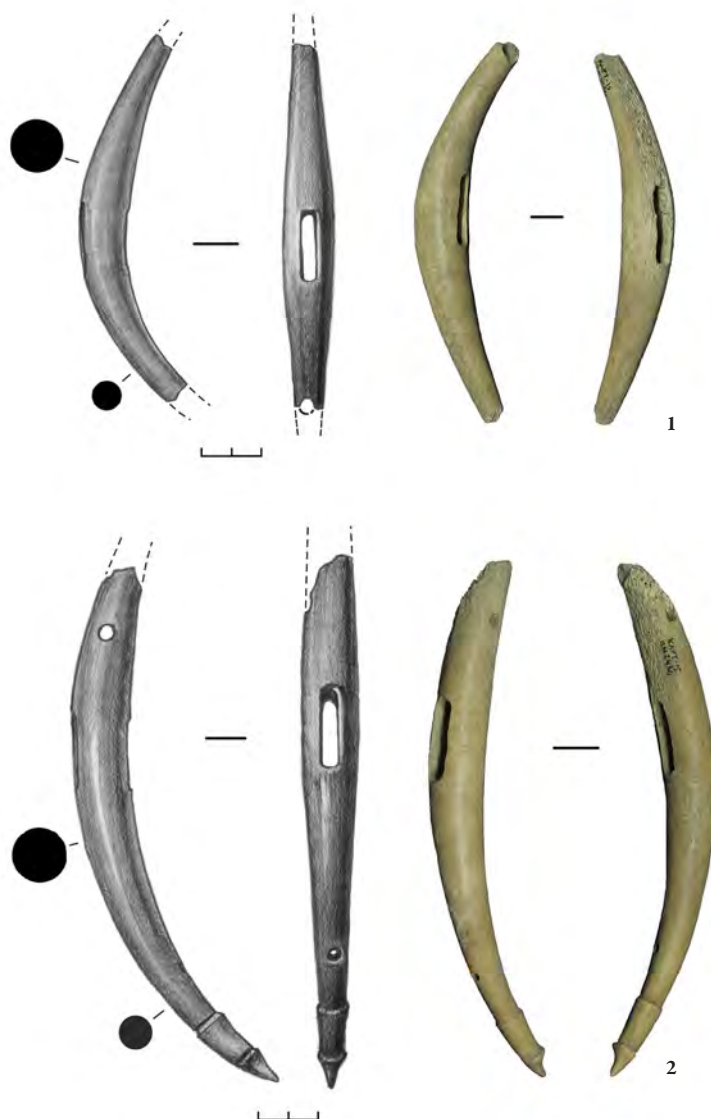
из рога, наши псалии изготовлены из трубчатых костей¹. Именно это обстоятельство и позволило придать им абсолютно симметричный вид. Псалии круглые в сечении. Наибольшая толщина (диаметр) находится посередине, в районе центральных больших отверстий. Далее, к окончаниям псалии сужаются, образуя С-овидный абрис. Длина большего экземпляра – 14,7 см, меньшего – 12 см. Псалии снабжены тремя отверстиями. Центральные по своей форме представляют собой нечто среднее между прямоугольными и овальными (прямоугольно-овальные). Длинные стороны параллельны друг другу. Короткие имеют дуговидный, арочный контур. Отверстия в окончаниях псалиев, маленькие, круглые.

Три из четырех окончаний псалиев обломаны в древности, и это действительно достойно сожаления, поскольку, единственное сохранившееся окончание выглядит совершенно необычно и, даже можно сказать, в чём-то уникально. По моему мнению, это вполне реалистичное воспроизведение когтя, вероятно, хищной птицы. Возможно, что таким же образом было вырезано одно из окончаний другого псалия (рис. 2/2). Как выглядела вторая пара утраченных окончаний, можно лишь предполагать.

Согласно традиционной типологии костяных/роговых псалиев эпохи поздней бронзы-раннего железа, псалии из Карталя принадлежат семейству трёхдырчатых экземпляров т.н. бипланной схемы, когда отверстия расположены не

¹ Использование в качестве исходного сырья не рога, а кости – не уникально, хотя встречается редко (единичные экземпляры из трубчатых костей – Ушкалка, Ташлык [Подобед, Усачук, Цимиданов 2014, 91]).

РИС. 2. Костяные псалии из ямы №76.

АВВ. 2. Knochenknebel aus der Grube Nr. 76.

в одной, а в двух плоскостях. Причём, в отличие от всех экземпляров этой схемы из Карпато-Причерноморского ареала, у которых два концевых отверстия расположены в плоскости перпендикулярной отверстию центрального, на картальских псалиях в одной

плоскости находится центральное отверстие и одно из крайних. Третье крайнее перпендикулярно первым двум. Для наших псалиев характерна асимметричность в расположении отверстий. Выражается она в неравном расстоянии между центральным

отверстием и двумя крайними – одно из них находится ближе к центральному, чем другое. Так, мы выяснили, что псалии из ямы №76 имеют асимметрично-бипланную схему и, в этом случае, используя классификацию Х.-Г. Хюттеля, их нужно отнести к типу *Auvernier*. Ареал таких находок весьма далёк от низовьев Дуная и ограничивается, главным образом, альпийскими районами современной Швейцарии. Во всяком случае, такое положение вещей складывалось на момент выхода в свет монографии Х.-Г. Хюттеля. Что касается датировки, то отсутствие надёжного контекста для какого-либо экземпляра не оставило автору ничего другого, как датировать данный тип в предельно широком диапазоне – период Урненфельда, не точнее, или НаА-В (Hüttel 1981, 123).

Если мы воспользуемся классификацией Н. Бороффки, составленной позднее, то наши псалии окажутся в обширном семействе типа I. А, упомянутое соотношение отверстий (2 в одной плоскости и 1 перпендикулярное) даёт более точную позицию – тип I вариант «С» (Boroffka 1998, 99). Следует, однако, иметь в виду, что указанный тип Ic у немецкого исследователя объединяет как асимметрично-бипланные псалии (тип *Auvernier* по Хюттелю), так и симметрично-бипланные экземпляры. После того, как находки типа Ic были нанесены на карту стало очевидно, что они локализируются в 2, относительно компактных ареалах (Boroffka 1998, Abb. 12). Наряду с уже упомянутой альпийской зоной, подобные

псалии распространены в области Среднего Дуная, с прилегающими равнинами Алфёльда (Нижневенгерская низменность) и горными районами Бескид. Говоря о хронологическом соотношении карпатского и альпийского ареалов Н. Бороффка полагает, что находки из Карпатского бассейна образуют более раннюю группу, тогда как альпийские – более позднюю. К востоку от Тисы и далее в Причерноморье псалии типа Ic неизвестны (Boroffka 1998, 106-107, Abb. 12). И, хотя за прошедшие 20 лет в ареалах типов, отмеченных Бороффкой, и в частности типа Ic, заметны некоторые изменения, но в отношении псалиев асимметрично-бипланной схемы (тип *Auvernier*) положение дел остаётся прежним – восточнее бассейна Тисы их нет. Во всяком случае, среди опубликованных материалов.

Если брать территориально и хронологически более или менее близкие находки, то и в низовьях Дуная и далее на северо-восток в Причерноморье преобладают псалии типа Ib по Н. Бороффке. Они имеют по три отверстия расположенные симметрично, в одной плоскости. Такие псалии известны в частности в ареале культуры Бабадаг в Добрудже (Ailincăi, Mihail 2010, 191, fig. 2/12-13).

Если говорить о симметрично-бипланной схеме, как более близкой нашим находкам, то псалии этого типа (Id) имеются среди старых материалов в Поднепровье (Суботов), Донбассе (Ильичёвка)², во Фракии (Асеновец). Географически, ближайшей аналогией на сегодня являются находки из

2 Псалии из Ильичёвки имеют дополнительные перпендикулярные маленькие круглые отверстия к двум крайним овальным (Ромашко 2013, рис. 48/4-5).

эпонимного поселения Кослоджени. Здесь были найдены сразу 4 псалия типа I, 2 варианта «d» и 2 варианта «b» (Boroffka 1998, 90-91, 95, Abb. 5/1-2, 8-9).

Предварительный итог наших наблюдений заключается в том, что на сегодня псалии типа Ic из Картала – самая восточная находка в своём типологическом ряду. Причём, весьма удалённая от ближайших подобных находок, которые, как уже отмечалось, сосредоточены внутри Карпатского бассейна (Boroffka 1998, Abb. 12).

Упорядочив, до известного предела, разумеется, ситуацию с ареалом и относительной хронологией находки из Картала, попробуем теперь определиться и с хронологией абсолютной. Если мы попытаемся датировать картальские псалии используя хронологию внутри типа Ic, то эта процедура будет не особенно продуктивной, ибо такие псалии, появляются ещё в европейском среднем бронзовом веке. А, псалии других вариантов типа I (a, b, d) – и того раньше. При этом все они бытуют до эпохи Урненфельда включительно (Boroffka 1998, 103-104). По поводу хронологического соотношения между двумя схемами – бипланная и монопланная – также нельзя сказать ничего определённого, поскольку считается, что они долгое время сосуществовали, по крайней мере, в Азии и Восточной Европе (Подобед, Усачук, Цимиданов 2014, 99). Хотя, с тем, что бипланная схема возникла раньше, кажется, согласны все.

И, тогда, нам остаётся лишь обратиться к хронологии соответствующих памятников (культур), где были найдены интересующие нас псалии, в том числе, и горизонта II городища Картал. Ещё раз подчеркнём, в ряду аналогий, приведённых ниже, есть только близкие (тип Ib, Id), но не тождественные нашим (Ic) псалии.

Культура Кослоджени в своей поздней фазе, безусловно, сосуществует с горизонтом прочерченной керамики, к которому относится и поселение Картал II. Спорить можно лишь о длительности этого сосуществования³. Целый псалий из Суботова (тип Id) – случайная находка, вне какого-либо контекста. Поселение Асеновец (псалий типа Id) принадлежит культуре Пшеничево, которую традиционно относят к горизонту штампованной керамики. В последнее время этот горизонт всё чаще синхронизируется (по крайней мере, частично) с горизонтом прочерченной керамики (обзор см. Бруяко 2010, 293-294 с литер.). Пара псалиев из Ильичёвки датируется по-разному. В.А. Ромашко, вслед за Т.А. Шаповаловым считает, что псалии соответствуют позднеسابатиновскому слою поселения (Шаповалов 1976, 164-165; Ромашко 2013, 188-189). В.Н. Горбов и О.В. Дубинец полагают, что они моложе и должны быть синхронизированы с белозерскими древностями (Горбов 1996, 19-20), или даже с памятниками рубежа эпохи бронзы и раннего железа (Дубинец 2003, 287). Собственно, этим исчерпываются

3 О наличии керамики Кослоджени на раннегалльских памятниках Нижнего Дуная часто пишут румынские исследователи. Из последних работ, аккумулирующих данные по этому вопросу см. Irimia 2010.

аналогии для псалиев бипланной схемы⁴.

Обзор группы псалиев типа Ib занял бы слишком много времени, поскольку она многочисленная по составу, а её ареал весьма обширен. Поэтому, ограничимся ближайшими пунктами, сопоставимыми с Карталом по хронологии. О поселении Кослоджень речь уже шла. Можно лишь добавить, что все 4 псалия происходят из неясного контекста. А, учитывая многослойность памятника и, в частности, наличие гальштатского слоя, перекрывающего поселение поздней бронзы, проблема датировки псалиев становится трудноразрешимой. Нельзя исключать, что две пары псалиев принадлежат разным культурным слоям – тип Id – поселению поздней бронзы, тип Ib – гальштатскому горизонту. Ещё один, ближайший к Карталу пункт, где также был найден псалий типа Ib, это поселение Ханска (*Hansca-Limbari Căprăria*). Учитывая принадлежность поселения (слоя?) к горизонту культур прочерченной керамики (Levițki 2003, 240, 430, fig. 12/37), данный экземпляр должен быть синхронен псалиям из Картала.

Для псалиев типа Ib можно предложить критерий относительного датирования. Сочетание большого, чаще всего овального, центрального отверстия и маленьких округлых, расположенных по краям, на максимальном удалении от центрального, следует считать признаком, характерным для ранних псалиев. Увеличение размеров крайних

отверстий, а также появление наряду с круглыми ещё овальных и прямоугольных, при симметричной, монопланной схеме, присуще относительно более поздним экземплярам. Первые характерны в целом, для эпохи поздней бронзы. Вторые – для начальной фазы раннего железного века⁵. Так, например, в ареале культуры Бабадаг, среди полутора десятков роговых псалиев типа Ib, по предложенному критерию наиболее ранними следует считать пару псалиев из поселения Никулицел-Корнет / *Niculitel-Cornet*. Авторы публикации также считают данный тип одним из наиболее ранних в ареале Бабадаг (Ailincăi, Mihail 2010, 194). Псалии датируются исходя из общей хронологии поселения, которому авторы отводят X-IX вв., отмечая при этом, что первая половина этого отрезка для датировки псалиев будет наиболее вероятной (Ailincăi, Topoleanu, Mihail 2016, 267).

В результате, можно сделать вывод о преимущественно более ранней хронологии типа Id по отношению к типу Ib. Однако, для датировки псалиев из Картала, которые, как мы помним, принадлежат к типу Ic, это мало что даёт. И поэтому, не остаётся ничего другого, как попытаться датировать комплекс на основании того материала, который в нём содержался. Как уже отмечалось, помимо псалиев, здесь присутствовала ещё и керамика.

Псалии были найдены в верхней части профиля ямы, две трети которого

4 Здесь не упоминается пара псалиев из Чечелиевки, которые хотя и принадлежат этой же схеме, но имеют совершенно оригинальный вид.

5 Речь идёт лишь о преимущественном, но не абсолютном соответствии. Пример – псалии из Ильичёвки, особенно, если находка относится к позднесабатиновскому времени.

находилось в культурном слое предшествующей (позднеэнеолитической) эпохи. На дне ямы и в заполнении придонной части было расчищено скопление керамики (рис. 1А) из которого восстановлены 2 крупные столовые амфоры и большой кухонный сосуд «мешковидного» профиля (рис. 3). Собственно, именно керамика и позволяет высказаться более определённо по поводу хронологии комплекса и, соответственно – датировки псалиев. Обе амфоры имеют хорошо заглаженную поверхность серого цвета. Высота полностью восстановленного сосуда – 35 см, второго – 37-38 см. У амфоры без венчика внешняя поверхность местами залощена, а в дополнение к основному серому оттенку кое-где встречаются бледно-оранжевые пятна. В тесте этой амфоры весьма заметна примесь песка. На плечиках обеих амфор нанесено по две довольно широкие, горизонтальные полоски прочерченного орнамента. У первой амфоры между ручками имеются два симметрично расположенных конических налёпа.

Не так давно, была опубликована работа, в которой, помимо прочего, рассматривались особенности распространения амфор эпохи бронзы на Балканах в целом (Бруяко 2010, 254 и сл.). Амфоры из Карталя, число которых с момента публикации 2010 года выросло почти в два раза,

были включены в 3 тип амфор позднего бронзового века Балканского п-ова (Бруяко 2010, 262-265, рис. 10/III). Это сосуды с высоким, вогнутым (с-овидным) горлом, узким дном и округлым, округло-биконическим туловом. Орнаментальная схема имеет вид 2×2, т.е. 2 петельчатые ручки, между которыми находится два конических выступа-налёпа. Для северо-востока Балкан (Добруджи), низовьев Дуная и Карпато-Днестровских земель Картал является единственным памятником, где в период раннего гальштата (HaA-HaB1) население активно пользовалось такими сосудами. Ни в культурах канелированного гальштата, ни на памятниках прочерченного гальштата амфоры не были сколько-нибудь распространены⁶. В ареале канелированной керамики доминируют т.н. урны типа Гава, а на памятниках Тэмэоань-Ханска – формы, которые можно обозначить термином «корчага» – крупные сосуды, в принципе сходные с амфорами, но без ручек.

Между тем, амфоры хорошо известны в других районах Балкан, в частности, в ареале группы Зимница-Пловдив, культуры Донья Брница (Македония, южная часть Сербии, включая Косово и Метохию), в Южной Фракии. Целая группа таких сосудов происходит из Трои. Сопоставление амфор из Карталя с другими сериями

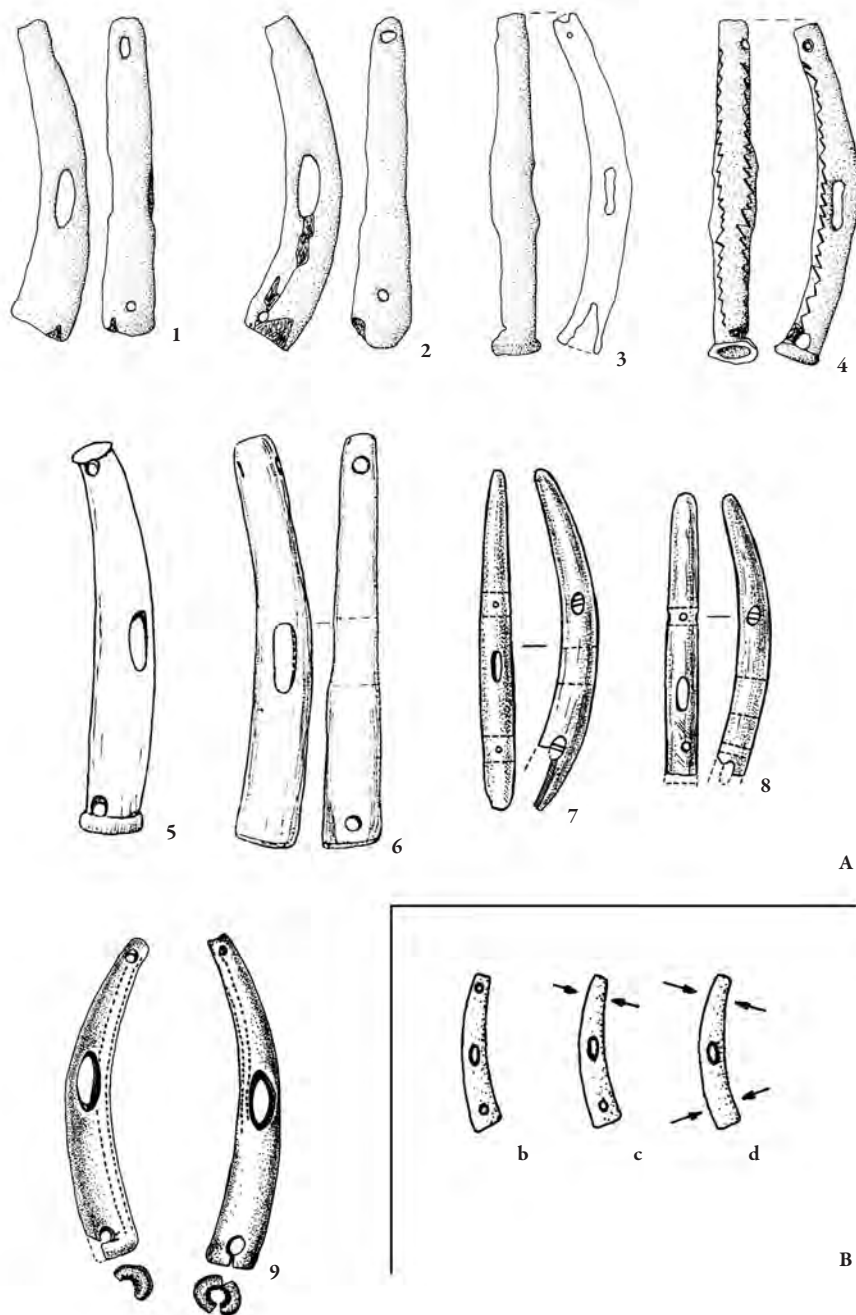
6 Мне известен 1 экземпляр, который происходит из поселения Никулицел-Корнет. Как по сохранившейся части формы, так и по орнаментации эта амфора похожа на серию из Карталя (Ailincăi et al. 2017, pl. 12/1). И, хотя авторы публикации относят поселение только к горизонту штампованной керамики, на мой взгляд, здесь имеются «чистые» комплексы с керамикой горизонта Тэмэоань-Ханска. Соответственно, скорее всего, Никулицел-Корнет является двухслойным памятником. Здесь мы касаемся крайне важного вопроса, о внутренней периодизации культуры Бабадаг. Понятно, что этот вопрос не может быть сколько-нибудь подробно освещён в рамках данной статьи. Скажу лишь, что в последнее время предложено ликвидировать фазу Бабадаг I (XI в.), объединив её с фазой II, которая датируется, как и прежде – X-IX вв.

РИС. 3. Комплекс керамики из ямы №76: 1-2 - амфоры; 3 - кухонный сосуд.

ABB. 3. Keramikkomplex aus der Grube Nr. 76: 1-2 - Amphoren; 3 - Küchengefäß.

РИС. 4. А - Псалии из различных памятников: 1-4 - Кослоджень (по Boroffka 1998); 5 - Асеновец; 6 - Суботов (оба по Подобед, Усачук, Цимиданов 2014); 7 - Ильичевка (по Ромашко 2013); 8 - Никулицел-Корнет (по Jugănar 2005). **В** - псалии типа I, варианты b, c, d (по Boroffka 1998).

АВВ 4. А - Knebeln aus verschiedene Denkmäler: 1-4 - Coslogeni (nach Boroffka 1998); 5 - Asenowetz, 6 - Subotiv (beide nach Подобед, Усачук, Цимиданов 2014); 7 - Illitschewka (nach Ромашко 2013); 8 - Niculițel-Cornet (nach Jugănar 2005). **В** - Knebeln von Typ I, Varianten b, c, d (nach Boroffka 1998).

показало, что наибольшее сходство они имеют именно с амфорами из Трои. Относительное внешнее разнообразие троянских амфор, тем не менее, было приведено к некой форме (инварианту), которую К. Блеген обозначил индексом C84. Именно эта форма (рис. 5/А), по мнению американского исследователя, является хорошим индикатором, отличающим слой VIIIB2 от предыдущего – Троя VIIIB1 (Blegen et al. 1958, 158, 174). Одна из амфор, найденных в яме №76, является формой типичной одновременно и для Картала и для Трои VIIIB2 – C84 по К. Блегену (рис. 5/В). Второй сосуд из этой же ямы (рис. 3/2), из-за отбитого края (похоже, целенаправленно), не даёт полного представления о своей форме. Судя по сохранившемуся профилю, эта амфора несколько отличалась от первой. В частности, она более приземистая и имеет шарообразное тулово, её ручки, фактически смещены в нижнюю часть корпуса и по своей форме являются не петлевидными, а овальными.

Есть ещё один культурно-хронологический фон, на который можно проецировать серию амфор из Картала. Этот фон определяют памятники белозерской культуры Бужакской степи. Два подкурганых погребения содержали амфоры аналогичные сосудам из Картала. Особенно заметное сходство, в том числе и параметрическое, наблюдается между одной из амфор Картала и сосудом из Казаклии (Бруйко 2010, 265). Очевидно, что амфоры не входили в керамический репертуар белозерских гончаров. И тогда, уникальность таких сосудов (Похребя и Казаклия) в сочетании с ограниченным ареалом позволяет считать, что эти амфоры

попали к белозерскому населению Бужака из Картала. Но, для того чтобы белозерский фактор мог быть задействован при датировке картальской серии амфор, необходима более или менее детальная периодизация внутри самой белозерской культуры и, соответственно, более точная хронологическая позиция погребальных комплексов, в которых были найдены амфоры.

Крупный лепной горшок мешковидного профиля (высота – 37-39 см) относится к категории хозяйственной (тарной) керамики и имеет для датировки комплекса фоновое значение. Для сосуда характерен плавный, хорошо выраженный профиль, выделенное горло и намеченный, отогнутый наружу венчик. Примерно на границе нижней части горла (шейки) горшка и плеча имеется пластический орнамент в виде налепного валика с вдавлениями. Валик разделяют довольно крупные налепы с раздвоенной верхушкой. Поверхность заглажена, основной цвет коричневый, местами имеются оранжевые пятна. Эту форму нельзя считать типичной ни для раннегалыштатских древностей, ни для памятников поздней бронзы Северо-Западного Причерноморья. Буквально единичные фрагменты можно опознать или, скорее реконструировать, в ареале культур канеллированного галыштата (Laszlo 1994, fig. 65/2; Levițki 1994, fig. 45/4, 6-7). Столь же редко похожие формы можно встретить и в ареале белозерской культуры (Levițki 2003, fig. 12/37). При этом, остаётся непонятным считать ли эту форму собственно белозерской, либо заимствованной из репертуара культур прочерченного галыштата, где таких сосудов, похоже, нет совершенно. О.

A

B

C

РИС. 5. Лепные амфоры: **A** - Троя (по Schliemann 1881; Blegen et al. 1958); **B** - Картал (яма 76); **C** - Похребя (по Агульников, Кетрапу 1992).

АВВ. 5. Handgemachte Amphoren: **A** - Troia (nach Schliemann 1881; Blegen et al. 1958); **B** - Kartal (Gr.76); **C** - Pohrebea (nach Агульников, Кетрапу 1992).

Левицкий указывает на правобережную лесостепь (древности белогрудовской и ранней чернолесской культуры), как на возможный источник заимствования этой формы раннегальштатским населением Бессарабии (Levički 1994,

106). Но, и в этих коллекциях более или менее приемлемые аналогии отсутствуют. Важной чертой, отличающей сосуд из Картала от упомянутых близких форм, следует считать зауженное горло и устье. Этот признак отдаляет его от

восточных и северных параллелей, для которых обычным считается тюльпанообразный профиль, а также форм, для которых характерно широкое («срубное») устье и преимущественное наличие орнаментального валика с вдавлениями ближе к середине корпуса⁷.

Итак, для датировки комплекса ямы №76 из Картала мы, с наибольшим успехом, можем использовать амфоры в их балканском контексте позднего бронзового века, в сочетании с культурно-хронологической позицией горизонта Картал II, которому данный комплекс принадлежит. Полноценное, яркое поселение горизонта прочерченной керамики (Тэмэоань-Ханска) в Картале характеризуется известной гомогенностью, что в данном случае означает практически полное отсутствие слоя и/или каких-либо объектов, которые можно было бы связать с раннегалыштатской керамикой, украшенной штампом (Козия-Сахарна, Бабадаг II, Инсула Банулуй)⁸. Кому бы изначально ни принадлежали псалии,

кто бы ни был причастен к их появлению на Нижнем Дунае, они были найдены в ясном контексте – комплексе горизонта прочерченной керамики Тэмэоань-Ханска-Холеркань. В локальной стратиграфической колонке городища этот горизонт имеет обозначение Картал II. Его датировка определяется рамками XII-XI вв. а, комплекс ямы №76 с костяными псалиями, я предлагаю отнести к первой половине указанного диапазона. При этом, учитывается дата слоя Троя VIIIB2 в пределах XII в. (после 1130/1120 гг.), а также вероятность того, что некоторые типы лепной керамики, характерные для этого слоя (в частности Buckelkeramik) могли появиться ещё в период Троя VIIIB1 (Hänsel 1976, 231; Guzovska et al. 2002, 235).

Трудно удержаться от поисков вероятного исходного района, откуда на Нижний Дунай попали либо сами псалии, либо их идея. Учитывая всё сказанное выше, полагаю, что такой район (или районы) могли находиться где-то в Карпатском бассейне.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Агульников, Кетрару 1992:** С.М. Агульников, Н.А. Кетрару, Курган Белозерской культуры у с. Похребя в Нижнем Поднепровье. В сб.: АИМ в 1986 (Кишинев 1992), 135-141.
- Бруйко 2010:** И.В. Бруйко, Троя и культуры Нижнего Дуная. Некоторые параллели позднего бронзового века (керамика и орнаментальные стили). В сб.: (отв. ред. И.В. Бруйко) *Tegeta cognoscibilis: культурное пространство между Балканами и Великой Степью в эпоху камня – бронзы*. МАСП, вып. 11 (Одесса 2010), 249-300.
- Горбов 1996:** В.Н. Горбов, Финал бронзового века Северо-Восточного Приазовья и некоторые проблемы региональных различий. Северо-Восточное Приазовье в системе евразийских древностей (энеолит - бронзовый век). В: Материалы Международной конференции, ч. 2 (Донецк 1996), 13-21.

⁷ Отличается наш сосуд и от формы С86, представленной в материалах Трои в слое VIIIB (Blegen et al. 1958, pl. 260; 267/32.13). Этот классический бочковидный горшок имеет массу параллелей в кухонной посуде позднего бронзового века Карпато-Понтийского ареала.

⁸ Есть лишь отдельные фрагменты керамики этого типа, общим числом не более 10.

- Дубинець 2003:** О.В. Дубинець, Комплексы заключного періоду доби бронзи поселення Іллічівка на Сіверському Донці. Матеріали и исследования по археологии Восточной Украины 1, 2003, 278-287.
- Подобед, Усачук, Цимиданов 2014:** В.А. Подобед, А.Н. Усачук, В.В. Цимиданов, Взмоздавшие лошади (стержневидные псалы Евразии конца II - начала I тыс. до н.э.: типологические и хронологические сопоставления). Древности Сибири и Центральной Азии 719, 2014, 85-118.
- Ромашко 2013:** В.А. Ромашко, Заключительный этап позднего бронзового века левобережной Украины (по материалам богуславско-белозерской культуры) (Киев 2013).
- Шаповалов 1976:** Т.А. Шаповалов, Поселение срубной культуры у с. Ильичевка на Северском Донце. В сб.: (ред. С.С. Березанская, В.В. Отрошенко, Д.Я. Телегин) Энеолит и бронзовый век Украины (Киев 1976), 150-172.
- Ailincăi, Mihail 2010:** S.-C. Ailincăi, F. Mihail, Psalii din corn descoperite în așezări ale culturii Babadag din nordul Dobrogei. Studii de Preistorie 7, 2010, 189-200.
- Ailincăi, Topoleanu, Mihail 2016:** S.-C. Ailincăi, F. Topoleanu, F. Mihail, Așezarea din perioada timpurie a epocii fierului de la Niculițel-Cornet, jud. Tulcea. Cercetările arheologice din anul 1988. Peuce S.N. XIV, 2016, 233-292.
- Ailincăi et al. 2017:** S.-C. Ailincăi, F. Topoleanu, F. Mihail, M. Constantinescu, S. Rafailă-Stanc, O. Livanov, Așezarea din perioada timpurie a epocii fierului de la Niculițel-Cornet, jud. Tulcea. Cercetările arheologice din anul 2000. Peuce S.N. XV, 2017, 175-278.
- Blegen et al. 1958:** C. Blegen, C.G. Boulter, J.L. Caskey, M. Rawson, Troy IV. Parts 1-2. Settlements VIIa, VIIb and VIII (Princeton 1958).
- Boroffka 1998:** N. Boroffka, Bronze- und früheisenzeitliche Geweihtrensenknebel aus Rumänien und ihre Beziehungen. Eurasia Antiqua 4, 1998, 81-135
- Guzovska et al. 2002:** M. Guzovska, I. Kulef, E. Pernicka, M. Satir, On the Origin of Coarse Wares of Troia VII. In: (Eds. G.A. Wagner, E. Pernicka, H.-P. Uerpmann) Troia and the Troad. Scientific Approaches (2002), 233-249.
- Hänsel 1976:** B. Hänsel, Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau. Teil I-II (Bonn 1976).
- Hüttel 1981:** H.-G. Hüttel, Bronzezeitliche Trensen in Mittel- und Osteuropa. PBF XVI, 1981, 2.
- Irimia 2010:** M. Irimia, Considérations concernant la fin de la culture Coslogeni. SCIVA 61/1-2, 2010, 31-48.
- Jugănaru 1995:** G. Jugănaru, Cultura Babdag I (Tulcea 2005).
- Laszlo 1994:** A. Laszlo, Începuturile epocii fierului la est de Carpați. Bibliotheca Thracologica VI (București 1994).
- Levički 1994:** O. Levički, Cultura hallstattului cancelat la răsărit de Carpați. Bibliotheca Thracologica VII (București 1994).
- Levički 2003:** O. Levički, Lumea tracică și masivul cultural nord-pontic în perioada hallstattiană timpurie (secolele XII-X î. e. n.). Bibliotheca Thracologica XL (București 2003).
- Schliemann 1881:** H. Schliemann, Ilios. Stadt und Land der Trojaner (Leipzig 1881).

Др. хаб. Игорь Брюко, Одесский археологический музей НАН Украины, Одесса, Украина,
e-mail: ibruyako@yandex.ru

Un pumnal de bronz inedit descoperit în preajma s. Cărbuna (raionul Ialoveni, Republica Moldova)

Andrei Nicic, Andrei Corobcean, Veaceslav Sprîncean

Rezumat

Articolul prezintă descoperirea întâmplătoare a unui pumnal de bronz din preajma localității Cărbuna (r-nul Ialoveni) (fig. 1-2), care provine dintr-o colecție privată. În baza analogiilor, piesa de la Cărbuna-Pădurea Fundul Văii (fig. 4; 5/1) poate fi atribuită pumnalelor de tip Karasuk (tipul B1 după clasificarea elaborată de Matsumoto), datat în secolele X-IX a. Chr.

Cele mai apropiate analogii ale pumnalului descoperit la Cărbuna-Pădurea Fundul Văii pot fi regăsite în nordul Pontului Euxin, în cadrul descoperirilor atribuite orizontului Černogorovka-Novocerkask sau culturii Černoles (fig. 1).

Importanța descoperirii pumnalului de la Cărbuna-Pădurea Fundul Văii constă în faptul că, la stadiul actual al cercetărilor, el poate fi considerat drept cel mai vestic punct de atestare al acestui tip de piese de bronz de origine orientală.

Materialul ceramic (fig. 5/2), recuperat din locul descoperirii pumnalului, indică asupra existenței unui sit arheologic care, în baza analogiilor, poate fi atribuit perioadei de la începutul primei epoci a fierului. Cu unele rezerve, luând în considerație datarea pumnalului (sec. X-IX a. Chr.), acest sit poate fi sincronizat cu orizontul cultural-cronologic Tămăoani-Holercani-Hansca-Belozerka sau eventual cu monumentele de tip Corlăteni-Chișinău.

Cuvinte-cheie: pumnal, Cărbuna, tip Karasuk, secolele X-IX a. Chr.

Résumé

L'article présente un poignard en bronze provenant d'une collection privée, découvert par hasard près de la localité de Cărbuna (district de Ialoveni) (fig. 1-2). Compte tenu de ces caractéristiques (fig. 4; 5/1), l'exemplaire en discussion peut être attribué aux poignards de type Karasuk (type B1 d'après la classification de Matsumoto), qui sont datés entre le Xe-IXe siècles a. Chr.

Par conséquent, les analogies les plus proches pour l'exemplaire du poignard découvert à Cărbuna-Pădurea Fundul Văii se trouvent dans la région du nord de la Mer Noire, parmi les objets de bronze attribués à l'horizon Černogorovka-Novocerkask ou à celles connues dans la culture de Černoles (fig. 1).

Actuellement, l'importance de cette découverte consiste dans le fait, que le poignard de bronze trouvé à Cărbuna-Pădurea Fundul Văii peut être considéré comme le point de l'extrême ouest de la diffusion de ce type d'armes de bronze d'origine asiatique.

D'autre part, les analogies aux fragments céramiques (fig. 5/2) récupérés lors de la découverte du poignard suggèrent l'existence d'un site archéologique pouvant être daté au moment de la période du début de premier âge du fer. En considérant la chronologie de ce type de poignards (X-IX siècles a. Chr.), ce site peut être synchronisé avec l'horizon culturel-chronologique Tămăoani-Holercani-Hansca-Belozerka ou éventuellement avec les monuments de type Corlăteni-Chisinau.

Mots-clés: poignard, Cărbuna, type Karasuk, X^e-IXe siècles a. Chr.

INTRODUCERE

În anul 2013, prin intermediul unui fost student al Facultății de Istorie și Filosofie, la Laboratorul de cercetări științifice „Tracologie” (Universitatea de Stat din Moldova) a parvenit o informație despre descoperirea unui pumnal de bronz în împrejurimile localității Cărbuna (raionul Ialoveni). În vederea obținerii mai multor detalii despre natura și contextul descoperirii, subsemnații s-au deplasat la deținătorul piesei pentru a o documenta din punct de vedere arheologic.

Scopul acestui articol constă în valorificarea arheologică și punerea în circuitul științific a acestei piese de bronz inedite descoperite întâmplător, care ar putea interesa specialiștii din domeniu, contribuind la studierea începutului primei epoci a fierului din spațiul nord-vest pontic.

LOCALIZAREA

Conform datelor obținute, pumnalul provine dintr-o pădure de stejari de la periferia de sud a raionului Ialoveni (fig. 1-2). Punctul descoperirii a fost localizat aproximativ la 2,8 km la sud-est de la extremitatea estică a comunei Cărbuna (r-nul Ialoveni) și 0,7 km spre nord de la extremitatea nord-estică a s. Zloți (r-nul Cimișlia), la 1,5 km sud de la locul numit de localnici „Pădurea Fundul Văii” și la circa 100 m spre est de la drumul ce străbate masivul păduros de la nord la sud ducând spre s. Zloți.

CONTEXTUL DESCOPERIRII

Având la momentul publicării acestui articol date puțin veridice și destul de vagi despre contextul descoperirii,

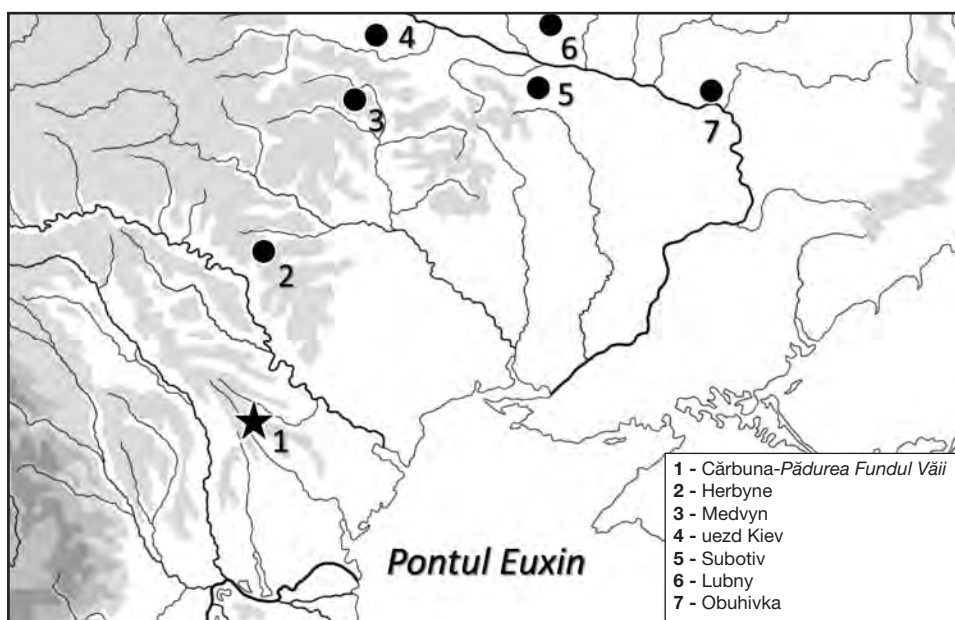
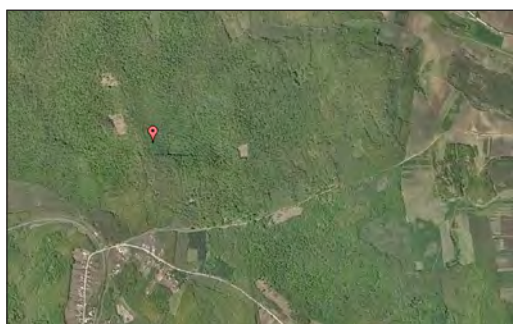

FIG. 1. Răspândirea pumnalelor de tip Karasuk (tipul B1) în nord și nord-vestul Pontului Euxin.

FIG. 1. Diffusion des poignards de type Karasuk (type B1) dans le nord et nord-ouest du Pont Euxin.

1

2

FIG. 2. Localizarea descoperirii pumnalului din preajma s. Cărbuna (r-nul Ialoveni): 1 - harta topografică; 2 - ortofotoplan (sursa: <http://www.geoportal.md/>).

FIG. 2. Repérage de l'endroit près de commune Cărbuna (District Ialoveni) d'où provient le poignard: 1 - carte topographique; 2 - orthophotographie (source: <http://www.geoportal.md/>).

subsemnații ignoră circumstanțele descoperirii pumnalului care ar putea proveni dintr-o „prospecțiune” neautorizată întreprinsă cu ajutorul detectoarelor de metale, reglementarea cărora pe teritoriul Republicii Moldova nu este încă clară atât din punct de vedere legislativ cât și procesual. Din aceste considerente, la momentul documentării, recuperarea „legală” a artefactului nu a fost posibilă. În pofida acestui fapt, s-a reușit obținerea informațiilor necesare privind localizarea descoperirii și, în cele din urmă, în martie 2019, s-a realizat o documentare arheologică detaliată pe teren în presupusul loc de atestare a acestei piese inedite pentru spațiul pruto-nistrean. De pe suprafață au fost culese câteva fragmente ceramice, fapt care probează în favoarea existenței unui sit arheologic necunoscut anterior în presupusa zonă a descoperirii pumnalului (fig. 3).

Materialul ceramic, prezentat de descoperitor ca fiind găsit împreună cu pumnalul, este de factură semifină. Fragmentele provin de la vase modelate cu mâna, dintr-o pastă de lut relativ bine

măcinată în amestec cu cioburi mărunț pisate și nisip granulat, care uneori poate fi bine vizibil și pe suprafața vaselor. Se întâlnesc fragmente arse atât în mediu oxidant cât și reducător. Culoarea fragmentelor ceramice variază de la cărămiziu-închis cu pete cenușii la cenușiu-închis cu pete cărămizii. În toate cazurile vasele păstrează o culoare neagră cenușie în secțiune. Suprafața fragmentelor este bine netezită. Dintre fragmentele ceramice recoltate de la suprafață se evidențiază un fragment de la o strachină tronconică cu marginea subțiată, arcuită în interior, cu suprafața slab lustruită, având culoarea neagră-cenușie în interior, iar la exterior – cenușie cu pete cărămizii (fig. 5/2).

DESCRIEREA PIESEI

Pumnalul a fost turnat în întregime din bronz, probabil într-o matrice bifacială (fig. 4). Forma mânerului a fost definitivată prin batere. Suprafața pumnalului este netedă, având un luciu metalic acoperit cu patină de culoare verde. Componenta chimică a piesei a fost determinată în baza

1

2

3

4

5

6

FIG. 3. Cărbuna-Pădurea Fundul Văii (martie 2019): 1 - vedere spre sud-est de pe situl arheologic; 2 - zona sitului arheologic (vedere dinspre sud); 3 - vedere spre sud de pe situl arheologic; 4-6 - locul probabil al descoperirii pumnalului (4 - vedere dinspre nord-vest; 5 - vedere dinspre vest; 6 - vedere dinspre sud-est).

FIG. 3. Cărbuna-Pădurea Fundul Văii (mars 2019): 1 - vue sud-est du site archéologique; 2 - la zone du site archéologique (vue du sud); 3 - vue de sud du site archéologique; 4-6 - lieu probable où a été découvert le poignard (4 - vue du nord-ouest; 5 - vue de l'ouest; 6 - vue du sud-est).

FIG. 4. Pumnalul de bronz descoperit la Cărbuna-Pădurea Fundul Văii (desen S. Burciu).

FIG. 4. Poignard de bronze découvert près Cărbuna-Pădurea Fundul Văii (dessin de S. Burciu).

analizei a două probe de metal¹. Aliajul de bronz conține la bază cupru, fiind îmbogățit cu dioxid de siliciu (fig. 6-7). La momentul documentării piesa era într-o stare de conservare foarte bună cu o greutate totală de 308 g. Lama este întreagă, iar capătul mânerului lipsește, fiind rupt probabil încă în antichitate, așa încât

pumnalul păstrează actualmente o lungime de 35,3 cm. Lama dublă are un aspect ușor curbat, având o lățime maximă de 3,8 cm la bază și se subțiază spre vârful ascuțit. Lungimea lamei este de 27,5 cm. În secțiune, ea este prevăzută cu o nervură mediană lată, care începe la bază cu o lățime de 2,3 cm, îngustându-se spre vârf.

¹ Analiza metalografică (două probe, extrase din regiunea vârfului și de la capătul mânerului) a fost efectuată prin metoda Microscopiei electronice prin Transmisie (TEM) în laboratorul Centrului TEM al Universității Christian-Albrecht din Kiel (analist V. Sprincean).

FIG. 5. Cărbuna-Pădurea Fundul Văii: 1 - detaliile mânerului pumnalului de bronz; 2 - fragmentul de strachină.

FIG. 5. Cărbuna-Pădurea Fundul Văii: 1 - détails de la poignée du poignard en bronze; 2 - fragment d'assiette en céramique.

Grosimea lamei variază de la 1 cm la bază și 0,5 cm la vârf. Drept gardă cu un aspect „cruciform” servesc două proeminente-aripioare trapezoidale „trase din lamă”, dispuse sub unghi aproape drept față de lamă, cu laturile oblice la mâner (fig. 5/1). Lățimea aripioarelor la extremități este de 0,8 cm, iar la baza – de 1,6 cm, ieșind cu 0,8 cm în proeminență. În așa mod, garda are o lățime totală de 4,8 cm. Este important de menționat că grosimea aripioarelor nu o depășește pe cea a lamei.

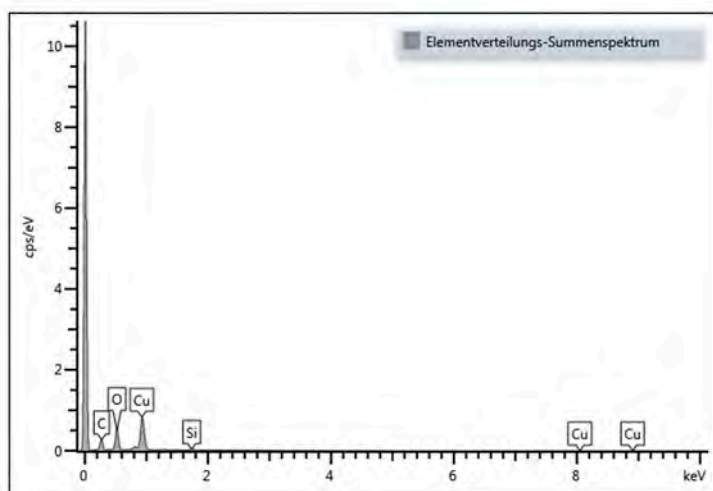
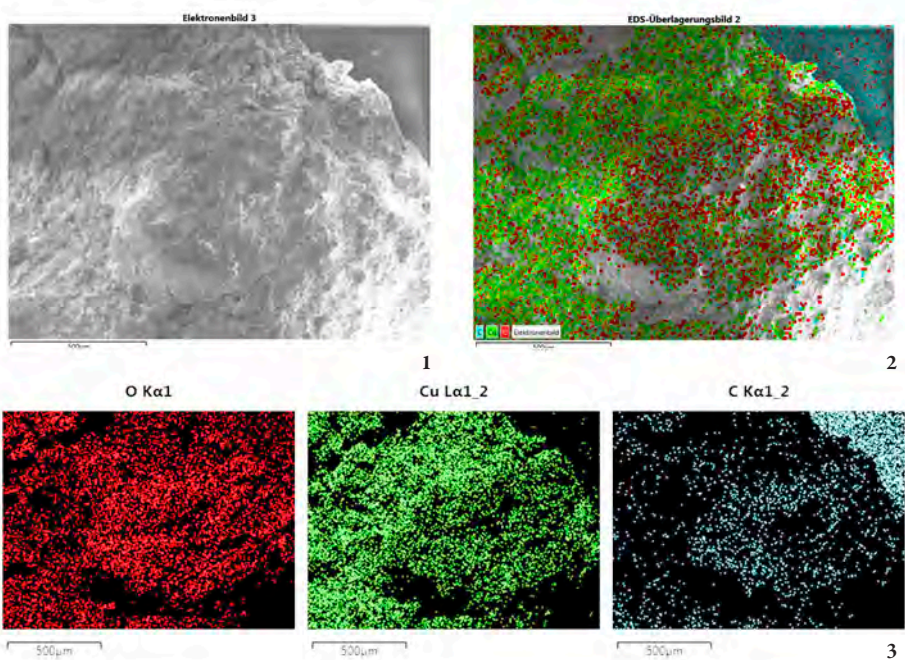
La bază, mânerul pumnalului se unește sub unghi cu garda. Lungimea mânerului păstrat este de 6,4 cm, iar împreună cu garda – de 7,8 cm. În secțiune, mânerul are o formă oval-alungită cu interiorul gol cu lățimea de 2,4 cm și grosimea de 1 cm. Pe una din laturile mânerului se lasă bine

de observat un canal longitudinal cu lățimea de 0,7 cm, ale cărui margini sunt fixate cu o bară-nit transversală amintind un lintou, grosimea nitului fiind de 0,3 cm. În partea de mijloc a mânerului observăm un brâu transversal abia evidențiat în relief, lat de 0,7 cm, care prezintă locul rupturii mânerului la capăt.

ANALOGII

Privit în ansamblu, pumnalul provenit de la Cărbuna-Pădurea Fundul Văii întărește toate caracteristicile specifice pumnalelor de tip Karasuk, care au o largă răspândire începând cu regiunea Marelui Zid Chinezesc și până în nordul Pontului Euxin², fiind datate cu perioada secolelor X-IX a. Chr. (Тереножкин 1976;

2 Pe această cale dorim să-i aducem sincere mulțumiri colegilor dr. Sorin-Cristian Ailincăi (Institutul de Cercetări Eco-Muzeale din Tulcea, România), dr. Oleksandr Mogilov (Institutul de Arheologie, Academia Națională de Științe a Ucrainei, Kiev), Dorin Sărbu (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, România), și mai ales dr. Eugen Ușurelu (Centrul de Arheologie, Institutul Patrimoniului Cultural) pentru sugestiile și referințele bibliografice.

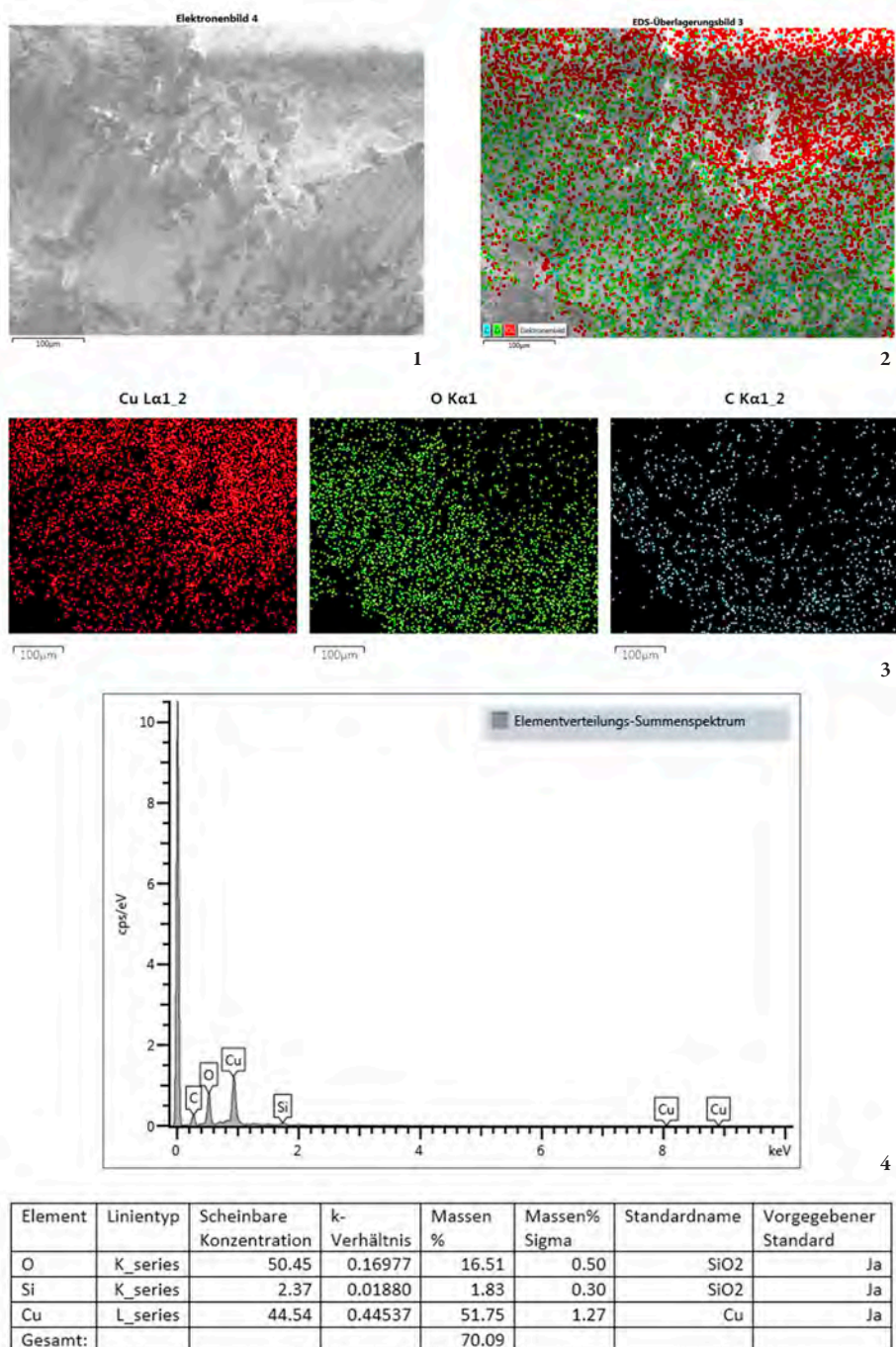

Element	Linientyp	Scheinbare Konzentration	k-Verhältnis	Massen%	Massen% Sigma	Standardname	Vorgegebener Standard
O	K_series	33.32	0.11211	10.85	0.21	SiO2	Ja
Si	K_series	0.98	0.00777	0.76	0.12	SiO2	Ja
Cu	L_series	31.66	0.31663	36.50	0.54	Cu	Ja
Gesamt:				48.10			

FIG. 6. Cărbuna-Pădurea Fundul Văii: rezultatele analizei componenței chimice a probei nr. 1 prin metoda Microscopiei electronice prin Transmisie (TEM).

FIG. 6. Cărbuna-Pădurea Fundul Văii: résultats de l'analyse de la composition chimique de l'échantillon no. 1 (microscopie électronique en transmission (MET)).

FIG. 7. Cărbuna-Pădurea Fundul Văii: rezultatele analizei a componenței chimice a probei nr. 2 prin metoda Microscopiei electronice prin Transmisie (TEM).

FIG. 7. Cărbuna-Pădurea Fundul Văii: résultats de l'analyse de la composition chimique de l'échantillon no. 2 (microscopie électronique en transmission (MET).

Членова 1973; Kovalev 1992; Хаврин 1994; Бруяко 2005; Мацумото 2015). Pumnalul în discuție aparține tipului B1 (având caracteristicile subtipurilor B1b și B1q), după cea mai recentă clasificare a acestor tipuri de vestigii elaborată de K. Matsumoto (Мацумото 2015, 24-25, рис. 9-10).

La rândul lor, cele mai apropiate analogii ale exemplarului descoperit la Cărbuna-Pădurea Fundul Văii pot fi regăsite în nordul Pontului Euxin, în cadrul descoperirilor atribuite orizontului Černogorovka-Novočerkask sau în cele ale culturii Černoles (fig. 1).

Lista descoperirilor de pumnale de tip Karasuk (tipul B1) din nordul Pontului Euxin³

1. **Herbyne** (Gerbino) (r-nul Balta, reg. Odesa, Ucraina) – descoperire întâmplătoare (Тереножкин 1975, 6, рис. 4/1, 5; Тереножкин 1976, рис. 12/5; Черняков 1971, 136-138).

2. Cu unele rezerve, în aceasta lista poate fi inclus și pumnalul (mai bine zis, lama pumnalului) descoperit întâmplător la **Medvyn** (raionul Bohuslav, regiunea Kiev, Ucraina) și datat cu perioada sec. IX-VIII a. Chr.

3. **Fostul uezd Kiev** (Ucraina) – descoperire întâmplătoare ce făcea parte din colecția privată a lui F. Kunderevici și aflată în fondurile Muzeului de Istorie din Kiev, ulterior pierdută (Тереножкин 1975, 6, рис. 1/6; Тереножкин 1976, рис. 41/1).

4. **Subotiv** (r-nul Čihirin, regiunea Čerkasy, Ucraina) – descoperire întâmplătoare (Тереножкин 1975, 6, рис. 1/5, 3; Тереножкин 1976, рис. 59; Клочко 2009, 156, рис. 4) din preajma cetății eponime atribuite culturii Černoles (Членова 1973, 194).

5. **Lubny** (regiunea Poltava, Ucraina) – depozit de bronzuri datat în baza analogiilor cu perioada anilor 900-800 a. Chr. din care făcea parte și un pumnal de bronz de tip Karasuk (Клочко 2003, 35-36, рис. 7/10; Клочко 2009, 160, 162, рис. 10/10).

6. **Obuhivka** (r-nul Dnipro, regiunea Dnipropetrovsk, Ucraina), fondurile muzeului din or. Dnipro (fostul Dnepropetrovsk) (Бруяко 2005, 92, 98, рис. 17/3).

Este semnificativ faptul că, atât pumnalul provenit de la Cărbuna-Pădurea Fundul Văii, cât și cele atestate în nordul Pontului Euxin, au fost descoperite întâmplător. Contextul descoperiri se cunoaște cu certitudine doar pentru pumnalul de la Lubny, care provine dintr-un depozit de bronzuri (Клочко 2003, 35-36, рис. 7/10; Клочко 2009, 160, 162, рис. 10/10), iar exemplarul descoperit la Subotiv, ar putea fi pus în legătură cu binecunoscuta cetate eponimă (Членова 1973, 194).

După formă exemplarul de la Cărbuna-Pădurea Fundul Văii ar avea analogii directe cu pumnalele de la Subotiv, Herbyne și cel din fostul uezd Kiev, iar după alte criterii, precum dimensiunile (lungime totală, lățimea și lungimea lamei), acesta este foarte apropiat aceluiași pumnal de la

3 Sunt enumerate doar analogiile care pot fi atribuite tipului B1 după Matsumoto (Мацумото 2015, 24-25, рис. 9-10), serie tipologică din care face parte și piesa de la Cărbuna-Pădurea Fundul Văii.

Subotiv și celui descoperit întâmplător în fostul uezd Kiev.

ATRIBUIRE CULTURAL-CRONOLOGICĂ

Conform opiniei majorității autorilor, răspândirea în nordul Pontului Euxin a acestui tip de pumnale, de proveniență asiatică, a început în perioada culturii Srubnaia sau, cel târziu, în cea a culturii Belozerka și este datată cu secolele X-IX a. Chr. (Тереножкин 1976, 132; Черненко, Недопако 1992, 81; Бруяко 2005, 98). În cadrul orizontului Černogorovka-Novočerkask pumnalele de tradiție Karasuk sunt atribuite de A.I. Terenožkin fazei I (timpurii) și au servit drept prototipuri pentru pumnalele cu gardă cruciformă, zise „cimeriene”.

Această datare este confirmată și de încastrarea depozitului de la Lubny în HaB2 (900-800 a. Chr.) (Клочко 2003, 36), din care face parte și un pumnal de tip Karasuk. Mai târziu însă, în baza analogiilor dintre materialele provenite din cetatea de la Subotiv și cele de tip Černoles, datarea acestui depozit a fost revăzută în limitele sec. IX-VIII a. Chr. (Клочко 2009, 162).

În acest context este important de menționat că, drept cea mai directă analogie a pumnalului de la Cărbuna-Pădurea Fundul Văii, atât după formă cât și după dimensiuni, poate fi invocată anume piesa descoperită în preajma cetății de la Subotiv.

Această datare poate fi confirmată și de materialul ceramic recoltat din presupusul loc al descoperirii pumnalului de la Cărbuna-Pădurea Fundul Văii.

Fragmentul de strachină tronconică (fig. 5/2) are analogii largi în siturile

primei epoci a fierului din spațiul nord-vest pontic. Acesta se înscrie în linii generale în tipul 2Ca și 2Cb, după clasificarea lui A. László (1994, 310, pl. X/38, 48) sau varianta A a tipului IV (străchini) după tipologia lui O. Levițki, utilizată pentru ceramica culturii Corlăteni-Chișinău (Levițki 1994, 89-91). Exemplare apropiate de piesa discutată se regăsesc la Hănțești (László 1994, 289, fig. 69/6), în așezările de tip Corlăteni-Chișinău de la Bălăbănești (Levițki 1994, fig. 20/5), Trinca (Levițki 1994, fig. 43/5) și în necropola aceleiași culturi de la Măndrești (Levițki 1994, fig. 26/4). De asemenea, o analogie relativ apropiată reprezintă vasul din mormântul 39 din necropola culturii Belozerka de la Cazaclia (Agulnikov 1996, 104, fig. 16/3) și din așezările aceleiași culturi de la Krinicinoc (Ванчугов 1990, 62, рис. 19/8) și Balta (Ванчугов 1990, 80, фото 4/4). Alte analogii apropiate pot fi regăsite și în așezarea Hansca-La Matcă (Никулиця 1981, 85, рис. 8/2).

CONCLUZII

Răspândirea pumnalelor de tip Karasuk în nordul Pontului Euxin, în special în arealul orizontului Černogorovka-Novočerkask sau în cel al culturii Černoles, sugerează caracterul sporadic și periferic al acestui tip de vestigii de bronz în cadrul descoperirilor arheologice care vizează începutul perioadei primei epoci a fierului din nord-vestul Pontului Euxin. Prin urmare, importanța descoperirii pumnalului de la Cărbuna-Pădurea Fundul Văii constă în faptul că la momentul actual al cercetărilor el poate fi considerat drept cel mai vestic punct de atestare al acestui tip de descoperiri de bronz de origine orientală.

Analogiile materialului ceramic recuperat din locul descoperirii pumnalului de la Cărbuna-*Pădurea Fundul Văii*, indică asupra existenței unui sit arheologic care, în baza analogiilor, poate fi atribuit perioadei de la începutul primei epoci a fierului. Cu unele rezerve, luând în considerație datarea pumnalului (sec. X-IX a. Chr.), acest sit poate fi sincronizat cu orizontul cultural-cronologic Tămăoani-Holercani-Hansca-Belozerka sau eventual cu monumentele de tip Corlăteni-Chișinău.

Studierea mai detaliată a sitului arheologic atestat în locul descoperirii pumnalului ar putea aduce date noi cu privire la contextul descoperirii pumnalului și natura monumentului arheologic localizat în locul numit de localnici *Pădurea Fundul Văii*.

Prin urmare, valorificarea științifică a descoperirii de la Cărbuna-*Pădurea Fundul Văii* ar putea aduce noi contribuții la studierea interferențelor cultural-cronologice în cadrul așa-numitului masiv „traco-cimerian” din perioada de la finele mileniului II - începutul mileniului I a. Chr. în spațiul nord-vest pontic.

BIBLIOGRAFIE

- Agulnikov 1996:** S. Agulnikov, Necropola culturii Belozerka de la Cazaclia (București 1996).
- Kovalev 1992:** A.A. Kovalev, „Karasuk-Dolche”, Hirschsteine und die Nomaden der chinesischen Annalen im Altertum. In: Maoqinggou. Ein eisenzeitliches Graberfeld in der Ordos-region (Innere Mongolei), Materialien zur Allgemeine und Vergleichende Archaeologie. (Vol. 50) (Mainz am Rhein 1992), 46-87.
- László 1994:** A. László, Începuturile epocii fierului la Est de Carpați (București 1994).
- Levițki 1994:** O. Levițki, Cultura Hallstattului cancelat la răsărit de Carpați (București 1994).
- Бруяко 2005:** И.В. Бруяко, Ранние кочевники в Европе (X-V вв. до Р. X.) (Кишинев 2005).
- Ванчугов 1990:** В.П. Ванчугов, Белозерские памятники в Северо-Западном Причерноморье (Киев 1990).
- Епимахов, Таиров 2013:** А.В. Епимахов, А.Д. Таиров, К вопросу о переходе от бронзового к раннему железному веку в Урало-Иртышском междуречье (степь и лесостепь). Российский археологический ежегодник 3, 2013, 212-232.
- Клочко 2003:** В.И. Клочко, Лубеньский скarb. Пам'ятки України 4, 2003, 31-37.
- Клочко 2009:** В.И. Клочко, Происхождение скифов. In: The early Iron Age. Proceeding by the 60th Anniversary of Sergey Skory, Doctor of Archaeology (Kyiv-Poltava 2009).
- Мацумото 2015:** К. Мацумото, Карасукские кинжалы – их происхождение и распространение. Научное обозрение Саяно-Алтая 1 (51), 2015, 16-34.
- Никулицэ 1981:** И.Т. Никулицэ, Гальштатское поселение в Ханском микрорайоне. В сб.: Археологические исследования в Молдавии в 1974-1976 гг. (Кишинев 1981), 71-89.
- Тереножкин 1975:** А.И. Тереножкин, Скифский мир (Киев 1975).
- Тереножкин 1976:** А.И. Тереножкин, Киммерийцы (Киев 1976).
- Хаврин 1994:** С.В. Хаврин, Карасукская проблема. Петербургский археологический вестник 8, 1994, 104-113.
- Черненко, Недопако 1992:** Є.В. Черненко, Д.П. Недопако, Передскіфський бронзовий меч з Київщини. В: Стародавнє виробництво на території України (Київ 1992), 79-81.

- Черняков 1971:** И.Т. Черняков, Новые находки эпохи бронзы и раннего железа на Одессине. В: Археологические исследования на Украине в 1968 г. (Киев 1971), 136-138.
- Членова 1973:** Н.А. Членова, Карасукские находки на Урале и в Восточной Европе. В: Советская археология 2, 1973, 191-204.

Dr. Andrei Nicic, LCȘ „Tracologie”, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, Republica Moldova, e-mail: nicicandrei@gmail.com

Dr. Andrei Corobcean, Departamentul Istoria Românilor, Universală și Arheologie, LCȘ „Tracologie”, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, Republica Moldova, e-mail: andrei.corobcean@gmail.com

Veaceslav Sprincean, Departamentul Fizică Aplicată și Informatică, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, Republica Moldova, e-mail: sprincean@gmail.com

Despre locuirile umane de la începutul mileniului I a. Chr. în zona lacului Babadag

Sorin-Cristian Ailincăi, Adrian Adamescu, Florian Mihail, Cristian Micu, Alexandra Țârlea, Aurel-Daniel Stănică

Rezumat

La începutul mileniului I a. Chr. teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră cunoaște o nouă perioadă de locuire umană intensă, după ce sfârșitul epocii bronzului este caracterizat în Dobrogea printr-o densitate foarte redusă a vestigiilor arheologice. Noile așezări au fost atribuite culturii Babadag, manifestare ce corespunde cu începutul epocii fierului în sud-estul României. Aceste comunități preferau pentru locuire zonele din apropierea unor cursuri mari de apă, precum Dunărea sau afluenții săi, dar și zonele lacustre din apropierea Mării Negre.

Zona lacului Babadag a reprezentat fără îndoială un areal ce a oferit condiții de viață propice comunităților umane de la începutul mileniului I a. Chr. Pe o suprafață de aproximativ 200 km² au fost identificate nu mai puțin de nouă locuiri cu ceramică de tip Babadag. Din punct de vedere cronologic aceste situri au existat, în linii mari, în perioada sec. X-IX a. Chr. Singurul obiectiv care a existat de-a lungul întregii perioade este cel de la Babadag-Cetățuie. Aici a fost identificată o stratigrafie complexă, cu peste 2 m de depuneri arheologice dar și singurele lucrări ample de fortificare. Astfel de amenajări au necesitat fără îndoială o coordonare și o vastă mobilizare a comunității. Unicitatea sitului de la Babadag dovedește importanța sa în arealul studiat, acesta reprezentând probabil centrul în jurul căruia au fost create celelalte locuiri și de care poate fi legată exploatarea acestui teritoriu timp de aproximativ două secole.

Cuvinte-cheie: Dobrogea, Babadag, Delta Dunării, Perioada timpurie a epocii fierului, metalurgia fierului, schimbarea peisajului, economie.

Abstract

In the beginning of the first millennium BC the territory between Danube and the Black Sea witnesses a new period of intensive human inhabitation, coming in Dobroudja after a sparsely presence of archaeological remains belonging to the end of the Bronze Age. The new settlements were assigned to the Babadag culture, cultural manifestation corresponding to the beginning of the Early Iron Age in South-Eastern Romania. These communities had a marked preference for settling close to important rivers, such as the Danube and its tributaries, but also on the lakeshores in the vicinity of the Black Sea.

The area around the Babadag Lake undoubtedly offered a favourable environment to the human communities from the beginning of the first millennium BC. On a surface of approximately 200 km² were identified no less than nine settlements characterised by Babadag type pottery. From the chronological point of view these sites cover the 10th-9th centuries BC. The only site with an existence covering this entire period is the settlement from Babadag-Cetățuie. Here there was identified a complex stratigraphy, with over 2m of archaeological depositions, as well as the only ample fortification works. Such investments necessitated without doubt coordination as well as an important mobilization of the entire community. The unique character of the site from Babadag proves its importance in the studied area, situation indicating the probability of its functioning as a centre around which the other settlements were founded and to which the exploitation of this territory can be connected to during approximately two centuries.

Keywords: Dobroudja, Babadag, Danube Delta, Early Iron Age, iron metallurgy, landscape modifications, economy.

INTRODUCERE

La începutul mileniului I a. Chr. teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră cunoaște o nouă perioadă de locuire umană intensă, după ce sfârșitul epocii bronzului este caracterizat în Dobrogea printr-o densitate foarte redusă a vestigiilor arheologice. Noile așezări au fost atribuite culturii Babadag (Morintz 1964; Morintz 1987; Jugănar 2005; Ailincăi 2013; 2016), manifestare ce corespunde cu începutul epocii fierului în sud-estul României.

Așa cum se poate observa și din harta răspândirii siturilor cu ceramică de tip Babadag, aceste comunități preferau pentru locuire zonele din apropierea unor cursuri mari de apă, precum Dunărea sau afluenții săi, dar și zonele lacustre din apropierea Mării Negre (fig. 1). Cercetările arheologice din așezarea eponimă s-au desfășurat aproape fără întrerupere între anii 1962 și 2010. Acestea au evidențiat existența unei stratigrafii complexe, dispuse pe șase niveluri de locuire. Depunerile arheologice de peste 2 m indică o ocupație umană îndelungată în acest sit care ocupa probabil o poziție strategică importantă. Statutul deosebit al așezării de la Babadag este indicat și de impresionantul șanț de apărare, care avea pe alocuri o deschidere de până la 19 m și o adâncime de peste 4 m (Morintz 1964; Morintz 1986; Morintz 1987; Morintz, Jugănar 1995; Morintz, Jugănar, Munteanu 1995; Jugănar 2005; Jugănar, Ailincăi 2003; Ailincăi et al. 2006; Ailincăi 2013; Ailincăi 2016a).

Cercetările arheologice efectuate în zonă au evidențiat faptul că acest sit, unic la Dunărea de Jos, avea în jurul său o serie de alte așezări. Această situație ridică o serie de probleme legate de dinamica comunităților umane de la începutul

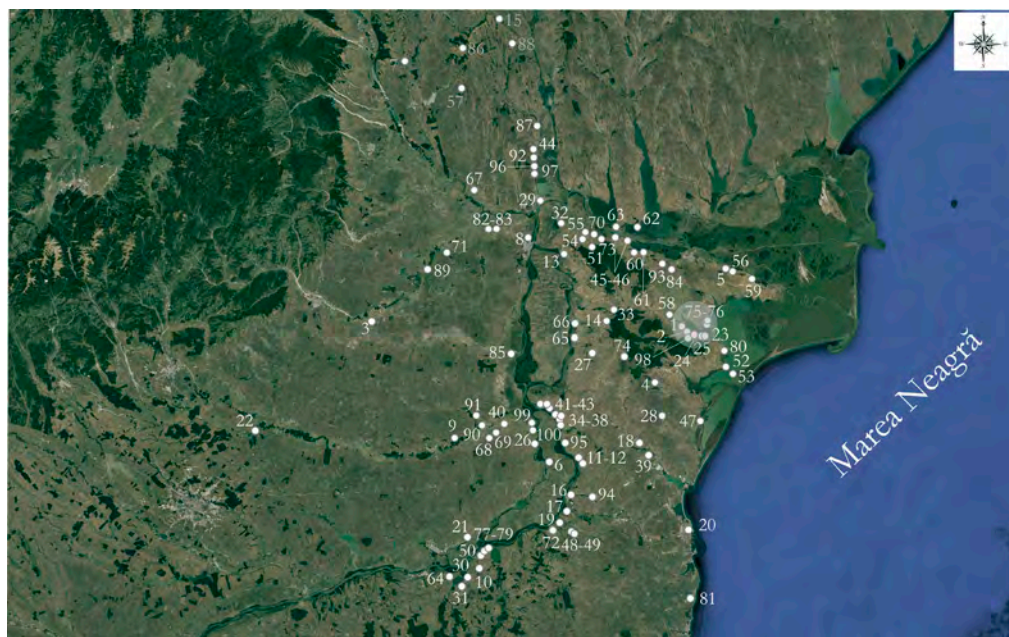
mileniului I a. Chr., tipul de economie, precum și de existența unei strategii de exploatare a teritoriului.

UN SCURT ISTORIC AL CERCETĂRILOR

Așezarea hallstattiană de la Babadag a fost identificată în toamna anului 1953 de către o parte a colectivului șantierului Histria. Cu această ocazie se fac cele dintâi precizări referitoare la localizarea și descrierea sitului, membrii expediției descoperind la suprafața solului *puține cioburi de epocă romană și fragmente ceramice vechi, de factură hallstattiană*. Observând în ruptura falezei un strat arheologic gros de circa 1 m, aceștia considerau că *stațiunea promite rezultate bogate în cazul unor săpături*, mai ales în contextul rarității așezărilor autohtone din perioada timpurie a epocii fierului (Ștefan et al. 1954, 108). Realizând importanța sitului, un colectiv coordonat de Radu Vulpe va reveni la Babadag în anul următor (1954). Descoperirea unui material ceramic bogat decorat, îl determina pe cunoscutul cercetător să afirme că *stațiunea de pe malul lacului Babadag, atât prin problemele pe care le ridică ... cât și prin întinderea sa remarcabilă, reprezintă până acum un „unicum” în Dobrogea. De aceea este de o necesitate urgentă ca să formeze obiectul unor săpături sistematice* (Vulpe 1955, 550-551). Aceste cercetări vor începe în 1962, sub conducerea lui Sebastian Morintz și vor continua doar cu mici întreruperi până în 2010.

Tor în anii '60 Morintz întreprinde primele sondaje în situl de la Enisala-Palanca, rezultatele acestuia fiind publicate doar în mică parte (Morintz, Anghelescu 1970, 403; Ailincăi et al.

FIG. 1. Situri arheologice atribuite culturii Babadag.

FIG. 1. Archaeological sites attributed to the Babadag culture.

1 - Babadag-Cețățuie; 2 - Babadag-Rățările; 3 - Bălteni; 4 - Beidaud; 5 - Beștepe; 6 - Bordușani; 7 - Brăhășești; 8 - Brăila; 9 - Bucu; 10 - Canlia; 11 - Capidava-La bursuci; 12 - Capidava-necropola tumulară romană; 13 - Carcaliu; 14 - Cârjelari; 15 - Cavadienești; 16 - Cernavodă-Dealul Sofia; 17 - Cernavodă-la 10 km S de oraș; 18 - Cheia; 19 - Cochirleni; 20 - Constanța; 21 - Coslogeni; 22 - Dridu; 23 - Enisala-Cetatea Medievală; 24 - Enisala-Fermă; 25 - Enisala-Palanca; 26 - Făcăieni; 27 - Făgărașu Nou; 28 - Fântânele; 29 - Galați; 30 - Galița; 31 - Gârlița; 32 - Garvăn; 33 - General Praporgescu; 34 - Ghindărești-Dealul Cealea Mare; 35 - Ghindărești-La Far; 36 - Ghindărești-la S de sat; 37 - Ghindărești-locul de încărcare al șlepurilor; 38 - Ghindărești-Valea Cichirgeauai; 39 - Gura Dobrogei; 40 - Hagieni; 41 - Hârșova-La lac; 42 - Hârșova-Rasim; 43 - Hârșova-Tell-ul gumelnițean; 44 - Ijdileni; 45 - Isaccea-Cetatea Noviodunum; 46 - Isaccea-strada Suhat; 47 - Istria-Cetatea Histria; 48 - Ivrinezu Mic-marginea de V a satului; 49 - Ivrinezu Mic-pe malul lacului Cochirleni; 50 - Izvoarele; 51 - Jijila; 52 - Jurilovca-Cetatea Orgame; 53 - Jurilovca-Insula Biserița; 54 - Luncavița-Tell-ul gumelnițean; 55 - Luncavița-Valea Joitei; 56 - Mahmudia; 57 - Mândrești; 58 - Mihai Bravu; 59 - Murighiol; 60 - Niculițel-Cornet; 61 - Niculițel-Mănăstirea Saon; 62 - Novoselskoe II; 63 - Orlovka II; 64 - Ostrov-canabae Aeliae; 65 - Ostrov-Cetatea Beroe; 66 - Peceneaga-Piscul Sărat; 67 - Piscu; 68 - Platonești-La Cramă; 69 - Platonești-Valea Babii; 70 - Rachelu; 71 - Râmnicelu; 72 - Rasova; 73 - Revărsarea; 74 - Sâmbăta Nouă; 75 - Sarichioi-La grădină; 76 - Sarichioi-La bursuci; 77 - Satu Nou-Colțul Pietrii; 78 - Satu Nou-la N de dealul Cețății; 79 - Satu Nou-Valea lui Voicu; 80 - Sălcișoara; 81 - Schitu; 82 - Silișteea-Conac; 83 - Silișteea-Popină; 84 - Somova; 85 - Spiru Haret; 86 - Stiețești; 87 - Stoicani; 88 - Suceveni; 89 - Șuțești; 90 - Tândărei-La spital; 91 - Tândărei-Lacul Strachina; 92 - Tătarca-cimitirul actual; 93 - Telțița; 94 - Țibrinu; 95 - Topalu; 96 - Tulucești; 97 - Vânători; 98 - Visterna; 99 - Vlădeni-La vii; 100 - Vlădeni-Popina Blagodeasca.

2011). Ulterior, din cauza afectării sitului cu ocazia plantării viței-de-vie, dar și a exploatării mecanizate a pământului galben, în 1979 au fost efectuate cercetări arheologice preventive conduse de Gheorghe Mănușu-Adameșteanu și Elena Lăzăr, care s-au concretizat într-o secțiune cu dimensiunile de 80×2 m (Lăzăr, Mănușu-Adameșteanu 1980, 146). În 1986 obiectivul a fost cercetat și de Silvia Baraschi, rezultatele fiind însă din păcate inedite. Observând starea deplorabilă a sitului,

care s-au concretizat într-o secțiune cu dimensiunile de 80×2 m (Lăzăr, Mănușu-Adameșteanu 1980, 146). În 1986 obiectivul a fost cercetat și de Silvia Baraschi, rezultatele fiind însă din păcate inedite. Observând starea deplorabilă a sitului,

colectivul șantierului Babadag a solicitat, începând cu 2003, autorizații pentru cercetări de salvare în jurul unei suprafețe distruse de o lutărie. În perioada 2003-2006 s-a reușit cercetarea a zonei amenințate. Ulterior, în 2010 și 2013 în acest sit au fost efectuate ample cercetări arheologice ce au cuprins peste 6000 mp, prilejuite de implementarea unor investiții (Ailincăi, Mihail, Constantinescu 2013; Ailincăi, Adamescu, Mihail 2014).

Primele descoperiri hallstattiene de pe *Dealul Gras* de la Enisala, unde a fost construită și binecunoscuta cetate medievală, se datorează lui Ion T. Dragomir (Dragomir 1974). Cercetările arheologice efectuate în acest sit au avut un caracter sistematic. Acestea au debutat în 1939 sub conducerea lui G. Avakian, pentru ca în perioada 1963-1964 să fie reluate de către Ion Barnea și Ion T. Dragomir (Dragomir 1973, 29-30; Dragomir 1974, 132). Propunerea unui proiect de restaurare a cetății medievale a determinat noi săpături începând cu anul 1976. Acestea au fost conduse de Silvia Baraschi și Gheorghe I. Cantacuzino (Baraschi, Cantacuzino 1980, 459 și urm.) și au continuat cu intermitențe timp de 10 ani. În perioada 1991-1999 cercetarea a fost preluată de Raluca și Sergiu Iosipescu, odată cu punerea în aplicare a proiectului menționat de restaurare al cetății (Iosipescu, Iosipescu 2004, 309).

Tot în acest context trebuie menționate și cercetările efectuate la sud de localitatea Sarichioi, pe malul lacului Razim, în punctele *La Grădini* și *La Bursuci*. Primele cercetări arheologice de suprafață, desfășurate în anul 1976, fiind urmate de efectuarea unor sondaje în anii 1976-1978, 1988 și 1996 (Oberländer-Târnoveanu, Oberländer-Târnoveanu 1979, 59; Lungu,

Mănucu-Adameșteanu 1995, 344 și urm.; Ailincăi, Micu 2006).

La fel de importante în acest demers sunt și cercetările de suprafață întreprinse în zonă de cercetătorii Institutului de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” (mai ales în anul 2017), ocazie cu care au fost identificate și o serie de situri din perioada timpurie a epocii fierului.

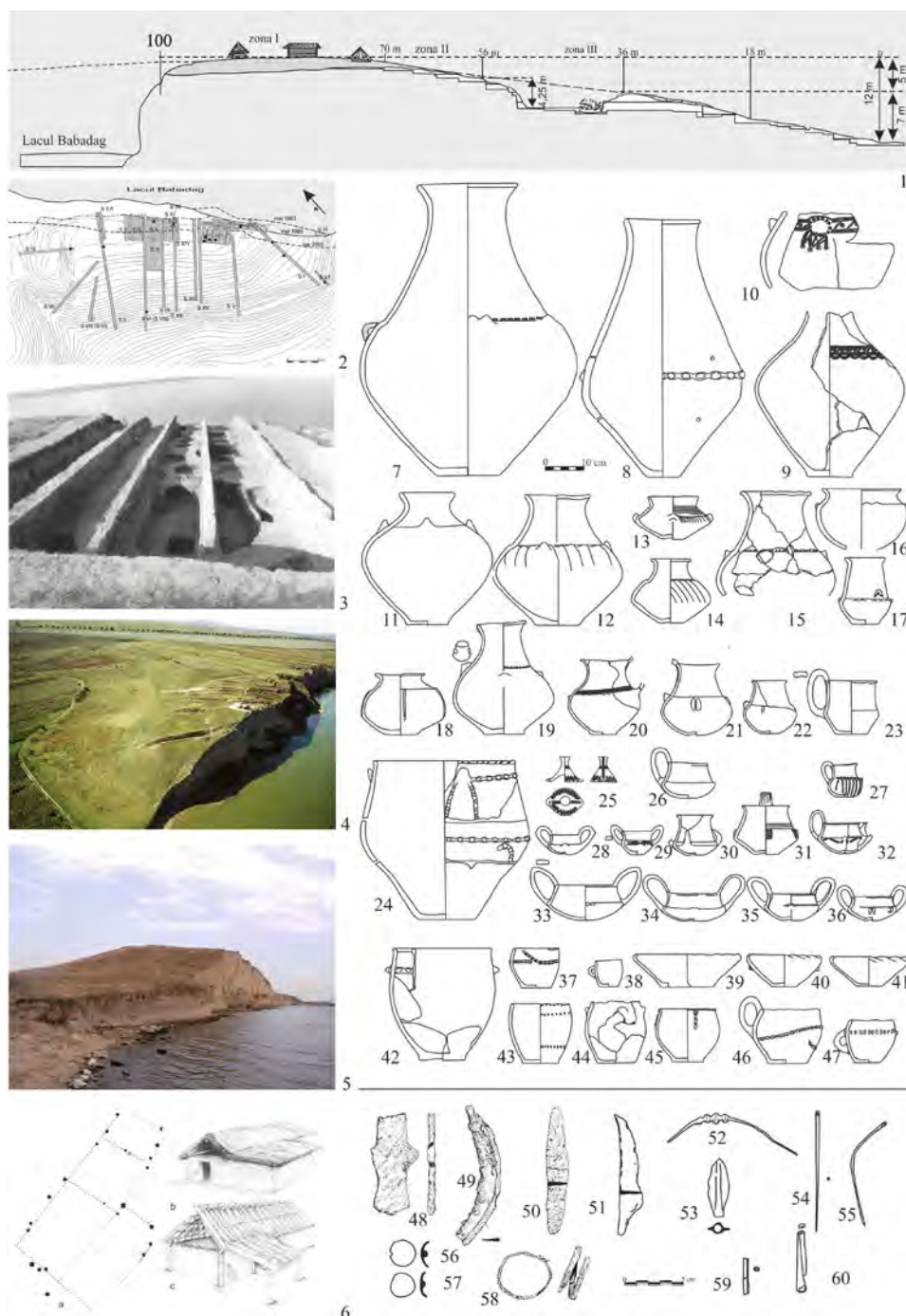
CATALOGUL DESCOPERIRILOR

1. Babadag-Cetățuie

Localizare: este situat pe malul lacului Babadag, în apropierea vărsării pârâului Tabana. Așezarea a fost amplasată pe un promontoriu ce îi oferea o poziție strategică și o bună vizibilitate a împrejurimilor.

Tipul cercetării: situl a fost cercetat sistematic pe parcursul mai multor campanii: 1962-1968, 1970-1971, 1973, 1976-1994, 1996-1997, 1999, 2001-2004, 2006, 2008 și 2010.

Date privind stratigrafia sitului: din punctul de vedere al consistenței depunerilor arheologice se pot delimita trei zone distincte (fig. 2/1). Acestea sunt sesizabile destul de clar în profilele magistrale provenite din urma săpării secțiunilor I, II, VIII, IX și XVI (fig. 2/2). O primă zonă ar fi prezentă, conform topografiei actuale a sitului, înspre lac, și se remarcă prin depuneri arheologice de peste 1,50 m în unele cazuri (fig. 2/3), acestea scăzând în grosime spre exterior până la dispariția totală. Această zonă, care ocupa partea centrală a sitului, se păstrează în prezent doar în mică proporție, pe o lungime de maxim 15 m în partea de sud-est (mai afectată de prăbușirile malului) și puțin peste 20 m în partea de nord-vest. Privită dinspre exterior, aceasta se prezintă sub forma unei proeminențe, având aspectul unei acropole (fig. 2/4, 5). Cea de

FIG. 2. Babadag-Cetățuie. 1 - Profil stratigrafic pe direcția N-S; 2 - planul cercetărilor; 3 - aspect din timpul cercetărilor; 4, 5 - fotografii dinspre sud-est; 6 - locuință de suprafață; 7-47 - recipiente ceramice; 48-60 - obiecte din metal.

FIG. 2. Babadag-Cetățuie. 1 - The stratigraphy on the N-S direction; 2 - the general plan of the excavations; 3 - intermediary situation during archaeological research; 4, 5 - views from south-east; 6 - house (aboveground); 7-47 - pottery; 48-60 - metal objects.

a doua zonă se evidențiază prin lipsa aproape totală a depunerilor arheologice, pe o lungime de până la 10 m în jurul zonei I, singurele descoperiri constând în gropi săpate direct în loess. Zona III este constituită de fortificația compusă probabil numai dintr-un șanț care înconjură spațiul locuit. În zona I, depunerile arheologice din prima epocă a fierului depășesc 2 m. Au fost diferențiate 6 niveluri de locuire.

Amenajări de habitat: cele mai des întâlnite complexe arheologice cercetate în așezarea de la Babadag sunt *gropile*. Din păcate, lipsa în cele mai multe cazuri a informațiilor legate de poziția lor stratigrafică și planografică ne împiedică să reconstituim dispunerea lor, pe niveluri, în planul general al sitului. Deși nu putem aproxima numărul acestora, în planurile existente se pot observa concentrări impresionante de astfel de complexe, situația fiind însă deformată de faptul că pe un nivel sunt sesizabile atât gropile săpate din nivelul respectiv, cât și din cele superioare. Dimensiunile, forma și conținutul acestora sunt diferite de la caz la caz, însă cantitatea restrânsă de date face imposibilă o analiză statistică. Totuși se poate observa că cele mai multe gropi au pereții săpați oblic spre exterior, partea superioară fiind în multe cazuri mult mai îngustă decât cea inferioară. S. Morintz menționa descoperirea unor locuințe de tip *bordei*, pe care însă le atribuia mai ales fazelor vechi ale culturii Babadag. În puținele cazuri în care astfel de locuințe au fost dezvelite în întregime se poate observa că acestea aveau o formă ovală și într-un singur caz rectangulară (gr.

280), cu dimensiunile medii de aproximativ 4×3 m. În cazurile în care au fost secționare s-a observat că acestea au fost săpate la adâncimi cuprinse între 0,60-1,10 m, fapt ce presupune și existența unei suprastructuri destul de înalte care să permită accesul unui om. Din planuri și din informațiile disponibile nu avem date referitoare la existența unor gropi de par care să poată fi puse în conexiune cu aceste complexe. Descriind cercetările sale de la Babadag, Sebastian Morintz menționa existența unor locuințe de suprafață, marcate mai ales de existența unor podele, cu observația că *nu a putut marca decât parțial și numai din nivelurile superioare conturul unor astfel de locuințe* (Morintz 1987, 45)¹. Deși restrânse ca suprafață, cercetările efectuate de noi în Cas. 1-9 au avut ca scop și punerea în evidență a unor astfel de complexe, acest obiectiv fiind atins însă doar parțial, dar într-un mod diferit. Astfel, dacă suprafețele lutuite ce marcau mai ales niv. 1 și 2 se prezentau fragmentate, sugerând existența unor amenajări distincte, în niv. 3-5 acestea sunt relativ compacte, dacă facem abstracție de gropile săpate din nivelurile superioare, pe toată suprafața studiată. Situația s-a clarificat în mare măsură, când, odată cu dezvelirea niv. 5 din Cas. 5-8 am sesizat existența unor găuri de par dispuse pe trei aliniamente ce sugerau existența unei amenajări (probabil locuințe) de formă rectangulară², ce avea o lungime înregistrată de 12 m (este posibil ca structura să continue spre NE, însă această limită a fost deranjată de gr. 16-17 și 19) și o lățime de aproximativ 4 m (fig. 2/6).

1 Afirmatia nu este confirmată prin desene și mențiuni în jurnal. Aceasta pare destul de stranie mai ales în condițiile în care, chiar în profilele desenate de domnia sa, astfel de *podini* apar destul de omogen repartizate.

2 Deși gropi de pari au fost identificate și cu alte ocazii, structura identificată în Cas. 5-8 este prima de acest gen cunoscută la Babadag.

Sistemul defensiv. Conform informațiilor din literatura de specialitate, fortificația așezării hallstattiene de la Babadag era compusă dintr-un șanț și un val de apărare care înconjurau în formă de semicerc spațiul locuit. Aceasta a fost cercetată parțial sau integral prin trasarea mai multor secțiuni: I, II, IV, V, VI, VII, VIII, IX, XIII, XV și XVI (fig. 2/2). Până în prezent am putut recupera doar desene de la opt din aceste secțiuni, care prezintă doar stadii intermediare de cercetare, profile complete sau aproape complete fiind obținute numai în cazul S I, S II, S VIII, S XIII și S XVI. Din datele disponibile putem sesiza că șanțul a fost săpat de la limita exterioară a zonei II, având o deschidere între 15 și aproape 19 m și o adâncime de aproximativ 4 m. În profil acesta avea forma unui trapez așezat cu baza mare în sus, pereții fiind săpați abrupt. În opinia noastră, valul situat spre exterior a fost creat în cea mai mare parte prin diferența de nivel obținută în urma săpării șanțului, grosimea pământului depus peste nucleul de *loess* fiind destul de redusă în comparație cu cantitatea extrasă din șanț (fig. 2/1). Acest fapt se poate datora totuși alunecărilor produse de-a lungul timpului, dar și intervențiilor antropice ulterioare din epocile elenistică, romană sau contemporană. În unele cazuri au putut fi observate încercări de amenajare a șanțului cu plăci de piatră. Cercetările efectuate de noi în S VIII (trasată inițial de S. Morintz și lărgită ulterior în campaniile 2002-2004) au avut ca scop și explorarea zonei exterioare valului, până la baza promontoriului. Cu această ocazie nu am putut identifica eventuala amenajare a unui alt șanț de apărare situat la exterior de val.

Materialul arheologic: în cele 38 de campanii arheologice s-au acumulat

cantități imense de materiale arheologice. Deși acestea au fost prelucrate în mare parte, gradul de publicare este încă foarte scăzut. Cea mai bine reprezentată categorie este ceramica. Din punctul de vedere al formelor, regăsim toate tipurile documentate până în prezent în arealul culturii Babadag (fig. 2/7-47). Celelalte categorii de artefacte au procente mult mai scăzute. Dintre acestea o valoare aparte le au obiectele din bronz (fig. 2/51-60) și fier (fig. 2/48-50).

Bibliografie: Morintz 1964; Morintz 1986; Morintz 1987; Morintz, Jugănar 1995; Morintz, Jugănar, Munteanu 1995; Jugănar 2005; Jugănar, Ailincăi 2003; Jugănar, Ailincăi, Țârlea 2004; Ailincăi, Jugănar, Țârlea, Vernescu 2006; Ailincăi 2011; Ailincăi 2013; Ailincăi 2015; Ailincăi 2016a.

2. Babadag-Rățarie

Localizare: se află de 3,20 km sud-est de situl din punctul *Cetățuie*, pe malul lacului Babadag. Urmele de locuire au fost identificate pe o terasă cu o înălțime de 4-5 m, limita de est și sud-est fiind marcată de o vale cu malurile abrupte (fig. 3).

Tipul cercetării: situl a fost sondat în anii '70 de Andrei Opaț, rezultatele rămânând din păcate inedite. În anul 2017, cu ocazia unor cercetări de suprafață, au fost identificate pe lângă numeroase fragmente ceramice de epocă romană și vestigii din perioada timpurie a epocii fierului.

3. Enisala-Cetatea medievală

Localizare: așezarea este situată pe dealul calcaros denumit *Gras*, la aproximativ 1 km NE de localitatea Enisala, loc pe care se află și ruinele cetății medievale cu același nume. Promontoriul este

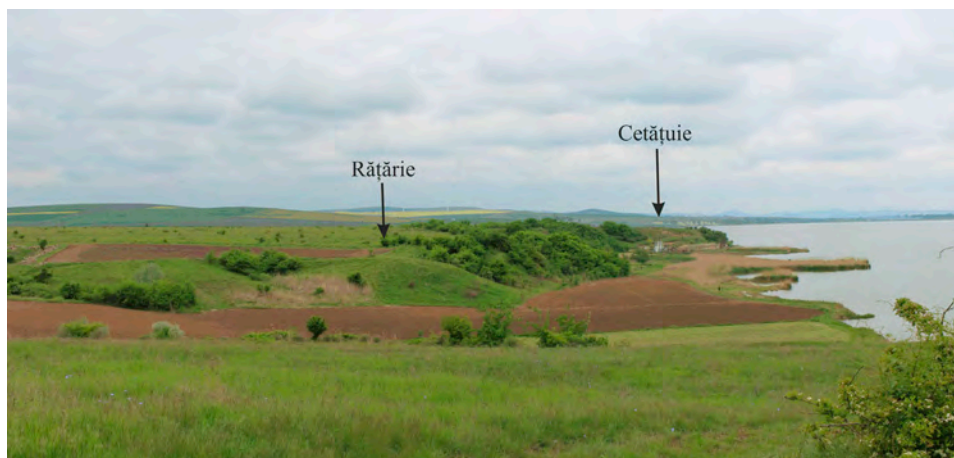

FIG. 3. Imagine dinspre est asupra așezării de la Babadag-Rătărie.

FIG. 3. View from the east on the settlement from Babadag-Rătărie.

deosebit de abrupt, accesul fiind foarte greu din toate direcțiile. Acesta se află în imediata apropiere a lacurilor Razim și Babadag (fig. 4/1, 2, 5).

Tipul cercetării: cercetările arheologice sistematice au avut ca obiectiv cetatea medievală. Săpăturile s-au efectuat în anii: 1939, 1963-1964, 1976-1986, 1991-1999.

Date privind stratigrafia sitului: stratul de cultură hallstattian apare între adâncimile de 0,20-0,40 m, mai rar între 0,70-0,90 m, suprapunând în unele locuri direct stâncă și conține ceramică, bucăți de lut ars cu impresiuni de stuf sau nuiele, cenușă și cărbuni etc.

Amenajări de habitat: în secțiunile I, IV și Caseta A au fost descoperite resturile a două locuințe de suprafață. Informații mai amănunțite dispunem despre L. I. Aceasta avea o formă aproape rectangulară, cu dimensiunile de 3,5×5,0 m, deoarece a fost făcută din lut galben bătătorit direct pe stâncă, iar pe latura de ENE era situată vatra de formă rectangulară cu o suprafață de circa 1 mp (fig. 4/3, 4).

Materialul arheologic: lotul de materiale arheologice este destul de restrâns, tipologic ilustrând principalele categorii ceramice: vase bitronconice, cești, străchini și vase de bucătărie. Acestora li se adaugă un nasture din bronz, câteva obiecte din piatră și os și o fusaiolă (fig. 5).

Bibliografie: Dragomir 1972-1973; Dragomir 1974, 133.

4. Enisala-Fermă

Localizare: pe malul lacului Babadag, la 2 km nord-vest de marginea vestică a localității Enisala, unde se află o fermă amenajată pe locul vechilor construcții agricole din perioada comunistă (fig. 7/3).

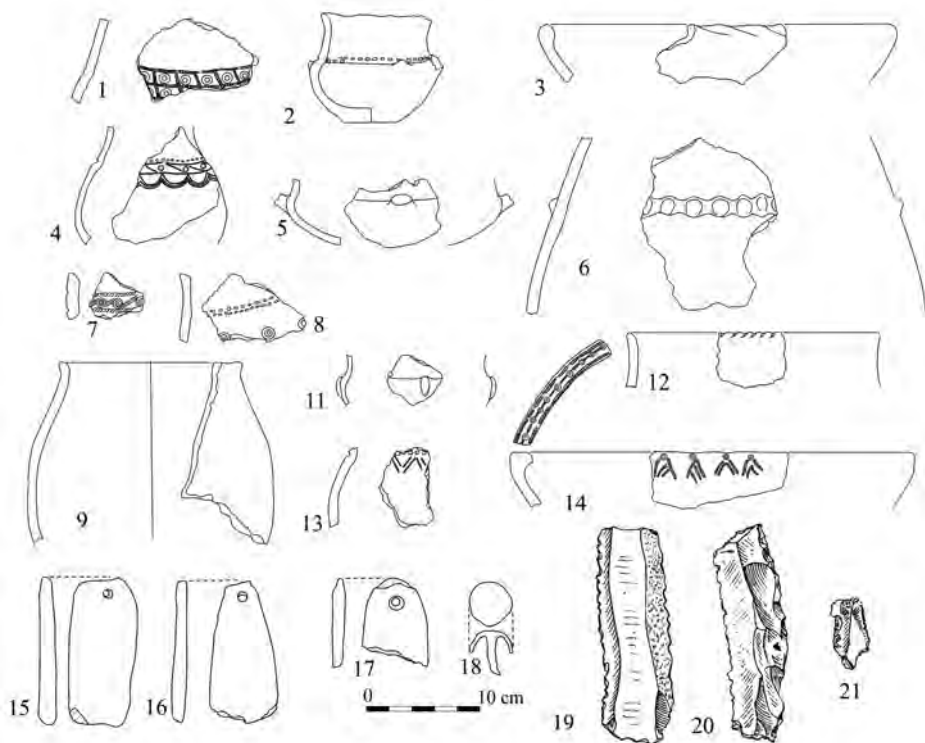
Tipul cercetării: cercetare de suprafață în anul 2017.

Materialul arheologic: pe suprafața sitului au fost descoperite fragmente ceramice romane și hallstattiene. Primei epoci a fierului i-au fost atribuite multe fragmente ceramice atipice lustruite, dar și o serie de fragmente ce proveneau de la străchini, vase bitronconice și cești, cărora li se alătură și un frecător (fig. 6).

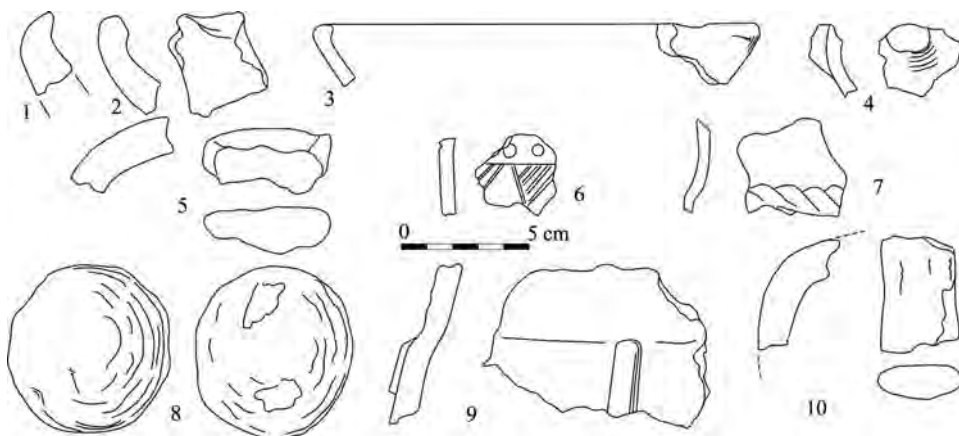
FIG. 4. Enisala-Cetatea medievală. 1 - Vedere dinspre sud; 2 - vedere dinspre nord-vest; 3 - o parte din planul cercetărilor arheologice din anul 1964; 4 - planul cetății medievale; 5 - vedere dinspre vest (de pe situl Enisala-Fermă).

FIG. 4. Enisala-Cetatea medievală. 1 - View from the south; 2 - view from north-west; 3 - the partial plan of the archaeological excavations during 1964; 4 - the plan of the medieval fortification; 5 - view from the west (from the site Enisala-Fermă).

FIG. 5. Enisala-Cetatea medievală. Materiale arheologice atribuite culturii Babadag.

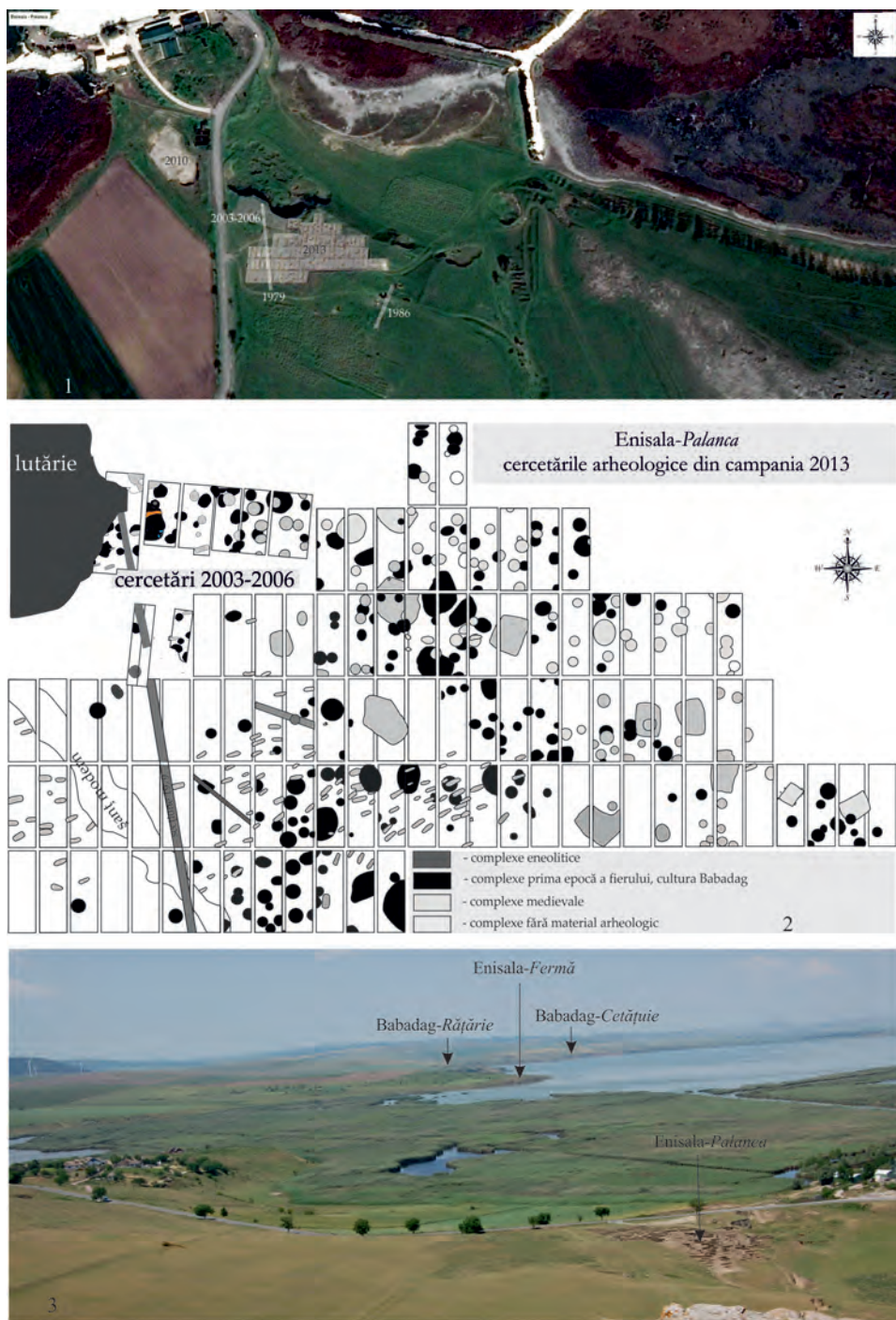
FIG. 5. Enisala-Cetatea medievală. Archaeological finds attributed to the Babadag culture.

FIG. 6. Enisala-Fermă. Materiale arheologice atribuite culturii Babadag.

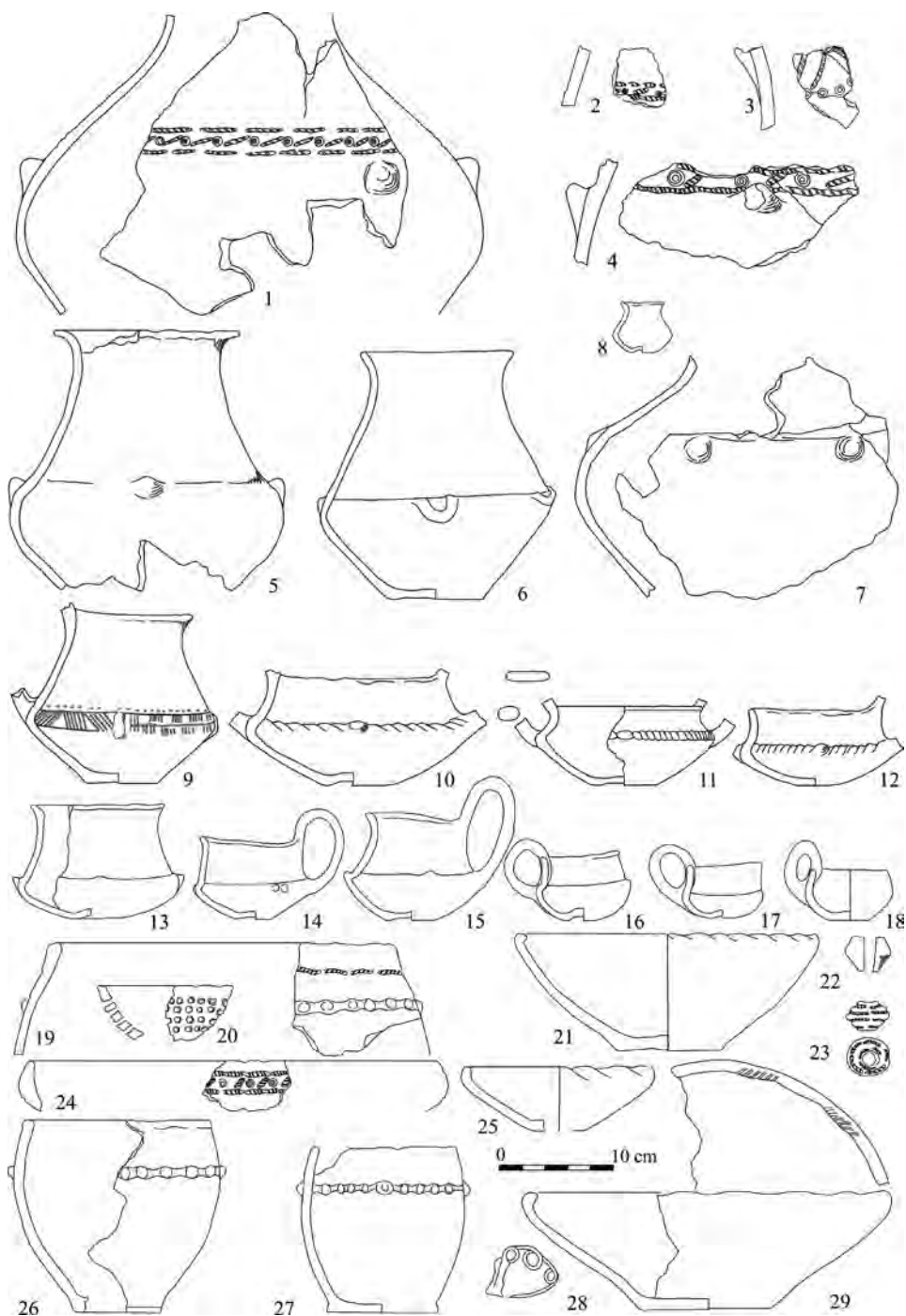
FIG. 6. Enisala-Fermă. Archaeological finds attributed to the Babadag culture.

FIG. 7. Enisala-Palanca. 1 - Imagine de ansamblu asupra sitului; 2 - planul cercetărilor din campania 2013; 3 - imagine dinspre est; 4 - fotografie supra cercetărilor arheologice din anul 2013.

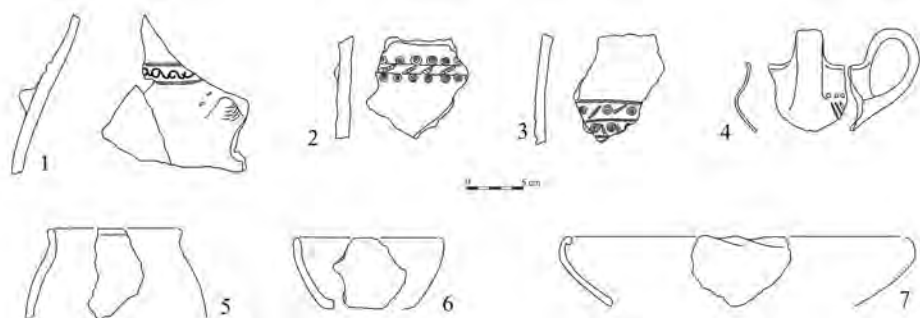
FIG. 7. Enisala-Palanca. 1 - General view of the site; 2 - the plan of the archaeological research for 2013; 3 - view from the east; 4 - view of the archaeological research during the 2013 campaign.

FIG. 8. Enisala-Palanca. 1-21, 24-27, 29 - Ceramică; 22-23 - fusaiole; 28 - fibulă.

FIG. 8. Enisala-Palanca. 1-21, 24-27, 29 - Pottery; 22-23 - spindle-whorls; 28 - brooch.

FIG. 9. Ceramică de tip Babadag descoperită în situl de la Sarichioi-La Bursuci.

FIG. 9. Babadag type pottery from the site Sarichioi-La Bursuci.

5. Enisala-Palanca

Localizare: situl este localizat în vecinătatea vestică a cetății medievale de la Enisala, pe o terasă aflată în zona de contact a lacurilor Razim și Babadag, la 1,5 km nord-est de localitatea modernă.

Tipul cercetării: a avut mai mult un caracter preventiv, situl fiind cercetat în mai multe rânduri: 1969, 1979, 1986, 2003-2006, 2010 și 2013; a fost cercetată o suprafață de peste 7000 m² (fig. 7/1, 2).

Amenajări de habitat: situl de la Palanca este unul dintre cele mai intens cercetate situri ale culturii Babadag, fiind înregistrate un număr mare de gropi și locuințe de tip bordei (fig. 7/2).

Materialul arheologic: este constituit în cea mai mare parte din ceramică. Lotul, publicat în cea mai mare parte, este specific tipologic culturii Babadag. Tot de aici provin numeroase unelte din piatră, fusaiole și o fibulă din bronz (fig. 8).

Bibliografie: Lăzurcă, Mănușu-Adameșteanu 1980; Ailincăi et al. 2011; Ailincăi, Mihail, Constantinescu 2013; Ailincăi, Constantinescu 2008; Ailincăi, Constantinescu 2015.

6. Sarichioi-La Bursuci

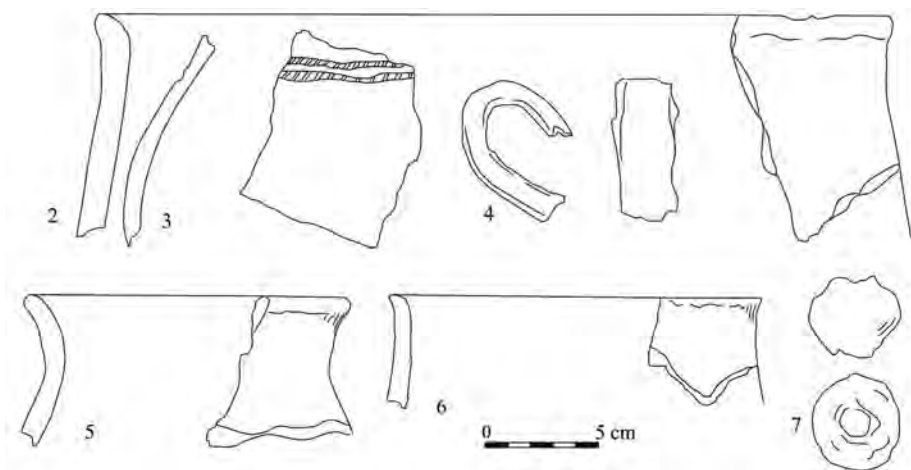
Localizare: punctul La Bursuci se află la aproximativ 2,5 km sud de localitatea Sarichioi (jud. Tulcea), într-o zonă peninsulară delimitată de lacurile Razim și Babadag.

Cercetări arheologice: în situl de la Bursuci au fost întreprinse mai multe campanii arheologice, în anii: 1976, 1978 și 1996. Stratul arheologic este gros de 1,20-1,40 m și este format din două nivele de locuire atribuite fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița, suprapuse de o necropolă încadrată la începutul epocii bronzului.

Complex arheologic: sunt cunoscute date despre două gropi ce conțineau materiale din prima epocă a fierului.

Materiale arheologice: deși puțin, materialul ceramic descoperit este specific culturii Babadag. Acesta provine de la vase bitronconice, cești și străchini (fig. 9).

Bibliografie: Oberländer-Târnoveanu, Oberländer-Târnoveanu 1979; Oberländer-Târnoveanu, Oberländer-Târnoveanu 1980; Lungu, Mănușu-Adameșteanu 1995; Ailincăi, Micu 2006.

FIG. 10. Așezarea din prima epocă a fierului de la Visterna. 1 - Vedere dinspre nord-est; 2-6 - fragmente ceramice; 7 - fusaiolă.

FIG. 10. The settlement from the Early Iron Age from Visterna. 1 - View from north-east; 2-6 - pottery sherds; 7 - spindle-whorl.

7. Sarichioi-La Grădini

Localizare: la S de localitatea Sarichioi, pe malul lacului Razim, pe o distanță de aprox. 2,5 km au fost identificate urmele mai multor locuri preistorice.

Cercetări arheologice: În locul denumit *la Grădină*, situat în limita sudică a satului, în urma unor cercetări de suprafață și a unor sondaje efectuate între anii 1976-1978 și 1988 au fost identificate vestigii atribuite de autori culturilor Noua, Babadag și perioadei elenistice.

Materiale arheologice: fragmentele ceramice atribuite culturii Babadag provin din context secundar și constau în *fragmente de căni cu torți supraînălțate și vase bitronconice.*

Bibliografie: Oberländer-Târnoveanu, Oberländer-Târnoveanu 1980; Mănucu-Adameșteanu, Lungu 1995.

8. Sălcioara-Călugăra

Localizare: la aproximativ 6 km sud-est de cetatea medievală de la Enisala, pe o terasă situată pe malul lacului Razim.

Cercetări arheologice: situl a fost descoperit în anul 2010, ulterior fiind sondat, în 2012, de un colectiv coordonat de V. Lungu și A. Baralis.

Bibliografie: Inedit.

9. Visterna

Localizare: pe o terasă, în nordul localității Visterna (fig. 10/1).

Materiale arheologice: situl a fost semnalat în 2010 de Haralambie Avram. De aici provin câteva fragmente ceramice și o fusaiolă ce pot fi atribuite culturii Babadag (fig. 10/2-7).

Bibliografie: Ailincăi, Mihail, Constantinescu 2013.

DATE DESPRE AMENAJAREA SPAȚIUL LOCUIT

Trebuie mai întâi să observăm că toate siturile identificate sunt dispuse pe terase în apropierea unor surse de apă. Cu excepția așezării de la Visterna, toate zonele alese pentru locuit se aflau pe malul actualelor lacuri Babadag și Razim. Acestea aveau o vizibilitate bună asupra uscatului și apei, cât și asupra celorlalte locuiri. Trebuie să menționăm că siturile numerotate de la 1 la 7 erau astfel dispuse încât acestea erau vizibile reciproc din toate punctele. Siturile 8 și 9 sunt însă vizibile doar din zonele mai înalte, precum *Dealul Gras* (situl 3).

Datele referitoare la suprafețe sunt și destul de inexacte datorită cercetării unor perimetre reduse. Dacă din situl de la Babadag se mai păstrează doar aproape 3 ha, la Enisala-*Palanca* fragmentele ceramice hallstattiene sunt răspândite pe aproximativ 8 ha. Suprafețe de aproximativ 10 ha pot fi presupuse în cazul siturilor nr. 2-3, 6-8 sau 9, în vreme ce locuirea de la

Visterna a fost imposibil de conturat datorită satului contemporan.

Singurul sit cu mai multe niveluri de locuire este cel de la Babadag, unde este documentată și singura amenajare defensivă (fig. 2/1). Locuințele cercetate sunt de cele mai multe ori de dimensiuni modeste și erau probabil asemănătoare bordeielor de astăzi. O locuință de suprafață, cu mai multe camere, a fost cercetată în nivelul 5 de la Babadag (fig. 2/6). Resturile unei alte locuințe sau adăpost de suprafață, de dimensiuni mai reduse, au fost descoperite la Enisala-*Cetate* (fig. 4/3). Pe ansamblu, în jurul structurilor de locuit erau amenajate numeroase gropi și uneori vetre sau cuptoare. În cazul sitului de la *Palanca* se pot observa grupări de locuințe și gropi (fig. 7/2), care pot reprezenta etape sau nuclee diferite de locuire. Tot în așezări se desfășurau o serie de ritualuri funerare, care implicau expunerea – manipularea – depunerea corpurilor/resturilor umane (Ailincăi et al. 2007; Ailincăi, Constantinescu 2015; Ailincăi 2015).

DATE PRIVIND MODUL DE SUBZISTENȚĂ

Datele de care dispunem în prezent indică faptul că cel puțin locuitorii sitului de la Babadag își procurau hrana mai ales în urma creșterii animalelor. Analiza parțială a resturilor faunistice din acest sit evidențiază aportul important de hrană adus de animalele domestice, mai ales cornute mari, dar și ovine, porcine sau cabaline (Haimovici 2008). Mamiferele sălbatice reprezintă și ele un aport important de hrană, reprezentând în jur de 20% din mamiferele identificate. Nemamiferele reprezintă o pondere mai redusă din fauna

analizată (7,34%). Pescuitul a reprezentat cu siguranță o sursă importantă de hrană în condițiile în care cele mai multe așezări sunt în apropierea apei. Pe ansamblul siturilor cu ceramică de tip Babadag au fost identificate specii de apă dulce, precum sturioni, știucă, crap, somn, lin, șalău etc. (Bălășescu et al. 2014).

Datele referitoare la cultivarea plantelor sunt la fel de puține. Tot în așezarea de la Babadag au fost descoperite în diverse contexte (Babadag 1963, Supr. A-III, c. 6-7, -1,55 cm; Supr. A-III, gr. 4; Babadag 1965, Supr. A-II, gr. 13) semințe de grâu (*Triticum dicoccum* și *Triticum cf. sphaerococcum*), orz (*Hordeum vulgare*), mei (*Panicum miliaceum*) sau măcriș (*Rumex acetosa*) (Cârciumaru 1996). Aceștia li se adaugă o serie de unelte folosite în agricultură și în procesarea produselor, precum seceri, râșnițe sau frecătoare (Ailincăi 2013; Ailincăi 2016a). Există și o serie de informații foarte sumare în legătură cu existența unor gropi cu pereții arși, folosite ca locuri de depozitare a cerealelor (Morintz 1987).

Fără îndoială că în așezări se desfășurau și alte activități legate de metalurgia bronzului sau a fierului, olărit, prelucrarea osului și a pietrei sau a produselor animale secundare etc. Toate aceste date, deși destul de sumare, indică o populație stabilă, cu o economie bazată probabil preponderent pe creșterea animalelor.

CRONOLOGIA RELATIVĂ ȘI ABSOLUTĂ A SITURILOR

Încă din 1964, Sebastian Morintz propunea o încadrare cronologică a culturii Babadag cuprinsă între sfârșitul sec. XI și sec. VIII a. Chr., interval în care se delimitau trei faze caracterizate prin folosirea

unor tehnici specifice de aplicare a decorului (Morintz 1964; Morintz 1987).

În ultimii ani am publicat o serie de argumente contradictorii la cronologia lui Morintz. În opinia noastră, principiile folosite de acesta pentru delimitarea celor trei faze de evoluție a așezării și a culturii Babadag reprezintă o imagine eronată a interpretării stratigrafiei din așezarea eponimă. De altfel, inexactitatea acestor caracteristici este subliniată și de situațiile întâlnite și în celelalte așezări ale culturii Babadag (cel puțin cele din Dobrogea), unde cele trei tehnici de ornamentare se asociază în complexe închise. Luând drept studiu de caz așezarea de la Babadag, în condițiile în care aproape tot materialul arheologic a fost prelucrat, putem spune că nu există un nivel caracterizat exclusiv de ceramică decorată cu motive incizate, cum nu există nici unul cu ceramică exclusiv canelată. Așa cum am afirmat și în alte rânduri, în cazul așezării de la Babadag se pot observa din punct de vedere al ornamentării ceramicii, două mari etape. Astfel, dacă în nivelurile inferioare (6 și 5) sunt destul de frecvente motivele executate prin incizie și imprimare, dispuse mai ales în benzi complexe (tip VI, după Ailincăi 2011), prezența acestora se diminuează considerabil, dar nu dispar, în nivelurile 4-1. Folosirea canelurii ca element caracteristic în identificarea etapei târzii este, credem noi, falsă. Acest tip de decor apare aplicat în mică măsură pe vasele bitronconice, dar mai ales pe cești și marginea străchinilor, recipiente care apar în toate nivelurile așezării de la Babadag (Ailincăi 2011; Ailincăi 2013; Ailincăi 2016a; Ailincăi 2016b).

Această diferență se poate observa și în comparație cu alte situri din zonă, cum ar fi cel de la Enisala-Palanca, unde gradul

FIG. 11. Situri din perioada timpurie a epocii fierului în zona lacului Babadag.

FIG. 11. Sites from the Early Iron Age in the area of the Babadag Lake.

de decorare a recipientelor este sub 30%, fiind chiar mai scăzut decât în nivelurile superioare de la Babadag (Ailincăi et al. 2011; Ailincăi, Mihail, Constantinescu 2013; Ailincăi 2013). Mai mult decât atât, această asemănare stilistică este confirmată și de elemente de cronologie absolută. În acest sens putem invoca fibula descoperită la Enisala-Palanca în 1979 (fig. 8/28), care indică cel mai probabil o datare în sec. VIII a. Chr. (Sapouna-Sekellarakis 1978).

Mai mult decât atât, în ultimii ani au fost realizate o serie de datări ^{14}C , atât în situl de la Babadag, cât și în cel de la Palanca (fig. 11). Un prim set de datări au fost prelevate din cel mai vechi nivel de locuire de la Babadag (Ailincăi et al. în curs de apariție), din Sectorul Cas. 5-9, gropile 42, 44 și 45. Având în vedere cele trei datări, putem considera începutul locuirii de la Babadag ca fiind cuprins, cu o

probabilitate de 95,4%, între 1054 și 854 BC. Calculul limitei de început și a celei de sfârșit indicate de cele trei date indică însă că cele mai exacte date mediane sunt 999 BC (pentru început) și 924 BC (pentru sfârșit). Acestea arată că prima locuire a sitului de la Babadag poate fi datată destul de sigur pe parcursul sec. X a. Chr. Alte două datări provin din nivelurile mai târzii de la Babadag (Babadag 1977, Supr. R, gr. 501 și Babadag 1987, Supr. C, gr. 14) și indică cu o probabilitate de 95,4% un interval cu prins între 895-797 BC, respectiv 830-791 BC. Pe baza acestor datări, susținute și de celelalte elemente de datare cunoscute, putem presupune o durată de existență a așezării de la Babadag, cel mai probabil între sec. X-IX a. Chr. Pentru așezarea de la Enisala-Palanca au fost efectuate alte două datări (Enisala 2013, A9-4 și B14-11). Acestea indică cu o probabilitate de 95,4% un interval

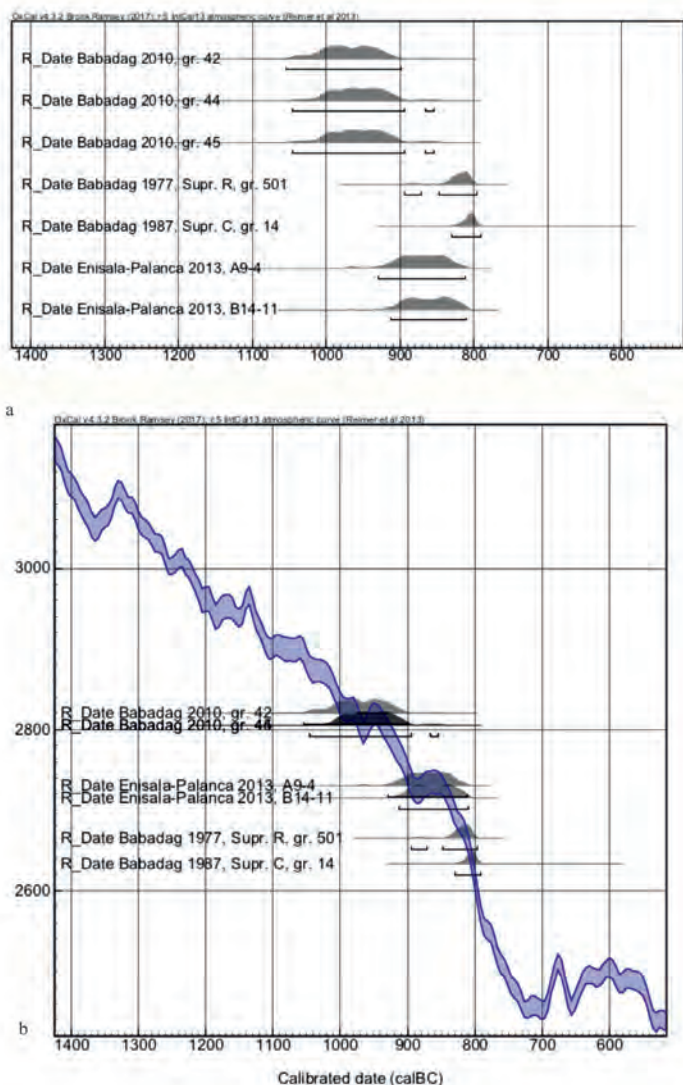

FIG. 12. Modelarea datelor ^{14}C de la Babadag și Enisala.

FIG. 12. The modelling of the ^{14}C data from Babadag and Enisala.

cronologic cuprins între 930-812 BC, respectiv 913-810 BC, reprezentând o secvență cronologică intermediară între datările de la Babadag (fig. 11/a-b).

În concluzie, deși nu avem date relevante pentru toate siturile analizate, putem presupune că acestea au evoluat în linii mari, în intervalul sec. X-IX a.

Chr. Probabil singura secvență cronologică completă o regăsim în așezarea de la Babadag-*Cetățuie*. Dacă locuirea de la Enisala-Palanca poate fi considerată contemporană cu nivelurile 4-1 de la Babadag, în cazul celorlalte locuri este foarte imposibil să stabilim o cronologie mai restrânsă.

CONSIDERAȚII FINALE

Zona studiată de noi a reprezentat fără îndoială un areal ce a oferit condiții de viață propice comunităților umane de la începutul mileniului I a. Chr. Pe o suprafață de aproximativ 200 km² au fost identificate nu mai puțin de nouă locuiri cu ceramică de tip Babadag (fig. 12). Cu excepția celei de la Visterna, aceste locuiri se află pe terase din imediata apropiere a actualelor lacuri Babadag și Razim. Această densitate excepțională, precum și poziționarea lor în zona litorală, ridică o serie de probleme legate de modul de exploatare a resurselor și a teritoriului la începutul mileniului I a. Chr., dar și conexiunea acestor comunități cu evenimente și fenomene istorice importante, precum transmiterea și difuziunea tehnologiei metalurgiei fierului în spațiul nord-balcanic, sau situația politică și demografică a litoralului vest-pontic în pragul colonizării grecești.

Din punct de vedere cronologic aceste situri au existat, în linii mari, în perioada sec. X-IX a. Chr. Singurul obiectiv care a existat de-a lungul întregii perioade este cel de la Babadag-*Cetățuie*. Aici a fost identificată o stratigrafie complexă, cu peste 2 m de depuneri arheologice dar și singurele lucrări ample de fortificare. Astfel de amenajări au necesitat fără îndoială o coordonare și o vastă mobilizare a comunității. Unicitatea sitului de la Babadag dovedește importanța sa în arealul studiat, acesta reprezentând probabil centrul în jurul căruia au fost create celelalte locuiri și de care poate fi legată exploatarea acestui teritoriu timp de aproximativ două secole.

Cercetările efectuate în Delta Dunării și complexul lagunar Razim-Sinoe arată că peisajul a suferit modificări importante de-a lungul timpului (fig. 13) (vezi de

exemplu Vespremeanu-Stroe et al. 2017, cu bibliografia). Toate aceste transformări ale mediului înconjurător au afectat fără îndoială și numeroasele comunități umane care au trăit în această zonă (Carozza et al. 2012; Micu et al. 2012; Micu et al. 2016). Formarea *complexului lagunar Razim-Sinoe* este legată direct de geneza și evoluția Deltei Dunării, ca rezultat al interacțiunii dintre oscilațiile Mării Negre și aluviunile Dunării. Practic, în ultimii 8000 de ani, zona a evoluat de la lunca râurilor Telița și Taița, la zonă mlăștinoasă cu lacuri de apă dulce și apoi golf marin care a fost închis treptat de barierele costiere asociate lobilor deltaici, devenind lagună deschisă și ulterior închisă. Probabil în perioada timpurie a epocii bronzului, pe fondul unei stabilizări a nivelului Mării Negre și a începutului sedimentării rapide, spre sud, a aluviunilor lobului Sfântu Gheorghe (Preoteasa et al. 2018) începe închiderea treptată a golfului. Acest proces era în desfășurare la începutul mileniului I a. Chr., din acest motiv putem considera că așezările de la Babadag, Enisala, Sarichioi dar și cele contemporane de la Capul Dolojman (*Orgame-Argamum*) (Ailincăi, Mirițoiu, Soficar 2003) sau *Istros* erau situate pe malul unei lagune deschise la Marea Neagră.

Această poziționare i-a făcut pe unii cercetători să presupună conectarea acestor comunități la drumurile comerciale maritime. Datele de care dispunem par să contrazică oarecum aceste ipoteze. Astfel, în concluziile unui articol dedicat începutului folosirii fierului pe teritoriul României, N. Boroffka propunea ca ipoteză de lucru posibilitatea pătrunderii tehnologiei metalurgiei fierului, din Grecia, pe cale maritimă de-a lungul coastei Mării Negre, prin Dobrogea și mai departe

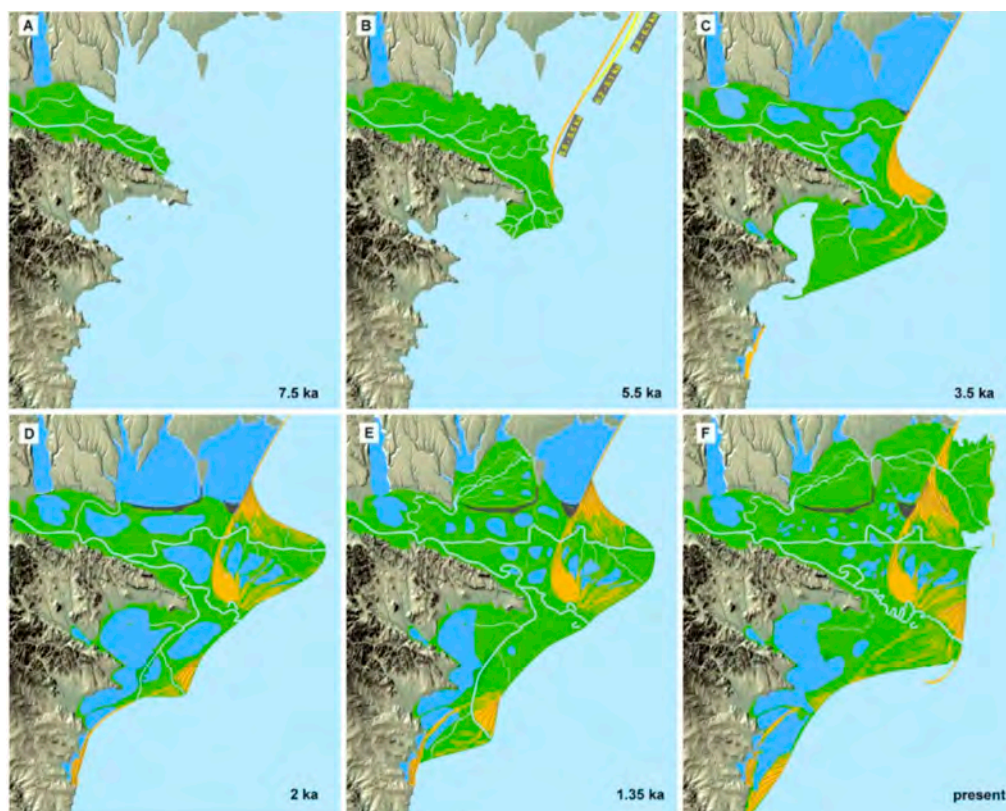

FIG. 13. Etapele succesive ale evoluției Deltei Dunării (după Vespremeanu-Stroe et al. 2017).

FIG. 13. The succession of the phases of evolution for the Danube Delta (after Vespremeanu-Stroe et al. 2017).

spre Transilvania (Boroffka 1987, 61). Singurele obiecte de fier din spațiul studiat provin din așezarea de la Babadag. Deși o parte din informațiile referitoare la contextul descoperirii s-au pierdut, se pare că obiectele de fier de la Babadag provin exclusiv din nivelurile superioare ale așezării și pot fi datate cel mai probabil începând cu sec. IX a. Chr., infirmând cel puțin decamdată ipoteza cercetătorului german, în condițiile în care unele descoperiri, precum cele de la Sboryanovo, par a fi mai timpurii (Stoyanov 1997).

Un alt scenariu destul de disputat este cel al populației autohtone în timpul colonizării grecești. Un contact dintre cele două civilizații nu este în momentul de față demonstrat. Noile date ^{14}C indică sfârșitul culturii Babadag probabil încă de la sfârșitul sec. IX sau începutul sec. VIII a. Chr. Descoperirile de tip Babadag sau contemporane acestei culturi din unele colonii grecești precum *Orgame* (Ailincăi et al. 2003), *Istros*³ sau *Mesambria* (Alexandrescu, Morintz 1982, 47 și urm.) indică un nivel de locuire pre-colonial al comunităților care decorau ceramica prin

3 Material de tip Babadag, descoperit la Histria, ne-a fost arătat de către dr. C. Domăneanțu.

imprimare. Nu știm în ce context și-au încheiat existența aceste locuiri, cert este că până la venirea primilor coloniști greci, la mijlocul sec. VII a. Chr., în zona litorală și în interiorul Dobrogei nu avem documentată nicio dovadă a locuirii umane.

Problematica apariției și dispariției acestor comunități rămâne deschisă. Ele au apărut în zona studiată cel mai probabil la începutul sec. X a. Chr. într-un mediu cu foarte puține urme de locuire din perioada anterioară. Din cele de mai sus reiese destul de clar că pentru o mai bună exploatare a resurselor, în jurul așezării de la

Babadag s-a dezvoltat o rețea de alte locuiri. Această situație indică și existența unei ierarhii și a unor structuri organizatorice. În ciuda vecinătății cu Marea Neagră, nu avem date privitoare la exploatarea resurselor marine și nici de existență a unor căi comerciale maritime. Urmele de locuire ale comunităților care au creat ceramica de tip Babadag pot fi datate până spre prima parte a sec. VIII a. Chr., iar până la venirea primilor coloniști greci urmează o altă perioadă cu o prezență umană foarte redusă, cel puțin din punct de vedere al vestigiilor arheologice.

BIBLIOGRAFIE

- Ailincăi 2011:** S.C. Ailincăi, Ceramica din siturile culturii Babadag. Cu privire specială asupra descoperirilor din Dobrogea. Peuce S.N. IX, 2011, 55-178.
- Ailincăi 2013:** S.C. Ailincăi, Începuturile epocii fierului în Dobrogea. SCIVA 64/3-4, 2013, 223-292.
- Ailincăi 2015:** S.C. Ailincăi, Trăind cu morții. Însmormântări în așezările de la începutul epocii fierului între Balcani, Tisa și Nistru (Cluj-Napoca 2015).
- Ailincăi 2016a:** S.C. Ailincăi, Before the Greeks. The Early Iron Age in Dobrudja. In: (Eds. F. Gogăltan, C. Cordoș) Prehistoric Settlements: Social, Economic and Cultural Aspects. Seven Studies in the Carpathian area (Cluj-Napoca 2016), 201-236.
- Ailincăi 2016b:** S.C. Ailincăi, Analysis and interpretation of Babadag pottery decorating style. In: (Eds. A. Zanoci, E. Kaiser, M. Kashuba, E. Izbitser, M. Băț) Mensch, Kultur und Gesellschaft von der Kupferzeit bis zur Frühen Eisenzeit im Nördlichen Eurasien (Chișinău 2016), 337-346.
- Ailincăi, Adamescu, Mihail 2014:** S. C. Ailincăi, A. Adamescu, F. Mihail, Noi date despre începuturile epocii fierului la Dunărea de Jos. Așezarea de la Vânători-La Jolică, jud. Galați. SCIVA 65/1-2, 2014, 5-48.
- Ailincăi, Constantinescu 2008:** S.C. Ailincăi, M. Constantinescu, O groapă cu oseminte umane descoperită în așezarea culturii Babadag de la Enisala-Palanca. In: (Eds. S.C. Ailincăi, C. Micu, F. Mihail) Omagiu lui Gavrilă Simion la a 80-a aniversare (Constanța 2008), 121-131.
- Ailincăi, Constantinescu 2015:** S.C. Ailincăi, M. Constantinescu, Living with the dead. Burials in Early Iron Age settlement at Enisala-Palanca, Tulcea county (South-Eastern Romania). Sprawozdania Archeologiczne 67, 2015, 221-244.
- Ailincăi, Micu 2006:** S.C. Ailincăi, C. Micu, L'habitation du premier Âge du Fer de l'établissement de Sarichioi « La Bursuci » (dép. de Tulcea). Pontica 39, 2006, 65-73.
- Ailincăi, Mihail, Constantinescu 2013:** S.C. Ailincăi, F. Mihail, M. Constantinescu, Așezarea din prima epocă a fierului de la Enisala-Palanca. Cercetările arheologice din 2010. In: (Eds. S.C. Ailincăi, A. Țârlea, C. Micu) Din preistoria Dunării de Jos. 50 de ani de la începutul cercetărilor de la Babadag (1962-2012). Actele conferinței „Lower Danube Prehistory. 50 Years of Excavations at Babadag, Tulcea, September 20th-22th (Brăila 2013), 387-460.

- Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2003:** S.C. Ailincăi, N. Mirițoiu, A. Soficaru, O groapă cu oseminte umane atribuită culturii Babadag descoperită în nivelul precolonial de la Orgame (com. Jurilovca, jud. Tulcea). *ArhMold* 26, 2003, 307-324.
- Ailincăi et al. 2006:** S.C. Ailincăi, G. Jugănar, A.C. Țârlea, M. Vernescu, Early Iron Age Complexes with Human Remains from the Babadag Settlement. *Peuce* S.N. III-IV, 2005, 77-108.
- Ailincăi et al. 2011:** S.C. Ailincăi, G. Jugănar, A.C. Țârlea, F. Mihail, M. Vernescu, A. Ailincăi, Noi date referitoare la așezarea culturii Babadag de la Enisala-Palanca, com. Sarichioi, jud. Tulcea. Cercetările arheologice din perioada 2003-2006. *Revista Arheologică* s.n. 7/1-2, 2011, 157-199.
- Ailincăi et al. (în curs de apariție):** S.C. Ailincăi et al., Once again on the Early Iron Age Cronology at Lower Danube. New Radiocarbon data from Babadag. In: *Ancient Thrace: Myth and Reality*. 13th International Congress of Thracology, Kazanlak 2017.
- Baraschi, Cantacuzino 1980:** S. Baraschi, Gh. Cantacuzino, Cercetările arheologice de la Enisala (1976). *Peuce* VIII, 1980, 459-471.
- Bălășescu et al. 2014:** A. Bălășescu, V. Radu, M. Constantinescu, S.C. Ailincăi, Animal exploitation in Babadag culture. Satu Nou-Valea lui Voicu site (Oltina, Constanța county). *Dacia* N.S. 59, 2014, 227-240.
- Boroffka 1987:** N. Boroffka, Folosirea fierului în România de la începuturi până în sec. VIII î.e.n. *Apulum* 24, 1987, 55-78.
- Carozza et al. 2012:** J.-M. Carozza, C. Micu, F. Mihail, L. Carozza, Landscape change and archaeological settlements in the lower Danube Valley and delta from early Neolithic to Chalcolithic time: a review. *Quaternary International* 261, 21-31.
- Cârciumaru 1996:** M. Cârciumaru, *Paleoetnobotanica. Studii în preistoria și protoistoria României* (Iași 1996).
- Dragomir 1973:** I.T. Dragomir, Cetatea medievală de la Enisala. Unelte, arme și obiecte de podoabă. *Danubius* 6-7, 1972-1973, 29-48.
- Dragomir 1974:** I.T. Dragomir, Descoperiri hallstattiene în incinta cetății medievale Enisala. *SCIVA* 25/1, 1974, 131-136.
- Haimovici 2008:** S. Haimovici, Studiul materialului arheozoologic din așezarea hallstattiană de la Babadag. *Peuce* S.N. VI, 2008, 149-164.
- Iosipescu, Iosipescu 2004:** R. Iosipescu, S. Iosipescu, Ștefan cel Mare și Dobrogea de Nord în vremea marelui război cu imperiul otoman. In: Ștefan cel Mare și Sfânt. *Atlet al credinței creștine* (Putna 2004), 307-322.
- Jugănar 2005:** G. Jugănar, *Cultura Babadag, I* (Constanța 2005).
- Jugănar, Ailincăi 2003:** G. Jugănar, S. Ailincăi, Noi date referitoare la fortificația așezării hallstattiene de la Babadag (jud. Tulcea). *Peuce* S.N. I, 2003, 51-62.
- Jugănar, Ailincăi, Țârlea 2004:** G. Jugănar, S. Ailincăi, A. Țârlea, Noi considerații privind fibulele descoperite în aria culturii Babadag. In: (Eds. I. Căndea, V. Sîrbu, M. Neagu) *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani* (Brăila 2004), 131-137.
- Lăzarcă, Mănușu-Adameșteanu 1980:** E. Lăzarcă, Gh. Mănușu-Adameșteanu, Noi descoperiri arheologice la Enisala, jud. Tulcea. *MCA* XIV, 1980, 146-156.
- Lungu, Mănușu-Adameșteanu 1995:** V. Lungu, Gh. Mănușu-Adameșteanu, Săpături arheologice de salvare pe teritoriul comunei Sarichioi. *Peuce* XI, 1995, 339-362.
- Micu et al. 2012:** C. Micu, S. Ailincăi, A. Stănică, L'occupation ancienne du delta du Danube: l'apport de l'archéologie. In: (Eds. L. Carozza, C. Bem, C. Micu) *Société et environnement dans la zone du bas Danube – (1) Dobroudja* (Iași 2012), 235-243.
- Micu et al. 2016:** C. Micu, S.C. Ailincăi, L. Carozza, A. Stănică, Danube Delta Biosphere Reserve: archaeological patrimony. *Scientific Annals of the Danube Delta Institute* 22, 2016, 61-73.

- Morintz 1964:** S. Morintz, Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas Danube a la lumière des fouilles de Babadag. Dacia N.S. 8, 1964, 101-118.
- Morintz 1986:** S. Morintz, Săpăturile de la Babadag, 1973-1974, 1977-1981. MCA, 1986, 58-64.
- Morintz 1987:** S. Morintz, Noi date și probleme privind perioadele hallstattiană timpurie și mijlocie în zona istro-pontică (Cercetările de la Babadag). Thraco-Dacica 8/1-2, 1987, 39-71.
- Morintz, Anghelescu 1970:** S. Morintz, N. Anghelescu, O nouă cultură a epocii bronzului în România. Cultura de tip Coslogeni. SCIVA 21/3, 1970, 333-415.
- Morintz, Jugănar 1995:** S. Morintz, G. Jugănar, Raport privind săpăturile arheologice efectuate în Sectorul V al așezării hallstattiene de la Babadag (1991-1992). Peuce XI, 1995, 177-202.
- Morintz, Jugănar, Munteanu 1995:** S. Morintz, G. Jugănar, M. Munteanu, Așezarea din prima epocă a fierului de la Babadag. In: Cercetări arheologice în aria nord-tracă, 1 (București 1995), 222-235.
- Oberländer-Târnoveanu, Oberländer-Târnoveanu 1979:** E. Oberländer-Târnoveanu, I. Oberländer-Târnoveanu, Așezarea neolitică și necropola de la Sarichioi (județul Tulcea) (Campania 1978). Raport preliminar. MCA XIII, 1979, 59-70.
- Oberländer-Târnoveanu, Oberländer-Târnoveanu 1980:** I. Oberländer-Târnoveanu, E. Oberländer-Târnoveanu, Aspecte ale civilizației geto-dacice din Dobrogea în lumina cercetărilor din așezarea de la Sarichioi (sec. IV-II î.e.n). Peuce VIII, 1980, 77-142.
- Preoteasa et al. 2018:** L. Preoteasa, A. Vespremeanu-Stroe, C. Panaiotu, S. Rotaru, L. Țuțuianu, T. Sava, I. Bîrzescu, D. Dimofte, G. Sava, D.A. Mirea, S. Ailincăi, Neolithic to modern period palaeogeographic transformation in the Enisala-Babadag region. Quaternary International (în curs de apariție).
- Sapouna-Sekellarakis 1978:** E. Sapouna Sekellarakis, Die Fibeln der Griechischen Inseln. Prähistorische Bronzefunde 14, 4 (München 1978).
- Stoyanov 1997:** T. Stoyanov, Early Iron Age Necropolis. Sboryanovo, I (Sofia 1997).
- Ștefan et al. 1954:** Gh. Ștefan, Gr. Florescu, V. Canarache et al., Șantierul arheologic Histria (r. Histria, reg. Constanța). SCIV 5/1-2, 1954, 69-122.
- Vespremeanu-Stroe et al. 2017:** A. Vespremeanu-Stroe, F. Zăinescu, L. Preoteasa, F. Tătui, S. Rotaru, C. Morange, M. Stoica, J. Hanganu, A. Timar-Gabor, I. Cărdan, N. Piotrowska, Holocene evolution of the Danube delta: An integral reconstruction and a revised chronology. Marine Geology 388, 2017, 38-61.
- Vulpe 1955:** R. Vulpe, Cercetări în teritoriul rural al Histriei, în Șantierul arheologic Histria. SCIV 6/3-4, 1955, 541-551.

Dr. Sorin-Cristian Ailincăi, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea, România, e-mail: sailincai@gmail.com

Dr. Adrian Adamescu, Muzeul de Istorie „Paul Păltânea”, Galați, România.

Dr. Florian Mihail, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea, România.

Dr. Cristian Micu, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea, România.

Dr. Aurel-Daniel Stănică, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea, România.

Dr. Alexandra Țârlea, Facultatea de Istorie, Universitatea București, România.

Vârfuri de săgeți „de tip scitic” în mediul cultural Ferigile (tumulul 10 de la Valea Stânii)

Dragoș Măndescu

Rezumat

Articolul prezintă o descoperire unică din necropola de incinerare din prima epocă a fierului de la Valea Stânii, comuna Țițești, județul Argeș (zona centrală a României, la sud de Carpați). În unicul mormânt din tumulul 10 (cercetat în 2016) au apărut, pentru prima oară atestate în mediul cultural Ferigile, săgeți din bronz aparținând unor variante diferite, cu două și trei aripioare și cu trei muchii. Nu mai puțin de 30 astfel de vârfuri de săgeți, unele dintre ele cu spin (14 exemplare, cu două și trei aripioare), erau depuse împreună cu alte circa 10 vârfuri de săgeți triunghiulare, aplatizate, din fier, aparținând cunoscutului tip Ferigile („sudate” între ele în urma ruginirii), laolaltă cu cenușă, cărbune și câteva oase calcinate. Astfel, contemporaneitatea dintre cele două grupe de săgeți (cele „scitice” de bronz și cele din fier, de tip Ferigile) este demonstrată, ca și faptul că comunitățile Ferigile nu erau atât de conservatoare în privința acestui tip de săgeată, oricum, cel puțin nu în măsura bănuită până acum. Vârfurile de săgeți de la Valea Stânii sunt determinate tipologic prin raportarea la analogiile furnizate de diferite spații și grupuri culturale (mormintele culturii scitice timpurii din nordul Mării Negre și din zona de silvostepă, grupul cultural podolian de vest, grupul Ciurbrud din Transilvania, cercul cultural est-hallstattian etc.). De asemenea, datarea acestui lot în a doua jumătate a sec. VII a. Chr. (cel mai probabil numai în al treilea sfert al sec. VII a. Chr. ±650-625) ridică unele probleme de cronologie, ce pot avea implicații semnificative asupra datării generale a grupului Ferigile.

Cuvinte-cheie: grupul Ferigile, vârfuri de săgeți, cimitirul de la Valea Stânii, tipologie, cronologie, sec. VII a.Chr., ceramică Ferigile-Sud, zăbală de tip Szentes-Vekerzug.

Abstract

The paper deals with a unique find from the Early Iron Age incineration necropolis from Valea Stânii, Țițești commune, Argeș County (mid-Romania, South of Carpathians). In the single grave under barrow 10 (explored in 2016) appeared for the first time attested in the Ferigile group the bronze arrowheads belonging to some different variants, leaf-shaped, trefoil and triangular cross-section blade. Not less than 30 such arrowheads, some of them barbed (14 exemplars, trefoil and leaf-shaped), were deposited together with a “soldered” bulk composed by another around 10 thin, flat, and triangular iron copies belonging to the well-known Ferigile type arrowhead, along with ash, charcoal and few calcined bones. Thus, the contemporaneity between the two great types of arrows (bronze “Scythian” and iron Ferigile one) is demonstrated, as well as the fact that the Ferigile communities were not so conservative about this type of weapon, anyway, at least not in the manner and extent that were suspected so far. The arrowheads from Valea Stânii are typologically determined by reference to the analogies provided by different spaces and cultural groups (the tombs of early Scythian culture North of the Black Sea and from forest-steppe zone, West Podolian cultural group, Ciurbrud group in Transilvania, East-Hallstattian cultural zone etc.). The dating of this batch of arrowheads in the second half of the 7th century BC (most likely only in the third quarter of the 7th century BC, ±650-625) rises some chronological issues that may have significant implications for the general dating of the Ferigile cultural group.

Keywords: Ferigile group, arrowheads, Valea Stânii cemetery, typology, chronology, 7th c. BC, Ferigile-Sud pottery, Szentes-Vekerzug type horse bit.

Necropola din prima epocă a fierului de la Valea Stânii (comuna Țițești, jud. Argeș) se află situată în partea central-sudică a României, în zona dealurilor subcarpatice, pe terasa nordică a râului Argeșel (afluent al Râului Târgului). După o primă descoperire întâmplătoare a unui mormânt de incinerare în urnă cu capac, făcută în 1994 (Boroffka 1995, 105, fig. 4), și după alte câteva cercetări de suprafață desfășurate sporadic în perioada 2007-2013, am început în toamna anului 2014 cercetarea arheologică sistematică a acestui sit. Este vorba de o necropolă de incinerare alcătuită din circa 40 de tumuli aplatizați, cu manta din bolovani de râu, din care, până în prezent (campania 2018), au fost cercetați 19. Ritul funerar, elementele de ritual, cea mai mare parte din inventarul funerar (în special ceramica, dar și podoabele și piesele de armament) sunt caracteristice grupului cultural Ferigile, necropola de la Valea Stânii fiind de altfel situată în arealul principal al acestui grup (Măndescu 2016, 153-180). Cu toate acestea, uniformitatea aparentă a „modelului Ferigile” ce pare a caracteriza această necropolă este din ce în ce mai consecvent tulburată de apariția unor elemente străine de inventar funerar, cu totul atipice mediului cultural hallstadian de la poalele Carpaților Meridionali (Măndescu et al. 2017, 7-48; Măndescu 2018, 117; Măndescu et al. 2018, 26-27).

Asupra unui astfel de element ne propunem să stăruim în cele ce urmează, și anume asupra unui lot de săgeți descoperit în mormântul adăpostit de tumulul 10, complex situat în zona nord-estică a cimitirului (fig. 1) și explorat în cea mai mare parte în campania anului 2016 (Măndescu 2017a, 153). Tumulul 10 avea cel mai mare diametru întâlnit până acum la Valea Stânii, de circa 11 m, dar pietrele

ce alcătuiau mantaua, așezate compact pe trei rânduri, erau de dimensiuni ceva mai mici decât cele îndeobște întâlnite la ceilalți tumuli (existând însă în structura mantalei și unii bolovani foarte mari, de 50-60 cm în diametru).

Împreună cu tumulii 6-9, tumulul 10 făcea parte dintr-o aglomerare de complexe funerare (cluster), aspect specific, de altfel, pentru modul de dispunere a tumulilor în ansamblul necropolei de la Valea Stânii. Era amplasat imediat la est de tumulul 9, alipit de acesta, iar un mic spațiu liber îl despărțea la vest de tumulul 8 (fig. 2). Aflat în conexiune cu tumulul 9, tumulul 10 este însă mai recent, având mantaua mai înaltă și mult mai bine conturată. De altfel, s-a putut constata și stratigrafic că pietre din mantaua tumulului 10 suprapuneau ușor zona mantalei tumulului 9. În zona de tangență dintre cei doi tumuli, mantaua tumulului 10 era foarte bine conturată, continuu, pe când cea a tumulului 9 era discontinuă, rarefiată, cu urme evidente de demontare.

Printre pietrele din zona de nord-vest a mantalei tumulului 10 a apărut un fragment de zăbală (o psalie) din fier. Mormântul a fost descoperit în zona centrală a tumulului, fiind de incinerare (arderea în altă parte) cu depunerea oaselor calcinate (foarte puține) pe solul antic, eventual într-o ușoară alveolă (fig. 3). Mormântul se înfățișa ca o pată de cenușă și cărbune, de circa 0,7×0,5 m, orientată est-vest, cu o grosime de 10-15 cm, între -0,3 și -0,4/-0,45 m adâncime, în care se aflau laolaltă puține oase calcinate și ceramică foarte fragmentată, o aplică de harnașament din bronz cu verigă de prindere, un pumnal de fier, câteva mărgelice mici din caolin, 30 vârfuri de săgeți din bronz întregi și fragmentare cu două

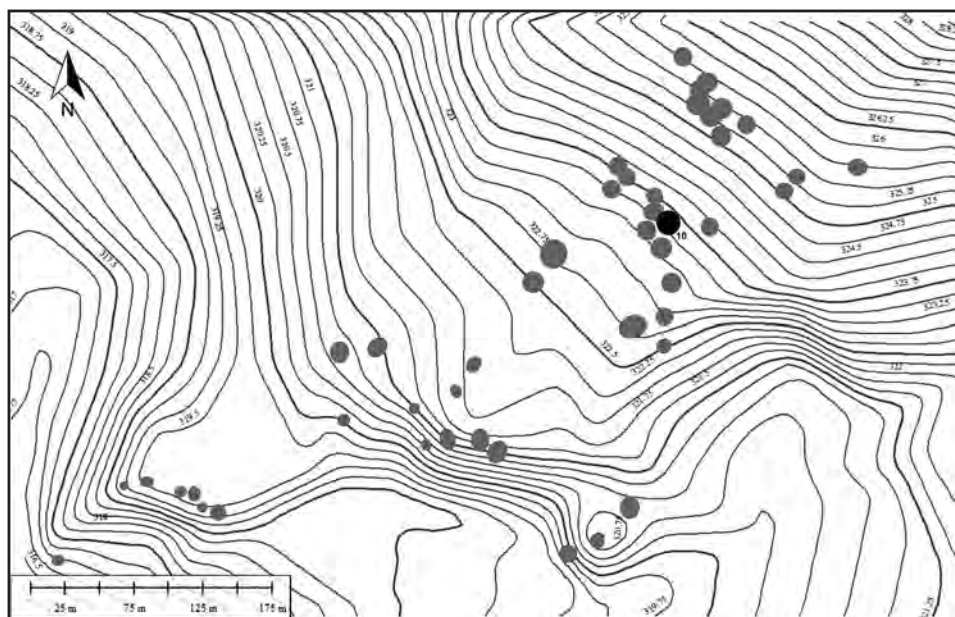

FIG. 1. Tumulul 10 pe planul necropolei de la Valea Stânii (stadiul 2018).

FIG. 1. The barrow 10 on Valea Stânii necropolis plan (2018 stage).

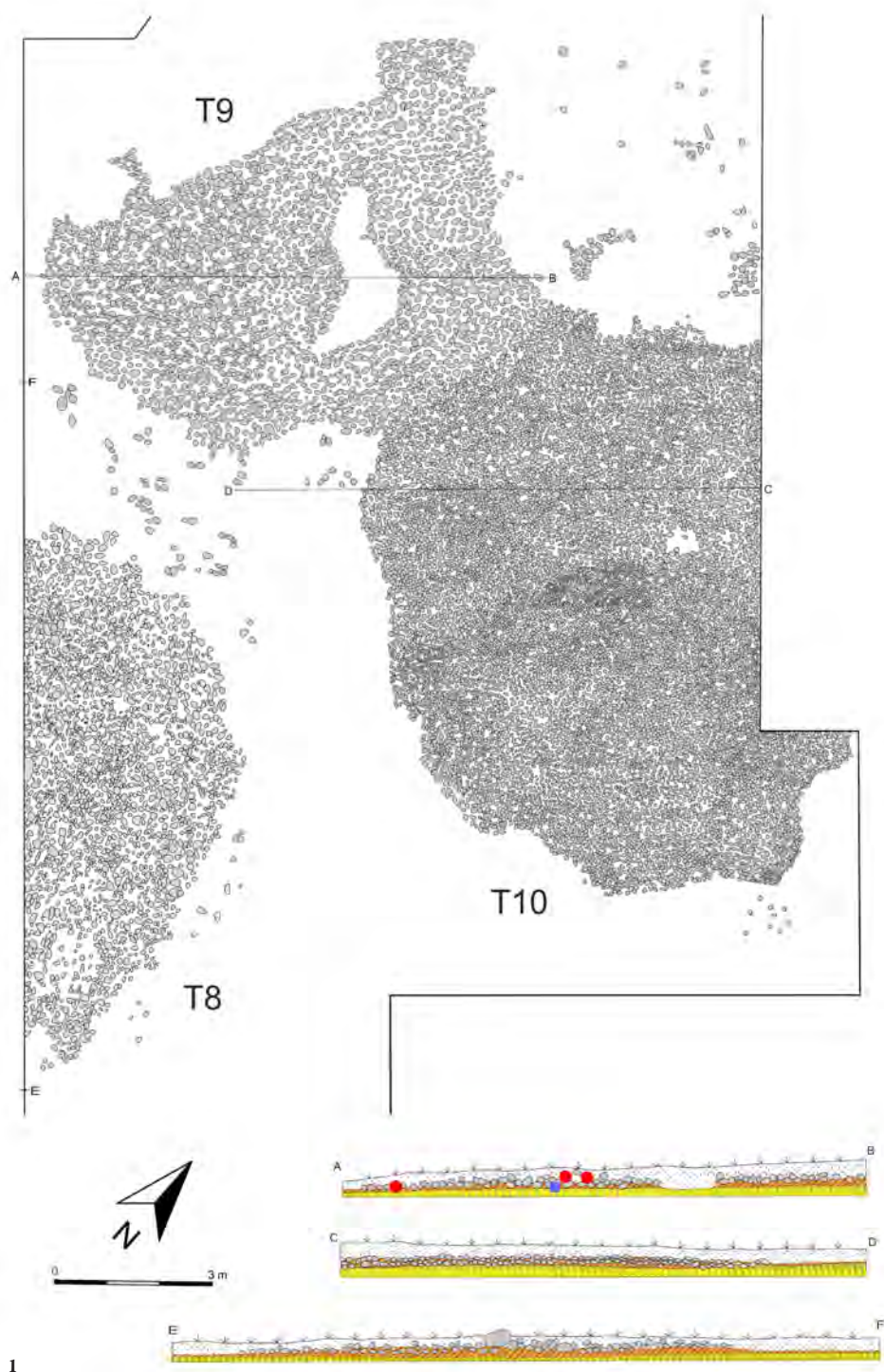
și trei aripioare și cu trei muchii, alte circa 10 vârfuri de săgeți triunghiulare, plate, din fier, suprapuse și prinse între ele în urma ruginirii, precum și câteva piese in-forme din fier, toate acestea fiind trecute prin foc. Zona mormântului era acoperită suplimentar cu pietre mărunte, mult mai mici decât cele ale mantalei.

Vârfurile de săgeți, atât cele din fier cât și cele din bronz, erau așezate laolaltă, compact, într-o mică grămăjoară, orientate, cele din fier, către sud-vest, iar cele din bronz fie către sud-vest, fie către nord-est. Toate prezentând urme de ardere, este cert că nu au fost depuse în mormânt într-o eventuală tolă, ci au fost arse la rug împreună cu cadavrul defunctului, apoi adunate într-un mic recipient de material organic (textil, piele?) și depuse în mormânt alături de celelalte piese de inventar, de cenușa și puținele oase calcinate aduse de la rug.

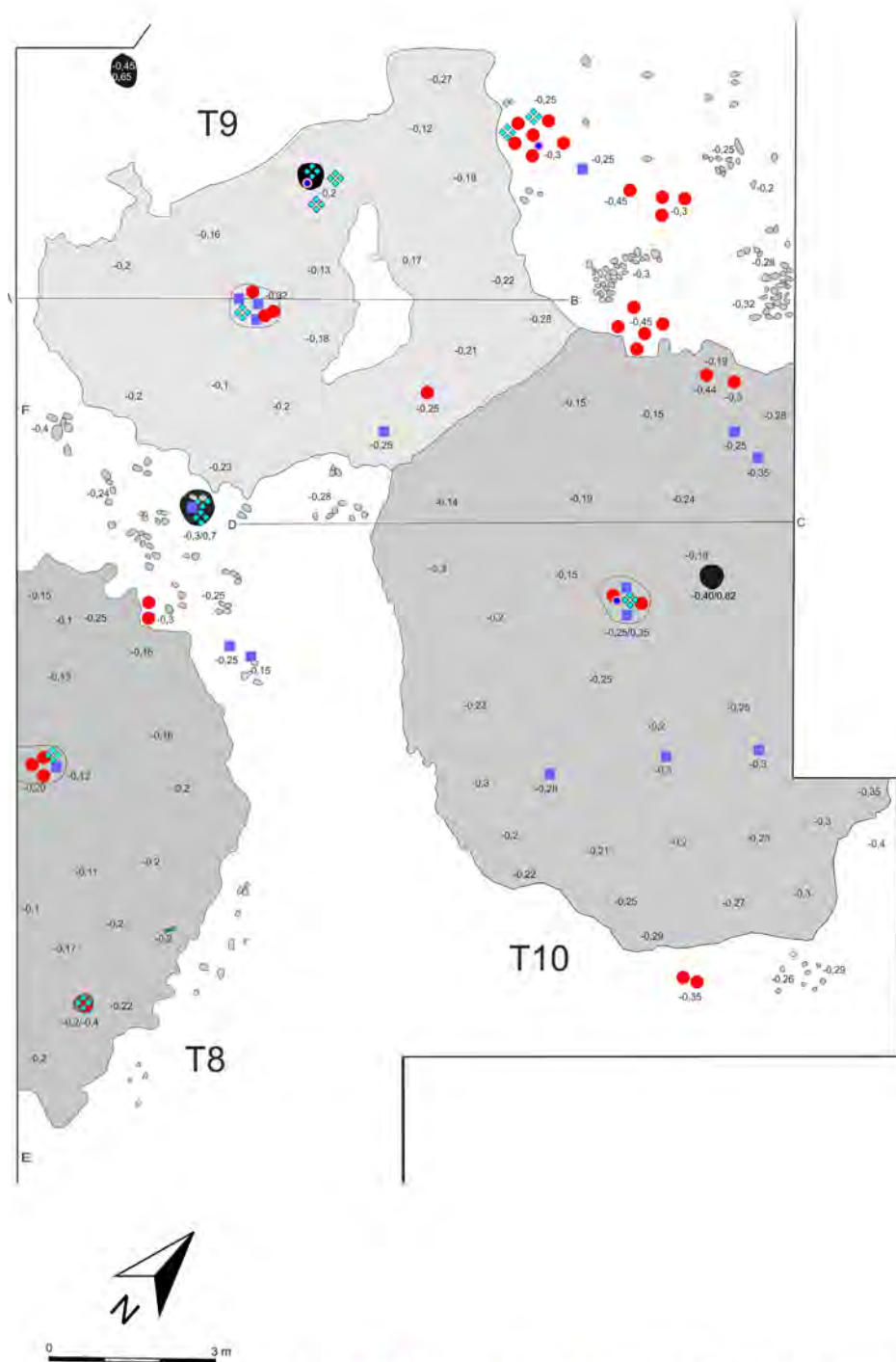
Vârfurile din fier (fig. 4/1-2) aparțin tipului cunoscut în cadrul grupului Ferigile, plate, triunghiulare și cu mici perforații destinate fixării de tijă (la cele de la Valea Stânii perforațiile nu se mai recunosc, fiind obturate în urma ruginirii). Este pentru a șasea oară când acest tip particular de vârfuri de săgeți este atestat în cadrul grupului Ferigile, după necropola eponimă (Vulpe 1967, 65, fig. 21) și cimitirele de la Curtea de Argeș (Vulpe 1967, 65; Nania 1990, 15; Măndescu 2004, 153, fig. 8/2-3; 12/1-2), Cepari (Popescu, Vulpe 1982, 88, fig. 11/1), Țițești (Nania 2002, 49) și Teiu (Măndescu 2005, 37).

În afara arealului grupului Ferigile, acest tip de săgeată nu se bucură de succes. Se cunoaște un exemplar în mediul cultural Babadag, în așezarea de la Satu Nou, pe malul drept al Dunării (Irimia, Conovici 1993, 73, 109, fig. 11/12). Către vest, apariții insolite ale unor forme relativ

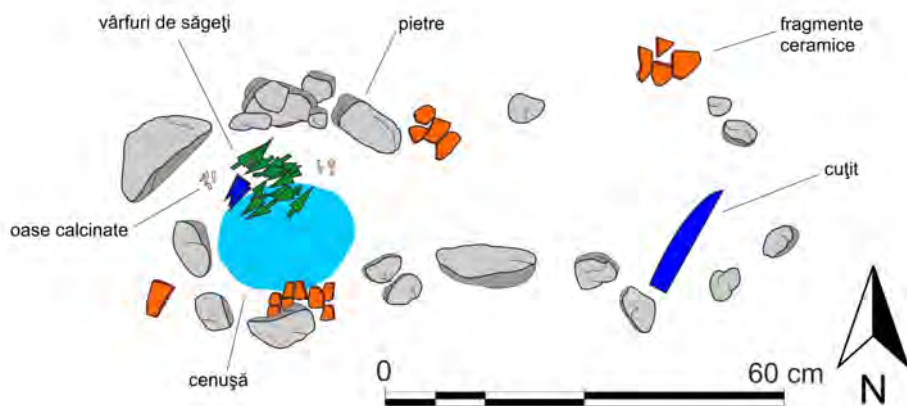

FIG. 2. Tumulul 10 de la Valea Stânii și tumulii apropiați (8 și 9): 1 - plan și profile; 2 - adâncimile și locurile de descoperire ale mormintelor și inventarului sub mantaua de pietre.

2

FIG. 2. The barrow 10 from Valea Stânii and the neighboring barrows (8 and 9): 1 - plan and profiles; 2 - depths details and the finds layout under the stone sheet.

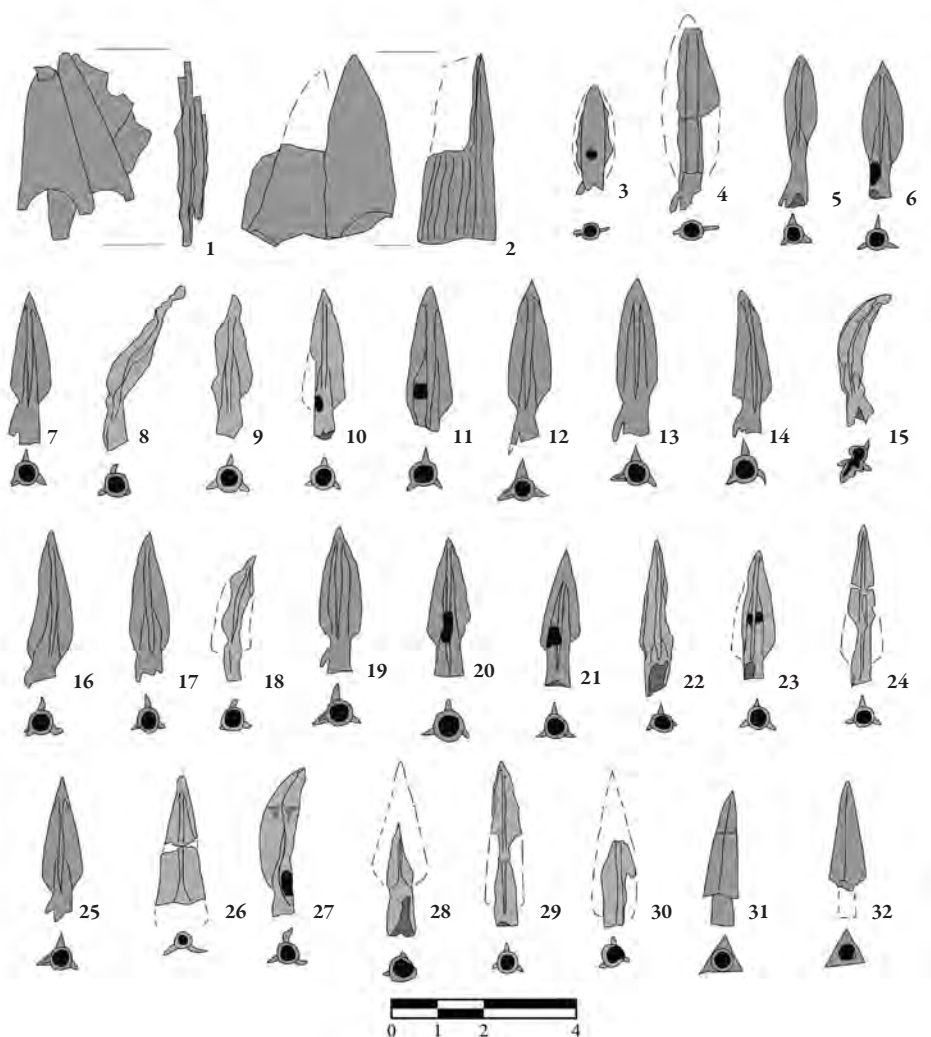
FIG. 3. Mormântul de incinerare din tumulul 10 de la Valea Stânii. Grundriss, -0,35 m.
FIG. 3. The incineration grave in the barrow 10 from Valea Stânii. Grundriss, -0,35 m.

asemănătoare sunt atestate în cercul cultural laténian din Austria (Pottenbrunn și Dürrenberg) și Germania (Kleinostheim) (Neugebauer 1992, 83, 85, fig. 17/9; 31/1; Kull 1997, 322-325, fig. 62/4-6). O densitate deosebită este înregistrată însă în estul Serbiei (Stojić 2005, 79, nota 13), unde numărul exemplarelor se pare că îl excede pe cel din mediul Ferigile din nordul Olteniei și Munteniei. Această cantitate mare de vârfuri de săgeți plate din fier provine în primul rând din fortificația de la Podgorac-„Kornjet” (Stojić 2005, 75, fig. 6-7), dar și din două situri cu depuneri rituale (locuri de cult?), ambele situate în masivul Miroč, la „Mihajlov Ponor” (Jevtić 2006, 277, 281 fig. 12; 18/5-7; Jevtić, Peković 2007, 192, 195-196, 199, 203, 205, pl. 1/8-1; 5/1-7; Jevtić 2016, 11, pl. 1/4) și la „Dobre Vode” (Jevtić, Peković 2007, 206, pl. VIII/1-4).

Săgețile din bronz nu sunt unitare tipologic: două sunt cu două aripioare (fig. 4/3-4), 26 exemplare (cea mai mare parte a lotului) au trei aripioare (fig. 4/5-30), iar ultimele două sunt cu trei muchii (fig. 4/31-32). Toate au fost prevăzute cu tub

de înmănușare exterior, cu lungime variabilă (nici măcar una nu prezintă înmănușare interioară, fără tub). Aproape jumătate dintre acestea (14 exemplare, cu două și trei aripioare) au spin. Multe din ele au perforații în zona mediană sau în tubul de înmănușare, necesare pentru asigurarea fixării de tijă.

Conform unei tipologii mai vechi a săgeților scitice, dar încă larg utilizată în literatură și devenită „clasică” (Мелюкова 1964, 14 și urm., рис. 1), vârfurile de săgeți de la Valea Stânii se împart între variantele grupelor I-III. Încercând să ordonăm tipologic vârfurile de săgeți cu două aripioare, atât cât ne permite starea lor fragmentară, acestea ar putea fi atribuite tipurilor 1-3 din grupa I, probabil variantelor I.1.2 (săgeata mare – fig. 4/4) și I.2.2 sau I.3.1-3 (celălalt vârf, de dimensiuni mai mici – fig. 4/3). Vârfurile cu trei aripioare, cu și fără spin (fig. 4/5-30), se grupează în jurul celor șapte variante ale tipului 2 din grupa II. În sfârșit, cele două piese cu trei muchii (fig. 4/31-32) ilustrează varianta III.2.1.

FIG. 4. Valea Stânii, tumulul 10. Vârfurile de săgeți din mormânt: 1-2 - fier, 3-32 - bronz.

FIG. 4. Valea Stânii, the barrow 10. Arrowheads from the grave: 1-2 - iron, 3-32 - bronze.

Vârfuri de săgeți de același fel cu cele de la Valea Stânii se întâlnesc foarte frecvent în Transilvania, în grupul Ciombrud, unde alcătuiesc variantele A1a, A2a, A2b și A3 și unde fac parte din panopia descoperită în aproape fiecare dintre mormintele cu arme ale grupului (Vasiliev 1974, 49; Vasiliev 1980, 74, pl. 9/3-9; 27).

Mai departe, către nord, astfel de vârfuri de săgeți sunt prezente în grupul

podolo-moldav, în morminte precum cele de la Cajvana și Satu Mare, acolo grupându-se în jurul a două tipuri, A (cu două aripioare și spin) și B (cu trei aripioare și spin) (Ignat 2006, 65, fig. 10). De asemenea, sunt obișnuite în grupul podolian de vest (în 90% din mormintele cu arme), unde apar în număr suficient de mare pentru a furniza analogii apropiate în morminte precum cele de la

Kruglik, Kolodivka, Kragle, Lenkovcy, Perebykovcy etc. (Burghardt 2015, 143-149, fig. 1-4).

Ele nu sunt însă specifice grupului Szentes-Vekerzug (Alföld), unde tipul predominant este cel de dimensiuni mici, cu trei aripioare și fără tub de înmănușare exterior (Kemenczei 2009, 180-181, lista 4). Numai rareori și în cantitate insignifiantă întâlnim în mormintele acestui grup vârfuri de săgeți asemănătoare cu cele de la Valea Stânii: un exemplar cu două aripioare și tub de înmănușare exterior la Alsótelekes (Kemenczei 2009, nr. 31, pl. 136/6) și încă unul descoperit întâmplător la Sajószentpéter (Kemenczei 2009, 133, nr. 92, pl. 59/11), iar în privința analogiilor pentru cele cu trei aripioare nu putem cita mai mult de trei exemplare, toate descoperite în condiții nesigure, două în același punct de la Sajószentpéter (Kemenczei 2009, 133, nr. 92, pl. 59/12-13), iar ultimul găsit în sec. al XIX-lea la Szirmabesenyő (Kemenczei 2009, 136, nr. 103, pl. 79/3).

Utilizând tipologia generală a vârfurilor de săgeți „de tip scitic” propusă recent în literatură (Hellmuth 2006, 192-194, fig. 2; Hellmuth 2010, 7-153), se poate constata că diversitatea lotului de la Valea Stânii este debordantă. Cele două săgeți cu două aripioare aparțin formei I. Una este atât de fragmentară, încât nu poate fi atribuită vreunui tip anume (fig. 4/3). Cea de-a doua, de dimensiuni mari (fig. 4/4), este de atribuit, cu rezerve justificate de starea precară de conservare, variantei ID (sau I?)3b. Cele 26 piese cu trei aripioare se subsumează formei II, și anume următoarelor variante: IIA2b (un exemplar – fig. 4/5), IIA3a (un exemplar – fig. 4/6), IIB2b (două exemplare – fig. 4/7-8), IIB3a (trei exemplare – fig. 4/9-11),

IIB3b (șase exemplare – fig. 4/12-17), IIC3b (un exemplar – fig. 4/19), IID3a (patru exemplare – fig. 4/20-23), IID3b (două exemplare – fig. 4/24-25) și IIE3b (un exemplar – fig. 4/27). Cinci dintre aceste vârfuri cu trei aripioare, fragmentare, nu pot fi atribuite decât larg formei II (fig. 4/18, 26, 28-30), în două dintre ele recunoscându-se, totuși, particularitățile grupei IIB (fig. 4/18), respectiv IID (fig. 4/26). În sfârșit, ambele vârfuri cu trei muchii (fig. 4/31-32) aparțin aceleiași variante III3a.

De remarcat faptul că apariția variantelor II C (cu siluetă hexagonală conferită de forma aripioarelor – fig. 4/19) și II E (cu secțiunea extremității superioare în trei muchii, către bază transformându-se în trei aripioare – fig. 4/27) reprezintă o noutate absolută în zona noastră (acestea nu sunt atestate nici în grupul Ciumbrud, nici în spațiul est-carpatic). Pornind de la prezența lor în nivelul final de la Smolenice-„Molpír”, dar și în alte așezări din cercul hallstattian oriental, și urmărindu-le răspândirea către est, s-au putut determina zonele de origine, cu densitatea cea mai mare a descoperirilor pe Nistrul Mijlociu (de ex. tumulul 2 de la Perebykovcy) și pe Niprul Mijlociu (de ex. kurganul 4 de la Aksjutincy) (Hellmuth 2006, 199, fig. 9-10; Hellmuth 2010, 343-344, 346-347, fig. 266, 268; Hellmuth 2014, 18, fig. 5).

Concluzionând, din punct de vedere tipologic, cele 26 săgeți din bronz determinabile de la Valea Stânii se distribuie astfel: aproape jumătate, și anume 12 exemplare aparțin grupei IIB, o altă pondere importantă (șapte exemplare) având-o grupa IID, restul împărțindu-se între grupele ID (sau I – un exemplar), IIA (două exemplare), IIC (un exemplar),

IIE (un exemplar) și III (două exemplare). Celelalte patru piese, fragmentare, nedeterminabile, aparțin formelor I (o piesă) și II (trei piese).

Consecințele acestei descoperiri sunt multiple. În primul rând, vârfurile de săgeți „de tip scitic” atestate la Valea Stânii pentru prima oară în mediul cultural Ferigile sunt în măsură să demonstreze faptul că aceste comunități hallstattiene sud-carpătice nu erau atât de conservatoare în privința respectivului tip de armă (preferându-l exclusiv pe cel propriu), sau cel puțin nu în măsura în care se bănuia până acum (Vulpe 1967, 65; Vulpe 1983, 127). Apoi, dacă mai existau unele dubii exprimate în legătură cu determinarea funcționalității plăcuțelor triunghiulare perforate, formă sub care se prezintă vârfurile de săgeți de tip Ferigile (considerate, de exemplu, plăcuțe / solzi de armură – Metzner-Nebelsick 2002, 146), faptul că au fost găsite laolaltă cu celelalte vârfuri de săgeți, „de tip scitic”, înlătură orice echivoc cu privire la utilitatea reală a acestor piese. Nu în ultimul rând, asocierea vârfurilor de bronz cu cele plate de fier, de tip Ferigile, în cadrul aceleiași ansamblu închis, demonstrează clar contemporaneitatea dintre cele două categorii, sincronismul lor.

O astfel de asociere între cele două categorii de vârfuri de săgeți (cele „de tip scitic”, din bronz, și cele din fier, de tip Ferigile) nu mai este documentată niciunde, dacă nu acordăm prea mult credit situației din mormântul 30 (de înhumăție) de la Szentes-„Vekerzug” (Párducz 1954, 31, pl. 8/11-14; 15/19). Rezervele noastre la claritatea situației acestui complex sunt date pe de-o parte de starea de conservare precară a pieselor din fier, precum și de parcimonia documentației păstrate. Acele trei „morceaux de fer triangulaires ... en

etat de décomposition” găsite lângă umărul stâng al scheletului defunctului, asociate cu patru vârfuri de săgeți din bronz cu trei muchii, ar putea fi, totuși, interpretate drept vârfuri de săgeți de tip Ferigile, judecând după reconstituirea grafică aproximativă pe care o avem la dispoziție (Párducz 1954, 31, fig. 7, pl. 15/19). Oricum, în analiza mai recentă a grupului Alföld, atestarea acestui tip particular de săgeată în Câmpia Maghiară nu este deloc menționată, iar interpretarea artefactelor triunghiulare de fier din mormântul 30 de la Szentes-„Vekerzug” este ignorată (Kemenczei 2009, 40-47, 180-181, Taf. 70/7).

Încă un amănunt relevant este dat de cantitatea mare de piese ce alcătuiesc lotul de săgeți din tumulul 10 de la Valea Stânii. Dacă la cele 30 de vârfuri de bronz adăugăm și pe cele circa zece de tip Ferigile, cu care au fost găsite laolaltă, atunci rezultă un mormânt cu 40 de vârfuri de săgeți, mult peste „norma” îndeobște cunoscută în mediul cultural al grupului Ferigile. Este mult mai mult decât în orice alt mormânt cu vârfuri de săgeți aparținând acestui grup, mai mult chiar decât triplul cantității maxime documentate pentru grupul Ferigile, în tumulul 62 al necropolei eponime, și anume 13 piese (Vulpe 1967, 140, fig. 21). Pentru ilustrarea în cadrul grupului Ferigile a practicii rituale de depunere a vârfurilor de săgeți în mormânt, cea mai clară imagine o oferă chiar necropola eponimă (fig. 5). Aici marea majoritate a mormintelor cu vârfuri de săgeți în inventar conțin între una și cinci piese, foarte rar această statistică unitară fiind „deranjată” de excepții: numai patru morminte cu, respectiv, 9 (tumulul 60), 10 (tumulul 120), 11 (tumulul 45) și 13 (tumulul 62) vârfuri de săgeți. Este clar,

Cantitatea de vârfuri de săgeți	1	2	3	4	5	9	10	11	13
	10	7	2	2	4	1	1	1	1
Tumuli	3 11 13 36 37 52 71 83 91 139	7 44 65 75 89 90 130	20M3 63M2	41 69	4 80 87 134	60	120	45	62

FIG. 5. Distribuirea celor 101 vârfuri de săgeți (toate plate, triunghiulare, din fier) în mormintele necropolei de la Ferigile. **Bold** = morminte în care vârfurile de săgeți apar ca unică armă. Datele după Vulpe 1967, 107-185.

FIG. 5. The distribution of the 101 arrowheads (all flat, triangular, in iron) in the graves of the Ferigile necropolis. **Bold** = graves with arrowheads as unique weapon. The data according to Vulpe 1967, 107-185.

deci, că defunctul incinerat în tumulul 10 de la Valea Stânii, cu predilecția manifestă pentru o neobișnuit de mare cantitate de săgeți (cel puțin 40 de exemplare), aparține unui alt model cultural, unei alte lumi.

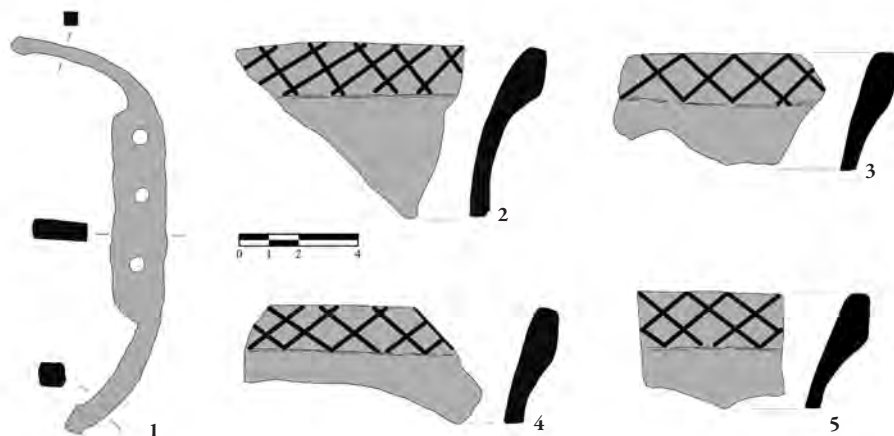
Cât de caracteristică a fost această armă (arcul cu săgeți) pentru grupul Ferigile ne poate spune tot statistica întemeiată pe buna documentare realizată, în special, în cadrul necropolei eponime (Vulpe 1967, 107-185). Din cele 74 morminte cu arme / piese de harnașament înregistrate la Ferigile, vârfuri de săgeți apar în mai puțin de jumătate, și anume în 29 morminte (39,18%). În circa jumătate din acestea (14 morminte), vârfurile de săgeți apar ca unică armă, așadar fără a se asocia cu vreun alt tip de armament (în tumulii 3, 20M3, 36, 37, 52, 62, 63M2, 75, 80, 83, 87, 89, 120 și 139). Din întreaga necropolă de la Ferigile se cunosc 101 vârfuri de săgeți, ceea ce înseamnă o medie de circa 3,5 piese pentru fiecare din cele 29 morminte în care acestea au apărut (fig. 5).

Situația vârfurilor de săgeți la nivelul întregului grup Ferigile nu se îndepărtează simțitor de cea ilustrată de necropola eponimă. Într-o analiză recentă aplicată

la scara întregului grup Ferigile, am putut identifica 37 de morminte cu vârfuri de săgeți (ceva mai puțin de jumătate din numărul total de 80 morminte cu arme), răspândite în necropolele de la Ferigile, Curtea de Argeș, Cepari, Teiu și Valea Stânii. Însumat, numărul vârfurilor de săgeți din toate aceste morminte este de 166 exemplare. Din punct de vedere statistic, săgeata este arma care apare cel mai des în inventarul mormintelor cu arme ale grupului Ferigile, dar într-o cantitate limitată, media fiind de numai 4-5 exemplare/mormânt (Măndescu 2017b, 144). S-ar părea că avem de a face mai degrabă cu o depunere simbolică, *pars pro toto*, de vreme ce este greu de imaginat că aceasta va fi fost cantitatea reală a săgeților din tolba obișnuită a unui războinic Ferigile.

Cronologia descoperirii de la Valea Stânii continuă să rămână o problemă spinoasă, deși, cum vom vedea, majoritatea elementelor expresive ale mormântului indică precumpănitor către orizontul Ferigile-Nord.

Încă nerestaurată, ceramica din tumulul 10, aflată în cantitate mare, deocamdată nu ne poate fi de mare ajutor. În momentul cercetării mormântului, am

FIG. 6. Valea Stânii, tumulul 10: 1 - psalie de fier de tip Szentcs-Vekerzug ; 2-5 - fragmente ceramice.

FIG. 6. Valea Stânii, the barrow 10: 1 - fragmentary iron Szentcs-Vekerzug type horsebit; 2-5 - potsherds.

putut totuși identifica fragmente dintr-un pahar brun, lucrat cu mâna, ca de altfel toată ceramica de la Valea Stânii, cu baza dreaptă și gura evazată, prevăzută cu mici butoni perforați vertical plasați pe diametrul maxim, o formă mai rară, întâlnită, de exemplu, la Ferigile, în zona nordică a cimitirului, în tumulul 44 (Vulpe 1967, 133, pl. 6/24), dar și la Curtea de Argeș (Măndescu 2004, 155, fig. 9/4; 13/4), necropolă cu caracteristici proprii orizontului Ferigile-Nord.

Alte două elemente se dovedesc a fi deosebit de importante în discuția asupra cronologiei relative a ansamblului închis de la Valea Stânii. Primul reper este dat de câteva fragmente ceramice cenușii-negricioase provenind de la unul sau două vase cu buza îngroșată, decorată la exterior cu o bandă de motive geometrice incizate (hașuri intersectate) (fig. 6/2-5). În necropola de la Ferigile, astfel de vase cu decor specific (un vas mare pântecos – Vulpe 1967, 52, pl. 11/6 – și vase borcan de tip

VI A₁ – Vulpe 1967, 52, pl. 12/1-3, 6; 13/32) sunt forme timpurii, făcând parte din tipurile combinatorii 1 și 2 ce definesc orizontul Ferigile-Sud (Vulpe 1977, 83, fig. 4/tipul 3; 5/17; 6/1; 8/4-7; 9/11). Fragmentele amintite au fost descoperite în partea de nord a tumulului 10, răspândite pe o suprafață de circa 2,5m² parte din ele în afara mantalei, între tumulul 10 și tumulul 9, dar o altă parte a acestui lot ceramic era cu siguranță suprapus de pietrele din marginea nordică a mantalei tumulului 10. Ceea ce le particularizează este adâncimea mare la care au fost găsite, și anume la -0,45 m (fără ca vreo groapă să fi fost distinsă), mai adânc decât reperele stratigrafice atât ale tumulului 10 cât și ale tumulului 9. Este greu de spus în acest moment, când ceramica nu este încă restaurată, dacă acestea ar putea ține de tumulul 10 sau de cel învecinat (tumulul 9), anterior din punct de vedere stratigrafic. Pe de altă parte, având în vedere adâncimea la care au fost găsite, nu este deloc exclus să

avem de a face cu o depunere ce a precedat amenajarea ambilor tumuli, fără vreo legătură cu această.

Celălalt jalon este reprezentat de psalia din fier găsită printre pietrele din sectorul nordic al mantalei tumulului 10 (fig. 6/1). Chiar dacă dispunerea ei în ansamblul tumulului era una excentrică față de mormânt și fără să fie depusă pe solul antic (avea o poziție oblică, prinsă între pietrele ce alcătuiau mantaua, la adâncimea de -0,35 m), nu avem motive pentru a pune la îndoială apartenența acestei piese la tumulul respectiv. Această psalie face parte dintr-o zăbală de tip Szentes-Vekerzug (Werner 1988, 12-30, pl. 1-14). Particularitatea tipului respectiv (muștiucul fix) nu mai poate fi observată direct în cazul piesei noastre, întrucât nitul de fixare a muștiucului de psalie nu se mai păstrează, dar este evident că dimensiunile perforației din mijloc (cu un diametru de numai 0,4 cm) nu ar fi permis trecerea extremității unui muștiuc mobil. Partea mediană, cu cele trei perforații pentru prinderea frâului și pentru fixarea muștiucului, este în formă de plăcuță. Brațele, cu secțiune rectangulară și capetele modelate în forma unor mici proeminențe, au forma ușor arcuită (arcuirea puternică a unuia dintre ele se datorează unei îndoiri suplimentare, deformare produsă în vechime).

În grupul Ferigile, acest tip de zăbală este una din fosilele directe pentru faza Ferigile-Nord, făcând parte din ansamblul de elemente ce alcătuiesc tipul combinatoriu 4 (Vulpe 1977, 89, fig. 4/tipul 23; 16/Ad, Bd). De remarcat că în necropola eponimă exemplarele de zăbale ce pot fi atribuite cu certitudine tipului Szentes-Vekerzug au fost descoperite în patru tumuli situați în zona centrală și nordică a

cimitirului, și anume în tumulii 44, 91, 134 și 135 (Vulpe 1967, 67, varianta C₂, pl. 22/4, 8-10; Teleagă 2017, 11, lista 1, din care exclude zăbala fragmentară din tumulul 91). În trei din cele patru cazuri, zăbalele se asociau cu vârfuri de săgeți din fier de tip Ferigile (excepția e dată de tumulul 135, complet distrus – Vulpe 1967, 180).

Este, totuși, de reținut un amănunt important care ar putea anula zăbalelor de tip Szentes-Vekerzug din grupul Ferigile statutul de apanaj exclusiv al orizontului Ferigile-Nord. Muștiucul din tumulul 91 de la Ferigile poartă urmele unor nituri asemeni celor destinate fixării de psalii (Vulpe 1967, pl. 22/4) și cărora cu greu le-am putea găsi vreo altă utilitate. Poziția față de această piesă a descoperitorului și editorului său este ușor ambiguă. Deși este de părere că rostul nitului păstrat în extremitatea muștiucului era acela de a astupa o perforație „realizată ulterior” (?), Alexandru Vulpe include totuși această piesă în varianta C₂ (prin care, laolaltă cu tipul particular D, se identifică în necropola de la Ferigile zăbalele Szentes-Vekerzug, cu muștiuc fix), pentru ca la redefinirea cronologiei necropolei și a tipurilor combinatorii prezența tipului Szentes-Vekerzug în tumulul 91 să nu mai fie creditată (Vulpe 1967, 67, 161; Vulpe 1977, fig. 4). Conform înscrierii tipurilor combinatorii de la Ferigile, tumulul 91 nu face parte din orizontul Ferigile-Nord, fiind mai timpuriu, caracteristic tipului combinatoriu 2/3 ce ilustrează o consistentă fază intermediară, de tranziție între Ferigile-Sud și Ferigile-Nord (Vulpe 1977, fig. 4). Așadar, în măsura în care acceptăm că aceste tipuri combinatorii oglindesc o succesiune de orizonturi cronologice, nu este cu totul exclus ca, în grupul Ferigile,

zăbalele de tip Szentes-Vekerzug să-și facă apariția ceva mai devreme decât se consideră de obicei.

Cum vasele cu buza îngroșată și decorată cu hașuri și zăbalele de tip Szentes-Vekerzug nu se asociază vreodată în complexele grupului Ferigile, reprezentând entități tipologice distincte (Ferigile-Sud, respectiv Ferigile-Nord), argumentarea atribuirii tumulului 10 oricăreia dintre cele două faze (și numai una dintre ele) trebuie să pornească pertinent de la găsirea unei explicații pentru prezența elementelor definitorii ale celui alt orizont. Dacă vom considera că fragmentele ceramice de tip Ferigile-Sud fac parte integrantă din structura tumulului 10, atunci prezența psaliei aici nu poate fi decât una accidentală, piesa ajungând printre pietrele mantalei în împrejurări necunoscute, însă în mod cert la o dată ulterioară amenajării funerare. Pe de altă parte, dacă acordăm credit indiciilor furnizate de ceramica din mormânt, cu evidente afinități Ferigile-Nord (sub rezerva obținerii unei imagini complete abia după restaurarea întregului lot ceramic), dar și zăbalei (indicator pentru același orizont Ferigile-Nord, apartenența sa la tumulul 10 fiind întărită de asocierea cu vârfurile de săgeți de tip Ferigile găsite în mormânt, asociere obișnuită și în cazul necropolei eponime – vezi *supra*), în acest caz tumulul se conturează clar a fi unul amenajat peste un nivel cu depuneri de fragmente ceramice tipice pentru faza Ferigile-Sud, la un orizont cronologic corespunzător cel mai târziu fazei Ferigile-Nord.

Din punct de vedere al cronologiei absolute, zăbalele de tip Szentes-Vekerzug acoperă o perioadă de circa două secole și jumătate, din a doua jumătate a sec. VII a. Chr. până la finalul sec. V a. Chr., cu

mențiunea că pentru etapa timpurie, până la mijlocul celei de-a doua jumătăți a sec. VI a. Chr. (mormintele de la Perebykovcy, Kelermes, Atenica, Tigveni), aceste piese de harnașament sunt reprezentate exclusiv de forma cu psaliile aproape drepte (Teleagă 2017, 13-21, fig. 4; 6/4). Zăbala din tumulul 10 de la Valea Stânii, unul din puținele cazuri în care acest tip de zăbala apare împreună cu vârfuri de săgeți de tip „scitic” (și încă unele timpurii, așadar o revizuire în sensul racordării cronologiilor celor două categorii de piese fiind de așteptat pe măsură ce descoperirile se înmulțesc), aparține formei cu psaliile îndoite, formă ce o succede pe cea cu psaliile aproape drepte și pentru care nu au putut fi distinse repere cronologice mai vechi de ultimul sfert/finalul sec. VI a. Chr. (Teleagă 2017, 14, 21).

Unele sugestii pentru plasarea cronologică a mormântului ne sunt oferite de săgețile din fier de tip Ferigile, ce formează circa un sfert din lotul din tumulul 10. Pentru început, le vom aborda pe cele din afara zonei subcarpatice predilecte de răspândire a grupului Ferigile. Cele două săgeți din structura IX de la „Mihajlov Ponor” erau asociate, între altele, cu o fibulă de tip Donja-Dolina și o psalie de zăbala de tip Szentes-Vekerzug cu extremitățile modelate zoomorf (Jevtić 2006, 279 și urm., fig. 18; Jevtić, Peković 2007, 195 și urm.). Totuși, psalia a fost găsită la circa 2 m în afara structurii IX, dar aproximativ în aceeași zonă în care a mai fost găsit un al treilea vârf de săgeată (Jevtić, Peković 2007, 196, fig. 5). În grupul Ferigile, respectivele tipuri de fibulă și zăbala sunt elemente specifice pentru tipul combinatoriu 4, ce definește orizontul Ferigile-Nord datat în sec. VI a. Chr., cu precădere în a doua jumătate a sa (Vulpe 1977, 84,

89, 91, fig. 4). Totodată, fibula asociată cu un vârf de săgeată în structura VII de la „Mihajlov Ponor” (Jevtić 2006, 277, fig. 12/5; Jevtić, Peković 2007, 192, pl. 1/7), exemplar ce nu cunoaște analogii în grupul Ferigile, pledează pentru o dată cu certitudine mai timpurie. Pentru cercetătorii sârbi, săgețile descoperite în masivul Miroc sunt „reliably dated to the VI century BC”, iar structurile de piatră în care acestea au apărut, în ciuda unor dificultăți serioase în elaborarea unei cronologii coerente pentru acestea (Jevtić 2016, 13), ar putea data de la finalul sec. VI BC (Jevtić, Peković 2007, 206, 208).

La Podgorac-„Kornjet” se arată că ceramica descoperită este una tipică sec. VIII BC, dar unele piese din bronz sunt în măsură să indice și un orizont mai târziu al fortificației, săgețile părând a aparține acestuia, de vreme ce li se acceptă o datare în sec. VII - începutul sec. VI BC (Stoić 2005, 75, 79).

Vârfurile de săgeți cu forme aproximativ apropiate din complexele central-europene, nu sunt unitare cronologic. Cele de la Kleinostheim și Dürrenberg aparțin Hallstattului D (Kull 1997, 327). Mormântul 520 de la Pottenbrunn, ale cărui fibule indică clar orizontul Latène B2 (un exemplar fiind considerat prototipul unui tip definitoriu pentru etapa Latène B2/C1 – Rams 2003, 255-257, fig. 10/1), atestă o apariție târzie a săgeților plate triunghiulare din fier, dar utilitatea acestei descoperiri pentru demersul nostru trebuie privită cu rezerve: pe de o parte forma săgeților este apropiată dar nu identică cu cele din grupul Ferigile, iar pe de altă parte vârfurile de săgeți sunt o prezență cu totul atipică în mormintele celtice (Rustoiu 2008, 47, nota 133), astfel încât nu ar fi deloc exclus ca piesele respective din fier

să fi avut o cu totul altă utilitate, având în vedere chiar și caracterul special al acestui mormânt atribuit unui druid (Rams 2008, 161-167).

Despre relevanța cronologică a vârfurilor de săgeți plate, din fier, în grupul Ferigile ne stau la îndemână datele oferite de necropola eponimă. Săgețile de tip Ferigile sunt răspândite destul de uniform în cuprinsul cimitirului (Vulpe 1967, 65), singura zonă în care nu au apărut fiind extremitatea sudică (fig. 7). În același timp, se poate constata o ușoară creștere a densității descoperirilor în jumătatea nordică a necropolei, unde mormintele ce le conțin sunt mai numeroase, însă atunci când privim dispunerea mormintelor în care săgețile apar în număr mare (9-13 exemplare), trei din cei patru tumuli sunt situați în jumătatea sudică a cimitirului. Prin urmare, este dificil de apreciat în ce măsură acestui tip de săgeată îi poate fi stabilită o eventuală afinitate pentru una sau alta (sau mai mult pentru una decât pentru cealaltă) din zonele (și, implicit, orizonturile) necropolei. Cu certitudine, lipsesc numai din faza finală, Ferigile III. Le regăsim în asocierile de inventar funerar ce stau la baza atât a tipurilor combinatorii 1 și 2 (Vulpe 1977, fig. 7/Aa; 9/Ac; 10/Ac), definitorii pentru orizontul Ferigile-Sud, cât și a tipului combinatoriu 4 (Vulpe 1977, fig. 15/Ac; 16/Ad, Be; 17/Ac) ce ilustrează orizontul Ferigile-Nord. Iar pentru ca echilibrul între cele două faze (în ceea ce privește ponderea vârfurilor de săgeți) să fie și mai evident, constatăm că din complexe atribuite cu certitudine orizontului Ferigile-Sud provin 12 săgeți din patru morminte, în timp ce din Ferigile-Nord avem 11 săgeți din trei morminte. În alte șase morminte ilustrative pentru tipul combinatoriu intermediar 2/3 au fost

descoperite 16 săgeți (Vulpe 1977, 82-85, fig. 4; Vulpe 1967, 107-185).

Să ne întoarcem la piesele ce fac obiectul materialului de față. Am arătat mai sus că lotul de vârfuri de săgeți „de tip scitic” de la Valea Stânii este alcătuit dintr-un ansamblu al variantelor I.1.2, I.2.2 (sau I.3.1-3), II.2.1-7 și III.2.1 conform tipologiei elaborată acum mai bine de jumătate de secol de Anna Ivanovna Meljukova. Asocierile acestor de forme și variante sunt specifice inventarelor funerare scitice ce ilustrează prima grupă cronologică, datată atunci în sec. VII-VI a. Chr. (Мелюкова 1964, 18, табл. 1), dar și – chiar dacă cu o pondere mai redusă – a doua grupă cronologică (secolele VI-V a. Chr.) (Мелюкова 1964, 22-23, табл. 2). Sensibil diminuată este reprezentativitatea acestor asocieri pentru cea de-a treia grupă cronologică (sec. V-IV a. Chr.), în care, din întregul ansamblu atestat la Valea Stânii, apar doar vârfurile cu trei muchii (Мелюкова 1964, 23, табл. 3).

În grupul Ciumbrud, variantele A1a, A2a, A2b și A3 cu analogii la Valea Stânii ilustrează orizontul timpuriu al grupului (Vasiliev 1974, 49; Vasiliev 1980, 74, pl. 9/3-9; 27). Variantele A1a (cu două aripioare și spin) și A2a (cu trei aripioare și spin) apar în mormintele cele mai vechi (Vasiliev 1980, 74; Marinescu 1984, 48, fig. 5/3b), nu de puține ori în număr mare, cum atestă, de exemplu, descoperirile din necropola de la Mărișelu (Marinescu 1984, 76, fig. 7/2b; 9/1b; 10/6; 12A/6a). În morminte considerate mai târzii, de incinerare, apar variante diferite, care, chiar dacă uneori își păstrează spinul, au tubul de înmănușare exterior foarte scurt, sau exemplare fără spin și fără tub (cu înmănușare interioară), cum o arată cele șase sau șapte exemplare din mormântul 8 al

FIG. 7. Răspândirea săgeților de tip Ferigile în necropola eponimă. Prelucrare grafică având la bază datele catalogului Vulpe 1967, 107-185.

FIG. 7. The spreading of the Ferigile type arrowheads in the eponymous necropolis. Graphic processing based to the data from the catalogue Vulpe 1967, 107-185.

aceluiași cimitir de la Mărișelu (Marinescu 1984, 51, 76, fig. 12B/2).

Din grupul podolian de vest, reținem noua datare pentru tumulul 1 de la Kruglik, mormânt în care vârfurile de săgeți cu trei aripioare și cu trei muchii (însă nu și cele cu două aripioare) sunt identice cu exemplarele de la Valea Stânii, și anume în ultima treime/ultimul sfert al secolului al VII a. Chr. (Smirnova 1998, 26-29, fig. 1/3-11) sau chiar mai devreme, pe la mijlocul acestui secol (Hellmuth 2010, 206-209). Mai mult, din inventarul funerar de la Kruglik provine o strachină neagră cu suprafața lustruită și decorată la interior cu caneluri largi în spirală, cu analogii în primul orizont al necropolei de la Ferigile (-Sud) (Smirnova 1998, 26, fig. 2).

Formele de vârfuri de săgeți de bronz de la Valea Stânii își găsesc analogii apropiate între cele peste 80 de exemplare ale setului din kurganul 4 (mormântul 1) de la Gladkovshchina, în silvostepa de terasă a Niprului (Дарган 2016, 62-75, рис. 3/1, 9-35, 47-48, 52). Pe baza indiciilor cronologice oferite de importurile ceramice grecești descoperite în alte înmormântări ale perioadei scitice timpurii cu care mormântului de la Gladkovshchina împărtășește elemente comune, setului de săgeți de aici i-a fost stabilită o datare în ultimul sfert al sec. VII a. Chr., cel mai târziu la cumpăna dintre sec. VII-VI a. Chr. (Дарган 2016, 71-72).

De asemenea, exemplarele lotului de la Valea Stânii cunosc analogii între vârfurile de săgeți de la Smolence-„Molpír” descoperite în nivelul de distrugere al acestei așezări fortificate din vestul Slovaciei. Sfârșitul locuirii de la Smolence a fost datat în a doua jumătate a sec. VII a. Chr., iar vârfurile de săgeți sugerează un atac generalizat pornit dinspre est și

sud-est, inclusiv din Transilvania, din mediul cultural Ciumbud (Hellmuth 2006, 201-205; Hellmuth 2014, 15-16, fig. 13; Hellmuth 2010, 359-362). Această situație nu este singulară, fenomenul distrugerii unor așezări fortificate (în aceeași perioadă și de către asediatori ce foloseau aceleași tipuri de vârfuri de săgeți) extinzându-se până în nord-estul Ungariei, cum demonstrează situl de Dédestapolcsány-„Verebce-bérc”, în Munții Bükk (Szabó et al. 2014, 2-3, fig. 3, 6, 8). Asedii analoge, cu săgeți „de tip scitic” din bronz și os, fuseseră semnalate încă de acum mai bine de șase decenii asupra unor fortificații din sud-estul Poloniei, din mediul culturii lusaciene (Chmielewska 1956, 90, fig. 9-10).

Conform cronologiei vârfurilor de săgeți „de tip scitic” propusă recent de Anja Hellmuth (2010, 154-327; Hellmuth 2014), lotul de la Valea Stânii s-ar putea circumscrie cel mai convenabil celei de-a treia faze scitice timpurii („Frühskythisch III”), fază ce corespunde primei jumătăți a sec. VII a. Chr. (Hellmuth 2010, 324), și a cărei imagine reprezentativă este oferită de asocierea de tipuri de săgeți din kurganul 2 de la Doliniany (Hellmuth 2014, 6-7, fig. 4). Pentru a întări această atribuire cronologică, trebuie spus că în lotul de la Valea Stânii, cu toată varietatea lui de forme, nu figurează nicio săgeată de tip Žabotin (tip definitoriu pentru cel de-al doilea orizont scitic timpuriu, datat în sec. VIII a. Chr. – Hellmuth 2010, 324; Hellmuth 2014, 6, fig. 3/c, h), la fel cum nu figurează nicio săgeată cu înmănușare interioară (fără tub exterior), acestea făcându-și apariția în cel de-al patrulea orizont scitic timpuriu, la mijlocul sec. VII a. Chr. (Hellmuth 2010, 324, fig. 255; Hellmuth 2014, 7-8, fig. 5/h-m). Numărul vârfurilor de săgeți fără

tub, cu înmănușare interioară, înregistrea-
ză o creștere constantă în a doua jumătate
a secolului VII a. Chr., pentru ca în sec. VI
a. Chr. să predominie net față de cele cu
tub de înmănușare exterior, care încep să
fie scoase din uz. Cele cu două aripioare,
ca și cele cu spin, dispar abia în faza sci-
tică clasică, după mijlocul sec. VI a. Chr.
(Hellmuth 2014, 8).

Cum datarea setului de vârfuri de să-
geți „de tip scitic” la Valea Stânii trebuie să
țină cont de datarea celui mai târziu grup
(tip sau variantă) ce intră în alcătuirea sa,
de o imagine mai clară beneficiem dacă
urmărim detaliat cronologia fiecărei gru-
pe (Hellmuth 2010, 323-327, fig. 255).
Cele două exemplare cu două aripioare
ies din discuție, în primul rând din cauza
stării lor fragmentare, dar și pentru că nu
le putem bănuî a fi printre cele mai recen-
te din acest set, ci dimpotrivă. Ne rămân
cele cu trei aripioare și cele cu trei muchii.
Grupele II B, II D (cu cele mai numeroa-
se exemplare la Valea Stânii) și III sunt
sincrone, de la mijlocul sec. VIII a. Chr.
până la finalul sec. VI a. Chr. Grupa II A
(fig. 4/5-6), deși are aceeași origine, de la
mijlocul sec. VIII a. Chr., își încheie evo-
luția cu un secol mai devreme decât cele
amintite anterior, și anume la finalul sec.
VII a. Chr. Cronologia grupei II C cu-
prinde în întregime secolele VII și VI a.
Chr. În sfârșit, cea mai târzie apariție (la
mijlocul sec. VII a. Chr.) și totodată cea
mai redusă perioadă de evoluție (cel mai
târziu până la mijlocul sec. VI a. Chr.) o
cunoaște grupa II E (aceasta și ca urmare a
numărului mic de exemplare aflate în con-
texte relevante cronologic: din 235 mor-
minte nord-pontice analizate, se cunosc
numai 19 astfel de săgeți, așadar o formă
foarte rară – v. Hellmuth 2010, 293-295,
346-347, fig. 268; Дараган 2016, 69, рис.

3/53; 5-6), reprezentată la Valea Stânii de
un singur exemplar (fig. 4/27).

Fixarea unei cronologii pentru setul
de vârfuri de săgeți de la Valea Stânii este
determinată direct de două repere de care
trebuie să se țină seama: apariția exempla-
rului din grupa II E nu mai devreme de
mijlocul sec. VII a. Chr. și scoaterea din
uz a săgeților grupei II A la finalul sec.
VII a. Chr. Prin urmare, datarea acestui
set de vârfuri de săgeți în a doua jumătate
a sec. VII a. Chr. (poate numai la începutul
acestui interval și anume în al treilea
sfert al sec. VII a. Chr., având în vedere
absența desăvârșită a vârfurilor fără tub
exterior, cu înmănușare interioară) este
cea mai rezonabilă alternativă la care se
poate ajunge. Propunerea noastră este în
concordanță cu perioada schimbării ra-
portului cantitativ între vârfurile de săgeți
cu trei aripioare față de cele cu două ari-
pioare, în favoarea primelor (situație re-
flectată și de lotul de la Valea Stânii, unde
raportul este de 26:2), această preponde-
rență înregistrându-se odată cu mijlocul
sec. VII a. Chr. (Smirnova 1998, 27).

Până la finalizarea restaurării și ilus-
trării integrale a inventarului ceramic din
tumulul 10 de la Valea Stânii trebuie să ne
mulțumim cu o imagine limitată la obți-
nerea acestui reper cronologic. Datarea
lotului de vârfuri de săgeți rezonează
cu cronologia fazei Ferigile-Sud (Vulpe
1977, 91), fază căreia îi aparține cu si-
guranță ceramica găsită sub extremitatea
nordică a tumulului. Dacă, însă, în cele
din urmă se va putea proba fără dubiu
că acest complex aparține fazei Ferigile-
Nord, așa cum îndeamnă analiza primară
a ceramicii din mormânt și fragmentul
de zăbală (a cărei cronologie va trebui și
ea să suporte o nouă nuanțare), atunci
calea către o renegociere a cronologiei

începuturilor grupului Ferigile este deschisă. Aceasta, desigur, în măsura în care vom continua să considerăm că tipurile combinatorii 1-4 ce definesc „fazele”

Ferigile-Sud și Ferigile-Nord sunt expresive cronologic, în sensul în care succesiunea lor din tabelele combinatorii reflectă și o evoluție reală în timp.

BIBLIOGRAFIE

- Boroffka 1995:** N. Boroffka, Descoperiri hallstatiene târzii la sud de Carpați. *Apulum* 32, 1995, 101-112.
- Burghardt 2015:** M. Burghardt, Weapon and the military of the population of the West Podolian group of the Early Scythian culture in the light of sepulchral sources. *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego* 36, 2015, 143–166.
- Chmielewska 1956:** M. Chmielewska, Lużyckie i skytyjskie zabytki znalezione w schronisku skalnym w miejscowości Rzędkowice, pow. Zawiercie. *Wiadomości Archeologiczne* 8, 1965, 1, 81-90.
- Hellmuth 2006:** A. Hellmuth, Smolenice-Molpír im Licht skythischer Angriffe auf die hallstattzeitlichen Siedlungen nördlich und südlich der Mährischen Pforte. *Slovenská archeológia* 54-2, 2006, 191-208.
- Hellmuth 2010:** A. Hellmuth, Bogenschützen des Pontischen Raumes in der Älteren Eisenzeit. Typologische Gliederung, Verbreitung und Chronologie der skythischen Pfeilspitzen (Bonn 2010).
- Hellmuth 2014:** A. Hellmuth, Horse, Bow and Arrow – A Comparison between the Scythian impact on the Mediterranean and on Eastern Middle Europe. *Mediterranean Review* 7/1, 2014, 1-38.
- Ignat 2006:** M. Ignat, Necropolele tumulare din zona Rădăuți în cadrul lumii traco-getice (sec. VII-V a. Chr.) (Târgoviște 2006).
- Irimia, Conovici 1993:** M. Irimia, N. Conovici, Descoperiri hallstatiene în zona davei getice de la Satu Nou, com. Oltina, jud. Constanța. *Pontica* 26, 1993, 51-114.
- Jevtić 2006:** M. Jevtić, Sacred groves of the Tribali on Miroč Mountain. *Старинар* 56, 2006, 271-290.
- Jevtić 2016:** M. Jevtić, Basarabi and Ferigile finds on the border between the Carpathian Basin and Central Balkans. Contribution to the Early Iron Age chronology. *Iron Age Chronology in the Carpathian Basin. Proceedings of the international colloquium from Târgu Mureș, 8-10 October 2015 (Cluj-Napoca 2016)*, 9-18.
- Jevtić, Peković 2007:** M. Jevtić, M. Peković, Mihajlov Ponor on Miroč – Tribal cult places. *Старинар* 57, 2007, 191-219.
- Kull 1997:** B. Kull, Tod und Apotheose. Zur Ikonographie in Grab und Kunst der jüngeren Eisenzeit an der unteren Donau und ihrer Bedeutung für die Interpretation von „Prunkräbern”. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 78, 1997, 200-466.
- Kemenczei 2009:** T. Kemenczei, Studien zu den Denkmälern skythisch Geprägter Alföld Gruppe (Budapest 2009).
- Marinescu 1984:** G. Marinescu, Die jüngere Hallstattzeit in Nordostsiebenbürgen, *Dacia N.S.* 28, 1984, 47-83.
- Măndescu 2004:** D. Măndescu, Necropola de la Curtea de Argeș-„Rodovanu”. Noi precizări privind inventarul funerar. In: (Eds. I. Căndea, V. Sîrbu, M. Neagu) *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani (Brăila 2004)*, 139-174.

- Măndescu 2005:** D. Măndescu, Despre periferia sudică a Grupului Ferigile. Cu specială privire asupra necropolei de la Teiu (județul Argeș). Istros 12, 2005, 33-44.
- Măndescu 2016:** D. Măndescu, Necropola de la Valea Stânii (județul Argeș): o abordare comparativă cu caracteristicile grupului hallstattian târziu Ferigile. In: Proceedings of the 15th International Colloquium of Funerary Archaeology, Interdisciplinary Methods of Research for Prehistoric and Protohistoric Funerary Monuments, Brăila, 20-22 May 2016 (=Istros 22) (Brăila 2016), 153-180.
- Măndescu 2017a:** D. Măndescu, Valea Stânii. In: (Eds. O. Țentea, V. Lungu, F. Matei-Popescu) Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2016 (București, 2017), 151-153.
- Măndescu 2017b:** D. Măndescu, Where did they put the akinakes? On the Late Hallstatt Ferigile warriors panoply starting from the recent discoveries in the necropolis at Valea Stânii. In: The 13th International Congress of Thracology, "Ancient Thrace: Myth and Reality", Kazanlak, September 3-7, 2017, Abstracts (Sofia 2017), 144 (articolul, in extenso, sub tipar în actele congresului).
- Măndescu et al. 2017:** D. Măndescu, M. Mihalache, I. Stănculescu, M. Constantinescu, Contribuții la studiul pieselor de port și podoabă din mediul cultural Ferigile. Mărgelele de caolin descoperite în necropola hallstattiană de la Valea Stânii (jud. Argeș). Peuce S.N. 15, 2017, 7-48.
- Măndescu 2018:** D. Măndescu, New insights on the late Hallstatt cultural connexions revealed by the grave goods from Valea Stânii necropolis (Ferigile group, Romania). In: The 24th EAA Annual Meeting, Reflecting Futures, Barcelona, 5-8 September 2018, Abstract Book, I (Barcelona 2018), 117.
- Măndescu et al. 2018:** D. Măndescu, M. Constantinescu, M. Mărgărit, Un collier tardif d'imitations de craches de cerf découvert dans la nécropole de l'Âge du Fer de Valea Stânii, département d'Argeș, Roumanie. In: XVIIIe Congrès UISPP, Paris, 4-9 Juin 2018, Book of abstracts, Session XIII-2, Prehistoric personal adornment in social and economic context (Paris 2018), 26-27.
- Metzner-Nebelsick 2002:** C. Metzner-Nebelsick, Der „Thrako-Kimmerische“ Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien (Rahden/Westf. 2002).
- Nania 1990:** I. Nania, Necropola hallstattiană de pe câmpul Rodovanul de la Curtea de Argeș. Studii și Comunicări Muzeul Curtea de Argeș 3, 1990, 3-21.
- Nania 2002:** I. Nania, Necropola hallstattiană de la Țițești. Argesis 11, 2002, 49-52.
- Neugebauer 1992:** J. V. Neugebauer, Die Kelten im Osten Österreichs (St. Pölten-Viena 1992).
- Párducz 1954:** M. Párducz, Le cimetière hallstattien de Szentes-Vekerzug, II. Les fouilles de 1952 et 1953. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 4, 1954, 1-4, 25-92.
- Popescu, Vulpe 1982:** E. Popescu, A. Vulpe, Nouvelles découvertes du type Ferigile. Dacia N.S. 26, 1982, 77-114.
- Ramsl 2003:** P. Ramsl, La nécropole laténienne de Pottenbrunn (Basse-Autriche), miroir des relations Est-Ouest. In: XXVIe colloque de l'AFEAF, thème spécialisé Décors, images et signes de l'âge du Fer européen. Supplément à la Revue archéologique du centre de la France, 24 (Tours 2003, 247-258).
- Ramsl 2008:** P. Ramsl, Das „Druidengrab“ aus dem eisenzeitlichen Gräberfeld von Pottenbrunn (NÖ). In: (Eds. E. Lauermaun, P. Trebsche) Heiligtümer der Druiden – Opfer und Rituale bei den Kelten [Ausstellungskat.] (Asparn a. d. Zaya 2008), 161-167.
- Rustoiu 2008:** A. Rustoiu, Războinici și societate în aria celtică transilvăneană. Studii pe marginea mormântului cu coif de la Ciumești (Cluj-Napoca 2008).
- Smirnova 1998:** G. I. Smirnova, Din nou despre ceramica cenușie lucrată la roată descoperită în situ-rile scitice timpurii din zona Nistrului Mijlociu. SCIVA 49/1, 1998, 23-37.
- Stojić 2005:** M. Stojić, Podgorac Iron Age hillfort – Kornjet. Старинар 55, 2015, 75-80.
- Szabó et al. 2014:** G.V. Szabó, Z. Czajlik, L. Reményi, Traces of an Iron Age armed conflict. New topographical results from the research into Verebce-bérc at Dédestapolcsány I. Hungarian Archaeology e-Journal, 2014 Spring, www.hungarianarchaeology.hu, 1-7.

- Teleagă 2017:** E. Teleagă, Contribuții privind mormintele hallstattiene târzii cu zăbale de tip Szentese-Vekerzug în bazinul carpatic. SCIVA 68/1-4, 2017, 5-29.
- Vasiliev 1974:** V. Vasiliev, Poziția cronologică și semnificația cultural-etnică a săgeților scitice din aria carpatică. Apulum 12, 1974, 48-59.
- Vasiliev 1980:** V. Vasiliev, Sciții agatârși pe teritoriul României (Cluj-Napoca 1980).
- Vulpe 1967:** A. Vulpe, Necropola hallstattiană de la Ferigile – Monografie arheologică (București 1967).
- Vulpe 1977:** A. Vulpe, Zur Chronologie der Ferigile-Gruppe. Dacia N.S. 21, 1977, 81-111.
- Vulpe 1983:** A. Vulpe, Pe marginea a trei cărți noi despre traci și sciți. Istros 2-3, 1981-1983, 115-144.
- Werner 1988:** W. M. Werner, Eisenzeitliche Tensen an der unteren und mittleren Donau. PBF XVI.4 (München 1988).
- Дараган 2016:** М.Н. Дараган, О колчанном наборе раннескифского времени из погребения 1, кургана 4 у с. Гладковщина. In: Proceedings of the International Scholarly Conference Dedicated to the Memory of Maria Nikolaevna Pogrebova, Moscow, April 25-27, 2016. The Caucasus and the steppes in the Late Bronze – Early Iron Age (Moscow 2016), 62-75.
- Мелюкова 1964:** А.И. Мелюкова, Вооружене скифов (Москва 1964).

Dr. Dragoș Măndescu, Muzeul Județean Argeș, Pitești, România,
e-mail: dragos_mandescu@yahoo.com

Погребение из Пыржолтен и воинское снаряжение финала среднескифского периода Карпато-Подунавья

Денис Топал

Резюме

Весной 1972 г. в результате строительных работ в с. Пыржолтены (Каларашский район, Республика Молдова) было обнаружено трупосожжение с разнообразным инвентарем, представленном керамическими изделиями, элементами конского снаряжения и предметами вооружения. Это погребение, а также ряд других памятников, формирующих эпонимный горизонт отличает обилие разнообразных интерпретаций, как этнокультурных, так и хронологических. Одни исследователи считают его связующим звеном между фракийским гальштатом и классической гетской культурой, т.е. раннегетским погребением. Другие – отражением скифо-фракийского синкретизма без выраженной доминанты и отмечают, что в данном случае невозможна этнокультурная атрибуция. Это в большей степени характеризует не само погребение, а проблемную ситуацию, где сталкиваются ценностные суждения исследователей. Например, с позиции «преемственности» или противопоставляемого ей «культурного разнообразия», как часто описывается пространство между Днестром и Прутом. Тем не менее, погребение из Пыржолтен – уникальный погребальный комплекс, который, очевидно, принадлежал представителю воинской субкультуры и, судя по инвентарю, вооруженному всаднику. В своем оснащении погребенный был ориентирован на кочевнические традиции. А аналогии предметам вооружения и конскому убору лежат далеко на востоке и отражают эволюционные процессы, охватывающие почти все степные районы Евразии. Пока нет особых предпосылок для уточнения хронологической позиции погребения в рамках финала среднескифского периода, однако, исходя из оформления

меча, дату можно ограничить первой четвертью V в. до н.э. А граница между начальным этапом среднескифского периода и его финалом, по всей видимости, пролегает на рубеже VI-V вв. до н.э. Несмотря на сверхоригинальность комплекса, наличие меч скифского облика и предметов звериного стиля позволяет связать пыржолтенское погребение с общими процессами, связанными с эволюцией воинского снаряжения Карпато-Подунавья.

Ключевые слова: среднескифский период, наступательно вооружение, акинак, горизонт Пыржолтены-Данчени.

Abstract

In the spring of 1972 as a result of construction work in the Pîrjolteni village (Călărași district, Republic of Moldova) was occasionally discovered a cremation with a various grave goods represented by the ceramic items, elements of horse harness and weapons. This burial, as well as a number of other burials that form the eponymous (Pîrjolteni-Dănceni) horizon is differently interpreted, both in ethnocultural and chronological way. Some researchers consider it a link between the Thracian Hallstatt and the classical Getian culture, i.e. a burial of early Getian culture. Others scholars see in that complex the reflection of Scythian-Thracian syncretism without a pronounced dominant and note that ethnocultural attribution is impossible in this case. This largely characterizes not the burial itself, but the problem situation where the value judgments of the researchers collide. For example, it is described from the perspective of “continuity” or “cultural diversity”, how often the space between the Dniester and Prut is presented. Nevertheless, the Pîrjolteni burial is a unique funeral complex, which obviously

belonged to a warrior and, judging by the inventory, mounted warrior. Besides that, the deceased was focused on nomadic traditions in his equipment. And the analogies to weapons and horse harness lie far to the east and reflect evolutionary processes covering almost all steppe regions of Eurasia. While there are no special premises for clarifying the chronological position of the burial within the framework of the late Middle Scythian period, however, the date can be limited to the 1st quarter of the 5th century BC basing on the design of the sword.

And the border between the initial stage of the Middle Scythian period and its final, apparently, lies at the turn of the 6th-5th centuries BC. Despite the over-originality of the complex, the presence of a Scythian sword and animal style objects allows us to link Pîrjolteni burial with the general processes associated with the evolution of military equipment of Carpathian-Danube region.

Keywords: burial, Middle Scythian period, offensive weapon, akinakes, Pîrjolteni-Dănceni horizon.

В 2017 г. во время обсуждения моего доклада о традициях скифского оружия Трансильвании (Топал 2017) на конференции в Государственном университете Молдовы, профессор И.Т. Никулицэ со свойственной ему эмоциональностью и афористичностью прокомментировал один из тезисов: «не можем же мы считать этническими русскими африканцев, на вооружении которых состоят автоматы Калашникова». Эта аналогия способна обескуражить лишь на первый взгляд. Однако, если принять ее в качестве базовой метафоры, можно заметить в проявлениях современной воинской материальной культуры отдельных государств Африки и оружия скифского времени Карпато-Поднестровья некоторое сходство. Поэтому, присоединившись к многочисленным поздравлениям и пожеланиям Ивану Тимофеевичу, считаю своим долгом поблагодарить юбиляра за идею, которая подтолкнула к написанию данной статьи.

Археологическую номенклатуру не всегда отличает изящность формулировок, и терминология исследователей

Карпато-Поднестровья в этом смысле – не исключение. Но, пожалуй, лидером среди местных конструкторов можно считать «горизонт Оланешты-Пыржолтены-Данчены-Суручен¹-Коржова», в названии которого перечислены все памятники, составляющие эту номенклатурную единицу. Другой характерной особенностью этого удивительного историографического феномена можно считать обилие разнообразных интерпретаций, как этнокультурных, так и хронологических, накопленных почти за полувековую историю исследований. Впервые эти древности были проанализированы В.Л. Лапушняном в контексте «молдавского варианта раннегетской культуры» (Лапушнян 1979, 132) и даже позволили ему «сомкнуть культуру фракийского гальштата и гетскую культуру IV-III вв. до н.э.» (Лапушнян 1979, 18). В дальнейшем, фракийская этнокультурная принадлежность погребения из Пыржолтен не вызывает сомнений и у И.Т. Никулицэ, который, отмечая определенное сходство оружия и конской узда со скифскими

---

1 Диапазон интерпретаций грунтового погребения из Суручен с акинаком и стрелковым набором также впечатляюще широк: от скифского погребения до эпонимного памятника группы с неясной этнической составляющей «Хушь-Суручень» (Ignat 2004, 8).

образцами (объясняя это скифским «воздействием», «влиянием»), настаивает на производстве этих изделий во фракийском мире (Никулицэ 1987, 38-40, 60). По мнению Т. Арнэута, погребение из Пыржолтен является составной частью раннегетской культуры лесостепи, которая выражалась в виде (поселенческих?) памятников «типа Куртень-Бутучень» и погребений «типа Бырсесть-Пыржолтен» (Arnăut 2003, 169).

С середины 1990-х погребение из Пыржолтен оказывается в ряду древностей «типа Суручень, Олэнешть, Пыржолтен, Дэнчень» (Тсасіус 1994, 226), которые затем трансформируются в «горизонт Олонешты-Пыржолтены-Данчены» (Бруяко, Ткачук 1994, 28) или «Олонешты-Пыржолтены-Данчены-Суручены-Коржова» (Ткачук 1999, 282). Этот горизонт, по словам автора последнего термина, внес «определенный вклад в культуру гетов IV-III вв. до н.э.», при этом, «видеть в нем некое свидетельство автохтонности гетов в Карпато-Поднестровье нельзя» (Ткачук 1999, 282). «Фрако-скифский» (или «гето-скифский») горизонт древностей – Данчены-Пыржолтены-Олонешты конца VI - V вв. до н.э. – отличается, по выражению М.Е. Ткачука, «вызывающим разнообразием и типологической хаотичностью» (Ткачук 1995, 13; Ткачук 1999, 282). Подобное состояние как раз и характерно для ранней фазы любой культуры, «...когда происходит

только становление той или иной традиции в борьбе с другими традициями...» (Ткачук 1996, 128). И.В. Бруяко определяет горизонт Пыржолтены-Данчены-Олонешты в качестве явления со «скифо-фракийской полиморфностью без доминанты», что делает невозможной однозначную этнокультурную атрибуцию (Бруяко 2005, 162, 211). Однако, в независимости от того, кому могли принадлежать эти пестрые памятники – «фракизированным скифам» (потомкам мигрантов раннескифского времени) или «скифизированным фракийцам» (реликтовому гальштатскому населению или переселенцам из Добруджи) (Бруяко 2005, 312), они вряд ли смогли стать основой узнаваемой гетской культуры. Причем, именно фракийский компонент далек от представлений И.В. Бруяко о «гетском монолите IV-III вв. до н.э.» (Бруяко 2005, 211).

Таким образом, и сам список всевозможных этногенетических интерпретаций одного и того же набора памятников, которые, в зависимости от исследовательской логики, можно выстроить в пазл той или иной сложности, отличается «вызывающим разнообразием»². Наивно думать, что это широкое поле интерпретаций характеризует источник. Скорее, это квалифицирует проблемную ситуацию, где сталкиваются ценностные суждения исследователей, например, с позиции «преемственности» или противопоставляемого ей «культурного

---

2 В задачи данной статьи не входит детальный обзор всего разнообразия этнокультурных интерпретаций, в которых в качестве аргумента фигурирует погребение из Пыржолтен. Отчасти от этого меня освобождают объемный историографический обзор, недавно проделанный А. Коробчаном (Corobcean 2018, 43-61), к которому я с удовольствием и отсылаю заинтересованного читателя.

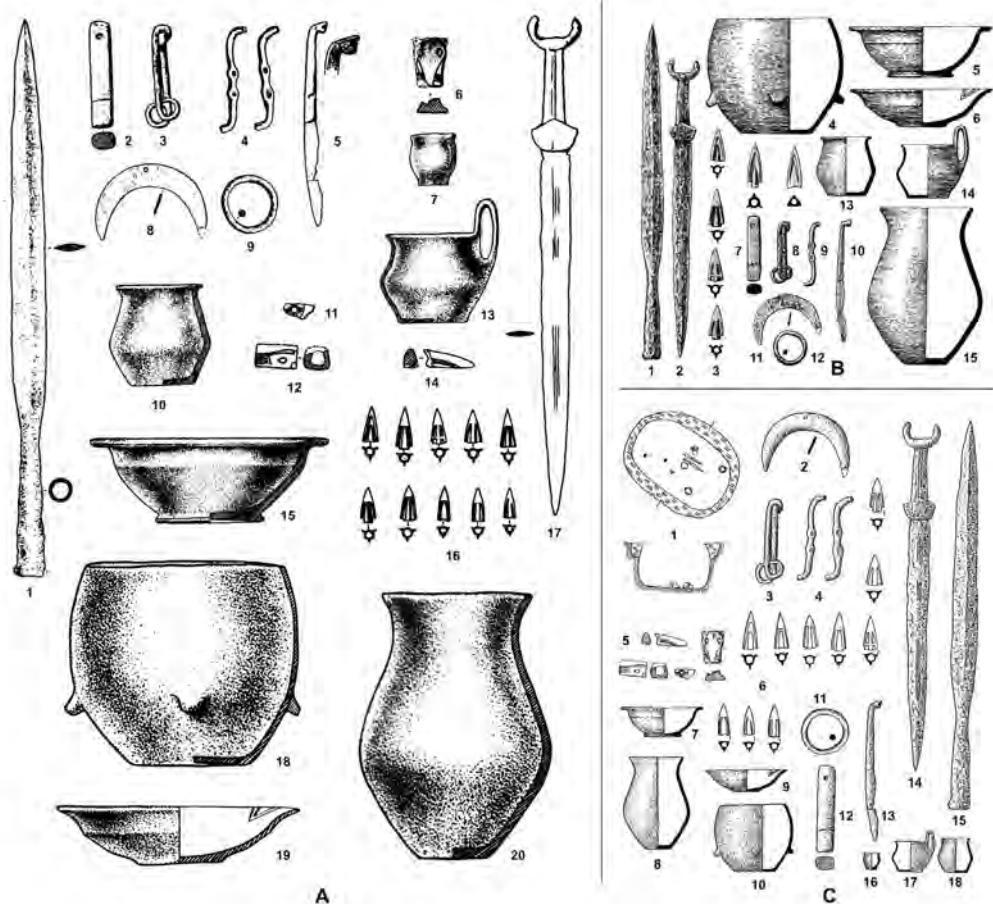
разнообразия» – *доксами*, которыми часто описывается пространство между Днестром и Прутом. Наверное, полностью отвлечься от этих ценностных суждений вряд ли возможно. Однако можно признать их наличие и попробовать сфокусироваться на сугубо археологических методах: сравнительном хронологическом анализе и поиске аналогий вещам, составляющих археологический комплекс. В порядке эксперимента, в качестве замены такому антропологическому конструкту как «этничность» или археологическому «культура» можно, к примеру, предложить социологический – «субкультура». При этом, сохранив «археологический» язык описания, в рамках которого объекты изучения – артефакты – размещаются на пространственно-хронологической шкале и реконструируется вектор их распространения или эволюции.

Итак, весной 1972 г. рабочими в результате строительных работ в с. Пыржолтены (на приусадебном участке) было обнаружено погребение с разнообразным инвентарем (рис. 1)³. Данный комплекс был исследован и задокументирован выехавшими на место специалистами В.Л. Лапушняном и С.И. Поповым (Лапушнян, Попов 1973, 409). Памятник располагался на северо-западной окраине села, «в 50-60 м к западу от здания сельсовета,

на высоком склоне долины, по дну которой протекает ручей» (Лапушнян, Никулицэ, Романовская 1974, 68). Согласно описанию, погребение было совершено в могильной яме, прямоугольной в плане формы размерами 320×200 см и глубиной 190 см, ориентированной по линии ЮЗ-СВ (рис. 1/С1)⁴. Стенки ямы в верхней части вогнуты внутрь и обожжены. Заполнение ямы – обожженный чернозем и глина, перемежающиеся с кусками обмазки (толщиной 20-30 см), на которой были зафиксированы отпечатки камыша и деревянных плашек. На дне ямы – слой угля толщиной 3-4 см, над которым – слой золы толщиной 5-8 см. На дне выявлены остатки деревянных сгоревших плах толщиной 3-4 см и две круглые столбовые ямы диаметром 20 см и глубиной 10-20 см. По мнению В. Л. Лапушняна, все это свидетельствует о том, что погребение из Пыржолтен было совершено в камере с дерево-глинобитным перекрытием, установленном на столбах, врытых в дно ямы (Лапушнян 1979, 55). Кроме того, автор раскопок считает, что в результате «ритуального очищения огнем верхняя часть погребальной камеры была обожжена докрасна, а в заполнение попали обожженные до состояния кирпича куски обмазки с отпечатками камыша и деревянных плах (Лапушнян 1979, 56).

3 К сожалению, в архиве Национального музея истории Молдовы (НМИМ) отчет о спасательных раскопках у с. Пыржолтены обнаружен не был, а в фондах, что особенно прискорбно – отсутствуют важнейшие находки (погребальной урны, псалисв, ножа с зооморфным окончанием) (рис. 1/А4, 5, 20). Отдельные сведения об этом памятнике содержатся в нескольких публикациях и диссертационном исследовании автора раскопок (Лапушнян, Попов 1973, 409; Лапушнян, Никулицэ, Романовская 1974, 68, 69; Лапушнян 1978; Лапушнян 1979).

4 Это противоречит плану погребения, приведенному в публикации (Лапушнян 1979, рис. 15), где, судя по направлению стрелки на север, яма ориентирована по линии ВЮВ-ЗСЗ (Левинский 2010, 83).

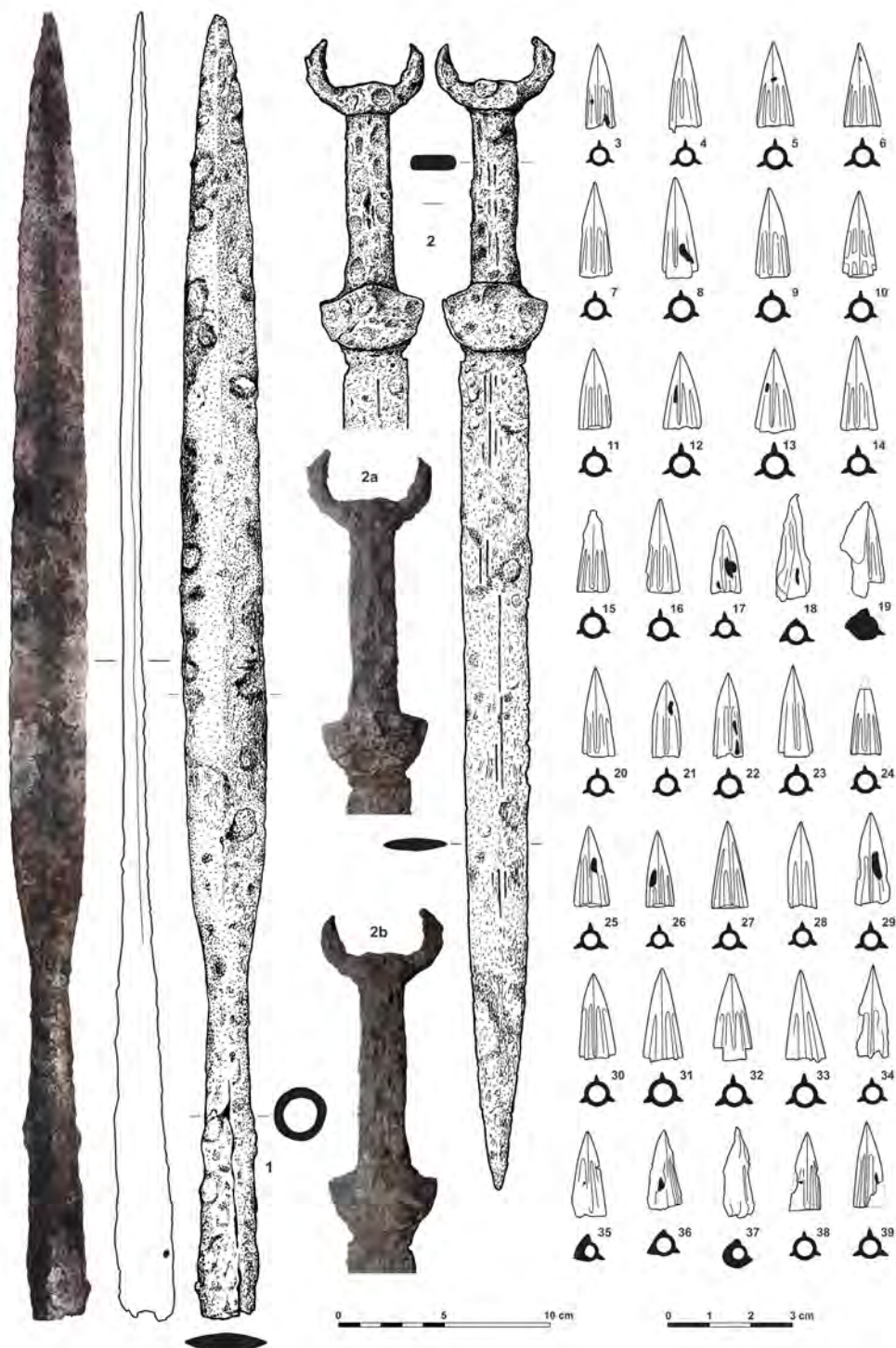

РИС. 1. Погребение из Пыржолтен по В. А. Лапушняну (А), А. И. Мелюковой (В) и А. Гавлик (С). А - Лапушнян 1979, рис. 3-5; В - Мелюкова 1989, табл. 27/1-20; С - Gawlik 1998, tabl. III.

FIG. 1. Burial from Pirjolteni according to V.A. Lapushnyan (A), A.I. Melyukova (B) and A. Gawlik (C). Лапушнян 1979, рис. 3-5; В - Мелюкова 1989, табл. 27/1-20; С - Gawlik 1998, tabl. III.

Несмотря на первоначальную датировку комплекса из Пыржолтен VI в. до н.э. (Лапушнян 1979, 119), большинство исследователей относят его к первой половине V в. до н.э. (Gawlik 1998, 66; Бруяко 2005, 163). Обратимся к погребальному инвентарю, представленному керамическими изделиями, элементами конского снаряжения и предметами вооружения. Наибольшим разнообразием обладает **керамический комплекс**, состоящий из шести

лепных (Лапушнян 1979, рис. 4/9-11; 5/1-3) и одного гончарного сосуда (Лапушнян 1979, рис. 4/12). В экспозиции и фондах НМИМ хранится гончарная желтоглиняная миска и лепной горшок с налестями (рис. 3/5), лепная миска с резным орнаментом по внутренней части венчика (рис. 3/10), лепной биконический горшок (рис. 3/7), лепной черпак с высокой ручкой (рис. 3/6), лепной миниатюрный сосудик (рис. 3/9). Лепной горшок высоких

Рис. 2. Погребальный инвентарь комплекса из Пыржолтен. Оружие: 1-2 - железо; 3-39 - бронза (фото и рисунки автора).
FIG. 2. Grave inventory of Pirjolteni burial. Weapons: 1-2 - iron; 3-39 - bronze (photos and drawings of the author).

пропорций (урна?), к сожалению, обнаружен не был. Конечно, тезис о том, что кочевники не приносят с собой своей керамики, а пользуются исключительно местной, отнюдь не бесспорен (Романчук 1999, 263), однако мало кто сомневается во фракийской основе керамического комплекса из Пыржолтен. По крайней мере, для лепной керамики. Гончарная желтоглинянная миска (рис. 3/8) также необязательно является предметом античного импорта, ее происхождение также вызывает вопросы (Бруяко 2005, 213). Хотя в материалах другой составляющей горизонта – могильнике Данчены при том же преобладании фракийской керамики присутствуют и лесостепные формы (Бруяко 2006, 222). Д. Мэндеску видит в лепном черпаке с высокой ручкой то ли «рудиментарное», то ли, напротив, исходное (в оригинале – «зарождающееся») проявление сероглиняных кружек. В своем классическом проявлении, исполненные на гончарном круге, они появляются еще в VI в. до н.э., но характерны для V в. до н.э. (Măndescu 2010, 54). Форма лепной чаши находит аналогии еще в Бырсештском могильнике, при этом прочерченный орнамент явно принадлежит более ранней традиции (Măndescu 2010, 53). Исходя из этих соображений, а также судя по иллюстрациям, Д. Мэндеску наиболее приемлемой датой для погребения из Пыржолтен считает вторую половину V в. до н.э. (Măndescu 2010, 69, fig. 8/18).

С **уздечным набором** (Лапушнян 1979, 118-119) связаны изделия из кости или рога: ременные распределители, украшенные изображением головы животного в фас (рис. 3/1) и профиль

(рис. 3/3), фрагмент бляхи с солярным орнаментом (рис. 3/4) и подвески в виде кабаньего клыка (рис. 3/2). К металлическим элементам конского убора относятся два двудырчатых железных псалия (рис. 1А/4), железные двусоставные удила (рис. 1А/3), бронзовый луновидный нагрудник (рис. 1А/8), железное кольцо для упряжи (рис. 1А/9). Все, без исключения, изделия из рога и/или кости серьезно пострадали от высоких температур.

Орнаментированные кабаньи клыки и их имитации (рис. 5) широко распространены в пределах мира кочевников иранского происхождения (Ghirshman 1977, 33) и кроме Причерноморья обнаруживаются на Кавказе, Поволжье, Приуралье, Южной Сибири и Алтае (Королькова 2006, 107) (рис. 9). Самый ранний экземпляр происходит из Аржана, при этом, основная масса подобных изделий укладывается в интервал «конец VI - первая половина V в. до н.э.». Не вызывает сомнений и общий вектор распространения кабаньих клыков и их имитаций – с востока на запад, а в Северное Причерноморье они проникают, вероятно с территории Нижнего Поволжья (Королькова 2006, 121, 124). Отличительной особенностью подвески из Пыржолтен, кроме того, что эта имитация кабаньего клыка, изготовлена, вероятно, из рога, является то, что ее окончание оформлено в виде клюва хищной птицы. Наиболее близкие иконографические аналогии известны по находкам в лесостепном Причерноморье – кургане Роменского уезда (Древности 1899, табл. XXXI/512) и №312 у Гуляй-Города (рис. 5А/11, 12), на Кавказе – погребении у Ялхой-Мохка VI-V в. до

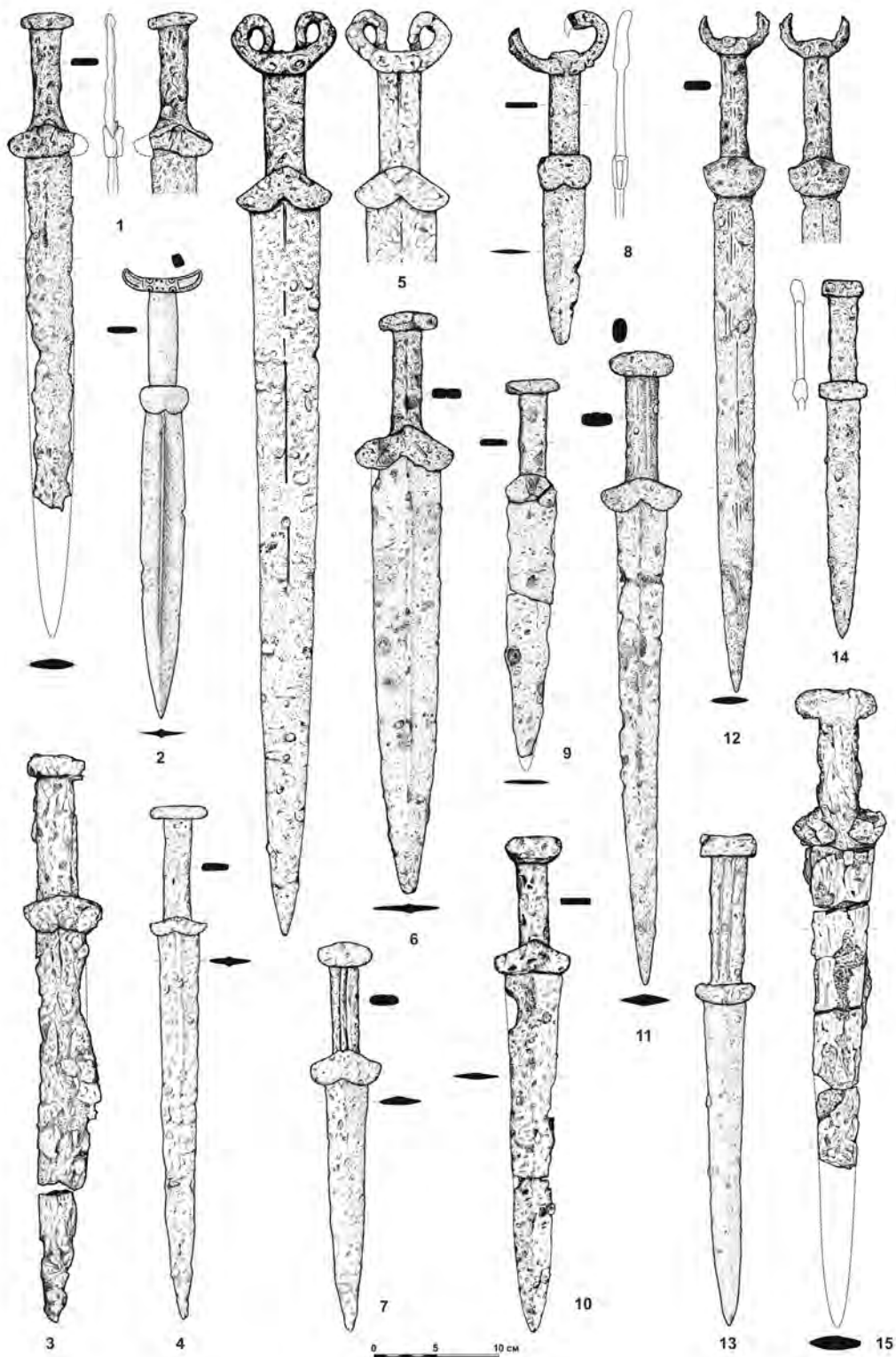
РИС. 3. Погребальный инвентарь комплекса из Пыржолтен. Детали узды и посуда: 1-4 - рог; 5-10 - керамика (фото и рисунки автора).

FIG. 3. Grave inventory of Pırjolteni burial. Horse harness and pottery: 1-4 - horn; 5-10 - ceramics (photos and drawings of the author).

н.э. (Махортых 1987, 61) и святилище Реком (Виноградов 1963, рис. 7/3) (рис. 5/15, 16), в Нижнем Поволжье – погребении 22 кургана 5 у с. Заханата VI в. до н.э. (Очир-Горяева 1985, 222), кургане A12 у Блюменфельда конца VI – начала V в. до н.э. (Смирнов 1964, 41), Хошеутово V в. до н.э., погребении 2 кургана 15 у Кривой Луки-XVII V в. до н.э., погребении 20 кургана 9 Первого Кировского могильника V в. до н.э. (рис. 5/42, 45, 46, 48, 49) и Южном Приуралье – погребении 3 кургана 1 у с. Сынтас конца VI - начала V в. до н.э. (Кадырбаев, Курманкулов 1976, 145) (рис. 5/29).

Особый интерес представляют *проници* с изображением хищника в фас и профиль (рис. 3/1, 3). По мнению Е.Ф. Корольковой, изображения животных в фас появляются в Причерноморье в первой половине V в. до н.э. (Королькова 2006, 114). Тем не менее, ближайшие аналогии этим деталям конского снаряжения – из кургана у с. Будки, с. Волковцы, хут. Поповка, хут. Шумейко, Роменского уезда относятся еще к концу VI в. до н.э. (Ильинская 1968, 74; Махортых 2017, 182; Гречко 2016, 53, 54). Кроме того, такие изображения животных (волков, медведей, кошачьих или лошадей) украшают не только конское снаряжение, но и предметы вооружения (рис. 6). Такая манера изображения животных, крайне нехарактерная для раннескифской эпохи, связывается с культурными традициями, лежащими

далеко на востоке – савроматскими или даже сакскими, появление которых в Причерноморье связываются с новой кочевой волной (Діденко, Шелехань 2016, 72-75). Небольшой *фрагмент бляшки* (рис. 3/4), изготовленной из кости/рога не находит прямых аналогий, однако солярный орнамент (истоки которого возводят к предскифскому искусству), обнаруживается на некоторых уздечных принадлежностях. Такими розетками украшены среднескифские бронзовые бляхи (Могилов 2008, рис. 109/23-47; 110/1-10, 16-23): к примеру, из кургана 45 у Берестняг (Ковпаненко 1981, рис. 6/1), с. Прусы (Древности 1900, №346), кургана под Луками (Могилов 2008, рис. 110/16-18) и кургана 8 у Поповки (Бобринский 1894, табл. XXIV/21, 23, 25). *Луновидных подвесок* из бронзы известно довольно немного: в Днепровской лесостепи, в кургане 5 у Берестняг (Бобринский 1901, рис. 52) и 14 у Райгорода (Древности 1900, табл. XX/325), курган 5 у Протопоповки (Бандуровский, Буйнов 2000, рис. 56), с. Пастырское (Галанина 1977, табл. 32/3) и Нижнем Поволжье – у Хошеутово (Дворниченко 2000, рис. 1/1). По мнению А.Д. Могилова, лесостепные комплексы датируются второй - последней четвертью V в. до н.э. (Могилов 2008, 44). Среди наиболее серьезных оснований для подобной датировки является амфора второй половины V в. до н.э. из кургана 5 у с. Берестняги (Могилов, Диденко 2008,

РИС. 4. Скифские акинаки финала среднескифского периода между Днестром и Прутом: 1 - Суручены; 2 - Тудорово-Паланка; 3 - Маяки; 4, 7 - Рэзень; 5 - Рышканский район; 6 - Володень; 8 - Капаклия-Харагыш; 9 - Ханска; 10, 11, 13 - Лэргуца; 12 - Пыржолтены; 14 - Теленештский район; 15 - Арциз.

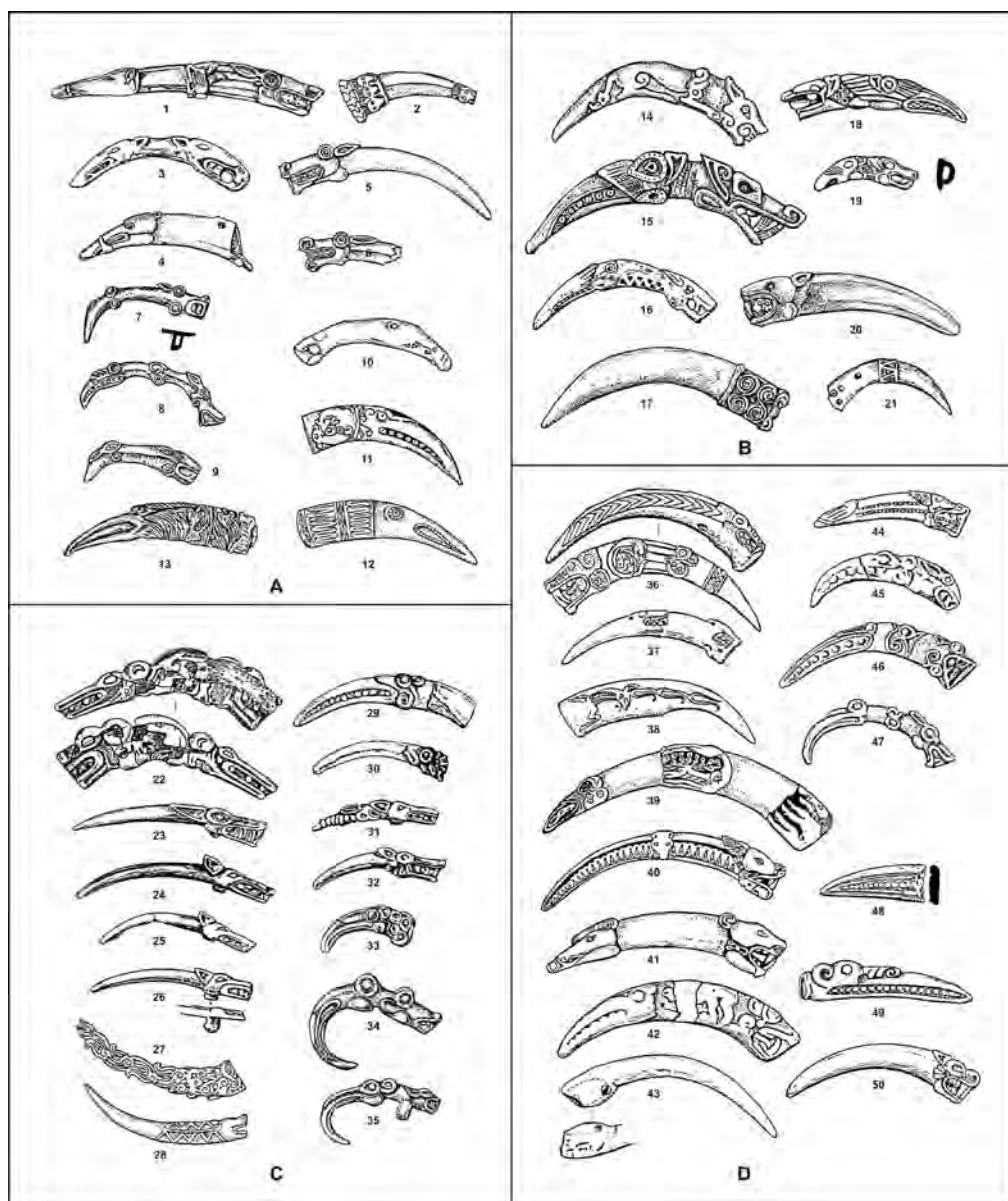
FIG. 4. Scythian akinakai of the end of Middle Scythian period between the Dniester and Prut rivers: 1 - Suruceni; 2 - Tudora-Palanca; 3 - Mayaki; 4, 7 - Răzeni; 5 - Rîșcani district; 6 - Volodeni; 8 - Capaclia-Haragiș; 9 - Hansca; 10, 11, 13 - Lărguța; 12 - Pîrjolteni; 14 - Telenești district; 15 - Artsyz.

88) и хиосская амфора второй четверти V в. до н.э. из кургана у Протопоповки (Бандуровский, Буйнов 2000, 72). Два **железных псалия** относятся к типу II.5.2.2 по А.Д. Могилову (Могилов 2008, 37, 254, рис. 39) – к простым двудырчатым S-видным псалиям. Они широко представлены как в лесостепных, так и степных памятниках Причерноморья, а также на Северном Кавказе и Поволжье, начиная со второй половины VI в. до н.э., особенно в сочетании с железными двусоставными петельчатыми **удилами** и **кольцами** для упряжи.

Еще два предмета связаны с воинской субкультурой, несмотря на то, что традиционно их относят к **предметам быта** и хозяйственной деятельности – нож с зооморфной рукоятью в виде головы кошачьего (Лапушнян 1979, 113, рис. 3/11; 4/5) и каменный оселок с просверленным отверстием (рис. 4/2). Так, **оселки** являются одним из наиболее распространенных предметов на скифской монументальной каменной скульптуре, изображавшей воина в полном облачении (Ольховский, Евдокимов 1994, 65). Главное отличие кованного **ножа** из железа – навершие, оформленное в виде головы кошачьего хищника. Железный нож с близким с близким навершием был найден в кургане 491 у с. Макеевка (Галанина 1977, табл. 12/6). Другое схожее, но

бронзовое навершие украшало железный нож из кургана 6 у с. Берестняги (Бобринский 1901, табл. XVIII/412). Известны такие бронзовые ножи по находкам из кургана 16 могильника Новозаведенное-2 (Петренко, Маслов, Канторович 2000, рис. 2).

Следующий крупный блок погребального инвентаря составляют **предметы вооружения**, среди которых: бронзовые наконечники стрел (Лапушнян 1979, 18-20, 117, рис. 3/1-10), железный меч с антенным навершием (Лапушнян 1979, 116, рис. 4/6) и железный наконечник копья (Лапушнян 1979, 114, рис. 4/1). **Колчаный набор** состоял из 37 бронзовых наконечников стрел (рис. 2/3-39), преимущественно базисных высотой от 1,6 до 2,5 см. Большая часть изделий хорошей сохранности, однако часть наконечников существенно пострадали в результате воздействия огня или высокой температуры и, в результате, деформировались, некоторые частично расплавились (рис. 2/18, 19, 29, 34-39). В целом, почти все изделия принадлежат к одной разновидности – трехгранных базисных наконечников с П-образным ложком, утопленной втулкой и треугольным силуэтом. У некоторых наконечников втулка выступает на несколько миллиметров и немного отличается силуэт (рис. 2/8, 23, 32). Базисные наконечники маркируют

изменения в колчанном наборе средне-скифского периода и используются на протяжении третьей четверти VI – рубежа VI-V вв. до н.э. (Дараган 2017, 98).

Среди предметов вооружения выделяется, прежде всего своей необычной длиной, железный **наконечник копья** (рис. 2/1). Общая длина изделия – 62

см превышает длину уложенного в погребение меча, длина пера листовидной формы – 45 см, ширина – до 4 см, длина втулки – 17 см, максимальный диаметр – 2,6 см. На территории Карпато-Поднестровья наконечники копий не слишком распространены в лесостепи, их основная концентрация

РИС. 5. Орнаментированные кабаньи клыки и их имитации (по: Королькова 2006).

А – Приднестровье и Крым: 1 - Керчь; 2 - левобережье Днестра; 3 - имение Талаевой, к. 3; 4 - хора Ольвии; 5, 11 - Роменская группа; 6 - Медерово; 7 - Макеевка; 8, 9 - Пастырское городище; 10 - Журовка; 12 - Гуляй-город; 13 - некрополь Пантикапея;

В – Кавказ: 14 - Нижняя Эшера, п.; 15 - Ялхой-Мохк, разр. п.; 16 - Реком; 17 - ст. Казбек; 18, 19 - Новогрозный, разр. п.; 20 - Кубань; 21 - Краснознаменский м-к, к. 1;

С – Южное Приуралье и Казахстан: 22 - Варна, к. 2; 23 - Бесоба, к. 5; 24-26 - Пятимары I, к. 4, п. 3; 27 - Мечет-Сай, к. 2, п. 2; 28-30 - Сынтас, к. 1, п. 3; 31 - Сынтас, к. 2; 32 - Липовка, к. 3; 33 - 1-й Филипповский курган; 34 - Сукулукское городище; 35 - район Алмаатинки; 36 - ?;

Д – Нижнее Поволжье: 36, 37, 44, 45 - Блюменфельд, к. А12; 38 - Калиновский м-к, к. 8, п. 35; 39-41 - Новопривольное, разр. погр.; 42 - Заханата, к. 5, п. 22; 43 - Фриденберг (Мирное), гр. I, к. 5, п. 1; 46, 47 - Хошеутово; 48 - Кривая Лука XVII, к. 15, п. 2; 49 - с/х им. Кирова, 1-й кург. м-к, к. 9, п. 20; 50 - Бережновский м-к, гр. II, к. 97, п. 3. (1-6, 10-14, 18, 20-22, 36-44, 48-50 - кабаньих клыки; 7-9, 15-17, 19, 23-32, 45-47 - бронза; 34, 35 - рог; 33 - золото).

FIG. 5. Ornamented boar tusks and their imitations (according to Королькова 2006).

A – Dnieper region and Crimea: 1 - Kerch; 2 - the left bank of the Dnieper; 3 - Talaeva estate, barrow 3; 4 - Olbia; 5, 11 - Romny group; 6 - Mederovo; 7 - Makeevka; 8, 9 - Pastyrskoe hillfort; 10 - Zhurovka; 12 - Gulyai-gorod; 13 - Panticapaeum;

B – Caucasus: 14 - Nizhnyaya Eschera, gr.; 15 - Yalkhoy-Mokhk, gr.; 16 - Rekom; 17 - Kazbek station; 18, 19 - Novogrozny, gr.; 20 - Kuban; 21 - Krasnoznamensky burial ground, b. 1;

C – Southern Urals and Kazakhstan: 22 - Varna, b. 2; 23 - Besoba, b. 5; 24-26 - Pyatymary I, b. 4, gr. 3; 27 - Mechet-Say, b. 2, gr. 2; 28-30 - Syntas, b. 1, gr. 3; 31 - Syntas, b. 2; 32 - Lipovka, b. 3; 33 - 1st Filippovka Barrow; 34 - Sukuluk hillfort; 35 - Almaatinka district; 36 - ?

D – Lower Volga region: 36, 37, 44, 45 - Blumenfeld, b. A12; 38 - Kalinovsky burial ground, K. 8, p. 35; 39-41 - Novoprivolnoe, gr.; 42 - Zakhnata, b. 5, gr. 22; 43 - Friedenberg (Mirnoe), group I, b. 5, gr. 1; 46, 47 - Khosheutovo; 48 - Krivaya Luka XVII, b. 15, gr. 2; 49 - Kirovsky sovhoz, 1st burial ground, b. 9, gr. 20; 50 - Berezhnovka burial ground, group II, b. 97, gr. 3. (1-6, 10-14, 18, 20-22, 36-44, 48-50 - boar tusk; 7-9, 15-17, 19, 23-32, 45-47 - bronze; 34, 35 - horn; 33 - gold).

обнаруживается в степной зоне, которая полностью осваивается в классический период (Топап 2018, 173, рис. 6). В среднескифский период длинные узкие копья хорошо известны среди материалов могильника Исакча конца VI - V вв. до н.э. (Simion 2003, 126, fig. 7/2) и второй фазы могильника Челик-дере второй половины V в. до н.э. (Simion 2005, 50, fig. 6/3). В лесостепи такие длинные копья были обнаружены в погребениях у Милештий-де-Сус конца VI - V вв. до н.э. (Mitrea 1983, 59) и могильнике Данчены – погребения 211 и 346 (Лапушнян 1979, 114, рис. 39) V в. до н.э., хотя их и отличает ромбовидное сечение пера. Кроме того, длинные наконечники копий (более полуметра) – визитная карточка классического периода, но в это время меняется их силуэт.

Особенность классических наконечников – в наличии остролистного пера и высокой втулки, длина которой часто превышает длину пера. Заметное увеличение наконечника копья в классический период, в сочетании с активным использованием дротиков, вероятно, указывает на изменения в тактике – например, противостоянии щитоносной пехоте. Однако разновидность, представленная в пыржолтенском погребении – наконечник с длинным листовидным пером без ребра посередине, по мнению А.И. Мелюковой (3-й тип II-го отдела), появляется еще в раннескифское время, а наибольшее распространение получает в конце VI - первой половине V в. до н.э. (Мелюкова 1964, 39).

В грунтовом погребении у с. Пыржолтены в Центральной Бессарабии

РИС. 6. Изображения животных в фас на различных изделиях среднескифского периода: 1 - Будки; 2 - Воронково; 3 - Меджидия; 4 - Пыржолтены; 5 - Волковцы.

FIG. 6. Images of animals on various artifacts of the Middle Scythian period: 1 - Budky; 2 - Voronkovo; 3 - Medgidia; 4 - Pırjolteni; 5 - Volkovtsy.

был обнаружен *меч с антенновидным навершием* (рис. 2/2). Максимальная общая длина этого меча – 54,7 см, длина клинка – 39,7 см, ширина – 3,2 см, толщина – около 0,5 см. Длина плоской рукояти от верхнего края

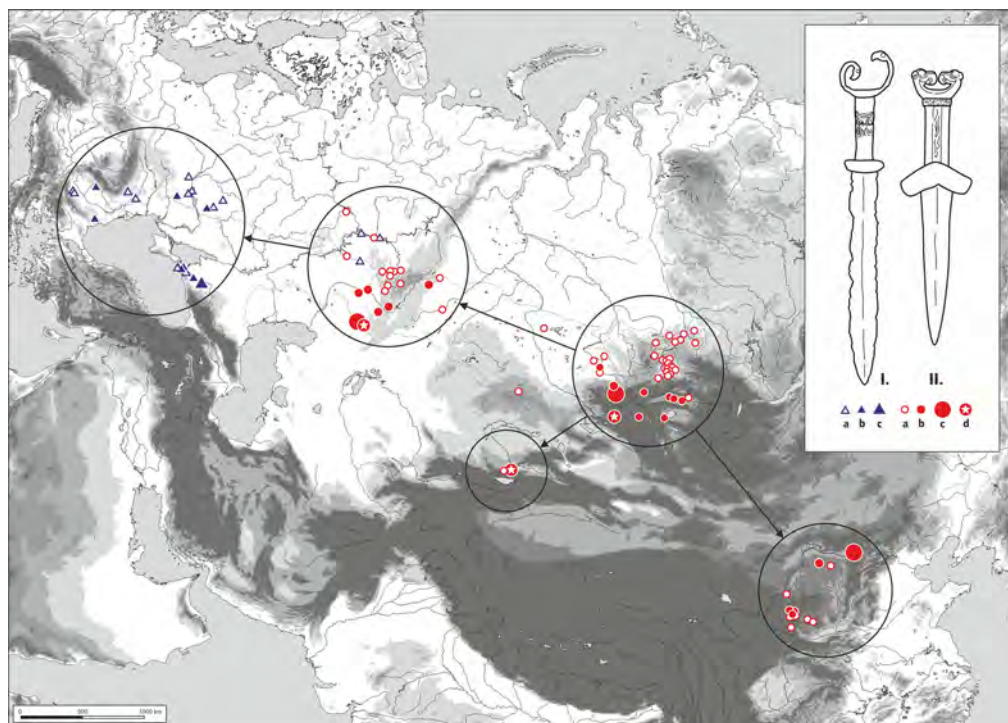
перекрестья до нижнего края навершия – 8,2 см, ширина – 2,1 см, толщина – 0,7 см. Ширина перекрестья 5 см, высота – 3,3 см. Навершие состоит из двух «антенн», завершающихся подобием головок хищных птиц или когтей,

основание наверхия расковано, ширина наверхия – 5,7 см, высота – 3,5 см. У его основания прослеживаются два выпуклых кружка, на рукояти и клинке – продольные желобки (Лапушнян 1979, 116, рис. 4/6). Несмотря на хорошую сохранность меча, наверхие могло пострадать, т.к. по сообщению одного из авторов раскопок – В.Л. Лапушняна, к моменту прибытия археологов, местные жители «играли в рыцарей, фехтуя мечом и копьем» (личная переписка, 2014 г.). По мнению И.В. Бруяко, «мечи из Пыржолтен и Олонешт» имеют явно фракийские конструктивные элементы» (Бруяко 2005, 222). Тем не менее, оформление наверхий скифского акинака в виде антенн появляется, судя по всему, ненамного позже возникновения самого скифского типа мечей и кинжалов. При этом, широкое распространение этого способа оформления начинается со второй половины – конца VI в. до н.э. Весьма показательно, что изображения акинаков с антенным наверхием (как и любым другим, отличным от прямого брусковидного) в монументальной скульптуре скифов относятся главным образом к V в. до н.э. и появляются не ранее второй половины VI в. до н.э. (Ольховский, Евдокимов 1994, 73, табл. 18).

Антенны сопровождают мечи и кинжалы начала среднескифского периода, однако резкий взлет популярности акинаков с антенными наверхиями приходится уже на вторую половину VI в. до н.э. Кроме того, именно в это время антенны начинают оформляться в соответствии с канонами скифского звериного стиля, в реалистичной манере, свойственной для этой эпохи – у типа Гэйчана «второй половины

VI - первой половины V в. до н.э.» (Vulpe 1990, 60). Повышая эту датировку до конца V в. до н.э., следует отметить, что большая часть комплексов с этими кинжалами тяготеет, все-таки, к началу – первой половине V в. до н.э. Географически, находки кинжалов типа Гэйчана практически не выходят за пределы лесостепной зоны, концентрируясь в трех регионах – Карпато-Подунавье, Днепровской лесостепи (главным образом, правобережной) и Предкавказье (Закубанье) (Топаз 2017а, 307) (рис. 7).

По всей видимости, появление орнитоморфных и зооморфных наверхий укладывается в рамки общей евразийской традиции – кинжалы с наверхиями в виде противопоставленных головок хищных птиц появляются на всей территории скифского мира. Особо выделяется несколько регионов, где подобные «грифовые кинжалы» были наиболее популярны: Волго-Уралье, Семиречье, Западная Сибирь и Северный Китай. Суммируя хронологические наблюдения, можно заключить, что грифовые кинжалы появляются на широких пространствах скифского мира не ранее середины VI в. до н.э. и известны еще около столетия (Топаз 2017а, 310). При этом, самые поздние экземпляры, датированные V и даже IV вв. до н.э., оказываются парадными формами, для которых обычно характерно некоторое запаздывание. Парадные формы, что интересно, связаны с тремя регионами: Волго-Уральским, Семиреченским и Южносибирским. Поэтому определить источник такой инновации как «грифовое наверхие» непросто. Несмотря на многочисленные

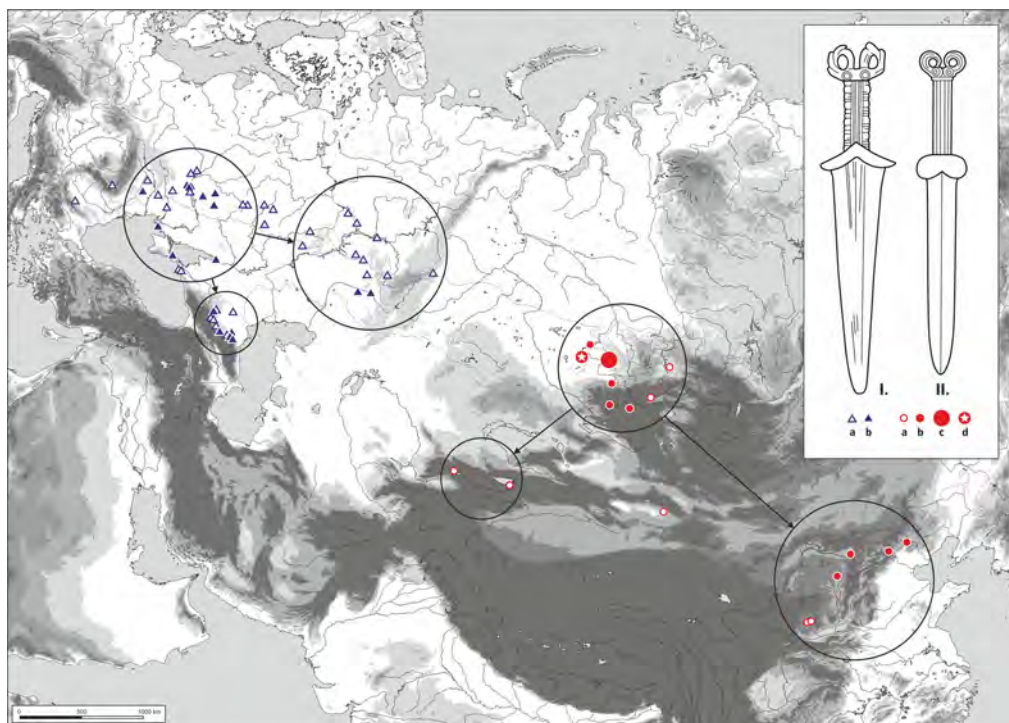
РИС. 6. Распространение грифовых кинжалов и акинаков типа Гэйчана.
FIG. 7. Distribution of griffin daggers and Găiceana type akinakai.

попытки удревнения северокитайских образцов, решить вопрос с китайской прародиной в рамках данной работы пока не представляется возможным. Крайнюю западную периферию в виде Волго-Уралья можно рассматривать как источник дальнейшей эволюции грифовых кинжалов и их последующего проникновения в Причерноморье и Подунавье. Вероятнее всего, роль исходной территории, где формировались каноны изображения и морфология грифовой кинжала, более всего подходит центральноазиатскому источнику культурогенеза, включающему Алтай, Туву и Хакаско-Минусинскую котловину (Топал 2017а, 311).

По мнению А. Р. Канторовича, «тема грифона, пришедшая из

древнегреческого и переднеазиатского искусства, оказалась в скифской среде VII-VI вв. до н.э. недостаточно популярной «в чистом виде», замещающаяся синкретическими образами». Тем не менее, образ грифона повлиял на широкое распространение образа ушастой птицы – «скифского грифона» (Канторович 2015, 34). Однако со второй четверти VI в. до н.э. на архаическую иконографию наложилось греческое влияние (мотив волюты), что привело к появлению нового популярного, скифо-греческого мотива (Канторович 2015, 31). При этом, сам скифский звериный стиль эволюционирует с течением времени от четких, реалистичных образов к их орнаментальной схематизации (Мелюкова 1989,

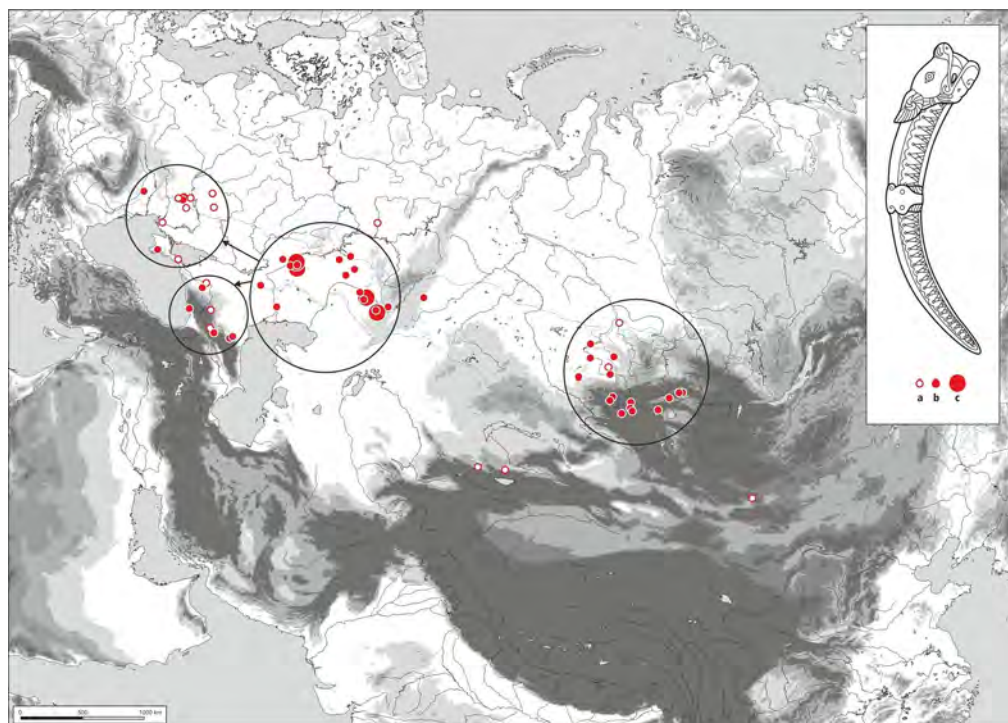

РИС. 8. Распространение акинаков типа Грищенцы и близких к ним типов.
FIG. 8. Distribution of Grishchentsy type akinaikai and items close to them.

101) и находит отражение в следующей вариации антенного навершия – типа Грищенцы. Судя по хронологии комплексов, тип Грищенцы не выходит за пределы V в. до н.э., при этом, тяготея, скорее, к середине – третьей четверти столетия. Отмечается и другая тенденция – степные комплексы, как правило, позднее лесостепных (за исключением Кавказа). Случайные находки также характерны для лесостепи, и, образуя традиционное скопление в междуречье Десны и Волги, следуют восточнее – в Прикамье и Волго-Уральский регион (Топал 2017а, 316). Западное направление менее представительно, самые западные находки обнаруживают себя в Северной Болгарии и южной

Трансильвании (уникальный меч из Альдобоя-Доболий-де-Жос) (рис. 8).

По всей видимости, навершие меча из Пыржолтен скорее тяготеет к типу Грищенцы несмотря на некоторые признаки, наследованные от предыдущей традиции акинаков типа Гэйчана. К таким более архаичным признакам, кроме вероятно реалистичного оформления концов навершия в виде птичьих голов или клювов, относится сегментовидное перекрестье, которое появилось еще во второй половине VI в. до н.э., но продолжило свое существование в первой половине V в. до н.э. (Бабенко, Шелехань 2015, 83, 88). При этом характерные черты акинаков типа Грищенцы выглядят гораздо более

РИС. 9. Распространение кабаньих клыков и их имитаций в скифское время.
FIG. 9. Distribution of boar tusks and their imitations in the Scythian period.

выразительными – это и продольное рифление стержня рукояти, и каннелюры на клинке, но, в первую очередь – возможные изображения глаз в основании наконечника. Таким образом, меч скорее относится к началу V в. до н.э., при этом, не исключается его датировка серединой столетия – в соответствии с хронологией основной массы акинаков типа Грищенко.

Если попытаться суммировать наблюдения, то, в первую очередь, следует признать, что в нашем распоряжении оказался уникальный погребальный комплекс, который, очевидно, принадлежал представителю воинской

субкультуры и, судя по инвентарю, вооруженному всаднику. При этом, в своем оснащении, погребенный был ориентирован на кочевнические традиции, ведь аналогии предметам вооружения и конскому убору лежат далеко на востоке и отражают эволюционные процессы, охватывающие почти все степные районы Евразии. Пока нет особых предпосылок для уточнения хронологической позиции погребения в рамках финала среднескифского периода, однако, исходя из оформления меча, дату можно ограничить первой четвертью V в. до н.э.⁵ Несмотря на сверхординальность комплекса, наличие меча

⁵ А граница между начальным этапом среднескифского периода и его финалом, по всей видимости, пролегает на рубеже VI-V вв. до н.э.

скифского облика и предметов звериного стиля позволяет связать пыржолтенское погребение с общими процессами, связанными с эволюцией воинского снаряжения Карпато-Подунавья. Ведь финал среднескифского периода⁶ – время наибольшего распространения акинака между Днестром, Дунаем и Тисой, за которым следует не только спад популярности этого вида вооружения, сокращение территории, но и сдвиг ареала в южном, степном направлении. Уже в классическое время мы не знаем акинаков в лесостепном ареале, да и в степной зоне начиная с последней четверти V в. до н.э. в скифских погребениях преобладают наконечники копий и дротиков. И если постепенная смена паноплии связана с общими тенденциями в изменении тактики или

освоением степного пространства, то исчезновение акинака напрямую связано с радикальной сменой населения Днестровско-Прутской лесостепи начиная с последней четверти V в. до н.э. Однако в начале столетия демографическая ситуация была совершенно иной, судя по количеству погребальных памятников. Вероятно, именно демографический вакуум и обернулся этим вызывающим разнообразием, нашедшим отражение в оснащении представителей воинской субкультуры – как правило, наиболее активной части общества. А то, что их внимание привлек проверенный и безотказный арсенал воинских традиций кочевнического востока – не более, чем простое стечение обстоятельств.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Бабенко, Шелехань 2015:** А.І. Бабенко, О.В. Шелехань, Кинджали з сегментоподібним перехрестям у зібранні Харківського історичного музею. Археологія 4, 2015, 77-91.
- Бандуровский, Буйнов 2000:** А.В. Бандуровский, Ю.В. Буйнов, Курганы скифского времени (северскодонцовский вариант) (Киев 2000).
- Бобринский 1894:** А.А. Бобринский, Курганы и случайные находки близ местечка Смелы. Том 2 (Санкт-Петербург 1894).
- Бобринский 1901:** А.А. Бобринский, Курганы и случайные находки близ местечка Смелы. Том 3 (Санкт-Петербург 1901).
- Бруяко 2005:** И.В. Бруяко, Ранние кочевники в Европе X-V вв. до Р.Х. (Кишинев 2005).
- Бруяко, Ткачук 1994:** И.В. Бруяко, М.Е. Ткачук, Бессарабия VII-I вв. до Р. Х. Цикл кросскультурных диалогов. В: Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья 2. Тезисы докладов конференции, посвященной 95-летию проф. Б.Н. Гракова (Запорожье 1994), 27-31.
- Виноградов 1963:** В.Б. Виноградов, Сарматы Северо-Восточного Кавказа. Труды Чечено-Ингушского научно-исследовательского института. Том 4 (Грозный 1963).

---

⁶ К среднескифской эпохе относится 62% (780 экз.) находок акинаков в европейском ареале от Зауралья до Силезии, а финалом периода (ССК-2, 500-425 гг. до н.э.) датируется 44% (556 экз.). При этом, в погребальных комплексах ССК-2 найдено не менее трехсот акинаков. Не менее 40 экземпляров были зафиксированы в комплексах (у 60 экземпляров статус – случайных или плохо задокументированных находок), которые располагались к западу от Днестра в т.н. Дунайском регионе.

- Галанина 1977:** Л.К. Галанина, Скифские древности Поднепровья (Эрмитажная коллекция Н.Е. Бранденбурга). САИ Д1-33 (Москва 1977).
- Гречко 2016:** Д. Гречко, Классическая Скифия: начало (последние десятилетия VI - первая четверть V в. до н.э.). *Revista Arheologică S.N.* XII/1-2, 2016, 145-168.
- Дараган 2017:** М.Н. Дараган, О формировании скифских колчаных наборов второй половины VI в. до н.э. *Stratum plus* 3, 2017, 51-111.
- Діденко, Шелехань 2016:** С.В. Діденко, О.В. Шелехань, Кинджали 66 скіфського часу із перехрестями спрощених форм (за матеріалами Національного музею історії України). *Археологія* 2, 2016, 66-77.
- Дворниченко 2000:** В.В. Дворниченко, Новые поступления в составе Хошеутовского комплекса уздечных принадлежностей. В сб.: (Отв. ред. В.И. Гуляев, В.С. Ольховский) Скифы и сарматы в VI-III вв. до н.э. Палеоэкология, антропология и археология (Москва 2000), 153-156.
- Древности 1899:** Древности Приднепровья. Собрание Б.Н. и В.И. Ханенко. Вып. 2. Эпоха предшествующая Великому переселению народов. Часть 1 (Киев 1899).
- Древности 1900:** Древности Приднепровья. Собрание Б.Н. и В.И. Ханенко. Вып. 3. Эпоха предшествующая Великому переселению народов. Часть 2 (Киев 1900).
- Ильинская 1968:** В.А. Ильинская, Скифы днепровского лесостепного Левобережья (курганы Посулья) (Киев 1968).
- Кадырбаев, Курманкулов 1976:** М.К. Кадырбаев, Ж.К. Курманкулов, Захоронения воинов савроматского времени на левобережье р. Илек. В: Прошлое Казахстана по археологическим источникам (Алма-Ата 1976), 137-156.
- Канторович 2015:** А.Р. Канторович, Скифский звериный стиль Восточной Европы. Классификация, типология, хронология, эволюция. Автореф. дисс. ... докт. ист. наук (Москва 2015).
- Ковпаненко 1981:** Г.Т. Ковпаненко, Курганы раннескифского времени в бассейне р. Рось (Киев 1981).
- Королькова 2006:** Е.Ф. Королькова, Звериный стиль Евразии. Искусство племён Нижнего Поволжья и Южного Приуралья в скифскую эпоху (VII-IV вв. до н.э.). Проблемы стиля и этнокультурной принадлежности (Санкт-Петербург 2006).
- Лапушнян 1978:** В.Л. Лапушнян, Ранние фракийцы X - начала IV вв. до н.э. в лесостепной Молдавии. Дисс. ... канд. ист. наук. Архив ИА РАН. Р-2, №2265 (Москва 1978).
- Лапушнян 1979:** В.Л. Лапушнян, Ранние фракийцы X - начала IV в. до н.э. в лесостепной Молдавии (Кишинев 1979).
- Лапушнян, Никулицэ, Романовская 1974:** В.Л. Лапушнян, И.Т. Никулицэ, М.А. Романовская, Памятники раннего железного века. АКМ 4. (Кишинев 1974).
- Лапушнян, Попов 1973:** В.Л. Лапушнян, С.И. Попов, Погребение V в. до н.э. из Молдавии. Археологические открытия в 1972 (Москва 1973), 409.
- Левинский 2010:** А.Н. Левинский, История гетов в лесостепи Юго-Восточной Европы (конец VI - вторая половина IV вв. до н.э.). *Stratum plus* 3, 2010, 15-130.
- Махортых 1987:** С.В. Махортых, Новые данные о скифо-кавказских контактах. В: (Отв. ред. Е.В. Черненко) Скифы Северного Причерноморья (Киев 1987), 53-62.
- Махортых 2017:** Пронизи для перекрестных ремней конской упряжи на юге Восточной Европы VII-VI вв. до н.э. *Археологія і давня історія України*, вип. 2 (23), 2017, 166-184.
- Мелюкова 1964:** А.И. Мелюкова, Вооружение скифов. САИ Д1-4 (Москва 1964).
- Мелюкова 1989:** А.И. Мелюкова, Скифское искусство звериного стиля. В: (Отв. ред. Б.А. Рыбаков) Степи Европейской части СССР в скифо-сарматское время. Археология СССР (Москва 1989), 100-104.

- Могилов 2008:** О.Д. Могилов, Спорядження коня скіфської доби у Лісостепу Східної Європи (Київ - Кам'янець-Подільський 2008).
- Могилов, Диденко 2008:** А.Д. Могилов, С.В. Диденко, Курган 5 у с. Берестяги – пам'ятник среднескіфського часу в Поросьє. РА 4, 2008, 84-90.
- Никулиць 1987:** И.Т. Никулиць, Северные фракийцы в VI-I вв. до н.э. (Кишинев 1987).
- Ольховский, Евдокимов 1994:** В.С. Ольховский, Г.Л. Евдокимов, Скифские изваяния VII-III вв. до н.э. (Москва 1994).
- Очир-Горяева 1985:** М.А. Очир-Горяева, Клык кабана с зооморфными изображениями из могильника Заханата Калмыцкой АССР. СА 4, 1985, 221-223.
- Петренко, Маслов, Канторович 2000:** В.Г. Петренко, В.Е. Маслов, А.Р. Канторович, Хронология центральной группы курганов могильника Новозаведенное-II. В сб.: (Отв. ред. В.И. Гуляев, В.С. Ольховский) Скифы и сарматы в VI-III вв. до н.э. Палеоэкология, антропология и археология (Москва 2000), 238-248.
- Романчук 1999:** А.А. Романчук, Три кита раннескифской культуры на волнах иллирийской экспансии. Stratum plus 3, 1999, 260-273
- Смирнов 1964:** К.Ф. Смирнов, Савроматы (Москва 1964).
- Ткачук 1995:** М.Е. Ткачук, Гетика. Культурогенез и культурная трансформация в Карпато-Дунайских землях в VI-II вв. до н.э. Автореф. дисс. ... канд. ист. наук (Санкт-Петербург 1995).
- Ткачук 1996:** М.Е. Ткачук, Археология свободы. Опыт критической теории (Кишинев 1996).
- Ткачук 1999:** М.Е. Ткачук, Гетика, которую мы потеряли. (Из антологии хронологических разрывов), Stratum plus 3, 1999, 274-304.
- Топал 2017:** Д.А. Топал, Генезис скифского оружия на западных рубежах Скифии. Трансильвания и Южные Карпаты. В: Sesiunea științifică a Departamentului Istoria Românilor, Universală și Arheologie (Chișinău, 28 aprilie 2017). Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2017), 41.
- Топал 2017а:** Д.А. Топал, Антенны скифских акинаков. Истоки и эволюция. В: Археология Евразийских степей. 3. Эпоха бронзы и ранний железный век. Материалы III международной научной конференции Ананьинский мир: культурное пространство, связи, традиции и новации (Казань 2017), 299-353.
- Топал 2018:** Д.А. Топал, Состав вооружения и возможности культурной группировки (на материалах скифского времени Карпато-Подунавья). В: (Отв. ред. В.С. Синика, Р.А. Рабинович) Древности, исследования, проблемы (Тирасполь 2018), 165-194.
- Arnăuț 2003:** T. Arnăuț, Vestigii ale sec. VII-III a. Chr. în spațiul de la răsărit de Carpați (Chișinău 2003).
- Corobcean 2018:** A. Corobcean, Vestigiile secolelor V-III a. Chr. din spațiul carpato-nistrean ca sursă a interpretării etnice. Aspecte istoriografice (Chișinău 2018).
- Gawlik 1998:** A. Gawlik, Znaleziska scytyjskie na Wyżynie Mołdawskiej i Besarabskiej. MSROA 19, 53-77.
- Ghirshman 1977:** R. Ghirshman, La ceinture en Iran. Iranica Antiqua XIV, 1977, 167-196.
- Ignat 2004:** M. Ignat, Un aspect particulier du Hallstatt récent a l'Est des Carpathes. In: (Eds. I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț) Thracians and Circumpontic World. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology (sept. 2004, Chișinău-Vadul lui Vodă), II (Chișinău 2004), 5-12.
- Măndescu 2010:** D. Măndescu, Cronologia perioadei timpurii a celei de-a doua epoci a fierului (sec. V-III a. Chr.) între Carpați, Nistru și Balcani (Brăila 2010).
- Mitrea 1983:** I. Mitrea, Doua morminte din sec. VI-V î.e.n., descoperite la Milestii de Sus, jud. Bacău. Studia Antiqua et Archaeologica 1, 1983, 59-67.

- Simion 2003:** G. Simion, O necropolă din sec. VI-V a. Chr. la Isaccea. Peuce S.N. I/XIV, 2003, 113-128.
- Simion 2005:** G. Simion, Presences interethniques dans la region des embouchures du Danube aux VIe-Ve s. av. J.-C. In: Ethnic contacts and cultural exchanges. North and West of the Black Sea from the Greek colonization to the Ottoman conquest (Iași 2005), 43-58.
- Tcaciuc 1994:** M. Tkaciuk, Manifestări culturale din sec. V-I a. Chr. Thraco-Dacica XV/1-2, 1994, 215-256.
- Vulpe 1990:** A. Vulpe, Die Kurzscherter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien. PBF. Ab. 4. Bd. 9 (München 1990).

Др. Денис Топал, Университет Высшая антропологическая школа, Кишинев, Республика Молдова, e-mail: denis.topal@gmail.com

Two prestige silver artifacts (Mramorac “Belt”) found at Novi Sad, from 6th-5th c. BC, in the National Museum of Banat (Timisoara)¹

Valeriu Sîrbu

Abstract

Our aim is to discuss two prestige silver artifacts on whose provenience I have just received information. The origins, usage, ethnic belonging and significance of such artifacts are still under debate. For a long time, such artifacts, made almost completely of silver, rarely gilded, and of gold only as an exceptional occurrence, with geometric, vegetal and, in only one case, figurative motives, have been considered belts. The two endings of the artifact and the absence of any buckles or fixing elements make their use as belts difficult. This is the reason why some researchers consider that these pieces, often found in pairs, with almost identical decorations, were placed on shoulders, with the broad part upfront, indicating the superior rank of their bearer, whether lay or religious. Though improbable, there is also the possibility that they could be deposited in temples as cult inventory. All artifacts whose place of finding is known are from Moravia Valley and the Lower Tisa area, being dated around 6th-5th c. BC. Based on these considerations, we consider that the two pieces in the collections of the Museum of Timisoara could have the same origins and dating, having, naturally, the same purpose and use.

Keywords: silver artifacts, 6th-5th c. BC, prestige/religious purpose.

Rezumat

Ne propunem să analizăm două piese de prestigiu, din argint, despre a căror proveniență abia acum am reușit să primesc informații. Originea, utilitatea, atribuirea etnică și semnificația acestor tipuri de piese sunt încă disputate de cercetători. Multă vreme aceste piese, aproape în totalitate din argint, foarte rar aurite, și doar în mod excepțional din aur, cu decor geometric, vegetal și, doar într-un caz, figurativ, au fost considerate centuri. Terminația celor două capete ale piesei și lipsa oricăror elemente de prindere/atașare face însă dificilă utilizarea lor drept centuri. De aceea, unii cercetători consideră că aceste piese, uneori găsite câte două împreună și cu decor aproape identic, au fost puse pe umeri, cu partea lată în față, ele indicând rangul deosebit al personajului, laic sau religios; nu este exclusă nici posibilitatea, deși puțin probabilă, ca ele să fi fost depuse în temple. Toate piesele al căror loc de descoperire este cunoscut provin din bazinul Moravei ori din regiunea Tisei de Jos și se datează în sec. VI-V a. Chr. Pe baza acestor considerații apreciem că și cele două piese din patrimoniul muzeului timișorean ar putea proveni din aceeași regiune, au aceeași datare și, evident, au avut aceeași utilizare.

Cuvinte-cheie: piese din argint, sec. VI-V a. Chr., prestigiu/semnificație religioasă.

---

1 The paper is an elaboration on the communication presented at the “ArheoVest”: Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie Symposium, 4th edition: In Honorem Prof. Univ. Dr. Adrian Bejan, Timișoara, 26 noiembrie 2016.

PROVENIENCE²

In what the source of the artifacts is concerned, the following text translated into Romanian³ has been preserved from the inventory in Hungarian, written before 1918, which has been lost in the meantime (Inventory: I – 3223).

“2 silver mountings to be applied on the harness, made of silver plates, with ornaments produced by hammering. They are strip-shaped, somehow widened towards the endings, being cut as an arc of a circle. On the broader facet there are 14 hemispheric knobs, with a forged palmette above, and on the upper side, near the edge, geometric and thread-shaped ornaments made up of hammered points.

Length = 94.5 cm, maximum width = 20 cm.

The second piece is made up of 4 fragments of 78.5 cm length, 19.7 cm maximum width.

They were found in the *pusta* (steppe, *a.n.*) near Novi Sad (now Serbia), and they are from La Tène period.

They were purchased from antiquarian Rethi Zsigmond from Budapest by the Superior Inspectorate of the National Museums and Libraries for 2,000 (two thousand) kronas. The inspectorate placed them in the museum as state deposit on September 28th, 1907.”

This way, we have information on the source and the way in which these artifacts were brought to the museum from Timisoara. The information regarding the place of finding – Novi Sad – is credible, as this city is at the northern extremity of all the others findings (fig. 9). Also, the

size and succinct description in the inventory are not too far from reality.

DESCRIPTION OF ARTIFACTS

Piece nr. 1 (fig. 1/1; 2-3)

Size: preserved length = 908 mm; maximum width = 196 mm; minimum width = 40 mm; l. swastika area = 150 mm; l. palmette area = 106 mm; swastika = 95×80 mm; weight = 385 g.

Silver plate artifact, fragmented, but relatively well preserved, both on the obverse and reverse, just a tiny piece missing between fragments 4 and 5 and at the thin end. The piece was reconditioned and fixed, most likely, on a wooden mount for its being exhibited as it presents small orifices on the upper edges. It also presents wearing traces, as a result of its use.

The decorations are made *au repoussé* and by impression with geometric forms (rhombs, triangles, swastika) and floral motives (palmette); it also presents 14 large hemispheric knobs, in relief, one placed under the palmette-shaped decoration.

Piece nr. 2 (fig. 1/2; 4-5)

Preserved sizes: length = 726 mm (segments 1-2); Length. Segment 3 = 39 mm; total length = 765 mm; l. max. = 195 mm; l. swastika area = 158 mm (up), 123 mm (down); l. palmette area = 103 mm; minimum width segment 2 = 54 mm; minimum width preserved, on the isolated segment = 38 mm; swastika = 96×79 mm; palmette = 65×65 mm; weight = 344 g.

Silver plate artifact, deteriorated, with missing parts, especially in the upper side. This piece was also straightened and fixed,

2 Information obtained with the help of Dr. Daniela Tănase.

3 The translator's name is either not mentioned or has not been preserved.

most probably, on a wooden mount for exhibition purposes, as proven by the small orifices on the upper edges. It also presents traces of wearing.

The decorations are made *au repoussé* and by impression with geometric forms (rhombs, triangles, swastika) and floral motives (palmette); it also presents 14 large hemispheric knobs, in relief, one placed under the palmette-shaped decoration.

OBSERVATIONS

The two artifacts are almost identical in what concerns their size, techniques, decoration and wearing traces, as well as their deterioration. This is why it can be assumed that they were found together, as it happened with the majority of findings up to this moment, which is, otherwise, obvious from the information preserved in the inventory of the museum from Timisoara.

We will refrain from commenting too much on the matter, all the more that such pieces have vastly been analyzed and commented on, especially on the occasions of new findings⁴. Our aim is, nonetheless, to introduce these two pieces in the scientific debate, as they are special, rare and bear special significance.

FINAL REMARKS

Until 2008, 24 pieces of this type were known, 20 of them of silver, 2 of gilded silver and 2 of gold⁵ (Stojić 2008, 87-94). Adding to them, there is only one of the

two artifacts in the collections of the museum from Timisoara, as there has already been information on the former.

We will further mention just a few of the most important findings. At **Umčari**, in the inventory of a possible grave, there were found a piece, a double needle and a fibula, all made of silver (Garašanin 1960, 86-92), at **Batinac** (fig. 8), in a possible grave, there were two pieces of gilded silver, the only ones with figurative decorations besides the geometric and floral ones (Stojić 2007, 51-65), at **Novi Pazar** (fig. 7), in a grave or a particularly rich hoard, there were also two pieces and two gold earrings (Mano-Zisi, Popović 1972, 191-2008), and at **Rutevac** (fig. 6), in a small pit, there were only two silver pieces, one next to the other, without human bones or other inventory (Stojić 2008, 87-94).

Listed below are the main characteristics of this type of artifacts: a) all known artifacts are made of silver, gilded silver or gold plate, narrowing from one end to the other; b) neither of them has buckles or other fixing elements; c) with one exception (Rutevac), they present wearing traces, many have been reconditioned and even completed with parts with the specific decorations; d) the decorations are made *au repoussé* and by impression, mostly with geometric forms (rhombs, triangles, hourglass shapes, swastikas, windings), floral motives (palmettes), bigger and smaller relief points and, in only one case, at Batinac, with figurative representations; e) in many cases, including in individual graves, two identical or

4 For the most recent analysis, with new interpretations, see Stojić 2008.

5 There is also unverified information that there would be bronze artifacts too, in private collections, but there is no certainty in this respect (Stojić 2008, 88).

almost identical pieces were found, which suggests that they were worn in pairs; f) they are dated 550/525-450 BC.

Numerous and varied opinions have been expressed, both in what concerns the area of manufacturing and use, and their purpose.

If we look at the findings area (fig. 9), we easily note that they all have been found in a relatively limited area, i.e. Moravia Valley and Lower Tisa, which brought forth the assumption that they had been manufactured by Triballi craftsmen, also attested by written sources as living in the Pomoravlje area, although possible imports from the Greek-Macedonian world are also possible (Stojić 2008, 89-90). The reconditioning and completion of the artifacts, in many cases, are considered additional arguments in favor of their being manufactured by the Triballi. The resemblance in style to some artifacts produced in the Thessaloniki area, especially to the artifacts found in the necropolis from Sindos, reflects strong Greek-Macedonian influences (Stojić 2008, 92).

Different opinions have also been expressed with regard to the name and purpose of these artifacts. Until recently, they were termed belts, being widely considered as used with this purpose. M. Stojić (2008, 88-89) rightly notes that these artifacts do not possess the necessary features to be worn as belts (they do not have fixing elements, and there were usually found in pairs, two identical pieces, including the cases in which there was only one buried body). In addition, there is also the fact that some pieces did not have the size to engird the waist, and the fact that the massive silver plate was not flexible would have determined their fast

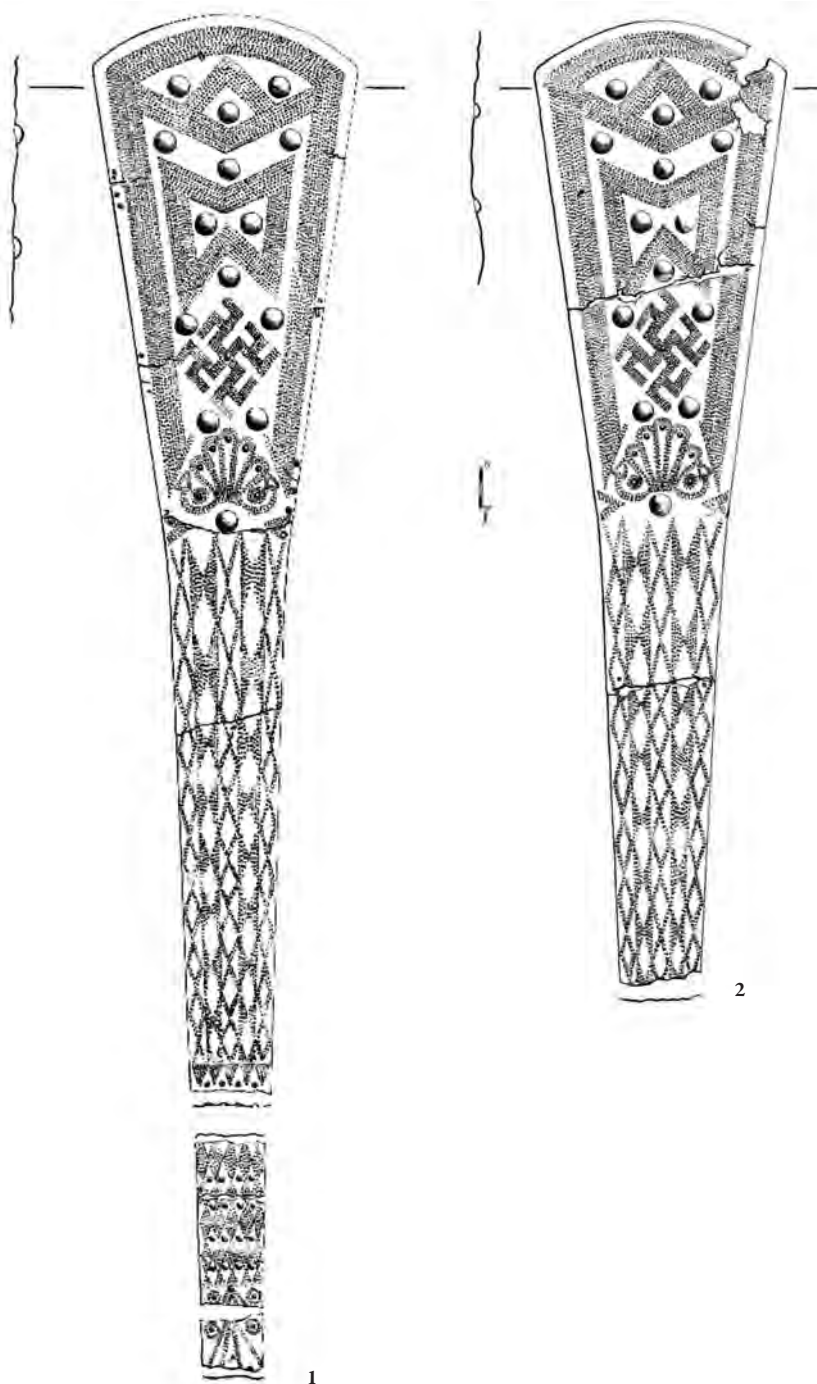
breaking. This is the reason why, based on characteristics, decorations, and also on the fact that, most often, two identical pieces were found together, they are considered to be decorative straps to be worn on shoulders, with the broad part upfront, for their symmetric decorations to become visible (Stojić 2008, 91).

Who was wearing them? Considering that they are massive artifacts made of silver, gilded silver and even gold, in one case, the logical assumption is that they belonged to the lay or religious Triballi aristocracy, as M. Stojić (2008, 91) believes, and that they were worn during ceremonies. There is also a possibility that they could be cult gear in the inventories of temples or shrines, however, this is less likely, as their presence in the graves would be more difficult to explain, even admitting that the dead were priests (Stojić 2008, 91).

ACKNOWLEDGEMENTS

The artifacts have been brought to my attention by Prof. Dr. Florin Draşovean, and I publish them with the agreement of the former Director of the National Museum of Banat, Leopold Ciobotaru. The sketches have been drawn by Liviu Radu Safta, from the museum from Timisoara, and by Cami-Manuela Istrate, from "Carol I" Museum of Braila. My colleague, Dr. Daniela Tănase, from the museum of Timișoara, has identified and sent me the information preserved in the archives of the museum from Timisoara. This paper was translated into English by Dr. Oana Celia Gheorghiu.

Many thanks to all.

FIG. 1. Decorative artifacts from Novi Sad. 1 - Artifact no. 1; 2 - artifact no. 2.

FIG. 1. Piesețe decorative de la Novi Sad. 1 - Piesețe nr. 1; 2 - piesețe nr. 2.

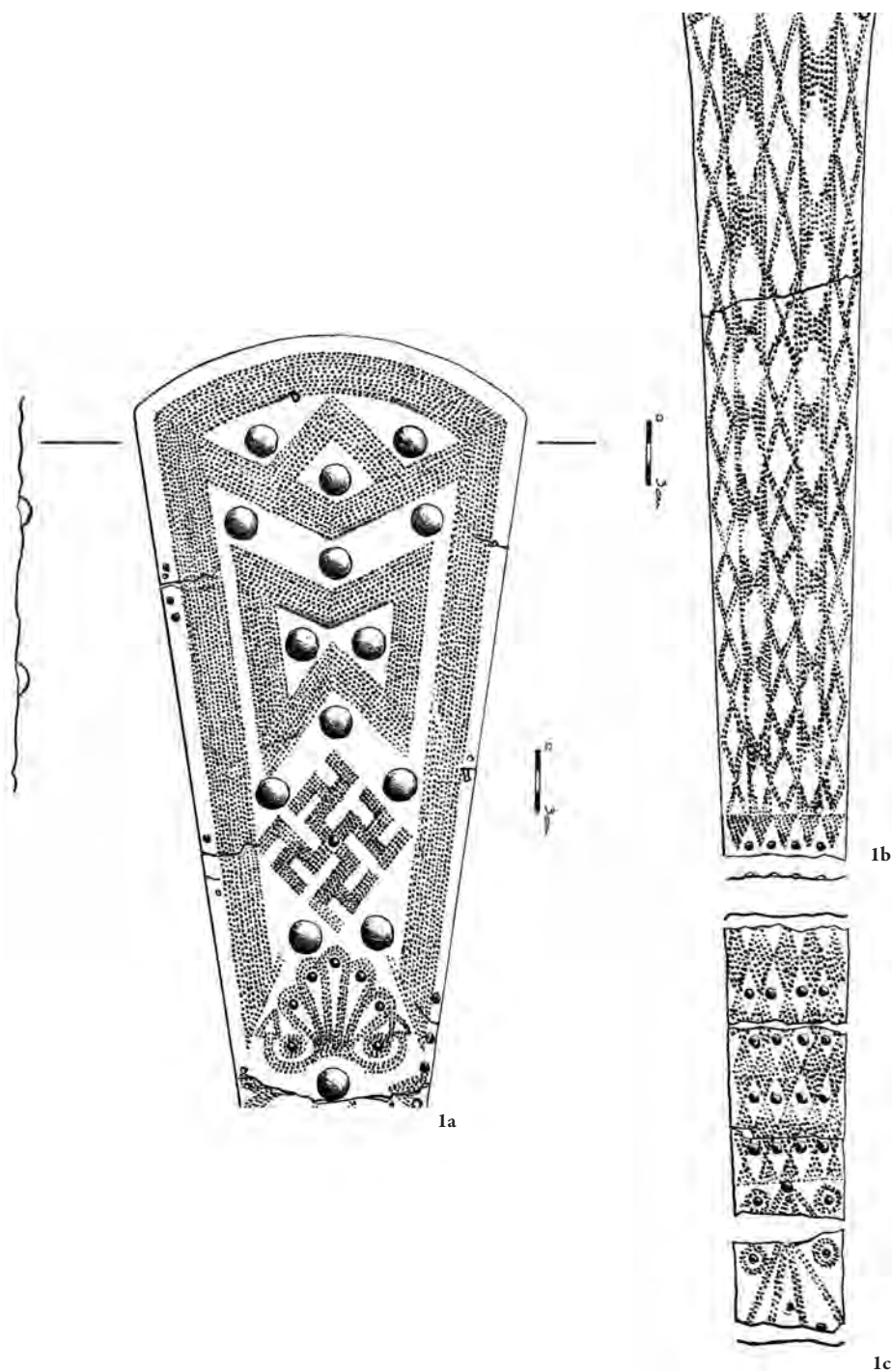
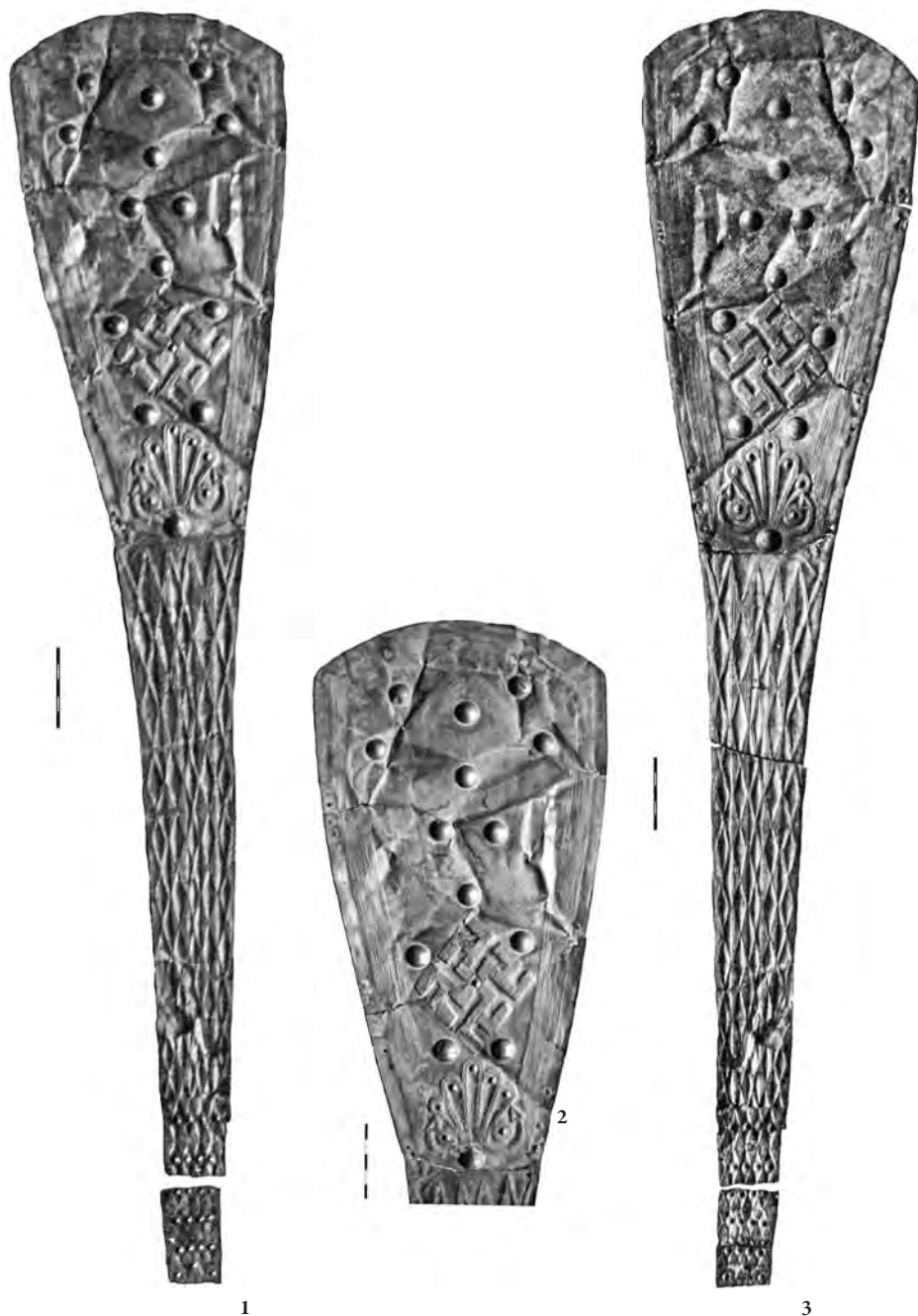

FIG. 2. Decorative artifact no. 1 from Novi Sad.

FIG. 2. Piesa decorativă nr. 1 de la Novi Sad.

FIG. 3. Decorative artifact no. 1 from Novi Sad.

FIG. 3. Piesa decorativă nr. 1 de la Novi Sad.

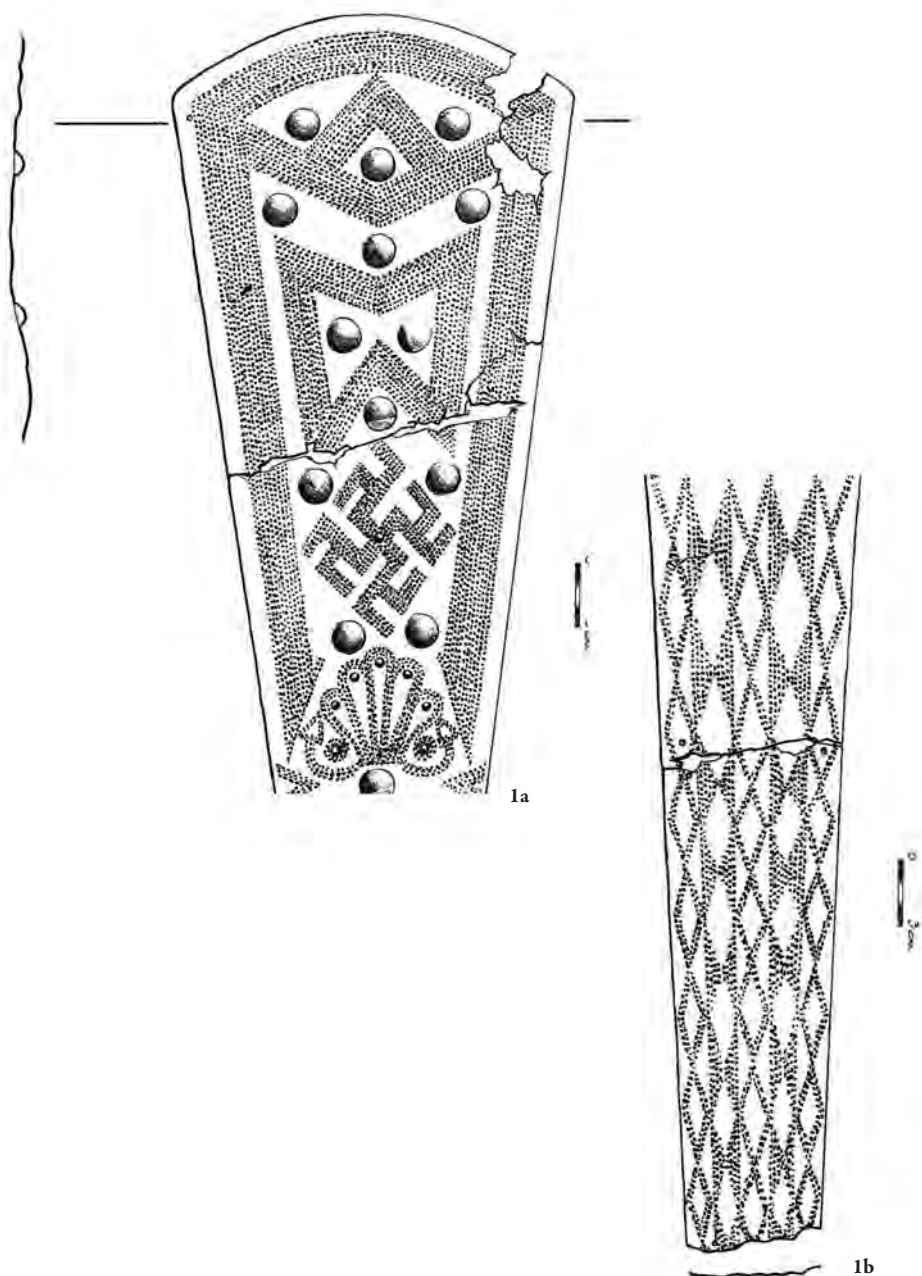
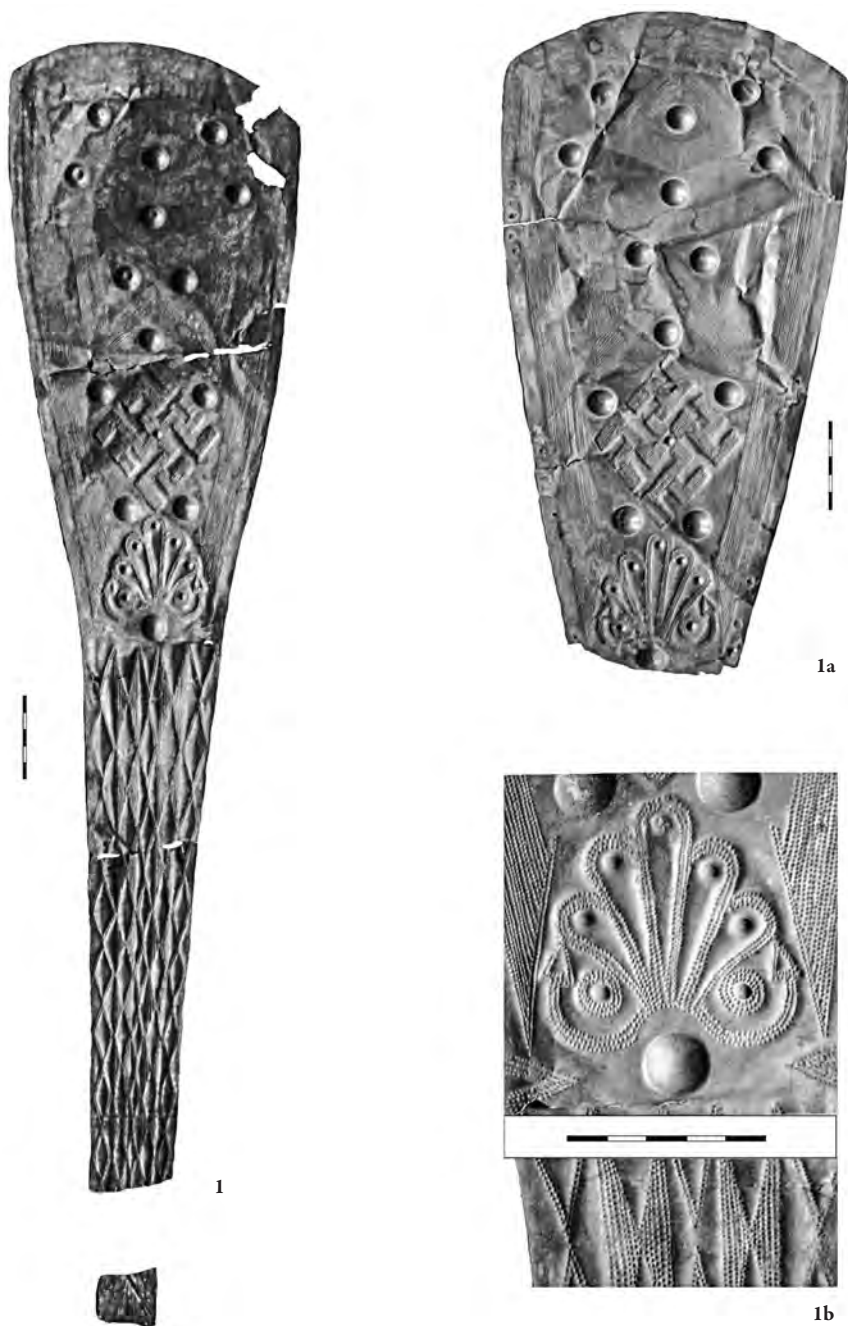

FIG. 4. Decorative artifact no. 2 from Novi Sad.

FIG. 4. Piesa decorativă nr. 2 de la Novi Sad.

FIG. 5. Decorative artifact no. 2 from Novi Sad.

FIG. 5. Piesa decorativă nr. 2 de la Novi Sad.

FIG. 6. Decorative artifact from Rutevac (after Stojić 2008).

FIG. 6. Piesa decorativă de la Rutevac (după Stojić 2008).

1

2

1a

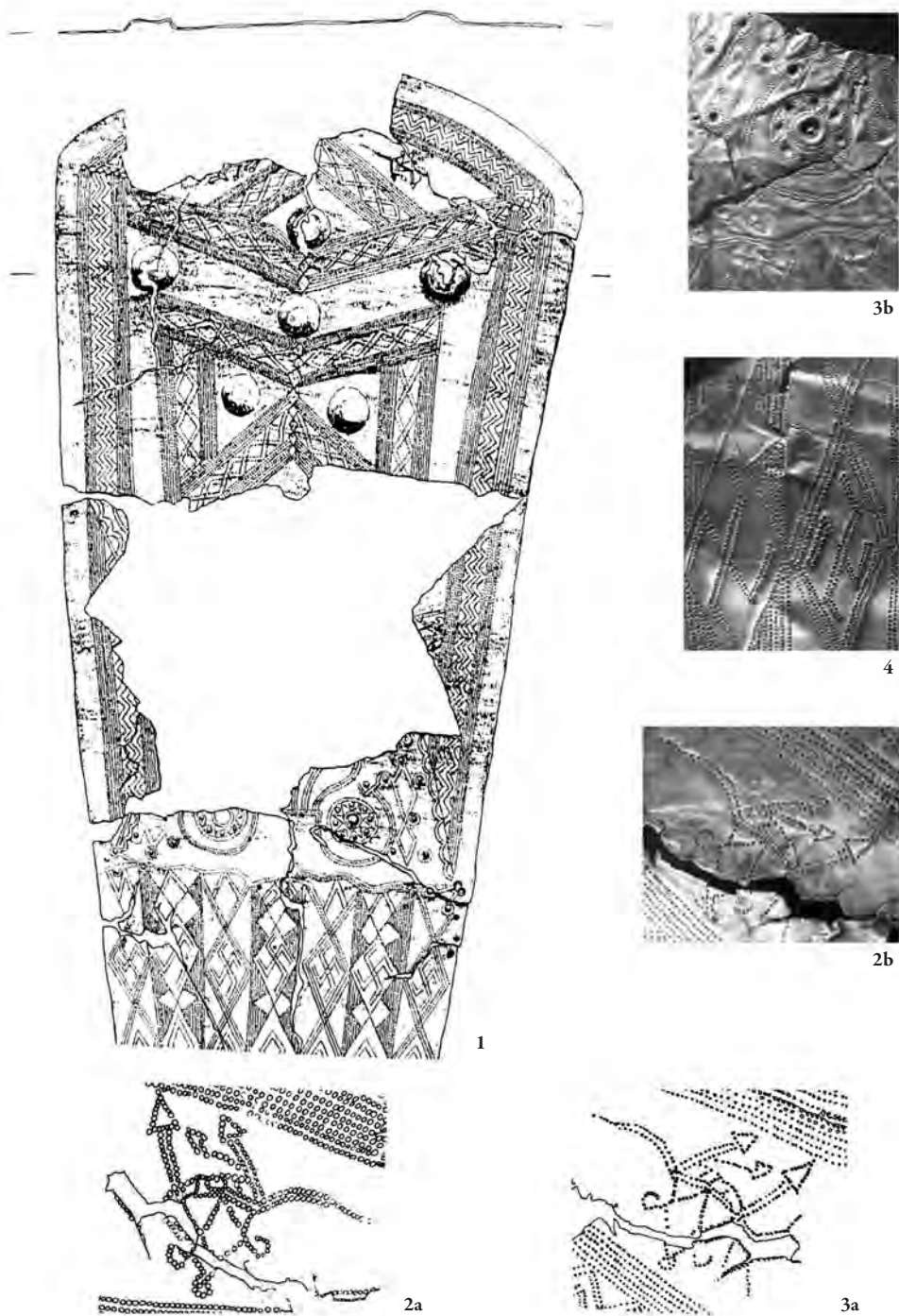
3

4

FIG. 7. Decorative artifacts from Novi Pazar (after Mano-Zisi, Popović 1972).
FIG. 7. Piesețe decorative de la Novi Pazar (după Mano-Zisi, Popović 1972).

FIG. 8. Decorative artifacts from Batinac (after Stojić 2007).
FIG. 8. Piesa decorativă de la Batinac (după Stojić 2007).

FIG. 9. Diffusion of silver artifacts/silver "belt" type Mramorac (after Stojić 2008).

FIG. 9. Aria de răspândire a pieselor decorative din argint/"centuri" de argint de tip Mramorac (după Stojić 2008).

1 - Novi Pazar; 2 - Batinac;
3 - Mramorac; 4 - Kolare;
5 - Umčari; 6 - Miloševac;
7 - Vinča; 8 - Titel; 9 - Novi Sad; 10 - "Unknown"/
„Necunoscută”; 11 - Rutevac.

BIBLIOGRAPHY

- Garašanin 1960:** D. Garašanin, Srebrni ilirski nakit iz Umčara. *Starinar* N.S. XI, 1960, 86-92.
- Gogăltan 1994:** Fl. Gogăltan, Un oggetto di argento appartenendo alla fine di Hallstatt nei Collezioni di Museo di Timișoara. *Ephemeris Napocensis* IV, 1994, 17-22.
- Mano-Zisi, Popović 1972:** Dj. Mano-Zisi, P. Popović, Der Fund von Novi Pazar (Serbien). *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 1969, Berlin, 1972, 191-208.
- Stojić 2007:** M. Stojić, Zwei neue Gürtel aus Edelmetall vom Typ Mramorac aus Batinac in Serbien. *Prähistorische Zeitschrift* 82, Band 2007, Heft 1, 2007, 51-65.
- Stojić 2008:** M. Stojić, New Finds from Rutevac and Deliberation on Purpose, Origin Place of Production and Ethnic Attribution of Mramorac Type Belts. *Styrianar* LVIII, 2008, 87-94.

Prof. Dr. Valeriu Sirbu, Institute of Archaeology „Vasile Pârvan”, Bucharest, Romania,
e-mail: valeriu_sirbu@yahoo.co.uk

Amforele grecești din sec. VI-V a. Chr. din săpăturile de la așezarea Ciobruciu de pe malul stâng al râului Nistru

Natalia Mateevici, Serghei Fidelschi

Rezumat

În contextul descoperirilor de amfore grecești din regiunea Nistrului Inferior și Mijlociu, un loc deosebit îl are așezarea barbară Ciobruciu, de pe malul stâng al fluviului.

Cercetările arheologice au demonstrat că în evoluția acestui sit au existat patru perioade: sec. VII - începutul sec. VI a. Chr.; mijlocul sec. VI - sec. V a. Chr.; sec. III-II a. Chr.; sec. III-IV p. Chr.

Printre artefactele descoperite predomină vasele ceramice, atât cele modelate cu mâna, cât și cele lucrate la roată. Ceramica confecționată la roata olarului este reprezentată, în marea ei majoritate, de vase grecești din perioada arhaică și până în cea elenistică, dintre care circa 4440 fragmente (92%) aparțin amforelor grecești de transport.

Un interes deosebit prezintă fragmentele de vase arhaice, care punctează prima etapă de pătrundere a mărfurilor grecești în acest spațiu. La momentul de față au fost sesizate următoarele centre grecești producătoare de vin și de ulei de măsline, ale căror produse ajung în aceste teritorii începând cu mijlocul sec. VI a. Chr.: Chios, Lesbos, Clazomene, Thasos, cercul Samos-Milet, precum și ale unor centre producătoare neidentificate în prezent, dar cunoscute în literatura de specialitate ca amfore de tip ProthoThasos.

Analiza lotului de piese de amfore arhaice de la Ciobruciu ne permite să afirmăm că, deja de la mijlocul sec. VI a. Chr., așezarea barbară era implicată în relații comerciale cu lumea greacă, în exclusivitate cu centrele producătoare din bazinul mediteranean.

Pătrunderea mărfurilor grecești și, în special, ale celor lichide, pentru care se foloseau amforele, s-a făcut în perioada dată pe râul Tyras (Nistru), care din cele mai vechi timpuri era navigabil pe tot cursul său și pe parcursul

întregului an. Credem, că așezarea getică de lângă s. Ciobruciu, la acel moment, era unicul debușeu pentru aceste mărfuri în spațiul cuprins între bazinurile râurilor Tyras și Piretus.

Cuvinte-cheie: amfore, perioada arhaică, comerț greco-barbar, debușeu.

Abstract

The barbaric settlement Ciobruciu on the left bank of Nistru River holds an important place in the context of Greek amphorae discoveries in the lower and middle Nistru region.

Archaeological research has demonstrated the existence of four periods in the evolution of this site: 7th - beginning of the 6th centuries BC; middle of the 6th - 5th centuries BC; 3rd and 2nd centuries BC; 3rd and 4th centuries AD.

The gross among discovered artifacts are ceramic pots, both hand-shaped and wheel-shaped. The ceramics made using the potter's wheel are mostly Greek vessels from the Archaic to the Hellenistic period, of which approximately 4440 fragments (92%) are from Greek amphorae intended for transportation.

Of particular interest are the fragments of archaic vessels, which mark the first stage of Greek goods penetration into this space. According to latest data, goods from several Greek wine and olive oil production centers have circulated in these territories since the middle of the 6th century BC, among them are Chios, Lesbos, Clazomenae, Thasos, the Samos-Milet circle, as well as from production centers which have not yet been identified but which are known in the specialized literature as ProthoThasos amphorae.

The analysis of the lot of archaic amphora pieces from Ciobruciu allows us to assert that since the middle of the 6th century BC the

barbarian settlement was involved in commercial relations with the Greek world, exclusively with production centers in the Mediterranean basin.

The penetration of Greek goods, and especially of liquid products for which were used amphorae, was made through the Tyras River (Nistru), which was a navigable river from

ancient times throughout its entire course and during the whole year. We believe this Getae settlement near the village of Ciobruciu was at that time the only commercial exchange market for these goods in the area between the rivers of Tyras and Piretus.

Keywords: amphorae, archaic period, Greek-Barbarian trade, market.

Bazinul Nistrului Inferior în antichitate reprezenta una dintre cele mai populate regiuni din nord-vestul Pontului Euxin, drept dovadă servind numeroasele așezări amplasate pe ambele maluri ale fluviului (Мелюкова 1963, 64-72; Мелюкова 1971, 39-45; Охотников 1980, 84-96; Охотников 1983, 101-122).

Printre siturile din această regiune un loc deosebit îl are așezarea barbară Ciobruciu, amplasată de pe malul stâng al Nistrului, între localitățile Slobozia și Ciobruciu (Кишлярук 2000, 56-60, рис. 1).

Cercetările arheologice ale așezării s-au desfășurat pe parcursul a 13 campanii arheologice (1993-1996, 2001-2002, 2004-2006, 2010, 2012-2014) pe o suprafață totală de 1785 m². Ca urmare a acestor investigații au fost descoperite 196 complexe arheologice (15 construcții, 179 gropi menajere și două înmormântări), precum și un bogat și variat inventar (Щербакова 1994; Никулицэ, Фидельский 2002a; Никулицэ, Фидельский 2002b; Никулицэ, Фидельский 2004a; Никулицэ, Фидельский 2004b; Фидельский 2012; Фидельский, Лукасик 2018).

Chiar din primele campanii de cercetare s-a stabilit că situl este pluristratigrafic, conținând niveluri de locuire din: sec. VII - începutul sec. VI a. Chr., sec. VI - V a. Chr., sec. III-II a. Chr. și sec. III-IV p. Chr. (Щербакова 1994, 231-232).

Sortimentul de artefacte descoperit la Ciobruciu este divers: unelte de muncă, obiecte de uz casnic, veselă. Printre artefacte locul dominant, din punct de vedere cantitativ, îl au vasele ceramice, atât cele modelate cu mâna, cât și cele lucrate la roată. Din cele circa 14 mii de fragmente ceramice descoperite, 8510 (63,8%) revin ceramicii confecționate cu mâna. Dominația cantitativă a ceramicii barbare reflectă caracterul local al sitului, în care domina componentul getic și mai puțin cel scitic.

Ceramica lucrată la roată, este reprezentată în marea ei majoritate de vase grecești din perioada arhaică până în cea elenistică, dintre care circa 4440 fragmente (92%) sunt fragmente de amfore grecești de transport. Este bogată și colecția de ștampile de amfore, printre care sunt exemplare de Rhodos, Sinope, mai puțin Chersones, Cnidos, Paros (Матеевич, Фидельский 2004, 118-123, Mateevici, Fidelschi 2007, 29-34; Mateevici 2007, 167-176; Иващенко 2012, 84; Фидельский, Иващенко, Синика 2017, 352).

Din totalitatea fragmentelor amforice un interes deosebit prezintă cele de la vase arhaice, care puntează prima etapă de pătrundere a mărfurilor grecești în acest spațiu. Ambalajul amforic constituie, în primul rând, un indicator cronologic sigur. În al doilea rând, pe baza lui sunt stabilite centrele producătoare grecești

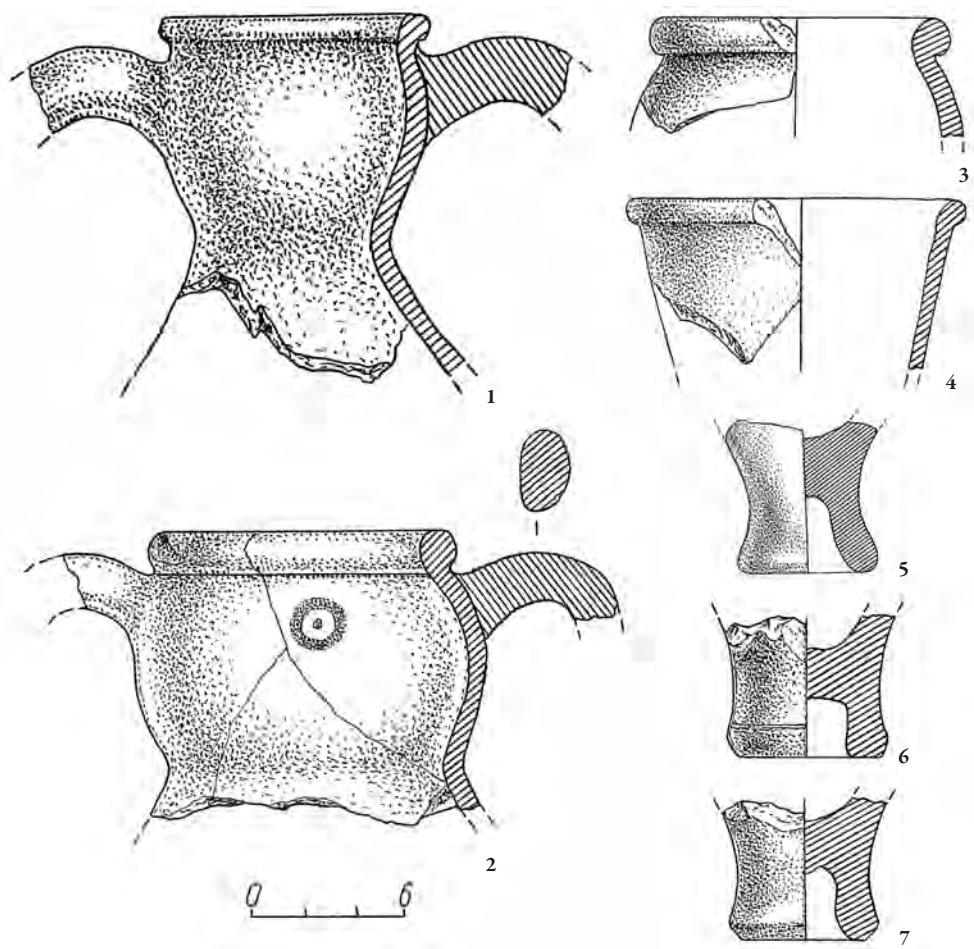

FIG. 1. Ciobruciu. Fragmente de amforă de Chios.

FIG. 1. Ciobruciu. Chios amphora fragments.

implicate în relațiile comerciale greco-barbare, la această etapă, nu numai cu așezarea Ciobruciu, ci și cu mediul barbar din spațiul pruto-nistrean. Toate aceste componente contribuie la redarea unui tablou cât mai veridic, privind dezvoltarea teritoriului în perioada dată, evoluția relațiilor comerciale cu lumea greacă și influența acestor relații la dezvoltarea societăților locale, în general.

Prezența mărfurilor grecești este atestată în numeroase situri din nord-vestul Mării Negre, în special, în polisurile grecești

Tyras și Niconium, dar și în așezările rurale, situate pe ambele maluri ale limanului nistrean. Majoritatea lor sunt datate în sec. IV-III a. Chr., excepție făcând apokiile, a căror existență este atestată prin artefacte din perioada arhaică (Фурманская 1963, 40-41; Секерская 1989, 3-5). Așezări rurale din regiunea Nistrului Inferior ce au funcționat în sec. VI - prima jumătate a sec. V a. Chr. sunt foarte puține (Мелюкова 1980, 5; Охотников 1990, 6-7).

Ceramica arhaică grecească a fost descoperită atât în așezările barbare de pe

Nistrului Inferior (Черняков 1960, 211; Мелюкова 1963, 70), cât și în cele din zona de silvostepă.

Cele mai timpurii amfore grecești atestate la Ciobruciu reflectă nu numai diversitatea polisurilor grecești exportatoare, dar și oferă o cronologie relativ exactă a etapei inițiale de dezvoltare a relațiilor greco-barbare, nu numai în regiunea dată dar și în zona nord-vest pontică în general. La momentul de față au fost stabilite următoarele centre grecești, producătoare de vin, dar și ulei de măsline, ale căror marfă începe să ajungă aici deja din sec. VI a. Chr.: Chios, Lesbos, Clazomene, Thasos. La acestea se adaugă și cele ale cercului Samos-Milet și ale unor centre producătoare neidentificate în prezent, dar cunoscute în literatura de specialitate ca amfore, numite anterior Protho Thasos, iar în ultimul timp cunoscute sub o denumire generalizatoare – „cu piciorul profilat compus”.

Majoritatea fragmentelor profilate ale amforelor de **Chios**, aparțin celor cu gâtul umflat, reprezentând mai multe tipuri și o datare largă: de la sf. sec. VI a. Chr. până în anii ‘80-‘70 ai sec. V a. Chr. Printre aceste piese evidențiem cele de tipul III-B, datate cu mijlocul sec. V a. Chr. (fig. 1/3, 7), tip III-A (fig. 1/1, 2, 6), datate cu al treilea sfert al sec. VI - ultimul sfert al sec. V a. Chr. Printre piesele de Chios remarcăm și buza unei amfore timpurii de tipul II, cu gâtul cilindric (fig. 1/4), datată cu sfârșitul sec. VI - începutul sec. V a. Chr. Un picioruș de vas aparține variantei târzii a tipului III-B, datat cu a doua jumătate a sec. V a. Chr. (fig. 1/5).

O cantitate consistentă de fragmente amforice o prezintă și producția de **Lesbos**, fiind atestate atât amfore cenușii, cât și cele roșiatice. Fragmentele de amfore

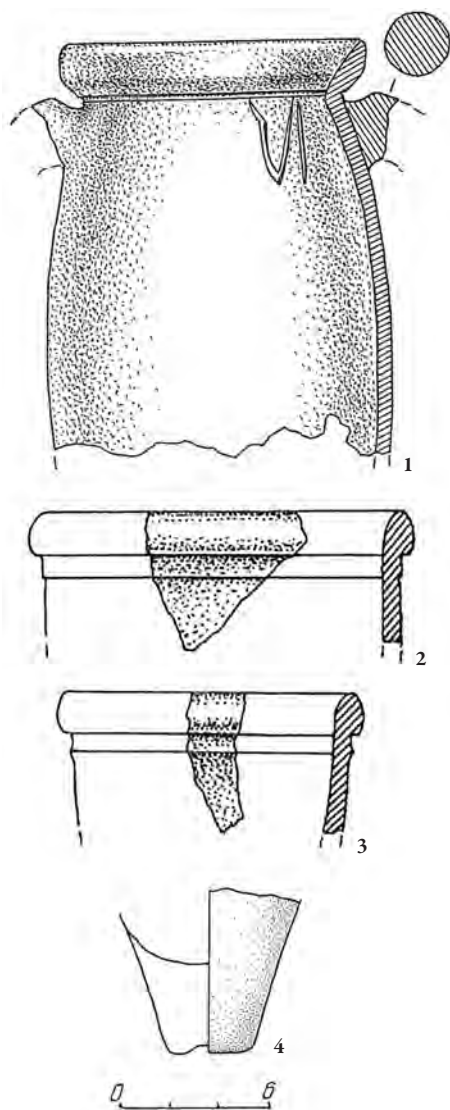
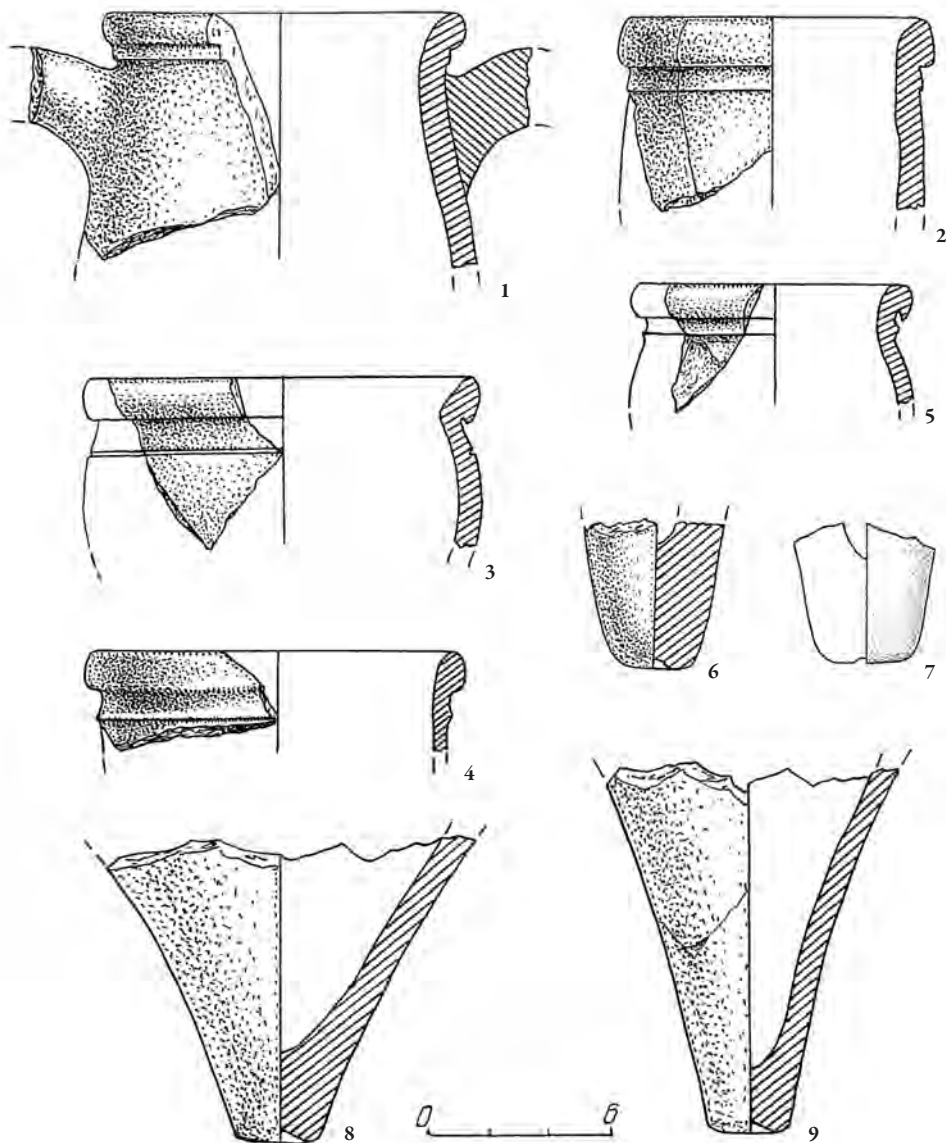

FIG. 2. Ciobruciu. Fragmente de amforă de Lesbos.
FIG. 2. Ciobruciu. Lesbos amphora fragments.

cenușii sunt prezente prin buze, precum și prin piciorușe. Printre fragmentele amforice cenușii ale recipientelor de Lesbos menționăm buza unei amfore de tip II-C (fig. 2/1), care se datează cu sfertul al patrulea al sec. VI a. Chr. Alte două

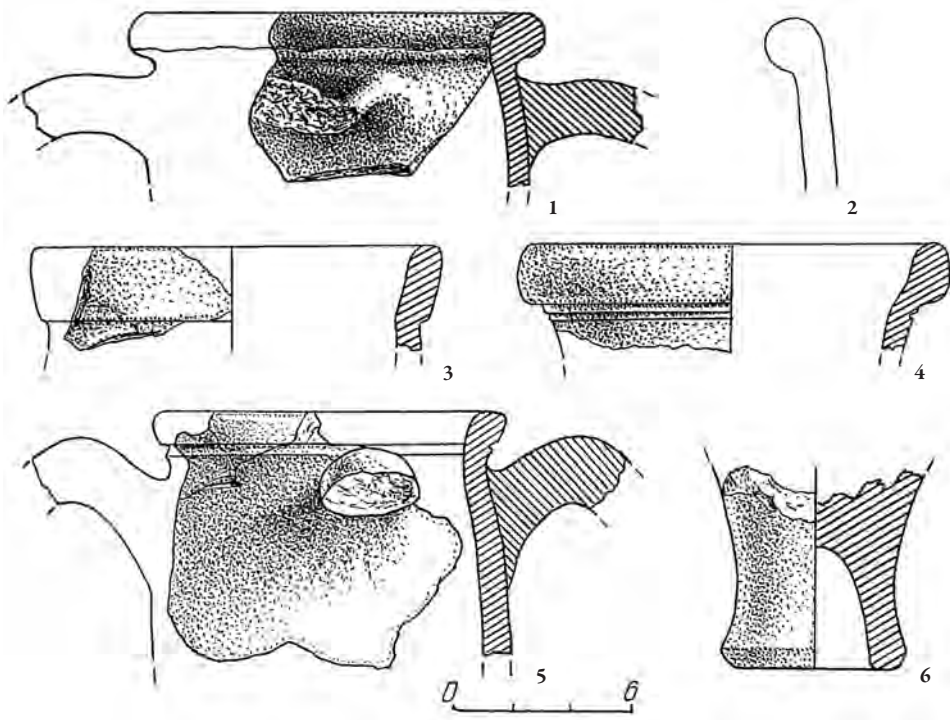
FIG. 3. Ciobruciu. Fragmente de amforă de Lesbos.

FIG. 3. Ciobruciu. Lesbos amphora fragments.

fragmente de buze aparțin unor vase de tipul II-B și III-A (fig. 2/2, 3), datate cu prima jumătate a sec. V a. Chr. și, respectiv, cu mijlocul aceluiași secol. Unei amfore cenușii de tipul II-A, a aparținut și fragmentul de picioruș (fig. 2/4), a cărui datare

se încadrează între cel de al doilea sfert al sec. V a. Chr. și mijlocul aceluiași secol.

Amfore roșiatice de Lesbos, sunt reprezentate printr-o buză cu toartă cu secțiune circulară (una din caracteristicile amforei de Lesbos), aparținând tipului

FIG. 4. Ciobruciu. Fragmente de amforă: 1, 2 - Clazomene; 3, 4 - „cercul Samos-Milet”; 5 - Thasos; 6 - centru necunoscut.

FIG. 4. Ciobruciu. Fragments of amphorae: 1, 2 - Klazomenai; 3, 4 – “the Samos-Miletus circle”; 5 - Thasos; 6 - unknown center.

arhaic I-B (fig. 3/1), datat cu cea de a doua jumătate a sec. VI a. Chr. Cu mijlocul sec. VI sunt dateate și altele două fragmente de buze de tipul I-B (fig. 3/3, 4). O altă buză provine de la un recipient amforic de tipul I-C (fig. 3/5), încadrat între sfârșitul sec. VI - începutul sec. V a. Chr. Amforelor roșiatice aparțin și două piciorușe de tipul I-B (fig. 3/6) și I-C (fig. 3/7), dateate cu sfârșitul sec. VI - începutul sec. V a. Chr. Aceleași perioade îi revin și alte două piciorușe de amforă roșiatică (fig. 3/8, 9). Două fragmente de buze de amforă roșiatică reprezintă același tip I-B (fig. 3/2).

Un alt centru producător grecesc, a cărui amforă se întâlnește la Ciobruciu este **Clazomene**. Cantitativ amfora de

Clazomene, nu poate concura cu cele de Chios sau Lesbos, dar în cantități, fie și nu atât de mari, este prezentă printre piesele amforice din acest sit. Datorită pictării cu linii roșii sau negre a părții superioare a vaselor, acestui centru grecesc putem atribui și fragmente de toarte. Totuși, datarea o oferă fragmentele profilate, în special, buzele de amfore. Printre astfel de fragmente menționăm două buze (fig. 4/1, 2), ce au aparținut unor vase pithoide, dateate cu a doua jumătate a sec. VI a. Chr.

Câteva fragmente de buze ar putea ține de producția așa-numitului „**cerc Samos-Milet**”, datat cu mijlocul - cea de a doua jumătate a sec. VI a. Chr. (fig. 4/3, 4).

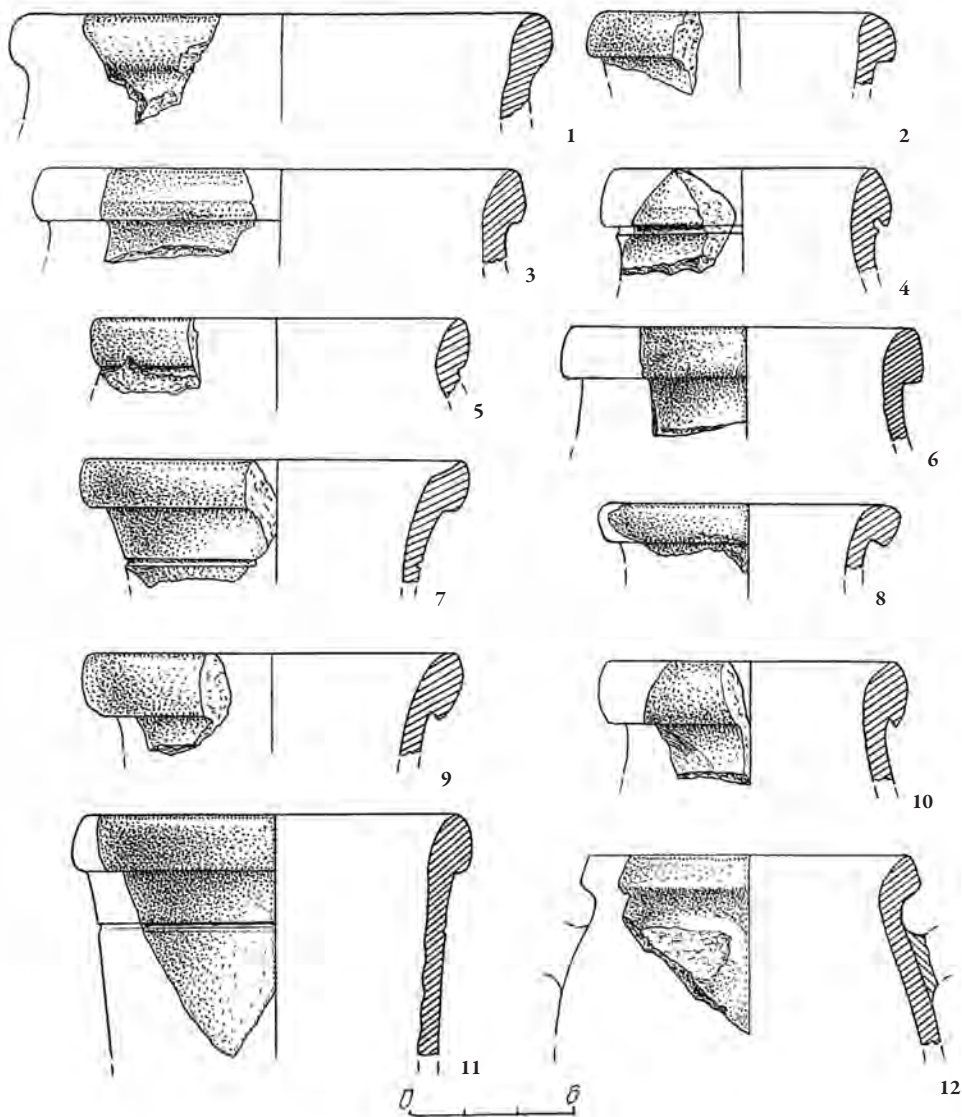

FIG. 5. Ciobruciu. Fragmente de amforă *prothothasinene*.

FIG. 5. Ciobruciu. *Protothasian* amphora fragments.

Fragmentul unui gât cu toartă aparține unei amfore timpurii de **Thasos** de tipul I-A-2 (fig. 4/5), care datează din prima jumătate a sec. V a. Chr.

Sfârșitului sec. V a. Chr. revine piciorul unei amfore de proveniență necunoscută mediteraneeană (informația aparține lui S. Monachov) (fig. 4/6).

Mai multe fragmente de la Ciobruciu aparțin unui centru (sau centre) încă nedeterminat, grupate sub denumirea *prothoThasos* (Зеек 1960, 79) sau, cum este folosit mai des ultimul timp, termenul – amfore „cu piciorușul profilat compus” (Монахов 2003, 28). Deși păstrează unele caracteristici generale, ca buza masivă, puternic

răsfântă și piciorușul cu un contur profilat complicat, totuși fragmentele date au componența și culoarea pastei atât de diferită, încât s-au emis ipoteze cum că aceste amfore ar putea proveni din mai multe centre producătoare grecești (Лейпунская 1981, 23). Cercetările din ultimii ani au arătat, că amforele cu astfel de caracteristici sunt întâlnite în special în regiunea circum-pontică și foarte puțin în zona Ioniană (Монахов 2003, 28). Cercetătorul francez Pierre Dupon a emis supoziția că o parte din aceste vase ar putea fi, într-adevăr, produse la Thasos și în Abdera, sau într-o colonie de pe litoralul tracic (Dupont 1999, 153). Piesele acestui tip sunt divizate în mi multe serii, având datarea din al treilea sfert al sec. VI - până la mijlocul sec. V a. Chr. Din această categorie amforică fac parte 12 fragmente de buze (fig. 5).

Analiza lotului de piese de amfore arhaice de la Ciobruciu ne permite să afirmăm, că deja de la mijlocul sec. VI a. Chr. așezarea barbară de la Ciobruciu era implicată în relații comerciale cu lumea greacă, în exclusivitate cu centrele producătoare din bazinul mediteranean. Această limită cronologică este caracterizată de pătrunderea amforelor cu vin *prothothasinene*, ale celor din cercul Samos-Milet¹.

Din a doua jumătatea a sec. VI / al treilea sfert al sec. VI a. Chr. este atestată și producția vinicolă a insulei Chios (considerat cel mai scump vin mediteranean). În a doua jumătate a sec. VI a. Chr. apare pe piața locală și producția de Clazomene. Acestei perioade revine și începutului pătrunderii în mediul local getic și scitic al

mărfurilor lichide de pe insula Lesbos². La Ciobruciu sunt atestate fragmente de amfore de Lesbos atât cele confecționate din pastă roșiatică, cât și cele din pastă cenușie.

O mică prezentă a amforei timpurii de Thasos, confirmă, că vinul thasian, deja din prima jumătate sec. V a. Chr. (deși foarte modest în această perioadă), își croiește drum spre debușeurile din lumea barbară din nord-vestul Pontului Euxin. Apogeul comerțului cu insula Thasos revine celei de a doua perioade a relațiilor greco-barbare din regiune – sec. IV - prima jumătate a sec. III a. Chr. (Mateevici 2007, 109, 117).

Toate tipurile de amfore grecești arhaice de la Ciobruciu, excepție fiind doar vasele de Clazomene, au fost descoperite și în alte situri barbare din regiunea nord-vest pontică, inclusiv în cea de silvo-stepă. Cele de Chios au fost descoperite în așezările și cetățile: Hârtopul Mare (Себотаренко 1997, 219; Mateevici 2007, 61), Majaki (Черняков 1960, 200; Mateevici 2007, 61), Gradenitsy III (Мелюкова 1963, 70-72; Mateevici 2007, 61), Hansca (Рикман, Никулицэ 1985, 118-124; Arnăut 2003, 90; Mateevici 2007, 61), Butuceni (Niculiță, Banaru 1997, 373-383; Mateevici 1999, 86; Mateevici 2007, 61), Novo-Nekrasovka II (Сапожников, Бруяко, Кожокару 1999, 93-94; Бруяко 2005, 279-300; Mateevici 2007, 61), Novosel'skoe II (Satu-Nou II) (Бруяко, Ярошевич 2001), precum și în tumulul de la Ciobruciu (Агульников, Субботин 1997, 186) etc.

Numărul siturilor unde a fost întâlnită amfora de Lesbos este mai mic, însă acest

1 Samosul în perioada arhaică și clasică este recunoscut ca un mare centru producător și exportator de ulei de măsline.

2 Vinul și uleiul de măsline, posibil și măsline sărate.

fapt nu știrbește însemnătatea importului acestei insule mediteraneene. Astfel, fragmente de amforă de Lesbos au fost sesizate la tumulul de la Corjova (Борзияк, Манзура, Левицки 1982, 3-27; Mateevici 2007, 63), cetatea de la Butuceni (Mateevici 1999, 179; Mateevici 2007, 64), necropola de la Majaki (Субботин, Охотников 1981, 106), fortificația de la Stolniceni (Mateevici 2007, 63).

Amfore de Samos au fost descoperite în tumulul 46 de la Dubăsari (Керпач, Серова 1987, 163; Mateevici 2007, 64), în fortificațiile getice de la Butuceni (Mateevici 2007, 64) și Saharna „La Revichin” (Levinschi, Șcipachina, Dulea 1999, 51-67; Mateevici 2007, 64).

Fragmente de amfore timpurii de Thasos provin de la Butuceni (Niculiță, Teodor, Zanoci 2002, 249; Mateevici

2007, 64) și de la Novo-Nekrasovka II (Бруйко 2005, 289).

Încă în anii ‘80 ai sec. XX A.I. Meljukova a remarcat prezența în tumulul de la Nikolaevka a mai multor fragmente de amfore *prothothasinene* (Мелюкова 1984, 96-97).

Nu încapă nicio îndoială cu anume în perioada arhaică își au începutul relațiile comerciale greco-barbare din această regiune, iar pătrunderea mărfurilor grecești și în special ale celor lichide, pentru care se foloseau amforele, s-a făcut în perioada dată pe fluviul Tyras (Nistru), care din cele mai vechi timpuri era navigabil pe tot cursul său și pe parcursul întregului an. Credem, că așezarea getică de lângă s. Ciobruciu, la acel moment, era unicul debușeu pentru aceste mărfuri în spațiul dintre râurile Tyras și Piretus.

BIBLIOGRAFIE

- Arnăut 2003:** T. Arnăut, Vestigii ale sec. VII-III a. Chr. în spațiul de la răsărit de Carpați (Chișinău 2003).
- Cebotarenco 1997:** Gh. Cebotarenco, Cetatea hallstatiană târzie de la Hârtopul Mare. In: Vestigii arheologice din Moldova (Chișinău 1997), 211-220.
- Dupont 1999:** P. Dupont, La circulation amphorique en Mer Noire à l'époque archaïque. Spécificité et problèmes. In: Production et commerce des amphores anciennes en Mer Noire (Aix-en-Provence 1999), 143-162.
- Levinschi, Șcipachina, Dulea 1999:** A. Levinschi, O. Șcipachina, G. Dulea, Rezervația istorico-naturală „Saharna La-Revechin” – primele investigații. Tyragetia VIII, 1999, 51-67.
- Niculiță, Banaru 1997:** I. Niculiță, V. Banaru, Les importations grecques de la forteresse de Butuceni, Republique de Moldavie In: (Eds. P. Roman, S. Diamandi, M. Alexianu) The Thracian World at the Crossroads of Civilisations. Proceedings of the Seventh International Congress of Thracology (Constanța-Mangalia-Tulcea, 20-26 May 1996), vol. I (Bucharest 1997), 373-383.
- Niculiță, Teodor, Zanoci 2002:** I. Niculiță, S. Teodor, A. Zanoci, Butuceni. Monografie arheologică (București 2002).
- Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008:** I. Niculiță, A. Zanoci, T. Arnăut, Habitatul din mileniul I a. Chr. în regiunea Nistrului Mijlociu. Siturile din zona Saharna (Chișinău 2008).
- Mateevici 1999:** N. Mateevici, Contribuții la cercetarea și studierea materialului ceramic grecesc de la cetatea getică de la Butuceni. In: (Eds. T. Arnăut, A. Zanoci, S. Matveev) Studia in honorem Ion Niculiță (Chișinău 1999), 177-195.

- Mateevici 2007:** N. Mateevici, Amforele grecești în mediul barbar din nord-vestul Pontului Euxin în sec. VI- începutul sec. II. a. Chr. (Chișinău 2007).
- Mateevici, Fidelschi 2007:** N. Mateevici, S. Fidelschi, Ștampile amforistice descoperite în așezarea de la Ciobruciu (campaniile 2004-2005). In : Simpozion de numismatică. Comunicări, studii și note (București 2007), 29-34.
- Агульников, Субботин 1997:** С.М. Агульников, А.В. Субботин, Скифский курган V века в Днестровском побережье. В сб.: Никоний и античный мир Северного Причерноморья (Одесса 1997), 182-186.
- Борзник, Манзура, Левицки 1982:** И.А. Борзник, И.В. Манзура, О.Г. Левицкий, Коржевские курганы. В сб.: АИМ в 1979-1980 гг. (Кишинев 1982), 3-27.
- Бруяко 2005:** И.В. Бруяко, Поселение Ново-Некрасовка II (Геродотовы геты на Нижнем Дунае). Revista Arheologică S.N. I/1, 2005, 279-300.
- Бруяко, Ярошевич 2001:** И.В. Бруяко, И.И. Ярошевич, Городище у с. Новосельское на Нижнем Дунае (Одесса 2001).
- Зеест 1960:** И.Б. Зеест, Керамическая тара Боспора (Москва 1960).
- Иващенко 2012:** М.В. Иващенко, Амфорные клейма из поселения Чобручи на левобережье Нижнего Днестра. В сб.: Древности Северного Причерноморья III-II вв. до н.э. Материалы Международной научной конференции, Тирасполь, 16-19 октября 2012 (Тирасполь 2012), 81-86.
- Кетрару, Серова 1987:** Н.А. Кетрару, Н.Л. Серова, Скифские курганы в Дубоссарском районе. В сб.: Молдавское Поднестровье в первобытную эпоху (Кишинев 1987), 107-131.
- Кишлярук 2000:** В.М. Кишлярук, Определение границ распространения поселения Чобручи по содержанию фосфора в почве. В сб.: Чобручский археологический комплекс и древние культуры Поднестровья. Материалы полевого семинара (Тирасполь 2000), 56-60.
- Лейпунская 1981:** Н.А. Лейпунская, Амфоры. В сб.: Культура Ольвии и ее округа в архаическое время (Киев 1978), 87-102.
- Матеевич, Фидельский 2004:** Н. Матеевич, С. Фидельский, Античный импорт в амфорной таре на поселении Чобручи из раскопок 2001-2002 (по данным эпиграфики). В: Причерноморье, Крым, Русь в истории и культуре. Материалы II Судакской международной конференции (12-16 сентября 2004 г.) (Киев-Судак 2004), 118-123.
- Мелюкова 1963:** А.И. Мелюкова, Исследование гетских памятников в степном Поднестровье. КСИА 94, 1963, 64-72.
- Мелюкова 1971:** А.И. Мелюкова, Население Нижнего Поднестровья в IV-III вв. до н.э. МИА 177, 1971, 39-54.
- Мелюкова 1980:** А.И. Мелюкова, Поселение Надлиманское III на берегу Днестровского лимана. В сб.: Исследования по античной археологии юго-запада Украинской ССР (Киев 1980), 5-23.
- Монахов 2003:** С.Ю. Монахов, Греческие амфоры в Причерноморье. Типология, Каталог-определитель (Саратов 2003).
- Никулицэ, Фидельский 2002а:** И.Т. Никулицэ, С.А. Фидельский, Фракийский горизонт на поселение Чобручи в Нижнем Поднестровье (по материалам исследований 2001 г.). В сб.: Северное Причерноморье: от энеолита к античности (Тирасполь 2002), 206-217.
- Никулицэ, Фидельский 2002б:** И.Т. Никулицэ, С.А. Фидельский, Исследование на многослойном поселении Чобручи (по материалам раскопок 2001 года). В сб.: Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н.э.- V век н.э.) (Тирасполь 2002), 248-251.
- Никулицэ, Фидельский 2004а:** И.Т. Никулицэ, С.А. Фидельский, Чобручи – многослойное поселение на Днестре. In: (Eds. I. Niculiță, A. Zancă, M. Băț) Thracians and Circumpontic World. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology (sept. 2004, Chișinău-Vadul lui Vodă), II (Chișinău 2004), 190-216.

- Никулицэ, Фидельский 2004b:** И.Т. Никулицэ, С.А. Фидельский, Археологические исследования на многослойном поселении Чобручи. In: Cercetări arheologice în Republica Moldova (2000-2003) (Chişinău 2004), 50-63.
- Охотников 1976:** С.Б. Охотников, Новый памятник эпохи греческой колонизации в Нижнем Поднестровье. МАСП 8, 1976, 201-204.
- Охотников 1980:** С.Б. Охотников, Поселения VI-V вв. до н.э. в Нижнем Поднестровье. В сб.: Исследования по античной археологии юго-запада Украинской ССР (Киев 1980), 84-96.
- Охотников 1983:** С.Б. Охотников, Археологическая карта Нижнего Поднестровья в античную эпоху (VI-III вв. до н.э.). В сб.: (отв. ред. Г.А. Дзис-Райко) Материалы по археологии Северного Причерноморья (Киев 1983), 101-122.
- Охотников 1990:** С.Б. Охотников, Нижнее Поднестровье в VI-V вв. до н.э. (Киев 1990).
- Рикман, Никулицэ 1985:** Э.А. Рикман, И.Т. Никулицэ, Гетское поселение Ханска. В сб.: АИМ в 1981 г. (Кишинев 1985), 118-124.
- Сапожников, Бруйко, Кожокару 1992:** И.В. Спужников, И.В. Бруйко, В.М. Кожокару, Новые данные о поселении Ново-Некрасовка I. В сб.: Краткие сообщения Одесского Археологического общества (Одесса 1992), 92-95.
- Секерская 1989:** Н.М. Секерская, Античный Никоний и его округа в VI-IV вв. до н.э. (Киев 1989).
- Субботин, Охотников 1981:** Л.В. Субботин, С.Б. Охотников, Скифские поселения Нижнего Поднестровья. В сб.: Древности Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 102-116.
- Фидельский 2012:** С.А. Фидельский, Поселение Чобручи на Нижнем Днестре в III-II вв. до н.э. В сб.: Древности Северного Причерноморья III-II вв. до н.э. Материалы Международной научной конференции, Тирасполь, 16-19 октября 2012 (Тирасполь 2012), 16-20.
- Фидельский, Иващенко, Синика 2017:** С.А. Фидельский, М.В. Иващенко, В.С. Синика, Амфорные клэйма Причерноморских центров с поселения Чобручи на левобережье Нижнего Днестра. Stratum plus 6, 2017, 329-346.
- Фидельский, Лукасик 2018:** С. Фидельский, С. Лукасик, Антропологические материалы железного века из раскопок поселения Чобручи на левобережье Нижнего Днестра. In: (Eds. A. Zancă, M. Băţ, S. Ailincăi, A. Țârlea) Interdisciplinary research in Iron Age sites from the Tisa-Dniester area (Tulcea-Chişinău 2018), 67-80.
- Фурманская 1963:** А.И. Фурманская, Античный город Тира. В сб.: (отв. ред. А.И. Болтунова) Античный город (Москва 1963), 40-50.
- Черняков 1960:** И.Т. Черняков, Археологическая разведка берегов Днестровского лимана. ЗОАО I (34), 1960, 209-218.
- Щербакова 1994:** Т.А. Щербакова, Новые материалы по археологии Нижнего Поднестровья. В сб.: Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н.э. - V в. н.э.). Материалы международной археологической конференции, 10-14 октября 1994 (Тирасполь 1994), 231-232.

Dr. Natalia Mateevici, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chişinău, Republica Moldova,
e-mail: amforaelada@yahoo.com

Dr. Serghei Fidelschi, Universitatea de Stat din Tiraspol „T.G. Şevcenko”, Tiraspol,
e-mail: fidel1975@mail.ru

Основные направления торговли античной Тиры в доримский период по данным нумизматики и керамической эпиграфики

Татьяна Самойлова

Резюме

Амфорная тара и нумизматические находки являются одними из наиболее важных категорий материалов, которые позволяют реконструировать различные аспекты экономики античной Тиры. Наиболее потребляемые на внутреннем и внешнем рынках товары (вино и оливковое масло) привозились в амфорах. Анализ этой группы находок позволяет определить основные направления экономических контактов в период конца VI - I вв. до Р.Х. В конце VI - V вв. до Р.Х. торговые направления разной степени интенсивности связывали Тирю с ионийскими центрами, Хиосом, аттическими центрами, Лесбосом, Менде, Фасосом, Гераклеей Понтийской. В период эллинизма на первое место стали выходить Родос, Синопа, Книд, Кос. В меньшей степени были представлены такие центры как Херсонес Таврический, Боспор, Пепарет, Аканф, Самос, Мессембрия и др.

Находки монет являются другой важной группой источников, которая имеет отношение к торговым отношениям. В ранний период истории Тиры Истрия была ее основным партнером была Истрия. Именно монеты этого центра преобладают в это время. В IV в. до Р.Х. на первое место выходит Ольвия, а во II-I вв. до Р.Х. на политику и экономику Тиры стало влиять Понтийское царство. Это подтверждается находками большого числа медных монет из Ольвии, а затем и монетами Понтийского царства. Кроме них в Тирю попали монеты и других регионов. Это в первую очередь были Македония, Фракия и Малая Скифия. Монеты античных центров (Каллатиса, Том, Херсонеса, Боспора, Византия, Афин, Египта) были более редкими. Изменения на рынке товаров были

связаны как с общим развитием экономики античных городов и варварского окружения, так с историческими событиями в Северо-Западном Причерноморье. Важной составляющей является и положение самой Тиры и особенности ее развития.

Ключевые слова: Тира, торговля, амфорные клейма, монеты, денежное обращение.

Abstract

Amphoras and numismatic finds are one of the most essential categories of materials, which allow to reconstruct the different aspects of economy of ancient Tyras. The most consumable goods on home and foreign markets (wine and olive oil) were imported in amphoras. The analysis of this group of finds allows to determine basic directions of economic contacts in period of the end of the 6th - 1st cc BC. At the end of 6th - 5th cc BC trade directions of the different degree of intensity bound Tyras to Ionian centers, Chios, Attic centers, Lesbos, Mende, Thasos, Herakleia Pontice. In the Hellenistic period Rhodos, Sinope, Knidos, Kos begin to go into the first place. The centers like as Tauric Chersonessos, the Bosporus, Peparetos, Akanthos, Samos, Paros etc. were presented to small degree.

Finds of coins are the other important group of sources, which relates to the trade relations. In the early period of history of Tyras Istria was its basic partner. Exactly the coins of this center prevailed in the early period of history. In 4th cc BC Olbia goes into the first place, and in 2nd - 1st cc BC Pontic kingdom began to influence on the policy and economy of Tyras. It is confirmed the finds of large number of coins from Olbia, and then

by the coins of Pontic kingdom. Except for them in Tyras got coins of other regions. In the first place there were Makedonia, Thracia and Scythia Minor. Coins of ancient centers (Callatis, Tomis, Chersonessos, the Bosphorus, Bizantium, Athenas, Egypt) were more rare. Change at the market of goods was bound up

as with general development of economy of ancient cities and barbarian surroundings, so with historical events in North-Western Pontus. An important constituent was the position of Tyras and features of its development.

Keywords: Tyras, trade, amphora's stamps, coins, money circulation.

Основание античных колоний на берегах Понта Евксинского (VII-VI вв. до Р.Х.) было продиктовано целым набором обстоятельств. Само расширение античной цивилизации за пределы материковой и островной Греции было необходимым условием ее развития. Одной из важных составляющих греческого социума была сеть городских центров. Как писал Дж. Бернал, «город железного века превратился почти с самого начала в центр ремесла и торговли, имеющий возможность получать извне сырье и даже рабочую силу... в обмен на продажу своих продуктов» (1965, 92). Таким образом, для развития античного общества было необходимо выйти за первоначальные рамки своего мира и начать осваивать иные территории, зачастую весьма отдаленные. Они могли предоставить земли, необходимые для получения продуктов питания, источники сырья и рынки сбыта. Так как греческое общество базировалось не только на сельских поселениях, но и городских структурах, которые по мере развития общества начинали играть все более важную роль, то и в процессе колонизации новых земель первые поселения эллинов быстро превращались в города. Последние, как правило, были окружены в свою очередь хорой в виде системы сельских поселений. Уже давно было установлено, что на определенных этапах развития

любого города появление денежных знаков было необходимым условием жизни античного социума, как и любого другого. Офиусса-Тира быстро из рядового поселения превратилась в ремесленно-торговый центр со всеми характерными городскими чертами и своими особенностями торгового обмена. Своеобразием этого полиса было не только то, что он возник, несмотря на удобное расположение и благоприятные климатические условия, достаточно поздно – в самом конце VI в. до Р.Х. (Карышковский, Клейман 1985, 40; Самойлова 2004, 108 и сл.), но и то, что сельскохозяйственная составляющая его экономики не получила достаточного развития, по сравнению с другими северо-причерноморскими центрами (Ольвия, Истрия, Березань и др.). И только в IV в. до Р.Х. вокруг Тире появилось достаточно ограниченное число небольших поселений (исключение составляет достаточно крупное поселение Затока I, которое могло появиться еще в конце V в. до Р.Х.), просуществовавшие всего около 100 лет (Карышковский, Клейман 1985, 55-56; Самойлова 1988, 41-42; Древние культуры 2013, 564 и сл.). Тира достаточно быстро превратилась в торгово-ремесленную городскую структуру. Уже к третьей четверти V в. до Р.Х. Тире можно считать сформировавшимся и самым значительным античным центром

Нижнего Поднестровья (Древние культуры 2013, 454 и сл.). Свообразием этого процесса становления Тиры как города можно считать позднее начало своей монетной чеканки (вторая половина IV в. до Р.Х.) при достаточно высоком уровне развития торгово-обменных отношений. Естественно, анализ монетных находок, найденных в Тире, а также за ее пределами, позволил установить направления торговли этого центра. Другой важной категорией находок, связанной с торговлей этого центра являются керамические материалы и, первую очередь, амфоры и особенно их клейма. Постараемся проследить основные направления развития торговли Тиры с античными центрами Средиземноморья и Причерноморья. Мы оставляем за скобками торгово-обменные отношения с варварскими племенами региона – скифами и фракийцами, хотя масштабная торговля античных центров Северо-Западного Причерноморья с другими эллинскими городами была бы практически невозможной без торгово-экономических контактов с варварским миром.

Натуральный обмен между греческими городами и варварскими племенами Нижнего и Среднего Поднестровья возник одновременно с появлением греческих апойкий еще в VI в. до Р.Х. Об этом говорят находки импортных вещей в первую очередь керамики как в самих греческих колониях Северо-Западного Причерноморья, так и на варварской периферии того времени. Но следует отметить, что общее число этих вещей достаточно невелико. Обмен носил первоначально достаточно стихийный характер. Были ли начатки организационного характера в

торгово-обменных операциях в период появления колоний и их становления, сказать нельзя, так как отсутствуют эпиграфические источники этого времени. Они появляются позднее, в период эллинистического расцвета. Кроме того, ни в одной из апойкий Нижнего Поднестровья не выявлен такой важный для экономики античных центров объект как агора. Для исследования торговли необходимыми являются как количественные, так и качественные показатели торговли (Гаврилюк 1999, 261), одним из которых является амфорной тара, амфорные клейма, один из важнейших источников для исследования торговли (Брашинский 1984, 14 и сл.), также и нумизматических находок.

Тира и античные апойкии, расположенные на территории между низовьями Днестра и Дуная, входят в географо-экономический регион Северо-Западного Причерноморья, который объединяет пространство от Ольвии до Истрии включительно. Основанием этого являются определенное единство материальной и духовной культур в первую очередь этих двух центров (Крижицкий, Лейпунська 2004, 8) и одновременность их основания. Характерным для этой территории было и единство климатических условий, торговых путей, и общая картина развития в контексте одних исторических событий. С.Д. Крыжицкий и Н.А. Лейпунская отмечали и определенные отличия в жизни этих двух центров Северо-Западного Причерноморья – Ольвии и Истрии. В первую очередь это относится к их варварскому окружению: Истрия находилась внутри гето-фракийского мира,

хотя в непосредственной близости от нее находились и кочевые племена, а Ольвия – скифского. В этой связи следует отметить и особенности в положении античных центров Нижнего Поднестровья. Они в определенные исторические отрезки находились или на границе этих варварских массивов, или входили в орбиту влияния то одного, то другого (Самойлова 1988, 84 и сл.). К моменту появления Тиры торговля в античном мире уже получила большое развитие. Это было одно из основных направлений античной экономики. Естественно, греческие колонии Северо-Западного Причерноморья не могли быть исключены из процесса торговых отношений. Торговля или обмен могли происходить как внутри какого-то коллектива между его членами (внутренняя торговля или обмен), так и между членами разных коллективов (внешняя торговля или обмен). Объемы и направления распространения товаров, особенности их производства, соотношение экспортных и импортных операций, расположение торговых путей имеют чрезвычайно важное значение для развития не только античного общества, но и соседних варварских миров (Крижицкий, Лейпунська 2004, 21-22).

Хотя Нижнее Поднестровье и было одной из зон контактов между античным миром и варварами, но оно не занимало столь важное место в системе торговых взаимоотношений, как Нижнее Побужье или Нижнее Подунавье. Тем не менее, находки импортной керамики и монет позволяют предположить, что определенную, хотя и не всегда доминирующую роль в жизни города играла и торговля с

античным миром. Находки импортной керамики и монет различных античных центров (Зограф 2002, 224, 225; Карышковский, Коциевский 1979, 93; Клейман 1979, 55; Штерн 1913, 10) позволяют назвать среди возможных торговых контрагентов Хиос, Аттику, центры Ионии, Лесбос, Менде, Гераклею Понтийскую, Истрию, Ольвию (Самойлова 1988, 37-38; Древние культуры 2013, 467; Матеевич, Самойлова 2017, 34). Отсутствие своей монеты на раннем этапе истории города указывает на то, что внутривойсковая торговля и возможная торговля с варварским населением носили преимущественно обменный характер. Объемы торговых операций были в этот период, скорее всего, невелики. Товары, поступавшие извне, состояли как из необходимых предметов, которые должны были обеспечивать переселенцам привычные для них условия жизни и труда, а также и из тех, которые должны были удовлетворять определенные культурные и духовные потребности (Крижицкий, Лейпунська 2004, 22). Часть импортных товаров поступала к варварами, с которыми эллины сразу установили экономические контакты. При исследовании Тиры было обнаружено значительное число фрагментов амфор, в первую очередь хиосских пухлогорлых (тип III-B и III-C по Монахову), появившихся с середины VI в. до Р.Х. (Монахов 2003, 18-19). На амфорах этого типа появляются достаточно редкие клейма, изображающие сфинкса, сидящего перед амфорой (одно из них происходит из ранней коллекции Тиры и датируется V в. до Р.Х. (Самойлова 1988, 37), другое, найденное сравнительно недавно, относится к более

позднему времени – вторая четверть IV в. до Р.Х.). Естественно в период, когда клеймение амфор только зарождалось и не было еще обязательной чертой организации торговли, редкие клейма не могли быть источником для установления динамики торговли. Более массово товары из Хиоса в амфорной таре (тип IV – амфоры с прямым горлом и тип V – амфоры с коническим туловом и колпачковой ножкой по Монахову) поступали в Тиру в 3 и 4 четверти V в. до Р.Х. и вплоть до II в. до Р.Х. Но традиция клеймения амфор в Хиосе не получила развития. Кроме того, из этого центра поступала и столовая посуда. Значительные объемы вина и оливкового масла во второй половине V в. до Р.Х. поставлял Лесбос в красноглиняных и сероглиняных амфорах (надлиманский Тип II и Тип III по Монахову). Причем преобладают, по нашим наблюдениям, фрагменты сероглиняных амфор, в которых, по мнению А. Джонстона, могло транспортироваться оливковое масло (Johnston 1990, 41, 42).

Для второй половины V в. до Р.Х., а затем и на протяжении всего IV в. до Р.Х. характерно присутствие в Тире амфор из Менде. Из этого центра в Северное и Северо-Западное Причерноморье поступало высоко ценившееся в античном мире вино, обладавшее, по мнению древних авторов, целебными свойствами. При раскопках в Тире были выявлены фрагменты всех трех типов мендийских амфор (по Монахову), причем фрагментов сосудов наиболее раннего I типа сравнительно немного, и они уступают по числу двум последующим типам. В Менде не было традиции регулярно клеймить амфорную тару. Клейма, которые относятся к

этому центру, как анэпиграфные, так и эпиграфные, энглифические, содержат всего лишь по одной букве греческого алфавита, проставленной обычно на верхней части ручки. Среди клейм обнаружены экземпляры с изображением кувшина в жемчужной рамке, палицы, а также единичных букв или вдавленных колечек. Естественно, что в этом случае проследить динамику поступления товаров из Менде в Тиру практически невозможно. Вероятно, на первом этапе торговли с Менде объем поступившего был невелик. В конце V в. до Р.Х. в Тире, как и в других причерноморских центрах, одновременно с амфорами из этого центра появляются и гераклеийские амфоры, в которых привозилось вино, достаточно хорошего качества и умеренное по цене. Гераклеийские амфоры в отличие от других центров этого времени начинают сразу же регулярно клеймиться. Встречены клейм этого центра от самых ранних – ранняя фабрикантская группа – РФГ) конец V в. - начало IV в. до Р.Х. по классификации В.И. Каца (1997, 212 и сл.) и до самых поздних. Всего выявлено 32 клейма этого центра (Самойлова 1981, 54; Матеевич, Самойлова 2017, 34).

Установить динамику поступления амфор из Хиоса, Менде и Лесбоса на основании имеющихся клейм, тем более, что Лесбос вообще не клеймил свою тару, а Хиос и Менде ставили клейма очень редко и совершенно непонятна периодичность этого действия, невозможно. По мнению Монахова, хотя клейм Гераклеи в Северном Причерноморье найдено большое количество, но гераклеийский импорт часто уступал ввозу товаров в амфорной таре из Хиоса и Менде

(Монахов 2003, 123). Исходя из предварительной оценки определимых фрагментов амфор этих центров, можно пока только констатировать, что хиосская амфорная тара и лесбосская поступали в Тиру примерно в одинаковых объемах, а Менде уступал этим центрам. Гераклея может быть оценена приблизительно как несколько уступающая им по объемам в этот период. Но повторяем, что это совершенно предварительное заключение, которое требует дополнительной корректировки и изучения¹. Для периода V-IV вв. до Р.Х. характерны эпизодические контакты с Самосом, подтверждаемые фрагментами амфор с грибовидным венцом (тип III по Монахову) IV в. до Р.Х. (Монахов 2003, 28-29).

Нумизматические источники из Тиры периода конца VI - начало IV вв. до Р.Х. часто привлекали внимание исследователей-нумизматов. В свое время А.Н. Зограф, П.О. Карышковский, а затем С.А. Булатович, Н.А. Фролова и др. исследователи последовательно публиковали и анализировали нумизматические находки из Тиры (Зограф 1957; Зограф 2002; Карышковский 1960; Карышковский 1976; Карышковский, Клейман 1985; Карышковский, Коциевский 1979; Булатович 1983; Булатович 1989; Булатович 1997; Булатович 2003; Булатович 2005; Булатович, Носова 2010; Фролова 2006). За период с 1996 г. по подсчетам С.А. Булатович при раскопках Тиры было выявлено около 500 античных монет как местного происхождения,

так и других античных центров. Если учесть все нумизматические находки, то это позволяет сделать определенные выводы относительно как монетного дела Тиры, так и ее торговых операций. В связи с более поздним основанием Тиры самыми ранними денежными знаками, обнаруженными в Тире, были не монеты-стрелки, которые были достаточно хорошо известны в районе Истрии, Березани и в соседнем с Тирой Никонии, а более поздние истрийские колесики. Последние приходят на смену монетам-стрелкам в конце VI или в V вв. до Р.Х. (Древние культуры 2013, 732). Их большое число, обнаруженное к востоку от Истрии и вплоть до Ольвии, свидетельствует о значительном влиянии этого центра на территории к востоку от Дуная. Истрийские колесики в большом количестве были найдены при раскопках Тиры последних лет в связи с более тщательными инструментальными исследованиями культурного слоя (известно более 50 экземпляров).

Параллельно с освоением греками Северо-Западного Причерноморья здесь появляются и денежные знаки из металла. В частности, в VI-V вв. до Р.Х. сюда проникают монеты из электра – кизикины, которые нашли свое применение в Ольвии и Истрии в качестве своей серебряной монеты (Карышковский 1988, 29). С конца VI в. до Р.Х. в Нижнем Поднестровье, а именно в Никонии, начинают обращаться ольвийские монеты – «дельфинчики». Пока в Тире при раскопках

---

¹ В связи с прекращением археологических исследований на памятнике ИА НАНУ, это направление исследований пока не имеет перспектив на продолжение.

найдена всего одна такая монета, хотя их число может и увеличиться². Это может говорить о слабом влиянии Ольвии на территории к западу от Днестра в ранний период. После начала выпуска в Ольвии в 70-х гг. V в. до Р.Х. литых ассов они появляются и в Нижнем Поднестровье. Зафиксированы (10 экземпляров) в Овидиополе и Никонии, в Тире найдена пока всего одна такая монета (Древние культуры 2013, 732). Таким образом, в Тире до появления своих монет в середине IV в. до Р.Х. на рынке циркулировали в основном истрийские колесики. Сам обмен товарами с Аттикой Ионией, Хиосом, Лесбосом, Менде, Гераклеей Понтийской, в большей степени носил натуральный характер, как и с варварским миром. Попадание в Тиру истрийских колесиков и в меньшей степени монет Ольвии связано в торговой ориентацией Тиры в начальный период ее истории в большей степени на западное направление, что может частично объяснено и направлением каботажного морского пути в Черном море. Известны находки амфор из Хиоса, Лесбоса, Самоса, Клазомен, Менде, Фасоса, Гераклеи Понтийской на 21 памятнике Буго-Карпатского региона, куда они поступали из античных центров, в числе которых была и Тира (Mateevici 2004, 11, 12, 31).

В середине V в. до Р.Х. можно предполагать изменения в экономике Тиры. Эти изменения были связаны как с развитием самого полиса, так и окружающей варварской среды. Уже в этот период новые течения в торговой деятельности, связанные с развитием

экономики и изменениями в политической картине в Северо-Западного Причерноморья, проявляются в соседней с Тирой Ольвии (Карышковский 1988, 41, 49-52) и в самом тирасском полисе. Можно предполагать в Тире активное развитие ремесел, торговли как с античными центрами, так и с варварами. Именно в это время Тира входит в Афинский морской союз, и размер ее фороса в 4 раза превышает взнос Никония (Карышковский 1959, 124 и сл.). К концу V в. до Р.Х. Тира уже представляет собой полноценный город с мощной системой оборонительных сооружений, городской инфраструктурой и полисными функциями. В последней четверти V в. до Р.Х. в Тире преобладает аттический импорт и исчезает постепенно ионийский (Секерская 1980). К концу V в. до Р.Х. торговые отношения с восточногреческими центрами скорее всего полностью прекращаются.

В V в. до Р.Х. в Северном и Северо-Западном Причерноморье появляются амфоры Фасоса, часть из которых имеет анэпиграфное клеймение (Garlan 1999, 153). Установить точное время появления амфор этого центра в Тире пока не удастся в связи с крайней фрагментарностью находок, обладающих сходством с амфорами Фасоса. Тем не менее, некоторая часть профильных частей сосудов позволяет предположить, что небольшая часть сосудов пифоидного типа – тип I-A-4 и I-B-2 (по классификации Монахова), датируемые третьей четверти V в. до Р.Х. (Монахов 2003, 59 и сл.), поступали и в Тиру. Более уверенно можно говорить о массовом

---

2 Известно, правда, только устное свидетельство еще об одной находке дельфинчика мелкого номинала.

ввозе фасосского вина в амфорах биконического и веретенообразного типов (тип II и тип III по Монахову), датированные серединой V - первой половиной III вв. до Р.Х. и серединой - третьей четвертью III в. до Р.Х. соответственно (Монахов 2003, 59 и сл.). В период с начала IV в. до Р.Х.³ клеймение приобретает систематический характер, а сами клейма отличаются по виду от ранних, так называемых «протофасосских» анэпиграфных клейм. Пик поступлений в Тиру товаров в амфорной таре из Фасоса приходится на последнюю четверть IV - первую четверть III вв. до Р.Х. (Матеевич, Самойлова 2017, 41).

В конце V и до начала III в. до Р.Х. наблюдаются оживленные торговые контакты с Гераклеей Понтийской. В Тире найдены клейма всех групп гераклеиских клейм, но наибольшее количество клейм приходится на II Магистратскую группу (ИМГ по классификации Каца), датированную 80-70 гг. IV в. до Р.Х. (Кац 1997). Далее наблюдается постепенное снижение числа клейм. Одновременно в Северное Причерноморье начинают активно проникать товары из Синопы, хотя амфорное клеймение появляется, не ранее середины IV в. до Р.Х. (Матеевич, Самойлова 2017, 50). Само же амфорное производство, по мнению Монахова, началось в первой четверти этого века (2003, 145). В Тире найдены образцы амфор всех периодов производства синопской амфорной тары, хотя наибольшее количество клейм приходится на завершающий этап – середина - вторая половина III в. до

Р.Х.⁴ Имели место поступления вина с острова Пепарет, что фиксируется благодаря находкам фрагментов амфор этого центра и редким клеймам, датированных началом - третьей четвертью IV в. до Р.Х.

В IV в. до Р.Х. экономика Тиры продолжала успешно развиваться. Появляется своя хора в виде системы поселений. Исследования памятников, принадлежавших скифам и гетам, демонстрируют бурное развитие торговых отношений эллинов и варваров. В этот период торговля окончательно становится одной из наиболее важных составляющих экономики Тиры. Она начинает чеканить свою монету, что было необходимо как для развития экономики, так и торговли. Первыми монетами полиса были серебряные драхмы, затем появляются бронзовые монеты. Последние были обнаружены в Никонии и на гетских поселениях вверх по Днестру (Карышковский, Клейман 1985, 59-60). Эти монеты обслуживали как внутривойсковые, так и внешние торговые операции. В конце III - начале II в. до Р.Х. Тира чеканит золотые статеры лисимаховского типа (Булатович 1983, 173 и сл.).

В третьей четверти IV в. до Р.Х. в связи с политикой Александра Македонского по созданию империи, охватывающей как эллинский мир, так и восточные страны происходят кардинальные изменения в экономике античных государств. Анализ амфорного материала том числе и керамических клейм позволяет проследить

3 В определении начала магистратского клеймения также существуют разногласия.

4 Это наше наблюдение подтверждается данными как старых коллекций, так и материалами, полученными при раскопках последних лет.

изменения в направлениях торговых связей Тиры. Если в начале эллинистической эпохи еще сохраняются установившиеся ранее связи с Атикой, Фасосом, Хиосом, то к середине III в. до Р.Х. торговые связи с Атикой, Менде, Самосом, Пепаретом, Лесбосом практически прекращаются. Связи с Гераклеей Понтийской после пика торговли в 80-70 гг. IV в. до Р.Х., что фиксируется на основании клейм этого центра, сходят на нет в первой трети III в. до Р.Х., т.е. одновременно с Фасосом. Продолжается торговля с Синопой, которая была наиболее существенной в середине - второй половине III в. до Р.Х. и завершается в начале II в. до Р.Х.

В последней четверти IV в. до Р.Х. устанавливаются относительно оживленные отношения с Херсонесом Таврическим, гераклеϊской колонией в Крыму, которая также переживает экономический подъем во второй половине IV - первой четверти III в. до Р.Х. Анализ клейм Херсонеса (их всего было выявлено около 90 экземпляров) показывает, что пик торговли с Херсонесом приходится на I группу (по Кацу) и датируется последней четвертью IV - первой четвертью III в. до Р.Х. (Кац 1994).

В Тире, как и в других античных городах, наибольшее количество клейм приходится на Родос (в настоящее время их известно около 1000 экземпляров). Это число клейм связано как с традицией клеймить обе ручки сосуда, так и с тем, что торговый потенциал Родоса был очень велик именно в эллинистическую эпоху. В III в. до Р.Х. одно из первых мест во внешней торговле Тиры начинает занимать Родос, контакты с которым имели место еще в

середине IV в. до Р.Х., когда стало поступать вино в амфорах с грибовидными венцами типа Солоха I, относимыми к производству этого центра (Монахов 2003, 111). В Тире были выявлены все типы родосских амфор с конца IV и вплоть до начала I в. до Р.Х. Особенно многочисленны материалы родосского происхождения последней четверти III - первой половины II вв. до Р.Х. (II и III группы по Finkielsztejn 2001). Кроме Фасоса, Синопы, Родоса, которые были наиболее мощными импортерами товаров в амфорной таре в эллинистический период, определенная, хотя и меньшая доля приходится и на другие центры. Из них наиболее значимым был Книд, который нерегулярно клеймил свою амфорную тару. Этот центр поставлял в Причерноморье высококачественное вино. Клеймение амфор в Книде имело регулярный характер и началось в третьей-четвертой четверти IV в. до Р.Х. (Jefremov 1995, 61-63) и закончилось в начале второй половины I в. до Р.Х. (Jefremov 1995, 81). Общее количество этих клейм не очень велико, хотя и не ничтожно – около 100 экземпляров. Встречены клейма всех восьми групп по классификации Н.В. Ефремова (1995). Наибольшее число приходится на период IV группы (216-166 гг. до Р.Х.).

Одновременно с Книдом на рынке Северо-Западного Причерноморья известен и Кос, хотя его клейм не много и динамику поступлений товаров в амфорной таре из этого центра проследить не удастся вследствие нерегулярного клеймения. Клейма из Коса распределяются в промежутке III - начала I вв. до Р.Х. Столь же невелико и количество клейм из Аканфа (в общей

сложности более 50 экземпляров), датируемые последней четвертью IV в. до Р.Х. Очевидно связи с Аканфом были кратковременны. Одиночные клейма из Пароса, Крита, Мессембрии говорят об эпизодической, а возможно и опосредованной торговле с этими центрами. Таким образом, благодаря амфорным клеймам можно проследить основные направления внешней торговли. Наиболее это убедительно для эллинистического периода. К этому времени происходят изменения основных направлений торговли. Связи с центрами, которые были характерны для позднеархаического и классического периодов, практически прерываются за исключением Хиоса и Гераклеи Понтийской, которые прослеживаются, постепенно слабея, вплоть до начала III в. до Р.Х. На смену Гераклеи вначале приходит Фасос, затем более объемной становится торговля с Синопой. Затем на первое место выходит Родос, пик торговли с которым приходится на третью четверть III - первую половину II в. до Р.Х. Затем торговля с Родосом уменьшается, чем воспользовался Книд, нарастив объемы ввоза товаров в амфорной таре в период с последнего десятилетия III в. до Р.Х. до середины II в. до Р.Х.

Сведения о внешних экономических связях дополняют и нумизматические находки. Наряду с монетами собственно тирской чеканки найдены и монеты других античных центров. В V-IV вв. до Р.Х. в Северо-Западном Причерноморье в качестве своеобразной международной «валюты» обращались «кизикины». В Тире они не

обнаружены, хотя П.О. Карышковский предполагал, что они могли обращаться и в Нижнем Поднестровье (Карышковский, Клейман 1985, 58-59). Для периода V-IV вв. до Р.Х. среди нумизматических находок в Тире преобладают монеты Истрии. С учетом монет, полученных за последние годы, их насчитывается более 100 экземпляров⁵: это истрийские колесики, которые преобладают и играют роль средства обращения на внутреннем рынке Тиры (Древние культуры 2013, 734-735). Встречены и иные медные монеты, а также серебряные драхмы Истрии V-IV вв. до Р.Х. (Загинайло 1967, 67; Карышковский, Клейман 1985, 59). Более поздние истрийские монеты в Тире не выявлены. Это не означает, что связь с этим центром прервалась, но появление в IV в. до Р.Х. монет Ольвии, которые становятся наиболее многочисленными среди других иностранных монет (исключение составляют монеты Понтийского царства), найденных в Тире, говорит о том, что экономическое влияние Ольвии вытесняет истрийское направление. В период эллинизма кроме восточного вектора одним из экономических направлений продолжает оставаться и западный вектор, но он демонстрирует связи в первую очередь с Македонией и Фракией, позднее и с Малой Скифией. Известны находки медных, серебряных монет македонских и фракийских династов: Филипа II, Александра Македонского, Антигона Гоната, Котиса. Роль международной валюты в эллинистическое время из играли золотые статеры Александра Македонского и затем

---

5 Все подсчеты и определения монет, полученных в последние годы сделаны С.А. Булатович.

Лисимаха, которые были встречены в Тире, которая и сама начинает чеканить золотые монеты лисимаховского типа (Карышковский, Клейман 1985, 60; Протокол 1890; Древние культуры 2013, 736; Самойлова 1988, 62; Фурманская 1961, 30). Связи с античными центрами отражены единичными монетами Каллатиса, Том, Херсонеса, Боспора, Византия, Афин, Египта. Эти находки подкрепляются достаточно многочисленными вещественными материалами, поступавшими в Тиру из античных центров Причерноморья и Средиземноморья. В эллинистический период сюда попадали и монеты царей Малой Скифии: Канита, Элия, Сария и Хараспа (Бурачков 1884, 17; Карышковский, Коциевский 1979, 93). В последней четверти III - первой половине II в. до Р.Х. в связи с подчинением Северного и Северо-Западного Причерноморья понтийскому царю Митридату VI Евпатору в Тире, как и в других городах Причерноморья, найдено большое число монет городов Понтийского царства – Синопы и Амиса (более 50 экземпляров) (Булатович, Носова 2010, 152). Но в связи с глубоким кризисом античных городов Причерноморья это количество монет не свидетельствует об оживленной торговле, скорее это

свидетельство подчинения Тиры понтийскому царю. Тем более, что работа тирского монетного двора постепенно затухает к 63 г. до Р.Х.

Таким образом, на анализ двух значимых категорий находок – амфорных клейм и нумизматических находок дают возможность получить достаточно объективную информацию о развитии внешнего рынка Тиры в плане поступления наиболее весомой группы товаров, а именно вина и оливкового масла, привозившегося в амфорной таре в доримский период, а также связей с возможными поставщиками товаров, которые можно было бы предложить в замен. В первую очередь это контакты с соседними городами Истрией и Ольвией. Анализ источников позволил установить картину изменения их отношений с Тирой. Пока установить достоверно причину этого процесса не удастся. Что касается отношений с античными центрами Средиземноморья, Южного Причерноморья и Крыма, то можно наблюдать как связи с одними партнерами вначале развивавшиеся успешно, теряют позиции на тирском рынке, уступая их другим центрам. Это вызвано как изменениями внутреннего свойства, так и различными внешнеполитическими коллизиями.

БИБЛИОГРАФИЯ

Бернал 1965: Дж. Бернал, Наука в истории общества (Москва 1965).

Булатович 1983: С.А. Булатович, К вопросу о золотых статерах лисимаховского типа, чеканенных в Тире. В сб.: (отв. ред. Г.А. Дзис-Райко) Материалы по археологии Северного Причерноморья (Киев 1983), 172-179.

Булатович 1989: С.А. Булатович, Античные монеты из Тиры. В сб.: (отв. ред. Т.А. Самойлова) Археологические памятники степей Поднестровья и Подунавья (Киев 1989), 81-88.

- Булатович 1997:** С.А. Булатович, Тира и Нижнее Поднестровье в IV-III вв. до н.э. по данным монетных находок. В сб.: (отв. ред. С.Б. Охотников) Никоний и античный мир Северного Причерноморья (Одесса 1997), 223-227.
- Булатович, Носова 2010:** С.А. Булатович, Л.В. Носова, Монетные находки из Тире (1996-2002 гг.). В сб.: (отв. ред. С.Д. Крыжицкий) Тира – Белгород – Аккерман (материалы исследований) (Одесса 2010), 147-173.
- Бурачков 1884:** П.О. Бурачков, Общий каталог монет, принадлежавших эллинским колониям, существовавшим в древности на северном берегу Черного моря (Одесса 1884).
- Гаврилюк 1999:** Н.А. Гаврилюк, История экономики степной Скифии VI-III вв. до н.э. (Харьков 1999).
- Брашинский 1984:** И.Б. Брашинский, Методы исследования античной торговли (Москва 1984).
- Древние культуры 2013:** Древние культуры Северо-Западного Причерноморья (отв. ред. И.В. Бруйко, Т.А. Самойлова) (Одесса 2013).
- Зограф 1957:** А.Н. Зограф, Монеты Тире (Москва 1957).
- Зограф 2002:** А.Н. Зограф, Очерки монетных находок на территории древней Тире. В сб.: (отв. ред. М.Г. Абрамзон) Проблемы истории, филологии и культуры, XII (Москва-Магнитогорск 2002), 222-228.
- Карышковский 1959:** П.О. Карышковский, Надписи Тире. ВДИ 4, 1959, 111-126.
- Карышковский 1960:** П.О. Карышковский, Дополнение к нумизматике Тире. ВДИ 3, 1960, 132-134.
- Карышковский 1976:** П.О. Карышковский, Находки античных и византийских монет на территории Одесской области. В сб.: (отв. ред. З.В. Першина) Археологические и археографические исследования на территории Южной Украины (Киев-Одесса 1976), 172-177.
- Карышковский 1988:** П.О. Карышковский, Монеты Ольвии. Очерк денежного обращения Северо-Западного Причерноморья в античную эпоху (Киев 1988).
- Карышковский, Клейман 1985:** П.О. Карышковский, И.Б. Клейман, Древний город Тира (Одесса 1985).
- Карышковский, Коциевский 1979:** П.О. Карышковский, А.С. Коциевский, Античные монеты из раскопок Тире. В сб.: (отв. ред. П.О. Карышковский) Античная Тира и средневековый Белгород (Киев 1979), 88-99.
- Кац 1997:** В.И. Кац, Хронология клейм Гераклеи Понтийской (состояние и перспективы изучения). В сб.: (отв. ред. С.Б. Охотников) Никоний и античный мир Северного Причерноморья (Одесса 1997), 212-217.
- Клейман 1979:** И.Б. Клейман, Стратиграфия культурного слоя городища Тире – Белгорода. В сб.: (отв. ред. П.О. Карышковский) Античная Тира и средневековый Белгород (Киев 1979), 54-76.
- Крижицкий, Лейпунська 2004:** С.Д. Крижицкий, Н.А. Лейпунська, Принципи моделювання економічного базису північнопричорноморської античної держави на прикладі Ольвії. В. сб.: (отв. ред. Н.О. Гаврилюк) Палеоекономіка раннього залізного віку на території України (Київ 2004), 8-32.
- Матеевич, Самойлова 2017:** Н. Матеевич, Т.А. Самойлова, Амфорные клейма из Тире (раскопки 1998-2008 гг.) (Киев 2017).
- Монахов 2003:** С.Ю. Монахов, Греческие амфоры в Причерноморье. Типология, каталог-определитель (Саратов 2003).
- Протокол 1890:** Протокол заседания Одесского общества истории и древностей № 154 от 8 сентября 1890 г. Одесса, 1890.

- Самойлова 1981:** Т.Л. Самойлова, Экономические связи Тиры с античными городами в V-I вв. до н.э. В сб.: (отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 51-63.
- Самойлова 1988:** Т.Л. Самойлова, Тиры в VI-I вв. до н.э. (Киев 1988).
- Самойлова 2004:** Т.Л. Самойлова, К вопросу о времени основания и гибели античной Тиры. Боспорский феномен: проблемы датировки и хронологии памятников (Санкт-Петербург 2004), II (Санкт-Петербург 2004), 108-114.
- Секерская 1980:** Н.М. Секерская, Аттическая чернолаковая керамика V-IV вв. до н.э. из Тиры. В сб.: (отв. ред. П.О. Карышковский) Исследования по античной археологии Юго-Запада СССР (Киев 1980), 39-51.
- Фролова 2006:** Н.А. Фролова, Каталог монет античной Тиры (Москва 2006).
- Фурманская 1961:** А.И. Фурманская, Отчет о работе Белгород-Днестровского отряда античной экспедиции в 1961 г. Архив ИА НАНУ, 1961/10 б.
- Штерн 1913:** Э.Р. Штерн, Раскопки в Аккермане летом 1912 г. ЗООИД, XXXI, 92-101.
- Finkielsztejn 2001:** G. Finkielsztejn, Chronologie détaillée et révisée des éponymes amphoriques rhodiens de 270 a 108 av. L.-C. environ. Premier bilan. BAR 990 (Oxford 2001).
- Garlan 1999:** Y. Garlan, Les timbres amphoriques de Thasos. Timbres protothasiens anciens (Paris 1999).
- Jefremow 1995:** N. Jefremow, Die Amphorenstempel des hellenistischen Knidos (Greifswald 1995).
- Johnston 1990:** A.W. Johnston, Aegina. Aphaia – Tempel XIII. The Storage Amphorae. Archäologischer Anzeiger 105, Heft 1, 1990, 20-48.

Др. Татьяна Самойлова, Украинский национальный комитет ИКОМОС, Одесса, Украина, e-mail: tlsama1009@gmail.com

О некоторых погребениях тяжёловооружённых скифских воинов на Юге Восточной Европы

Сергей Скорый

Резюме

Статья посвящена группе захоронений тяжёловооружённых скифских воинов (VI-IV/III вв. до н.э.), обнаруженных в различных регионах Юга Восточной Европы. По моему мнению, нет особых оснований рассматривать их, как в качестве погребений скифской элиты различного уровня, так и дружинников. Предлагается версия видеть в них неких наёмников, воюющих на стороне тех или иных враждующих группировок степной Скифии и племён Лесостепи.

Ключевые слова: скифские тяжёловооружённые воины, могилы, Юг Восточной Европы.

Abstract

The article is devoted to the group of graves of heavily armed Scythian warriors (6th–4th/3rd centuries BC), found in various regions of South Eastern Europe. In my opinion, there are no special grounds for considering them, both as burials of the Scythian elite at various levels, and as warriors-druzhinniks. A version is proposed to see in them some mercenaries fighting on the side of certain warring factions of the steppe Scythia and the Forest-Steppe tribes.

Keywords: the heavily armed Scythian warriors, graves, South of Eastern Europe.

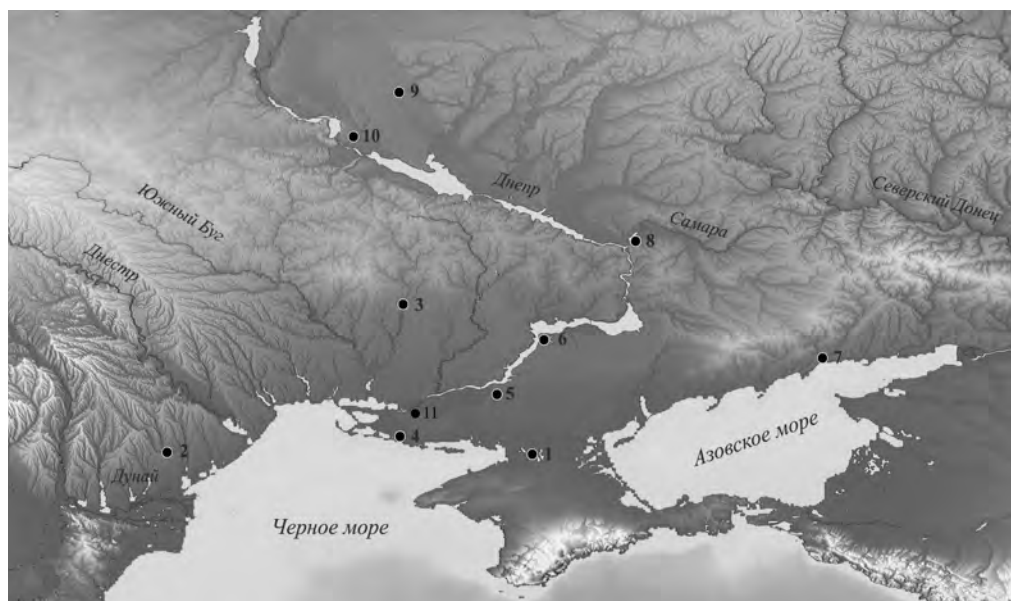
В среде скифского воинства на протяжении всего пребывания кочевников на исторической арене (VII - начало III вв. до н.э.), наряду с комплексом наступательного вооружения, немалое распространение получил разнообразный доспех, в том числе местного производства, металлический, пластинчатый или чешуйчатый, т.е. набранный на кожаной или матерчатой основе, в определённой последовательности, из отдельных пластин или «чешуек». Он включал в себя, прежде всего, панцири различных модификаций, боевые пояса, длинные штаны или набёдренники, щиты и шлемы (Черненко 1968; Černenko 2006). Сказанное, конечно, не означает, что в паноплии тех или

иных скифских воинов непременно присутствует полный набор защитного вооружения. Чаще всего, например, встречаются панцири, боевые пояса, хотя известны случаи наличия в мужских захоронениях практически полного комплекта тяжёлого металлического доспеха.

При этом вполне очевидны два момента.

Во-первых, металлический доспех (даже его отдельные виды, например, панцирь), в силу своего веса, не являлся элементом защиты пешего воина, а был, несомненно, снаряжением *конника*, что подчёркивалось исследователями (Черненко 1968, 166; Черненко 1971, 37; Шапошникова 1970, 112).

РИС. 1. Одиночные погребения тяжёловооружённых скифских воинов на карте Юга Восточной Европы: 1 - Вишнёвка; 2 - Арциз; 3 - Нововёдоровка; 4 - Мирное; 5 - Красный Подол; 6 - Первомаевка; 7 - Новорозановка; 8 - Мариуполь; 9 - Александровка; 10 - Крячковка; 11 - Гладковщина.

FIG. 1. Single graves of heavily armed Scythian warriors on the map of South Eastern Europe: 1 - Vishnyovka; 2 - Artsyz; 3 - Novofedorovka; 4 - Mirnoe; 5 - Krasnyi Podol; 6 - Pervomaevka; 7 - Novorozanovka; 8 - Mariupol; 9 - Aleksandrovka; 10 - Kryachkovka; 11 - Gladkovschina.

Во-вторых, изготовление наборного доспеха, состоящего зачастую из нескольких тысяч отдельных пластинок, несомненно, являлось процессом весьма *трудоёмким*, а, следовательно, такое защитное вооружение было изделием *весьма дорогостоящим*. По этой причине, вполне закономерно сложилось мнение, что металлический доспех, и в первую очередь – панцири, являлся принадлежностью представителей «верхушки местных племён», «аристократов» (Блаватский 1954, 13; Граков 1954, 170). Разумеется, с таким тезисом трудно не согласиться.

В начале 1950-х гг. А.И. Мелюкова, в ряде работ, сформулировала мысль о том, что в Скифии, наряду с ополчением, вероятно, существовали

специальные *военные дружины*, сформированные из наиболее опытных воинов, лиц, преданных вождю. Появление таких контингентов было связано с постоянными войнами с целью ограбления, в первую очередь оседлых народов, что являлось одним из признаков скифской эпохи (Мелюкова 1950, 26; Мелюкова 1964, 82).

Несколько позже, развивая идею о наличии в среде скифского воинства дружин, Е.В. Черненко отмечал, что, видимо, в членах этих специализированных подразделений следует видеть мужчин-воинов, похороненных без престижных изделий из драгоценных металлов, но с элементами тяжёлого доспеха, прежде всего – панцирями. Иногда эти погребения

сопровождаются конскими захоронениями или деталями конского снаряжения, символизирующими захоронения боевых коней (Черненко 1968, 167). «В тяжёловооружённых скифских воинах – подчёркивал исследователь – следует видеть не только представителей высших слоёв местного общества, но главным образом *конных воинов-дружинников* (Черненко 1971, 37).

Данная точка зрения приобрела известную популярность. Впоследствии скифские воинские погребения, встреченные в различных регионах Юга Восточной Европы, в том числе – в Степи и Лесостепи – содержащие элементы тяжёлого доспеха, при отсутствии престижных личных вещей, стали зачастую трактоваться, как захоронения воинов-дружинников (например: Черненко 1968, 167; Полин 1984; Евдокимов, Фридман 1987, 113; Григорьев 1994, 77; Данилко, Куприй 2006, 119).

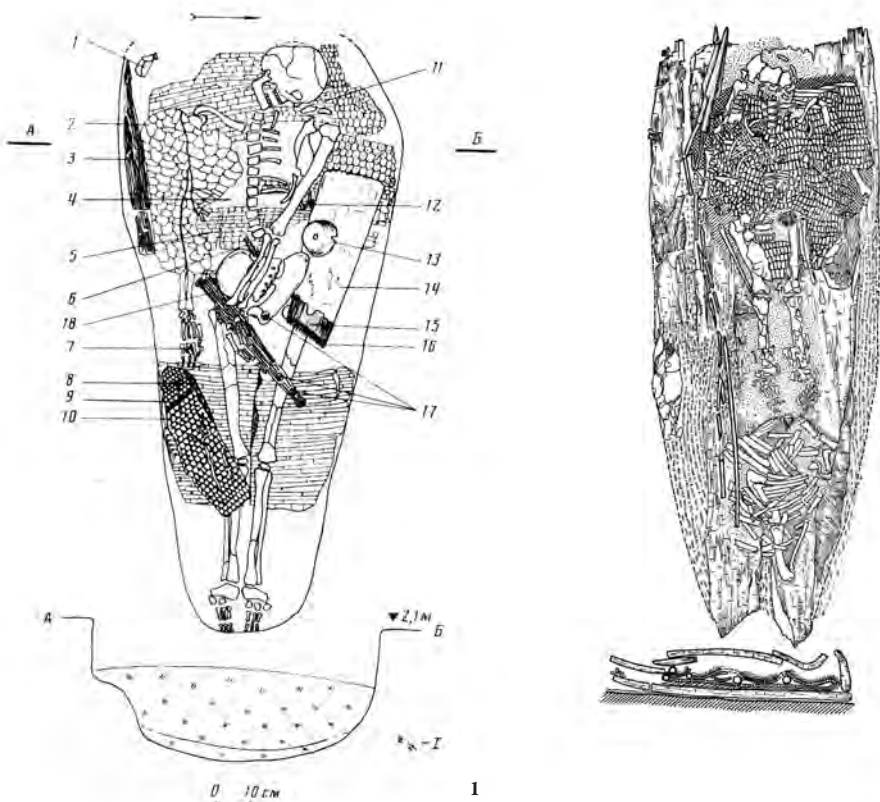
Конечно, данная версия вполне имеет право на существование. Однако смущает в определённой степени следующее обстоятельство. Среди довольно большого числа скифских погребений на Юге Восточной Европы (будь то степные курганные могильники или некрополи Лесостепи) мне не известны случаи какой-либо концентрации «дружинных» погребений (т.е. захоронений тяжёловооружённых воинов) в пределах, скажем, одного курганного могильника или курганной группы, что, как будто бы, должно было иметь место.

Правда, В.А. Ильинская, в свое время, считала дружинными могилы скифских воинов в курганах бассейна р. Сула, в Днепровском Лесостепном

Левобережье (Ильинская 1968, 181). Действительно, в них встречается довольно много вооружения (прежде всего, наступательного), принадлежностей конского снаряжения. Однако, этого не скажешь о тяжёлом металлическом доспехе, который достоверно зафиксирован примерно в десяти погребениях, что составляет крайне малый процент на фоне общего числа захоронений. К тому же, мужские захоронения с доспехом, в отдельных случаях сопровождаются женскими захоронениями и не составляют какой-либо группы из близко расположенных подкурганных погребений.

Неограбленные (или относительно целые) захоронения скифских воинов с элементами тяжёлого металлического доспеха, увы, встречаются довольно редко. За последние 6-7 десятилетий их исследовано лишь немного более десятка. Тем не менее, характер этих погребальных памятников позволяет выделить в них ряд довольно специфических черт, отличающихся от иных воинских захоронений скифской поры на Юге Восточной Европы. Вместе с тем, нет особых сомнений в том, что число таких захоронений было изначально большим, но в связи с опустошительными ограблениями многих скифских могил, об этом можно лишь только догадываться.

В данном случае, речь идёт о следующих захоронениях, в разные годы открытых на Юге Восточной Европы: 1) с. *Вишинёвка* Красноперекоского р-на АР Крым, курган без номера, впускное погребение (конец VI - начало V вв. до н.э.) (Андрух 1988) (рис. 2/1); 2) г. *Арциз* Одесской обл., курган № 1, погребение № 1, впускное (конец

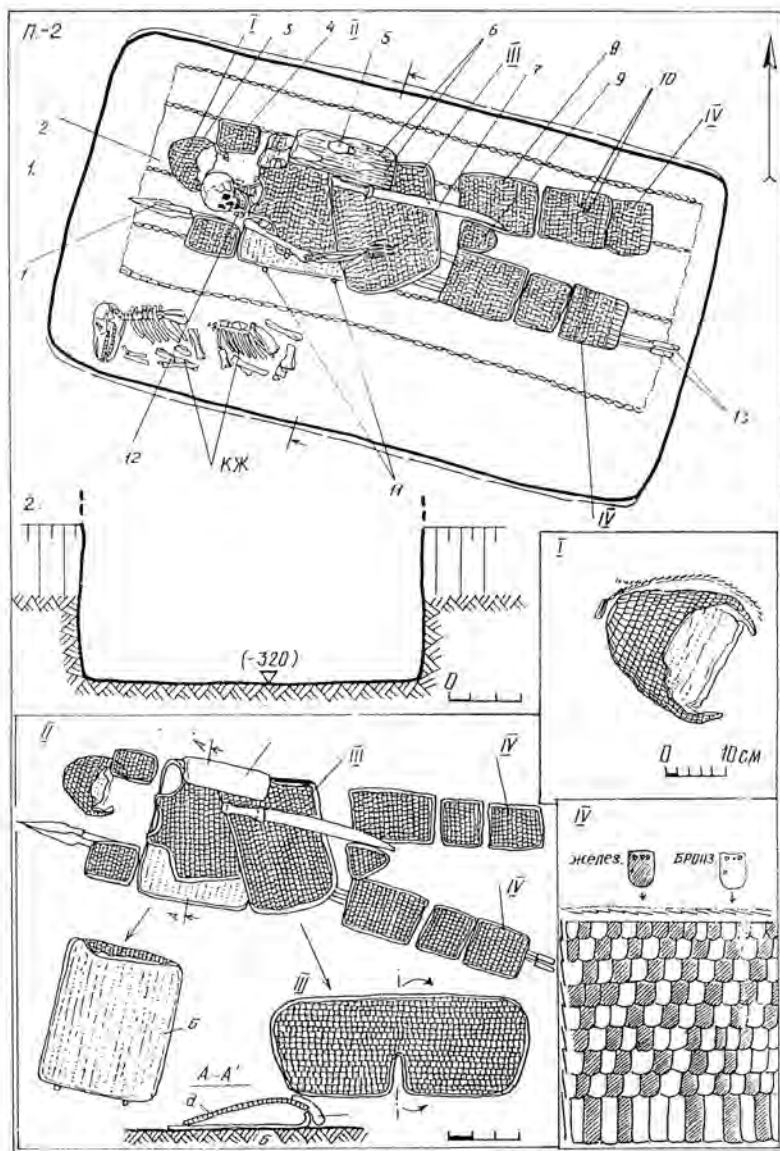

РИС. 2. Погребения тяжёловооружённых скифских воинов в курганах: 1 - у с. Вишнёвка (по Андрух 1988); 2 - у с. Первомаевка (по Евдокимов, Фридман 1987).

FIG. 2. The graves of heavily armed Scythian warriors in the mounds: 1 - near the village Vishnevka (after Андрух 1988); 2 - near the village Pervomaevka (after Евдокимов, Фридман 1987).

V - начало IV вв. до н.э.) (Алексеева 1973, 252; Алексеева, Охотников, Редина 1997); 3) с. *Новофёдоровка* Голопристанского р-на Херсонской обл., курган № 2, погребение № 1, основное (IV в. до н.э.) (Куприй 1991, 108-109); 4) с. *Мирное* Цюрюпинского р-на Херсонской обл., курган № 2, погребение № 2 (1-я половина - середина V в. до н.э. (Данилко, Куприй 2006, 119-124) (рис. 3); 5) с. *Красный Подол* Каховского р-на Херсонской обл., курган № 2, погребение № 1, основное

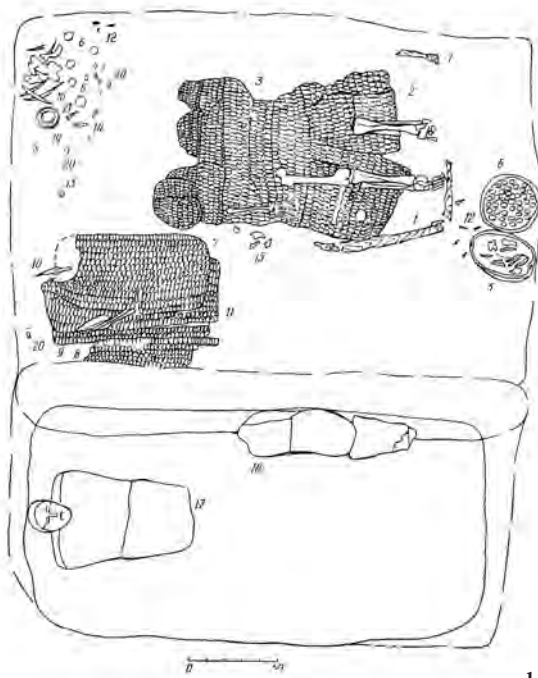
(2-я половина IV в. до н.э.) (Полин 1984) (рис. 4/1); 6) с. *Первомаевка* Верхнерогачицкого р-на Херсонской обл., курган № 1, погребение № 1, основное (конец V - 1-я половина IV вв. до н.э.) (Евдокимов, Фридман 1987, 87-92) (рис. 2/2); 7) с. *Новорозановка* Новобугского р-на Николаевской обл., курган без номера, погребение, единственное, основное (V в. до н.э.) (Шапошникова 1970) (рис. 4/2); 8) г. *Мариуполь* (Жданов), курган № 6, погребение № 1, впускное (V в. до

РИС. 3. Погребение тяжеловооруженного скифского воина в кургане у с. Мирное (по Данилко, Куприй 2006).

FIG. 3. The grave of heavily armed Scythian warrior in the mound near the village Mirnoe (after Данилко, Куприй 2006).

1

2

РИС. 4. Погребения тяжёловооружённых скифских воинов в курганах: 1 - у с. Красный Подол (по Полин 1984); 2 - у с. Новорозановка (по Шапошникова 1970).

FIG. 4. The graves of heavily armed Scythian warriors in the mounds: 1 - near the village Krasnyi Podol (after Полин 1984); 2 - near the village Novorozanovka (after Шапошникова 1970).

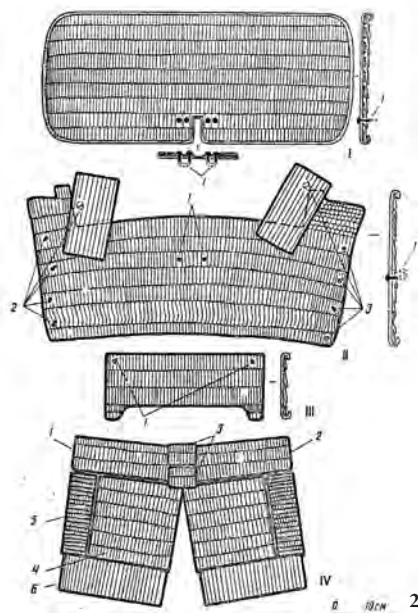
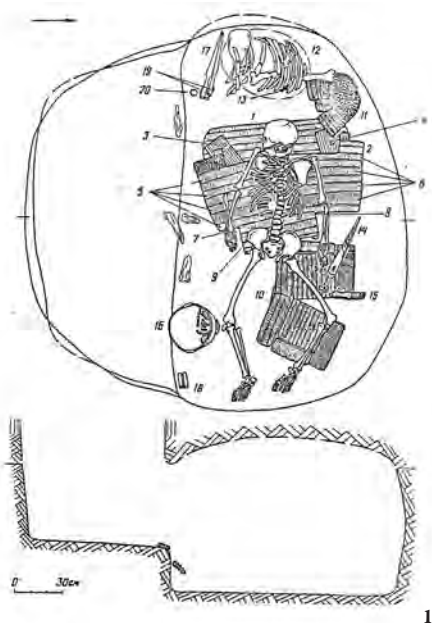
н.э.) (Черненко 1970, 176-179); **9)** с. *Александровка* Новомосковского р-на Днепропетровской обл., курган № 6, погребение № 1, впускное (конец VI - V вв. до н.э.) (Ковалёва, Мухопад 1982); **10)** с. *Крячковка* Пирятинского р-на Полтавской обл., курган без номера, погребение единственное, основное (V в. до н.э.) (Сидоренко 1964); **11)** с. *Гладковщина* Золотоношского р-на Черкасской обл., курган № 2, погребение № 1, единственное, основное (2-я половина V в. до н.э.) (Григорьев 1994) (рис. 5).

АРЕАЛ ЗАХОРОНЕНИЙ

Несмотря на небольшое число приведенных выше захоронений, территория, на которой они обнаружены, значительна. Это – Крымское Присивашье (Вишнёвка); южные пределы коренной северопричерноморской степи (Арциз; Мирное; Новофёдоровка; Красный Подол; Первомаевка); Побужье (Новорозановка); Приазовье (Мариуполь); северные пределы левобережной северопричерноморской степи, междуречье Орели и Самары (Александровка); западная часть Днепропетровской левобережной лесостепи, бассейна р. Сула (Пирятин); Приднепровская террасовая лесостепь (Гладковщина).

Иными словами, данные погребения не концентрируются в каком-либо определённом месте степного и отчасти лесостепного регионов Юга Восточной Европы, а достаточно хаотично охватывают его обширный ареал.

РИС. 5. Погребение тяжёловооружённого скифского воина в кургане у с. Gladkovshchina: 1 - общий вид могилы; 2 - тяжёлый металлический доспех (графика, по В.П. Григорьев, 1994); 3-4 - реконструкция тяжёлого доспеха и набора наступательного вооружения воина в кургане у с. Gladkovshchina (по А.И. Минжулин в: Scythian Gold 1999, fig. 10).

FIG. 5. The grave of a heavily armed Scythian warrior in the mound near village Gladkovshchina: 1 - a general view of the grave; 2 - heavy metal armor (graphics, by to V.P. Grigoriev, 1994); 3-4 - reconstruction of heavy armor and a set of offensive weapons of a warrior in the barrow near the village of Gladkovshchina (after A.I. Minzhulin in: Scythian Gold 1999, fig. 10).

ХРОНОЛОГИЧЕСКИЕ РАМКИ

Сведения, которыми располагаю в настоящее время, позволяют в целом определить период распространения подобных воинских погребений в пределах конца VI - IV вв. до н.э. При этом, захоронения занимают следующие конкретные хронологические ниши: конец (или рубеж) VI-V вв. до н.э. – Вишнёвка (Крым); Александровка (северная часть северопричерноморской степи); V в. до н.э. – Мирное (южная часть коренной северопричерноморской степи); Новорозановка (Побужье); Мариуполь (Приазовье), Крячковка (Левобережная лесостепь, Посулье); Гладковщина (Приднепровская террасовая лесостепь); конец V - IV вв. до н.э. – Арциз (междуречье Днестра и Дуная); Первомаевка (южная часть коренной северопричерноморской степи); IV в. до н.э. – Новофёдоровка, Красный Подол (южная часть коренной северопричерноморской степи).

Таким образом, наибольшее число погребений в данном перечне приходится на V в. до н.э.

ЧЕРТЫ, СБЛИЖАЮЩИЕ ВОИНСКИЕ ЗАХОРОНЕНИЯ

Объединяет все указанные погребения следующие особенности.

1) Это *одиночные* захоронения, как правило, зрелых по возрасту воинов, не сопровождающиеся женскими захоронениями. Действительно, ни в одной из упомянутых могил не встречены не только женские, но и какие-либо иные погребения.

2) Их вещевой комплекс характеризуется *обилием* наступательного

вооружения и элементами (а часто – полным набором) дорогостоящего металлолического доспеха.

В составе *наступательного вооружения* обязательны копья: они присутствуют во всех 11 могилах, при этом число их варьирует: 1 экз. (2 погребения), 2 экз. (5 могил) и 3 экз. (также 4 могилы). Колчанные наборы – также во всех захоронениях, но не во всех случаях ясно их количество. В 8 могилах о нём можно говорить определённо. Число стрел в колчанах варьирует от 68 (Мирное) до 296 экз. (Вишнёвка), при этом наиболее стабильное количество – 150-200 стрел. Мечи встречены в 9 могилах, причём в одной из них (Мариуполь) их было 2. В одном из воинских погребений (Красный Подол), помимо перечисленного вооружения, были ещё булава и значительное число пращевых камней.

Итак, в данных захоронениях прекрасно представлено, как оружие ближнего боя (прежде всего – копья, мечи), так и дистанционного (представительные колчаные наборы со стрелами для стрельбы из лука).

Тяжёлый металлический доспех, зафиксированный в рассматриваемых воинских погребениях, варьирует по характеру и количеству. В двух случаях он представлен панцирями (Первомаевка; Крячковка). Ещё в двух могилах встречены две разновидности доспеха: панцирь – штаны (Новофёдоровка), панцирь – импортный шлем (Арциз). По три вида доспеха содержали также 2 захоронения: панцирь – набедренники – наголенники (Вишнёвка) и панцирь – боевой пояс – остатки бронзового импортного шлема (Мариуполь). Максимально были оснащены тяжёлым

металлическим доспехом воины, погребённые в курганах у Новорозановки (панцирь, штаны, боевой пояс, шлем), Александровки (панцирь, набедренники, наголенники, шлем) и особенно у сёл Гладковщина (панцирь, штаны, пояс, шлем, щит), Красный Подол (панцирь, штаны, 3 боевых пояса, щит), Мирное (панцирь, штаны, шлем, щит).

По сути, это были с ног до головы, закованные в металл воины древности, в определённой степени – предтечи средневекового рыцарства.

3) Особо отмечу, что среди тех или иных предметов, сопровождающих в потусторонний мир воинов, совершенно нет ярко выраженных *престижных, статусных вещей*, выполненных из драгоценных металлов, как-то – шейных гривен, ритонов и пр. Лишь изредка встречаются отдельные элементы отделки золотом наступательного оружия (мечей) или так называемые большие ворворки из золота или покрытые золотым листом, крепящиеся на горитах. Весьма показательным является в этом смысле погребение тяжеловооружённого воина в кургане № 2 у с. Мирное: при наличии полного набора защитного вооружения, и наступательного оружия ближнего и дистанционного боя, в нем нет ни одной вещи, выполненной из драгоценных металлов.

Складывается вполне определённое мнение, что личные предметы, изготовленные из драгоценных металлов, вообще не имели какого-либо существенного значения в жизни этих воителей.

4) Стоит упомянуть и об одной черте *погребального обряда*, сближающей рассматриваемые воинские захоронения. Речь идёт о расположении

покойников в могилах *на расстеленном доспехе* (5 из 11 погребений: Вишнёвка; Новорозановка; Красный Подол; Александровка; Гладковщина). В одном случае местоположение доспеха не известно (Арциз), В четырёх могилах оно было иным: панцирь или иные принадлежности доспеха одеты на покойнике (Мирное, Первомаевка; Мариуполь) или располагались поблизости с ним (Новофёдоровка; Крячковка).

ЧЕРТЫ ОТЛИЧИЯ В ДАННЫХ ВОИНСКИХ ПОГРЕБЕНИЯХ

1) Характер захоронения не всегда является выдержанным. В 7 случаях тяжеловооружённые воины погребены в *основных* могилах, при этом иногда они – единственные в курганах (Новорозановка; Новофёдоровка; Красный Подол; Первомаевка; Крячковка; Гладковщина), в 4 – это *впускные* погребения в более ранние курганы эпохи бронзы или предскифского времени (Вишнёвка; Арциз; Мариуполь; Александровка).

2) Могила, в которых похоронены воины, также различаются по *типам*. Это ямы различной формы и размеров (Вишнёвка; Мирное, Новорозановка; Александровка; Крячковка), подбойные могилы (Красный Подол; Мариуполь; Гладковщина), катакомбы (Новофёдоровка; Первомаевка). В одном случае (Арциз) тип погребальной конструкции не ясен.

3) При доминировании западной (5 погребений: Вишнёвка; Новофёдоровка; Красный Подол; Крячковка; Гладковщина) или северо-западной (Мирное; Первомаевка; Александровка) ориентировки погребённых – что

характерно, в целом, для скифской эпохи – зафиксировано положение погребённых головой на восток (Новорозановка; Мариуполь).

Однако указанные различия вполне могут объясняться рядом факторов. Например, выпускной или основной характер могил (а соответственно – создание насыпи или небольшая досыпка её) зависели от спектра условий, в которых происходило захоронение воина, в том числе – времени года.

Что же касается типов могил (обычные ямы, подбои, катакомбы), как, впрочем, и ориентировка покойников, то эти детали определялись особенностями обряда, свойственными тому или иному хронологическому отрезку времени скифской эпохи на конкретных территориях Юга Восточной Европы.

Стоит добавить, что, в некоторых рассматриваемых погребениях напутственная мясная пища располагалась не на обычных деревянных подносах или блюдах, а в бронзовых котлах (Крячковка; Гладковщина; Мариуполь?) или просто на полу, рядом с покойником (Мирное). В одном случае (Новофёдоровка) в могилу были помещены амфоры с вином.

Примечательно, что лишь в двух случаях тяжёловооружённые воины сопровождались захоронениями коней: в одной могиле с хозяином (Крячковка), в отдельных могилах вблизи его погребения (Арциз). Принадлежности же конского снаряжения, символизирующие захоронения лошадей не встречены вовсе. В некоторой степени это странно, поскольку совершенно ясно, что воины, носившие тяжёлый металлический доспех, несомненно, являлись конниками.

В тяжёловооружённых скифских воинах, погребённых в подкурганных захоронениях в тех или иных регионах Скифии, помимо дружинников (Красный Подол; Мирное; Гладковщина) – о чём речь шла уже ранее – видят «военачальников», представителей «высшего военного сословия родовой аристократии», «скифской племенной знати» (Новорозановка; Вишнёвка; Александровка; Арциз) (Шапошникова 1970, 212; Андрух 1988, 169; Ковалёва, Мухопад 1982, 101; Алексеева, Охотников, Редина 1997, 53).

Между тем (на что уже обращалось внимание ранее), воины, похороненные с металлическим доспехом и значительным числом наступательного вооружения не сопровождались какими-либо *статусными предметами, атрибутами власти и социального положения*, выполненными из драгоценных металлов, неоспоримо свидетельствующими об их принадлежности к скифской аристократии.

Есть заслуживающие внимания контраргументы и по поводу трактовки их в качестве захоронений дружинников.

Так кому же могли принадлежать эти, пусть пока не очень многочисленные, погребения воинов с великолепными наборами наступательного вооружения и тяжёлым металлическим доспехом?

На мой взгляд, нельзя исключать, что мы имеем дело с отдельными представителями скифского воинства, демонстрирующими свой боевой опыт, вероятно, совершенное владение всем комплексом современного вооружения, личные качества в виде храбрости, а возможно – и безрасудства на

стороне тех или иных враждующих группировок как степной Скифии, так и племён Лесостепи. Иными словами, видимо, можно допускать, что в кочевой среде имели место определённые *зачатки* наёмничества. По-видимому, «степные волки», получая несомненное материальное поощрение за участие в военных акциях, тратили его в первую очередь на приобретение эффективного наступательного и оборонительного вооружения, которое – особенно доспех – стоило дорого. Впрочем, не исключено, что в кругу таких «солдат удачи», пользуясь терминологией современного наёмничества, существовал некий «кодекс чести»,

который не поощрял демонстрацию личных украшений из драгоценных металлов. Можно предполагать существование неких коллективов, ватаг, в которых группировались указанные воины на время осуществления каких-либо военных акций.

Впрочем, приведённые соображения – не более, чем версия, направленная на объяснение несомненного своеобразия ряда воинских захоронений Скифии.

Думаю, что она имеет право на существование, учитывая то обстоятельство, что институт военного наёмничества, как таковой, имеет весьма давние исторические корни.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Алексеева 1973:** И.Л. Алексеева, Раскопки курганов в междуречье Дуная-Днестра. АО 1972 (Москва 1973), 252.
- Алексеева, Охотников, Редина 1997:** И.Л. Алексеева, С.Б. Охотников, Е.Ф. Редина, Скифское погребение у г. Арциз. В сб.: (Отв. ред. Е.В. Яровой) Чобручский археологический комплекс и вопросы взаимовлияния античной и варварской культур (IV в. до н.э. - IV н.э.) (Тирасполь 1997), 48-55.
- Андрух 1988:** С.И. Андрух, Погребение раннескифского воина в Присивашье. СА 1, 1988, 159-1709.
- Блаватский 1954:** В.Д. Блаватский, Очерки военного дела в античных государствах Северного Причерноморья (Москва 1954).
- Граков 1954:** Б.Н. Граков, Каменское городище на Днестре. МИА, № 36 (Москва 1954).
- Григорьев 1994:** В.П. Григорьев, Захоронение тяжёловооружённого скифского воина у с. Гладковщина. В сб.: (Отв. ред. Е.В. Черненко) Древности скифов (Киев 1994), 63-79.
- Данилко, Куприй 2006:** Н.М. Данилко, С.А. Куприй, Погребение воина-дружинника у с. Мирное. В сб.: (Отв. ред. А.С. Клочко) Музейні читання. Матеріали наукових конференцій 2002-2003 р. (Київ 2006), 119-124.
- Евдокимов, Фридман 1987:** Г.Л. Евдокимов, М.И. Фридман, Скифские курганы у с. Первомаевка на Херсонщине. В сб.: (Отв. ред. Е.В. Черненко) Скифы Северного Причерноморья (Киев 1987), 85-115.
- Ильинская 1968:** В.А. Ильинская, Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья (курганы Посулья) (Киев 1968).
- Ковалёва, Мухопад 1982:** И.Ф. Ковалёва, С.Е. Мухопад, Скифское погребение конца VI-V вв. до н.э. у с. Александровка. В сб.: (Отв. ред. Е.В. Черненко) Древности Степной Скифии (Киев 1982), 91-101.

- Куприй 1991:** С.А. Куприй, Скифский курганный могильник у с. Новофёдоровка на юге Херсонщины. В сб.: (Отв. ред. Ю.В. Болтрик, Е.П. Бунятян) Курганы степной Скифии (Киев 1991), 108-117.
- Мелюкова 1950:** А.И. Мелюкова, Войско и военное искусство скифов (глава диссертационной работы). КСИИМК, XXXIV, 1950, 30-41.
- Мелюкова 1964:** А.И. Мелюкова, Вооружение скифов. САИ Д1-4 (Москва 1964).
- Полин 1984:** С.В. Полин, Захоронение скифского воина-дружинника у с. Красный Подол на Херсонщине. В сб.: (Отв. ред. Е.В. Черненко) Вооружение скифов и сарматов (Киев 1984), 103-119.
- Сидоренко 1964:** Г.О. Сидоренко, Скифский курган на р. Удай. Археологія XVI, 1964, 191-194.
- Черненко 1968:** Е.В. Черненко, Скифский доспех (Киев 1968).
- Черненко 1970:** Е.В. Черненко, Скифські кургани V ст. до н.е. поблизу м. Жданова. Археологія XXIII, 1970, 176-181.
- Черненко 1971:** Е.В. Черненко, О времени и месте появления тяжёлой конницы в степях Евразии. В сб.: (Отв. ред. П.Д. Либеров, В.И. Гуляев) Проблемы скифской археологии (МИА, № 177) (Москва 1971), 35-38.
- Шапошникова 1970:** О.Г. Шапошникова, Погребение скифского воина на р. Ингул. СА 3, 1970, 208-212.
- Černenko 2006:** E.V. Černenko, Die Schutzwaffen der Skythen. Prähistorische Bronzefunde. Abb. III, Bd. 2 (Mainz 2006).
- Scythian Gold 1999:** Scythian Gold. Treasures from ancient Ukraine (New York 1999).

Др хаб. Сергей Скорый, Институт археологии НАН Украины, Киев, Украина,
e-mail: idanfirs@ukr.net

Скифское захоронение в нестандартной позе на левобережье Нижнего Днестра

Виталий Синика, Николай Тельнов, Сергей Лысенко, Сергей Разумов

Резюме

В 2018 г. сотрудниками Приднестровского государственного университета им. Т.Г. Шевченко были продолжены исследования курганов группы «Водовод» у с. Глиное Слободзейского района на левобережье Нижнего Днестра. В кургане 15, помимо 14 захоронений бронзового века и 7 погребений средневекового времени, было исследовано впускное скифское захоронение. В яме были обнаружены бронзовый наконечник стрелы, абразивный инструмент и кости от жертвенной пищи. Комплекс датируется второй половиной IV в. до н.э. Однако наиболее интересен тот факт, что тело погребённого было уложено ничком. Данный обряд крайне редко фиксируется среди скифских захоронений Северного Причерноморья. Анализ погребальных комплексов, где была отмечена подобная поза погребённых, показал, что с большой долей вероятности такой погребальный обычай применялся для захоронения потенциально опасных/вредоносных соплеменников, которые имели невысокий социальный статус.

Ключевые слова: Скифская культура, Северное Причерноморье, погребальный обряд, поза ничком, обезвреживание, социальный статус.

Abstract

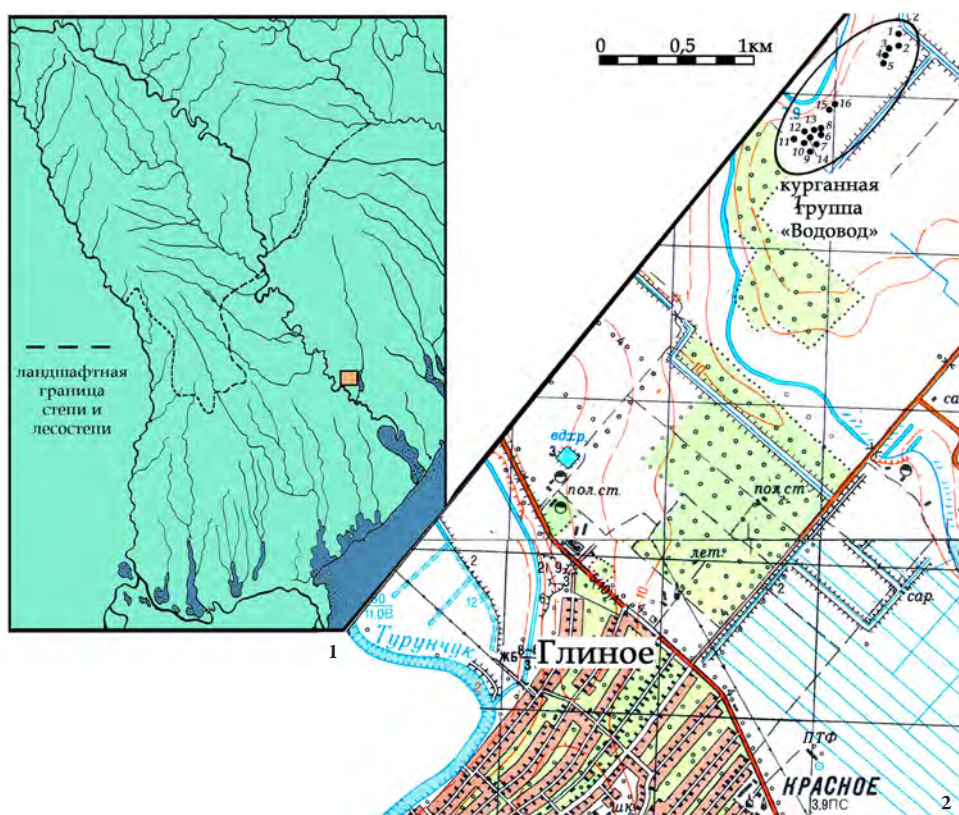
In 2018 the employees of the Pridnestrovian State University continued the study of the barrows from the group “Sluiceway” near Glinoe village, Slobodzeija district, on the left bank of the Lower Dniester. The secondary Scythian grave was discovered in the barrow 15, in addition to 14 burials of the Bronze Age and 7 burials of medieval time. A bronze arrowhead, an abrasive tool and bones from sacrificial food were found in the burial. The complex dates to the second half of the 4th century BC. However, the fact that the body of the buried was laid prone is the most interesting. This rite is extremely rarely recorded among the Scythian graves of the North Black Sea region. An analysis of the burial complexes, where a similar position of the buried was fixed, showed that with a high degree of probability such a burial custom was used for the burial of potentially dangerous / harmful tribesmen who had low social status.

Keywords: Scythian culture, North Black Sea region, burial rite, prone posture, neutralization, social status.

В 2018 г. Днестровская археологическая экспедиция Приднестровского государственного университета им. Т.Г. Шевченко продолжила исследования курганов у с. Глиное Слободзейского района на левобережье Нижнего Днестра (рис. 1). Всего было исследовано 12 насыпей. Четыре кургана были изучены в курганной группе «Сад», южная оконечность которой находится в 2,8 км к северу-северо-востоку от северной окраины с. Глиное. Два кургана из этой группы, вероятно, были сооружены в раннем бронзовом веке (курганы 13 и 14), а два других – в скифское время

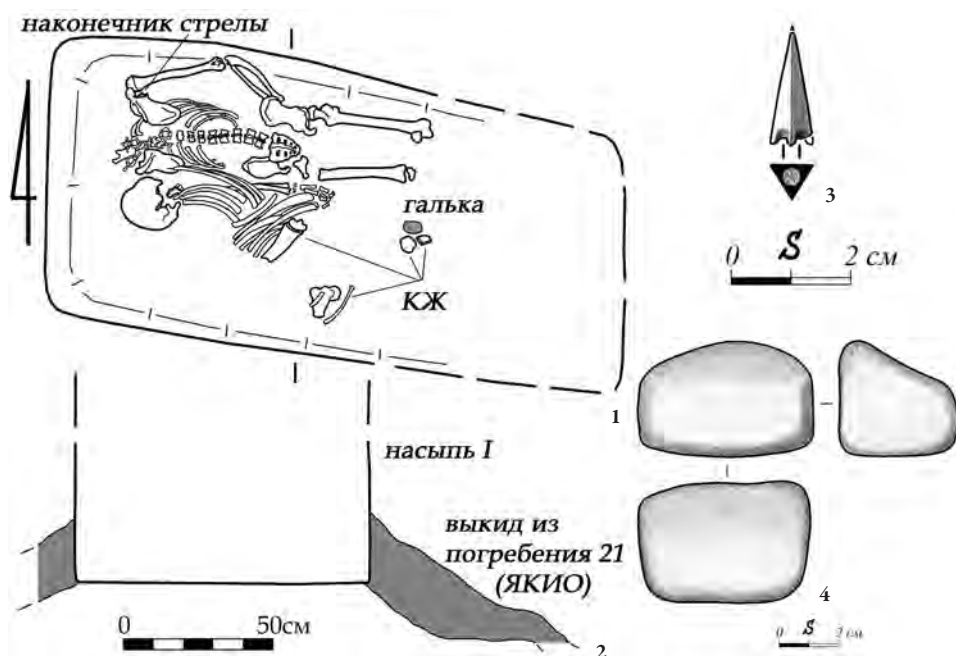
(курганы 11 и 12). Кроме того, восемь насыпей были раскопаны в курганной группе «Водовод», примыкающей с севера к группе «Сад». Здесь также были исследованы два кургана, возведённые в раннем бронзовом веке (курганы 15 и 16). Остальные шесть были насыпаны скифами (курганы 9-14).

Настоящая работа представляет собой публикацию единственного скифского захоронения, исследованного в кургане 15 группы «Водовод». Ниже приводятся его описание, а также характеристика сопровождающего инвентаря.

РИС. 1. Географическое (1) и топографическое (2) положение курганной группы «Водовод» у с. Глиное Слободзейского района на левобережье Нижнего Днестра.

FIG. 1. Geographic (1) and topographic (2) location of the “Sluiceway” group near Glinoye village, Slobodzeya district, on the left bank of the Lower Dniester.

РИС. 2. Погребение 5 кургана 15 группы «Водовод» у с. Глиное (1, 2) и находки из него (3, 4).
FIG. 2. Grave 5 from the barrow 15 of the “Sluiceway” group near Glinoe village (1, 2) and finds from it (3, 4).

Курган 15 группы «Водовод» диаметром 35 м и высотой 1,5 м копался параллельными траншеями с использованием техники. Были разбиты шесть бровок по направлению север – юг. В кургане обнаружены 22 разновременных захоронения: девять – ямной культурно-исторической общности, три – катакомбной культурно-исторической общности, два – бабинской культурно-исторической общности, одно – скифское, и семь – золотоордынского времени.

Погребение 5 (скифское, впускное) обнаружено в 0,5 м к северу от R_0 . Захоронение, впущенное практически в самый центр насыпи, было совершено в яме.

Яма подпрямоугольной формы, её восточная часть разрушена. Размеры сохранившейся части ямы 1,5×1,0 м, глубина -0,77 м от R_0 .

На дне ямы лежал костяк взрослого человека (мужчина?) в вытянутом положении на животе, головой на запад. Череп откатился к левому плечу. Правая рука слегка согнута в локте, кисть под правым крылом таза. Левая рука вытянута вдоль тела. Ноги прямые. На дне ямы был зафиксирован светло-серый тлен от камышовой подстилки (рис. 2/1, 2).

Состав и расположение инвентаря. Между правыми плечевым суставом и лопаткой вертикально, втулкой вверх, зафиксирован бронзовый наконечник

стрелы (1). Поверх левой руки и южнее находились остатки жертвенной пищи – скопление костей крупного рогатого скота. Южнее левого колена вместе с двумя фрагментами костей от жертвенной пищи лежал абразив (2).

Описание находок.

1. Бронзовый трёхгранный наконечник стрелы со скрытой втулкой. Окончания граней опущены ниже основания втулки. Длина наконечника до 19 мм, ширина – до 7,5 мм. Диаметр втулки до 3 мм. Остриё наконечника и одно из окончаний граней отломаны в древности (рис. 2/3);

2. Абразив представляет собой гальку розоватого песчаника размерами 58×39×40,5 мм со следами сработанности на гранях (рис. 2/4).

*****

Материалы из погребения 5 кургана 15 группы «Водовод» у с. Глиное свидетельствуют, что оно было сооружено для захоронения рядового общинника. Яма, в которой было совершено погребение, является самым распространённым видом погребального сооружения у скифов Северо-Западного Причерноморья с конца VII в. до н.э. до начала III в. до н.э. (Синика 2007, 12). Западная ориентировка, отмеченная в публикуемом комплексе, также доминирует в указанное время (Синика 2007, 18).

Размещение тела погребённого на подстилке из камыша также не является редким элементом погребального обряда. В V - начале III в. до н.э. в степях Северо-Западного Причерноморья камышовые подстилки известны, например, в погребении 11/3 у с. Нагорное в Нижнем Подунавье (Андрух Суничук,

1987, 38) и в шести случаях (погребения 1, 13, 15, 22, 23 грунтового могильника и в курганном захоронении 3/2) у с. Николаевка в Нижнем Поднестровье (Мелюкова 1975, 68, 77-78, 81-82, 107). В.С. Ольховский отмечает, что камышовые (тростниковые) подстилки были наиболее распространены у скифов в IV в. до н.э. (Ольховский 1991, 104). В частности, они зафиксированы в погребениях 58/3 и 58/5 Верхнестаросовского могильника на Херсонщине (Бунятян, Чередниченко, Мурзин 1977, 121-122, 124), а также в захоронениях 10/1 и 25/1 группы Гаймановой Могины (Тереножкин, Ильинская, Мозолевский 1977, 162, 178-179), 1/1 и 4/1 могильника Носаки (Бидзия и др. 1977, 65, 90, рис. 2), 10/4 у с. Малая Лепетиха (Данилко, Куприй 2004, 83, рис. 2/2), 1/5 и 1/6 могильника Мамай-Гора (Андрух, Тощев 1999, 15, 17) в Поднепровье. Кроме того, камышовые подстилки были отмечены в 16 погребениях скифского могильника III-II вв. до н.э. у с. Глиное Слободзейского района (Тельнов, Четвериков, Синика 2016, 763), расположенного к юго-юго-западу от курганной группы «Водовод».

Помещение жертвенной пищи в захоронение представляет собой довольно обычный элемент погребального обряда. Кости от жертвенной пищи зафиксированы в 40% скифских захоронений конца VII - начала III в. до н.э. (Синика 2007, 21), и в 70% погребений III-II вв. до н.э. (Тельнов, Четвериков, Синика 2016, 926).

Наконечники стрел являются не только самым распространённым видом вооружения, но и самой частой находкой в скифских погребальных

комплексах Северо-Западного Причерноморья в VII-II вв. до н.э. (Синика 2007, 18; Тельнов, Четвериков, Синика 2016, 772).

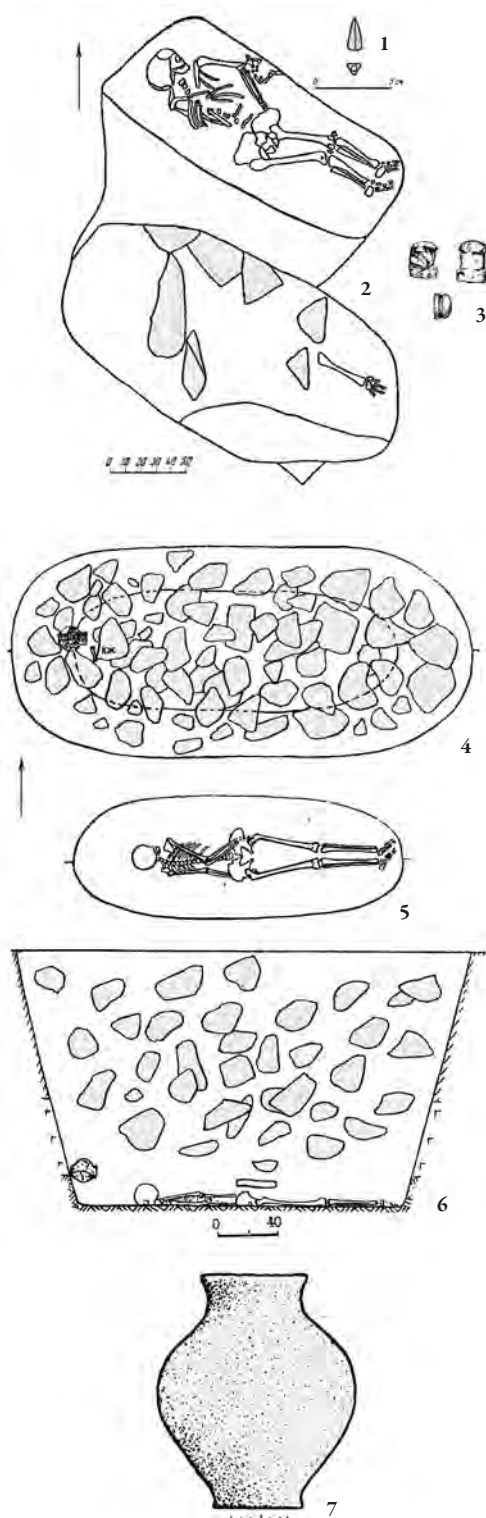
В то же время абразивный инструмент из погребения 15/5 группы «Водовод» является довольно редкой находкой в скифских погребальных памятниках Северо-Западного Причерноморья. Нам известны 19 подобных изделий. Брусок для правки лезвий вместе с универсальным точильным камнем обнаружены в погребении 12/3 группы «Сад» у с. Глиное на левобережье Нижнего Днестра. Комплекс датируется не ранее рубежа V-IV вв. до н.э. Универсальные точильные камни найдены в захоронениях 14/3 (второй четверти IV в. до н.э.) и 13/2 (второй половины IV в. до н.э.) группы «Водовод». На левобережье Нижнего Дуная бруски для правки лезвий известны в двух скифских захоронениях второй половины IV в. до н.э. – 9/2 могильника Чауш (Гудкова и др. 1982, табл. LVIII/5) и 22/1 могильника Плавни I (Суничук, Фокеев 1984, 112, рис. 2/25). На рубеже третьей – последней четверти IV в. до н.э. был сооружён курган 9 группы «Сад» у с. Глиное Слободзейского района на левобережье Нижнего Днестра. Во рву кургана лежала плита из ракушечника, возможно, использовавшая в качестве абразивного инструмента. Этим же временем было первоначально датировано погребение 2/12 группы «Водовод», где обнаружен брусок для правки лезвий (Синика, Тельнов 2017, 143, 146, 149, рис. 4/7). Затем, однако,

было высказано предположение, что комплекс датируется последней четвертью IV в. до н.э. (Фокеев, Синика, Руссев 2017, 96-97). Так же датируется погребение 7/4 группы «Водовод», на перекрытии которого, как и в захоронении 6/1 (рубежа IV-III вв. до н.э.) соседнего кургана, находился абразивный инструмент (Синика, Тельнов, Лысенко 2018а, 73, рис. 2/7)¹. Ещё один брусок для правки лезвий найден в погребении 43 грунтового могильника у с. Николаевка на левобережье Днестровского лимана (Мелюкова 1975, 91, рис. 51/7). На основании гончарных канфара и лекифа (Мелюкова 1975, 160, 163, рис. 42/2, 45/3; Rotroff 1997, fig. 69, pl. 81, cat. 1110) комплекс датируется не ранее рубежа IV-III вв. до н.э. Известны восемь находок абразивных инструментов на могильнике III-II вв. до н.э. у с. Глиное Слободзейского района. Универсальные точильные камни были найдены в захоронениях 6/3, 28/, 59/1, 86/1 и 98/1, а также во рву кургана 116, а бруски для правки лезвий – в погребениях 20/1 и 60/1 (Тельнов, Четвериков, Синика 2016, 805-806, 965-966, рис. 418/19-25; Синика, Тельнов 2018, 226, рис. 2/4).

Погребение 15/5 группы «Водовод» следует датировать второй половиной IV в. до н.э. на основании трёхгранного бронзового наконечника стрелы со скрытой втулкой, поскольку самое широкое распространение подобные наконечники получили в указанное время (Мелюкова 1964, 25).

Наиболее примечательным в данном захоронении является поза

1 Курган 7 группы «Водовод» и курган 9 группы «Сад» исследованы авторами в 2017 г., курган 12 группы «Сад» и курганы 13 и 14 группы «Водовод» – в 2018 г. Материалы находятся в печати.

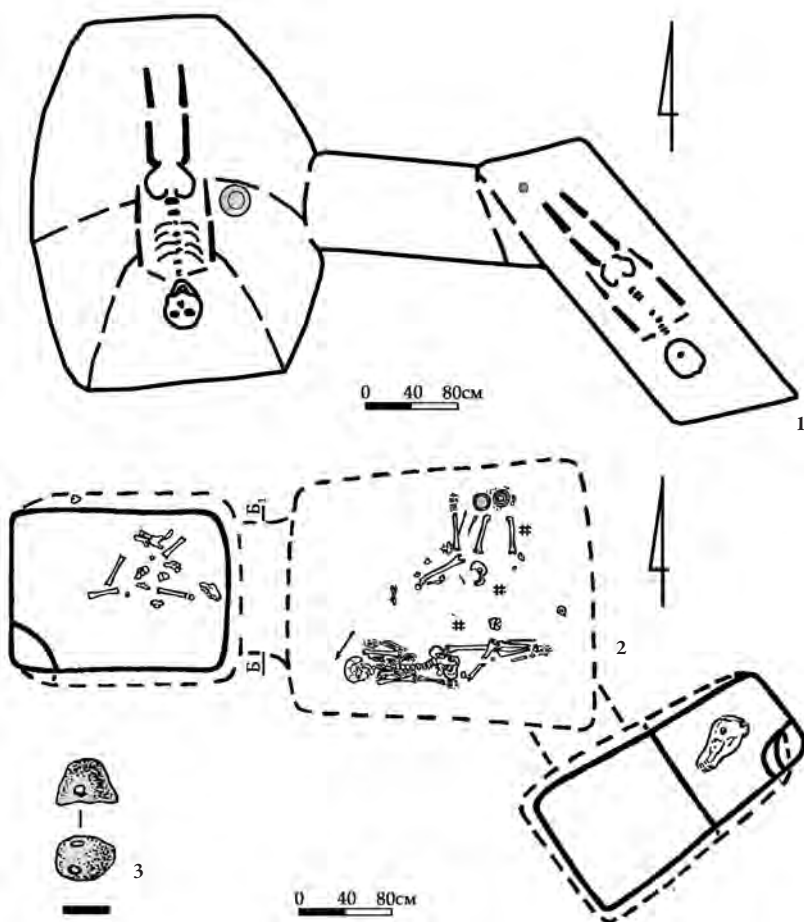

погребённого. Он лежал ничком, в вытянутом положении на животе. В своё время В.С. Ольховский указал всего семь скифских погребальных комплексов с положением умершего «лицом вниз» в степях Северного Причерноморья (Ольховский 1991, 58, 67, 101-102).

В VI в. до н.э. было совершено погребение 5/12 группы «Серко» на Никопольском курганном поле (Днепропетровская область Украины). Впущенное в курган эпохи бронзы скифское захоронение было совершено в катакомбе. Длинные оси входной ямы и погребальной камеры параллельны и ориентированы по линии северо-запад – юго-восток. Погребальная камера была устроена к северу от входной ямы и соединялась с ней дромосом, вход в который был заложен каменными плитами. В заполнении входной ямы зафиксированы кости нижней части левой руки – предплечья и кисти. В погребальной камере лежал костяк «взрослой женщины» ничком, головой на северо-запад. Правая рука погребённой была согнута в локте, её кисть находилась под крылом таза. Очевидно, так же лежала и левая рука, нижняя часть которой была обнаружена во входной яме.

РИС. 3. Погребение 5/12 группы «Серко» на Никопольском курганном поле (1-3) (по Граков 1962) и захоронение 2/1 у с. Шолохово (4-7) (по Волкобой, Лихачёв, Шалобудов 1979).

FIG. 3. The burial 5/12 of the “Serko” group on the Nikopol kurgan field (1-3) (after Граков 1962) and the grave of 2/1 near Sholokhovo village (4-7) (after Волкобой, Лихачёв, Шалобудов 1979).

РИС. 4. Катакомба кургана 260 у с. Сербская Земля (1) (по Мелюкова 1962) и погребение 2/2 могильника у с. Глиное (2, 3) (по Тельнов, Четвериков, Синика 2016).

FIG. 4. The catacomb of the barrow 260 near Serbskaya Zemlya village (1) (after Мелюкова 1962) and the burial 2/2 of the cemetery near Glinoe village (2, 3) (after Тельнов, Четвериков, Синика 2016).

У северной стенки погребальной камеры, на правом локте «погребённой» и возле него лежали кости мелкого рогатого скота (рис. 3/2). Поверх этих костей найдены пять застёжек из кости, две аналогичные застёжки (рис. 3/3) зафиксированы на спине костяка, в районе нижней части грудной клетки. Кроме того, в насыпи кургана был обнаружен бронзовый трёхгранный наконечник стрелы (рис. 3/1) (Граков

1962, 80-81, рис. 12/7, 14/3). Спустя более 20 лет после публикации данный комплекс был причислен к захоронениям скифских «колдуний» (Ильинская, Тереножкин 1983, 182). В это же время погребение было датировано VI в. до н.э. на основании костяных «столбиков» – застёжек (Мурзин 1984, 15), назначение которых остаётся по-прежнему неясным. Позже В.С. Ольховский предположил, что

«уложенное на левый бок тело опрокинулось» (Ольховский 1991, 58). С этим мнением сложно согласиться, поскольку в таком случае непонятно, каким образом на правом локте оказались кости от жертвенной пищи, избражённые на рисунке в публикации Б.Н. Гракова именно в таком положении (Граков 1962, рис. 14/3). Кроме того, В.С. Ольховский не придавал никакого значения факту обнаружения нижней части правой руки в заполнении входной ямы катакомбы, что нам представляется важным.

Подчеркнём, что лежавший ничком погребённый был захоронен в катакомбе, впущенной в курган эпохи бронзы; при этом других скифских захоронений в данной насыпи выявлено не было. Обратим внимание, что сопровождающий инвентарь погребённого крайне скуден, и ограничивается костяными застёжками. При этом в могилу поверх тела положили жертвенную пищу, но без ножа, который скифы, как правило, клали вместе с мясом.

Также В.С. Ольховский указывает погребение V в. до н.э. в кургане 13 у с. Шолохово Днепропетровской области Украины, где «скелет лежал ничком». Исследователь отметил, что, по мнению авторов раскопок, эта поза стала результатом перемещения костяка при ограблении (Ольховский 1991, 67). Это в полной мере соответствует действительности, поскольку правая нога погребённого сохранилась *in situ* (Волкобой, Лихачёв, Шалобудов 1979, 50, рис. 8/2). В этой связи данный комплекс совершенно точно нельзя причислять к скифским погребениям, где поза

ничком стала результатом преднамеренных обрядовых действий.

Среди скифских погребений IV-III вв. до н.э. В.С. Ольховский упоминает ещё пять, где была отмечена поза ничком. Однако называет он только одно захоронение – 2/1 у с. Шолохово в Нижнем Поднепровье. Ещё один комплекс можно установить по ссылке на иллюстративную таблицу – это курган 260 у с. Сербская Земля² на левобережье Нижнего Днестра (Ольховский 1991, 101-102, табл. XIV/6). Кроме того, исследователь отмечает ещё три погребения (зависимого лица и двух детей), однако выяснить, какие именно это захоронения, не представляется возможным.

Погребение 2/1 у с. Шолохово Никопольского района Днепропетровской области Украины было впущено в скифский курган. Захоронение было совершено в овальной яме, забутованной камнями. На дне сооружения, размеры которого значительно уменьшились ко дну, лежал костяк взрослого человека ничком, головой на запад (рис. 3/4-6). «Руки заведены за спину, и, очевидно, были связаны». За головой погребённого лежали лепной горшок и кости от жертвенной пищи (Волкобой, Лихачёв, Шалобудов 1979, 45, рис. 2/1, 2, 4). В.С. Ольховский, в отличие от авторов публикации, безо всякой осторожности характеризует данный комплекс как погребение «взрослого со связанными за спиной руками» (Ольховский 1991, 102). По нашему мнению, для подобной интерпретации позы нет достаточных оснований. Судя по рисунку, левая рука погребённого вытянута вдоль тела;

---

2 В настоящее время с. Славяносербка Великомихайловского района Одесской области.

нижняя часть предплечья и кисть находились под левым крылом таза. Правая рука слегка согнута в локте, и её кисть находилась поверх правого крыла таза (Волкобой, Лихачёв, Шалобудов 1979, рис. 2/2). Очевидно, что, несмотря на отмеченную в ходе расчистки близость локтевых суставов, руки погребённого не могли быть связаны в локтях: кости правой руки просто завалились на спину после разложения мягких тканей. Узкую дату комплекса установить сложно. Основное скифское погребение кургана (2/2) у с. Шолохово было полностью разграблено. В кострище, отмеченном у его южной стенки, были найдены только фрагменты лепного сосуда баночной формы (Волкобой, Лихачёв, Шалобудов 1979, рис. 2/5). Столь же невыразителен и лепной горшок из захоронения 2/1 (рис. 3/7), где погребённый лежал ничком. В.С. Ольховский рассматривает эту могилу среди погребальных памятников скифов Северного Причерноморья VI–III вв. до н.э. (Ольховский 1991, 101–102). В настоящее время указанный интервал применительно к погребению 2/1 у с. Шолохово необходимо сузить до IV в. до н.э.

В данном комплексе, по нашему мнению, важными деталями обряда являются забутовка входной ямы камнями, а также помещение в захоронение лепного горшка и жертвенной пищи.

Последняя, как и в погребении 5/12 группы «Серко» на Никопольском курганном поле, была положена без ножа. Кроме того, необходимо обратить внимание, что могила 2/1, впущенная в самый центр насыпи, осталась не ограбленной, в отличие от основного захоронения в кургане (2/2), располагавшегося в непосредственной близости (в 0,5 м к северу) от впускного.

Скифская катакомба из кургана 260 у с. Сербская Земля была исследована на левобережье Нижнего Днестра ещё в дореволюционное время И.Я. Стемпковским (Мелюкова 1962, 136, табл. 8/2). На дне входной ямы катакомбы ничком лежал погребённый («зависимое лицо»), головой на юго-восток. Его левая рука была вытянута вдоль тела, а правая – согнута в локте и кистью касалась правого плеча (Тельнов, Четвериков, Синика 2016, 725)³. В ногах погребённого находился лепной сосуд. Важно, что и в камере катакомбы, где погребённый («хозяин») лежал на спине, его тоже сопровождал только лепной сосуд – миска (рис. 4/1). Никаких других артефактов в кургане найдено не было⁴. Комплекс датируется в широких рамках III–II вв. до н.э. (Тельнов, Синика 2014, 40; Тельнов, Четвериков, Синика 2016, 13).

На левобережье Нижнего Днестра было изучено ещё одно скифское

3 Автор публикации следующим образом описывает расположение рук погребённого: «левая рука была вытянута вдоль туловища, а правая – согнута в локте и положена так, что касалась локтем правого плеча ...» (Мелюкова 1962, 136). Представить, что руку в локте можно согнуть, чтобы локоть касался соответствующего плеча, нельзя. Видимо, в описании допущена ошибка. В то же время на схематическом рисунке плана катакомбы видно, что обе руки погребённого вытянуты вдоль тела (Мелюкова 1962, табл. 8/2).

4 Здесь остаётся констатировать, что какие-то детали обряда могли остаться не замеченными И.Я. Стемпковским, проводившим раскопки более 100 лет назад, либо не получили отражение в его дневниках, использованных А.И. Мелюковой при подготовке публикации.

погребение в катакомбе, где была зафиксирована поза ничком. В 1995 г. у с. Глиное Слободзейского района было исследовано основное для насыпи асинхронное захоронение 2 кургана 2. Взрослый человек 20-30 лет, внесённый в катакомбу при подзахоронении, был уложен на живот таким образом, что его левая рука лежала вдоль тела, а правая рука – была резко согнута и касалась кистью верхней части плечевой кости. Ориентирован погребённый головой на запад (рис. 4/2). Единственной находкой, связанной с ним, является керамическая ворворка (рис. 4/3), обнаруженная под грудной клеткой костяка. Комплекс датируется первой четвертью II в. до н.э. (Тельнов, Четвериков, Синика 2016, 80, 745, 953, 966, рис. 25/2, 26/5). Это захоронение у с. Глиное примечательно тем, что поза погребённого идентична той, что была зафиксирована для захоронения «зависимого лица» во входной яме катакомбы кургана 260 у с. Сербская Земля. При этом оба комплекса входят в число скифских погребальных памятников Северного Причерноморья III-II вв. до н.э.

Таким образом, мы располагаем сведениями о пяти скифских погребениях степей Северного Причерноморья, где была отмечена поза ничком. Очевидно, что подобный обряд захоронения практиковался скифами и в архаическое (погребение 5/12 группы «Серко» на Никопольском курганном поле – VI в. до н.э.), и в классическое (погребения 2/1 у с. Шолохово, 5/15 группы «Водовод» у с. Глиное Слободзейского района – IV в. до н.э.), и в позднескифское (курган 260 у с. Сербская Земля, погребение 2/2 у с. Глиное Слободзейского района – III-II вв. до н.э.) время.

Также нет сомнений, что захоронения, совершённые по такому обряду (на животе), крайне редки. С учётом того, что к настоящему времени в степном Причерноморье и Крыму исследовано не менее 5000 скифских погребений (Полин 2014, 637), этот тезис сложно опровергнуть. Самое значительное распространение захоронений ничком (5%) в археологических культурах раннего железного века Восточной Европы зафиксирован среди позднесарматских комплексов (Балабанова 2011, 15).

Значительно сложнее интерпретировать семантику данного обряда. Заметим, что подобных попыток на основе скифских материалов не предпринималось. Самым детальным исследованием этой проблемы является статья М.А. Балабановой, посвящённая необычной позе (ничком) погребённых в сарматских захоронениях (Балабанова 2011). Анализ этих комплексов и этнографических данных позволил исследователю выделить три возможных причины использования такой позы в погребальном обряде. Первая из них заключается в необходимости противодействия посмертной вредоносности покойника (колдуна, ведьмы, шамана, самоубийцы и др.). Другой причиной могла стать насильственная смерть с целью человеческого жертвоприношения. Кроме того, предлагается ещё один вариант решения проблемы – ритуальное убийство людей, достигших определённого возраста или геронтоцид. В итоге исследователь констатировал, что анализ погребального обряда в сочетании с этнографическими данными «не позволяют однозначно решать мотивировку обряда» погребения на животе у сарматов (Балабанова 2011, 17-18).

Рассмотрим все перечисленные варианты применительно к скифским захоронениям Северного Причерноморья.

Существование геронтоцида у скифов выглядит крайне маловероятным. Во-первых, ритуальное умерщвление соплеменников не нашло никакого отражения в письменных источниках. Во-вторых, при весьма небольшой средней продолжительности жизни найти обоснование появлению и существованию такой практики практически невозможно. Например, средняя продолжительность жизни скифов, отмеченная по материалам могильника III-II вв. до н.э. у с. Глиное, где возраст был установлен для 197 погребённых, составила менее 29 лет. При этом была отмечена весьма высокая смертность в детском и юношеском возрасте (Łukasik et al. 2017, 595).

Значительно более привлекательной, на первый взгляд, выглядит версия о насильственной смерти погребённого с целью принести его в жертву. Отметим, что подобный обычай, судя по сообщениям Геродота, имел место в скифском обществе: убийство пленников с последующим отсечением правой руки во время жертвоприношения богу войны Аресу; убийство наложницы, виночерпия, повара, конюха, телохранителя, вестника во время погребения царя и 50 слуг спустя год на его поминках [Herod. IV, 62, 71, 72]. В то же время, необходимо подчеркнуть, что человеческих захоронений, которые можно было бы достоверно связать с обрядом жертвоприношений Аресу, в настоящее время не зафиксировано. Иначе обстоит дело с захоронениями зависимых лиц, которые достаточно хорошо известны, при

этом не только по материалам скифских царских курганов в Поднепровье. В частности, в Северо-Западном Причерноморье они исследованы: в отдельных погребальных сооружениях, выкопанных с уровня древнего горизонта одновременно с основным погребальным комплексом кургана – захоронения 10/1, 20/1, 23/1 и 23/2 у с. Семёновка на правом берегу Днестровского лимана (Субботин, Разумов, Сеника 2017, 140), 16/11 группы «Водовод» у с. Глиное на левобережье Нижнего Днестра⁵; на уровне древнего горизонта – погребение 20/1 у г. Дубоссары, или среди камней крепиды – захоронение 43/1 у г. Дубоссары на левобережье Нижнего Днестра (Кетрару и др. 2014, 190, 192); на выкиде из основной катакомбы – погребение 4/2 у с. Дойна на левобережье Нижнего Прута (Бубулич 1992, 26-27); в дромосе катакомбы – захоронение 21/1 (за пределами гробовища) у г. Дубоссары (Кетрару и др. 2014, 192); в отдельных погребальных камерах катакомб – погребения 65/1 и 68/1 могильника у с. Глиное (Тельнов, Четвериков, Сеника 2016, 689, рис. 386/4, 5); в яме вместе с хозяином, в ногах последнего – захоронение 18/1 у г. Дубоссары (Кетрару и др. 2014, 192). Однако, что крайне важно, ни в одном из этих погребений слуга не лежал на животе. Возможно, единственное исключение можно увидеть в упомянутом выше захоронении во входной яме катакомбы кургана 260 у с. Сербская Земля на левобережье Нижнего Днестра. Однако, с учётом того, что сопровождающим инвентарём и «зависимого лица», положенного ничком на дно входной

---

5 Раскопки авторов 2018 г. Материалы готовятся к печати.

ямы, и «хозяина», лежавшего в камере, был только один лепной сосуд, делать выводы о сколь-нибудь существенной разнице в их социальном статусе неуместно. Тем более нет никаких данных о насильственной смерти погребённого во входной яме, а значит, и о том, что его принесли в жертву.

Наконец, рассмотрим интерпретацию погребений ничком в качестве свидетельства в пользу существования практики обезвреживания умерших. В пользу этой версии свидетельствуют несколько отмеченных элементов обряда в упомянутых выше скифских погребениях. В захоронении 5/12 группы «Серко» на Никопольском курганном поле это частичная демембрация – нижняя часть левой руки лежала во входной яме катакомбы, а всё остальное тело находилось в погребальной камере. При этом левую руку во входной яме и тело погребённого в камере отделял каменный заклад входа в дромос. Важно, что данное скифское захоронение было впущено в курган эпохи бронзы и не пострадало от ограблений и иных нарушений. Яма погребения 2/1 у с. Шолохово, впущенного в скифский курган, была полностью забутована камнями. Предполагать наличие деревянного перекрытия, поверх которого находилась каменная наброска или вымостка, оснований нет.

Ни в одном из комплексов, куда была положена жертвенная пища, она не сопровождалась ножом (погребения 5/12 группы «Серко», 2/1 у с. Шолохово, 5/15 группы «Водовод»), предметом, который всегда является не только орудием труда либо столовым прибором, но и потенциальным оружием. Предметов вооружения,

которые бы свидетельствовали о принадлежности погребённого ничком воинскому сословию, нет.

Наконечник стрелы, обнаруженный в комплексе 5/15 группы «Водовод», нельзя считать ни причиной смерти, ни вооружением умершего. Найденный между правыми плечевым суставом и лопаткой, этот наконечник зафиксирован в вертикальном положении, втулкой вверх, при этом на костях нет никаких следов окисления бронзы. Более вероятно, что данная находка, вместе с абразивным инструментом, находилась на несохранившемся к моменту исследования деревянном перекрытии. Подобные случаи зафиксированы в курганной группе «Водовод»: железный наконечник стрелы, скорее всего, упавший с перекрытия в яму детского кенотафа 8/4 группы «Водовод» (Синика, Тельнов, Лысенко 2018a, 238); абразивный инструмент, жертвенная пища и кресальный кремь на перекрытии захоронения 6/1 группы «Водовод» (Синика, Тельнов, Лысенко 2018b, 73); абразивный инструмент на перекрытии погребения 7/4 группы «Водовод». По всей видимости, отмеченные случаи (как и другие комплексы, где на перекрытии лежали иные предметы) фиксируют обычай помещения напутственных даров на перекрытие погребального сооружения.

Все отмеченные элементы обряда (частичная демембрация тела; забутовка ямы камнями; отсутствие в могиле не только вооружения, но и предметов, которые можно использовать как вооружение), безусловно, наряду с главной характеристикой (позой погребённого ничком) можно считать способами обезопасить общество живых от

потенциально опасных, пусть и умерших, соплеменников.

Несмотря на некую угрозу, которая могла исходить от последних, в их захоронения, как правило, клали жертвенную пищу – мясо животных (комплексы 5/12 группы «Серко», 2/1 у с. Шолохово, 5/15 группы «Водовод») и сосуды для жидкой пищи или питья (захоронение 2/1 у с. Шолохово, курган 260 у с. Сербская Земля). Отсутствовала жертвенная пища только возле погребённого ничком в захоронении 2/2 у с. Глиное. При этом другого инвентаря (украшений, предметов вооружения и конского снаряжения, орудий труда и др.), который можно достоверно считать погребальным, а не сопутствующим (костяные «столбики» из захоронения 5/12 группы «Серко», керамическая ворворка из катакомбы 2/2 у с. Глиное), в анализируемых комплексах нет. В такой ситуации мнение В.С. Ольховского, что «ничком хоронили представителей низших слоёв населения» (Ольховский 1991, 102), выглядит убедительным.

Исходя из изложенного, допустить, что скифы «обезвреживали» представителей своего же жреческого «сословия» (колдунов, ведьм, шаманов), мы не можем. Во-первых, лица, исполнявшие жреческие функции (предсказания будущего, связь с миром духов, излечение больных) являлись важной и неотъемлемой частью любого традиционного общества, в том числе и скифского. Погребения этих «колдунов», как правило, фиксируются археологически благодаря неординарным находкам, практически не встречающимся в подавляющем большинстве прочих захоронений, – наборам астрагалов, скоплениям «странных» предметов и вещей

(зубов животных, кремнёвых отщепов, кусков шлака, охры и др.). Подобных погребальных комплексов в степях Северного Причерноморья немного в общей массе. Например, на левобережье Нижнего Днестра это могила 14/3 группы «Водовод» у с. Глиное, где, наряду с многочисленным и представительным инвентарём, было найдено отдельное скопление из 37 астрагалов мелкого рогатого скота (часть из них была обточена) за головой погребённого. Восточнее, в Северо-Западном Приазовье, в погребении кургана 2 у с. Троицкое в ногах костяка лежало скопление, состоявшее из «куска железного шлака, черепка греческого сосуда, наконечника стрелы, кремнёвого отщепа, грузила, камешка» (Ильинская, Тереножкин 1983, 182). Однако указанные захоронения содержат «обычный» погребальный инвентарь (украшения, орудия труда, зеркала, жертвенную пищу с ножами), а погребённые в них «жрецы/жрицы» на живот уложены не были.

Более вероятно, по нашему мнению, обезвреживание людей, умерших не естественной, по представлениям скифов, смертью. Были ли они, например, самоубийцами, утопленниками, или же погибли от удара молнии, установить по археологическим материалам нельзя. Можно только догадываться, что обстоятельства их смерти считались экстраординарными в скифском обществе. Поэтому укладывание тела лицом вниз крайне редко фиксируется в скифских захоронениях. Очевидно также, что вероятность подобной смерти была выше именно у беднейшего населения. Этот тезис, как представляется, находит подтверждение в крайне скудном инвентаре погребённых ничком.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Андрух, Суничук 1987:** С.И. Андрух, Е.Ф. Суничук, Захоронения зажиточных скифов в Низовьях Дуная. В сб.: (Отв. ред. Т.А. Самойлова) Новые исследования по археологии Северного Причерноморья (Киев 1987), 38-46.
- Андрух, Тошев 1999:** С.И. Андрух, Г.Н. Тошев, Могильник Мамай-Гора. Книга I (Запорожье 1999).
- Балабанова 2011:** М.А. Балабанова, Поза погребённых как объект археолого-этнографических исследований (по погребальным комплексам позднесарматского времени. Погребальный обряд ранних кочевников Евразии. В: Материалы VII Международной научной конференции «проблемы сарматской археологии и истории» (11-15 мая 2011 г., Ростов-на-Дону, Кагальник) (Ростов-на-Дону 2011), 15-22.
- Бидзиля и др. 1977:** В.И. Бидзиля, Ю.В. Болтрик, Б.Н. Мозолевский, И.П. Савовский, Курганный могильник в уроч. Носаки. В сб.: (Отв. ред. В.И. Бидзиля) Курганные могильники Рясные Могила и Носаки (Предварительная публикация) (Киев 1977), 61-158.
- Бубулич 1992:** В.Г. Бубулич, Отчёт о полевых исследованиях Прутской новостроечной экспедиции у сс. Румянцего и Дойна Кантемирского района в 1991 г. Архив Национального музея истории Молдовы. № 334 (Кишинёв 1992).
- Бунятян, Чередниченко, Мурзин 1977:** Е.П. Бунятян, Н.Н. Чередниченко, В.Ю. Мурзин, Скифский могильник у с. Верхнетарасовка. В сб.: (Отв. ред. Н.Н. Чередниченко) Курганы юга Днепропетровщины (Киев 1977), 59-124.
- Волкобой, Лихачёв, Шалобудов 1979:** С.С. Волкобой, В.А. Лихачёв, В.Н. Шалобудов, Скифский могильник «Славянка» у с. Шолохово на Днепропетровщине. В сб.: (Отв. ред. В.Ф. Ковалёва) Курганные древности степного Поднепровья в III-I тыс. до н.э. Вып. 3 (Днепропетровск 1979), 45-60.
- Граков 1962:** Б.Н. Граков, Скифские погребения на Никопольском курганном поле. МИА, 115, 1962, 56-113.
- Гудкова и др. 1982:** А.В. Гудкова, А.О. Добролюбовский, Г.Н. Тошев, М.М. Фокеев, Отчёт о работе Измаильской новостроечной экспедиции ИА АН УССР в 1981 г. Научный архив ИА НАН Украины. № 1981/1 (Киев 1982).
- Данилко, Куприй 2004:** Н.М. Данилко, С.А. Куприй, Курган у с. Малая Лепетиха. ССПіК. Мат-ли конф. «Проблеми скіфо-сарматської археології Північного Причорномор'я» (до 105-річчя з дня народження Б. М. Гракова), XI (Запоріжжя 2004), 79-86.
- Ильинская, Тереножкин 1983:** В.А. Ильинская, А.И. Тереножкин, Скифия VII-IV вв. до н.э. (Киев 1983).
- Кетрару и др. 2014:** Н.А. Кетрару, В.С. Синика, С.Н. Разумов, Н.П. Тельнов, Дубоссарские курганы (АПП II) (Тирасполь 2014).
- Мелюкова 1962:** А.И. Мелюкова Скифские курганы Тираспольщины (по материалам И.Я. и А.П. Стемповских). МИА 115, 1962, 114-166.
- Мелюкова 1964:** А.И. Мелюкова Вооружение скифов (САИ. Вып. Д1-4) (Москва 1964).
- Мелюкова 1975:** А.И. Мелюкова, Поселение и могильник скифского времени у с. Николаевка (Москва 1975).
- Мурзин 1984:** В.Ю. Мурзин, Скифская архайка Северного Причерноморья (Киев 1984).
- Ольховский 1991:** В.С. Ольховский, Погребально-поминальная обрядность населения степной Скифии (VII-III вв. до н. э.) (Москва 1991).
- Полин 2014:** С.В. Полин, Скифский Золотобалковский курганный могильник V-IV вв. до н. э. на Херсонщине (Киев 2014).
- Синика 2007:** В.С. Синика, Погребальные памятники скифской культуры VII - начала III в. до н.э. на территории Днестро-Прутско-Дунайских степей. Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. (Москва 2007).

- Синика, Тельнов 2017:** В.С. Синика, Н.П. Тельнов, Скифское погребение с фракийской фибулой на Нижнем Днестре. *Stratum plus* 3, 2017, 131-152.
- Синика, Тельнов 2018:** В.С. Синика, Н.П. Тельнов, Скифский курган 116 первой половины III в. до н. э. у с. Глиное. В сб.: (Отв. ред. В.С. Синика, Р.А. Рабинович) Древности. Исследования и проблемы. Сборник статей в честь 70-летия Н.П. Тельнова (Кишинёв-Тирасполь 2018), 223-266.
- Синика, Тельнов, Лысенко 2018а:** В.С. Синика, Н.П. Тельнов, С.Д. Лысенко, Скифский курган 8 группы «Водовод» на левобережье Нижнего Днестра. *Известия Самарского научного центра Российской Академии наук* 20/3, 2018, 234-244.
- Синика Тельнов Лысенко 2018б:** В.С. Синика, Н.П. Тельнов, С.Д. Лысенко, Скифский курган с детскими погребениями на левобережье Нижнего Днестра. *Записки ИИМК РАН* 18, 2018. 69-79.
- Субботин, Разумов, Синика 2017:** Л.В. Субботин, С.Н. Разумов, В.С. Синика, Семёновские курганы (АПП IV) (Тирасполь 2017).
- Суничук, Фокеев 1984:** Е.Ф. Суничук, М.М. Фокеев, Скифский могильник Плавни I в низовьях Дуная. В сб.: (Отв. ред. И.Т. Черняков) Ранний железный век Северо-Западного Причерноморья (Киев 1984), 103-120.
- Тельнов, Синика 2014:** Н.П. Тельнов, В.С. Синика, Скифские памятники в степном Поднестровье: история изучения и современное состояние источниковой базы. *Русин* 2 (36), 2014, 29-54.
- Тельнов, Четвериков, Синика 2016:** Н.П. Тельнов, И.А. Четвериков, В.С. Синика, Скифский могильник III-II вв. до н.э. у с. Глиное (АПП III) (Тирасполь 2016).
- Тереножкин, Ильинская, Мозолевский 1977:** А.И. Тереножкин, В.А. Ильинская, Б.Н. Мозолевский, Скифский курганный могильник Гайманово Поле (раскопки 1968 г.). В сб.: (Отв. ред. А.И. Тереножкин) Скифы и сарматы (Киев 1977), 152-199.
- Фокеев, Синика, Руссев 2018:** М.М. Фокеев, В.С. Синика, Н.Д. Руссев, Скифские курганы-келотафы группы Воловарска Могила на левобережье Нижнего Дуная. *Stratum plus* 3, 2018, 87-102.
- Łukasik et al. 2017:** S. Łukasik, J. Bijak, M. Krenz-Niedbala, G. Liczbinska, V. Sinika, J. Piontek, Warriors Die Young: Increased Mortality in Early Adulthood of Scythians from Glinoe, Moldova, Fourth through Second Centuries BC. *Journal of Anthropological Research* 73 (4), 2017, 584-616.
- Rotroff 1997:** S. Rotroff, Hellenistic pottery: Athenian and imported wheelmade table ware and related material. (The Athenian Agora. Vol. XXIX) (Princeton, NJ 1997).

Др. Виталий Синика, Научно-исследовательская лаборатория «Археология»
Приднестровского государственного университета им. Т.Г. Шевченко, Тирасполь,
e-mail: sinica80@mail.ru

Др. Николай Тельнов, Институт культурного наследия, Кишинэу, Республика Молдова,
e-mail: telnovnikolai@mail.ru

Др. Сергей Лысенко, Институт археологии Национальной Академии наук Украины, Киев,
e-mail: suraganga@yandex.ru

Др. Сергей Разумов, Научно-исследовательская лаборатория «Археология»
Приднестровского государственного университета им. Т.Г. Шевченко, Тирасполь,
e-mail: razum_22@rambler.ru

Tezaurul de piese de podoabă de la Mateuți: noi date și interpretări

Mihail Băț, Aurel Zanoci, Elena Cojocari

Rezumat

În articol este republicat tezaurul de piese de podoabe, descoperit fortuit în anul 1954, în preajma satului Mateuți, raionul Rezina, păstrat actualmente în fondurile Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală. În prima publicație, din 1956, precum și în cele care au urmat au fost ilustrate și descrise doar șase piese (un colan din argint, două brățări spiralice din argint, două verigi din argint și o verigă din aur) din cele șapte, recuperate pe teren. Studiul de față însumează toate piesele din acest tezaur, redesenate conform originalului, și însoțite de fotografii de calitate. Este descris decorul pieselor, cu încercarea de a stabili semnificația lui pentru comunitățile din această perioadă. De asemenea, sunt prezentate analogii și încadrări cronologice pentru obiectele din tezaur.

Cuvinte-cheie: regiunea Nistrului mijlociu, sec. IV-III a. Chr., tezaur, piese de orfevrărie din argint, colan, brățări, verigi.

Abstract

In the article is re-published the jewelry hoard randomly discovered in 1954 near the village of Mateuți, Rezina District, that is currently stored in the collections of the National Museum of Ethnography and Natural History. In the first publication, in 1956, as well as in the following ones, only six pieces (a silver necklace, two silver spiral bracelets, two silver temple rings and a golden temple ring) of the seven recovered were illustrated and described. This study covers all the pieces from the hoard, which were redrawn according to the original and accompanied by high-quality photos. It describes the decor of the pieces, trying to determine its significance for the communities of this period. There are also presented the analogies and chronological frames for the objects from the hoard.

Keywords: Middle Dniester region, the 4th-3rd centuries BC, hoard, silver jewelry, necklace, bracelets, temple rings.

ÎMPREJURĂRILE DESCOPERIRII ȘI CONTEXTUL ARHEOLOGIC

La 15 aprilie 1954, Arhip Celpan¹ preda la Muzeul Republican de Studiere a Ținutului al RSSM² un tezaur format din

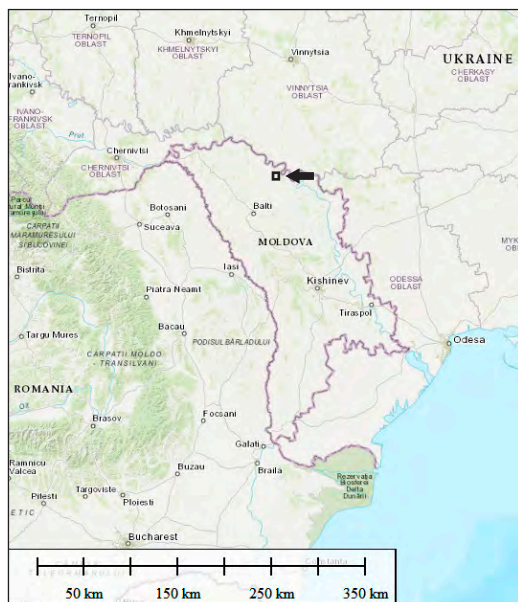
șase piese de argint și una de aur. Astfel, în Cartea de inventar³, prin actul nr. 319, erau trecute în patrimoniul muzeului două verigi din argint, o verigă din aur, trei brățări din argint și un colier din argint (fig. 2)⁴.

1 La acel timp era agronom-șef în satul Mateuți, raionul Rezina. Numele descoperitorului a fost ortografiat greșit, atât în registrul muzeului – Cerpac, cât și în unele publicații – Celapan (Kašuba, Haheu, Levițki 2000, 75).

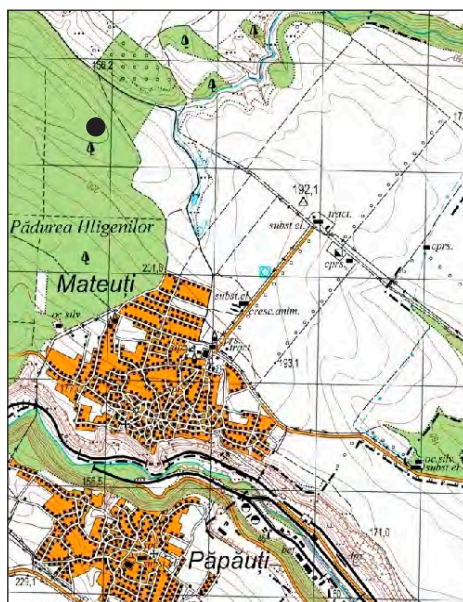
2 Actualmente Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală (MNEIN).

3 Специальная инвентарная книга по учету монет, медалей, плакетов, жетонов из драгоценных металлов основного фонда.

4 Probabil, predarea tezaurului la muzeu a fost făcută în conformitate cu prevederile *Instrucțiunii cu privire la evidența, înregistrarea și întreținerea monumentelor arheologice și istorice pe teritoriul RSS Moldovenești* din 22 februarie 1949 (cf. Postică 2008, 362). Este important de amintit că, recompensa pecuniară pentru descoperirea unui tezaur sau a unei comori a fost inclusă în cadrul normativ abia peste 10 ani (art. 145, Codul civil al RSS Moldovenești din 12 decembrie 1964).

1

2

FIG. 1. 1 - Harta spațiului est-carpatic cu indicarea locului descoperirii tezaurului; **2** - harta topografică cu localizarea cetății Mateuți „La Șanțuri”.

FIG. 1. 1 - The map of the east-Carpathian area with the place of discovery of the hoard; **2** - the topographic map with location of Mateuți „La Șanțuri” hillfort.

Tezaurul fusese descoperit de Arhip Celpan (fig. 20/1) la începutul anului 1954, în timpulul aratului, la o adâncime de cca 0,40 m. Cercetările de suprafață, întreprinse ulterior, au arătat că piesele proveneau de pe un teren arabil de la marginea pădurii, aflat la o distanță de 6 km de la Nistru. Din apropierea locului unde fusese descoperit tezaurul, au fost recuperate fragmente de oase de animale și fragmente ceramice de la vase specifice culturilor Cucuteni-Tripolie și celei getice (Нудельман, Рикман 1956, 129, 131).

Alte detalii privind contextul arheologic al descoperirii nu sunt cunoscute.

În anul 1961, la vest de locul unde a fost identificat tezaurul, la o distanță de câteva sute de metri, a fost descoperită și cercetată parțial fortificația getică de la Mateuți „La Șanțuri” (fig. 1/2) (Златковская 1965, 220-225; Златковская, Полевой 1969, 39-45; ș.a.). Iar, în 1986, la sud-est de locul recuperării pieselor de podoabă, la o depărtare de cca 1,5 km, a fost atestată și investigată o așezare deschisă – Mateuți „La Bașne”⁵.

5 Așezarea a fost descoperită de către O. Levițki, V. Cavruc și M. Kașuba. Ca urmare a cercetărilor arheologice, efectuate în 1986-1987 de către M. Kașuba, au fost identificate două niveluri de locuire: hallstattian timpuriu de tip Cozia-Saharna (Кауша 2000, 429-442, таб. LXXXVII-XCVI) și unul din sec. IV-III a. Chr. (Kașuba, Haheu, Levițki 2000, 64-69, pl. XXXVIII-XL).

№№ п/п	Дата записи	НАИМЕНОВАНИЕ И КРАТКОЕ ОПИСАНИЕ ПРЕДМЕТА
1	2	3
3288	15/IV 1-3-2010 6-сентя	4321040-300 Клад вещевой: кольца височные (два серебряных, одно золотое), браслетов стиральных 3 шт. из серебра, браслет шейный (звезда) - один. Найден в с. Матеуцы, Рязанского р-на на территории колхоза им. В.И. Ленина т. Черняк А.И., определено археологами г. Москвы. Датирован комплекс 17-18 вв. Этническая принадлежность неизвестна, посыл Ленинград. 1954г.

FIG. 2. Extras din *Cartea de inventar* a Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală.
FIG. 2. Extract from the *Inventory Book* of the National Museum of Ethnography and Natural History.

ISTORICUL CERCETĂRII

Prima publicare a pieselor din tezaurul de la Mateuți a fost făcută în 1956, fiind analizate și reproduse grafic doar șase din cele șapte piese (Нудельман, Рикман 1956, 129-131, рис. 1)⁶.

Printre primele lucrări în care se va reveni, după o pauză de cca 20 de ani, la piesele de la Mateuți se remarcă cea a prof. I. Niculiță (Лапушнян, Никулицэ, Романовская 1974, рис. 13/1-3; Никулицэ 1977, 103, 105, рис. IX/5, 6; X)⁷ în care sunt descrise și ilustrate colanul și două brățări spiralice. De asemenea, piesele din tezaur vor fi incluse în clasificările tipologice, elaborate de către

cercetătoarea Vladimira Petrenko, în lucrarea de sinteză dedicată pieselor de podobă descoperite în spațiul nord-pontic dintre Nistru și Don (Петренко 1978). Astfel, colanul corespunde tipului 7 al acestei clasificări, fiind datat cu sec. IV-III a. Chr. (Петренко 1978, 47, табл. 28/7)⁸. Cele două brățări spiralice au fost atribuite tipului 9 și dateate în aceeași perioadă (Петренко 1978, 55, табл. 44/2-3)⁹. Verigile din aur și argint sunt integrate de către autoare în cadrul tipului 24 (Петренко 1978, 34-35, табл. 22/7, 10), iar pentru datarea lor se propune perioada secolelor VI-III a. Chr. În același timp, apariția verigilor cu terminații conice în regiunea de silvostepă din spațiul

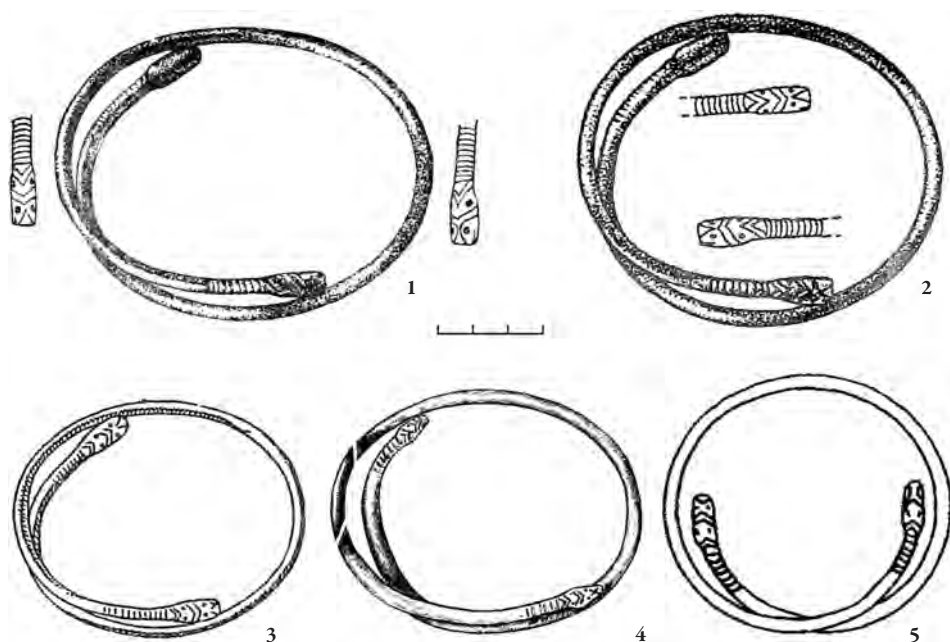
6 Este neclar motivul pentru care autorii nu au publicat una din brăţările din argint (fig. 14). Numărul pieselor componente ale tezaurului a fost preluat, ulterior, de majoritatea cercetătorilor (Никулиця 1987, 128; Kašuba, Haheu, Levitki 2000, 75-76 ş.a.).

7 O informație mai amplă despre piesele din tezaur, despre stilurile de ornamentare, precum și despre răspândirea lor, aflăm din studiul monografic publicat în anul 1987 (Никулицэ 1987, 127-128). Însă, în ambele lucrări, unele detalii ale pieselor, precum și reconstituirile grafice nu întotdeauna au fost redată exact de către desenați (Никулицэ 1977, рис. IX/5, 6; рис. X, desenul colanului; Никулицэ 1987, рис. 41/1-3, 6).

8 Desenul piesei este redat eronat și nu corespunde descrierii din catalog.

9 Și în acest caz, reprezentările grafice sunt imprecise și neclare.

FIG. 3. Reprezentări grafice ale colanului.

FIG. 3. Drawings of the necklace.

1 - după/after Нудельман, Рикман 1956, рис. 1/4; 2 - după/after Kašuba, Haheu, Levički 2000, pl. XLVII/6; 3 - după/after Лапушнян, Никулицэ, Романовская 1974, рис. 13/2; Никулицэ 1977, рис. X; Мелюкова 1989, таб. 27/44; Arnăut, Ursu-Naniu 1996, pl. XXXIX/3; 4 - după/after Петренко 1978, табл. 28/7; 5 - după/after Никулицэ 1987, рис. 41/3. 3-5 - fără scară/without scale.

nord-pontic, este interpretată de către V. Petrenko drept un rezultat al influențelor din partea masivului tracic (Петренко 1978, 35)¹⁰.

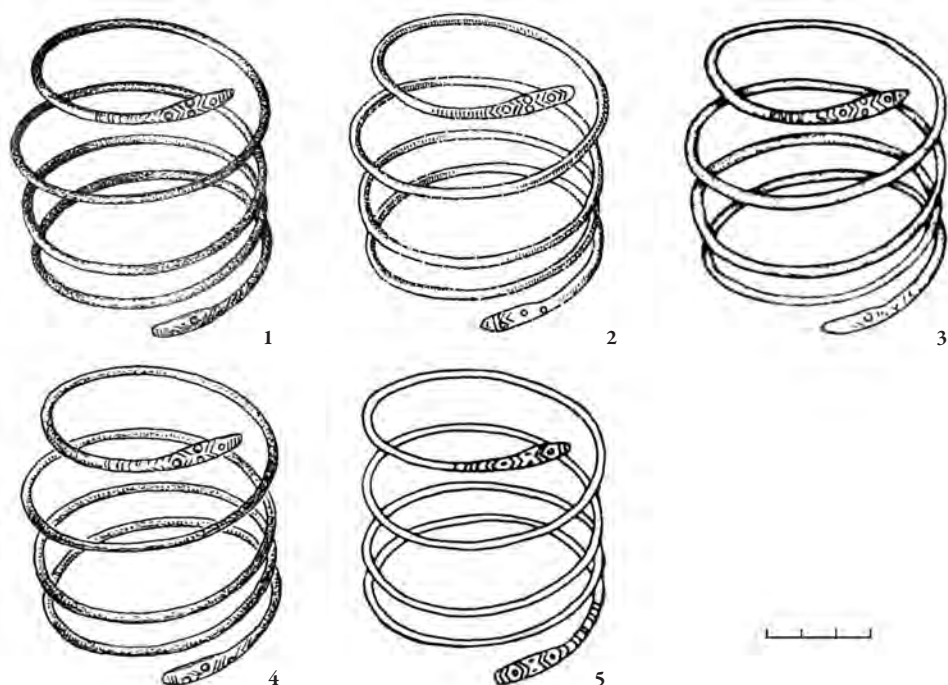
Referiri la piesele din tezaurul de la Mateuți întâlnim și în alte lucrări publicate în ultimul sfert al secolului trecut (Мелюкова 1979, рис. 34/23; Мелюкова 1989, 86, таб. 27/44; Arnăut, Ursu-Naniu 1996, 44, pl. XXXIX, 2-6; Kašuba, Haheu, Levički 2000, 75-76,

pl. XLVII¹¹), precum și în unele mai recente (Arnăut 2003, 125, 133-135, fig. 75/23; Мельникова 2005, 325; Redina 2005, 236; Istoria Moldovei 2010, 457; Măndescu 2010, 87, 111, 378-379 ș.a.; Тельнов, Синика 2012, 70-72, рис. 1).

Privită în ansamblu, calitatea documentării pieselor din tezaurul de la Mateuți și a modului lor de publicare, perpetuarea practicii *desenului după desen* (fig. 3-6), utilizată, cu regret, frecvent în

¹⁰ Mai multe detalii despre influențele tracice în cultura comunităților scitice din regiunea Nistrului Inferior vezi la Тельнов, Синика 2012, 69-83.

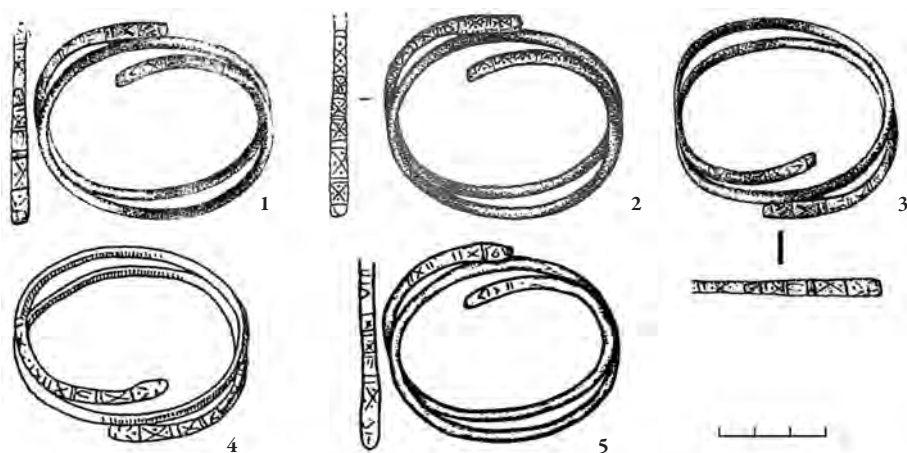
¹¹ Ornamentația de pe capătul brățării a fost redată incorect, aceasta fiind „completată” de către desenator cu mai multe linii încrucișate (vezi Kašuba, Haheu, Levički 2000, pl. XLVII/4) în comparație cu desenul din Нудельман, Рикман 1956, рис. 1/3.

FIG. 4. Reprezentări grafice ale brățării spiralice nr. 1.

FIG. 4. Drawings of the spiral bracelet no. 1.

1 - după/after Нудельман, Рикман 1956, рис. 1/2; Kašuba, Haheu, Levički 2000, pl. XLVII/5; Тельнов, Синика 2012, рис. 1/14; 2 - după/after Лапушнян, Никулицэ, Романовская 1974, рис. 13/3; Никулицэ 1977, рис. IX/6; Arnăuț, Ursu-Naniu 1996, pl. XXXIX/4; 3 - după/after Петренко 1978, табл. 44/2; 4 - după/after Мелюкова 1979, рис. 34/23; 5 - după/after Никулицэ 1987, рис. 41/6; Măndescu 2010, fig. 74/21.

FIG. 5. Reprezentări grafice ale brățării spiralice nr. 2.

FIG. 5. Drawings of the spiral bracelet no. 2.

1 - după/after Нудельман, Рикман 1956, рис. 1/3; 2 - după/after Kašuba, Haheu, Levički 2000, pl. XLVII/4; 3 - după/after Тельнов, Синика 2012, рис. 1/17; 4 - după/after Лапушнян, Никулицэ, Романовская 1974, рис. 13/1; Никулицэ 1977, рис. IX/5; Arnăuț, Ursu-Naniu 1996, pl. XXXIX/2; 5 - după/after Петренко 1978, табл. 44/3.

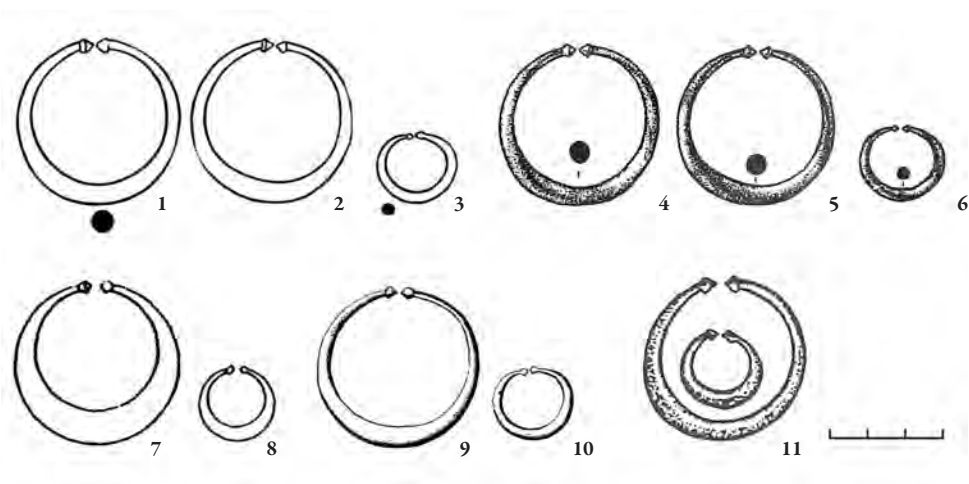

FIG. 6. Reprezentări grafice ale verigilor.

FIG. 6. Drawings of the temple rings.

1-3 - după/after Нудельман, Рикман 1956, рис. 1/1; Тельнов, Синика 2012, рис. 1/19-21; 4-6 - după/after Kašuba, Haheu, Levički 2000, pl. XLVII/1-3; 7, 8 - după/after Никулицэ 1987, рис. 41/1, 2; Arnăut, Ursu-Naniu 1996, pl. XXXIX/5, 6; 9, 10 - după/after Петренко 1978, табл. 22/7, 10; 11 - după/after Arnăut 2003, fig. 75/23.

cercetarea arheologică, fără o verificare atentă a pieselor originale, dar și absența unor reproduceri fotografice calitative¹² impune redocumentarea grafică a acestui tezaur, important pentru cultura getică.

STRUCTURA TEZAUROLUI ȘI STAREA DE CONSERVARE

1. Colan¹³ (fig. 7-10). Corpul piesei a fost realizat dintr-o tijă netedă cu secțiunea circulară, cu diametrul de 0,50 cm. Terminațiile colanului, ușor îngroșate până la 0,80 cm, au fost decorate prin poansonare cu motive liniare și puncte, formându-se astfel, extremități cu aspect de protomă zoomorfa ofidiană.

Ornamentarea a fost aplicată doar în partea superioară a terminațiilor. Decorul este organizat în două registre, acestea fiind dispuse succesiv pe o lungime de 3,20 cm (terminația A), respectiv – de 3,60 cm (terminația B). Primul registru corespunde protomei propriu-zise și sugerează capul șarpelui. Acesta este stilizat prin cinci perechi de linii oblice incizate în forma literei „V”, grupate câte două dinspre gât și câte una dinspre bot. Probabil, liniile de la extremități reprezintă limba bifurcată¹⁴, iar restul – desenul în forma literelor „V” sau „X” – capul șarpelui. Între cele trei grupuri de linii sunt plasate câte o pereche de puncte adâncite, care redau ochii și nările. Gura

12 Primele fotografii color au fost publicate abia în 2009 (Ursu 2009, 33/7, 34/7).

13 Acest tip de vestigii este numit în literatura de specialitate fie *torques-uri*, fie coliere. Informații lămuritoare vezi la Rustoiu 1992, 1079 și Spănu 2012, 53-57.

14 Un decor similar este aplicat și pe capetele unor cercei din argint, descoperiți în necropola Glinoc (fig. 19/1).

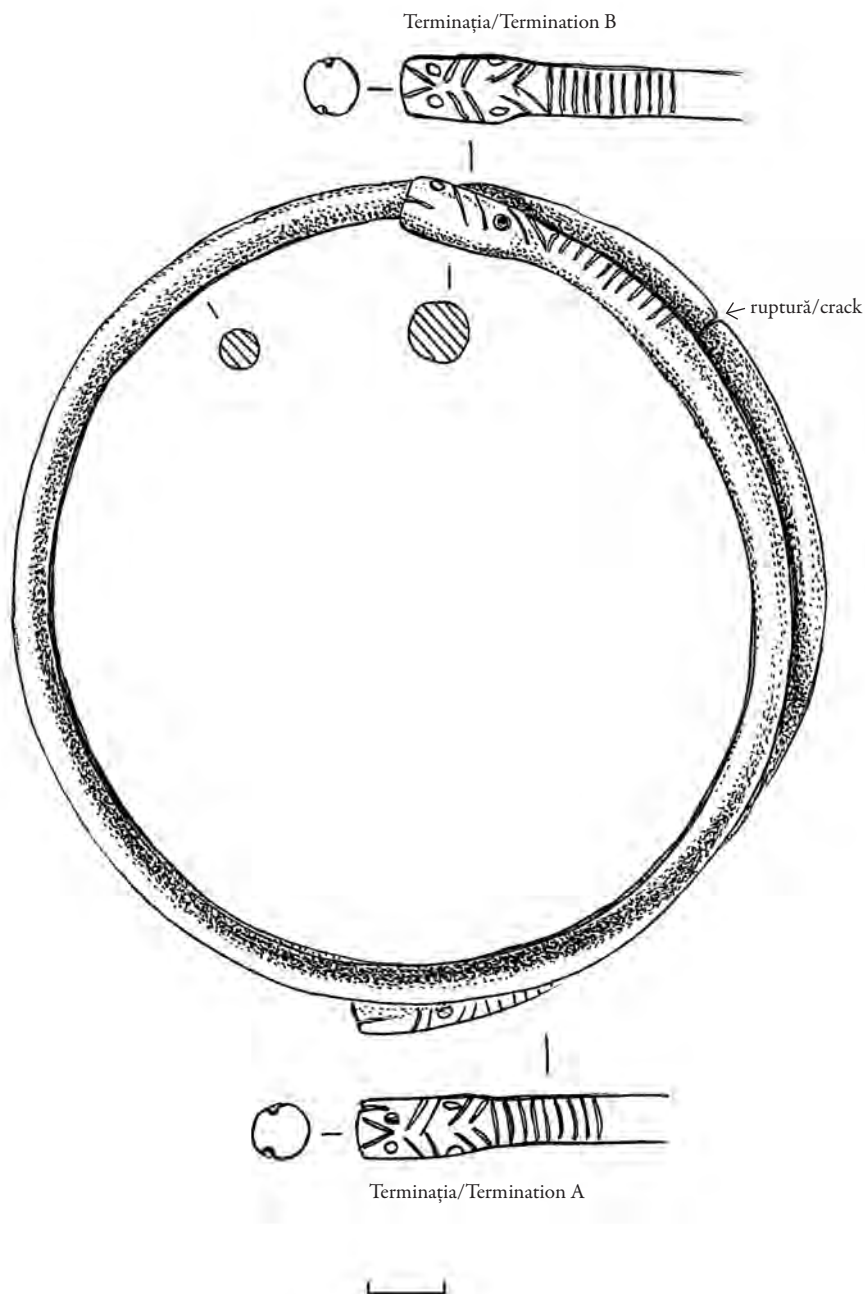

FIG. 7. Colan (desen de Stela Burciu).

FIG. 7. Necklace (drawing by Stela Burciu).

1

2

FIG. 8. Colan (foto de Iurie Foca).

FIG. 8. Necklace (photo by Iurie Foca).

1

2

3

4

FIG. 9. Colan: 1-2 - terminația A; 3-4 - terminația B (foto de Iurie Foca).

FIG. 9. Necklace: 1-2 - termination A; 3-4 - termination B (photo by Iurie Foca).

a fost reprezentată pe suprafețele laterale prin câte o linie orizontală. După protomă urmează cel de-al doilea registru, a cărui suprafață este decorată cu un șir de linii orizontale: nouă – terminația A și 11 – terminația B¹⁵. Colanul este deteriorat, fiind rupt în două părți inegale¹⁶. Diametrul exterior variază între 10,50 cm și 11 cm, iar cel interior este de 9,50 cm. Totodată, ca urmare a reconstituirii grafice, s-a stabilit că, inițial, piesa avea un corp

oval cu dimensiunile de 18,50×14,80 cm (fig. 10). Lungimea desfășurată a tije – 45,50 cm. Argint 925‰. Greutatea 84,41 g. MNEIM, Inv. nr. 3288-42-7.

2. Brățară spiralică nr. 1 (fig. 11-12). A fost lucrată dintr-o bară de secțiune circulară cu diametrul de 0,35 cm. Piesa este răsucită, încât să formeze cinci spire. Spre extremități, corpul piesei se subțiază ușor până la 0,25-0,30 cm și se termină cu o prelungire aplatizată cu grosimea de

15 În baza motivelor ofidiene și geometrice, unii autori au atribuit această piesă la categoria brățarilor (Kašuba, Haheu, Levički 2000, 75).

16 Colanul a fost rupt, probabil, ca urmare a încercării de a dezdoi piesa la momentul descoperirii. O altă posibilă explicație a deteriorării colanului ar putea fi legată și de tentativa de a-l scoate de la gâtul persoanei, care îl purta.

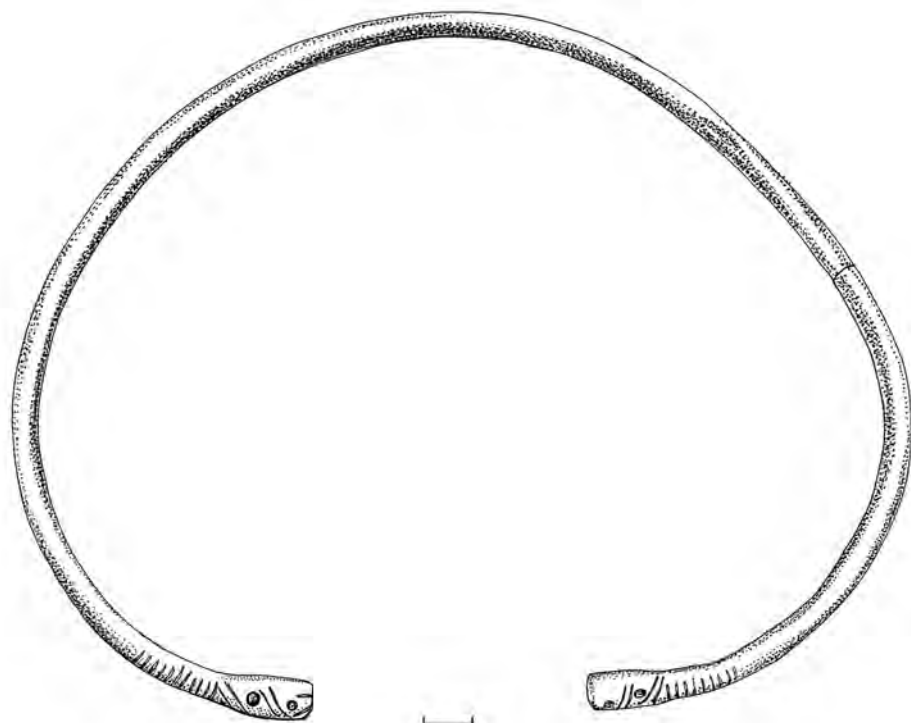

FIG. 10. Colan. Reconstituire grafică (desen de Stela Burciu).

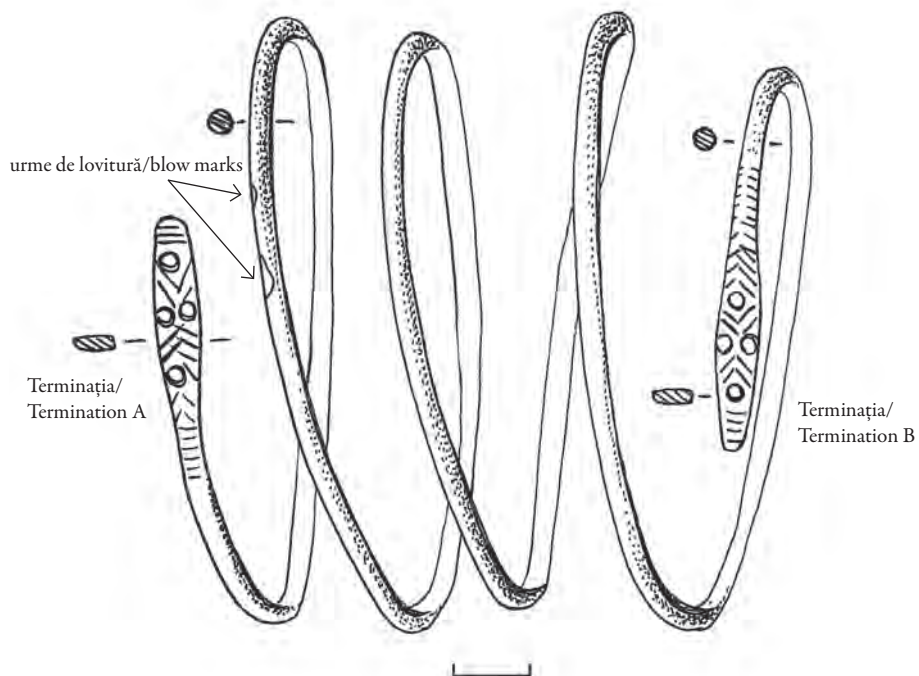
FIG. 10. Necklace. Graphic reconstitution (drawing by Stela Burciu).

0,20 cm. Tehnica de decorare a extremităților și motivele geometrice aplicate sunt similare celor de pe terminațiile colanului. Astfel, suprafața exterioară a protomei este decorată prin linii și cercuri poansonate. Observăm, totuși, că realizarea decorului pe extremitățile brățării este mai puțin meticuloasă decât în cazul colanului. Ornamentația la terminații nu este identică, orfeful adaptând la morfologia piesei combinațiile de linii și puncte. Pe suprafața piesei se observă două urme de lovitură. Diametrul exterior al brățării variază între 7,50 cm și 8 cm, iar cel interior între 6,70 cm și 7 cm. Înălțimea piesei – 8,60 cm. Lungimea desfășurată a tuturor

spirelor măsoară cca 70 cm. Argint 960‰. Greutatea 49,52 g. MNEIM, Inv. nr. 3288-42-6.

3. Brățară spiralică nr. 2 (fig. 13).

Piesa a fost lucrată dintr-o sârmă cu secțiunea circulară cu diametrul de 0,40 cm. Terminațiile au fost realizate prin apăsarea extremităților sârmei, astfel protoma dobândind o formă dreptunghiulară în secțiune, cu dimensiunile de 0,25×0,50 cm. Suprafețele exterioare ale protomei sunt decorate cu motive geometrice-abstracte, redată prin poansonare. Primul element decorativ aplicat pe protomă este o mică incizie punctiformă, care este urmată de un registru format

1

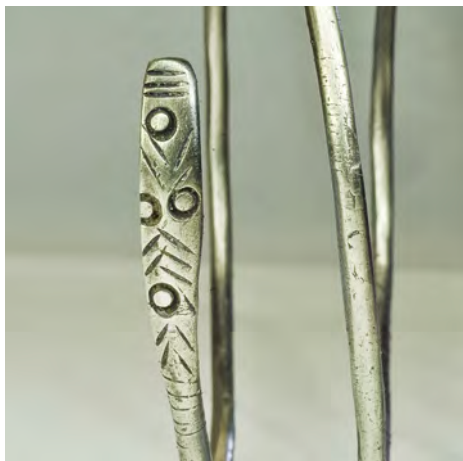
2

FIG. 11. Brățara spiralică nr. 1 (desen de Stela Burciu; foto de Iurie Foca).

FIG. 11. Spiral brățaret no 1 (drawing by Stela Burciu; photo by Iurie Foca).

1

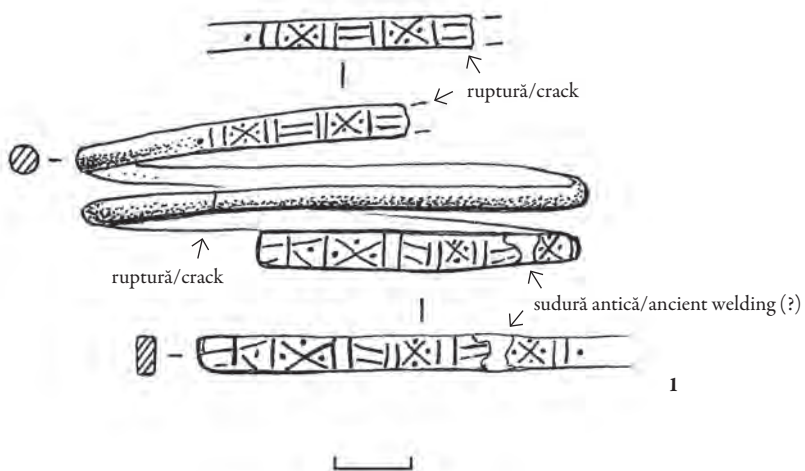
2

3

FIG. 12. 1 - Brățara spiralică nr. 1; 2 - terminația A; 3 - terminația B (foto de Iurie Foca).

FIG. 12. 1 - Spiral brățaret no 1; 2 - termination A; 3 - termination B (photo by Iurie Foca).

2

3

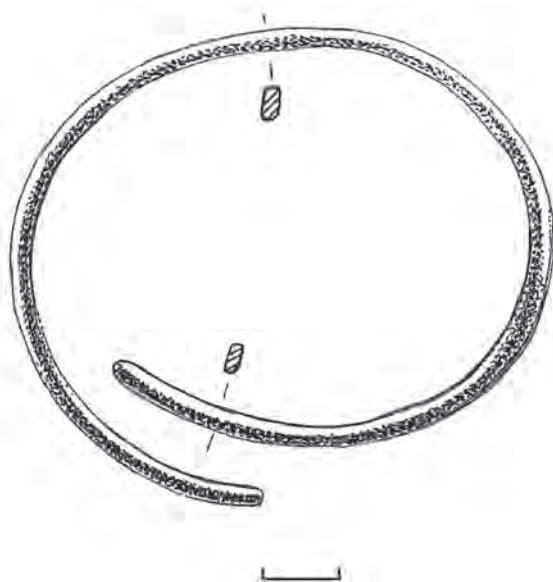

4

FIG. 13. Brățara spiralică nr. 2 (desen de Stela Burciu; foto de Lurie Foca).

FIG. 13. Spiral bracelet no 2 (drawing by Stela Burciu; photo by Lurie Foca).

1

2

3

FIG. 14. Brățară (desen de Stela Burciu; foto de Iurie Foca).

FIG. 14. Bracelet (drawing by Stela Burciu; photo by Iurie Foca).

dintr-o cruce („X”) și patru puncte, dispuse între laturi. Acesta, la rândul său, este flancat de câte două linii transversale. Registrul amintit este aplicat de trei ori pe o terminație și de două ori pe cealaltă¹⁷, iar câmpul dintre registre fiind decorat cu câte două linii longitudinale. Piesa s-a

păstrat ruptă în patru bucăți. În dreptul rupturilor, toate părțile se sudează perfect, formând o brățară spiralică cu trei spirale. Unul din capetele brățării a fost rupt, probabil, din antichitate, iar celălalt a fost reparat prin sudare¹⁸. Diametrul exterior măsoară 6,80 cm, iar cel interior variază

¹⁷ Această terminație este ruptă, iar reconstituirea decorului poate fi doar bănuită.

¹⁸ În prezent este imposibil de precizat dacă această reparație este veche sau una recentă.

între 5,80 cm și 6 cm. Înălțimea piesei – 2,20 cm¹⁹. Argint 960‰. Greutatea 26,57 g. MNEIM, Inv. nr. 3288-42-4.

4. Brățară (fig. 14). Exemplarul prezintă o simplă sârmă de secțiune dreptunghiulară cu terminațiile petrecute. Corpul piesei a fost aplatizat și se subțiază ușor spre extremități. Prin urmare, grosimea tijei variază între 0,15×0,40 cm până la 0,20×0,45 cm. Piesa este lipsită de orice decor. Diametrul exterior variază între 6,20 cm și 7,20 cm, iar cel interior între 4,80 cm și 6,50 cm. Argint 900‰. Greutatea 10,81 g. MNEIM, Inv. nr. 3288-42-5. Inedit.

5. Verigă²⁰ nr. 1 (fig. 15/1, 4). Piesa a fost realizată dintr-o sârmă de secțiune circulară cu diametrul de 0,20 cm. Aparține tipului de verigi cu capetele libere apropiate. Terminațiile au fost ușor îngroșate și rotunjite. Diametrul exterior variază între 1,90 cm și 2,10 cm, iar cel interior între 1,50 cm și 1,60 cm. Aur 690‰. Greutatea 2,52 g. MNEIM, Inv. nr. 3288-42-1.

6. Verigă nr. 2 (fig. 15/2, 5). Veriga a fost confecționată dintr-o bară de secțiune circulară. La mijloc ea are diametrul de 0,5 cm, subțindu-se spre capete până la 0,20 cm. Extremitățile au fost îngroșate și rotunjite, căpătând forma unei buton sferic. Exemplarul s-a păstrat rupt în două părți inegale. Diametrul exterior măsoară 4,10 cm, iar cel interior – 3,40 cm. Argint 920‰²¹. Greutatea 10,03 g. MNEIM, Inv. nr. 3288-42-2.

TABELUL 1. Compoziția elementală a verigii nr. 2.

TABLE 1. Compositional analysis of the temple ring no. 2

Ag%	Pb%	Sn%	Cu%	Zn%
30,75	24,74	35,04	7,24	2,23

7. Verigă nr. 3 (fig. 15/3, 6). Piesa a fost confecționată în același mod ca și exemplarul anterior. Sârma este mai groasă la mijloc (0,50×0,60 cm) și se subțiază spre capete (0,20 cm). Terminațiile sunt apropiate și prezintă butoni conici²². Diametrul exterior măsoară 4 cm, iar cel interior – 3,20 cm. Argint 960‰. Greutatea 9,05 g. MNEIM, Inv. nr. 3288-42-3.

ORNAMENTICĂ ȘI ICONOGRAFIE

Dintre cele șapte piese din componența tezaurului, doar trei sunt ornamentate: colanul și brățările spiralice nr. 1 și nr. 2. A fost utilizată aceeași tehnică de ornamentare – poansonarea și incizia. În același timp, se observă o preferință pentru motivele geometrice: șiruri de linii incizate dispuse orizontal, oblic, vertical sau încrucișat, alternate cu cercuri și incizii punctiforme. Uneori, aceste elemente sunt înglobate în cadrul unui sau mai multor registre. Decorul pieselor era adaptat la morfologia piesei și aplicat conform

19 Valoare calculată în baza reconstrucției grafice.

20 În literatura de specialitate se întâlnesc mai multe denumiri ale acestui tip de piesă: inel de buclă, cercel de tâmplă, inele-verigi, inele de păr.

21 Pentru această piesă a fost efectuată o analiză compozițională de tip XRF, realizată în cadrul Camerei de Stat pentru Supravegherea Marcării de pe lângă Ministerul Finanțelor al Republicii Moldova, fiind utilizat un dispozitiv de tip FISCHERSCOPE X-RAY XAN 250.

22 Putem presupune că și verigile nr. 1 și nr. 2 aveau, inițial, butoni conici la extremități. Însă, probabil, datorită uzurii, aceștia s-au rotunjit.

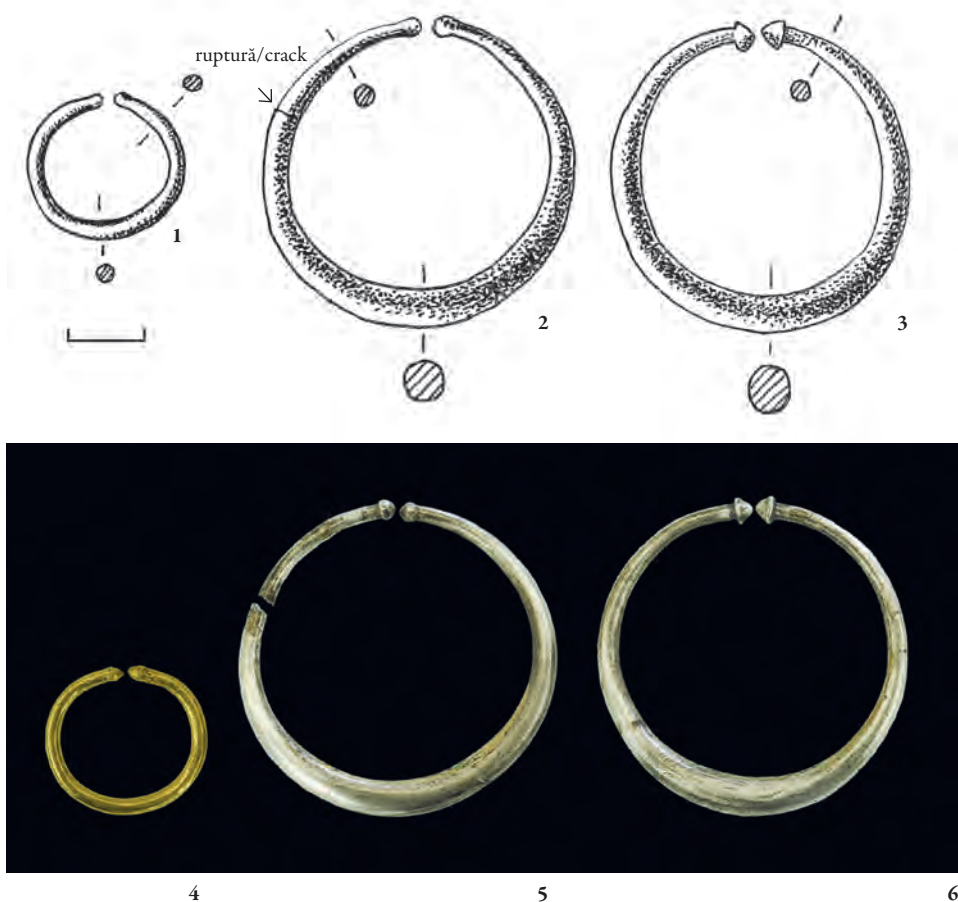

FIG. 15. Verigi: 1, 4 - nr. 1; 2, 5 - nr. 2; 3, 6 - nr. 3 (desene de Stela Burciu; foto de Iurie Foca).

FIG. 15. Temple rings: 1, 4 - no 1; 2, 5 - no 2; 3, 6 - no 3 (drawings by Stela Burciu; photo by Iurie Foca).

principiului *tectonicii ornamentale* (Spănu 2012, 104).

Printre reprezentările cu care au fost decorate cele trei piese se distinge tema iconografică a șarpelui²³, care este ilustrată fie *expresiv* (colan), *stilizat* (brățară spiralică nr. 1) sau *sugestiv* (brățară spiralică nr. 2). Astfel, liniile dispuse sub unghi de

la extremitățile colanului sugerează limba bifurcată, liniile de pe suprafețele laterale – gura, liniile încrucișate în forma literelor „V” sau „X” – decorul de pe cap, iar cele două perechi de puncte adâncite redau ochii și nările. Șirul de linii succesive, care precede protoma, reprezintă o referire la dunga dorsală de pe corpul șarpelui²⁴.

23 Imaginea șarpelui este sugerată și de forma sinuoasă a brățărilor spiralice.

24 Pe baza celor relatate, putem afirma, cu unele rezerve, că specia de șarpe reprezentată este vipera cu cele două subspecii - *Vipera ursini* și *Vipera berus* (Cartea Roșie 2015, 338-339). Aprecierile au fost făcute de către dr. Victor Ciocârlan și dr. Veaceslav Purcic (Universitatea de Stat din Moldova).

Nr.	Tip	Complex	Locul depunerii	Sex	Vârstă		Fig.
					categorie	ani	
Argint							
1.	Cercel	6/2	Tâmplă	Feminin	Adultus maturus	20-35	19/1
2.	Brățară	35/2	Încheietura mâinii	-	Infans	8-9	17/1
3.	Brățară	35/2	Încheietura mâinii	-	Infans	8-9	17/2
4.	Brățară	107/3	Bazin	Feminin	Adultus maturus	20-35	17/3
5.	Brățară	116/1	Încheietura mâinii	-	Infans	-	17/4
Bronz							
1.	Brățară	18/1	Încheietura mâinii	Feminin	-	-	19/2
2.	Brățară	19/2	Încheietura mâinii	Feminin	Adultus maturus	20-35	19/3
3.	Brățară	33/1	Încheietura mâinii	Feminin	-	-	19/11
4.	Brățară	33/2	Încheietura mâinii	-	Infans	8-9	19/5
5.	Brățară	56/2	Încheietura mâinii	Feminin	Juvenis	12-15	19/6
6.	Brățară	56/2	Încheietura mâinii	Feminin	Juvenis	12-15	19/7
7.	Brățară	74/2	Încheietura mâinii	Feminin	Juvenis	11-13	19/8
8.	Brățară	76/1	Încheietura mâinii	Feminin	Adultus maturus	20-35	19/10
9.	Brățară	88/1	?	Masculin	Adultus maturus	35-50	19/9
10.	Brățară	96/1	Încheietura mâinii	Masculin	Adultus maturus	20-35	19/4

TABELUL 2. Necropola Glinoe. Distribuția pieselor cu aspect ofidian (după Тельнов, Четвериков, Синика 2016 și Тельнов, Синика 2018).

TABLE. 2. Necropola Glinoe. Distribution of artifacts with ophidian aspect (after Тельнов, Четвериков, Синика 2016 and Тельнов, Синика 2018).

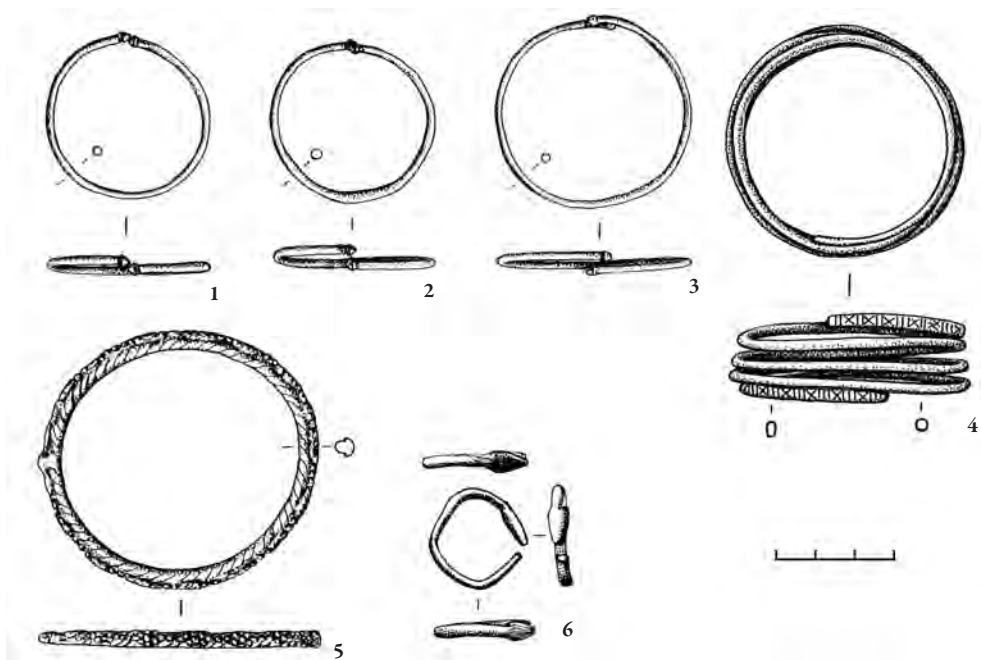
În cazul brății spiralice nr. 1, capul șarpelui este reprezentat prin intermediul șirurilor de linii în forma literei „V” și cercurilor concentrice, în timp ce pe capetele brății spiralice nr. 2, decorul este unul schematic, compus din linii și incizii punctiforme.

Judecând după cantitatea metalului prețios investit²⁵ și mesajul iconografic al pieselor ornamentate, observăm locul important al motivului șarpelui

în mediul elitelor getice, ai căror reprezentanți ar putea avea reședința în mica, dar impunătoare incintă fortificată de la Mateuți „La Șanțuri”²⁶. Colanele sunt obiecte unicate, reprezentând un obiect de distincție socială și putea fi purtat atât de femei, cât și de bărbați (Rustoiu 1992, 1086; Babeș 2010, 785). Judecând după diametrul interior de 9,50 cm pentru colanul de la Mateuți, putem afirma că acesta a fost purtat de către o femeie sau

25 Cele trei piese ornamentate cântăresc împreună 160,50 g.

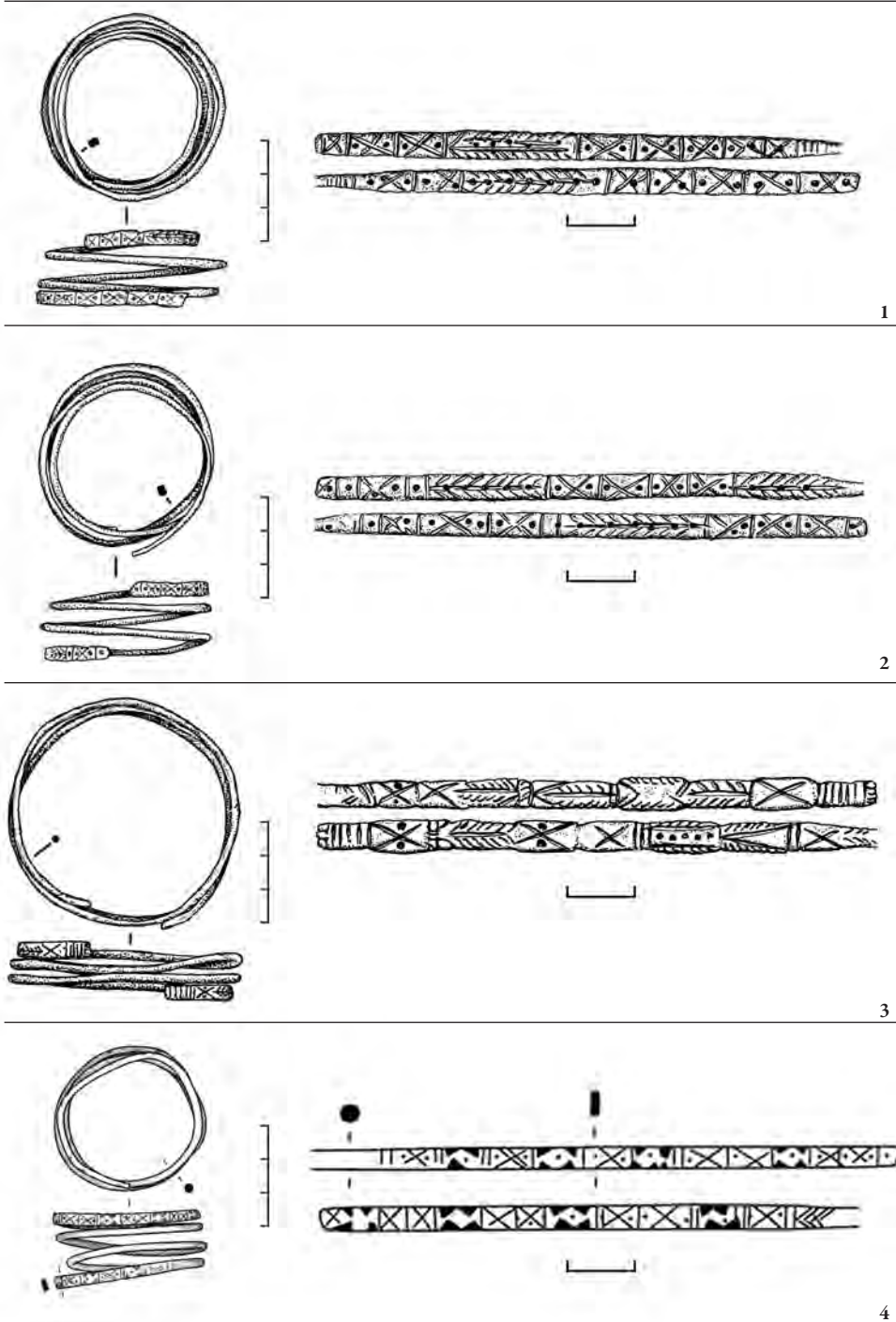
26 Relația dintre tezaur și cetatea Mateuți „La Șanțuri” a fost propusă de mai mulți cercetători (vezi: Никулицэ 1987, 125; Istoria Moldovei 2010, 457; Măndescu 2010, 111, 379, nota de subsol 7).

FIG. 16. Piese de podoabă de la Saharna Mare: 1-4, 7, 8 - tezaur; 5, 6 - stratul cultural (1-6 - după Niculiță, Zanoci, Băț 2016; 7, 8 - după Niculiță 2018).

FIG. 16. Jewelry from Saharna Mare: 1-4, 7, 8 - hoard; 5, 6 - cultural layer (1-6 - after Niculiță, Zanoci, Băț 2016; 7, 8 - after Niculiță 2018).

FIG. 17. Necropola Glinoe. Brațări spiralice (1-3 - după Тельнов, Четвериков, Синика 2016; 4 - după Тельнов, Синика 2018).

FIG. 17. Glinoe necropolis. Spiral bracelets (1-3 - after Тельнов, Четвериков, Синика 2016; 4 - after Тельнов, Синика 2018).

FIG. 18. Necropola Glinoe. Brățară spiralică din mormântul 116/1 (din arhiva dr. V. Sinika).

FIG. 18. Glinoe necropolis. Spiral bracelet from the grave 116/1 (courtesy of dr. V. Sinika archive).

de către un adolescent²⁷. Recent, într-o importantă contribuție dedicată tezaurelor dacice din Dacia preromană, cercetătorul Daniel Spănu promovează ideea că posesia și portul unor podoabe cu tematica ofidiană conferă deținătorului puteri magice asupra simbolurilor chtoniene. Îngroparea lor²⁸ ar însemna eliberarea posesorului de calitățile supranaturale și dobândirea unui caracter votiv (Spănu 2012, 118)²⁹.

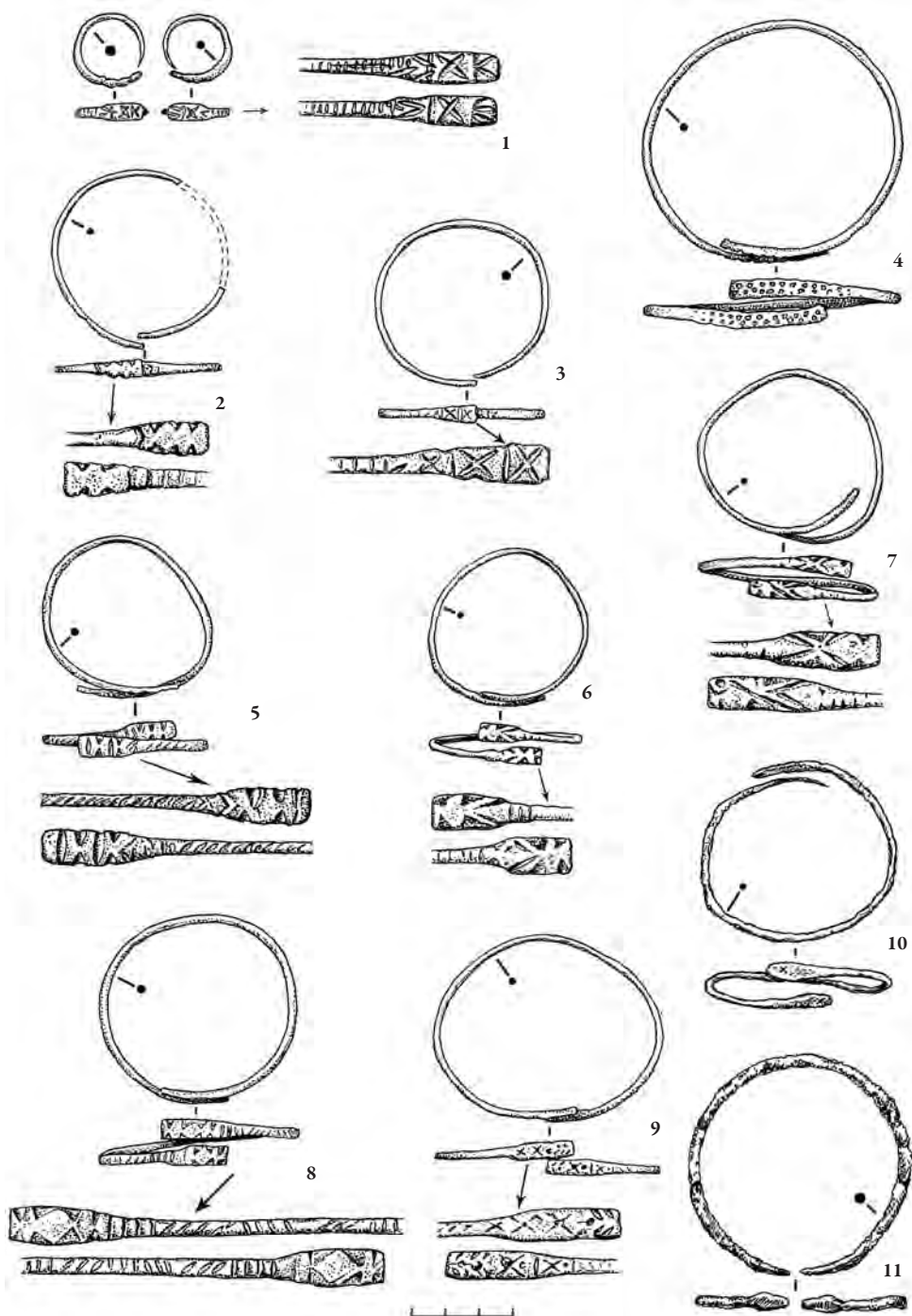
ANALOGII

Așa cum s-a menționat deja mai sus, colanele au fost realizate individual și reprezintă obiecte unicate. Prin urmare, și numărul descoperirilor a astfel de piese este destul de redus. Pentru colanul din tezaurul de la Mateuți cele mai apropiate analogii provin din regiunea Dunării de Jos, din necropola de la Derbent (Redina 2005, fig. 1/3) și din spațiul nord-pontic, din tumulul 7 de la Baratovka, de pe malul stâng al râului Ingul (Петренко 1978, табл. 28/6).

27 În necropola de la Glinoe, brățările cu aspect ofidian, confecționate din argint și din bronz, fac parte din inventarul funerar al tuturor categoriilor de vârstă și sex (vezi tab. 2).

28 Despre semnificația îngropării tezaurelor, vezi și Spănu 1998, 45-52 cu toată bibliografia și Babeș 2010, 783.

29 Îngroparea tezaurului de la Mateuți, dar și a celui de la Saharna Mare, ar putea avea loc și în contextul evenimentelor din a doua jumătate a sec. III a. Chr., care au culminat cu distrugerea zidurilor cetăților.

FIG. 19. Necropola Glinoe. Piese de podoabă cu decor ofidian (după Тельнов, Четвериков, Сеника 2016).

FIG. 19. Glinoe necropolis. Jewelry with ophidian aspect (after Тельнов, Четвериков, Сеника 2016).

1

2

FIG. 20. 1 - Arhip Celpan (1917-1992), descoperitorul tezaurului de la Mateuți; **2** - de la stânga spre dreapta: Mihail Ursachi, Mihail Mirzenco, Aurel Zanoci, Mihail Celpan (fiul lui Arhip Celpan), Mihail Băț (Mateuți, 31 martie 2019).

FIG. 20. 1 - Arhip Celpan (1917-1992), Mateuți hoard's discoverer; **2** - from left to right: Mihail Ursachi, Mihail Mirzenco, Aurel Zanoci, Mihail Celpan (Arhip Celpan's son), Mihail Băț (Mateuți, 31 March 2019).

Brățari multispiralice din argint cu capete ofidiene se regăsesc atât în necropole – Enisala (Simion 1977, 71, pl. XI/d), cât și în așezări – Bunești (Bazarciuc 1981, fig. 4/1-2; Bazarciuc 1983, fig. 19/9; 22/1-2; Bazarciuc 1983-1984, pl. V). Un exemplar asemănător, confecționat din bronz, provine din tezaurul de la Stolniceni, descoperit în preajma cetății omonime (Левинский 1999, рис. 1/1).

O piesă asemănătoare brățării spiralice nr. 2 a fost atestată în regiunea Nistrului Mijlociu, la cetatea Saharna Mare (fig. 16/4, 8), unde, în timpul săpăturilor

arheologice din anul 2010, a fost descoperit un tezaur din piese de argint și chihlimbar (fig. 16/1-4, 7, 8) (Niculiță et al. 2011, fig. 2/2, 2a, 2b; Niculiță et al. 2013, fig. 50/5; Niculiță Zanoci, Băț 2016, fig. 150/6)³⁰. Piese similare, doar că din bronz, se întâlnesc în așezarea de la Poiana (Teodor, Nicu, Țau 1997, fig. 1; 2) și în necropola Derbent (Redina 2005, fig. 1/2).

Un număr impresionant de brățări de acest tip au fost depuse în complexele funerare ale necropolei de la Glinoe, de unde provin 14 exemplare, dintre care

³⁰ La Saharna Mare, în stratul cultural, au mai fost descoperite și alte două piese, decorate cu motive ofidiene – un cercl din argint (fig. 16/6) și o brățără din cupru (fig. 16/5).

patru sunt confecționate din argint (fig. 17; 18; tab. 2) și zece din bronz (fig. 19/2-11; tab. 2)³¹. Numărul mare de piese atestate în necropola de la Glinoe, dar și similitudinea lor morfologică și ornamentală în arealul lor de răspândire, reflectă, pe de o parte, existența unor meșteri itineranți, specializați în prelucrarea artizanală, iar pe de alta utilizarea unui model de brățară, apreciat de elitele locale.

Verigile de la Mateuți sunt asemănătoare cu cele din tezaurul de la Saharna Mare (fig. 16/1-3, 7) (Niculiță et al. 2011, fig. 3; Niculiță et al. 2013, fig. 51/1-3; Niculiță Zanoci, Băț 2016, fig. 151/1-3), precum și cu cele din cetatea de la Bunești (Bazarciuc 1981, 565, fig. 3). O analogie apropiată o regăsim și în necropola de la Ciobruciu (Мелюкова 1962, рис. 10/4).

CRONOLOGIE

D. Măndescu include piesele de la Mateuți în grupa est-carpatică a tezaurelor, din care mai fac parte și cele de la Bunești și Epureni, iar în baza asocierii lor cu fibulele de tip tracic le datează cu al doilea sfert al sec. III a. Chr. (Măndescu 2010, 387, 417, fig. 84). Această datare este probată și de descoperirile recente din necropola Glinoe (Тельнов, Четвериков, Синика 2016; Тельнов, Синика 2018).

CONCLUZII

În pofida lipsei unor date precise despre contextul arheologic al descoperirii tezaurului, el poate fi atribuit spațiului din

proximitatea unui sit fortificat – Mateuți „La Șanțuri”³². Iar în cazul fortificațiilor de la Saharna Mare (Niculiță et al. 2011, 193-197; Niculiță et al. 2013, 262-265; Niculiță Zanoci, Băț 2016, 216-220) (fig. 16/4, 8) și Bunești (Bazarciuc 1981) tezaurele provin nemijlocit din incinta fortificațiilor. Astfel, prezența acestor piese de prestigiu în cetăți, sau în nemijlocita lor apropiere, poate fi interpretată ca un indicator al ierarhizării societății, dar și a existenței unor centre regionale de putere în sec. IV-III a. Chr. în regiunea de sud a Nistrului Mijlociu.

MULȚUMIRI

Aducem mulțumiri colegilor de la Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, doamnei †Raisa Tabuică (RIP), custode principal, și domnului dr. Teodor Candu, director prim-adjunct, pentru ajutorul acordat în timpul documentării pieselor din tezaur. În mod special, exprimăm grațitudinea noastră domnului Petru Vicol, director general MNEIN, pentru permisiunea de a publica tezaurul de la Mateuți.

Gândurile noastre se îndreaptă cu recunoștință și către locuitorii s. Mateuți, Mihail Mîrzenco, Mihail Celpan și Alexandru Donțu, cărora le mulțumim pentru suportul informațional și logistic acordat în timpul cercetării de teren din luna martie 2019.

Exprimăm mulțumiri și colegilor de la Facultatea de Biologie și Pedologie a Universității de Stat din Moldova, dr. Victor Ciocârlan, dr. Veaceslav Purcic

31 Тельнов, Четвериков, Синика 2016, рис. 33/3, 4; 68/12, 15; 74/12, 13; 115/1; 117/9, 13; 128/5-8; 196/6-9; 252/4, 5; 258/1; 292/14, 15; 323/14; 358/16, 20; Тельнов, Синика 2018, рис. 6/5, 6.

32 D. Măndescu observă că tezaurele din sec. V-III a. Chr., descoperite în așezări, provin exclusiv din spațiul est-carpatic, iar componența acestora fiind dominată de piese de podoabă (Măndescu 2010, 379).

și dr. Vitalie Sochircă, pentru sugestiile pertinente și sfaturile utile.

Datorăm mulțumiri colegilor Stela Burciu și Iurie Foca pentru desenele și

fotografiile pieselor. Rămânem recunoscători și colegului dr. Vitalii Sinika (Tiraspol) pentru permisiunea de a publica fotografia unei piese (fig. 18).

BIBLIOGRAFIE

- Arnăut 2003:** T. Arnăut, Vestigii ale sec. VII-III a. Chr. în spațiul de la răsărit de Carpați (Chișinău 2003).
- Arnăut, Ursu-Naniu 1996:** T. Arnăut, R. Ursu-Naniu, Vestigii getice din cea de a doua epocă a fierului în interfluviul pruto-nistean (Iași 1996).
- Babeș 2010:** M. Babeș, Depozite și tezaure. In: M. Petrescu-Dâmbovița, A. Vulpe (red.), Istoria Românilor. Vol. 1. Moștenirea timpurilor îndepărtate (București 2016), 783-786.
- Bazarciuc 1981:** V.V. Bazarciuc, Tezaurul geto-dacic de la Bunești, jud. Vaslui. SCIVA 32/4, 1981, 563-570.
- Bazarciuc 1983:** V.V. Bazarciuc, Cetatea geto-dacică de la Bunești, jud. Vaslui. SCIVA 34/3, 1983, 249-273.
- Bazarciuc 1983-1984:** V.V. Bazarciuc, O nouă descoperire geto-dacică în Podișul Central Moldovenesc. ActaMM V-VI, 1983-1984, 169-181.
- Bazarciuc 1987:** V.V. Bazarciuc, Noi descoperiri în cetatea geto-dacică de la Bunești (jud. Vaslui). SCIVA 38/1, 1987, 33-39.
- Cartea Roșie 2015:** Cartea Roșie a Republicii Moldova, ediția a 3-a (Chișinău 2015).
- Kašuba, Haheu, Levițki 2000:** M. Kašuba, V. Haheu, O. Levițki, Vestigii traco-getice pe Nistrul Mijlociu (București 2000).
- Istoria Moldovei 2010:** Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V) (Chișinău 2010).
- Măndescu 2010:** D. Măndescu, Cronologia perioadei timpurii a celei de-a doua epoci a fierului (sec. V-III a. Chr.) între Carpați, Nistru și Balcani (Brăila 2010).
- Niculică 2018:** A. Niculică, Piese de giuvaiergerie antică din colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei. Catalog / Древние ювелирные изделия из коллекций Национального Музея Истории Молдовы. Каталог (Chișinău 2018).
- Niculică et al. 2011:** I. Niculică, A. Zanoci, S. Matveev, M. Băț, Piese de port, podoabă și de toaletă din așezarea traco-getică Saharna Mare. In: (Eds. D. Măgureanu, D. Măndescu, S. Matei) Archaeology: making of and practice. Studies in honor of Mircea Babeș at tis 70th anniversary (Pitești 2011), 193-204.
- Niculică et al. 2013:** I. Niculică, A. Zanoci, M. Băț, S. Matveev, Investigațiile arheologice la situl Saharna Mare (2009-2012) (II). Tyragetia s.n. VII/1, 2013, 219-292.
- Niculică, Zanoci, Băț 2016:** I. Niculică, A. Zanoci, M. Băț, Evoluția habitatului din microzona Saharna în epoca fierului (Chișinău 2016).
- Postică 2008:** I. Postică, Aspecte legislative privind protejarea patrimoniului arheologic în Republica Moldova (1945-2007). Tyragetia s.n. II/1, 2008, 361-369.
- Redina 2005:** E. Redina, Scytho-Thracian cultural contacts in the northwestern Black Sea littoral. In: (Eds. J. Bouzek, L. Domaradzka) The Culture of Thracians and their Neighbours. Proceedings of the International Symposium in Memory of Prof. Mieczysław Domaradzki, with a Round Table „Archaeological Map of Bulgaria”, BAR International Series (London 2005), 231-238.

- Rustoiu 1992:** A. Rustoiu, Colanele de argint daco-getice. ActaMN XXIV-XXV, 1987-1988, 1079-1093.
- Simion 1977:** G. Simion, Necropolele getice de la Enisala și Telița. Peuce VI, 1977, 49-72.
- Spânu 1998:** D. Spânu, Semnificații ale îngropării tezaurelor dacice de piese de argint. Ephemeris Napocensis VIII, 1998, 45-52.
- Spânu 2012:** D. Spânu, Tezaurele dacice: Creația în metale prețioase din Dacia preromană (București 2012).
- Teodor, Nicu, Țau 1997:** S. Teodor, M. Nicu, S. Țau, Așezarea geto-dacică de la Poiana (jud. Galați). Obiecte de port și podoabă (II). Oglinzi, ace, obiecte din os. ArhMold XX, 1997, 27-88.
- Ursu 2009:** M. Ursu, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei: Ghid (Chișinău 2009).
- Златковская 1965:** Т.Д. Златковская, Городище Матеуцы. В сб.: Новое в Советской археологии (Москва 1965), 220-225.
- Златковская, Полевой 1969:** Т.Д. Златковская, Л.А. Полевой, Городища Прото-Днестровского междуречья IV-III вв. до н.э. и вопросы политической истории гетов. В сб.: Древние фракийцы в Северном Причерноморье (Москва 1969), 35-53.
- Кашуба 2000:** М. Кашуба, Раннее железо в лесостепи между Днестром и Сиретом (культура Козия-Сахарна). Stratum plus 3, 2000, 241-488.
- Лапушнян, Никулицэ, Романовская 1974:** В.Л. Лапушнян, И.Т. Никулицэ, М.А. Романовская, Памятники раннего железного века. Археологическая карта Молдавской ССР, вып. 4 (Кишинев 1974).
- Левинский 1999:** А.Н. Левинский, Столбиченский клад: культурно-хронологическая интерпретация монет типа Хуш-Вовриешть. Stratum plus 6, 1999, 92-99.
- Мельникова 2005:** Н. Мельникова, Из истории изучения археологии в музее. Buletinul Științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei 3(16), 2005, 320-328.
- Мелюкова 1962:** А.И. Мелюкова, Скифские курганы Тираспольщины (по материалам И.Я. и Л.П. Стемповских). В сб.: МИА 115 (Москва 1962), 114-166.
- Мелюкова 1979:** А.И. Мелюкова, Скифия и фракийский мир (Москва 1979).
- Мелюкова 1989:** А.И. Мелюкова (отв. ред.), Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время (Москва 1989).
- Никулицэ 1977:** И.Т. Никулицэ, Геты IV-III вв. до н.э. в Днестровско-Карпатских землях (Кишинев 1977).
- Никулицэ 1987:** И.Т. Никулицэ, Северные фракийцы в VI-I вв. до н.э. (Кишинев 1987).
- Нудельман, Рикман 1956:** А.А. Нудельман, Е.А. Рикман, Навершие и клад серебряных украшений скифского времени из Молдавии. В сб.: Известия Молдавского Филиала АН СССР, №4 (31) (Кишинев 1956), 129-131.
- Петренко 1978:** В.Г. Петренко, Украшения Скифии VII-III вв. до н.э. Свод археологических источников, вып. Д4-5 (Москва 1978).
- Синика, Тельнов 2018:** В.С. Синика, Н.П. Тельнов, Фракийские украшения и аксессуары костюма из скифских погребений левобережья Нижнего Днестра (находки 2016-2017 гг.). В сб.: (отв. ред. И.В. Бруяко) Народы и культуры нижнего Дуная в древности. Материалы Международной научно-практической конференции (г. Измаил, 23-26 августа 2018 г.) (Измаил 2018), 163-172.
- Смольянинова 2010:** С.П. Смольянинова, Литейные формы из Тиры-Белгорода. В сб.: Тира - Белгород - Аккерман (материалы исследований) (Одесса 2010), 100-120.
- Тельнов, Синика 2012:** Н. Тельнов, В. Синика, Фракийские влияния на материальную культуру и погребальный обряд скифов III-II вв. до н.э. на левобережье Нижнего Днестра. Revista Arheologică s.n. VIII/1-2, 2012, 69-83.

Тельнов, Сеника 2018: Н.П. Тельнов, В.С. Сеника, Скифский курган 116 первой половины III в. до н.э. у с. Глиное. В сб.: (отв. ред. В.С. Сеника, Р.А. Рабинович) Древности. Исследования. Проблемы. Сборник статей в честь 70-летия Н. П. Тельнова (Кишинев-Тирасполь 2016), 223-266.

Тельнов, Четвериков, Сеника 2016: Н.П. Тельнов, И.А. Четвериков, В.С. Сеника, Скифский могильник III-II вв. до н. э. у с. Глиное (Тирасполь 2016).

Mihail Băț, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, Republica Moldova,
e-mail: mb_usm@yahoo.com

Dr. Aurel Zănoci, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, Republica Moldova,
e-mail: azanoci@gmail.com

Elena Cojocari, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei, Chișinău, Republica Moldova, e-mail: elenacojocari1980@gmail.com

Unele precizări în legătură cu fortificațiile și practicile de luptă ale tracilor septentrionali

Vasile Haheu

Rezumat

În spațiul carpato-nistrean sunt cunoscute în jur de 130 de fortificații traco-getice. Sunt amplasate pe locuri înalte, greu accesibile, având posibilități mari de apărare naturală – promontorii, maluri de râu, platouri. În așa fel doar părțile accesibile se întăreau cu un sistem defensiv artificial format dintr-un val în partea dinspre incintă și un șanț adiacent în exterior. Valul se edifica cu pământul provenit din excavarea șanțului. Ambele structuri aveau dimensiuni variabile, sistemul defensiv fiind dintr-o linie sau mai multe. Ciocnirile militare de epocă erau locale și de proporții. În cunoștințele de strategie și tactică militară a traco-geților se combinau procedeele de luptă mobilă (atac, retragere, învăluire) cu cele fixe de apărare prin fortificații.

Cuvinte-cheie: tracii septentrionali, războaie, fortificații, arme, tactici, strategii și stratageme militare.

Abstract

Around 130 military fortifications of Thraco-Getic population are known in the Carpath-Dniester region. They are placed on high places, are hard accessible, having great possibilities of natural defense: headlands, river banks, plateaus. So, only accessible parts were strength with a defensive system, which consists of an artificial tide and an adjacent trench, made outside the bank. The tide was formed with the earth, left from the excavation of the trench. Both structures had variable size, defensive system being placed in a line or more. The military conflicts were local and significant. The Thraco-Getian military tactics and strategy for the battle were mixed, composed of some mobile actions (attack, retreat, enveloping) and fixed defenses through the fortifications.

Keyword: the Thracians-septentrionalis, weapons, fortifications, military strategy, tactics and stratagems.

Problema războaielor tracilor septentrionali a constituit doar rareori subiectul unor studii specializate. Puținele lucrări monografice scrise în perioada de până la 1989 erau elaborate în cadrul unui institut special (conducător Ilie Ceaușescu), care a editat o serie de studiu mai mult asemănătoare unor ode elogioase despre glorioasă și numeroasă armată geto-dacă, capacitățile excepționale de luptă a acesteia,

calitățile strategilor locali etc. (Tudor 1986; Vulpe, Zahariade 1987). Era „epocă” când, în expunerea lui I. Nestor, se scria cu sufletul și nu cu rațiunea. Pentru a fi consecvenți, constatăm că și în prezent lucrurile nu s-au schimbat prea mult (Popescu, Arsenie, Văduvă 2004).

În ultimii ani am abordat și noi în mai multe rânduri problema tacticii și strategiei de luptă a tracilor septentrionali

(Haheu 2008, 55-60; Haheu 2016, 81-89). Poate influențați de cunoașterea cu anumite *bestseller*-e cu tematică militară (Лиддел Харт 1957 etc.), într-un fel am absolutizat elementele *războiul mobil* și *tactica acțiunilor indirecte* ale tracilor septentrionali. Pentru epocă și regiune o asemenea modalitate de ducere a operațiilor militare era caracteristică mai degrabă popoarelor nomade, spre exemplu sciților, reflectată în legătură cu cunoscuta configurație scito-persană (Черненко 1984), descrisă atât de amplu ce către Herodot în cartea a IV-a. Sciții, folosind iscusit tactica acțiunilor indirecte (retragere și eschivarea de la lupte decisive; întoarcerea și învâluirea, hărțuiala, tactica pământului ars etc.), reușesc să impună perșilor să se retragă cu nimic. Dar aici este vorba despre sciți, acești veșnici țigani ai stepelor, care nu aveau structuri stabile de habitat, pământuri cultivate și care, în mod obișnuit, duceau un mod de viață nomad, în perpetuă mișcare.

Alta era viața cotidiană a tracilor septentrionali, popor stabil prin excelență, locuitori ai unei rețele consistente de așezări durabile, cu ocupații preponderent agricole și care în cazurile vitrege de războaie aveau ce pierde și, implicit, ce apăra. Anume reieșind din ultimul deziderat, tactica și strategia militară de bază a acestora se axa pe principiul apărării. Anume din aceste considerente tracii septentrionali își fondau structurile de habitat în locuri înalte, dosnice, greu accesibile și cu largi posibilități de apărare naturală – promontorii și platouri înalte, maluri de râuri, având mai multe pante abrupte, inaccesibile. Anume la aceștia apar și se dezvoltă un așa tip de structură ca fortificațiile (practic necunoscute în perioadele precedente), pentru care, destinația de bază era

adăpostul și apărarea populației în cazurile conflictelor militare. Analiza structurilor și configurația acestor obiective permite să determinăm că toate componente lor, de bază și complinitorii, erau îndreptate spre intensificarea eficienței de apărare a sitului.

Nici unul dintre autorii antici, care s-au ocupat de arta militară (Eney Tacticul, Vitruvius, Apolodor din Damasc, Vejetius) nu ne-au lăsat referințe speciale despre procedeele de luptă ale traco-geților. Anumite pasaje (dar doar în anumite contexte generale: războiul scito-persan, dacă acesta a fost în zona Dunării de Jos, (vezi: Полин 1994, 86-102), campania lui Filip II contra sciților și fiului său Alexandru Macedon contra tribalilor, incursiunea lui Zopirion, conflictul dintre Dromichaetes și Lisimach etc.) le găsim la Herodot, Strabon, Arian. Descriind campania perșilor lui Darius contra sciților, părintele istoriei menționează: „Înainte de a ajunge la Istru îi supune mai întâi pe geții, care se cred nemuritori” (Herodot IV, 93). Informații lacunare, dar deosebit de prețioase găsim în această privință la Arian, în legătură cu campania lui Alexandru Macedon contra tribalilor în 335 a. Chr. (Arian I, 1, 7-9). Deosebit de interesante și elocvente în ce privește modul de ducere a războaielor la traco-geți, sunt descrierile conflictului dintre geții lui Dromichaetes și armata diadohului macedonean Lisimah (Strabo VII, 3, 14; Diodor XXI, 12, 1; Plutarh – „Precepte despre sănătate” 9, 20; Polyanos VIII, 25) .

Toate aceste relatări: bătălia dintre sciți și perși (geții intră în lupta și sunt înfrânți), ciocnirea dintre macedonenii lui Alexandru și geți (geții părăsesc cetatea și se retrag), ciocnirea cu oastea lui Lisimah

(tactica abila a lui Dromichaïtes: *retrage-re – atac* ajută pe geți să învingă) în mare măsură vor determina opțiunile cercetătorilor contemporani asupra problemei, despre aceasta urmând a ne expune ceva mai jos. Doar o precizare. Pentru epocă și spațiu sunt caracteristice două tipuri de conflicte militare – locale și de proporții. Deosebite prin amploarea lor, procedeele de luptă sunt în general aceleași. Pentru regiunea de la Dunărea de Jos sunt cunoscute cinci conflagrații militare de amploare (campania lui Darius; șirul de conflicte cu macedonenii – Filip, Alexandru cel Mare, Zopirion și Lisimach) pentru perioada de la sfârșitul sec. VI - sec. III a. Chr. toate aceste conflicte de interese și campanii militare au afectat întreaga populație, precum și au contribuit la consolidarea structurilor locale, rezultând schimbări serioase în faciesul cultural de aici.

În opinia noastră, unul dintre cele mai sigure și complete izvoare în ce privește tactica și strategia de luptă a „celor mai îndepărtați strămoși ai neamului” îl constituie înseși sistemele lor defensive – fortificațiile în calitate de obiective arheologice, în toată complexitatea lor. Dar înainte de a trece nemijlocit la fortificații, credem absolut necesar a ne opri doar succint la un alt element legat de tactica și strategia militară – armele epocii.

În opinia mai multor cercetători întreaga artă militară a antichității (și nu numai - *n.n.*) nu este altceva decât o modalitate de creare și utilizare a armelor (armamentului) în vederea realizării scopurilor și obiectivelor, studierea armelor fiind de fapt înțelegerea conținutului războiului (Chaliand 1990; Garlan 1973). Referitor la armele traco-geților, deosebit de importantă ne apare informația dintr-un pasaj din Tucidide: „Geții și

populațiile din acest ținut se învecinează cu sciții, au aceleași arme și sunt toți arcași călări” (Tucidide II, 96, I), deși este unanim acceptat că armele erau dintotdeauna mult mai internaționale, decât alte obiecte ale culturii materiale. Pentru a rămâne la acest pasaj, de aici se conchide că organizarea armatei tracilor septentrionali era în bază de pedestrimă și călăreți, unitatea de bază fiind ceata de luptători specializați după armele de bază – sulitași, lăncieri, arcași, prăștieri etc. (Marin 2010, 459-461). Cu siguranță, ultima cel mai probabil este doar o supoziție logică a autorului, fără suport de dovadă. Herodot ne relatează, că „tracii (și geții - *n.n.*) erau înarmați cu sulite, scuturi ușoare și spade...” (Herodot VII, 75) . În puținele relatări ale părintelui istoriei despre „cei mai viteji și mai drepti” este pomenită prezența sulitei în contextul „trimiterii” solului lor la zeul Zalmoxis prin intermediul celor trei sulite în care acesta era aruncat (Herodot IV, 94). În același pasaj este pomenit și arcul cu săgeți: „...aceiași traci când tună și fulgeră trag cu săgețile în sus, spre cer și amenință divinitatea” (Herodot IV, 94). În linii mari, descoperirile arheologice în această privință, deși extrem de rare, confirmă spuselor autorilor antici. Armele și dispozitivele de luptă ale epocii sunt de mai multe tipuri: arme individuale de atac și apărare; mijloace de transport; dispozitive de asediere; fortificațiile și alte lucrări de apărare. La rândul lor, acestea se împart în câteva categorii: arme individuale pentru lupta apropiată – corp la corp (spadă, pumnal, sulită/lance, măciucă etc.) și arme individuale pentru lupta la distanță, cu aruncare (arcul cu săgeți, sulita, lancea, praștia). La dispozitivele de aruncat se atribuie și catapulta (ultima nefiind atestată la tracii septentrionali). Dintre mijloacele de

protecție individuală se disting scutul, armura, coiful (casca). La protecția colectivă pentru popoarele sedentare se atribuie fortificațiile, care asigurau rezistență, protecție și loc de refugiu. Majoritatea acestora au un caracter polifuncțional deși, subliniem și aici: în primul rând toate aceste obiective au fost ridicate în scopuri militare și au prin esență destinație de apărare. Indiferent de natura primejdiei (internă sau externă) apariția acestora a fost determinată de necesitatea apărării anumitor zone vitale. Acestui deziderat – de apărare – îi sunt supuse caracteristicile de baza ale obiectivelor: plasamentul, forma de plan, componentele și proporțiile elementelor defensive (Zanoci 1998; Zanoci 2010, 28-57; Haheu 2008). În cele ce urmează vom încerca să reconstituim principalele procedee de tactică și strategie militară a tracilor septentrionali, focalizate prin prisma fortificațiilor. De la bun început menționăm, că această problemă nu a fost tratată în mod special nici de către autorii antici, nici de cercetătorii contemporani. Anticipând, facem aici o remarcă referitor la paralele sau preluări de către tracii septentrionali în ce privește procedeele de luptă ale acestora și cele specifice grecilor din coloniile nord-vest pontice. Descendenți din metropola grecească, coloniștii au adus cu ei în zona de litoral din nord-vestul Mării Negre diverse deprinderi (modele de organizare arhitecturală a polis-urilor, principii de organizare social-politică, structuri economice, panteon religios etc.), printre care, evident, și cele de ducere a operațiilor militare de apărare. Din perioada arhaică domina principiul concentrării forțelor pentru *apărarea teritoriului* (Garlan 1973, 151-152). Ceva mai târziu se introduce tactica abandonării teritoriului și concentrarea tuturor

forțelor la apărarea orașului-cetate. În sfârșit, începând cu sec. IV a. Chr., pentru perioada elenistică se practica o tactică combinată, apărându-se atât teritoriul, cât și cetatea. Nu este ceva absolut nou, strategia mai fiind semnalată și la alte popoare, dar și în cazul acesta, în caz de nereușite în teritoriu, acesta se abandona, forțele concentrându-se la apărarea orașului-cetate ca ultim bastion în calea potențialilor inamici. Tactica corespunde recomandărilor lui *Aineas* Tacticul, care sugerează ca în cazul atacurilor apărătorii să se retragă după zidurile cetății pentru a păstra forța vie și a pregăti contraofensiva, după care, în momentul favorabil, urma incursiunea în afara structurii pentru nimicirea inamicului (*Aeneas* 16, 2-3). Cercetările arheologice din împrejurimile orașelor nord-pontice atestă procesul de fortificare a teritoriului, reflectat în blocarea la limita *chôrei* a principalelor căi de acces spre cetate prin edificarea unor *forturi* puternice, a unor complexe (turnuri) de observație și semnalizare în cadrul limitelor continentale ale teritoriului (Avram, Nistor 1982, 366). De cele mai dese ori aceste puncte de sprijin aveau o componentă militară permanentă. Anticipăm, oarecum, constatările din realitățile arheologice a zonei pentru a sublinia un fapt – ceea ce expunem aici într-un fel sau altul ține de situațiile reale, deși este arhicunoscut un lucru. De cele mai dese ori, orașele grecești din nord-vestul Pontului solicitau protectoratul din partea populației locale (geți, sciți), care în schimbul unei recompense (bani etc.) asigurau securitatea acestora. Rețele fortificate auxiliare erau plasate și la limitele teritoriului, ceva asemănător viitorului *limes* roman. Asemenea structuri au fost semnalate documentar, inclusiv prin inscripții între Mesembria și Apollonia,

precum și în împrejurimile Chersonesului (Avram, Nistor 1982, 367). În calitate de un asemenea *fort-post*, s-ar putea interpreta structura întărită de la Albești din teritoriul rural al Callatidei (Avram, Nistor 1982, 368). Apărarea teritoriului orașelor grecești din zona pontică este completată uneori prin ridicarea unor valuri de pământ, asemănătoare zidurilor din metropolă, care barau accesul spre orașe sau puncte strategice (Tucidide 4, 4,2), care se presupune să aibă tradiții locale, cum este cazul celor două valuri din Pantikapaion datate cu sec. V a. Chr. (Avram, Nistor 1982, 373). În acest sens poate fi invocat și valul cu șanț lung de 2 km de la limita necropolei Histria (Alexandrescu 1978, 340-341). Paradoxal, dar de cele mai dese cazuri *poleis*-urile din nord-vestul Mării Negre erau nevoite să se apere periodic de cei care în mod obișnuit le asigurau protectoratul (geți, sciți etc.), dar care periodic erau tentați să prade roadele câmpurilor sau chiar să jefuiască orașele. Dintre documentele care confirmă aceste acțiuni se înscriu renumitele deja decrete în cinstea lui Agathocles de la Histria și Protogenes de la Olbia (*apud* Avram, Nistor 1982, 374-375). După cum arătam, dar și vom mai stărui la aceasta, modalitatea de apărare a teritoriului-cetatea în cazul grecilor din coloniile de pe litoralul pontic găsește similitudini apropiate în procedeele de luptă ale tracilor septentrionali.

În cazul nostru – reconstituirea tacticii și strategiei prin prisma fortificațiilor, un rol aparte revine armelor de apărare (cele de la distanță – arcul cu săgeți, lăncile, praștia, dar și pietre propriu-zis, fiind utilizate accidental și cele pentru lupta corp la corp – spade, sulite, scuturi și cuțitele de luptă). În mai multe dintre siturile cercetate s-au descoperit

vârfuri de săgeți de diferite tipuri: în formă de frunză cu nervură mediană – la Bunești (Bazarciuc 1980, 63), Stâncești (Florescu, Florescu 2005), iar de cele mai dese ori în trei muchii sau cu trei aripioare – Bunești (Bazarciuc 1980, 63), Rudi „La Șanțuri” (Романовская 1973, 415-416), Stâncești (Florescu, Rață, 1969, 13, fig. 4/1-4), Saharna Mare (Niculiță, Zanoci Arnăut 2008, 128, fig. 147/13; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 216, fig. 106/2; 143/11; 149/ 3, 4), Butuceni (Niculiță, Teodor, Zanoci 2002, 45-46; fig. 68/2-8) etc. O altă categorie de descoperiri o constituie spadele de fier de tip *akinak*-es (Mihăilescu-Bârliba, Untaru 1971, 441-454; Haheu, Bicbaev 1998, 160-162; Топаз 2014, 7-43). Vârfurile de sulită sunt reprezentate aici prin descoperirile de la Olănești (Мелюкова 1974, 45, рис. 11/2), Speia (Хахев 1991, 125, рис. 1/3), Bunești (Bazarciuc 1980, 63), Pârjolteni (Лапушнян 1979, 19, рис. 4/1), Dănceni (Лапушнян 1979, 113, рис. 39) etc. La Saharna Mare (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 215, fig. 149/ 1, 2) și Bunești (Bazarciuc 1983, 255, fig. 4/7) au fost descoperite vârfuri și manșoane de lance. La cetatea Alcedar „La Cordon”, în unele complexe închise, precum și în stratul de cultură au fost găsite mai multe zeci de piese din piatră (îndeosebi silex) de o formă oval-rotunjită cu intense urme de prelucrare, interpretate inițial ca percutoare (Haheu 1998, 115-135). Lipsa însă totală a oricăror piese (unelte) din silex pentru epocă ar indica o altă destinație a lor, fiind folosite, foarte probabil ca pietre pentru praștii (Măndescu 2007, 269-273), sau alte arme balistice (Блаватский 1954, 89-93).

Este mai mult decât discutabilă utilizarea în cadrul fortificațiilor „de pământ”

a unor mecanisme speciale – mașini de război ale antichității. Lățimea apreciabilă a bazei valului de apărare – în jur de 20 m, cât și structura lui complexă (carcasă lemnoasă, nucleu de piatră, pământ) făcea inutilă folosirea acestora, în cadrul asediului fortificațiilor fiind utilizate aceleași arme – de luptă la distanță, cunoscute și în cazul lumii scitice: arcul cu săgeți, lăncile și praștiile (Черненко 1984, 18-52). Pe de altă parte, nu este exclus ca în cazul operațiilor din cadrul porților de intrare, care erau din lemn să se fi utilizat dispozitive speciale de tipul „berbec” pentru sfărâmarea acesteia.

Printre specialiștii contemporani care au scris despre deprinderile militare ale traco-geților (Tudor 1986; Vulpe, Zahariade 1987; Popescu, Arsenie, Văduvă 2004, 62-92) a fost enunțată ideea privind caracterul popular, adică a participării la acțiuni militare a întregului popor apt de luptă, precum și a concepției unui război de retragere prin hărțuială a inamicului, opinie reluată și de I. Niculiță, în cazul ciocnirii dintre Dromichaetes și Lisimach (Никулицэ 1977, 126-127). Această modalitate de ducere a războaielor (manevre exprimate prin retragere și hărțuială permanentă) este nominalizat drept „acțiune indirectă” (Лиддел Харт 1957, *passim*).

Constatând existența unui sistem defensiv bine gândit la traco-geți (care reiese de fapt și din cartarea obiectivelor fortificat), autorii citați mai sus susțin la compartimentul tactică și strategie ca „traco-geții practicau în cadrul operațiilor militare procedeele acțiunilor indirecte: retragerea însoțită de contraofensive scurte, care, intensificate prin procedeul pământului pustiit, slăbeau și hărțuiau inamicul (Tudor 1986, 37; Vulpe, Zahariade 1987, 48; Popescu, Arsenie, Văduvă 2004,

62-92). De fapt este vorba de procedeul de bază al ducerii operațiilor militare la barbarii nomazi (cimerieni, sciți ș.a.), pentru care acesta era unicul posibil (Блаватский 1954, 8; Черненко 1984, 36-43). Acest procedeu de purtare a operațiilor militare la popoarele nomade reiese și din răspunsul lui *Idanthyrso*, regele sciților, la chemarea lui Darius de a se da o luptă decisivă între perși și sciți. Acesta răspunde: „De ce nu dau îndată bătălia cu tine ... Noi nu avem nici cetăți, nici pământuri cultivate, pentru care să ne temem să nu fie cucerite ori nimicite ...” (Herodot IV, 127).

Pentru sciți – păstori nomazi, migrațiile erau un lucru firesc, fie pe timp de pace, fie în timp de război. Pentru nomazii, care nu aveau ce pierde, un asemenea război „de partizani” era ceva obișnuit, în continuare același *Idanthyrso* continuă: „Dacă vreți cu tot dinadinsul și în grabă să ajungeți aici, avem mormintele strămoșilor noștri; mergeți de le căutați și ... încercați să le răsturnați” (Herodot IV, 127) (Полин 1994, 86-102). Deosebit de important pasaj! În înțelegerea nomazilor (dar se vede că nu numai pentru ei) orice ciocnire militară, conflict sau război de proporții trebuia să aibă o motivație esențială. Deci, atingeți-vă de ce avem mai scump și atunci vom lupta. Dar, acesta era punctul de vedere al nomazilor.

Cu totul altfel, în opinia noastră, stau lucrurile când vorbim despre civilizația traco-getică. Există o întreagă bibliografie (antică și contemporană), în care traco-geții ne sunt reprezentați ca un popor sedentar, de agricultori, fondatori și purtători ai unei importante culturii materiale (Никулицэ 1987, 28).

Pentru epocă, în spațiul de la Est de Carpați, au fost semnalate în jur de 600 de obiective (deschise și fortificate)

(Arnăuț 2003, 183-279; Haheu 2008). Agricultură, fiind una dintre ocupațiile de bază ale populației constituia o importantă sursă de existență, necesitând griji deosebite, având în vedere și așa ramuri specifice ca vitivinicultura (Pușcă 1991, 69-80). Însuși modul de viață al traco-geților presupune alte modalități de ducere a războaielor, diferite de cele ale nomazilor. Faptul că traco-geții aveau ce păstra și proteja (și respectiv ce pierde!) impune orientarea spre o strategie în general de apărare. Aceasta a și constituit una dintre cauzele apariției fortificațiilor. Cartarea monumentelor permite a întrevădea un sistem defensiv bine conceput, care în linii mari circumscrie arealul culturii în zonă (Haheu 2008, harta 1). O asemenea linie defensivă, în opinia noastră, oarecum se aseamăna cu structura „*limes*”-ului roman de mai târziu în sens larg, adică plasarea obiectivelor defensive la frontierele etnoculturale, în interior ele practic lipsind (Gudea 1981, 121). „Centura defensivă” era îndreptată spre stoparea înaintării inamicului în interiorul țării. În mai multe zone aceste linii defensive sunt dublate (eșalonat) sau triplate. În acest sens se evidențiază segmentul de pe malul drept al Nistrului în secvența Saharna, unde sunt semnalate în jur de trei linii de apărare (Niculiță, Zanolci 2004, 104-129).

Pe de altă parte, propunând pentru traco-geți o tactică de ducere a războaielor de apărare, deosebită de cea a nomazilor, suntem departe de a absolutiza acest principiu. Mai degrabă am presupune pentru aceștia o tactică de luptă, care ar îmbina „apărarea dură” (fortificațiile) cu elemente de „război mobil” (retragere prin hărțuire) sau apărarea activă (Popescu, Arsenie, Văduvă 2004, 72). În opinia lui B.H. Liddel Hart apărarea dură, nu duce la

victorie decât dacă nu se întreprind și acțiuni mobile, de retragere și atac (Лиддел Харт 1957, *passim*). Această ipoteză este ilustrată de mai multe exemple (oarecum diferite) din izvoarele antice. Este în primul rând cazul relatat de Herodot, în cadrul războiului scito-persan, când geții, opunându-se armatei lui *Darius*, dau o luptă generală frontală pe care o pierd (Herodot IV, 93).

În altă situație, relatată de Arian, este cazul lui Alexandru Macedon din 335 î. Hr., când acesta trece Istrul cu armata sa (4000 de călăreți și 10000 de pedestrași) și geții „...nu ținură piept nici măcar primului atac al cavaleriei ... ei fugiră spre un oraș (cetate - *n.n.*), după care ... geții părăsiră și orașul, care nu era bine întărit ... Ei se retraseră cât putură mai departe ...” (Arian I, 4, 1). Mai pe larg ultima modalitate de ducere a războiului este redată în cadrul conflictului dintre Dromichaetes și Lisimach. Când Lisimach, guvernatorul Traciei, în fruntea a 30 de mii de ostași pornește împotriva geților, Dromichaetes folosește o strategie deosebită. Eschivându-se de la ciocniri armate directe, prin diferite șiretlicuri, geții atrag pe macedoneni în locuri neprielnice (se presupune „Pustiul Getic” - Strabon VII, 3, 14) (Никитица 1977, 126-130). Aici, suferind mari lipsuri, mai ales de hrană (Diodor XXI, 12, I), dar și permanent hărțuită în permanență de către geți, oastea lui Lisimach este înfrântă, el însuși fiind făcut prizonier împreună cu fiul său. Neintrând în detaliile discuției ce se poartă asupra localizării teritoriilor unde s-au derulat evenimentele descrise mai sus (Bugeac sau Bărăgan), o asemenea modalitate de ducere a războiului cu folosirea unei tactici specifice de luptă – acțiuni indirecte, era posibilă doar într-o zonă periferică a lumii getice.

Pentru a nu mai reveni asupra acestui episod, vom analiza încă un element de strategie militară a tracilor septentrionali, de data aceasta – politic. Formal el se petrece în jurul prizonieratului lui Lisimach. Majoritatea geților cereau pedeapsa capitală a captivilor (Diodor XXI, 12, 3), Dromichaetes, înțelegând că rezultatul războiului nu poate fi altul decât o pace trainică (un nou război ar fi fost imposibil pentru geți - *n.n.*), omorârea prizonierilor ar fi avut urmări grave. Pentru situația dată, o pace totală, absolută nu putea avea loc. Conștientizarea acestor circumstanțe face pe conducătorul geților să-i convingă pe ai săi să lase în viață pe prizonieri, făcându-i aliați. Tradiția antică ne mai relatează că regele geților se căsătorește cu o fiică a lui Lisimach (Diodor XXI, 12, 3). Comportamentul regelui geților face parte din ceia ce în prezent se numește strategie politică sau „*politica mare*”. În așa fel, politica prevăzătoare a conducătorului geților le aduce acestora pacea: scopul de bază al oricărei politici militare (Лиддел Харт 1957, 154). Analiza minuțioasă a majorității războaielor duse de omenire (locale și de proporții) pe parcursul istoriei din cele mai vechi timpuri până la momentul scrierii studiului său, permite lui Liddel Hart să aprofundeze această teză. Un război pentru o biruință absolută în nici un caz nu se va finaliza cu rezultate convenabile, slăbind mult ambele părți. Pe de altă parte, o asemenea pace ar fi nestabilă, conținând predispoziții pentru un nou război (Лиддел Харт 1957, 161). Rezumând relatările autorilor antici, deducem două situații: prima – caracterizată printr-o strategie de apărare, dar elastică (retragerea premeditată) cu trecerea în continuare la ofensivă tactică; a doua – manevrări strategice (ocuparea unei

situații favorabile) și trecerea la o apărare tactică. Ambele fac parte din categoria „acțiunilor militare indirecte” (Лиддел Харт 1957, *passim*).

Cum menționăm mai sus, unul dintre cele mai sigure izvoare în reconstruirea procedeele de luptă a tracilor septentrionali îl constituie obiectivele fortificate ale acestora.

Această afirmație se referă la însuși plasamentul strategic al obiectivelor: suprafețe dominante, greu accesibile, mărginite din 1-3 părți de pante abrupte – folosirea avantajelor tactice ale factorului teren (Zanoci 1998, 15-26; Haheu 2008, 21-24; Tudor 1986, 49). În alte cazuri suprafața amplasării fortificației era înconjurată de structuri naturale înalte (Teodor 1989, 117). Tot aici, în multe cazuri, (enumerate la compartimentul respectiv) se producea escarparea anumitor porțiuni de teren în locurile unde panta nu era îndeajuns de abruptă (Haheu 2008, 27, 43). Ambele deziderate, unul de proveniență naturală, altul – artificială, erau destinate spre a îngreua accesul inamicului spre obiectivul fortificat. În aceasta ordine de idei, atragem atenția asupra unui fapt nu mai puțin important. Multe dintre fortificațiile traco-getice se găseau în imediata apropiere a surselor de apă (râuri, pâraie, lacuri ș.a.). Ni se pare destul de important cadrul plasării obiectivelor în raport cu respectiva sursă de apă. Ingenioșii ingineri antici au știut să le transforme în obstacole suplimentare și să intensifice eficiența defensivă a siturilor, plasându-le în așa fel ca bariera de apă să fie în partea de unde se aștepta atacul inamicului. Pentru interfluviul Nistru-Prut 28 de obiective (53,4%) se aflau în partea de vest a obstacolelor de apă, ce ar indica o eventuală primejdie dinspre est. Și această barieră complica mult accesul spre linia

defensivă, de la distanță (Haheu 2008, 58). O situație similară a fost semnalată și pentru fortificațiile grupului Podolian de Vest (Малеев 1987, 88).

Configurația, structura și elementele complementare ale fortificațiilor erau în deplină dependență de cerințele tactice ale apărării.

Ne referim, în primul rând, la tendința spre forma oval-circulară a obiectivelor. De fapt este forma dominantă a acestui tip de monumente pentru epocile de până la apariția armelor de foc. Asemenea configurație a obiectivelor (practicată și în epocile premergătoare) erau îndreptate spre a impune inamicului întâi de toate manevre de învăluire și nu un asalt frontal (Малеев 1987, 98; Разин 1956, *passim*). Aceeași corelație: forma și necesitățile tactice constituie criteriul de bază al configurației obiectivelor în condiții istorice concrete (Рампопорт 1961, 107). Procedul de bază al cuceririi fortificațiilor pentru epocă îl constituie asaltul frontal – exemplul cuceririi cetății Karmir-Blur de către sciți (Блаватский 1954, 26). Forma circulară a fortificației împiedică atacul frontal, dezorganizând linia atacanților și dispersându-i. Pe de altă parte, această forma acorda apărătorilor un larg unghi de observație (dar și de tragere) asupra acestora. Procedul asaltului frontal în asemenea cazuri nu mai putea fi efectiv, mai ales dacă apărătorii cunoșteau bine arta apărării (Блаватский 1954, 26). Cercetările în zona de intrare a cetății Karmir-Blur, loc în care s-au găsit cele mai multe vârfuri de săgeată, indică că de obicei atacanții concentrau maximul de forțe ale loviturii în porțiunile mai vulnerabile ale obiectivului, de regulă intrarea (poarta),

atestată arheologic doar la unele fortificații (Preutești, Rudi „La Șanțuri”, Butuceni, linia a treia de apărare) (Zanoci 1998, 61-62; Haheu 2008, 42), și care, din acest deziderat, necesita modalități tactice de apărare deosebite, deseori cu edificarea unor construcții suplimentare spre a evita posibilitatea atacurilor frontale. Avem în vedere, în primul rând, turnurile, care flancau porțile, de regulă din două părți – Rudi „La Șanțuri” (intrarea în incintă în partea de nord) (Романовская 1977, 459; Романовская, Шелов-Коведяев, Щеглов 1981, 121). La Glinjeni „La Șanț” turnul se afla în fața porții (partea exterioară) la 5-6 m depărtare de aceasta și bloca accesul direct în incintă (Гольцева, Кашуба 1995, 5-6). În cazul fortificației de la Curătura turnul de o formă tronconică inversat era alăturat la exterior valului în zona centrală a acestuia¹. La acest obiectiv au mai fost făcute niște constatări interesante. În partea superioară a turnului (diametrul în jur de 8-10 m) se găsea o excavație (diametrul 6-7 m, adâncimea în jur de 1 m), unde probabil se aflau câteva persoane, care în timp de pace efectuau supravegherea împrejurimilor, iar în timpul luptelor, prin acțiunile lor, dezorganizau atacul frontal al inamicului. Aceeași destinație, preîntâmpinarea unui atac frontal, dar de la distanțe mai mari o aveau un alt tip de construcții auxiliare: bastioanele. Cea mai reprezentativă situație în acest sens a fost semnalată la fortificația de la Saharna Mare (Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, 87-102). Aceste construcții, în care pe timpul operațiilor militare se aflau luptători, pe lângă faptul că dezorganizau atacul frontal, mai aveau misiunea de a ține la distanță forțele inamicului, timp necesar

1 Semnalat de către autor în anul 1993, inedit.

forțelor de bază ale apărătorilor pentru reorganizare și ocuparea pozițiilor de luptă.

În vederea apărării intrării, un caz aparte, dar deosebit de semnificativ a fost semnalat la obiectivul de la Pojorâni (Arnăut, Sîrbu 1994). Aici capetele valului de apărare nu se uneau între ele, fiind suprapuse unul după altul pe o anumită distanță, formând un „coridor”. Esența ultimului constă în aceea, că inamicul era obligat să treacă acest „coridor” cu partea dreaptă spre valul din interior, pe care erau plasați apărătorii. În asemenea condiții atacanții nu se puteau folosi concomitent de armele de apărare – scutul și de cele de atac. Această situație este pe larg semnalată la fortificațiile scitice din zona Niprului (Моруженко 1985, 172, рис. 6). La această modalitate de construire a intrării atrăgeau atenția și specialiștii antici în probleme militare (Vitruviu I, V, 2). Aceeași tactică (legată de zona porții) era cunoscută încă de purtătorii culturii Gava-Holigrady. Ultimii organizau intrarea în cetate în așa fel ca inamicul să nu poată înainta cu forțe mari. Aceștia erau nevoiți să se regroupeze în rânduri și să traverseze acest coridor îngust sub tragerea dublă a apărătorilor (Малеев 1987, 92).

Analiza obiectivelor fortificate mai denotă o serie de caracteristici (auxiliare) într-un fel sau altul legate de tactica apărării. Este vorba despre organizarea internă a incintei. Săpăturile arheologice la un șir de situri (Mateuți, Hârtopul Mare ș.a.) au evidențiat, că vestigiile de locuit și gospodărești (dar în primul rând locuințele!) erau de regulă adosate valului sau în imediata lui apropiere, spre centrul incintei ele practic lipsesc (Златковская 1965, 220). O situație asemănătoare a fost semnalată și pentru Hârtopul Mare (Cebotarenco 1997, 212-213).

O asemenea organizare a spațiului vital din incinta obiectivelor era cauzată de considerente tactice de apărare. În condițiile unui asalt armele atacanților, constând de regulă din categoria celor „de aruncat” sau balistice (arcul cu săgeți, praștii, pietre, lănci ș. a.) făcea zona de centru a incintei dintre cele mai vulnerabile, construcțiile adosate valului rămânând în siguranță (Златковская 1965, 220-225). Următorul compartiment îl constituie poziția și caracteristicile izvoarelor cu apă din interiorul incintei sau din apropierea ei. Nu este cazul să mai stăruim asupra rolului enorm al rezervelor de apă în condițiile unui asediu (și respectiv al apărării) de lungă durată a unei fortificații (Левинский 2010, рис. 3). Istoria ne oferă o sumedenie de exemple când cetăți puternice, cu garnizoane încă apte de luptă erau nevoite să capituleze din cauza lipsei de apă. De aceea constructorii antici aveau grijă să includă în cadrul viitoarei incinte fortificate unele rezervoare naturale de apă: lacuri (Glinjeni „La Lacuri”) sau izvoare (Curătura). Deosebit de semnificativ ne apare cazul când aceste izvoare se aflau în afara incintei fortificate, dar în apropierea ei, semnalat pentru obiectivul de la Rudi „La Șanțuri”. Aici izvoarele de apă fiind în afara cetății, pe panta unui defileu al r. Nistru (în afara celei de a patra linii defensive, ultima) constructorii au mai ridicat un val, unul din capetele căruia se unește cu valul patru, celălalt învâluind printr-o curbă accesul spre izvoare – îngrădire (Романовская, Шелов-Коведяев, Щеглов 1981, 121). Conducătorul săpăturilor reluate în 1993, E. Sava, a sesizat faptul că însuși valul patru continuă pe pantă printr-o curbă, care de asemenea îngrădește alt izvor de apă (Sava et al. 1995, 281-357). Rămâne

de constatat logic că ambele construcții erau apărute autonom.

Încă un element important în cadrul apărării unei fortificații îl constituie locul păstrării rezervelor de hrană și muniții, destul de importante în cazul unui asediu de durată. Din izvoarele care ne-au fost accesibile semnalăm una dintre dovezile în favoarea acesteia. La aceeași fortificație Rudi „La Șanțuri”, nu departe de intrarea de nord în incintă în interior, lângă turnul cercetat de M. Romanovskaja a fost găsită și cercetată o imensă groapă placată cu pietre, pereții căreia erau unși cu var, interpretată ca loc de păstrare a proviziilor (Романовская 1976, 476).

Apariția și evoluția obiectivelor fortificate sunt în deplină concordanță cu tactica de asediu și apărare. Interpretarea corectă a evoluției structurilor de apărare (cauzele apariției diferitelor tipuri, destinația acestora) nu poate fi deplină fără analiza acestora prin prisma principiilor și cerințelor tactice în cadrul utilizării lor concrete în condiții de luptă. Respectiv tactica de luptă evolua corespunzător. Sunt două componente reciproce, care se condiționează permanent una pe alta. Cauzele schimbării formei și conținutului sistemului defensiv aparțin în primul rând procedeele tactice. De ultimele se ținea cont atât la edificarea fortificațiilor, cât și la cucerirea/distrugerea acestora. Unul dintre principiile de bază de organizare a apărării în cadrul fortificațiilor îl constituia factorul teren – utilizarea condițiilor naturale ale reliefului și în caz de necesitate anumite intervenții pentru modificarea acestuia. Ultima consta, de regulă, în intensificarea liniei naturale de apărare existente (escarpa pantelor, adâncirea ravenelor etc.). Aici mai invocăm și faptul că constructorii deseori erau limitați

material și în timp, iar pe de altă parte o asemenea abordare nu necesita cheltuieli mari de materiale și forțe fizice. Asemenea tipuri de fortificații erau eficiente doar în condițiile când ciocnirile armate nu aveau un caracter organizat, numărul părților beligerante era dintr-un număr nesemnificativ de războinici, asediul-apărarea fiind de scurtă durată. În cazurile unor inamici mai serioși și mai numerici fortificațiile nu rezistau. De aici și urmele de distrugeri, incendii etc. Tipul respectiv de obiective, cel mai probabil nu se repara, deși procedura nu poate fi exclusă, constructiv fiind nu prea complicată. În toate cazurile, deși nu este principala, apariția fortificațiilor presupune tactica „pasivă” de apărare, deși probabil se combina cu incursiuni neașteptate din interior – apărarea activă. Dintre tacticile de cucerire ale fortificațiilor foarte des se utiliza procedeul surprinderii. Un rol deosebit în cadrul acestor operațiuni revenea porților. Dacă această tactică eșua cel mai verosimil se trecea la asediu sau, în unele cazuri obiectivul se ocolea. Asediul consta de înconjurarea de jur-împrejur a obiectivului până apărătorii capitulau din lipsa de alimente și apă. Ultimii aveau grijă să se asigure din timp cu suficiente rezerve de produse și, de regulă să includă în cadrul obiectivului fortificat o sursă naturală de apă – izvor, fântână, lac etc., care deseori era apărută autonom cu o structură defensivă aparte – îngrăditură. Nu dispunem de date referitor la asaltul direct al fortificațiilor, deși o așa tactică este semnalată pentru așa tipuri de obiective (asemănătoare după criteriile tehnico-morfologice) de până la apariția armei de foc (Паннопорт 1956, 149-150). Tactica de bază pentru atacanți devine asediul. Dezvoltarea principiilor tactice ale acestuia presupunea schimbări

în structura sistemului defensiv, care la rândul lor, necesita modificări ale procedurilor de atac. Aceste două componente tactice – asediu și apărare se dezvoltau permanent și reciproc. Pentru fortificații, schimbările pot fi urmărite în principiile formelor de plan precum și particularitățile constructive. De asemenea, prin analogii, se pare că lupta propriu-zisă dintre forțele conflictuale se da în câmp deschis în fața fortificației și doar în caz de insucces apărătorii se retrăgeau în cetate, trecând la apărarea pasivă. Repetăm, în asemenea cazuri aceștia utilizau un așa element tactic ca ieșirile neașteptate cu atac pe anumite porțiuni ale compartimentului inamic. Fortificațiile artificiale rotunde sau cu tendințe spre forme rotunjite sunt dintre cele mai numeroase pentru epocile de până la apariția armei de foc. Structura defensivă devine mai complexă și de amploare. Elementele artificiale de apărare capătă un rol primordial. În mediul tracilor septentrionali apar fortificații pentru care factorul teren nu mai joacă nici un rol, acestea fiind edificate doar conjunctural, în cazuri strict necesare și în locuri cu destinație concretă. Pentru acest tip de obiective construcțiile defensive artificiale devin prioritare, dar și se caracterizează prin dimensiuni mai restrânse. Aceasta, probabil era în legătură cu cheltuielile de materiale și forța de muncă necesară. Devine mai complexă și structura internă a valului. Pentru anumite epoci și culturi structura internă a valului formată din casete de lemn legate între ele și umplute cu pământ, uneori și pietre era un element atestat de la momentul apariției obiectivelor fortificate (Паннопоп 1956, 149-150). Aceeași constatare este valabilă și pentru siturile similare ale tracilor septentrionali (Matveev 2004, 115-120).

Aceste construcții intensificau stabilitatea și trăinicia valului, mai ales în legătură cu influența agenților naturali externi. Mai este aici de stăruit asupra unui detaliu. Este vorba despre posibilele construcții lemnoase de pe creasta valului – palisada. De mai multe ori aceasta era continuarea în exterior a stâlpilor verticali ce formau casetele interne a valului. În asemenea cazuri aceasta era mult mai trainică, decât în cazurile când erau autonome, aparte. Subliniem, că în primul rând casetele interne măreau stabilitatea valului, în general și nu era pentru trăinicia palisadei.

În literatura de specialitate, până nu demult era acceptată și se mai vehiculează supoziția existenței valurilor fără structuri interne – *val de pământ*. În aceste cazuri erau doar structuri lemnoase externe. Dacă acestea ardeau în anumite circumstanțe ele se ridicau din nou, valul rămânând fără intervenții. Partea exterioară a valurilor era suficient de abruptă, pentru a corespunde obiectivelor de apărare ale structurii defensive în calea inamicului. Asigurarea acestora o prezentau în principiu casetele din lemn (bârne legate între ele) din structura valului tasate între rândurile de pari cu sol adeziv, nisip și pietre. Pentru a preveni scurgerea acestei părți a valului în șanț și păstrarea poziției cvasi-verticale ale acestuia se utiliza berma – o suprafață orizontală nu prea mare între baza valului și șanțul adiacent.

Întregul sistem de fortificații tracă-getice răspândite în spațiu, într-un fel înrămează arealul răspândirii culturii getice. S-au semnalat asemenea obiective și în interiorul teritoriului, unele fiind de proporții și monumentale. Cele interioare se pare a fi centre tribale (sau ale uniunilor de triburi), cele de pe margini, foarte probabil erau îndreptate contra dușmanilor externi.

Apărarea de ultimii necesita și o unitate a forțelor, permanenta tendință spre unificare și centralizare politică a traco-geților, proces semnalat ciclic în istoria vechilor strămoși (Dromichaetes, Burebista, Decebal – pentru a exemplifica doar cele mai importante). Este din nou o strategie politică, aceasta fiind unica posibilitate de a exista și respectiv a câștiga luptele pentru independență. Istoria a păstrat cazul lui *Scorylo*, regele dacilor care a demonstrat necesitatea unirii forțelor printr-un exemplu simpli, dar convingător. A pus în fața concetățenilor să se bată doi câni. La un moment dat le-a arătat acestora un lup, la

care imediat câinii s-au aruncat asupra lui, uitând de cearta lor (Frontinius I, 10,4).

Totalitatea artefactelor istorice și arheologice demonstrează pentru lumea antică europeană perioada de constituire a procedeele de bază de ducere a războaielor, totodată punându-se bazele aprofundării științifice a problemelor de strategie și tactică militară. Ulterior cunoștințele se aprofundează și se pun în funcție de cerințele timpului. Permanentă rămâne dependența dintre tactica și strategia de atac și cea de apărare – schimbările novatoare ale uneia imediat era urmată de apariția de noi proceduri și modalități ale alteia.

BIBLIOGRAFIE

- Alexandrescu 1978:** P. Alexandrescu, *Histria*, vol. IV (București 1978).
- Arnăut 2003:** T. Arnăut, *Vestigii ale sec. VII-III a. Chr. în spațiul de la răsărit de Carpați* (Chișinău 2003).
- Arnăut, Sîrbu 1994:** T. Arnăut, V. Sîrbu, *Raport preliminar de cercetare arheologică a așezărilor fortificate Stolniceni, Pojorăni, Hansca pe anul 1993* (Chișinău 1994). Arhiva MNIM.
- Avram, Nistor 1982:** Al. Avram, Gh. Nistor, *Apărarea teritoriului în cetățile grecești și problemele zonei pontice*. SCIVA 33/4, 1982, 365-376.
- Bazarciuc 1980:** V. Bazarciuc, *Cetatea geto-dacică de la Bunești (jud. Vaslui)*. ActaMM II, 1980, 61-80.
- Bazarciuc 1983:** V. Bazarciuc, *Cetatea geto-dacică de la Bunești, jud. Vaslui*. SCIVA 34/3, 1983, 249-273.
- Cebotarenco 1997:** Gh. Cebotarenco, *Cetatea hallstattiană târzie de la Hârtopul Mare*. In: *Vestigii arheologice din Moldova* (Chișinău 1997), 211-220.
- Chaliand 1990:** G. Chaliand, *Antologie mondiale de la stratégie des origines au nucléaire* (Paris 1990).
- Florescu, Florescu 2005:** A. Florescu, M. Florescu, *Cetățile traco-getice din secolele VI-III a. Chr. de la Stâncești (jud. Botoșani)* (Târgoviște 2005).
- Florescu, Rață 1969:** A. Florescu, S. Rață, *Complexul de cetăți traco-getice (sec. VI-III a. Chr.) de la Stâncești, Botoșani. Studii și materiale I*, 1969, 9-18.
- Haheu 1998:** V. Haheu, *Cercetări arheologice la cetatea traco-getică Alcedar-La Cordon din raionul Șoldănești*. Revista Arheologică 2, 1998, 111-135.
- Haheu 2008:** V. Haheu, *Fortificațiile traco-getice de la est de Carpați* (Chișinău 2008).
- Haheu 2016:** V. Haheu, *Fortificațiile și probleme de tactică și strategie militară la traco-geți*. In: *Revista militară. Studii de securitate și apărare*, nr. 1 (15) (Chișinău 2016), 81-89.
- Haheu, Bicbaev 1998:** V. Haheu, V. Bicbaev, *Akinakes-ul din rn-ul Ungheni*. Revista Arheologică 2, 1998, 160-162.

- Garlan 1973:** Y. Garlan, *La guerre dans l'antiquité* (Paris 1973).
- Gudea 1981:** N. Gudea, Despre apărarea Panoniei în secolul IV-lea e.n. (în legătură cu cartea lui Sandor Soproni). *SCIVA* 32/1, 1981, 121-129.
- Marin 2010:** V. Marin, Dunărea de Jos în concepția strategică a lui Burebista. *NOEMA* IX, 2010, 457-496.
- Matveev 2004:** S. Matveev, Reconstrucția sistemului de fortificații a cetății Potârca (jud. Orhei). Studiu de caz. In: (Eds. O. Munteanu, T. Arnăuț, S. Musteață) *Studia in honorem Gheorghe Postică. Studii de istorie veche și medievală* (Chișinău 2004), 115-120.
- Măndescu 2007:** D. Măndescu, Praștia o armă mai puțin cunoscută, utilizată de geți. *Tyragetia* s.n. I/1, 2007, 269-273.
- Mihăilescu-Bârliba, Untaru 1971:** V. Mihăilescu-Bârliba, I. Untaru, Nota despre un nou „akinakes” găsit la Agapia. *Memoria Antiquitatis* III, 1971, 441-454.
- Niculiță, Teodor, Zanoci 2002:** I. Niculiță, S. Teodor, A. Zanoci, Butuceni. Monografie arheologică (București 2002).
- Niculiță, Zanoci 2004:** I. Niculiță, A. Zanoci, Sistemul defensiv la traco-geții din regiunea Nistrului Mijlociu. In: (Eds. I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț) *Tracians and circumponics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology*, Chișinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II (Chișinău 2004), 104-129.
- Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008:** I. Niculiță, A. Zanoci, T. Arnăuț, Habitatul din mileniul I a. Chr. în regiunea Nistrului Mijlociu (siturile din zona Saharna) (Chișinău 2008).
- Niculiță, Zanoci, Băț 2016:** I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, Evoluția habitatului din microzona Saharna în epoca fierului (Chișinău 2016).
- Popescu, Arsenie, Văduvă 2004:** M. Popescu, V. Arsenie, Gh. Văduvă, *Arta militară de-a lungul mileniilor*, vol. 1 (București 2004).
- Pușcă 1991:** I. Pușcă, Viticultura – argument al continuității poporului român. In: *Muzeul Vrancei. Studii și comunicări*, vol. VIII-X (Focșani 1991), 69-80.
- Sava et al. 1995:** E. Sava, I. Manzura, M. Tcaciuc, S. Kurceatov, V. Bubulici, R. Rabinovici, V. Ghuchin, R. Alaiba, M. Bădău-Wittenberger, *Investigațiile istorico-arheologice efectuate în microzona istorico-naturală Rudi-Tătărauca Nouă-Arionești (raionul Dondușeni, Republica Moldova)*. In: *Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, vol. I (București 1995), 281-357.
- Teodor 1989:** S. Teodor, Civilizația geto-dacică la est de Carpați. Considerente topografice. In: *Symposia thracologica*, nr. 7 (Tulcea 1989), 115-126.
- Tudor 1986:** Gh. Tudor, *Armata geto-dacă* (București 1986).
- Vulpe, Zahariade 1987:** Al. Vulpe, M. Zahariade, *Geto-dacii în istoria militară a lumii antice* (București 1987).
- Zanoci 1998:** A. Zanoci, Fortificațiile geto-dacice din spațiul extracarpatic în secolele VI-III a. Chr. (București 1998).
- Zanoci 2010:** A. Zanoci, Tipologia construcțiilor defensive din spațiul est-carpatic (sec. VII/VI-III a. Chr.). In: *Arheologia între știință, politică și economia de piață* (Chișinău 2010).
- Блаватский 1947:** В.Д. Блаватский, Осада и оборона в античном Причерноморья. *КСИИМК* 16, 1947, 89-93.
- Блаватский 1954:** В.Д. Блаватский, Очерки военного дела в античных государствах Северного Причерноморья. В: *Причерноморье в античную эпоху*, вып. 7 (Москва 1954).
- Гольцева, Кашуба 1995:** Н.В. Гольцева, М.Т. Кашуба, Глинжень II. Многослойный памятник Среднего Поднестровья (Тирасполь 1995).
- Златковская 1965:** Т.Д. Златковская, Городище Матеуцы. В сб.: *Новое в советской археологии* (Москва 1965), 220-225.

- Лапушнян 1979:** В.Л. Лапушнян, Ранние фракийцы X – начала IV в. до н.э. в лесостепной Молдавии (Кишинев 1979).
- Левинский 2010:** Ал. Левинский, История гетов в лесостепи Юго-Восточной Европы (конец VI - вторая половина IV вв. до н.э.). *Stratum plus* 3, 2010, 15-127.
- Лидделл Харт 1957:** Б.Х. Лидделл Харт, Стратегия не прямых действий (Москва 1957).
- Малеев 1987:** Ю.Н. Малеев, Гальштатские городища в Западной Подолии и Прикарпатии. В сб.: Межплеменные связи эпохи бронзы на территории Украины (Киев 1987), 86-101.
- Мелюкова 1974:** А. Мелюкова, Культура племен Днестровско-Прутского междуречья (VIII-I вв. до н.э.). В сб.: Древняя культура Молдавии (Кишинев 1974), 7-52.
- Моруженко 1985:** А.А. Моруженко, Городища лесостепных племен Днестро-Донского междуречья VII-III вв. до н.э. СА 1, 1985, 160-178.
- Никулицэ 1977:** И.Т. Никулицэ, Геты IV-III вв. до н.э. в Днестровско-Карпатских землях (Кишинев 1977).
- Никулицэ 1987:** И.Т. Никулицэ, Северные фракийцы в вв. VI-I до н.э. (Кишинев 1987).
- Полин 1994:** С.В. Полин, О походе Дария в Причерноморскую Скифию. В сб.: Древности скифов (Киев 1994), 86-102.
- Разин 1956:** Е. Разин, История военного искусства (Москва 1956).
- Раппопорт 1956:** П.А. Раппопорт, Очерки по истории русского военного зодчества X-XIII вв. В: МИА, № 52 (Москва-Ленинград 1956).
- Романовская 1973:** М.А. Романовская, О работе гетского отряда. В: Археологические открытия в 1972 г. (Москва 1973), 415-416.
- Романовская 1976:** М.А. Романовская, Исследование на городища Рудь. В: Археологические открытия в 1975 г. (Москва 1976), 476.
- Романовская 1977:** М.А. Романовская, Раскопки городища Рудь. В: Археологические открытия в 1976 г. (Москва 1977), 459-460.
- Романовская, Шелов-Коведяев, Щеглов 1981:** М.А. Романовская, Ф.В. Шелов-Коведяев, А.Н. Щеглов, Городище Рудь-Мэтоний Птоломея? ВДИ 4, 1981, 121-138.
- Топал 2014:** Д. Топал, Акинаки на западных рубежах Скифии. Находки скифских мечей и кинжалов на территории Республики Молдова. *Tyragetia s.n.* VIII/1, 2014, 7-43.
- Хахей 1991:** В.П. Хахей, О гетских памятниках Левобережья Молдавии. В: *Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei*, nr. 1 (Chișinău 1991), 122-128.
- Черненко 1984:** Е.В. Черненко, Скифо-персидская война (Киев 1984).

Vasile Haheu, Centrul de Arheologie, Institutul Patrimoniului Cultural, Chișinău, Republica Moldova; e-mail: vasile.haheu@gmail.com

Noi date despre situl fortificat din preajma orașului Rezina

Aurel Zanoci, Mihail Băț

Rezumat

În articol sunt prezentate date noi cu privire la fortificația Rezina, cunoscută în publicațiile mai vechi și ca Stohnaia. În urma cercetărilor de suprafață s-a reușit localizarea sitului și s-a stabilit conturul și natura elementelor defensive, utilizate la fortificarea acestuia. Un interes deosebit prezintă sistemul de acces în cetate, care era compus dintr-un drum, protejat din ambele părți de ziduri din lemn și pământ, iar intrarea propriu-zisă era flancată pe dreapta de un „turn” de pază. Materialul ceramic recuperat din incintă permite datarea fortificației în sec. IV-III a. Chr. În aceeași perioadă se încadrează și așezarea deschisă atestată la vest de cetate.

Cuvinte-cheie: regiunea Nistrului Mijlociu, sec. IV-III a. Chr., fortificație, turn de pază, așezare deschisă.

Abstract

The article presents new data on the Rezina hillfort that is known by older publications also as Stohnaia. An archaeological survey has made it possible to locate the site and determine its contour and nature of the defensive elements used to fortify it. Of particular interest is the access to the hillfort, which represented a road, protected by walls of wood and earth on both sides, and the entrance was flanked on the right by an observation tower. The pottery found inside the site allows dating the fortification to the 4th-3rd centuries BC. The open settlement, which was located to the west of the hillfort, also belongs to the same period.

Keywords: Middle Dniester region, the 4th-3rd centuries BC, hillfort, observation tower, open settlement.

ISTORICUL CERCETĂRII

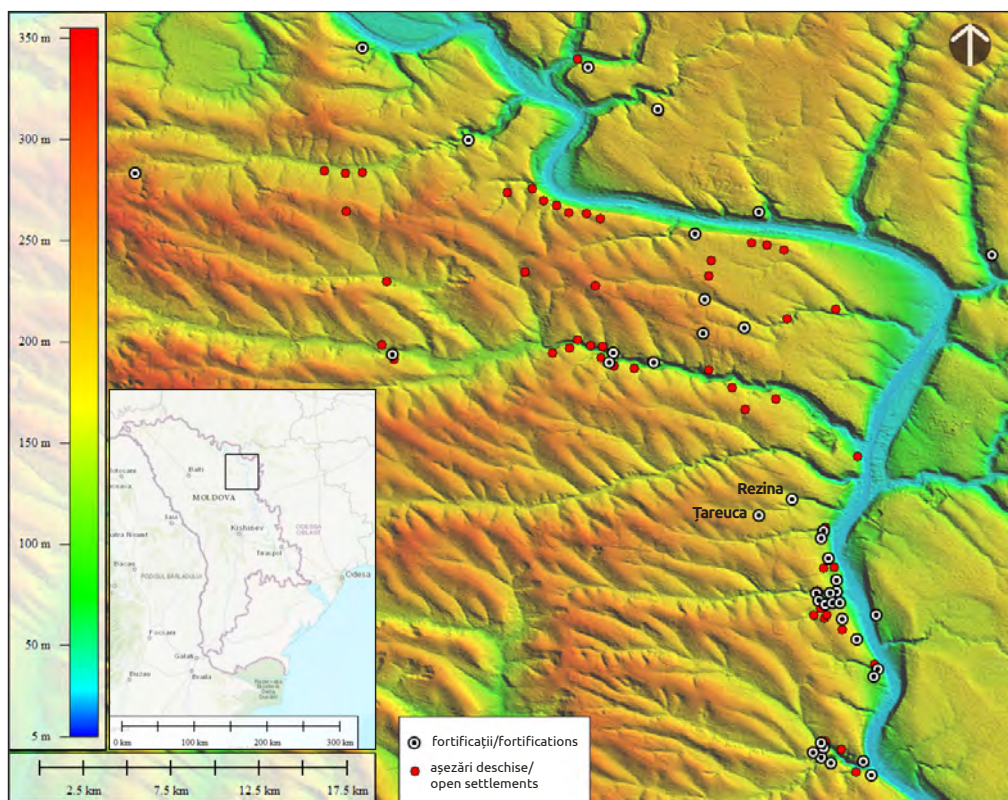
Fortificația a fost descoperită în anul 1946 de către G. Smirnov, informația despre ea fiind publicată în 1949 (Смирнов 1949, 193-194). În publicație situl apare cu denumirea de „cetatea scitică «Stahnoia» / скифское городище «Стахноя»¹”. Conform descrierii lui G. Smirnov, fortificația avea cca 2 ha și era apărată dinspre nord-vest prin intermediul unui val cu înălțimea de 2 m și al unui șanț adiacent lat

de 4 m și adânc de 1,5 m (Смирнов 1949, 193). Aceeași informație, doar cu ortografierea corectă a numelui sitului – Stohnaia (sau Stohnaia I), se perpetuează și în publicațiile ulterioare (Златковская, Полевой 1969, 45; Лапушнян, Никулицэ, Романовская 1974, 43; Никулицэ 1977, 28; Свод 1987, 532; Kašuba, Haheu, Levițki 2000, 125; Haheu 2008, 80).

În anul 1980 la fortificația din apropierea orașului Rezina sunt întreprinse noi cercetări de teren, realizate de către

1 Nume schimonosit, provenit de la localitatea Stohnaia (actualmente parte componentă a orașului Rezina), care se află la o distanță de cca 2 km est față de sit.

1

2

FIG. 1. Amplasarea fortificației Rezina.
FIG. 1. Location of the hillfort Rezina.

I. Hîncu. Ca urmare, în publicația din 1987 (ХЫНКУ 1987, 49-50), unde situl apare deja cu numele de Rezina², se menționează că cetatea avea formă ovală cu dimensiunile de 100×50 m. Deopotrivă cu șanțul și valul amintit de G. Smirnov³, I. Hîncu menționează prezența unui val și pe latura de nord a promontoriului care, după cum menționează autorul, avea „panta mai lină”.

2 Aceași informație o întâlnim la I. Hîncu și în lucrarea din 1993 (Hîncu 1993, 93). Situl cu numele Rezina, cu descrierea respectivă apare și în repertoriile publicate de A. Zănoci (1998, 147-148) și T. Arnăuț (2003, 255). Doar că la T. Arnăuț suprafața este estimată la 15000 m².

3 Probabil, în anul 1980 valul și șanțul erau deja distruse, deoarece I. Hîncu (1987, 50) face referire la datele lui G. Smirnov cu privire la dimensiunile elementelor defensive și nu la situația la zi – anul 1980.

FIG. 2. Fortificația Rezina. Vedere dinspre nord-est.
FIG. 2. Rezina hillfort. View from north-east.

În *Repertoriul arheologic al raionului Rezina* (Levițki 1993, 15-16) sunt trecute, însă, două situri – Stohnaia I și Rezina care, practic, au aceeași localizare și descriere. Astfel, pentru a verifica informația existentă, dar și pentru a depăși ambiguitățile și neconcordanțele în descriere, în luna aprilie 2015 și în martie 2019, membrii LCȘ „Tracologie”⁴ au realizat noi cercetări de teren la fortificația din preajma Rezinei.

REZULTATELE CERCETĂRIILOR RECENTE

Plecând de la informațiile anterioare cu privire la localizarea sitului, s-a stabilit că acestor descrieri corespunde pe teren doar

o singură fortificație⁵. Ea a fost localizată (coordonatele sitului: 47°44'43.81"N; 28°56'40.25"E) la o distanță de cca 500 m vest de la marginea orașului Rezina și cca 300 m sud față de drumul R20 Orhei-Rezina (fig. 1/2). Fortificația este amplasată pe capătul unui promontoriu, format de două râpe, care se unesc în partea de est într-un canion ce se prelungește pe o distanță de cca 2 km, ajungând până la malul abrupt al Nistrului. Promontoriul, de formă quasi-triunghiulară cu altitudinea de cca 20 m față de fundul canionului, pe laturile de nord-est și de sud-est are pantele înclinate, însă nu suficient de abrupte ca să prezinte un adevărat obstacol natural (fig. 2; 3). Pe latura de vest fortificația a fost apărată prin intermediul unei linii

⁴ În anul 2015 periegezele au fost efectuate de către I. Niculiță, A. Zanoci și M. Băț (Zanoci, Niculiță, Băț 2016, 22), iar în 2019 – de către A. Zanoci și M. Băț.

⁵ Având în vedere faptul că ea este practic înglobată în raza orașului, pledăm pentru denumirea de fortificația Rezina.

FIG. 3. Fortificația Rezina. Vedere panoramică.

FIG. 3. Rezina hillfort. Panoramic view.

defensive, care pleca de la marginea de nord a promontoriului, continuând până la cea de sud. În plan ea descrie un arc de cerc, cu o lungime totală de cca 200 m. În prezent aceasta nu mai poate fi observată pe teren, însă traseul ei mai poate fi sesizat pe ortofotoplan sub forma unei slabe anomalii (fig. 4). Probabil, aceasta reprezintă urmele valului și șanțului, descrise de G. Smirnov, care în anul 1946 aveau încă dimensiuni considerabile (Смирнов 1949, 193). Pe latura de nord-est, situl a fost fortificat cu un „val”, menționat și de I. Hîncu (Хынку 1987, 50). În partea de nord acesta se unea cu linia defensivă de pe latura de vest, continuând spre est, pe margine, pe o distanță de cca 120 m,

joncționând în vârful promontoriului cu o movilă de formă ovală în plan cu dimensiunile de cca 12×18 m și înălțimea de cca 1,5 m (fig. 3-5). Alte două „valuri” au fost sesizate pe latura de sud-est. Primul „val” pornea la o distanță de cca 6 m de la movila de pe vârful promontoriului și se prelunga pe marginea lui pe o distanță de cca 60 m⁶. Cel de al doilea „val” avea capătul de est unit cu movila, continuând spre sud-vest, pe panta promontoriului, pe o lungime de cca 40 m. La momentul de față „valurile” de pe laturile de nord-est și sud-est au lățimea la bază de cca 2,0-3,0 m și înălțimea de cca 0,3-0,4 m. Astfel, plecând de la situația atestată pe teren, putem presupune că fortificația de la Rezina, cu

6 Probabil, acesta, ca și cel de pe latura de nord-est, în perioada funcționării fortificației se unea cu linia defensivă de pe latura de vest. Însă, din cauza amplasării în acest loc a unor loturi particulare, „valul” a fost distrus în urma lucrărilor agricole.

suprafața de cca 1,3 ha, a fost apărată de jur-împrejur cu un sistem defensiv destul de puternic. Pe latura de vest, unde nu erau obstacole naturale, respectiv cea mai accesibilă, a fost ridicat un zid din lemn, pământ și piatră, în fața căruia a fost săpat un șanț de apărare⁷. Pe marginile de nord-est și de sud-est, marcate de pantele înclinate ale promontoriului, au fost edificate ziduri similare, însă mai modeste ca dimensiuni⁸. Movila din capătul promontoriului, după toate probabilitățile,

reprezintă vestigiile unui turn⁹, de pe care era supravegheat spațiul limitrof cetății. În urma cercetărilor de teren se poate presupune ca acest „turn” făcea parte și dintr-un sistem mai complex de intrare în fortificație. Accesul era posibil pe un drum care urca în pantă, de la poalele de sud-est ale promontoriului spre poarta, cu lățimea de cca 6 m, amplasată în stânga „turnului”. Pe ultima porțiune (cca 40 m) acesta era flancat de ambele părți de ziduri. Astfel, cei care intenționau să intre

7 Presupunerea pleacă de la dimensiunile elementelor defensive prezentate de G. Smirnov (Смирнов 1949, 193), precum și de la analogiile cu cetățile din spațiul limitrof – Stohnaia III (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 331-334, fig. 233-235), Saharna Mare (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 89-92, pl. 7) etc.

8 Drept argument poate servi situația atestată la fortificația Saharna Mare, unde pe marginile promontoriului, la fel, au fost atestate „valuri” de dimensiuni mici (2-3 m lățimea la bază și înălțimea de 0,3-0,4 m). În urma cercetărilor arheologice s-a demonstrat că aceste „valuri”, de fapt, reprezintă rămășițele unor ziduri, ce constau dintr-o carcasă din bârne, cu lățimea de cca 1,1-1,6 m, umplută cu pământ și pietre (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 156-171, fig. 105, 109, 111, 114/2).

9 „Turnuri” amplasate pe capătul promontoriului sunt cunoscute și la alte fortificații din această perioadă, cum ar fi: Temeleuți (r-nul Florești) (Хынку 1987, 29-30), Horodiște (r-nul Călărași) (Хынку 1992, 23-24) etc.

FIG. 4. Fortificația și așezarea deschisă. Ortofotoplan (după Google Earth Pro).

FIG. 4. Fortification and open settlement. Ortophotomap (after Google Earth Pro).

1

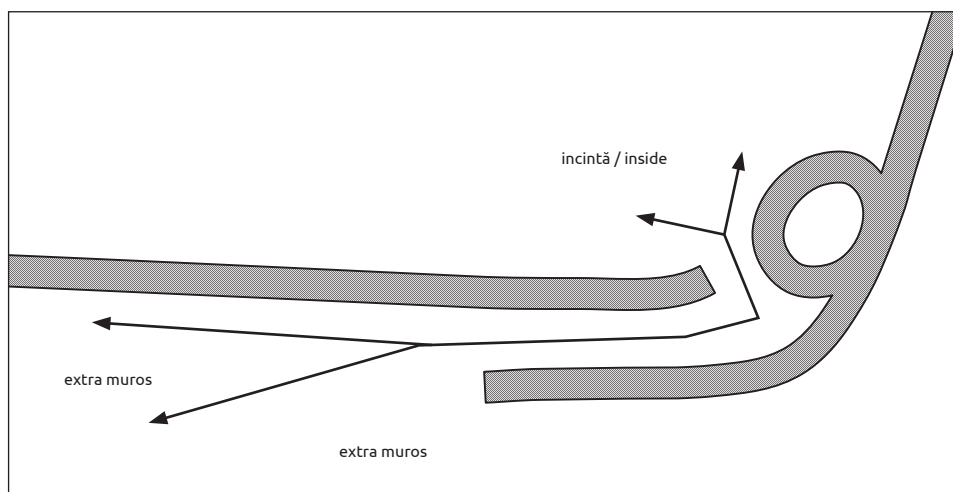

2

FIG. 5. Vestigiile „turnului”: 1 - Vedere dinspre sud; 2 - vedere dinspre est.

FIG. 5. The ruins of the "tower": 1 - View from south; 2 - view from east.

FIG. 6. Accesul în fortificația Rezina. Plan-schemă.

FIG. 6. The entrance in Rezina hillfort. Schematic plan.

în cetate erau supravegheați din toate părțile de apărătorii ei (fig. 6; 7).

Amenajări defensive suplimentare pentru protejarea căilor și a porților de acces în fortificații sunt cunoscute și la alte situri din regiunea Nistrului Mijlociu (Zanoci, Băț 2017, 10-17, fig. 10-13), cum ar fi, de exemplu: Saharna Mare (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 92-97, fig. 91), Saharna Mică (Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 25, fig. 2; Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 268-269, fig. 171, 184), Glinjeni „La Șanț” (Гольцева, Кашуба 1995, 6; Zanoci, Niculiță, Băț 2017, 29, fig. 15) ș.a. Însă, în toate cazurile menționate, accesul se făcea pe latura frontală, cea mai accesibilă¹⁰. Poarta cetății Rezina reprezintă, totuși, un caz specific: este amplasată la capătul promontoriului, accesul

spre poartă se făcea printr-un coridor format din două ziduri¹¹, este flancată din dreapta de un turn.

În urma cercetărilor de teren efectuate în incinta fortificației, la suprafața solului au fost descoperite mai multe fragmente de ceramică modelate cu mâna și câteva, lucrate la roata olarului.

Ceramica modelată cu mâna a fost confecționată din pastă de lut cu degresanți de șamotă. Arderea ei este neuniformă și incompletă, culoarea variază de la gri la cărămiziu. Din această categorie se evidențiază două fragmente de oală (fig. 8/1, 2) cu buza arcuită în exterior, care au similitudini în sortimentul ceramic descoperit în cetățile getice Saharna Mare (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, fig. 154/3, 5, 8), Saharna Mică (Niculiță, Zanoci,

¹⁰ Porți de tipul Ib, după Zanoci 2015, 12.

¹¹ Flancarea cu „ziduri/valuri” a drumului de acces spre poarta fortificației a fost atestată și la siturile getice Stohnaia III (Niculiță, Zanoci, Băț 2016, 334, fig. 232/2) și Horodiște „La Cot” (Niculiță, Zanoci, Băț 2014, 236, fig. 4/8; Zanoci, Niculiță, Băț 2015, 86, fig. 4) din regiunea Nistrului Mijlociu. De asemenea, astfel de amenajări sunt cunoscute și la fortificațiile hallstattiene timpurii de la Lisičniki (Maleev 1988, 98, ryc. 5), Sărățel „Cetate” (Vlassa, Dănilă 1962, 342, fig. 2), Tilișca (Lupu 1989, 98, fig. 2) etc.

FIG. 7. Modalitatea de acces în cetate.

FIG. 7. Hillfort entrance.

Arnăuț 2008, fig. 12/10), Butuceni (Niculiță, Teodor, Zancoci 2002, fig. 81/2, 3) etc. De asemenea, se remarcă un fragment de perete de oală (fig. 8/4), decorată cu proeminente cilindrice, similară vaselor atestate în siturile din sec. IV-III a. Chr. Stohnaia III (Niculiță, Zancoci, Băț 2016, fig. 237/14), Saharna „La Șanț” (Niculiță, Zancoci, Băț 2016, fig. 228/1, 2), Butuceni (Niculiță, Teodor, Zancoci 2002, fig. 88/4, 6), Mășcăuți „Dealul cel Mare” (Zancoci 2004, fig. 18/2) etc. La fel, atrage atenția și un fragment de strachină (fig. 8/3) cu marginea arcuită în interior și buza tăiată oblic. Astfel de recipiente sunt cunoscute pe larg în așezările getice din sec. IV-III a. Chr. Saharna Mare (Niculiță, Zancoci, Arnăuț 2008, fig. 136/3; Niculiță, Zancoci, Băț 2016, fig. 164/3, 5), Saharna Mică (Niculiță,

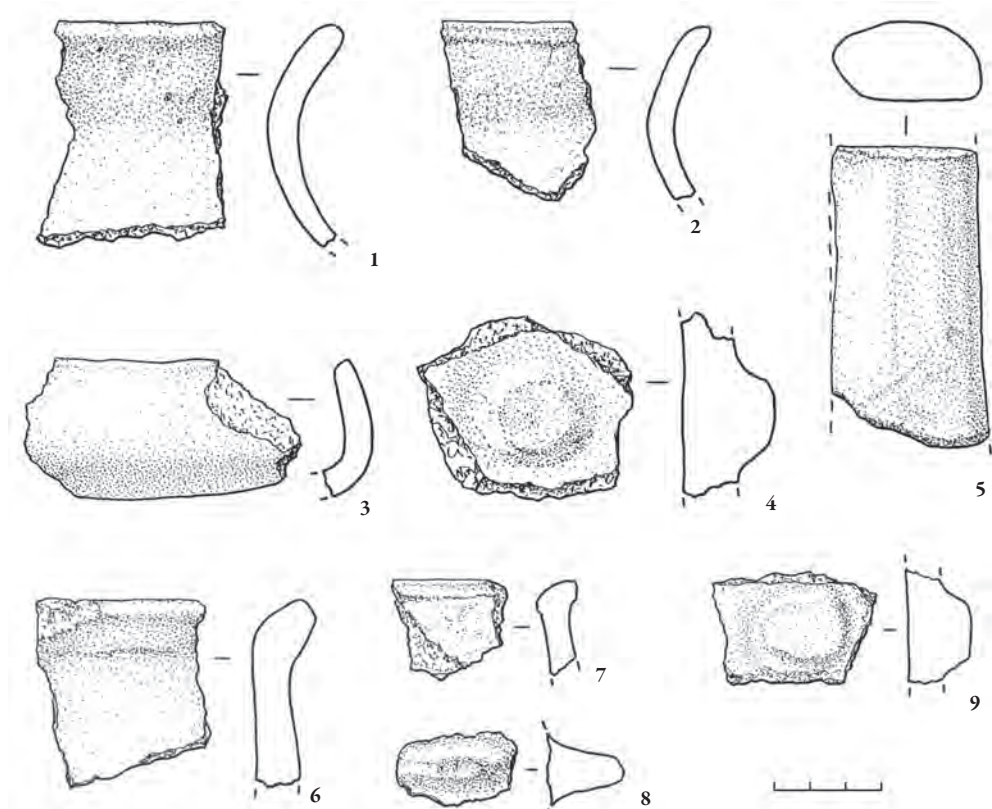
Zancoci, Arnăuț 2008, fig. 37/6), Glinjeni „La Șanț” (Гольцева, Кашуба 1995, таб. XCIII/1), Ofatinți (Kašuba, Haheu, Levițki 2000, pl. XX/7) etc.

Categoria ceramicii lucrate la roata olarului este reprezentată de fragmente de amfore grecești, în special fragmente de pereți. A fost atestat doar un fragment de toartă de la o amforă heracleotă¹² confecționată din pastă fină de lut cu degresanți de nisip¹³. Arderea ei este uniformă și completă, culoarea – cărămizie (fig. 8/5).

La vest de fortificație, în aceeași perioadă, a existat și o așezare deschisă (fig. 4). Fapt documentat prin prezența de ceramică modelată cu mâna (fig. 8/6-9), identică celei descoperite în incintă, fragmente de lut ars, unele cu amprente de nuiile, bucăți de piatră arsă și oase de animale. Cu regret, din cauza suprapunerii așezării de

12 Determinată și datată în sec. IV - prima jumătate a sec. III a. Chr. de dr. Natalia Mateevici, căreia îi mulțumim și pe această cale.

13 Judecând după urmele de lustruire de pe suprafața piesei, care denotă o utilizare intensă, putem presupune că aceasta a fost utilizată în calitate de lustruitor.

FIG. 8. Fragmente ceramice: 1-5 - din incinta fortificației Rezina; 6-9 - din așezarea deschisă Rezina I.
FIG. 8. Pottery sherds: 1-5 - from Rezina hillfort enclosure; 6-9 - from Rezina I open settlement.

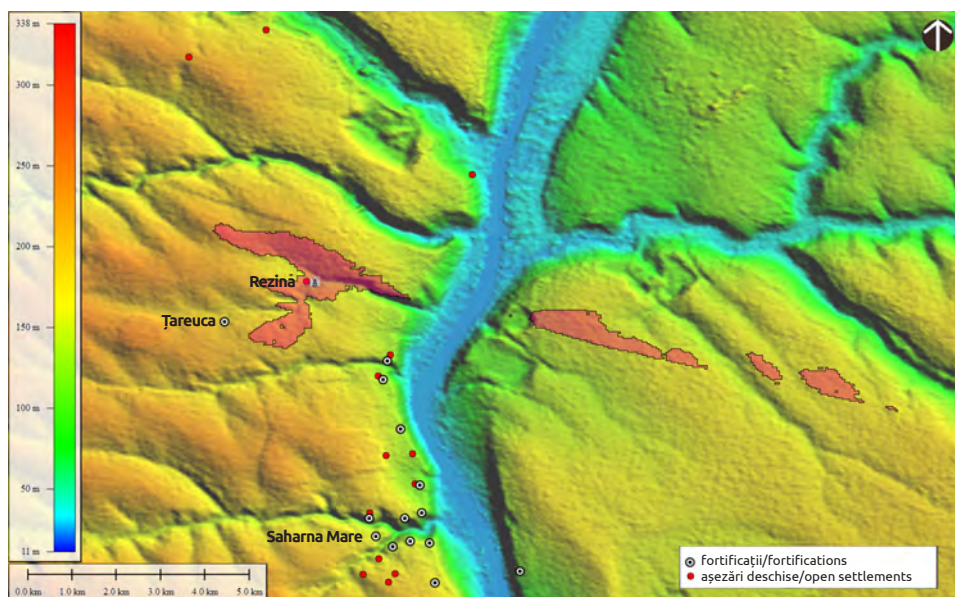

FIG. 9. Potențialul de vizibilitate a fortificației Rezina.

FIG. 9. Visibility from Rezina hillfort.

către construcții moderne, nu pot fi stabilite cu certitudine conturul și suprafața sitului.

CONCLUZII

Astfel, plecând de la analogiile pentru recipientele ceramice, descoperite atât în fortificația Rezina, cât și în așezarea deschisă adiacentă, se poate presupune că ele au funcționat în secolele IV-III a. Chr. Această încadrare cronologică vine în concordanță și cu situația „demografică” din partea de sud a regiunii Nistrului Mijlociu, unde în sec. IV-III a. Chr. sunt atestate cca 40 fortificații (fig. 1/1) și cca 58 așezări deschise. La momentul de față

nu este clară funcționalitatea sitului de la Rezina în sistemul defensiv din această macrozonă. În urma analizei vizibilității (fig. 9) reiese că fortificația Rezina nu are legătură vizuală nici cu siturile fortificate amplasate mai la nord, în microzona Nistru-Ciorna, și nici cu cele din sud, din microzona Saharna.

La stadiul actual al cercetării se poate doar presupune că cetatea Rezina, împreună cu fortificația de la Țareuca (Zanoci, Niculiță, Băț 2016, 22) au avut funcții aparte – închiderea culoarului/canionului care venea de la Nistru spre interiorul teritoriului, prin care era posibilă o lovitură „din spate” asupra comunităților din microzona Saharna (fig. 1/1).

BIBLIOGRAFIE

- Arnăuț 2003:** T. Arnăuț, Vestigii ale sec. VII-III a. Chr. în spațiul de la răsărit de Carpați (Chișinău 2003).
- Haheu 2008:** V. Haheu, Sisteme de fortificații traco-getice la est de Carpați (Chișinău 2008).
- Hîncu 1993:** I. Hîncu, Cetăți antice și medievale timpurii din Republica Moldova (Chișinău 1993).
- Kašuba, Haheu, Levițki 2000:** M. Kašuba, V. Haheu, O. Levițki, Vestigii traco-getice pe Nistrul Mijlociu (București 2000).
- Levițki 1993:** O. Levițki, Repertoriul monumentelor arheologice din Republica Moldova. Raionul Rezina (Chișinău 1993). Arhiva MNIM, nr. inv. 33.
- Lupu 1989:** N. Lupu, Tilișca. Așezările arheologice de pe Cățanaș (București 1989).
- Maleev 1988:** Ju. Maleev, Trackie grodziska okresu halstackiego na północno-wschodnim Podkarpaciu. Acta Archaeologica Carpathica XXVII, 1988, 95-116.
- Niculică, Teodor, Zanoci 2002:** I. Niculică, S. Teodor, A. Zanoci, Butuceni. Monografie arheologică (București 2002).
- Niculică, Zanoci, Arnăuț 2008:** I. Niculică, A. Zanoci, T. Arnăuț, Habitatul din mileniul I a. Chr. în regiunea Nistrului mijlociu: Siturile din zona Saharna (Chișinău 2008).
- Niculică, Zanoci, Băț 2014:** I. Niculică, A. Zanoci, M. Băț, Cercetări geospațiale și arheologice în microzona Horodiște-Țipova. Tyragetia s.n. VIII/1, 2014, 235-252.
- Niculică, Zanoci, Băț 2016:** I. Niculică, A. Zanoci, M. Băț, Evoluția habitatului din microzona Saharna în epoca fierului (Chișinău 2016).
- Vlassa, Dănilă 1962:** N. Vlassa, Șt. Dănilă, Săpăturile arheologice de la Sărățel (com. Sărata, r. Bistrița, reg. Cluj). MCA VIII, 1962, 341-347.
- Zanoci 1998:** A. Zanoci, Fortificațiile geto-dacice din spațiul extracarpatic în secolele VII-III a. Chr. (București 1998).
- Zanoci 2004:** A. Zanoci, Traco-geții din bazinul Răutului Inferior. Cetatea Măscăuți „Dealul cel Mare”. In: (Eds. I. Niculică, A. Zanoci, M. Băț) Thracians and Circumpontic World. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology (sept. 2004, Chișinău-Vadul lui Vodă), II, (Chișinău 2004), 45-81.
- Zanoci 2015:** A. Zanoci, Typology and evolution of gates and access into early hallstattian fortresses in Tisa-Dniester space. Tyragetia s.n. IX/1, 2015, 7-27.
- Zanoci, Băț 2017:** A. Zanoci, M. Băț, The specific features of the Getic fortifications in the Middle Dniester region (the Saharna and Horodiște-Țipova micro-zones). Plural V/2, 2017, 6-31.
- Zanoci, Niculică, Băț 2015:** A. Zanoci, I. Niculică, M. Băț, Fortifications and open settlements of the 1st millennium BC in the micro-zone of Horodiște-Țipova. In: (Eds. A. Zanoci, P. Ettel, M. Băț) Fortified sites from the 1st millennium BC in Central and South-Eastern Europe. Materials of the Moldovan-Romanian-German Colloquium (Saharna, July 24th-26th, 2014) (Chișinău 2015), 81-100.
- Zanoci, Niculică, Băț 2016:** A. Zanoci, I. Niculică, M. Băț, Situri fortificate din microzona Țahnauți - Țareuca - Rezina. In: Sesiunea științifică a Departamentului Istoria Românilor, Universală și Arheologie (Chișinău, 13 mai 2016). Rezumatele comunicărilor (Chișinău 2016), 21-22.
- Zanoci, Niculică, Băț 2017:** A. Zanoci, I. Niculică, M. Băț, Situri din epoca fierului în bazinul râului Ciorna / Iron Ages sites in the Ciorna River basin. In: (Eds. A. Zanoci, V. Sîrbu, M. Băț) Iron Age fortifications on the Tisa-Dniestr space. Proceedings of Saharna Summer Colloquium (July 14th-17th, 2016) (Chișinău-Brăila 2017), 7-46.
- Гольцева, Кашуба 1995:** Н. Гольцева, М. Кашуба, Глинжень II. Многослойный памятник Среднего Поднестровья (Тирасполь 1995).

- Златковская, Полевой 1969:** Т.Д. Златковская, Л.Л. Полевой, Городища Пруто-Днестровского междуречья IV-III вв. до н.э. и вопросы политической истории гетов. В сб.: Древние фраккийцы в Северном Причерноморье (Москва 1969), 35-53.
- Лапушнян, Никулицэ, Романовская 1974:** В.А. Лапушнян, И.Т. Никулицэ, М.А. Романовская, Памятники раннего железного века. Археологическая карта Молдавской ССР, вып. 4 (Кишинев 1974).
- Никулицэ 1977:** И.Т. Никулицэ, Геты IV-III вв. до н.э. в Днестровско-Карпатских землях (Кишинев 1977).
- Свод 1987:** Свод памятников истории и культуры Молдавской ССР (северная зона). Макет (отв. ред. Н.А. Демсенко) (Кишинев: Штиинца 1987).
- Смирнов 1949:** Г.Д. Смирнов, Итоги археологических исследований в Молдавии в 1946 г. В сб: Ученые записки Института истории, языка и литературы, II (Кишинев 1949), 189-202.
- Смирнов 1953:** Г.Д. Смирнов, Отчетные материалы по археологическим исследованиям Молдавии за 1946-1953 годы (Кишинев 1953). Arhiva MNIM, inv. nr. 507.
- Хынку 1987:** И.Г. Хынку, Древнейшие памятники родного края (городища северной Молдавии) (Кишинев: Штиинца 1987).
- Хынку 1992:** И.Г. Хынку, Древнейшие памятники родного края (городища Центральной Молдовы) (Кишинев: Штиинца 1987).

Dr. Aurel Zănochi, Universitatea de Stat din Moldova, Chişinău, Republica Moldova,
e-mail: azanoci@gmail.com

Mihail Băţ, Universitatea de Stat din Moldova, Chişinău, Republica Moldova,
e-mail: mb_usm@yahoo.com

Kleinere Abschnittsbefestigungen im Bereich von Marburg/Lahn

Daniel Scherf

Zusammenfassung

Im Umfeld von Marburg/Lahn liegen, bedingt durch die Lage an der Lahn als Fernverkehrsweg und die Kreuzung verschiedener Überlandwege, zahlreiche Abschnittsbefestigungen und Ringwälle unterschiedlicher Zeitstufen. Zwei dieser Anlagen wurden durch das Vorgeschichtliche Seminar der Philipps-Universität Marburg in den vergangenen Jahren non-invasiv anhand von Luftbildern, Surveys und LIDAR-Scans untersucht. Am Schanzenkopf, einer Abschnittsbefestigung auf den Lahnbergen, oberhalb des Alten Kirchhainer Weges, der das Lahntal vom Einschnitt des Ketzerbachs zwischen Landgrafenschloss und Augustenruh her kommend, überquert und eine Verbindung in das Amöneburger Becken erschließt, konnte in den Archivalien ein Profilschnitt Gero von Merharts ausfindig gemacht und überarbeitet werden. Zur Gestalt der Befestigung ebenso wie zu ihrer Nutzung können Aussagen getroffen werden, zahlreiche Surveys erbrachten dennoch kein datierbares Fundmaterial. Auf dem Eibenhart befindet sich ein weiterer Abschnittswall, der einen Bergsporn über dem Zusammenfluss von Lahn und Ohm abriegelt. Auch hier dürften verkehrsgeographische Überlegungen zum Bau der Anlage geführt haben. Das Amöneburger Becken als fruchtbare Lösslandschaft innerhalb eines alten Vulkankraters konnte über diesen Zugang vom Lahntal aus weiter erschlossen und gleichzeitig an das Hinterland angebunden werden.

Schlüsselwörter: Eisenzeit, Hessen, Höhensiedlung, Befestigung, Amöneburg.

Rezumat

În preajma orașului Marburg/Lahn, grație amplasării geografice favorabile și a existenței a numeroase trasee pe uscat și pe apă, sunt cunoscute mai multe fortificații, edificate în diferite perioade istorice. În ultimii ani, două dintre ele au fost studiate prin metode non-invasive – fotografii aeriene, periegheze și scanări LIDAR – de către colaboratorii Seminarului de Preistorie al Universității Philipps din Marburg. La Schanzenkopf a fost semnalată o fortificație, amplasată pe un deal din preajma râului Lahn, la poalele căruia trecea vechiul drum Kirchhainer, care își avea începutul în zona confluenței râurilor Lahn și Ketzerbach, și făcea legătura cu bazinul Amöneburg. În arhiva lui Gero von Merhart a fost descoperit desenul profilului unei secțiuni trasate de către acesta prin linia defensivă a fortificației. Numeroasele sondaje, realizate la Schanzenkopf, nu au furnizat, însă, material databil. O altă fortificație a fost identificată la Eibenhart. Ea este situată pe un vârf de munte, ce se înalță deasupra confluenței dintre râurile Lahn și Ohm. Și în acest caz, cauza ce a dus la apariția fortificației poate fi pusă în legătură cu amplasarea geografică favorabilă. Probabil, fortificațiile de la Schanzenkopf și Eibenhart controlau conexiunea dintre câmpia Amöneburg, situată într-un vechi crater vulcanic, și care dispunea de un sol fertil, cu valea râului Lahn și teritoriile din hinterland.

Cuvinte-cheie: epoca fierului, Hessa, așezare de înălțime, fortificație, Amöneburg.

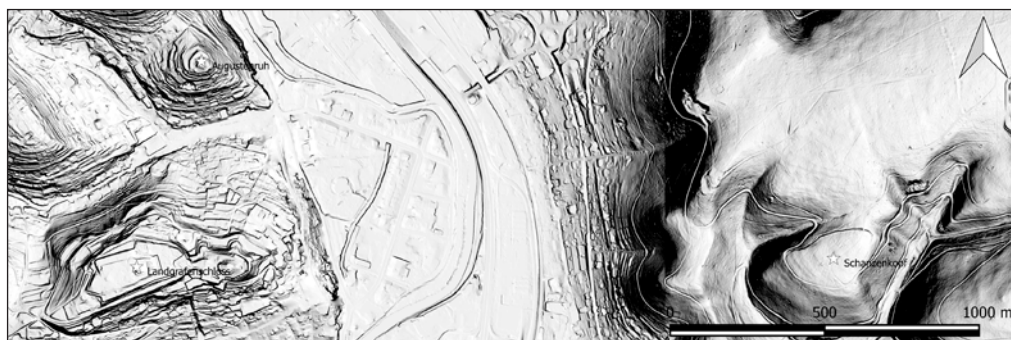
In der älteren Forschung wurde besonders den großen Zentralsiedlungen und Oppida besondere Aufmerksamkeit gewidmet. Diese Orte stehen jedoch nicht losgelöst für sich, sondern sind eingebunden in umfangreiche Netzwerke aus offenen Siedlungen, Vorposten, Gräberfeldern und Wegen¹. Die Amöneburg liegt als Basaltkegel zentral im Amöneburger Becken, einer fruchtbaren Lösslandschaft, die bereits seit dem Paläolithikum von Menschen aufgesucht und in der Zeit der Bandkeramik systematisch angesiedelt wurde. Die im Folgenden vorgestellten Anlagen sind kleine Befestigungen, die an für den Zugang zum Lahntal wichtigen Verkehrsknotenpunkten die Wege überwachen und die bislang unter diesem Gesichtspunkt nicht dargestellt wurden.

Der Schanzenkopf auf den Lahnbergen bei Marburg ist seit längerer Zeit als vor- und frühgeschichtliche Wallanlage bekannt und gelegentlich auch unter dem Namen Heim- oder Hainburg überliefert (Görich 1972, 97; Sprockhoff, Dragendorff 1939, 4 f.). Die Anlage befindet sich auf einem nach Südwesten ausgerichteten Sporn, der durch zwei Taleinschnitte abgegrenzt wird (Abb. 1). Durch einen dieser Taleinschnitte führt der sogenannte Alte Kirchhainer Weg nach Osten, der unten genauer besprochen werden wird. Der Bergsporn gehört zum Buntsandsteinmassiv der Lahnberge, die das mittlere Lahntal im Marburger Stadtgebiet nach Osten begrenzen und noch heute dicht bewaldet sind, wenngleich auch die Bewaldung durch die umfangreichen Baukomplexe des Universitätsklinikums und der

naturwissenschaftlichen Einrichtungen der Philipps-Universität Marburg stellenweise stark zurück gedrängt wurde. Vis-à-vis dem Höhenzug liegt auf der westlichen Seite der Lahn der Marburger Rücken und beinahe genau gegenüber dem Schanzenkopf das Marburger Schloss und die Anhöhe Augustenruhe/Lützelburg (Görich 1972, 98 f.). Westlich schließt sich das Amöneburger Becken, eine Altsiedellandschaft mit fruchtbaren Lössböden, an die Lahnberge an (vgl. hierzu Dobiat 1994, Abb. 2).

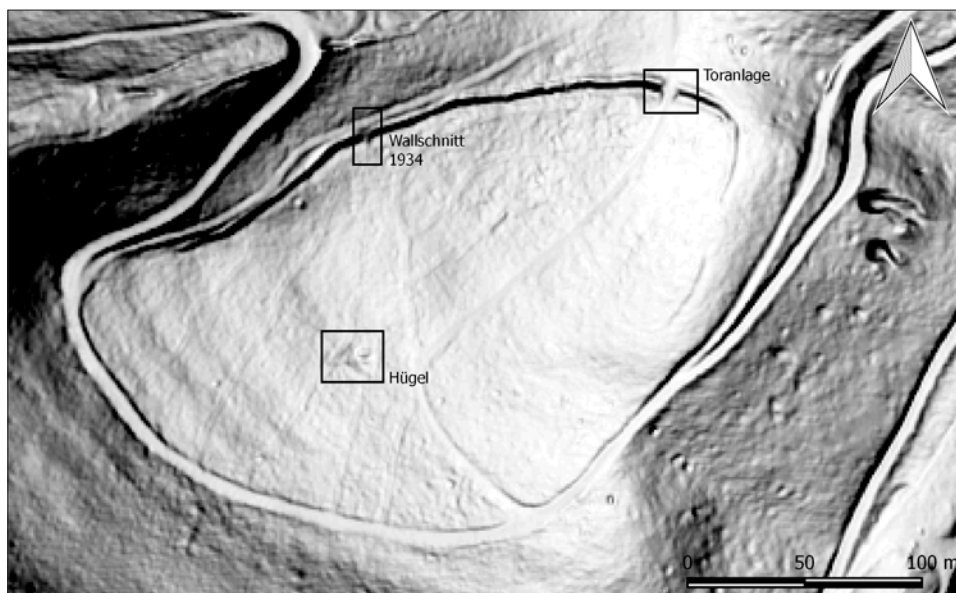
Der Sporn wird durch einen unregelmäßig halbkreisförmigen Wall mit vorgelagertem Graben von der Hochfläche abgegrenzt (Abb. 2). Wall und Graben sind auch noch heute deutlich im Gelände zu erkennen. Die Innenfläche der Anlage beträgt in etwa 3,5 ha. Die zu den Talseiten hin gelegenen Bereiche wurden nicht umfasst. Dieser Aspekt und die Tatsache, dass der Graben im östlichen Bereich der Befestigung an einer Stelle unterbrochen war, mag zu der späteren Annahme geführt haben, dass die Anlage nie fertiggestellt wurde (Görich 1960, 22; Uenze 1960, 296). Im Langendorffschen Inventar wird der Wall mit dem vorgelagerten Graben als „vorgeschichtliche Fliehbürg“ überschrieben. Bereits dort wird vermutet, dass aufgrund der steilen Außenseite des Walls eine Trockenmauer stand. Diese Vermutung wurde durch Willy Görich aufgegriffen, der Mauerstumpf soll im Zuge der Wiederaufforstung zerstört worden sein (Görich 1960, 22). Im Inneren der Anlage liegt laut dem Inventar ein Hügel, der größtenteils abgetragen ist. Die Wasserversorgung erfolgte wahrscheinlich

¹ Exemplarisch sei hier auf die Untersuchungen von E. Gersbach 2006 und S. Kurz 2007 verwiesen, die sich unter verschiedenen chronologischen Perspektiven der Heuneburg und ihrem Umfeld widmen.

ABB. 1. Lage des Schanzenkopfes im Stadtgebiet von Marburg (Quelle: Verfasser; Basisdaten: Hessische Verwaltung für Bodenmanagement und Geoinformation).

FIG. 1. Amplasarea sitului Schanzenkopf în regiunea oraşului Marburg (sursa: autorul; baza de date a Administraţiei pentru gestionarea terenurilor şi a geoinformaţiei landului Hessa).

ABB. 2. Der Schanzenkopf im LIDAR-Scan mit eingetragenen Befunden (Quelle: Verfasser; Basisdaten: Hessische Verwaltung für Bodenmanagement und Geoinformation).

FIG. 2. Schanzenkopf. Scanarea LIDAR cu includerea complexelor descoperite (sursa: autorul; baza de date a Administraţiei pentru gestionarea terenurilor şi a geoinformaţiei landului Hessa).

aus Schichtwasseraustritten an den Talhängen (Langsdorff 1927, 156 f.).

Die lange Forschungsgeschichte zum Schanzenkopf macht es umso verwunderlicher, dass der Publikationsstand so dürftig ist. Bereits 1934 wurde der Schanzenkopf Gegenstand der „großen

Sommerunternehmung“ des vorgeschichtlichen Seminars Marburg unter Leitung von Gero von Merhart, dem ersten Ordinarius für Vorgeschichte an der Philipps-Universität Marburg (Abb. 3). Die örtliche Grabungsleitung lag bei Heinz Behaghel, der bereits früh

ABB. 3. Gero von Merhart im Kreise der Teilnehmer der „großen Sommerunternehmung“ (Quelle: Archiv Vorgeschichtliches Seminar Marburg/Lahn).

FIG. 3. Gero von Merhart împreună cu participanții la „mareă campanie de vară” (sursa: Arhiva Seminarului de Preistorie Marburg/Lahn).

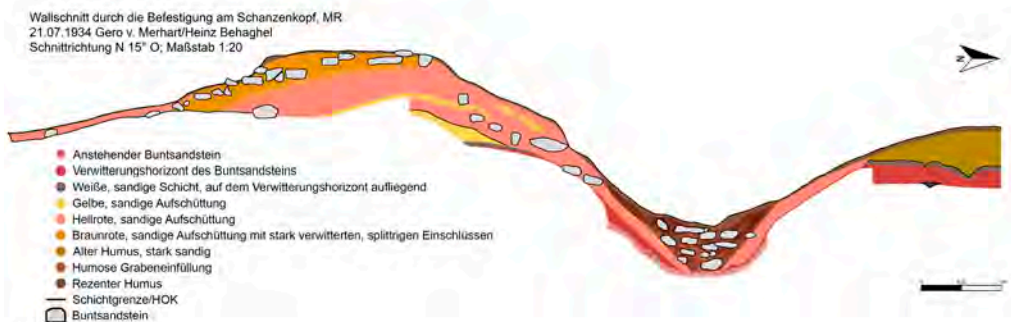
ABB. 4. Heinz Behaghel (1910-1943) im Jahr 1939 (Quelle: Archiv Vorgeschichtliches Seminar Marburg/Lahn).

FIG. 4. Heinz Behaghel (1910-1943) în anul 1939 (sursa: Arhiva Seminarului de Preistorie Marburg/Lahn).

archäologisch tätig wurde und 1939 mit der Dissertation „Die Eisenzeit im Raume des rechtsrheinischen Schiefergebirges“ in Marburg promoviert wurde (Abb. 4). Unter Beteiligung der Studierenden wurde ein Wallchnitt angelegt, der, mit 15° nach Osten abweichend Nord-Süd ausgerichtet, am 21. Juli 1934 dokumentiert wurde (Abb. 5 und 6). Die Gesamtlänge des Schnittes betrug 12,4 m, die Breite 1 m. Der Wallaufbau zeigte sich folgendermaßen: Unmittelbar über dem anstehenden Buntsandstein befand sich eine ca. 5 cm starke, ausgebleichte, graue Schicht, die durch den Grabeneinschnitt unterbrochen wurde, sich aber auf der anderen Seite des Grabens wieder fassen ließ. Darüber lag der aufgeschüttete, ca. 5 m breite und noch 1,1 m hoch erhaltene Wall. Bis zur Wallkrone wechselten sich sandige hellrote und gelbe Schichten ab. Diese dünnten an den Wallseiten aus. Auf der Wallkrone und der Außenseite fanden sich vereinzelt

Steinbrocken. Über der Aufschüttung lag, auf der Innenseite des Walls, eine braunrote, sandige und bis zu 40 cm starke Schicht mit stark verwitterten und splittigen Gesteinseinschlüssen. Diese war ebenfalls mit Sandsteinbrocken durchsetzt. Aufgrund der Zusammensetzung der Schichten ist anzunehmen, dass das Material für den Wall dem vorgelagerten Graben entstammt. In einer ersten Phase wurde dieser als Sohlgraben ausgeführt und in den anstehenden Buntsandstein eingearbeitet. Die Breite der Sohle betrug ca. 0,4 m und die Gesamttiefe ca. 1,6 m, wobei 0,6 m mit Sandsteinblöcken und lockerem, humosem Sediment verfüllt waren. In der Literatur wird der Graben als Spitzgraben beschrieben (Görich 1960, 22; Uenze 1960, 296; Görich 1972, 99). Auf die genaue Gestalt nehmen dann jüngere Werke keinen Bezug (Gensen 1979, 48 f.). Das von Merhart und Behaghel dokumentierte Profil (Abb. 5)

ABB. 5. Schanzenkopf. Zeichnung des Profilschnittes von 1934 im Maßstab 1:20. Schichtenverläufe und -grenzen anhand der Originalkolorierung eingezeichnet (Quelle: hessenARCHÄOLOGIE Marburg. Digitale Bearbeitung D. Scherf und K. Bieber, 2017).

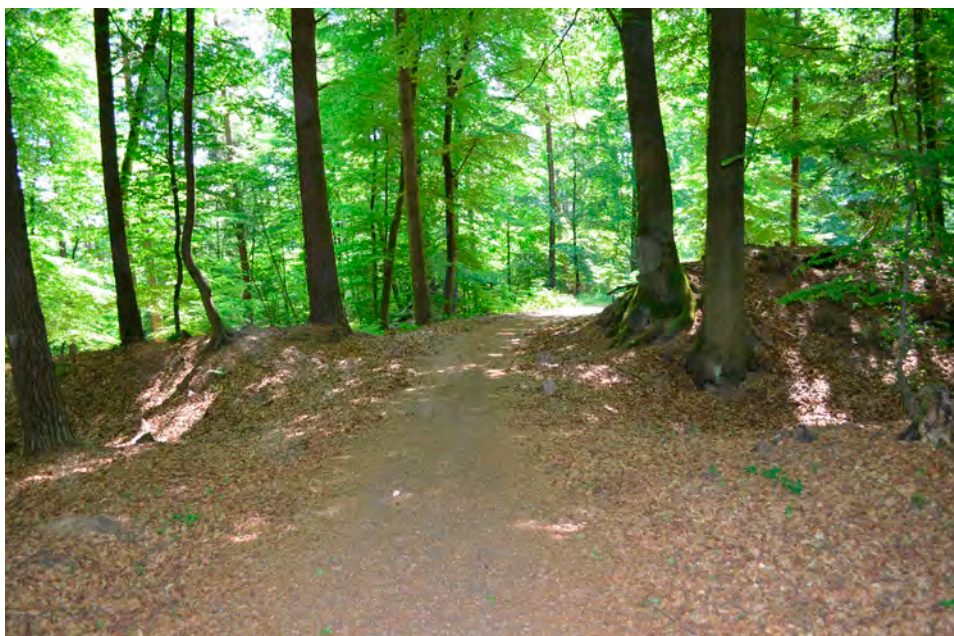
FIG. 5. Schanzenkopf. Desenul profilului din anul 1934. Scara 1:20. Straturile și limitele acestora prelucrate în baza originalului (sursa: hessenARCHÄOLOGIE Marburg. Prelucrare digitală D. Scherf și K. Bieger, 2017).

und auch der Bericht Behaghels zeigen im Gegensatz dazu, dass von einer mehrphasigen Anlage ausgegangen werden muss. In der ältesten Ausbauphase ist der beschriebene Sohlgraben angelegt worden und im Profil auch deutlich zu erkennen. In diesen Sohlgraben floss im Laufe der Zeit Material vom Wall zurück und wurde im Graben abgelagert. In einer zweiten Ausbauphase wurde dann der Spitzgraben in dieses sekundär abgelagerte Erdreich eingetieft.

Der Wall stellt sich nach der Beschreibung und der Profildokumentation als einfache, aufgeschüttete Erdmasse ohne Innenkonstruktion dar. Möglicherweise war die Wallfront als Trockenmauer ausgebildet, es könnte auch eine Trockenmauer auf der Wallkrone gestanden haben. Heinz Behaghel bemühte sich an dieser Stelle um eine vorsichtige Interpretation, später wurde aus der Möglichkeit in der Literatur eine Tatsache gemacht (Uenze 1960, 296; Görich 1972, 99). Als fatal sollte sich der Entschluss herausstellen, den Schnitt und die Anlage „später“ zu

vermessen. Mutmaßlich bedingt durch den Kriegsausbruch und die Einberufung der meisten Studenten des Seminars, kam dies nicht mehr zu Stande. Ob der Wall eine trocken gemauerte Front nach Außen besaß, auf der Krone eine Brustwehr aus Trockenmauerwerk bestand, kann nicht sicher beurteilt werden. In jedem Fall war aber zwischen Wall und Graben eine Berme vorhanden. Die geomagnetischen Untersuchungen des Vorgeschichtlichen Seminars blieben leider im ausgewählten Bereich ohne Befund. Die Ursache hierfür ist sicher auch in der dichten Bewaldung und damit den erschwerten Messbedingungen zu suchen.

Der Zugang auf die Anlage wird auch heute noch durch eine gut erhaltene Torsituation gebildet (Abb. 6). Diese führt an einer Stelle durch den Wall, an der das Gelände schon nach Osten hin in Richtung Zahlbach abzufallen beginnt. Ob und wie die Toranlage ausgestaltet war, lässt sich nicht mehr beurteilen. Das westliche Wallende scheint einzubiegen, so dass möglicherweise eine Zange

ABB. 6. Schanzenkopf. Torsituation (auch die rezente Wegeführung läuft durch das alte Tor) (Quelle: Verfasser, 2017).

FIG. 6. Schanzenkopf. Zona porții (drumul actual trece prin zona porții vechi) (sursa: autorul, 2017).

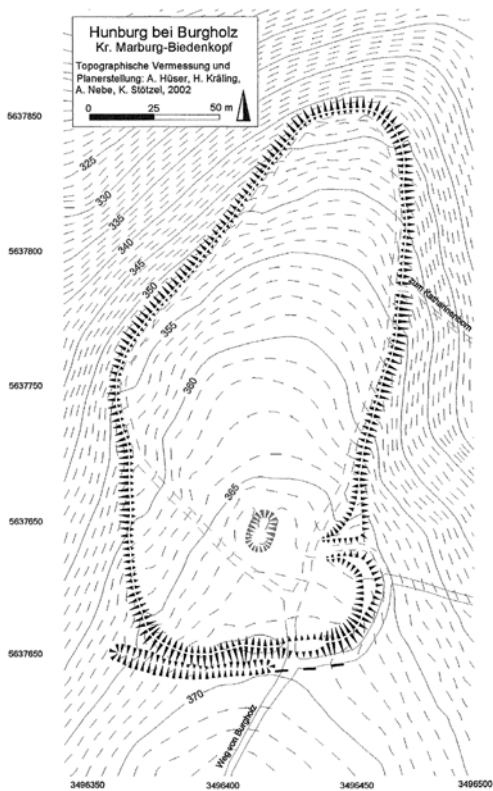

ABB. 7. Schanzenkopf. Hügelartige Struktur im Inneren der Wallanlage (Quelle: Verfasser 2017).

FIG. 7. Schanzenkopf. Structură în formă de movilă în interiorul fortificației (sursa: autorul, 2017).

gebildet wurde. Beinahe im Zentrum der Anlage liegt eine hügelartige Struktur (Abb. 7). Die Vermutung, dass es sich um einen Grabhügel handeln könnte, ist nur insofern nicht von der Hand zu weisen, als dass auf den Lahnbergen über 200 solcher Grablegen bekannt und teilweise archäologisch untersucht sind. Bereits das Langendorffsche Inventar hält fest, dass diese Vermutung keineswegs als Tatsache zu verstehen ist (Dobiat 2010, 4; Dobiat 1994, 10; Görner 2002, 424 f.). Vielmehr dürfte es sich um Reste eines Gebäudes o. Ä. handeln, die zahlreichen Sandsteinblöcke im Bereich der Aufwerfung legen dies durchaus nahe. Es könnte sich möglicherweise um ein Gebäude der jüngeren Ausbauphase handeln, möglicherweise ist an einen Wartturm zu denken.

Das oben angesprochene Langendorffsche Inventar und auch der Bericht Heinz Behaghels offenbaren einen wesentlichen Schwachpunkt in der weiteren Auseinandersetzung mit dem Schanzenkopf: das Fehlen jeglicher Funde. Weder als Lesefunde noch während der Ausgrabung konnten Funde geborgen werden, die eine ansatzweise Datierung der Anlage erlauben. Lediglich der gute Erhaltungszustand lässt daran denken, dass die zweite Phase der Anlage relativ jung sein muss. Während die chronologische Ansprache der ersten Phase ebenso wie der Sohlgraben in der Literatur keine Berücksichtigung findet, ist die Meinung zur jüngeren Ausbauphase relativ einheitlich. Demnach handelt es sich um eine frühmittelalterliche Abschnittsbefestigung. Diese Datierung erfolgt rein über Analogieschlüsse durch Vergleiche mit Anlagen in der Umgebung. Dies betrifft

ABB. 8. Die Hunburg bei Burgholz (Quelle: Müller-Karpe et al. 2003; hessenARCHÄOLOGIE Marburg).

FIG. 8. Hunburg bei Burgholz (sursa: Müller-Karpe et al. 2003; hessenARCHÄOLOGIE Marburg).

beispielsweise die Hunburg bei Burgholz (Abb. 8), die Hundsburg bei Oberspöhe, das „Alte Schloss“ bei Gronau oder die Burg von Mellnau (Gensen 1979, 47 f.; Görich 1960, 22; Görich 1951, 25 ff.; Klug 1989, 37 u. Abb. 15). Die Anlagen lassen sich mit der frühmittelalterlichen Nutzung des Christenberges bei Münchhausen korrelieren, weshalb Rolf Gensen die Datierung der in ihrer äußeren Erscheinung ähnlichen Anlagen auf den Schanzenkopf überträgt (Gensen 1979, 49). Dieses Verfahren muss allerdings kritisch bewertet werden, da auf

ABB. 9. Der Eibenhardt am Zusammenfluss von Lahn und Ohm (Quelle: Verfasser; Basisdaten: Hessische Verwaltung für Bodenmanagement und Geoinformation).

FIG. 9. Eibenhardt la confluența dintre râurile Lahn și Ohm (sursa: autorul; baza de date a Administrației pentru gestionarea terenurilor și a geoinformației landului Hessa).

dem Christenberg, auf der Hunburg und der Burg Mellnau archäologische Funde zur Datierung herangezogen werden können (Gensen 1975a, 325 ff.; Gensen 1975b, Abb. 19 zzgl. Liste)². Otto Uenze und Rolf Gensen datieren die Anlage mit entsprechender Vorsicht in das 8. Jahrhundert, auch weil sich Siedlungen entsprechender Zeitstellung in der Umgebung befinden³. Willy Görich stellt die Anlage in das frühe 8. Jahrhundert n. Chr., noch vor 720. Ferner ordnet er verschiedentlich den Schanzenkopf dem „fiscus Ameneburg“ zu und betrachtet die Anlage als Vorposten zur ca. 5 km

Luftlinie entfernten Amöneburg (Görich 1960, 22).

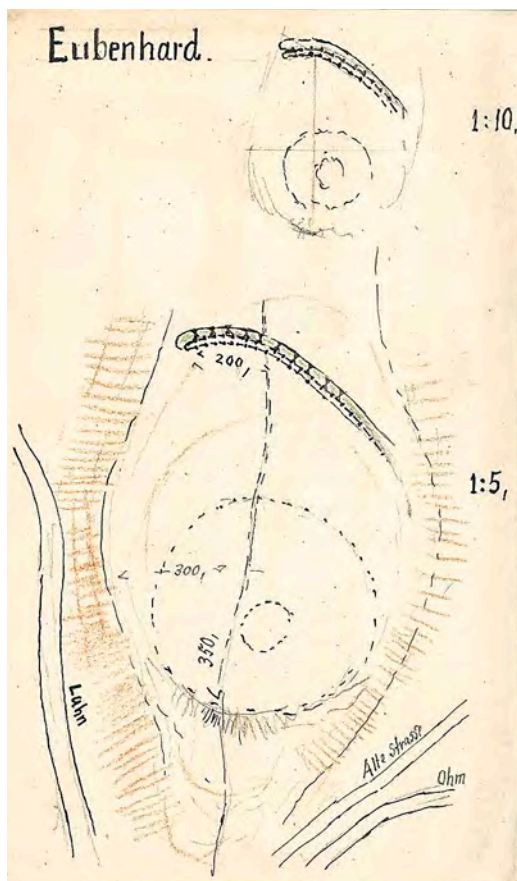
So bleibt die Frage nach der Nutzung des Schanzenkopfes. Die bisher genannten Autoren betrachten die Anlage als nicht fertig gestellt. Die Interpretationen reichen von einer Nutzung als Fluchtburg, Vorposten zur Amöneburg und auch eine Anlage als karolingischer Curtis wird in Betracht gezogen (Langsdorff 1927, 156; Görich 1960, 22; vgl. dazu Görich 1951, 25 ff.; Gensen 1979, 48). Rolf Gensen vermutet auch, dass die Anlagen, und nach Auffassung des Verfassers dem folgend auch der Schanzenkopf,

2 Der Schanzenkopf wird von Gensen hier im Gegensatz zu Gensen 1979 noch nicht aufgeführt. In Mellnau stammen die von Gensen aufgeführten Funde nicht von der Burg, dementsprechend muss die deutlich hoch- und spätmittelalterlich überprägte Anlage hier als nur eingeschränkt geeignetes Vergleichsbeispiel gesehen werden.

3 Bspw. in Marburg-Bauerbach, Schröck und Wehrda, wobei diese Fundstellen sich nur allgemein als karolingerzeitlich ansprechen lassen (Gensen 1975b, 384 f.).

aufgrund des sehr unterschiedlichen Fundniederschlags wohl teilweise nur sporadisch genutzt wurden (Gensen 1979, 48). Auch wenn die Datierung vorerst unklar bleiben muss, so ist doch sowohl für eine ältere als auch eine jüngere Phase die Verbindung zur Amöneburg über die Lage gegenüber der Ketzerbach und über dem alten Kirchhainer Weg wahrscheinlich.

Etwas anders stellt sich die Situation an der Abschnittsbefestigung Eibenhardt dar (Abb. 9)⁴. Die Anlage liegt auf einem Bergsporn zwischen Goldberg, Heppersberg und Bernsdorfer Kuppe hoch über den Zusammenflüssen von Lahn und Ohm und sichert somit diese bedeutende Flusswegezusammenführung. Ferner stellt der Eibenhardt den südlichsten Ausläufer des Burgwaldes dar. Der Platz kann aus verkehrsgeographischer Sicht geradezu als neuralgisch bezeichnet werden. Aus dem Rothaargebirge entspringend, tritt die Lahn hier in ihren mittleren Flussabschnitt ein. Gleichzeitig mündet hier der längste ihrer Nebenflüsse in die Lahn, die Ohm. Über ihren Flusslauf erschließt sich ein Weg von der Lahn in das Amöneburger Becken und bis in die rauen Höhen des Vogelsbergs. Somit können von diesem Punkt Sowohl Wegführungen in das Hinterland und Richtung Rheinisches Schiefergebirge, nach Südwesten in Richtung Rhein und über das Amöneburger Becken in Richtung Vogelsberg und Rhön aufgenommen werden. Noch heute teilt sich die Straßenführung in diesem Bereich mit den Hauptrichtungen nach Frankenberg, Kassel und Alsfeld.

ABB. 10. Eibenhardt. Skizze der Wallanlage von Dr. med. Wilhelm Lange (1857-1928), Kassel (Quelle: hessenARCHÄOLOGIE Marburg).

FIG. 10. Eibenhardt. Schița sistemului de apărare după Dr. med. Wilhelm Lange (1857-1928), Kassel (sursa: hessenARCHÄOLOGIE Marburg).

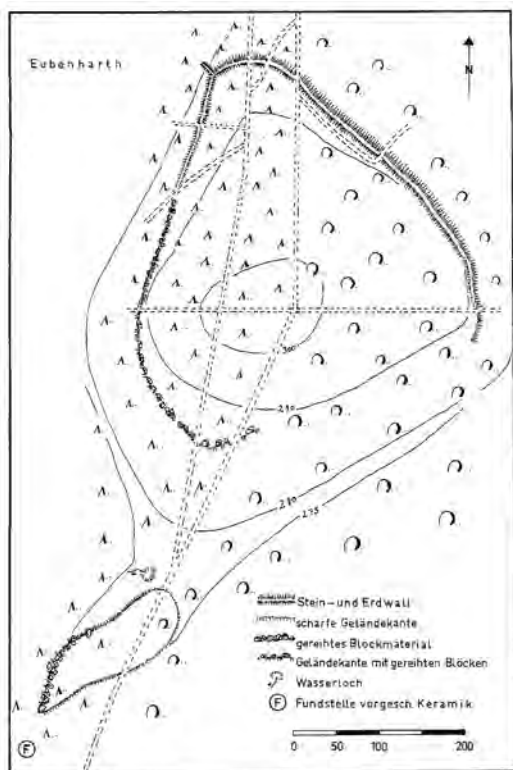
Die Wallanlage auf dem Eibenhardt ist bereits seit dem 19. Jahrhundert Gegenstand der Forschung (Abb. 10). In der Ortsakte des Landesamtes für Denkmalpflege Hessen findet sich ein Schreiben des Forstaccisten C. Schember aus Schönstadt, der sich am 15. Juni 1853 an G. Landau in Kassel wendet, welcher zuvor einen Artikel über

⁴ In der Literatur und historischen Karten treten auch die Bezeichnungen Eubenharth/Eibenhardt auf. Zum besseren Verständnis wird hier konsequent die Bezeichnungen Eibenhardt gewählt.

nördlich des Riesenhöfchens, bezeichnet den Zusammenhang der Anlagen jedoch als fraglich (Mühlhause 1869, 312). Es handelt sich nach der Beschreibung um eine doppelte Wallanlage, der äußere Wall riegelte die Ostseite des Sporns ab und besaß eine Länge von 450 Schritt, eine Breite von 20 Schritt und war noch 1 bis 1,5 m hoch erhalten. Ein Graben konnte nach Mühlhauses Beschreibung nicht mehr ausgemacht werden. Innerhalb des Walls an der höchsten Stelle der Anlage, fand sich ferner ein 4 bis 5 Schritt breiter und weniger als 1 m hoher Wall, der von der Bevölkerung als Riesenhöfchen bezeichnet wurde. Dieser Ringwall war elliptisch, beinahe 60 Schritt lang und 35 Schritt breit mit einem Zugang an der Westseite. Von dieser Anlage ist wohl auch der meiste Steinraub zu bemerken, es seien 22 Fuder Steine zur Errichtung des Gasthauses in Lahntal und des Bahnhofes in Sarnau abgefahren worden. Dies zog Ermittlungen nach sich, die offenbarten, dass das Forstamt eine entsprechende Genehmigung erteilt hatte und die Zerstörung der Anlage nicht entsprechend geahndet werden konnte (MHG Jg. 1901, 42 f.). Bereits früh wurde für die Wallanlage eine eisenzeitliche, im engeren Sinne keltische Datierung angesetzt. Insbesondere die Auseinandersetzung mit dem Feldzug des Germanicus gegen die Chatten um 15 n. Chr. und der Lokalisierung von Mattium anhand geographischer Beschreibungen führten zu Mutmaßungen um entsprechende Anlagen (Wolff 1917, 93 f.).⁷

ABB. 12. Eibenhardt. Plan der Befestigung nach Eisel 1965 (Quelle: Eisel 1965).

FIG. 12. Eibenhardt. Planul fortificației după Eisel 1965 (sursa: Eisel 1965).

Neben den eher forschungsgeschichtlich interessanten Aktivitäten gab es auch in jüngerer Zeit Untersuchungen, die versuchten die Anlage zu datieren und somit in einen kulturhistorischen Kontext zu setzen. In der 1965 veröffentlichten Dissertation von G. Eisel wird die Befestigungsanlage erstmals ausführlicher behandelt. Auch er erwähnt Spätlatänefund, die jedoch auf den Aussagen von O. Uenze (1960) beruhen. Der von ihm veröffentlichte Plan

⁷ Wolff erwähnt zwar die Anlage, zieht sie und den Lahn-Übergang in prähistorischer Zeit allerdings in Zweifel. Seiner Meinung nach ist ein Vorstoß über den Ebsdorfer Grund nach Amöneburg und Burgholz für wahrscheinlicher.

der Anlage zeigt neben den gesicherten Wallstrukturen, die unten behandelt werden, auch „gereihtes Blockmaterial“ und „Geländekanten mit gereihten Blöcken“ auf (Abb. 12). R. Gensen erwähnt den Eibenhardt kurz und gibt an, dass einige neolithische Funde vorliegen, ausschlaggebend für die Datierung der Anlage aber Keramikfragmente der Spätlatènezeit seien (Gensen 1974, 46). Dieser Datierung wird auch in weiteren Publikationen stattgegeben (Gensen 1990, 491). Die neolithischen Funde wurden in jüngeren Studien der Michelsberger Kultur zugeordnet. Im Kontext der Besiedlung der Hessischen Senke als Lösslandschaft zeigt sich, dass die Fundstellen der Michelsberger Kultur in einem wesentlich dichteren Siedlungsverbund lagen, als in der älteren Forschung angenommen (Meyer 1993, 19). Obwohl zahlreiche der Höhensiedlungen in der Region Spuren neolithischer Aufsuchung und Nutzung aufweisen und R. Gensen dies auch bereits für den Eibenhardt erwähnte, führt er diese in seiner Zusammenstellung eisenzeitlicher Befestigungen in Hessen im Gegensatz zu gleichen Beobachtungen an anderen Anlagen nicht auf (Gensen 1990, 491. Gensen 1999, Abb. 7). Diese ältere Nutzung spielt jedoch, insbesondere bei landschaftsgenetischen Fragestellungen eine nicht unerhebliche Rolle (Meyer 1993, 22 f.). Als jüngereisenzeitliche Zentralsiedlungen in der näheren Umgebung seien hier der Dünsberg bei Gießen und eben die Amöneburg als Oppida genannt, die beide in jüngerer

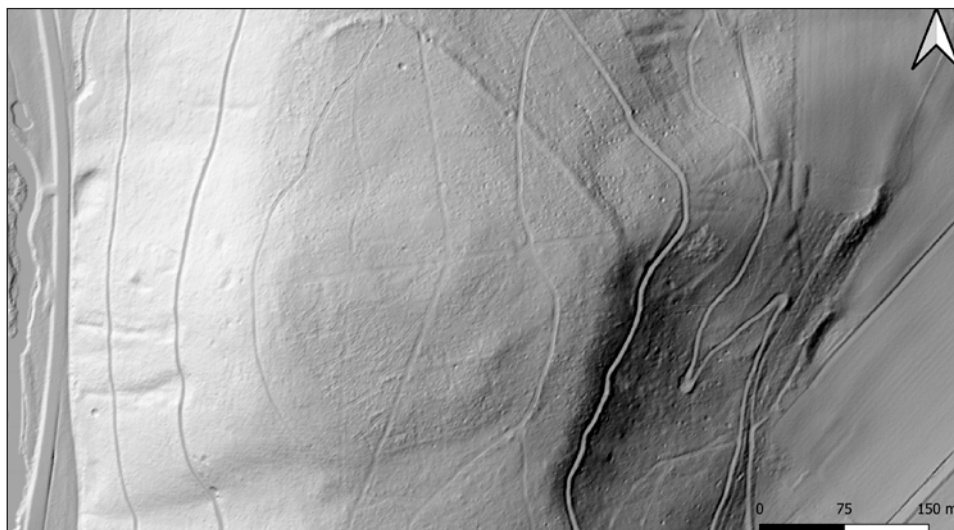
Zeit behandelt wurden (Schulze-Forster 2015; Eisenach 2017, v. A. 160 ff.).

Im LIDAR-Scan (Abb. 13) tritt der Abschnittswall deutlich zu Tage. Der Scan zeigt, dass der von Eisel 1965 veröffentlichte Plan (vgl. Abb. 12) mehr Strukturen abbildet, als tatsächlich vorhanden sind. Gleiches trifft auf die Zeichnungen von Lange und die kartographische Aufnahme von 1869 zu (vgl. Abb. 10 und 11). Die Reihen von Blockmaterial zeigen sich nicht. Stattdessen ist aber der Wallverlauf deutlich nachzuvollziehen. In der Slope-Analyse (Abb. 14) ist hingegen ein bislang auf den überlieferten Kartierungen nicht abgebildeter Graben zumindest zu erraten. Die Geländedepression folgt dem Wallverlauf und ist bislang nicht dokumentiert worden. Die wenigen, in den Akten erwähnten Lesefunde konnten dem Verfasser trotz längerer Wartezeit leider nicht zugänglich gemacht werden⁸. Somit muss eine genauere chronologische Ansprache der jüngeren Nutzungsphasen vorerst unterbleiben. Weitere Begehungen und die Entnahme eines Bohrprofils aus dem Wall und dem Graben sind geplant. Es bleibt die Hoffnung, dass die Untersuchung von Baumwürfen und die Wühltätigkeit von Wildschweinen (*Sus scrofa*) weitere Keramikfragmente erbringen, die eine genauere Datierung der Anlage ermöglichen, als dies bislang aufgrund der vorhandenen Stücke möglich ist⁹.

Die Zuordnung der beiden kleinen Befestigungen beruht auf rein theoretischen Überlegungen. Die bisherige Interpretation der Nutzung als

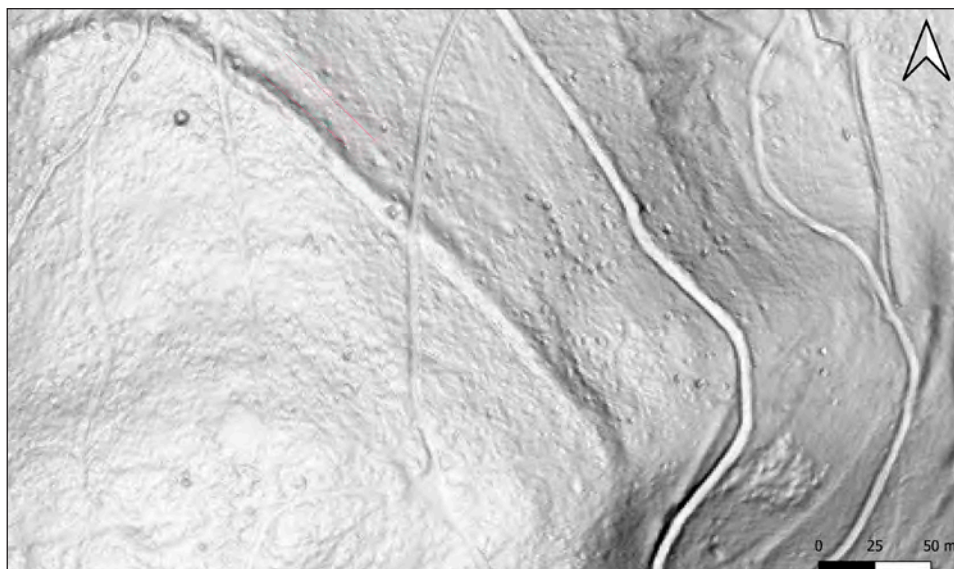
8 In der Literatur finden sich lediglich Abbildungen verschiedener jungpaläolithischer und neolithischer (michelsbergerzeitlicher) Silices, auf deren Abbildung hier verzichtet wird.

9 Das Fundeingangsbuch des Landesamtes für Denkmalpflege Marburg verzeichnet nur einige wenige Keramikfragmente, die nur allgemein als „vorgeschichtlich“ bzw. „eventuell eisenzeitlich“ angesprochen werden. Vgl. OA Oberrosphe, Fdst. 9 (Eibenhardt/Eubenhardt).

ABB. 13. Der Eibenhardt im Detail mit Wallstrukturen sowie Lahn und Ohm (Quelle: Verfasser; Basisdaten: Hessische Verwaltung für Bodenmanagement und Geoinformation).

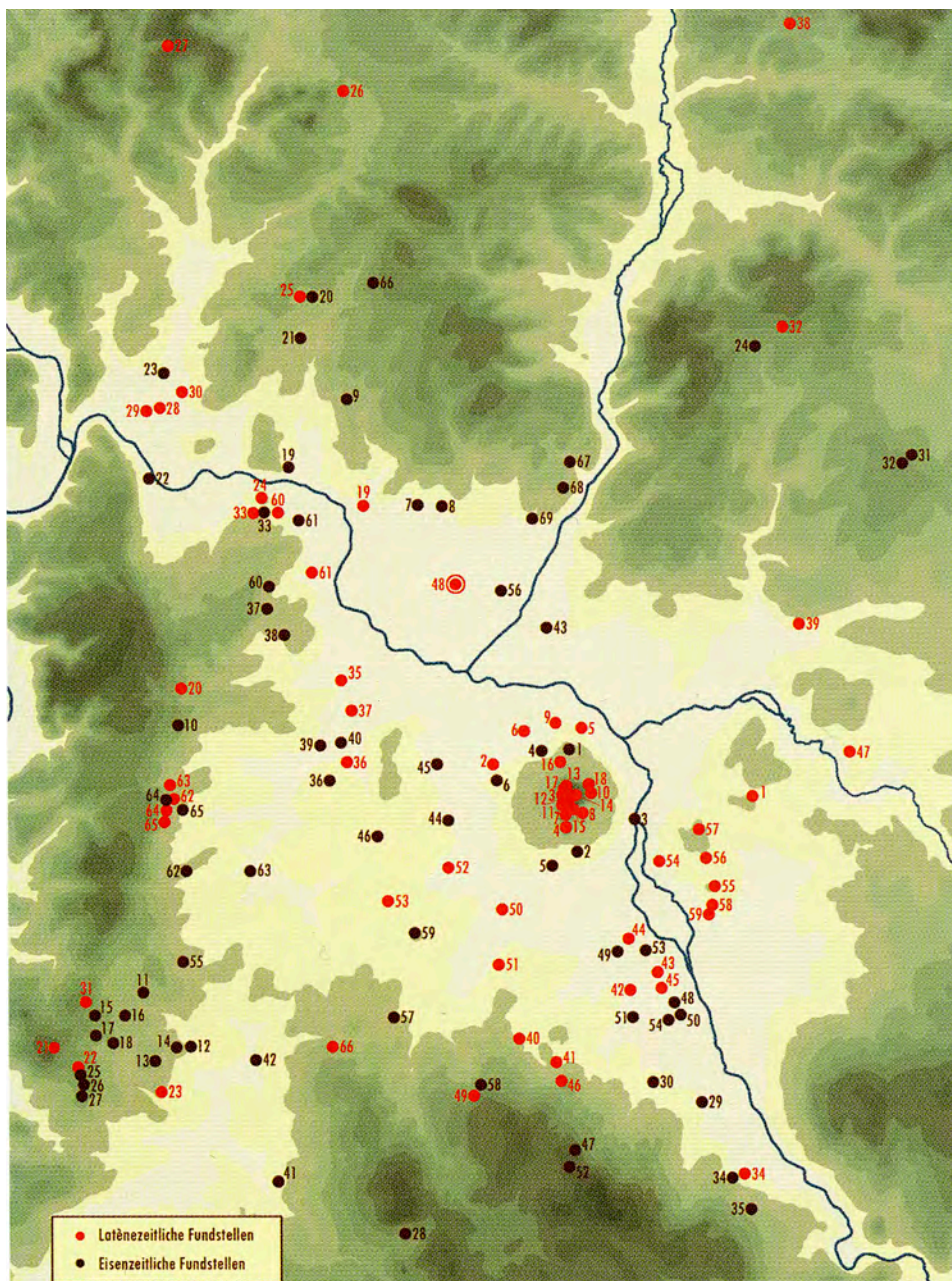
FIG. 13. Eibenhardt în detaliu. Structura valului și r. Lahn și Ohm (sursa: autorul; baza de date a Administrației pentru gestionarea terenurilor și a geoinformației landului Hessa).

ABB. 14. Eibenhardt Slope-Analyse (sichtbarer Graben - rot) (Quelle: Verfasser; Basisdaten: Hessische Verwaltung für Bodenmanagement und Geoinformation).

FIG. 14. Eibenhardt. Analize-slop (șanțul vizibil - roșu) (sursa: autorul; baza de date a Administrației pentru gestionarea terenurilor și a geoinformației landului Hessa).

ABB. 15. Verbreitungskarten der sicher datierten, latènezeitlichen und eisenzeitlichen Fundstellen im Umfeld der Amöneburg (Quelle: Meiborg 2010).

FIG. 15. Harta cu răspândirea siturilor de epoca Latène și epoca fierului din regiunea Amöneburgului (sursa: Meiborg 2010).

sogenannte Flich- oder Fluchtburgen scheidet aufgrund der Verkehrssituation m. E. aus. Bei der Anlage dieser Vorposten stand mutmaßlich eher die Sicherung der Verkehrswege über die Lahnberge bzw. ins Amöneburger Becken im Vordergrund. Zumindest für den Schanzenkopf legt W. Görich dies wie oben beschrieben auch für die Karolingerzeit nahe. Grundsätzlich sind ähnliche Funktionen auch bei anderen Siedlungen bzw. Höhensiedlungen an den Randlagen des Amöneburger Beckens anzunehmen, sollten sie denn im Einzugsbereich der Täler, Flüsse oder Passwege über die begrenzenden Mittelgebirgskzüge liegen (Abb. 15). Auch hier werden erst künftige Forschungen zeigen, wie die Verkehrsgeographie des Amöneburger Beckens in der Eisenzeit zu rekonstruieren ist. Eine endgültige Datierung und kulturhistorische Einordnung der

Anlagen ist von weiteren Funden und Forschungen abhängig. Insbesondere bei der Höhenbefestigung auf dem Eibenhardt sind weitere Untersuchungen vonnöten. Die dichte Bewaldung und teilweise bewegte Mikrotopographie machen geomagnetische Untersuchungen schwierig. Nichtsdestotrotz sind beide Anlagen für die Analyse des prähistorischen Verkehrssystems im Umfeld der Amöneburg von Interesse und sollten bei der Beurteilung nicht außen vor bleiben.

Die hier beschriebenen Anlagen sind bislang in der Literatur kaum berücksichtigt worden, auch weil entsprechende Untersuchungen und vor allem Funde fehlen. Die gute Erhaltung der Wallanlagen und die Lage an Zugängen in das fruchtbare Amöneburger Becken machen die Anlagen nach Auffassung des Verfassers dennoch zu lohnenswerten Forschungsobjekten.

LITERATUR

- Behaghel 1949:** H. Behaghel, Die Eisenzeit im Raume des rechtsrheinischen Schiefergebirges (Marburg 1949).
- Dobiat 1994:** C. Dobiat, Forschungen zu grabhügelgruppen der Urnenfelderzeit im Marburger Raum. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 17 (Marburg 1994).
- Dobiat 2010:** C. Dobiat, Grabhügel der Urnenfelderzeit auf den Lahnbergen bei Marburg. Arch. Denkmäler in Hessen 52 (Wiesbaden 2010).
- Eisel 1965:** G. Eisel, Siedlungsgeographische Geländeforschungen im südlichen Burgwald. Marburger GEogr. Schriften 24 (Marburg 1965).
- Eisenach 2017:** P. Eisenach, Interpretation späteisenzeitlicher und frühkaiserzeitlicher Siedlungsspuren auf der Amöneburg, Ldkr. Marburg-Biedenkopf. BKAL 14 (Rahden/Westf. 2017).
- Gensen 1974:** R. Gensen, Von Langenstein über den Christenberg zum Dünsberg. In: RGZM (hrsg.), Führer zu vor- und frühgeschichtlichen Denkmälern. Band 1. Fulda. Rhön. Amöneburg. Gießen (Mainz 1974), 44-50.
- Gensen 1975a:** R. Gensen, Frühmittelalterliche Burgen und Siedlungen in Nordhessen. In: Ausgrabungen in Deutschland. Gefördert von der Deutschen Forschungsgemeinschaft 1950-1975. Monogr. RGZM 1,2 (Mainz 1975), 313-337.
- Gensen 1975b:** R. Gensen, Eine archäologische Studie zur frühmittelalterlichen Besiedlung des Marburger Landes. Fundber. Hessen 15, 1975, 361-386.

- Gensen 1979:** R. Gensen, Althessens Frühzeit. Frühgeschichtliche Fundstätten und Funde in Nordhessen. Führer zur hessischen Vor- und Frühgeschichte 1 (Wiesbaden 1979).
- Gensen 1990:** R. Gensen, Wetter-Oberrosphe MR, Ringwall Eibenhardt. In: (Hrsg. F.-R. Herrmann, A. Jockenhövel) Vorgeschichte Hessens (Stuttgart 1990), 491.
- Gersbach 2006:** E. Gersbach, Die Heuneburg bei Hundersingen, Gemeinde Herbertingen. Eine Wehrsiedlung/Burg der Bronze- und frühen Urnenfelderzeit und ihre Stellung im Siedlungsgefüge an der oberen Donau. Forsch. u. Ber. Z. Vor- u. Frühgesch. Baden-Württemberg 96 (Stuttgart 2006).
- Görich 1951:** W. Görich, Das Gronauer „Alte Schloss“ über der Salzböde. Eine frühkarlingische Straßenfeste. Hessisches Jahrbuch für Landesgeschichte 1, 1951, 25-41.
- Görich 1960:** W. Görich, Die „Alte Schanze“ im Lahnberg bei Weidenhausen. In: 150 Jahre „Weidenhäuser Grabenfest“ in Marburg (Marburg 1960), 20-23.
- Görich 1972:** W. Görich, Betrachtungen zur „Vorzeit“ der Stadt Marburg. Hess. Heimat 22, 1972, 96-102.
- Görner 2002:** I. Görner, Bestattungssitten der Hügelgräberbronzezeit in Nord- und Osthessen. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 20 (Marburg 2002).
- Klug 1989:** J. Klug, Die vorgeschichtliche Besiedlung des Amöneburger Beckens und seiner Randgebiete. Arch. Ber. 2 (Bonn 1989).
- Kurz 2007:** S. Kurz, Untersuchungen zur Entstehung der Heuneburg in der späten Hallstattzeit. Forsch. u. Ber. Z. Vor- u. Frühgesch. Baden-Württemberg 105 (Stuttgart 2007).
- Langsdorff 1927:** W. Langsdorff, Langsdorffsches Inventar. Kreis Marburg (Marburg 1927).
- Meiborg 2010:** Ch. Meiborg, Vorbericht zu den Ausgrabungen einer latènezeitlichen Brücke in der Kiesgrube von Kirchhain-Niederwald, Mittelhessen. BKAL 10, 2008/2009, 153-166.
- Meyer 1993:** M. Meyer, Zur Michelsberger Kultur im nördlichen Hessen. BKAL 1992/1993, 1993, 19-32.
- MHG Jg. 1901:** II. Zweigverein Marburg. Mittheilungen an die Mitglieder des Vereins für hessische Geschichte und Landeskunde. Jahrgang 1901, 1902, 38-50.
- Mühlhause 1869:** E. Mühlhause, Die Ringwälle in der ehemaligen Provinz Oberhessen. Zeitschr. Ver. f. hess. Gesch. u. Landeskunde N. F. 2, 1869, 311-328.
- Müller-Karpe et. al. 2003:** A. Müller-Karpe, A. Hüser, H. Stümpel, E. Erkul, B. Starossek, Geoarchäologische Untersuchungen im Bereich einer Grabenanlage bei Kirchhain-Burgholz – Hightech im Dienst der hessischen Archäologie. Hessen Archäologie 2002 (2003), 183-186.
- OA Oberrosphe:** Ortsakte Wetter-Oberrosphe hessenARCHÄOLOGIE, Außenstelle Marburg.
- Schulze-Forster 2015:** J. Schulze-Forster, Die latènezeitlichen Funde vom Dünsberg. BKAL 13, 2014/2015 (Rahden/Westf. 2015).
- Sprockhoff, Dragendorff 1939:** E. Sprockhoff, H. Dragendorff, Bericht über die Tätigkeit der Römisch-Germanischen Kommission Bericht über die Tätigkeit der Römisch-Germanischen Kommission vom 1. April 1939 bis 31. März 1940. Ber. RGK 29, 1939, 1-5.
- Uenze 1960:** Handbuch historischer Stätten Deutschlands IV, Hessen, 295 f. s.v. Marburg (O. Uenze).
- Wolff 1917:** G. Wolff, Die geographischen Voraussetzungen der Chattenfeldzüge des Germanicus. Zeitschr. Ver. f. hess. Gesch. u. Landeskunde 50, NF 40, 1917, 53-123.
- Zeiler 2013:** M. Zeiler, Latènezeitliche Eisenwirtschaft im Siegerland. Bericht über die montanarchäologischen Forschungen 2009-2011. Metalla 20/1, 2013, 1-196.

Dr. des. Daniel Scherf, Vorgeschichtliches Seminar, Philipps-Universität Marburg, Deutschland,
e-mail: daniel.scherf@staff.uni-marburg.de

O fibulă de tip „Rechteckfibel” descoperită în necropola de tip Poienești-Lucașeuca de la Dolineni (reg. Cernăuți, Ucraina):

exemplu ale unor legături între Europa Central-Nordică și
spațiul carpato-nistrean în epoca preromană recentă a fierului

Vasile Iarmulschi

Rezumat

În articolul dat se pun în discuție diferite aspecte legate de o fibulă de tip „Rechteckfibel” descoperită în necropola de tip Poienești-Lucașeuca de la Dolineni. Asemenea exemplare sunt datate în LT D1 și LT D2. Fibula respectivă documentează existența unor legături la mare distanță între Europa Central-Nordică și regiunea carpato-nistreană în epoca preromană recentă a fierului, dar și pentru interpretarea lor ca mărturii ale unor migrații în această perioadă.

Cuvinte-cheie: cultura Poienești-Lucașeuca, necropola de la Dolineni, regiunea carpato-nistreană, epoca preromană recentă a fierului, Rechteckfibel.

Zusammenfassung

Im Rahmen dieses Beitrages werden die Rechteckfibel aus dem Gräberfeld der Poienești-Lucașeuca-Kultur bei Dolineni analysiert. Solche Fibeln wurden in LT D1 und LT D2 datiert. Analogien zu diesen Stücken finden sich in nördlichen Mitteleuropa. Sie scheinen die weiträumigen Kulturverbindungen der jüngeren vorrömischen Eisenzeit wegzunehmen.

Schlüsselwörter: die Poienești-Lucașeuca-Kultur; Gräberfeld bei Dolineni, ostkarpatischen Raum, jüngere Vorrömische Eisenzeit, Rechteckfibel.

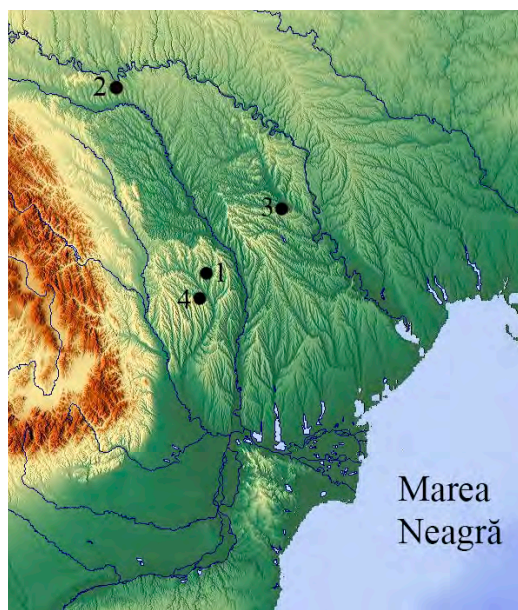
Acum patru decenii, la Dolineni (reg. Cernăuți, Ucraina) (fig. 1), G.I. Smirnova descoperea o necropolă datată în epoca preromană recentă a fierului (Смирнова 1981; Smirnova, Megei 1995). Pe parcursul a cinci campanii de săpături arheologice (1977-1978, 1985, 1987-1988) au fost dezvelite 58 de morminte de incinerare (fig. 2/1) (Smirnova 1981; Smirnova,

Megei 1995). Ritul, ritualurile funerare, dar în special, inventarul arheologic găsit a permis atribuirea acestui sit culturii Poienești-Lucașeuca¹ (Смирнова 1981; Smirnova, Megei 1995; Babeș 1993, 219-220; Iarmulschi 2012).

În rândurile ce urmează dorim să punem în discuție diferite aspecte (originea, cronologia etc.) legate de Rechteckfibel

---

1 Necropola respectivă a fost datată în ultimele două faze ale culturii Poienești-Lucașeuca (Babeș 1993; Iarmulschi 2012; Iarmulschi 2016), ceea ce în cronologia absolută corespunde sfârșitului sec. II – ultimul sfert al sec I a. Chr.

FIG. 1. Harta amplasării celor mai importante descoperiri funerare de tip Poienesti-Lucașeuca.

ABB. 1. Verbreitung den wichtigsten Gräberfeldern der Poienesti-Lucașeuca.

1 - Borosești (jud. Iași, România); 2 - Dolineni (reg. Cernăuți, Ucraina); 3 - Lucașeuca (r-nul Orhei, R. Moldova); 4 - Poienesti (jud. Vaslui, România).

(Смирнова 1981, 193, рис. 4/7) (fig. 2/2.1) descoperită în M. 4 (incinerare în groapă)², pentru care, până la momentul actual, nu sunt cunoscute analogii în mediul culturii Poienesti-Lucașeuca³. După cum vom arăta, piesa dată documentează existența unor legături la mare distanță între Europa Central-Nordică și regiunea carpato-nistreană în epoca preromană recentă a fierului, dar și pentru interpretarea lor ca mărturii ale unor deplasări de populații în această perioadă.

O descriere a piesei, însoțită de desen, este de natură să faciliteze încadrarea tipologico-cronologică a agrafei. Fibula de fier (lungimea 5,2 cm), a cărui ac este păstrat fragmentar, este lucrată dintr-un singur fir de metal, circular în secțiune, având resortul bilateral format din patru spire și coardă exterioară. Arcul este scund și aproape drept în apropierea resortului. Picioarul în momentul întoarcerii spre arc formează un unghi drept (fig. 2/2.1).

TIPOLOGIE, RĂSPÂNDIRE ȘI ORIGINE

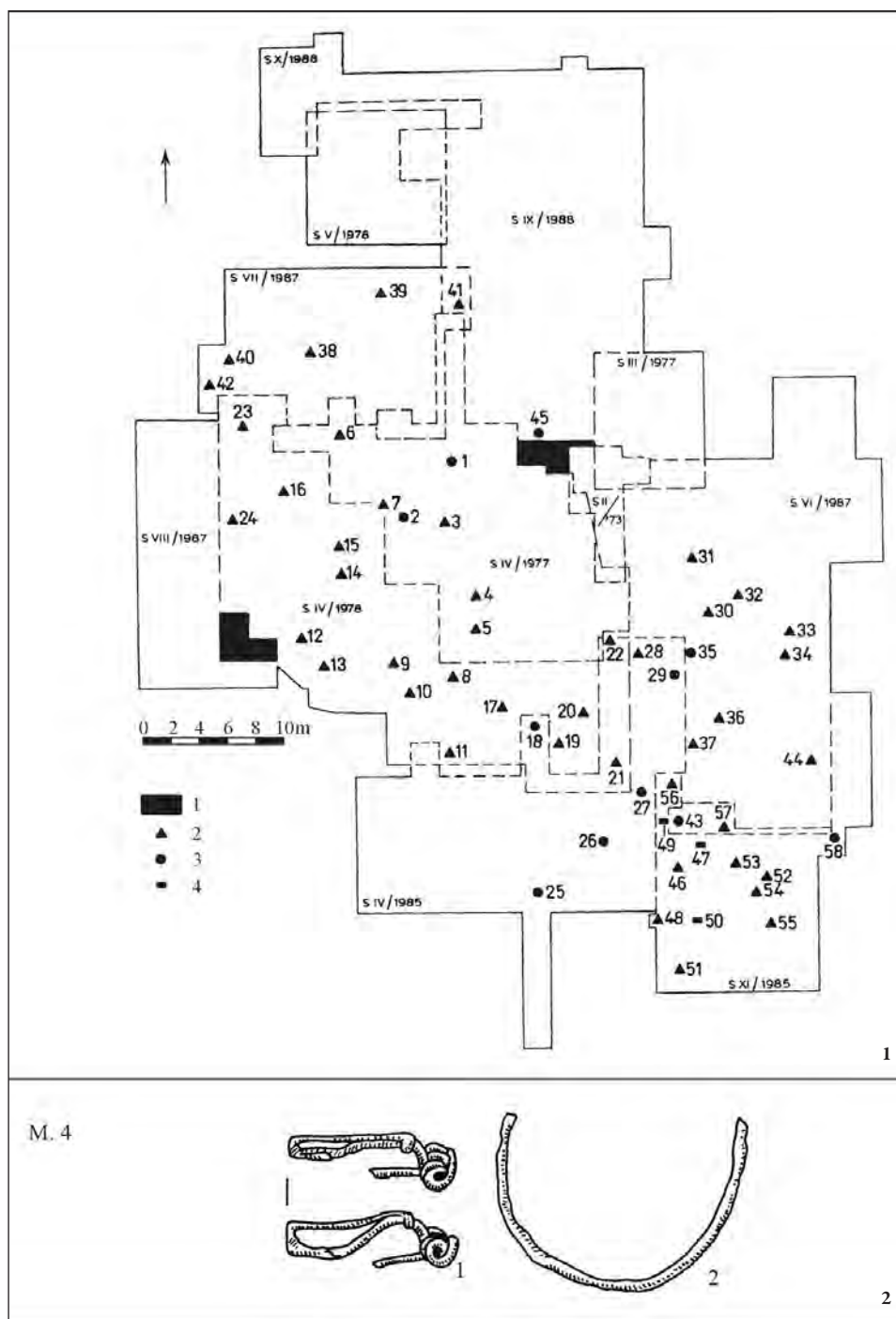
Această piesă face parte din așa-numitele Rechteckfibeln, răspândite în Europa Central-Nordică, mai exact pe cursul mijlociu și inferior al Elbei și în Scandinavia (fig. 4). Unul dintre primii arheologi ce a studiat asemenea piese – G. Schwantes – luând în considerație distribuția acestora pe cursul inferior al Elbei și în zona Schleswig-Holstein, a presupus că ele au fost purtate de către triburile langobarde (Schwantes 1909, 156-158), introducând, astfel, în literatura de specialitate termenul de „fibule langobarde” (Schwantes 1909, 156). Pe de altă parte, R. Beltz⁴, având în vedere zona maximă de răspândire a unor astfel de agrafe, a denumit asemenea accesorii drept „Hannoversche Fibel” (Beltz 1911, 793).

W. Wegeitz a încercat, într-o primă etapă a investigațiilor, să demonstreze că zona de origine a unor asemenea agrafe nu este regiunea Hannoverului, așa cum presupunea R. Beltz, ci cursul inferior al

² Mormântul respectiv, pe lângă Rechteckfibel, mai cuprindea fragmentul unei brățări de fier – Смирнова 1981, 193.

³ De precizat că M. Babeș a încadrat greșit respectiva fibulă în tipul II.4 (Babeș 1993, 93), care este apropiată agraferelor variantei Kostrzewski H.

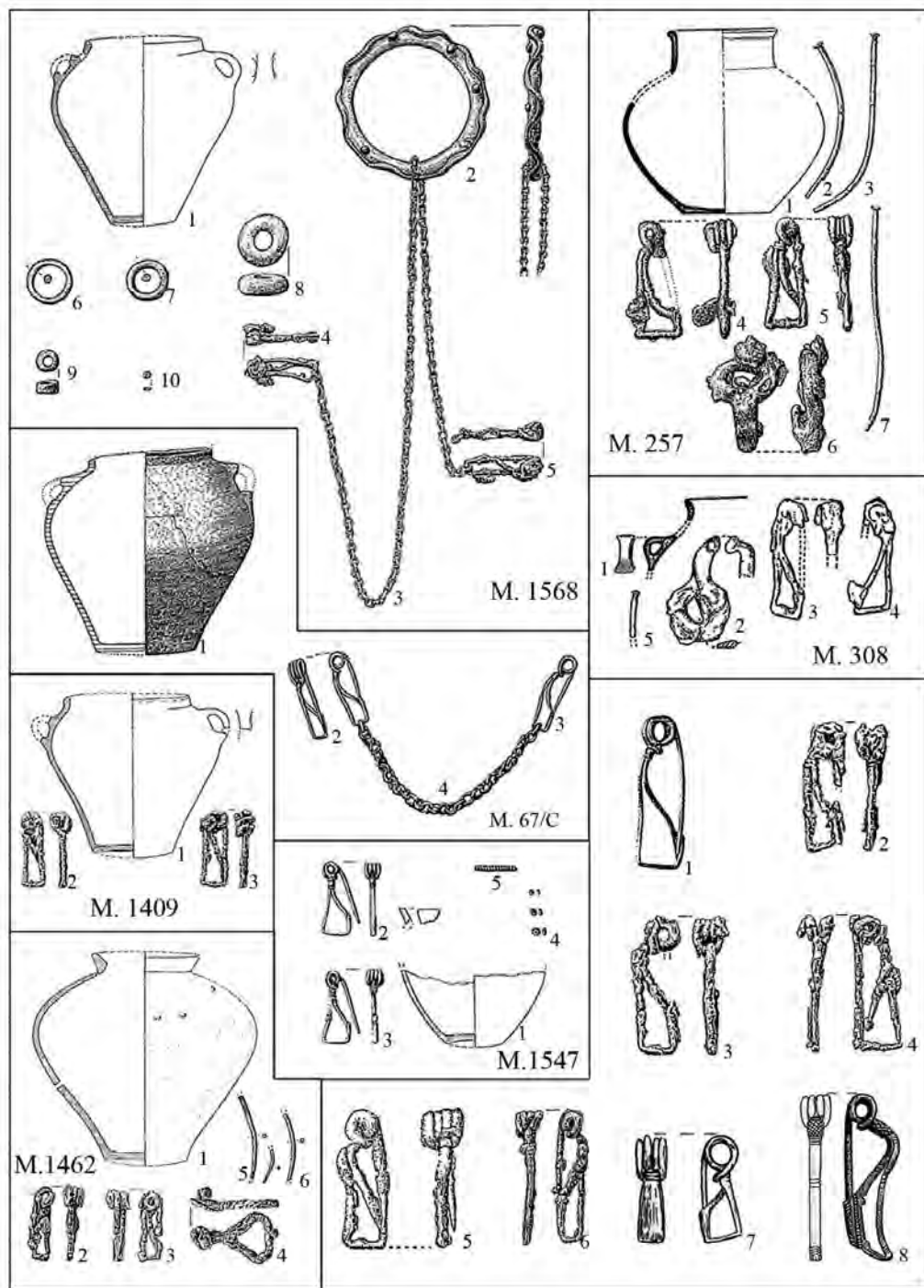
⁴ În tipologia sa asemenea fibule constituie varianta R – Beltz 1911, 685, Abb. 51.

FIG. 2. 1 - Dolineni. Planul general al necropolei (după Smirnova, Megei 1995); 2 - inventarul mormântului nr. 4: 1. Rechteckfibel; 2. Brățară de fier (fără scară) (după Babeș 1993).

ABB. 2. 1 - Dolineni. Verteilung der Grab auf dem Friedhofsplan (nach Smirnova, Megei 1995); 2 - Beigaben aus dem Grab Nr. 4: 1. Rechteckfibel; 2. Armring aus Eisen (ohne Maßstab) (nach Babeș 1993).

FIG. 3. Inventarul unor morminte și unele Rechteckfibeln descoperite în Europa Central-Nordică (fără scară) – M. 67/C, 1409, 1462, 1547 și 1568 din necropola de la Badow; M. 257 și 308 din cimitirul de la Hornbek: 1 - fibula de la Boruszyn (după Kostrzewski 1919); 2-5 - agrafe descoperite la Badow (după Bemann 1999); 6 - fibula din M. 252 de la Hornbek (după Rangs-Borchling 1963); 7 - Rechteckfibel varianta 2; 8 - Rechteckfibel varianta 3 (după Völling 2005).

ABB. 3. Beigaben einigen Gräberfeldern und Rechteckfibeln aus dem nördlichen Mitteleuropa (ohne Maßstab) – Gr. 67/C, 1409, 1462, 1547 und 1568 aus der Nekropole bei Badow; Gr. 257 und 308 aus dem Gräberfeld bei Hornbek: 1 - Rechteckfibel bei Boruszyn (nach Kostrzewski 1919); 2-5 - Rechteckfibeln aus der Nekropole bei Badow (nach Bemann 1999); 6 - Rechteckfibel aus dem Grab 252 bei Hornbek (nach Rangs-Borchling 1963); 7 - Rechteckfibel Variante 2; 8 - Rechteckfibel Variante 3 (nach Völling 2005).

r. Weichsel (Wegewitz 1937, 106). Același arheolog, observând unele analogii, pentru Rechteckfibeln descoperite în nordul Germaniei, pe insulele Götland și Öland, opina că aceste accesorii trebuie interpretate fie drept o dovadă a migrației langobarzilor din Scandinavia, fie drept un „reflux cultural” (Wegewitz 1937, 107). Ulterior W. Wegewitz preciza că în denumirea unor asemenea agrafe trebuie de utilizat un termen neutru, și anume de Rechteckfibeln (Wegewitz 1944, 106).

În lucrarea sa de doctorat, susținută în 1992 și publicată postmortem în 2005, dedicată triburilor germanice de la sfârșitul epocii Latene și începutul epocii romane, Th. Völling, a delimitat trei variante de Rechteckfibeln (Völling 2005, 110-114): 1. Exemplare confecționate dintr-o sârmă de fier, circulară în secțiune (fig. 3/1-6); 2. Piese lucrate dintr-o sârmă de bronz, ce au piciorul aplatizat (fig. 3/7); 3. Fibule de bronz ce au piciorul ușor supraînlățat (fig. 3/8). Analizând distribuția Rechteckfibeln, autorul citat menționa că prima varianta, căreia îi aparține și exemplarul de la Dolineni, se întâlnește cu precădere în regiunea Elbei Inferioare. Zona de răspândire a fibulelor din a doua variantă este Jutlanda, iar ultima variantă este caracteristică litoralului Mării Baltice a Scandinaviei (Völling 1994, Abb. 10; Völling 2005, Karte 7) (fig. 4).

Referitor la originea Rechteckfibeln (varianta 1 în tipologia lui Völling), menționăm că W. Wegewitz considera că fibule atribuite variantei Kostrzewski I reprezintă un prototip al acestor agrafe (Wegewitz 1937, 107). Pe de altă parte, E. Nylén opina, pe bună dreptate, că premodelul unor asemenea fibule îl reprezintă agrafele atribuite variantei Kostrzewski D/E (Nylén 1955, 446; Völling 1994, 173; Brandt 2001, 83; Völling 2005, 11). Cât privește însuși spațiul de „origine” al Rechteckfibeln, precizăm că acesta încă nu a fost stabilit cu precizie (Völling 1994, 175; Brandt 2001, 83).

CRONOLOGIE

Mai mulți arheologi s-au pronunțat referitor la încadrarea cronologică a Rechteckfibeln. Astfel, R. Hachmann încadra asemenea fibule în etapa finală a perioadei mijlocii a epocii preromane recente a fierului (Hachmann 1960, 235). Th. Völling data Rechteckfibeln în fazele I și II în cronologia sa (Völling 2005, 113), ceea ce ar corespunde LT D1-LT D2 (Brandt 2001, 83; Döhlert-Albani 2014, 239). Având în vedere asocierea unor asemenea agrafe cu fibule de tip Beltz J, Kostrzewski K, Kostrzewski M și N, în prezent încadrarea cronologică a Rechteckfibeln propusă de Th. Völling

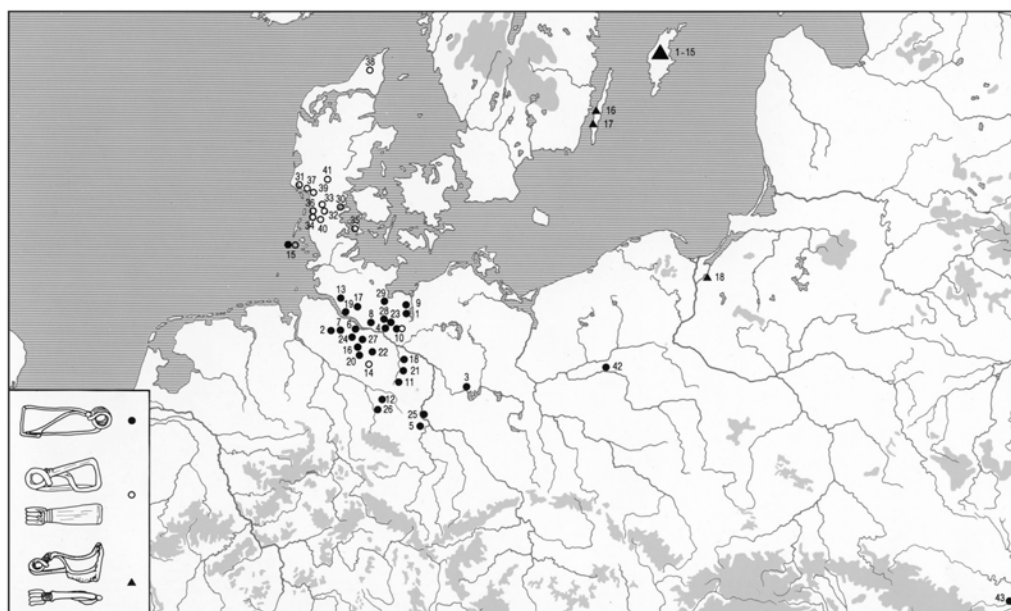

FIG. 4. Răspândirea a Rechteckfibeln (după Völling 2005).

ABB. 4. Verbreitung der Rechteckfibeln (nach Völling 2005).

este acceptată de majoritatea cercetătorilor (Eger 1999, 47-48; Brandt 2001, 83; Heynowski 2012, 67; Döhlert-Albani 2014, 239). Cronologia unor asemenea piese propusă de R. Hachmann și Th. Völling coincide sau, în orice caz, nu contrazice datarea noastră a exemplarului de la Dolineni (Iarmulski 2012, 88). Mai exact, având în vedere asocierea acestei fibule cu o brățară de fier (Смирнова 1981, 193) (fig. 2/2.2), opinam că M. 4 de la Dolineni, acolo unde a apărut piesa, trebuie datat la sfârșitul primei faze de funcționare a cimitirului (Iarmulski 2012, 88). Aceasta etapă a fost sincronizată cu LT D1 (Babeș 1993, 149; Iarmulski 2012, 91; Iarmulski 2016, 482), ceea ce în date absolute corespunde ultimului sfert al sec. II - primei jumătăți a sec. I a. Chr.

FUNCȚIONALITATE/UTILIZARE

Deoarece asemenea agrafe⁵ s-au găsit, fără excepție, în morminte de incinerare, nu dispunem de indicii sigure referitoare la modul de port/utilizare a acestora. În literatura de specialitate s-a presupus că exemplarele ce măsoară până la 6 cm, așa cum e și fibula de la Dolineni, au fost purtate de către femei, iar cele ce depășesc această lungime ar fi aparținut unor bărbați (Völling 2005, 112). Cu regret, lipsa unor analize antropologice a oaselor calcinate pentru situl de la Dolineni nu ne permite să ne pronunțăm categoric referitor la acest aspect. Precizăm însă, că piesa de la Dolineni a apărut asociată împreună cu o brățară de fier (Смирнова 1981, 193), accesorii ce sunt, în mediul culturii

5 Avem în vedere varianta 1 în tipologia lui Völling – Völling 1995.

Poieniști-Lucașeuca, caracteristice portului feminin⁶ (Babeș 1993, 44).

Analizele antropologice realizate în cadrul cercetărilor unor necropole, parțial sincrone cu situl de la Dolineni, din Europa Central-Nordică, cum ar fi Badow și Putensen, au arătat că asemenea agrafe au fost purtate de către ambele sexe (Bemann 1999, 267-283; Eger 1999, 336-353).

Că în unele cazuri Rechteckfibeln au fost purtate câte două, câte un exemplar pe ambii umeri, ne demonstrează și descoperirile din cimitirul de la Badow (Bemann 1999), unde, în mai multe morminte, pe lângă cele două Rechteckfibeln a mai fost găsit un lănțșor care a servit, cel mai probabil, la legarea celor două fibule între ele (Keiling 1971, 186, Abb. 2; Völling 1994, Abb. 11; Bemann 1999, Taf. 219/1568) (fig. 3/M.67/c-M/1568). Câte două Rechteckfibeln au apărut și în cadrul altor morminte din cimitirele de epocă preromană recentă a fierului din Europa Central-Nordică, cum ar fi, Döberitz (M. 17) (Gahrau-Rotherth 1941, 239, Abb. 11) și Hornbek (M. 257, M. 308) (Rangs-Borchling 1963, 17, Taf. 31/257; 35/308) (fig. 3/M. 257-M. 308).

CHOROLOGIE ȘI SEMNIFICAȚIE ISTORICĂ

Rechteckfibel de la Dolineni este un tip de agrafă deosebit nu doar pentru regiunea carpato-nistreană, ci și pentru întreaga Europă de Est. După cum se poate observa din figura 4, zona maximă de răspândire

a unor asemenea exemplare este regiunea cursului inferior al r. Elba, iar cea mai apropiată fibulă similară se află la o distanță de aproximativ 900 km de descoperirea noastră. De altfel, trebuie să menționăm că piesa de la Boruszyn (Kostrzewski 1919, 23, Abb. 10; Dąbrowska 1988, 72) (fig. 3/1), ca și fibula de la Dolineni, a fost descoperită nu în aria maximă de răspândire a acestui tip.

Potrivit opiniei noastre, agrafta de la Dolineni, de altfel ca și paftalele de tip I în tipologia lui M. Babeș (Babeș 1993, 99-100, Abb. 26), indică o contribuție deosebită din zona nord-vestică a cercului cultural (în germană *Kulturkreis*) Jastorf la originea culturii Poieniști-Lucașeuca. Având în vedere datarea destul de târzie a fibulei de la Dolineni, opinăm că în a doua jumătate a sec. II a. Chr., în regiunea carpato-nistreană, a pătruns un nou val de populații venite din Europa Central-Nordică (Babeș 1993, 153; Iarmulski 2016, 481-482). Respectiv, în cazul acestei culturi, constituită la sfârșitul sec. III a. Chr.⁷, avem de aface cu procese migratorii policentrice ce s-au desfășurat, foarte probabil, în mai multe etape și care au pornit, în special, din nordul Germaniei și sudul Danemaricii (Babeș 1993, 161-162; Babeș, Coman 2005, 145-146; Iarmulski 2013, 29-30; Iarmulski 2016, 472-473). În această deplasare de populații, au fost atrași, cel mai probabil, și purtătorii culturilor Przeworsk și Oksywie de la est de Oder (Babeș 1993, 161-162; Iarmulski 2014, 23-24; Meyer, Luczkiewicz, Rauchfuß 2017, 10).

6 Trebuie să menționăm că în mediul culturii respective, brățări au fost descoperite și în morminte ce au aparținut unor decedați de gen masculin. Vezi, spre exemplu, mormântul de la Mana – Tentiuc, Bubulici, Simalcik 2015, 221-248.

7 Referitor la originea și cronologia culturii Poieniști-Lucașeuca vezi – Babeș 1985; Conovici 1992; Babeș 1993; Munteanu 1995; Babeș 2003; Iarmulski 2013; Iarmulski 2016; Munteanu, Iarmulski 2017; Iarmulski, Munteanu 2017.

Astfel, Rechteckfibel de la Dolineni completează cu noi date diferite aspecte legate de problema migrației și locuirii, în silvostepa est-carpatică, în epoca preromană recentă a fierului a unor populații, a căror „patrie de origine” a fost Europa

Central-Nordică. Suntem convinși că descoperirile viitoare vor aduce noi informații și, implicit, claritate în rezolvarea acestor interesante probleme de ordin istorico-arheologic.

BIBLIOGRAFIE

- Babeș 1985:** M. Babeș, Date arheologice și istorice privind partea de nord-est a Daciei în ultimele secole î.e.n.. SCIVA 36/3, 1985, 183-214.
- Babeș 1993:** M. Babeș, Die Poienesti-Lukaševka-Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte in Raum östlich der Karpaten in der letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt (Bonn 1993).
- Babeș 2003:** M. Babeș, Die Poienesti-Lukaševka-Kultur. In: (Hrsg. R. Müller) RGA² 23 (Berlin-New York 2003), 230-239.
- Babeș, Coman 2005:** M. Babeș, R. Coman, O nouă „fibulă pomeraniană” în România. ArhMold XXVIII, 2005, 139-147.
- Beltz 1911:** R. Beltz, Die Latènefibeln. Zeitschrift. Ethn. 43, 1919, 664-817.
- Bemman 1999:** G. Bemann, Badow. Ein Gräberfeld der jüngeren vorrömischen Eisenzeit und älteren römischen Kaiserzeit in Landkreis Nordwestmecklenburg. Beitr. Ur- u. Frühgesch. Mecklenburg-Vorpommerns 34 (Lubstorf 1999).
- Brandt 2001:** J. Brandt, Jastorf und Latène. Kultureller Austausch und seine Auswirkungen auf sozialpolitische Entwicklungen in der vorrömischen Eisenzeit. Intern. Arch. 66 (Rahden/Westf. 2001).
- Conovici 1992:** N. Conovici, Noi date arheologice privind începuturile culturii Poienesti-Lukaševka și prezența bastarnilor în Dobrogea. SCIVA 43/1, 1992, 3-14.
- Dąbrowska 1988:** T. Dąbrowska, Wczesne fazy kultury Przeworskiej (Krakow 1988).
- Eger 1999:** Chr. Eger, Die jüngere vorrömischen Eisenzeit und römischen Kaiserzeit im Luhetal (Lüneburger Heide). Bd. 1-2. Intern. Arch. 56 (Rahden/Westf. 1999).
- Gahrau-Rothert 1941:** L. Gahrau-Rothert, Das westgermanische Gräberfeld vom Truppenübungsplatz Döberitz, Kr. Osthavelland. Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit 17, 1941, 233-245.
- Hachmann 1960:** R. Hachmann, Die Chronologie der jüngeren vorrömischen Eisenzeit. Studien zum Stand der Forschung in nördlich Mitteleuropa und in Skandinavien. BRGK 41, 1960, 1-276.
- Heynowski 2012:** R. Heynowski, Fibeln: erkennen - bestimmen - beschreiben (Berlin/München 2012).
- Iarmulski 2012:** V. Iarmulski, Contribuții la poziția cronologică a necropolei de tip Poienesti-Lucașeuca de la Dolinjanj. Revista Arheologică S.N. VII/1-2, 2012, 84-92.
- Iarmulski 2013:** V. Iarmulski, Unele considerații privind cronologia culturii Poienesti-Lucașeuca. Tyragetia s.n. VII/1, 2013, 29-52.
- Iarmulski 2014:** V. Iarmulski, Migrația bastarnilor în spațiul carpato-nistean (în baza necropolei de tip Poienesti-Lucașeuca de la Borosești). Autoreferatul tezei de doctor în istorie (Chișinău 2014).
- Iarmulski 2016:** V. Iarmulski, A few consideration regarding the chronology of the Poienesti-Lucașeuca culture. Prähistorische Zeitschrift 91/2, 2016, 471-494.

- Iarmulski, Munteanu 2017:** V. Iarmulski, O. Munteanu, Hand-made Ceramics from the Lucașeuca II Settlement, 2nd-1st cal. B.C. Orhei District, Moldova. In: (Hrsg. M. Meyer, P. Łuckiewicz, B. Rauchfuß) Eisenzeitliche Siedlungskeramik der Przeworsk-Kultur. Berlin Studies of the Ancient Word 50 (Berlin 2017), 413-429.
- Keiling 1971:** H. Keiling, Spätlatènezeitliche Grabfunde vom frühkaiserzeitlichen Bestattungsort in Badow, Kr. Gadebush. Ausgr. und Funde 16, 1971, 186-194.
- Kostrzewski 1919:** J. Kostrzewski, Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit (Leipzig-Würzburg 1919).
- Meyer, Łuckiewicz, Rauchfuß 2017:** M. Meyer, P. Łuckiewicz, B. Rauchfuß, Eisenzeitliche Siedlungskeramik der Przeworsk-Kultur: Internationaler Workshop, 24.-27.10.2013, Berlin. In: (Hrsg. M. Meyer, P. Łuckiewicz, B. Rauchfuß) Eisenzeitliche Siedlungskeramik der Przeworsk-Kultur. Berlin Studies of the Ancient Word 50 (Berlin 2017), 9-14.
- Munteanu 1995:** O. Munteanu, Autohtonii în spațiul pruto-nistean în sec. II a. Chr. - I p. Chr. Rezumatul tezei de doctorat (Cluj Napoca 1995).
- Munteanu, Iarmulski 2017:** O. Munteanu, V. Iarmulski, Pottery from the Poienеști-Lucașeuca culture settlement of Orheiul Vechi, Republic of Moldova. In: (Eds. A. Michałowski, M. Teska, P. Niedzielski, M. Żółkiewski) Settlements Pottery of the Pre-Roman Iron Age in Central European Barbaricum – new research perspectives (Poznań 2017), 67-93.
- Nylén 1955:** E. Nylén, Die jüngere vorrömische Eisenzeit Gotlands. Funde, Chronologie, Formenkunde (Uppsala 1955).
- Rangs-Borchling 1963:** A. Rangs-Borchling, Das Urnengräberfeld von Hornbek in Holstein (Neumünster 1963).
- Schwantes 1909:** G. Schwantes, Die Gräber der ältesten Eisenzeit im östlichen Hannover. Prähistorische Zeitschrift 1, 1909, 140-162.
- Smirnova, Megei 1995:** G.I. Smirnova, V.F. Megei, Necropola plană de tip Poienеști-Lukașevka de la Dolinjany (săpăturile din anii 1985, 1987, 1988). SCIVA 46/2, 1995, 133-159.
- Tentiuc, Bubulici, Simalcik 2015:** I. Tentiuc, V. Bubulici, A. Simalcik, A cremation burial of a horseman near the village of Mana (the Orhei district). Tyragetia s.n. IX/1, 2015, 221-248.
- Völling 1994:** Th. Völling, Studien zu Fibelformen der jüngeren vorrömischen Eisenzeit und ältesten römischen Kaiserzeit. BRGK 75, 1994, 147-282.
- Völling 2005:** Th. Völling, Germaniein an der Zeitwende. Studien zum Kulturwandel beim Übergang von der vorrömischen Eisenzeit zur älteren römischen Kaiserzeit in der Germania Magna, BAR 1360 (Oxford 2005).
- Wegewitz 1937:** W. Wegewitz, Die langobardische Kultur im Gau Moswidi (Niederelbe) zu Beginn unserer Zeitrechnung (Hildesheim/Leipzig 1937).
- Wegewitz 1944:** W. Wegewitz, Der langobardische Urnenfriedhof von Totstedt-Wünstehofen im Kreise Harburg. Unrenfriedhöfe Niedersachsen II (Hildesheim-Leipzig 1944).
- Смирнова 1981:** Г.И. Смирнова, Моги́льник типа Поянешты-Лукашевка у села Долиняны на Буковине. СА 3, 1981, 193-207.

Dr. Vasile Iarmulski, Institut für Prähistorische Archäologie, Freie Universität Berlin, Germania, e-mail: vasile.iarmulski@gmail.com

Dacii din Maramureș. Așezări fortificate și relații intercomunitare la sfârșitul epocii fierului¹

Aurel Rustoiu

Rezumat

Scopul acestui articol este de a preciza gradul de ocupare a depresiunii Maramureșului de către habitatele umane de la sfârșitul epocii fierului, raporturile acestora cu mediul geografic și resursele naturale, precum și modul de manifestare a relațiilor inter-comunitare și supra-regionale stabilite de comunitățile dacice din regiunea menționată. Statistica așezărilor pe tot parcursul epocii fierului indică o evoluție demografică constantă în toată această perioadă, modul în care au fost structurate habitatele umane depinzând de transformările sociale survenite la nivel regional și supra-regional în diverse etape istorice. Astfel, apariția așezărilor fortificate care au funcționat între sec. II a. Chr. - I/II p. Chr. (Malaja Kopanija, Solotvino, Oncești) corespunde modelului cultural specific elitelor din Dacia, care s-au manifestat istoric odată cu apariția Regatului dac. Exploatarea resurselor naturale și arheologia habitatelor din Maramureș indică faptul că în această regiune comunitățile dacice au dezvoltat un model social, politic și economic ierarhizat și inter-dependent. Astfel, comunitățile care au asigurat exploatarea resurselor naturale, în special a sării, s-au aflat într-o stare de dependență față de elitele regionale care stăpâneau centrul de putere de la Malaja Kopanija. Aceștia controlau distribuirea și redistribuirea resurselor la scară regională și supra-regională. Produsele manufacturate provenind din zona Dunării mijlocii, meșterii originari din același spațiu, indică și direcțiile spre care se îndreptau interesele de natură diversă (economice, sociale, politice) ale elitelor de la Malaja Kopanija. În sfârșit, elita

războinică era conexată la modelul social din aria Regatului dac, după cum o demonstrează utilizarea unor seturi de simboluri și ideologii comune. Toată această structură ierarhică s-a prăbușit odată cu dispariția Regatului dac din vremea lui Decebal în urma cuceririi romane. Ca urmare și așezările fortificate din Maramureș au dispărut odată cu elitele care le-au creat, în ciuda faptului că această regiune nu a fost inclusă în provincia romană.

Cuvinte-cheie: epoca fierului, daci, Maramureș, sare, așezări, fortificații.

Abstract

The article aims to discuss the density of human habitation in the Maramureș depression at the end of the Iron Age, as well as the settlements' relationships with the landscape and natural resources, and the nature of the inter-community connections established by the local Dacian communities at regional and inter-regional level. The statistical analysis of the Iron Age settlements indicates a constant demographic evolution throughout this period, so the manner in which the human habitation was organized largely reflect the social transformations which occurred at regional and supra-regional level during different historical stages. For example, the appearance of fortified settlements in the 2nd century BC - 1st century AD (Malaja Kopanija, Solotvino, Oncești) matches the cultural model specific to the Dacian elites, which corresponded to the development of the Dacian kingdom. The exploitation of natural resources and the

---

¹ Această lucrare a fost realizată în cadrul grantului CNCS - UEFISCDI, no. PN-III-P4-ID-PCE-2016-0353, în cadrul PNCDI III, finanțat de Ministerul Cercetării și Inovării (This work was supported by a grant of Ministry of Research and Innovation, CNCS - UEFISCDI, project number PN-III-P4-ID-PCE-2016-0353, within PNCDI III).

archaeology of human habitation in Maramureș indicate that the local Dacian communities developed a hierarchic social, political and economic model which was also well structured. For example, the communities which exploited natural resources, especially salt, were largely dependent on the regional elites who controlled the centre of power at Malaja Kopanija. The latter also controlled a range of distribution networks at both regional and supra-regional level. The presence of manufactured goods and craftsmen originating from the middle Danube region point to the areas which attracted the social-political and economic interest of the

elites from Malaja Kopanija. Lastly, the use of a specific symbolic language and ideology suggests that the local warlike elites were well connected to the social model of the Dacian kingdom. However, this social hierarchy collapsed due to the dissolution of the Dacian kingdom of Decebalus following the Roman conquest. Consequently, the fortified settlements from Maramureș also disappeared together with the elites who established them, even if the region in question was not included into the new Roman province.

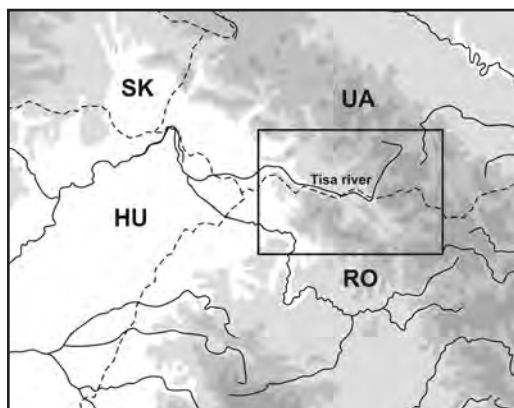
Keywords: Iron Age, Dacians, Maramureș, salt, settlements, fortifications.

INTRODUCERE

Prima consemnare istorică a dacilor i se datorează lui C. Julius Caesar (care utilizează informații preluate de la Poseidonios) în contextul descrierii întinderii Pădurii Hercinice: „Pădurea începe de la hotarele helveților, nemeților și rauracilor și, mergând paralel cu Dunărea, ajunge până la hotarele dacilor și ale anarților; de aici cotește la stânga depărtându-se de fluviu, și, datorită întinderii ei, atinge hotarele multor neamuri” (B.G. VI, 25). Strabo la rândul său, utilizând aceleași surse,

preciza că geții, care se învecinau cu suebii, ocupau un teritoriu mărginit la sud de fluviul Istros și la nord de Munții Pădurii Hercinice, ocupând și o parte dintre acești munți. Apoi spre răsărit acest teritoriu, la început îngust, se lărgea ajungând până la tyrageti, fără ca limitele sale nordice să fie cunoscute cu precizie (VII, 3, 1 (C. 294-295)). Prin urmare, frontiera vestică a teritoriului locuit de comunitățile dacice se afla în sec. I a. Chr. în zona cuprinsă între cotul Dunării Mijlocii și munții situați spre nord, în sud-vestul Slovaciei de astăzi, de unde se extindea apoi spre răsărit în zonele joase de câmpie și de-a lungul munților. Un secol mai târziu, într-o vreme în care configurația etnică a regiunii respective cunoscuse deja o serie de modificări, Plinius cel Bătrân preciza faptul că zonele de câmpie erau stăpânite de sarmații iazigi, iar munții și pădurile de către daci (Nat. Hist. IV, 12 (25), 80).

Toate aceste consemnări indică faptul că depresiunea Maramureșului (fig. 1) a făcut parte din teritoriul locuit de dacii consemnați în izvoarele antice, de la Poseidonios și C. Julius Caesar în sec. I a. Chr., la Strabo și Plinius cel Bătrân în sec. I p. Chr. Scopul acestui articol este de a

FIG. 1. Localizarea depresiunii Maramureșului.
FIG. 1. Location of the Maramureș depression.

preciza, în special pe baza datelor arheologice acumulate în ultimii ani, gradul de ocupare a regiunii de către habitatele umane de la sfârșitul epocii fierului și raporturile acestora cu mediul geografic și resursele naturale. De asemenea, mă voi referi la natura relațiilor stabilite între comunitățile dacice din această depresiune și la conexiunile acestora cu regiunile învecinate.

În urmă cu mai multe decenii profesorul Ion Niculiță a abordat la rândul său, din perspective diferite, probleme legate de arheologia epocii fierului din aceste regiuni. Tocmai de aceea, articolul de față constituie un bun prilej de a-l omagia pe ilustrul profesor de la Chișinău pe care am avut ocazia să-l întâlnesc pentru prima dată în urmă cu aproape trei decenii. Mai apoi, ne-am desfășurat activitatea științifică împreună, vreme îndelungată, în cadrul Institutului Român de Tracologie din București.

ISTORICUL CERCETĂRILOR PRIVIND AȘEZĂRILE CELEI DE A DOUA VÂRSTE A FIERULUI DIN MARAMUREȘ

Sursele pe care se bazează această analiză sunt în primul rând de natură arheologică. Dacă până nu demult singurul sit din Maramureș aparținând celei de a doua vârste a fierului (sec. I a. Chr. - I p. Chr.) era cel sondat în anii 1960 la Oncești (Daicoviciu, Bandula, Glodariu 1965), astăzi dispunem de informații mult mai consistente datorate cercetărilor efectuate în așezările de la Malaja Kopanija, Soltvino (Slatina)-„Cetate” și Bila Tserkva (Biserica Albă)-„Dealul Mănăstirii”, de pe malul drept al Tisei (fig. 2).

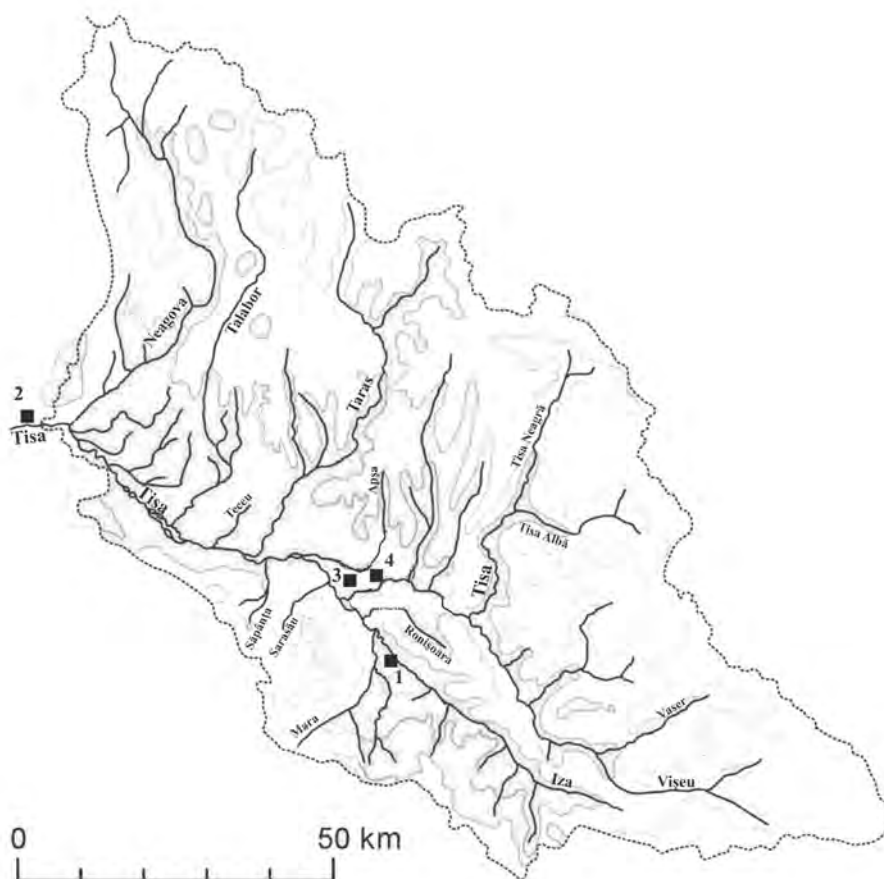
Cercetarea așezării fortificate de la Malaja Kopanija (care a funcționat din

sec. II a. Chr. până la începutul sec. II p. Chr.) și a necropolei corespunzătoare acesteia, reprezentând o adevărată „poartă” a Maramureșului la sfârșitul celei de a doua vârste a fierului (fig. 3), s-a datorat eforturilor de mai multe decenii ale lui V. Kotigoroško (Kotigoroško 1991; Kotigoroško 1995; Kotigoroško 2009; Kotigoroško 2015 etc.). Acesta, urmat apoi de J. Kobal, au elaborat și primele studii de sinteză asupra descoperirilor din cea de a doua vârstă a fierului din această regiune (Kotigoroško 1989; Kotigoroško 1991; Kotigoroško 1995; Kobal 1996).

Stațiunea arheologică de la Soltvino, punctul „Cetate”, a fost cercetată în mai multe etape (fig. 4). Astfel, ea a fost identificată în 1965, dar primele săpături sistematice au fost efectuate în 1967 de un colectiv condus de P.P. Bârnea de la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a RSSM. Din păcate, rezultatele acestor investigații au rămas inedite (Бырня 1968). O serie de precizări au fost aduse de I.T. Niculiță în urmă cu mai bine de trei decenii (Никудица 1987, 211-213). O nouă etapă a cercetării sitului de la Soltvino este marcată de sondele efectuate de V.V. Kotigoroško în anul 1986 (Kotigoroško 1989, 23-24, fig. 2, pl. 6; Kotigoroško 1995, 72). Ele au fost urmate, cu precizări mai detaliate asupra stratigrafiei și caracterul sitului, de săpăturile desfășurate în anii 1991-1993 de către J. Kobal (Kobal 1995-1996). Însă cercetările cele mai ample au fost efectuate de către V. Vasiliev și A. Rustoiu în anii 1996 și 1998-1999 (Vasiliev et al. 2002).

Toate aceste investigații au evidențiat că așezarea de la Soltvino, situată pe terasa înaltă din stânga râului Tisa, a fost locuită în mai multe perioade istorice. Prima așezare din epoca fierului a fost datată în

FIG. 2. Aria de răspândire a așezărilor de la sfârșitul epocii fierului din Maramureș (sec. II a. Chr. - sec. I/II p. Chr.).

FIG. 2. Distribution of the settlements in Maramureș at the end of the Iron Age (2nd c. BC - 1st/2nd c. AD).
1 - Oncești; 2 - Malaja Kopanija; 3 - Solotvino; 4 - Bila Tserkva.

sec. IV-III a. Chr., ea fiind fortificată cu un val de pământ cu palisadă și șanț în față. În sec. I a. Chr. - I p. Chr. pe același loc a luat naștere și a funcționat o nouă așezare, care a fost prevăzută cu o fortificație similară.

Situl arheologic de la Bila Tserkva (fig. 5) a fost sondat pentru prima dată în anul 1996 de către G. Lazin și V. Marina (Lazin, Marina 1999). Săpăturile sistematice de amploare au demarat însă în anul 2000 și au continuat în anii 2001-2002. Ele au fost efectuate de V. Vasiliev și A. Rustoiu.

Rezultatele acestor investigații au rămas în cea mai mare parte inedite (vezi date sumare la Rustoiu 2008, 80-86 etc.). V. Vasiliev a publicat în ultimii ani o serie de date privind fortificația și primul nivel de locuire aparținând Ha C-D (Vasiliev 2003; Vasiliev 2007). Din punct de vedere stratigrafic, la Bila Tserkva a fost identificat un nivel corespunzător unei așezări de la sfârșitul primei vârste a fierului și un alt nivel aparținând unei așezări fortificate din sec. IV-III a. Chr. S-a constatat însă și

FIG. 3. Așezarea fortificată de la Malaja Kopanija dominând valea Tisei la ieșirea din depresiunea Maramureșului.

FIG. 3. The fortified settlement at Malaja Kopanija dominating the Tisza valley as the river leaves the Maramureș depression.

o locuire sporadică, de caracter rural, de la sfârșitul celei de a doua vârste a fierului. Ea corespunde locuirii din așezarea de la Solotvino aflată la doar câțiva km în aval pe malul Tisei.

Iată așadar că cercetările din principalele situri dacice identificate în Maramureș au cunoscut o amploare suficientă pentru ca informațiile furnizate de aceste investigații să permită abordarea temei de față. La acestea se adaugă datele oferite de cercetările din spațiile imediat învecinate sau din cele mai îndepărtate care permit la rândul lor raportarea materialelor maramureșene la alte zone geo-culturale. Geografia zonei a jucat la rândul său un rol important în evoluția și organizarea habitatelor. De aceea, este necesară o schițare, fie și sumară, a principalelor caracteristici.

GEOGRAFIA, RESURSELE NATURALE ȘI DIFUZIUNEA HABITATELOR DIN DEPRESIUNEA MARAMUREȘULUI

Maramureșul constituie una dintre cele mai mari depresiuni din zona intra-carpatică, având o suprafață de circa 10.000 km². Orientată pe direcția nord-vest – sud-est, ea se întinde pe teritoriul actual al României și al Ucrainei Transcarpatice și este clar delimitată din punct de vedere geomorfologic de lanțuri de munți cu înălțimi variabile² (fig. 1).

Din punct de vedere hidrografic, Maramureșul este împărțit în două jumătăți inegale de cursul superior al Tisei, care curge de la est spre vest și care

2 Pentru geografia depresiunii Maramureș vezi: Posea et al. 1982; Oancea et al. 1987; Hamar, Sárkány-Kiss 1999; Posea 2005; Corpade 2011; Popa 1970, 34-41; Kacsó 2011, 66-77 etc.

FIG. 4. Așezarea fortificată de la Solotvino (Slatina).

FIG. 4. The fortified settlement at Solotvino (Slatina).

FIG. 5. Așezarea fortificată de la Bila Tserkva (Biserica Albă).

FIG. 5. The fortified settlement at Bila Tserkva (Biserica Albă).

părăsește depresiunea printr-un defileu scurt. Dinspre sud, Tisa primește doi afluenți importanți: Vișeu și Iza. Afluenții dinspre nord ai Tisei sunt mai numeroși. Toate aceste văi sunt despărțite între ele de culmi deluroase. Ele împart întreaga regiune în micro-zone geografice care au avut în trecut un rol important în organizarea așezărilor umane și a teritoriului lor economic. În zona Sighetului, la vărsarea Izei în râul Tisa, relieful se deschide într-o câmpie mai largă, care măsoară în lățime până la 4-5 km, pentru a se îngusta apoi treptat până la Hust (fig. 6).

În ciuda reliefului care conferă întregii depresiuni un aspect de izolare față de regiunile învecinate, Maramureșul comunică cu zonele din jur prin intermediul unor pasuri și trecători care au fost utilizate și în vechime. Astfel, accesul cel mai lesnicios înspre și în afara acestui ținut se realiza pe Tisa, prin așa-numita „Poartă a Hustului” sau a Maramureșului. De altfel, nu este întâmplător faptul că la sfârșitul celei de a doua vârste a fierului, în epoca Regatului dac, accesul pe această rută era controlat de așezarea și fortificația de la Malaja Kopanija, iar în evul mediu același drum era străjuit de cetatea de la Hust (fig. 7).

Spre est și sud-est, în ciuda faptului că munții au înălțimi de peste 2000 m, iar lățimea lanțului montan este de cca. 100 km, accesul se realiza pe văile unor râuri maramureșene până la izvoarele lor, iar apoi traversându-se pasuri montane, drumurile coborau pe râurile din Moldova (vezi Dragoman et al. 2015; Popa 1970, 240-247; Sălăgean 2006, 198-201 etc.).

Vegetația este influențată la rândul său de relieful deluros și montan al depresiunii. Astăzi numeroase zone sunt defrișate, dar la sfârșitul sec. al XVIII-lea pădurile ocupau suprafețe mai întinse, cum de altfel

FIG. 6. Confluența râului Iza cu Tisa la Sighet, zona în care se concentrează așezările din epoca fierului. Pe malul opus se ridică terasa pe care se situează așezarea de la Solotvino (fotografie din prima parte a sec. XX, după Google images).

FIG. 6. Confluence of the Iza and Tisza rivers at Sighet, the area with a high concentration of Iron Age settlements. On the opposite bank is the high terrace where the Solotvino settlement is located (photo dated to the first half of the 20th century, after Google Images).

FIG. 7. „Poarta Maramureșului” de la Hust și ruta de circulație pe Tisa. 1 - Așezarea fortificată de la Malaja Kopanija; 2 - cetatea medievală de la Hust.

FIG. 7. “The Maramureș Gate” at Hust and the route on the Tisa. 1 - Fortified settlement at Malaja Kopanija; 2 - the medieval fortress at Hust.

FIG. 8. Așezările de la Solotvino (sus) și Bila Tserkva (jos) pe hărțile josefine.

FIG. 8. The settlements at Solotvino (above) and Bila Tserkva (below) on the Military Mapping Survey of Austrian Empire.

apare destul de evident în hărțile austriece din acea perioadă (fig. 8) (Josephinische Landesaufnahme 2014). Coborând și mai mult în timp, o diplomă medievală din 1299 amintește o vânatoare a regelui Ungariei în Maramureș și ulterior „pădurea regală” din aceeași regiune (Popa 1970, 45-46). În sfârșit, pădurile Maramureșului făceau parte probabil din „silva Hercinia” pe care o descria C. Iulius Caesar în sec. I a. Chr. Analizele asupra paleo-mediului realizate în ultimii ani în zona bazinului Tisei superioare oferă la rândul lor o serie de informații privind reconstituirea mediului natural din ultimele milenii (Willis et al. 1998; Sümegi 1999; Sümegi et al. 2002; Feurdean et al. 2012). Astfel, peisajul vegetal a evoluat în funcție de schimbările climatice macro- sau micro-regionale, la care s-a adăugat la un moment dat impactul uman care a determinat schimbări profunde în aspectul general al mediului natural (Feurdean, Astaloș 2005; Fărcaș et al. 2013).

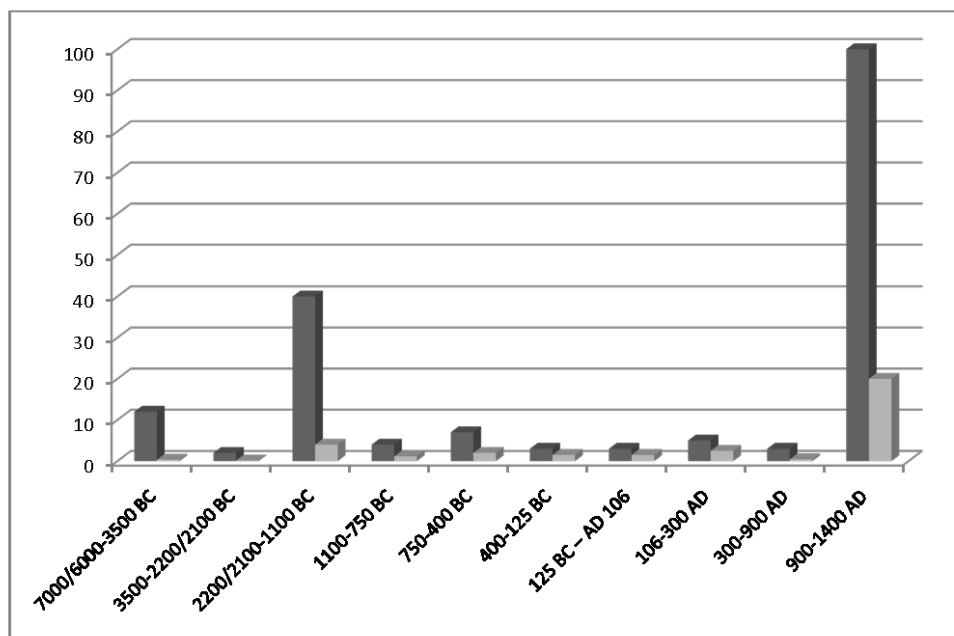
Prin urmare, regimul terenurilor și al vegetației a depins în trecut, printre altele, de gradul de ocupare a regiunii și de densitatea așezărilor. După cum observăm cu altă ocazie, în urma analizei statistice a descoperirilor din Maramureș, factorul uman a avut un impact diferit asupra mediului natural, iar acesta s-a manifestat în funcție de intensitatea cu care a fost locuită depresiunea în ansamblul său (Rustoiu 2019). S-a putut constata faptul că în perioada mijlocie și târzie a epocii bronzului (pe parcursul mileniului II a. Chr.), precum și la începutul evului mediu, Maramureșul a cunoscut perioade de creștere demografică. Numărul așezărilor a fost mai ridicat decât în alte perioade, iar regiunea în discuție a fost ocupată de comunități umane pe aproape toată întinderea sa (fig. 9).

Dimpotrivă, în alte perioade istorice locuirea a fost sporadică și probabil că mediul natural a evoluat fără a fi influențat de intervenții antropice semnificative. Așa a fost cazul în neolitic, epoca timpurie a bronzului sau în cea a migrațiilor din mileniul I p. Chr., când spații întinse din depresiune au fost neocupate.

În acest context, perioada epocii fierului prezintă un aspect particular. Intensitatea locuirii pe parcursul mileniului I a. Chr. și la începutul erei noi, reflectată în media așezărilor/secol, a fost relativ constantă, deși se observă un regres demografic față de perioada epocii bronzului. Acest fapt sugerează continuitatea de locuire a acelorași comunități pe durata întregii perioade menționate, până la începutul epocii romane. Pe de altă parte, așezările au fost dispuse mai ales în zona Sighetului, regiune în care s-a constatat o concentrare a habitatelor umane pe parcursul tuturor epocilor istorice. În sfârșit, epoca fierului a cunoscut fenomene noi în organizarea comunităților. Așezările fortificate constituie expresia acestor transformări. Ele ilustrează apariția unor structuri sociale diferite de cele caracteristice mediului rural anterior sau posterior acestei perioade. De asemenea, se poate intui un mod specific, diferit de cel din alte perioade, de organizare a teritoriilor așezărilor și de exploatare a terenurilor și resurselor naturale.

Modul de dispunere a habitatelor umane și de ocupare a spațiului a depins și de resursele naturale ale depresiunii Maramureșului. Intensitatea exploatărilor și varietatea resurselor valorificate au fost diferite de la o epocă la alta. Printre mineralele care au avut probabil rolul economic cel mai important se numără metalele neferoase și sarea.

Age	Chronology	No. settlements	Average/century
Neolithic	7000/6000-3500 BC	12	0,34
EBA	3500-2200/2100 BC	2	0,14
M/LBA	2200/2100-1100 BC	40	4
Ha A-B	1100-750 BC	4	1,14
Ha C-D	750-400 BC	7	2
LT B-C	400-125 BC	3	1,5
LT D	125 BC – AD	3	1,5
Roman period	106-300 AD	5	2,5
Migration period	300-900 AD	3	0,42
Middle Age	900-1400 AD	100	20

FIG. 9. Statistica așezărilor din Maramureș de-a lungul fiecărei perioade istorice. Negru: număr de așezări; gri: raport număr/secol.

FIG. 9. Statistics of the settlements from Maramureș during each historical period. Black: number of settlements / period; grey: average number/century.

Zăcămintele complexe de cupru asociate cu zinc, plumb etc. au fost documentate în partea de sud-est a depresiunii Maramureșului. De asemenea, zăcămintele de aur sunt consemnate în

sudul depresiunii, dar și pe Tisa în masivul Rachiv (Kacsó 2011, 78-82; Kacsó 2013, 225-226). Nu se poate aprecia însă în ce măsură și cu ce intensitate au fost exploatare și valorificate economic aceste resurse

FIG. 10. Salina de la Soltvino în prima parte a sec. XX (după Google images).

FIG. 10. Salt mine at Soltvino in the first half of the 20th century (after Google Images).

în diferite perioade istorice. Zonele cu zăcăminte par a fi fost locuite mai intens doar pe parcursul epocii bronzului și la începutul primei vârste a fierului. Prin urmare, este posibil ca unele dintre aceste zăcăminte să fi fost fructificate prin exploatarea de suprafață mai ales în perioadele respective, însă argumente arheologice directe (exploatarea de suprafață datate prin materiale arheologice, cuptoare de redus minereu etc.) nu există deocamdată.

O situație asemănătoare se poate constata și în ceea ce privește exploatarea și prelucrarea fierului. Zăcămintele de oxizi de fier care se află la suprafață sau la mică adâncime au fost exploatate cu mijloace simple, iar minereurile au fost reduse în apropierea zonelor de extracție. În depresiunea Maramureșului au fost semnalate astfel de zăcăminte de fier la Botiza și Budești, în partea de sud a regiunii. Dar

urmele de exploatare și de reducere a minereurilor lipsesc, spre deosebire, spre exemplu, de zona de răsărit a Transilvaniei unde s-a observat existența unui adevărat sector siderurgic în a doua vârstă a fierului și în epocile următoare (Glodariu, Iaroslavschi 1979, 23-25; Iaroslavschi 1997, 21). Cu o singură excepție, în așezările din Maramureș nu au fost descoperite până acum nici urme de prelucrare a metalelor în făurării sau al unor activități meșteșugărești de amploare. Principalul centru artizanal care a aprovizionat comunitățile dacice maramureșene, inclusiv cu produse metalurgice, a fost cel de la Malaja Kopanija, unde săpăturile efectuate de V. Kotigoroško au scos la iveală urmele unor ateliere de făurarie. Materia primă trebuie să fi fost furnizată de topitorii locale.

Sarea a jucat probabil rolul economic cel mai important. Și în acest caz,

argumentele directe ale exploatării sării în diverse etape istorice sunt puține, iar efectele valorificării ei nu pot fi decât intuite. Zăcămintele de sare gemă de suprafață din depresiunea Maramureșului sunt numeroase. Ele sunt semnalate la Ocna Șugatag, Coștiui și Slătioara, la sud de Tisa ori la Soltvino (Slatina) și Nereșnița în Maramureșul de Nord (fig. 10). De asemenea, numeroase izvoare cu concentrație ridicată de sare sunt documentate de-a lungul Izei și al unor afluenți ai săi, precum și pe văile unor râuri de la nord de Tisa (Kacsó 2011, 83; Kacsó 2013).

În anul 1817, într-o mină de sare deschisă de autoritățile austriece în apropiere de Nereșnița, la nord de Tisa, au fost descoperite instrumente și instalații de lemn utilizate la extragerea sării. Datarea cu radiocarbon și dendrocronologia pieselor în discuție a relevat faptul că majoritatea acestora se încadrează într-un interval de timp corespunzător sec. XII-X a. Chr., un singur obiect (o scară de lemn) fiind mai târziu, din sec. VIII-X p. Chr. (Harding 2011). Prin urmare aceste urme de exploatare nu datează din a doua vârstă a fierului așa cum presupuneam cu altă ocazie (Rustoiu 2002, 77; Rustoiu 2003; Rustoiu 2005). Totuși pentru perioada finală a celei de a doua vârste a fierului, contextul arheologic general indică o organizare globală a exploatării și a controlului distribuirii acestor resurse.

DACII ȘI SAREA

O situație semnificativă privind modul de organizare a exploatărilor și a distribuirii sării maramureșene pare să se contureze la

sfârșitul celei de a doua vârste a fierului, în epoca Regatului dac.

Așezarea de la Soltvino (Slatina) se află situată în imediata apropiere a salinelor (vezi Rustoiu 2002a; Rustoiu 2005). De aceea s-a presupus că una dintre activitățile economice de bază ale comunității respective a fost constituită de extragerea și comercializarea sării. Cu toate acestea, din inventarul așezării lipsesc piese care să argumenteze inițierea unor schimburi economice susținute la distanță³.

Astfel de materiale sunt prezente însă din abundență în așezarea fortificată de la Malaja Kopanija. Aceasta era situată pe un mamelon înalt din dreapta Tisei, la cca 60 km în aval de Soltvino (Slatina), în punctul în care apele Tisei părăsesc depresiunea Maramureșului pentru a uda apoi câmpia maghiară. Beneficiind de o poziție strategică deosebită (vezi fig. 7), dacii de la Malaja Kopanija au controlat întreaga circulație desfășurată pe Tisa și comerțul cu sare (aceeași opinie era împărtășită și de Kotigoroško 1991, 130). Aceasta era transportată probabil cu plutele spre Pannonia, la fel ca mai târziu în evul mediu, buștenii din care erau confecționate aceste ambarcațiuni constituind la rândul lor o marfă de preț (Popa 1970, 131). „Monopolul” asupra comerțului cu sare a determinat înflorirea economică a așezării, fapt reflectat în marele număr de artefacte „celtice” datate în sec. I a. Chr. și provinciale romane în sec. I p. Chr. Aceeași prosperitate este reflectată și de activitatea a numeroși artiști, unii dintre ei originari din regiunea Dunării Mijlocii. Cel puțin o parte a artefactelor de tip central-european („celtice” sau „romane”) au fost produse la Malaja

3 Apariția sporadică a unor fragmente ceramice pictate sau provenind de la alte tipuri de vase având analogii în mediul celtic de la Dunărea Mijlocie nu constituie argumente suficiente.

Kopanija de acești meșteri. Spre exemplu, o fibulă romană de tip puternic profilat în curs de prelucrare atestă, în sec. I p. Chr., activitatea unui meșter bronzier venit din Imperiul Roman, probabil din provincia Pannonia. Numărul mare de fibule de tip puternic profilat descoperite la Malaja Kopanija ilustrează amploarea producției pieselor respective (Kotigoroško 2002, 135-154, pl. 3-4; Rustoiu 2002b, 79).

În fine, circulația monetară din așezarea de la Malaja Kopanija indică controlul exercitat de elitele din acest centru de putere asupra distribuției resurselor naturale și conexiunile la distanțe mari. Au fost descoperite peste 130 de monede (Kolníková, Kotigoroško 2011). Ele sunt de tip Vel'ko Bistrec (nordul Slovaciei), de tip Medieșu Aurit (cele mai numeroase din întreaga colecție numismatică, fapt care a dus la presupunerea că au fost emise la Malaja Kopanija), de tip Sirmium, monede republicane romane (printre care denari din colonia Nemausus din sudul Galliei), drachme din Dyrrhachium și Apollonia, o monedă de la Mesambria și monede imperiale romane (Kotigoroško 1991, 130). Acestor emisiuni monetare li se adaugă două tezaure descoperite pe malul stâng al Tisei (în imediata vecinătate a așezării de la Malaja Kopanija) la Gudja și Korolevo. Acesta din urmă, cuprindea 11 drachme emise de Apollonia, 12 drachme din Dyrrhachium, 2 tetradrachme thasiene și 11 denari republicani romani (Kobal 1996, 176, fig. 18).

Controlul exercitat de „stăpânii” din așezarea de la Malaja Kopanija explică, într-o anumită măsură, „sărăcia” importurilor din ultimul nivel dacic de la Solotvino-„Cetate”. Acestea din urmă, atâtea câte au fost descoperite, au ajuns la Solotvino probabil „redistribuite” de

elitele și liderii comunității de la Malaja Kopanija. Această situație ar putea sugera o relație de subordonare (economică ?, politică ?) a dacilor de la Solotvino față de cei din așezarea de la Malaja Kopanija. În acest context, mica cetățuie de la Oncești, situată pe culmea care desparte valea Izei de valea Ronișoarei, pare a fi un avanpost înaintat având rolul de a controla exploatarea de sare din zona respectivă, cum sunt cele de la Coștiui sau Ocna Șugatag.

CONCLUZII

Din punct de vedere geografic, așezările dacice de la sfârșitul celei de a doua vârstă a fierului din Maramureș se concentrează mai ales pe cursul Tisei, în zona Sighetului, unde relieful se deschide într-un culoar mai larg. Statistica așezărilor pe tot parcursul epocii fierului indică o evoluție demografică constantă în toată această perioadă, modul în care au fost structurate habitatele umane depinzând de transformările sociale survenite la nivel regional și supra-regional în diverse etape istorice.

Astfel, apariția așezărilor fortificate care au funcționat pe parcursul sec. II a. Chr. - I/II p. Chr. corespunde modelului cultural specific elitelor din Dacia, care s-au manifestat istoric odată cu apariția Regatului dac. În perioada respectivă pe tot cuprinsul Daciei apar centre de putere regionale și micro-regionale care se deosebesc prin structura și aspectul lor de așezările rurale anterioare. Este vorba de așezări fortificate, având în interiorul incintelor construcții civile și religioase, iar uneori ateliere meșteșugărești. Aceste așezări coagulau în jurul lor și eforturile economice ale comunităților dintr-o regiune geografică delimitată. În aceste condiții, este

fresc ca numărul „importurilor” din alte zone să fie mai semnificativ.

Situația geografică, exploatarea resurselor naturale și arheologia habitatelor din Maramureș indică faptul că în această regiune comunitățile dacice au dezvoltat un model social, politic și economic ierarhizat și inter-dependent. Astfel, comunitățile din depresiune care au asigurat exploatarea resurselor naturale, în special a sării, s-au aflat într-o stare de dependență față de elitele regionale care stăpâneau centrul de putere de la Malaja Kopanija. Aceștia controlau distribuirea și redistribuirea resurselor la scară regională și supra-regională. Produsele manufacturate provenind din zona Dunării Mijlocii, mai apoi din provincia Pannonia, meșterii originari din același spațiu, indică și direcțiile spre care se îndreptau interesele de natură diversă (economice, sociale, politice) ale elitelor de la Malaja Kopanija.

În sfârșit, elita războinică la care mă refer, stăpânii regiunii în discuție, era conectată la modelul social din aria Regatului

dac, după cum o demonstrează utilizarea unor seturi de simboluri și ideologii comune. Un reper important în acest sens îl constituie prezența panopliilor de arme tipice așa-numitului grup Padea-Panagjurski kolonii, conținând spade de tip LT, lănci, pumnale curbe (sica) și scuturi, alături de echipamente ecuestre, atât în necropola așezării de la Malaja Kopanija, cât și în așezarea de la Solotvino. Spre sfârșitul sec. I p. Chr., elitele sociale ale comunității de la Malaja Kopanija includ și o componentă germanică, la fel cu se întâmplă în aceeași perioadă la Zemplin în sud-estul Slovaciei, după cum o sugerează apariția unor înmormântări având în inventare garnituri vestimentare de origine nordică⁴.

Toată această structură ierarhică s-a prăbușit odată cu dispariția Regatului dac din vremea lui Decebal în urma cuceririi romane. Ca urmare și așezările fortificate din Maramureș au dispărut odată cu elitele care le-au creat, în ciuda faptului că această regiune nu a fost inclusă în provincia romană.

BIBLIOGRAFIE

- Budinský-Krička, Lamiová-Schmiedlová 1990:** V. Budinský-Krička, M. Lamiová-Schmiedlová, A late 1st century BC - 2nd century AD cemetery at Zemplin. *Slovenská archeológia* 38/2, 1990, 245-344.
- Corpade 2011:** A.-M. Corpade, Mediu real, mediu perceput și comportament uman în depresiunea Maramureșului. Rezumatul tezei de doctorat. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Facultatea de Geografie (Cluj-Napoca 2011).
- Daicoviciu, Bandula, Glodariu 1965:** H. Daicoviciu, O. Bandula, I. Glodariu, Cercetările de la Oncești din Maramureș. Studii și cercetări maramureșene, 1 (Baia Mare 1965).
- Dragoman et al. 2015:** R.-A. Dragoman, D. Pop, B. Bobină, M. Ardeleanu, C. Șuteu, C. Astaloș, V. Săsăran, O arheologie a munților din Maramureș, România: cercetările din 2014 și 2015. *Marmatia* 12, 2015, 197-234.

---

⁴ Pentru necropola de la Zemplin vezi: Budinský-Krička, Lamiová-Schmiedlová 1990; pentru necropola de la Malaja Kopanija a se vedea pe larg Kotigoroško 2009; Kotigoroško 2015.

- Fărcaș et al. 2013:** S. Fărcaș, I. Tanțau, M. Mindrescu, B. Hurdu, Holocene vegetation history in the Maramureș Mountains (Northern Romanian Carpathians). *Quaternary International* 293, 2013, 92-104.
- Feurdean et al. 2012:** A. Feurdean, A. Spessa, E.K. Magyari, K.J. Willis, D. Veres, T. Hickler, Trends in biomass burning in the Carpathian region in the last 15,000 years. *Quaternary Science Reviews* 45, 2012, 111-125.
- Feurdean, Astaloș 2005:** A. Feurdean, C. Astaloș, The impact of human activities in the Gutâiului Mountains, Romania. *Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”*. Geologia 50, 1-2, 2005, 63-72.
- Glodariu, Iaroslavschi 1979:** I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci* (Cluj-Napoca 1979).
- Hamar, Sárkány-Kiss 1999:** J. Hamar, A. Sárkány-Kiss (eds.), *The upper Tisa valley* (Szeged 1999).
- Harding 2011:** A. Harding, Evidence for prehistoric salt extraction rediscovered in the Hungarian Central Mining Museum. *Antiquaries Journal* 91, 2011, 27-49.
- Iaroslavschi 1997:** E. Iaroslavschi, *Tehnica la daci* (Cluj-Napoca 1997).
- Josephinische Landesaufnahme 2014:** Josephinische Landesaufnahme 2014 – Josephinische Landesaufnahme (1763-1787). Available at: <http://mapire.eu/de/map/firstsurvey/?layers=osm%2C1%2C73&bbox=-34855.98638465768%2C5412335.762488477%2C3096004.692176162%2C6857912.84141773> (accesat 02.09.2014).
- Kacsó 2011:** C. Kacsó, Repertoriul arheologic al județului Maramureș (Baia Mare 2011).
- Kacsó 2013:** C. Kacsó, Beiträge zur Kenntnis des bronzezeitlichen Metallhandwerks in der Maramuresch. In: (Eds. B. Rezi, R. Németh, S. Berecki) *Bronze Age Crafts and Craftsmen in the Carpathian Basin* (Târgu Mureș 2013), 225-238.
- Kobal 1995-1996:** J. Kobal, Preliminary report on the results of archaeological research on the multi-level fortified settlement of „Chitattia” (near Solotvino/Aknaszlatina, thranscarpatian region, Ukraine) by the Expedition of the Transcarpathian Museum of Local History. *JAM* 37-38, 1995-1996, 115-151.
- Kobal 1996:** J. Kobal, Manche Probleme der La Tène-Kultur des Oberen Theißgebietes (Karpatokraine). *Acta Archaeologica Carpathica* 33, 1995-1996, 139-184.
- Kolníková, Kotigoroško 2011:** E. Kolníková, V. Kotigoroško, New data about coin collection of Mala Kopanja complex. *Karpatika* 40, 2011, 49-68.
- Kotigoroško 1989:** V.G. Kotigoroško, Gorodiska nuseja rabej ery v verchnem Potisej. *Slovenská archeológia* 37, 1989, 21-67.
- Kotigoroško 1991:** V. Kotigoroško, Antichitățile dacice din zona Tisei Superioare. *Thraco-Dacia* 12, 1991, 115-132.
- Kotigoroško 1995:** V. Kotigoroško, Ținuturile Tisei Superioare în veacurile III î.e.n. - IV e.n. (București 1995).
- Kotigoroško 2002:** V. Kotigoroško, Brooches from Malaja Kopanya site and their chronological horizons. *Karpatika* 15, 2002, 135-154.
- Kotigoroško 2009:** V. Kotigoroško, Mala Kopanya. Micromonografie (Satu Mare 2009).
- Kotigoroško 2015:** V. Kotigoroško, Centrul sacral al Tisei superioare în epoca La Tène-ului târziu (Satu Mare 2015).
- Lazin, Marina 1999:** G. Lazin, V. Marina, Cercetări arheologice privind epoca traco-dacică în Ucraina Transcarpatică. In: *Relații româno-ucrainiene, istorie și contemporaneitate* (Satu Mare 1999), 149-156.
- Oancea et al. 1987:** D. Oancea et al., *Geografia României*. Vol 3: Carpații românești și depresiunea Transilvaniei (București 1987).
- Popa 1970:** R. Popa, Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea (București 1970).
- Posea 2005:** G. Posea, *Geomorfologia României*, 2nd Edition (București 2005).

- Posea et al. 1982:** G. Posea et al., Enciclopedia geografică a României (București 1982).
- Rustoiu 2002a:** A. Rustoiu, Locuirile dacice. In: V. Vasiliev, A. Rustoiu, E.A. Balaguri, C. Cosma, Soltvino - „Cetate” (Ucraina Transcarpatică). Așezările din epoca bronzului, a doua vârstă a fierului și din evul mediu timpuriu (Cluj-Napoca 2002), 46-90.
- Rustoiu 2002b:** A. Rustoiu, Războinici și artizani de prestigiu în Dacia preromană (Cluj-Napoca 2002).
- Rustoiu 2003:** A. Rustoiu, Sarea Maramureșului și așezările dacice de pe Tisa superioară. *Marmatia* 7/1, 2003, 201-217.
- Rustoiu 2005:** A. Rustoiu, The salt of Maramureș and the Dacian settlements alongside of Upper Tisa. *Mousaios* 10, 2005, 353-367.
- Rustoiu 2008:** A. Rustoiu, Războinici și societate în aria celtică transilvăneană. Studii pe marginea mormântului cu coif de la Ciumești (Cluj-Napoca 2008).
- Rustoiu 2019:** Evolution of environment and human habitation in Maramureș from the Neolithic to the early Middle Age. An overview (in print).
- Sălăgean 2006:** T. Sălăgean, Romanian society in the Early Middle Age (9th-14th Centuries AD). In: (Eds. I.-A. Pop, I. Bolovan) *History of Romania. Compendium* (Cluj-Napoca 2006), 133-208.
- Sümegei 1999:** P. Sümegei, Reconstruction of flora, soil and landscape evolution, and human impact on the Bereg Plain from late-glacial up to the present, based on palaeoecological analysis. In: (Eds. J. Hamar, A. Sárkány-Kiss) *The upper Tisa valley* (Szeged 1999), 173-204.
- Sümegei et al. 2002:** P. Sümegei, R. Kertész, E. Hertelendi, Environmental change and human adaptation in the Carpathian Basin at the late glacial/postglacial transition. In: (Eds. E. Jerem, K. T. Biró), *Proceedings of the 31th International Symposium of Archaeometry Budapest 1998*. BAR Int. Series 1043 (Oxford 2002), 171-177.
- Vasiliev 2003:** V. Vasiliev: Considerații asupra sistemului de fortificație al așezării traco-dacice de la Biserica Albă (Belaija Tserkovi), Ucraina Transcarpatică. *Annales Universitatis Apulensis. Historica* 7, 2003, 113-123.
- Vasiliev 2007:** V. Vasiliev, Locuirea din prima vârstă a fierului de pe „Dealul Mănăstirii”, localitatea Biserica Albă (Belaija Tserkovi), Ucraina Transcarpatică. In: S. Nemeti et al. (Eds.): *Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu oblata* (Cluj-Napoca 2007), 33-41.
- Vasiliev et al. 2002:** V. Vasiliev, A. Rustoiu, E.A. Balaguri, C. Cosma, Soltvino – „Cetate” (Ucraina Transcarpatică). Așezările din epoca bronzului, a doua vârstă a fierului și din evul mediu timpuriu (Cluj-Napoca 2002).
- Willis et al. 1998:** K.J. Willis, P. Sümegei, M. Braun, K.D. Bennett, A. Tóth, Prehistoric land degradation in Hungary: Who, How and Why?. *Antiquity* 72, 1998, 101-113.
- Быря 1968:** П.П. Быря, Отчет о работах на городище Солотвино в 1967 г. (Кишинев 1968).
- Никулицэ 1987:** И.Т. Никулицэ, Северные фракийцы в VI-I вв. до н.э. (Кишинев 1987).

Dr. hab. Aurel Rustoiu, Academia Română – Filiala Cluj-Napoca, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca, România, e-mail: aurelrustoiu@yahoo.com

К вопросу о проникновении гето-даков в северо-восточную часть Верхнего Потисья

Игорь Прохненко

Резюме

На земли Верхнего Потисья в первой половине I в. до н.э. с юга проникают отряды гето-дакийских всадников, что приводит к разгрому кельтских центров, в первую очередь Галиш-Ловачки. Идущие за военными дружинами поселенцы на новых землях создают сеть собственных укреплённых пунктов, наиболее важным из которых было Малокопаньское городище. Участие дислоцировавшихся на нём воинов в военной кампании 60 г. до н.э. против кельтов на Среднем Подунавье приводит к гибели большинства из них, в результате чего слабеет контроль над верхнетисскими территориями и они подвергаются внешней агрессии. Соответственно, величие пришедших гето-даков было лишь временным явлением эпохи Буребисты. После неё жизнь местных фракийцев стабилизируется на сравнительно невысоком уровне, и такое состояние сохраняется до позднеримского времени.

Ключевые слова: Верхнее Потисье, гето-даки, кельты, городище, могильник, клад, украшения, оружие, принадлежности одежды, монеты.

Abstract

In the first half of the 1st century BC, the troops of the Geto-Dacian riders from the south penetrate into the lands of Upper Tisza Region, which leads to the defeat of the Celtic centers, primarily the Galish-Lovachka. The settlers following the warriors create a network of their own fortified sites on the new lands, the most important of which was the Malaya Kopanya Hillfort. The participation of warriors stationed in it in the military campaign of 60 BC against the Celts in the Middle Danube Region led to the death of most of them, as a result, control over the Upper Tisza territories weakened and they were subjected to external aggression. Accordingly, the greatness of the Geto-Dacians was only a temporary phenomenon of the Burebista era. After it, the life of the local Thracians stabilizes at a relatively low level, and this state persists until late Roman times.

Keywords: Upper Tisza Region, Geto-Dacians, Celts, hillfort, burial ground, hoard, jewelry, weapon, clothing accessories, coins.

Земли Закарпатской области Украины составляют особенную историко-географическую зону на северо-востоке Верхнетисского региона, климатическое и ландшафтное своеобразие которой определило её сравнительно слабую заселённость относительно соседних территорий Европы практически во все периоды древней и

средневековой истории. Как правило, каждый ощутимый прирост численности местного населения был связан с инвазиями в результате обострений ситуации на континенте, заставлявших людей искать спасения на отдалённых от культурных центров заболоченных лесистых землях возле Карпатских гор. Лишь в редких случаях сюда

проникали не беженцы, а добровольные переселенцы, идущие за организованными военными отрядами, которые на занятых территориях задерживались на ощутимый промежуток времени. Приход инородного населения всегда обуславливал появление новых синкретических явлений в местной материальной культуре, чётко прослеживаемых в археологических материалах.

Одно из таких наиболее ярких перемещений было связано с гето-даками. Они в значительной степени изменили устоявшиеся военно-политические расклады, а также определили социально-экономическое и культурное развитие населения региона на рубеже нашей эры. Традиционно в историографии выделяется четыре основных этапа проникновения этих фракийцев на указанные территории: 1) приход незначительного контингента во II в. до н.э., связанный с освоением солотвинских залежей соли; 2) мощная миграционная волна и оседание в период экспансии Буребисты (около 60 г. до н.э.); 3) проникновение на территорию региона населения с Тисо-Дунайского междуречья под давлением сарматов во второй четверти I в. н.э.; 4) отход беженцев на север в ходе дако-римских войн (Прохненко 2004, 378). Сложности конкретизации времени внедрения гето-даков на северо-восток Верхнего Потисья во многом вызваны их моноэтничностью с местным субстратом и определяющим влиянием на материальную культуру как первых, так и вторых со стороны кельтов, что в большинстве случаев не позволяет отличить пришлые элементы в общей массе населения.

Анализ письменных источников и данные археологии позволяют связать

основную инвазию гето-дакийских племён на север с именем их царя Буребисты. После разгрома его войсками около 60-го года до н.э. на Среднем Дунае объединений бойев и таврисков под руководством Критасира (Страбон, VII, III, 11) в Карпато-Дунайском ареале гибнет кельтская цивилизация и устанавливается на продолжительное время гегемония гето-даков с широким распространением их культуры. Завершение объединения привело к активизации агрессивной внешней политики и в других направлениях, в первую очередь в Причерноморье и Подунавье.

На северных территориях проникновение военных отрядов Буребисты означало разгром политического центра кельтов на Галлиш-Ловачке и последующим возведением собственных городищ. Наиболее мощным из них была Малая Копаня, отождествляемая в современной историографии с птолемеевской Сетидавой. Этот пункт относится к категории дав (политический, экономический и религиозный центр определённой территории). Он играл роль северного форпоста гето-дакийского государства и в научной литературе иногда даже называется северной столицей доримской Дакии. Здесь необходимо отметить, что именно процесс формирования аппарата управления единым государством определил повышение фортификационной активности на всей территории страны, а не желание отдельных племенных центров обезопасить себя от вторжения соседей.

С другой стороны, прекращение функционирования кельтских центров не привело к уничтожению достижений

латенской цивилизации и застою в местной экономике. Развитие материальной культуры верхнетисских племён продолжалось. Внедрение в северофраккийский массив этнически родственных племён с юга способствовало распространению в регионе в значительной степени латенизированной гето-дакийской культуры, что подтверждается керамическими комплексами поселений и могильников. «Кельтская вуаль», возможно, также является проявлением не полного истребления и отхода кельтов с данной территории. Вероятно, категорией кельтского населения, не попавшей под уничтожение, были ремесленники, ставшие в основе развития металлургии гето-даков и много в чём определившие их керамическое производство.

На сегодняшний день полевые исследования позволяют утверждать о проникновении значительного контингента переселенцев на северо-восток Верхнего Потисья, планомерном оседании и существенном заселении пришлыми людьми территории всего региона, включении этих земель в состав сформированного государственного образования. На данном этапе изучения одним из ключевых вопросов выступает конкретизация времени и характера гето-дакийской инвазии на земли Закарпатья. Для его решения необходим анализ соответствующих материалов ключевого и наиболее исследованного регионального памятника – Малокопаньского комплекса (рис. 1). В него на сегодняшний день входят городище (урочища Городище и Малое Городище), ландшафтное

святилище (урочище Челленица) и группа погребений (урочище Средний Грунок).

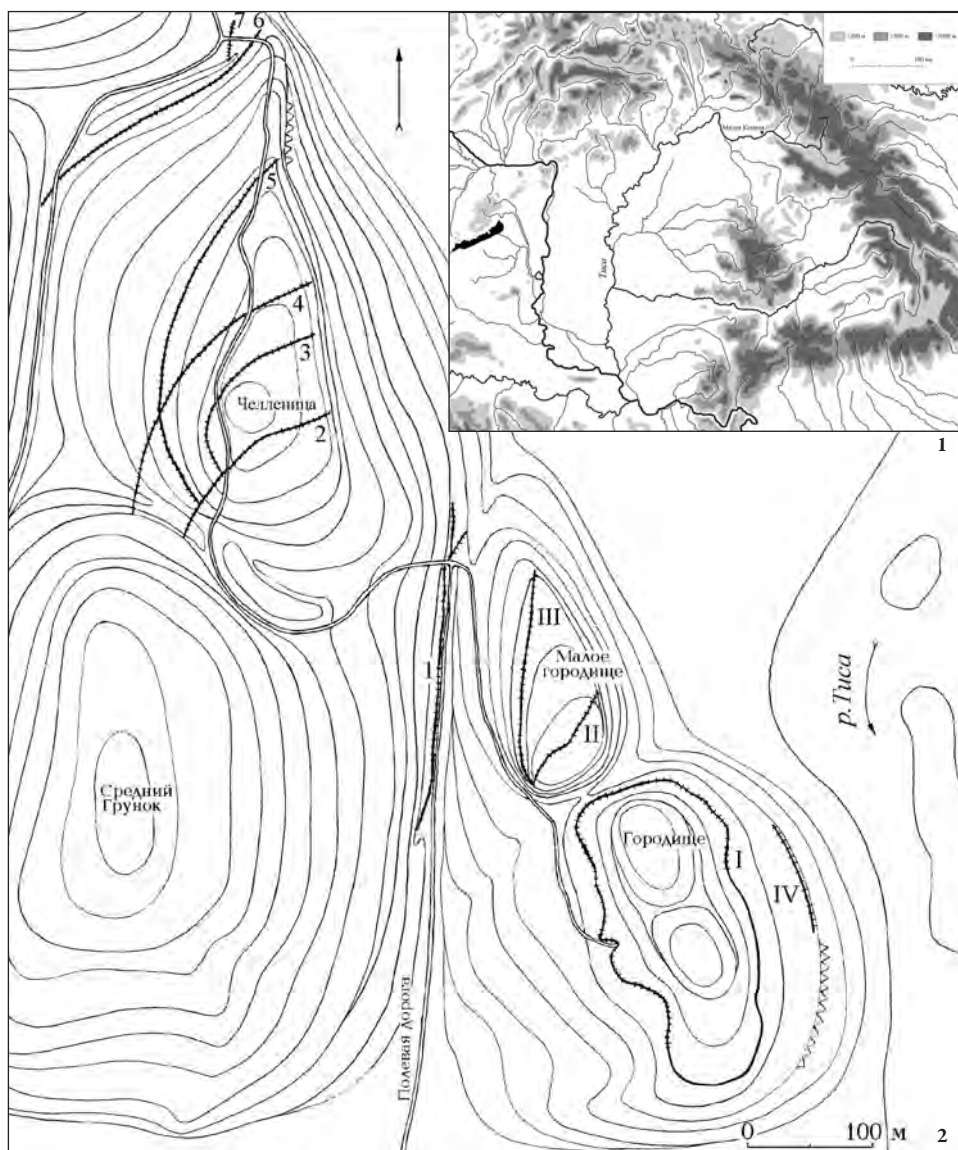
История исследования городища началась в конце XIX века. В 1890-х годах в комитатах Уточа и Мараморош археологические находки собирал Йозеф Мигалик, историк, искусствовед, член Академии Наук Венгрии (на то время преподаватель Севляушской гражданской школы). Накопленный им материал стал основой археологической коллекции учебного заведения, а результаты поисков были опубликованы в виде краткой заметки на страницах *Archaeologiai Értesítő*. Среди прочего автор упомянул и о Малокопаньском городище. Раскопок он не проводил, но отметил обнаруженные жернов и фрагменты керамики (Mihalik 1893, 417).

В 1930-х годах отдельные вещи с Малой Копани попали в коллекцию Национального музея имени Т. Легоцкого. В письме директора музея Йозефа Янковича местному священнику Шандору Валковскому от 12 ноября 1931 года выражается благодарность за переданные артефакты, а именно фрагмент оплавленной кольчуги, два наконечника копий и железный шлем¹. В ходе последних исследований установлено, что эти находки происходят не с территории городища, а с расположенного на вершине соседней горы урочища Средний Грунок, где выявлена группа погребений.

В 50-х годах прошлого столетия археологическую разведку на городище провели сотрудники Закарпатского краеведческого музея. На основании материала нескольких шурфов они

---

1 Государственный архив Закарпатской области, Фонд 1555, оп. I, 74, л. 52.

отметили на памятнике слой рубежа эр, но при этом определили его как славянское укрепление XI-XII вв. (Пеняк 1980, 76). На то время верхние горизонты городища уже были сильно повреждены в результате активных сельскохозяйственных работ. Также, по сведениям местных жителей, обнаруженные во время посадки фруктовых деревьев находки скидывали в

глубокую яму, так называемый «колодец» около входа на городище.

Остановить процесс разрушения памятника удалось только в 1977 году, с началом широкомасштабного археологического исследования экспедиции Ужгородского государственного (ныне национального) университета во главе с В.Г. Котигорошко. Планомерные раскопки местонахождения позволили

3

РИС. 1. 1 - Малая Копаня на карте Карпато-Дунайского ареала; 2 - план Малокопаньского комплекса; 3 - вид с реки Тиса на городище.

FIG. 1. 1 - Malaya Kopanya on the map of the Carpatho-Danube area; 2 - plan of the Malaya Kopanya complex; 3 - view from the Tisza River to the hillfort.

зачислить его к кругу древностей дакийской культуры Карпато-Дунайского ареала I в. до н.э. - I в. н.э. и поставить в ряд приоритетных пунктов рубежа нашей эры не только Верхнего Потисья, но и в целом Карпатской котловины.

Основные работы в течение 40 лет были сосредоточены на самом городище. Вместе с тем, в 2002 году начаты исследования в уже упомянутом урочище Средний Грунок, где вскрыто восемь погребений, датированных концом I в. н.э. В 2007 г. в ходе разведок к северу от него, в урочище Челленица обнаружена ещё одна группа захоронений. Здесь за шесть лет раскопок на площади 6488 кв. м раскопано 24 погребения с минимальным содержанием кальцинированных костей, 9 комплексов предметов вооружения без следов захоронений и

собрано огромное количество материала за их пределами. Результаты исследований нашли отражение в отчётах экспедиции, серии статей и итоговой монографии проф. В.Г. Котигорошко (Котигорошко, Прохненко 2008; 2009; Котигорошко, Прохненко, Мойжес 2010; Котигорошко, Прохненко, Мойжес 2011; Котигорошко, Прохненко, Мойжес 2012; Котигорошко, Прохненко, Мойжес 2013).

С самого начала раскопок Челленицы было определено, что здесь имело место не только захоронение, но и проведение других ритуальных действий. На это указывали сотни разбросанных предметов. Вещевой материал, обнаруженный в ходе исследования могильника, по своему функциональному назначению выделяется в несколько групп:

оружие и снаряжение конного воина, удила и их детали, ножи, украшения и принадлежности одежды, орудия труда, бытовые вещи, монеты и керамическая посуда. Массовость материала позволила создать типологические и хронологические таблицы, на их основании определить время создания сакрального центра и установить его творцов, что значительно конкретизировало ответы на ключевые вопросы, связанные с проникновением в регион гето-даков.

Проведённый анализ могильника Челленицы позволил представить новые концепции в области сложения их культуры на территории Верхнего Потисья. В основе погребального ритуала памятника лежит кремация с последующим помещением в ямках, реже урнах, для которых предназначены, в основном, черпаки. В захоронениях (кроме женских) отмечается незначительное количество кальцинированных костей. Вместе с погребениями обнаружены вещевые комплексы без костей с наличием комплектного воинского снаряжения, определяемые как мемориальное захоронение воинов, погибших вдалеке от своей родины.

Одной из деталей погребального ритуала является наличие огромного количества вещевого материала вне погребений и комплексов. В основном это поясные пряжки, удила и их фрагменты, фибулы. Подобное наличие значительного вещевого материала вне погребений и ограниченное количество костей в самих захоронениях имеет место и в другом гето-дакийском могильнике региона – Земплине. Однако наибольшее сходство малокопаньские материалы имеют с группой памятников Падеа-Панагюрской группы. Именно здесь

прослежены полные аналогии как в погребальном обряде, его деталях, так и в вещевом материале. Это позволяет утверждать, что в первые десятилетия I в. до н.э., в ходе консолидации гето-дакийских племён, произошло передвижение военных контингентов с юго-западной части Внутрикарпатской дуги в Верхнее Потисье. Они преследовали основную цель – разгромить кельтов в регионе и установить здесь свою гегемонию (Котигорошко 2008, 168).

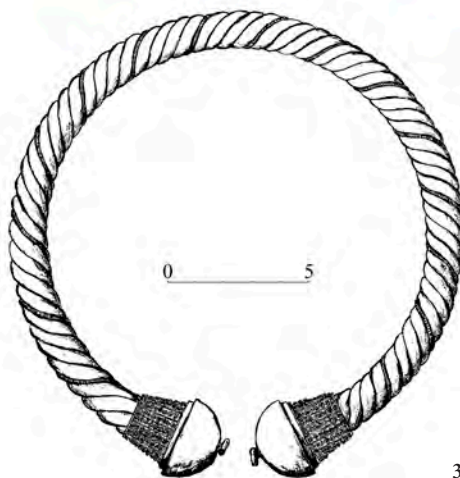
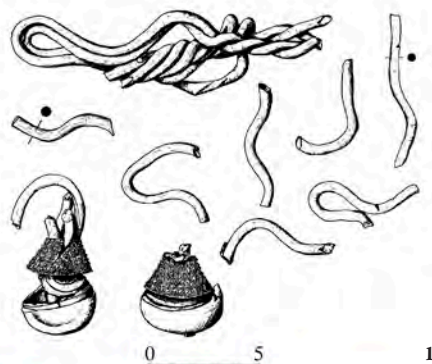
Политическая консолидация гето-даков на территории Карпатской котловины привела к образованию государства во главе с Бурбистой. Одним из первоочередных внешнеполитических мероприятий царя был отмеченный ранее поход против кельтов Среднего Подунавья. Данные Челленицы позволили предположить, что погибшие в битве с кельтами около 60 г. до н.э. воины были сожжены на месте сражения, а их основная атрибутика (мечи, умбоны, наконечники копий), были захоронены на родине. Для некоторых из них таковой являлась Малая Копаня. Именно с этим процессом, можно полагать, связаны обнаруженные комплексы вооружений без останков погибших. Проведённый анализ вещевого материала указывает, что захоронения принадлежали именно гето-дакийским воинам. Наличие вещей кельтского типа, в том числе и мечей, поясных цепей, связано с модой II-I вв. до н.э., определяемой носителями латенской культуры. Исходя из этих материалов, можно утверждать об организации Малокопаньского городища до похода гето-дакийских войск Бурбисты против кельтов в Среднее Подунавье. Об этом ярко

свидетельствует возвращение в родные места комплектов вооружения воинов, погибших вдалеке от собственного дома. По имеющимся на сегодняшний день данным (количество мечей, комплектов конской сбруи и т.д.) можно говорить как минимум о двух десятках хорошо вооружённых всадников, не вернувшихся на Малую Копаню после войны с кельтами (рис. 5-6). К тому же среди них были и аристократы высшего ранга, которым принадлежали, к примеру, золотой торквес (рис. 2) и орнаментированная воинская пряжка (рис. 4).

Золотой торквес – атрибут вождя наивысшего ранга. Основа изделия состоит из четырёх переплетённых золотых прутьев диаметром 9-10 мм. В средину вплетён тонкий проводок. Окончания торквеса имели форму полушарий с выступами и отверстиями замка. Общий вес обнаруженных фрагментов – 544 г (рис. 2). Приблизительный предположительный вес этого шейного украшения около 800 г. Согласно реконструкции (рис. 2/3), его внутренний диаметр составлял не менее 13,5 см (Котигорошко, Прохненко 2008, 178-181). Подобные находки определялись не столько функцией собственно украшения, сколько подчёркивали социальный статус их владельцев.

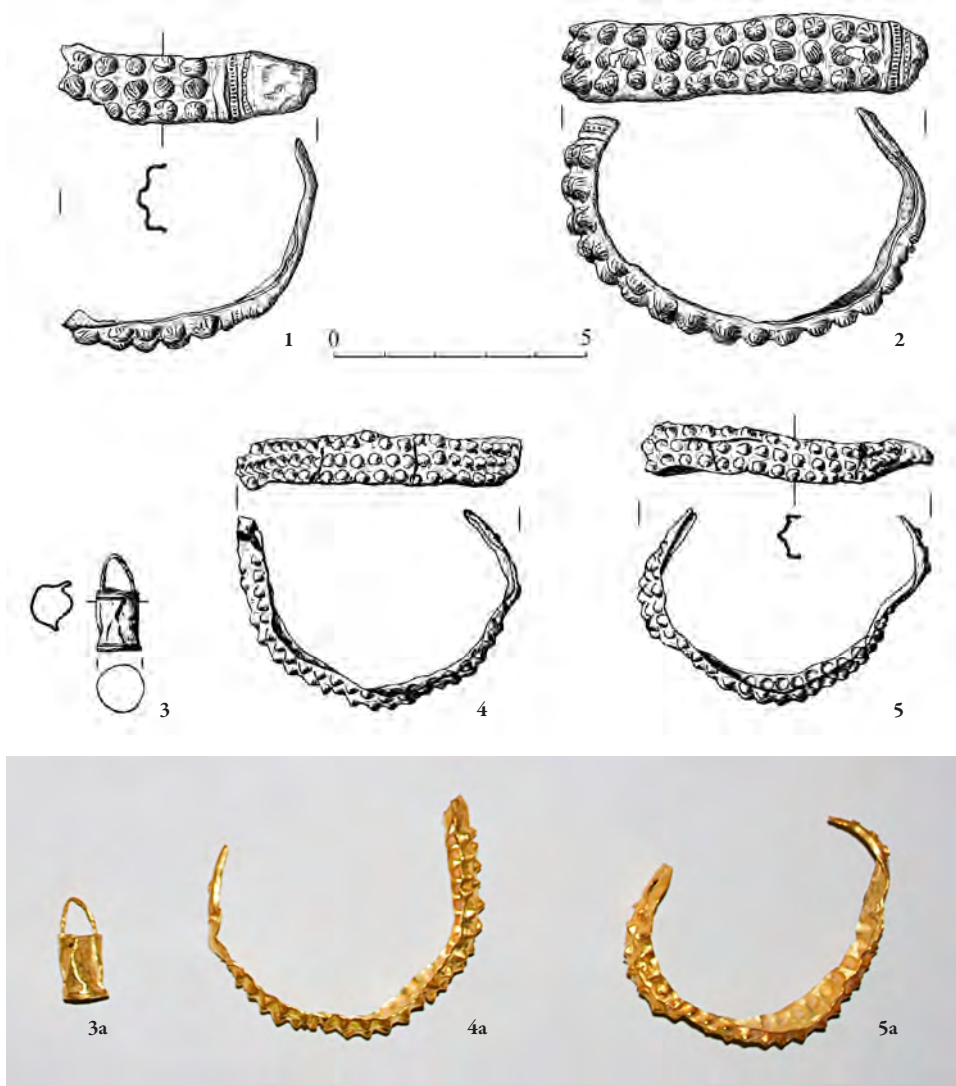
То же можно сказать и в отношении орнаментированной пряжки, изготовленной из железной выгнутой пластины трапециевидной формы, которая немного сужается в центральной части. На внешней поверхности, разделённой на две части, изображение двух летящих бакланов различной величины, держащих в когтях рыб. Вся композиция заключена в двойную рамку,

РИС. 2. Малокопаньское святилище (урочище Челленица). Золотой торквес.

FIG. 2. Malaya Kopanya sanctuary (Chellenitsa site). Golden torc.

РИС. 3. Малокопаньское святилище (урочище Челленица). Золотые украшения.
FIG. 3. Malaya Kopanya sanctuary (Chellenitsa site). Gold jewelry.

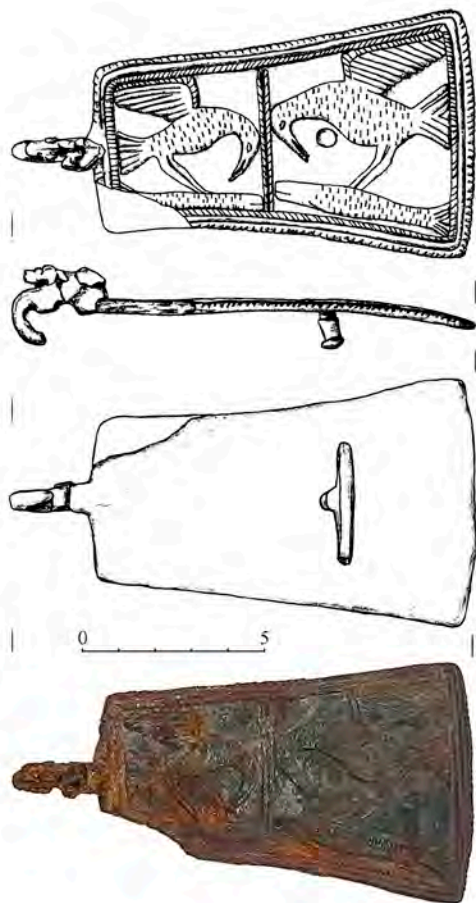
исполненную насечками. На передней рамке крючок с выступом в виде головы собаки. Длина пряжки 12,5 см, ширина – 4,5-6,7 см (рис. 4).

Анализ украшений, принадлежностей одежды и монетная коллекция, в совокупности с другим вещевым материалом урочища Челленица,

позволили определить открытые древности первой половины I в. до н.э., а более конкретно, второй четвертью этого столетия (рис. 2-7). Организаторы сакрального центра в Малой Копане соотнесены с носителями группы памятников Падеа-Панагюрской Колонии, составлявших

этническую карту «страны скордисков». Соответственно, именно отсюда военные дружины и вторглись в северо-западную часть Верхнего Потисья. Более того необходимо подчеркнуть, что преимущественно это были мобильные конные соединения, возглавлявшие организационную структуру легковооружённого пешего в своей основе войска времён Буребисты. Об этом свидетельствуют длинные предназначенные для рубки с коня мечи, шпоры и значительная коллекция конской сбруи.

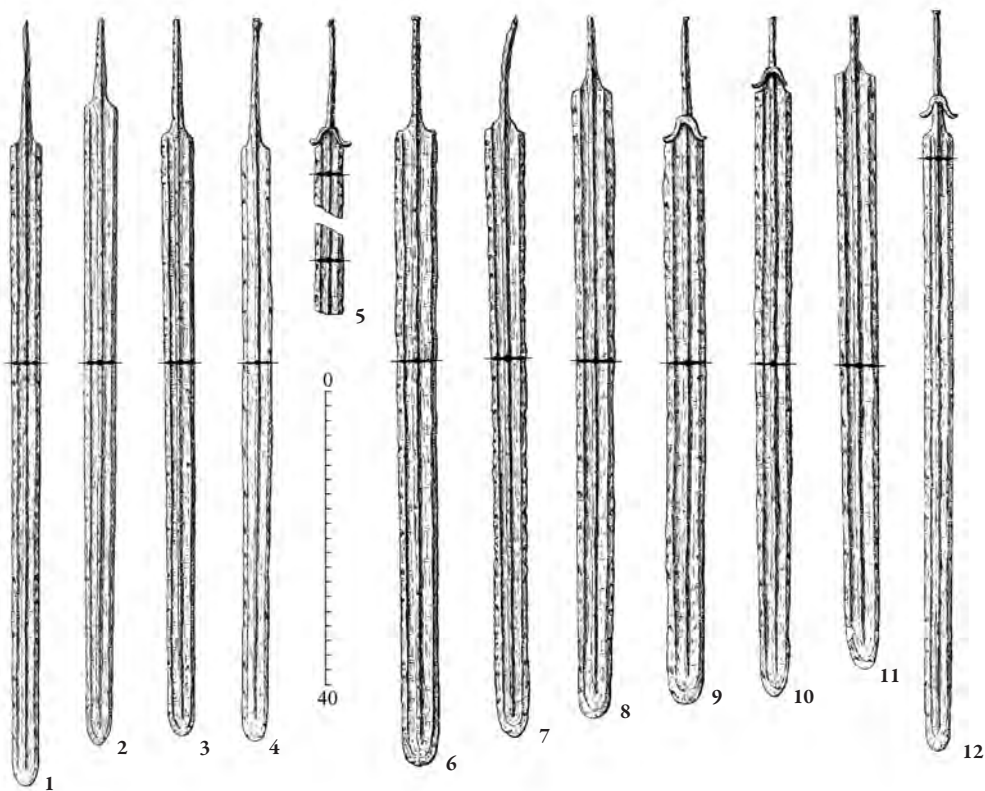
На самом городище коллекцию раннего горизонта, за исключением монет, составляют всего несколько находок. На Челленице же это сотни предметов. Среди них доминирующее место занимают фибулы среднелатенской сложносоставной конструкции, выделенные в четыре типа (138 экз.) (рис. 7). Преобладают в коллекции круглопроволочные застёжки, находившиеся в обиходе в Карпато-Дунайском ареале со середины II до середины I в. до н.э. Важное значение имеют и обнаруженные 18 монет. По иконографии и месту чеканки выделены иллирийские, римские позднеереспубликанские и одна имитация, кельтские и дакийские номиналы (рис. 8). По своему происхождению находки чётко представляют две различные группы. Первая, в основном иллирийские драхмы (9 экз.) Апполонии и Дирахима, связана с начальным проникновением гето-даков на север. Остальные монеты, в первую очередь кельтские номиналы типа Тотфолу и Симмеринг, демонстрируют возвращение воинов с театра боевых действий с кельтами в Среднем Подунавье.

РИС. 4. Малокопаньское святилище (урочище Челленица). Поясная пряжка с изображением бакланов.

FIG. 4. Malaya Kopanya sanctuary (Chellenitsa site). Belt buckle with the depiction of cormorants.

Первые попытки определить причины, подтолкнувшие гето-даков к совершению похода с юга на север Карпатского ареала с последующим оседанием на занятой территории, сделал В.Г. Котигорошко. Исследователь на основании данных античных источников отметил выход в это время на историческую арену Европы германцев, известных под этнонимом кимбры. Именно они в 119-118 гг. до н.э., пройдя

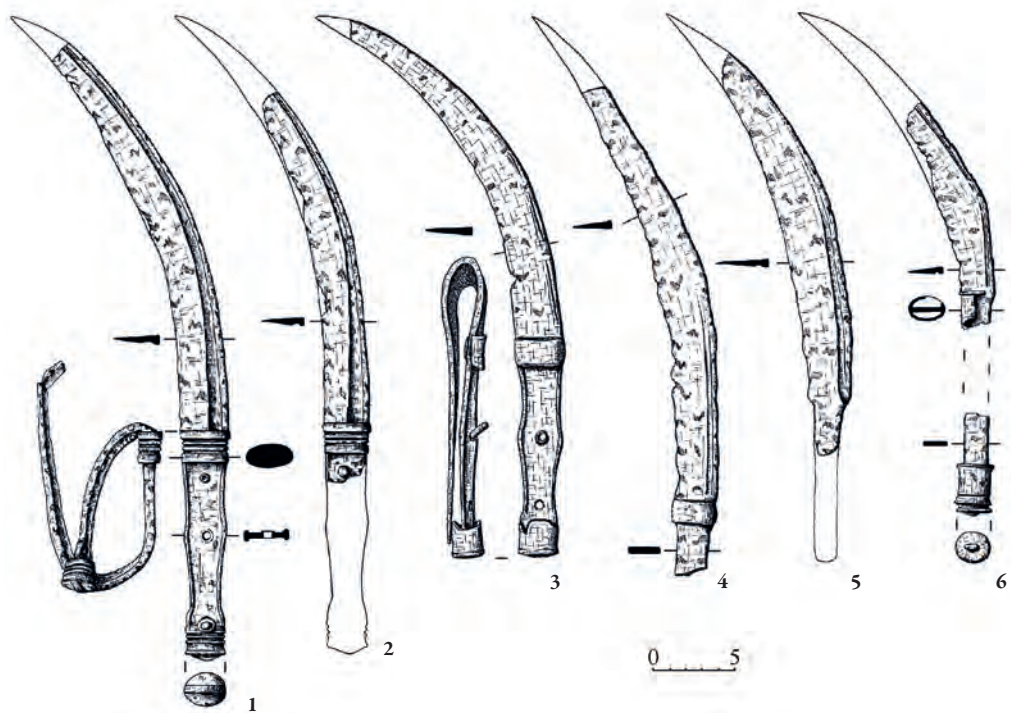

РИС. 5. Малокопаньское святилище (урочище Челленица). Всаднические мечи.
FIG. 5. Malaya Kopanya sanctuary (Chellenitsa site). Horsemen's swords.

долиной Данубия, сметая всё на своём пути, достигли страны скордисков и, вероятно, захватив богатую добычу, вернулись назад и в 113 г. до н.э. возле Нореи нанесли поражение войску консула Папирия Карбона. А потом, вместе с тевтонами в 109 г. до н.э., они разгромили и римские легионы при Араузоне в низовье Роны. Удар кимвров по стране скордисков был ощутимым. В результате его часть населения была вынуждена переселиться на север Балкан, часть вторглась на земли Северного Причерноморья, а отдельная группа хорошо вооружённых всадников долиной

правобережья Тисы проникла и осела на землях Верхнего Потисья, где, как и на территории Трансильвании, возникли давы и опорные военные форпосты молодого государства Буребисты.

Ужгородский исследователь высказал ещё одну возможную версию причин тысячекилометрового перехода гето-даков на север. С организацией в 141 г. до н.э. провинции Македония, страна скордисков вошла в непосредственный контакт с Римом и надолго стала его врагом. Гегемония скордисков в дунайских землях сохранялась до 88 г. до н.э., когда Сципион Азнаген нанёс

РИС. 6. Малокопаньское святилище (урочище Челленица). Сики.

FIG. 6. Malaya Kopanya sanctuary (Chellenitsa site). Sicas.

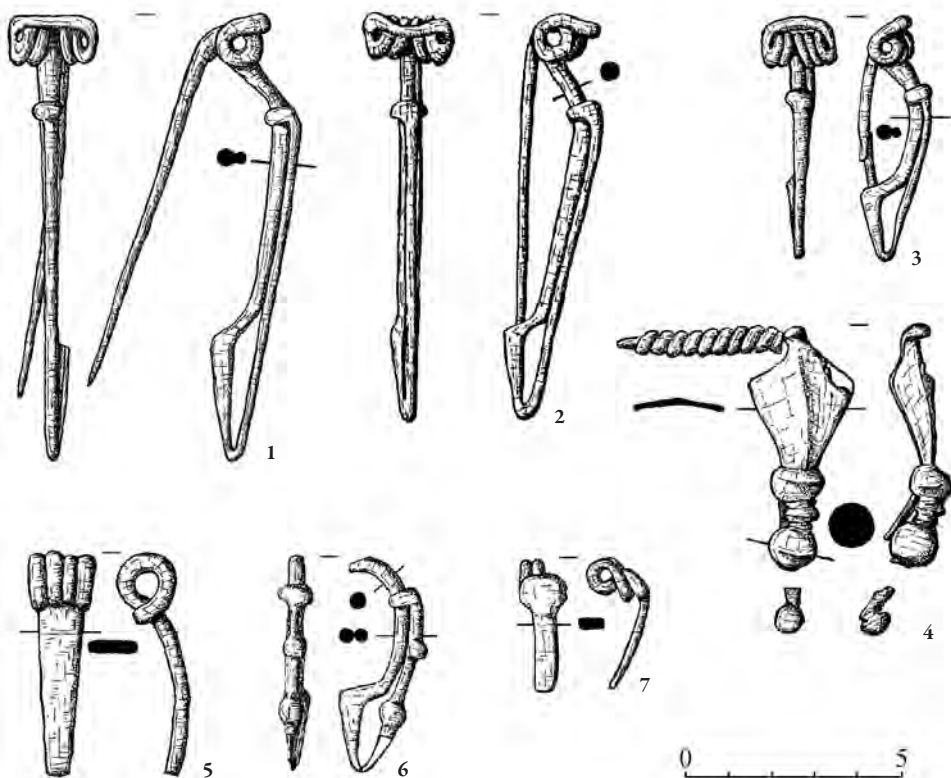
им разгромное поражение. Возможно, именно постоянные военные конфликты заставили часть населения покинуть свою страну.

В любом случае, независимо от причин, послуживших толчком первоначальному переселению, результаты исследования Малокопаньского комплекса чётко демонстрируют продвижение военных отрядов с юга на север Карпатского ареала в первой половине I в. до н.э. и участие этих контингентов в последовавшей далее войне Буребисты с кельтами на Среднем Дунае.

Дополнительную конкретизацию событий в северо-западной части Верхнего Потисья позволяют провести

обнаруженные местными жителями в окрестностях городища монетные клады. Об их составе свидетельствуют фотографии, часть которых была передана в научные фонды Института карпатоведения Ужгородского национального университета (рис. 9), а часть находится в свободном доступе в сети интернета. В основе накопления – дакийские имитации римских республиканских монет Роска Фабата. Исходя из различных версий датировки этих находок, закапывание кладов определяется 50-ми - 40-ми гг. до н.э., но в любом случае временем после похода войск Буребисты против дунайских кельтов. Возможно, обескровленные в войне с

РИС. 7. Малокопаньское святилище (урочище Челленица). Фибулы.
FIG. 7. Malaya Kopanya sanctuary (Chellenitsa site). Fibulae.

ними на Среднем Дунае, оставшиеся на Малой Копане гето-даки подверглись нападению и оказались не в силах защищать свои земли. В результате владельцы богатств были вынуждены их прятать, но вернуться и забрать уже не смогли. Косвенным подтверждением существования определённых катастрофических событий в жизни местных гето-даков служит и сама датировка сакрального центра, резко прекратившего своё функционирование. Основное время использования святилища В.Г. Котигорошко определяет в пределах стадии LT D1 (120-60 гг. до н.э.). Во второй половине I в. до

н.э. памятник утратил роль племенного святилища, причины чему исследователь видит в изменениях мировосприятия и религиозных представлениях жителей Малокопаньского городища. Также было высказано предположение о роли в этом процессе событий начала нашей эры, когда городище было разгромлено, скорее всего, населением Тисо-Дунайского бассейна, отошедшим в северном направлении под давлением сарматов-языгов. По мнению исследователя, городище как крупнейший центр дакийской культуры Верхнего Потисья было восстановлено и продолжило своё существование в

РИС. 8. Малокопаньское святилище (урочище Челленица). Монеты.

FIG. 8. Malaya Kopanya sanctuary (Chellenitsa site). Coins.

следующем столетии, а жертвенник был оставлен и больше не возобновлял свои функции. Считаем более логичным искать причины прекращения функционирования жертвенника не в событиях

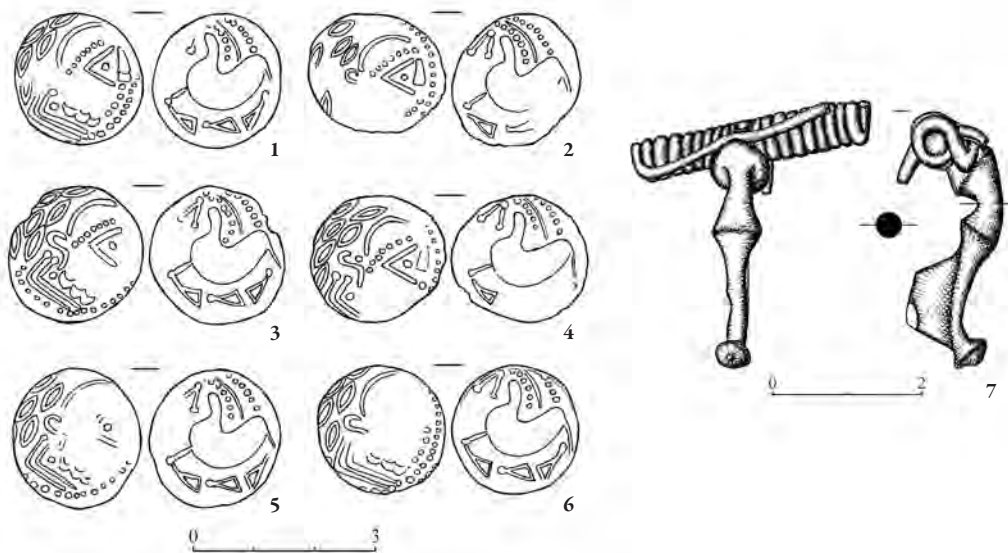
начала нашей эры, а в определённой конфликтной ситуации 50-40-х гг. до н.э. Свидетельством этого выступают клады в округе Малой Копани и хроноиндикаторы Челленицы.

РИС. 9. Типичные монеты кладов из окрестностей Малокопаньского городища.
FIG. 9. Typical coins from the hoards from the vicinity of the Malaya Kopanya Hillfort.

В завершение следует отметить, что после яркого появления военных отрядов гето-даков и идущих за ними поселенцев, соответственно мощного толчка для развития экономики в северо-западной части Верхнего Потисья, отмечается последующая примитивизация местной экономики в связи с периферийностью захваченной территории и слабой сетью торговых путей. Население края в этот период

не имело определённых амбиций обладать высокохудожественными изделиями, в том числе из драгоценных металлов. В результате в ответ на низкие запросы гето-дакийские ремесленники Малой Копани упростили процесс ремесленного производства. Выпускались лишь рассчитанные на местный локальный рынок вещи – в основном простые дешёвые копии дорогих привозных аналогов, в очень

РИС. 10. Продукция малокопаньских ремесленников, изготовленная из низкокачественных сплавов.
FIG. 10. Products of Malaya Kopanya craftsmen made of low-quality alloys.

незначительном количестве проникших на северные периферийные земли. Как пример можно привести изготовление «маленьких фибульных форм» незначительного веса из некачественных сплавов (рис. 10/7), а также организацию на городище монетной мастерской, специализировавшейся на производстве копий качественных серебряных кельтских монет типа Медиешул Аурит, с уменьшением веса более чем в два раза, к тому же из сплавов со значительным содержанием меди (рис. 10/1-6). На современном этапе исследований пока трудно ответить на вопрос, какую цель преследовали эти ремесленники – или же это была подделка с целью обогащения путём введения в денежный оборот массы фальшивых монет, либо же здесь нашёл

проявление фактор региональной нехватки мелкой разменной монеты для нормального функционирования товарного оборота.

В любом случае необходимо отметить, что яркие события в северо-восточной части Верхнего Потисья первой половины I в. до н.э., ознаменовавшиеся приходом гето-дакийских дружин, сопровождаемые разгромом кельтских центров, в первую очередь Галлиш-Ловачки, с последующим созданием сети собственных укрепленных пунктов, были лишь временным явлением эпохи Буребисты, после которой жизнь местных гето-даков стабилизируется на сравнительно невысоком уровне. А изменят спокойный уклад жизни населения этого периода лишь потрясения позднего римского времени.

БИБЛІОГРАФІЯ

- Котигорошко 2008:** В.Г. Котигорошко, Верхнє Потисся в давнину (Ужгород 2008).
- Котигорошко, Прохненко 2008:** В.Г. Котигорошко, И.А. Прохненко, Золото Малой Копани. В: Сагратіса-Карпати́ка, вип. 37 (Ужгород 2008), 178-181.
- Котигорошко, Прохненко 2008:** В.Г. Котигорошко, И.А. Прохненко, Исследования городищ и замков Закарпатя (Отчёт археологической экспедиции УжНУ) (Ужгород 2008).
- Котигорошко, Прохненко 2009:** В.Г. Котигорошко, И.А. Прохненко, Исследование памятников Закарпатя в 2008 г. (Отчёт археологической экспедиции УжНУ) (Ужгород 2009).
- Котигорошко, Прохненко, Мойжес 2010:** В.Г. Котигорошко, И.А. Прохненко, В.В. Мойжес, Исследование памятников Закарпатя в 2009 г. (Отчёт археологической экспедиции УжНУ) (Ужгород 2010).
- Котигорошко, Прохненко, Мойжес 2011:** В.Г. Котигорошко, И.А. Прохненко, В.В. Мойжес, Исследование памятников Закарпатя в 2010 г. (Отчёт археологической экспедиции УжНУ) (Ужгород 2011).
- Котигорошко, Прохненко, Мойжес 2012:** В.Г. Котигорошко, И.А. Прохненко, В.В. Мойжес, Исследование памятников Закарпатя в 2011 г. (Отчёт археологической экспедиции УжНУ) (Ужгород 2012).
- Котигорошко, Прохненко, Мойжес 2013:** В.Г. Котигорошко, И.А. Прохненко, В.В. Мойжес, Исследование памятников Закарпатя в 2012 г. (Отчёт археологической экспедиции УжНУ) (Ужгород 2013).
- Пеняк 1980:** С.І. Пеняк, Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI-XIII ст. (Київ 1980).
- Прохненко 2004:** И. Прохненко, Этапы внедрения даков в Верхнее Потисье. In: (Eds. I. Niculiță, A. Zanoči, M. Băț) Thracians and Circumpontic World. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology (sept. 2004, Chișinău-Vadul lui Vodă), II (Chișinău 2004), 373-378.
- Mihálik 1893:** J. Mihálik, Öskori emlékek Ugocsa vármegyében. AÉ, 2, 1893, 410-418.

Д-р Игорь Прохненко, Ужгородский национальный университет, Ужгород, Украина,
e-mail: prohnenkoigor@ukr.net

Turnul-locuință – simbol al puterii nobiliare în Dacia. Studiu de caz, Ardeu-„Cetățuie”

Iosif Vasile Ferencz, Mihai Cristian Căstăian

Rezumat

Arhitectura în epoca regatului dac este un subiect care a preocupat comunitatea științifică în special în anii '70 și '80 ai secolului trecut. Cele două monografii (Glodariu 1983; Antonescu 1984) reprezintă expresia acestui interes.

Poate că cea mai evidentă imagine a contrastului dintre poziția membrilor societății în Dacia preromană, aristocrați și oameni de rând, se reflectă prin caracteristicile locuințelor (Glodariu 1983, 25). Datorită acestor considerații Ioan Glodariu a argumentat că se poate considera că avem de a face cu adevărate „palate” pentru acele vremuri (Glodariu 1983, 25). Tot pentru un astfel de termen optează și alți cercetători. Și noi credem că termenul este potrivit pentru a descrie monumentalitatea clădirilor de acest fel.

Unul dintre tipurile de palat specific epocii regatului dac a fost cel denumit de către istorici prin sintagma „turn-locuință”. Clădirile desemnate prin acest termen sunt de multe ori asociate cu cetățile (Glodariu 1983, 26; Antonescu 1984, 33). Între caracteristicile „locuințelor-turn”, vom menționa planul rectangular, existența a două nivele: parter și etaj și câte o încăpere la fiecare nivel. Acestora li se vor adăuga materialele de construcție deosebite, menționate anterior și inventarul bogat (Glodariu 1983, 117; Antonescu 1984, 33) și nu în ultimul rând dimensiunile. Sistemul de construcție este unitar, precum și amplasamentul, exprimând o concepție și un sistem constructiv bine definit (Antonescu 1984, 36).

O astfel de construcție a fost identificată la Ardeu, pe culmea dealului Cetățuie. Analizând suprafața unui mamelon aflat în partea nordică a platoului superior au fost observate urmele unor amenajări, care ne-au permis să emitem ipoteza privind prezența unei clădiri monumentale, interpretată ca „turn-locuință” (Bodó, Ferencz 2004, 150).

Atât poziția, cât și maniera de execuție și monumentalitatea argumentează ideea că este cea mai pretențioasă construcție din interiorul fortăreței. Prezența sa transmitea membrilor societății mesajul de putere și bogăție.

Cuvinte-cheie: Dacia, cetate, turn-locuință, nobili, Transylvania, Ardeu, arhitectura.

Abstract

Architecture in the the Dacian Kingdom time is a subject that concerned the scientific community especially in the 1970s and 1980s of the last century. Two monographs (Glodariu 1983; Antonescu 1984) represent the expression of this interest.

Perhaps the most obvious picture of the contrast between the position of society members in pre-Roman Dacia, aristocrats and ordinary people is reflected through the characteristics of the dwellings (Glodariu 1983, 25). Because of these considerations, Ioan Glodariu argued that we can think that we are dealing with true “palaces” for those times (Glodariu 1983, 25). Also for such a term opt other researchers. And we believe that the term is appropriate to describe the monumentality of such buildings.

One of the types of palace specific to the Age of the Dacian Kingdom it was the one named by historians by the phrase “tower-dwelling”. The buildings designated by this term are often associated with the fortresses (Glodariu 1983, 26; Antonescu 1984, 33). Between the characteristics of “tower-dwellings”, we will mention the rectangular plan of two levels: ground and floor and one room at each level. To these will be added the special construction materials mentioned above and the rich inventory (Glodariu 1983, 117; Antonescu 1984, 33) and last but not least the dimensions. The construction system is unitary, as well as the location, expressing a

well-defined conception and constructive system (Antonescu 1984, 36).

Such a construction was identified at Ardeu. Analyzing the surface of a hammok located in the northern part of the upper plateau, the traces of some arrangements have been observed, which allowed us to issue the hypothesis regarding the presence of a monumental building, interpreted as a tower-dwelling (Bodó, Ferencz 2004, 150).

Both the position and the manner of execution and the monumentality argue the idea that it is the most demanding construction inside the fortress. His presence communicated to the members of society a message of power and wealth.

Keywords: Dacia, fortress, Tower-dwellings, nobles, Transylvania, Ardeu, architecture.

Arhitectura în epoca regatului dac este un subiect care a preocupat comunitatea științifică în special în anii '70 și '80 ai secolului trecut. Cele două monografii, din perspectiva arheologului, redactată de Ioan Glodariu (Glodariu 1983) și din cea a arhitectului (Antonescu 1984) reprezintă expresia acestui interes. Tot o dovadă a interesului pentru acest subiect, unele monografii generale privindu-i pe daci au în componență și capitole în care este prezentată sintetic arhitectura. Așa este cazul uneia dintre sintezele lui I.H. Crișan (Crișan 1986). Interesul deosebit este reflectat și prin recenziile acestor publicații, între care interesantă este aceea semnată de un arheolog și un arhitect (Conovici, Mărgineanu-Cârstoiu 1985). Demersul, consistent și serios, scoate în evidență o serie întreagă de carențe ale monografiei lui Ioan Glodariu, însă un nou volum, care să completeze lipsurile constatate nu au mai redactat, deși ar fi fost necesar și așteptat.

Textele celor două sinteze analizează, pe baza documentațiilor cercetărilor arheologice construcții de pe întreg cuprinsul teritoriilor locuite de geți și de daci. Sunt descrise structuri diverse, de la cele mai

simple și modeste, până la cele mai complexe și mai pretențioase. Au fost alese studii de caz reprezentative pentru fiecare tip de edificiu iar din descriere se poate observa diferența de dimensiune. Poate că cea mai evidentă imagine a contrastului dintre poziția membrilor societății în Dacia pre-romană, aristocrați și oameni de rând, se reflectă prin aspectul, dimensiunile, tehnicile de construcție, inventarul locuințelor și implicit ... confortul (Glodariu 1983, 25). Cele obișnuite, construite din mai ales din lemn și pământ, au suprafețe cuprinse în medie între 17 și 20 m² (Glodariu 1983, 10-23). Iar cele grandioase sunt adesea realizate din piatră, cărămidă și țigle, au planuri complexe, de multe ori sunt etajate pe două niveluri, uneori sunt acoperite cu țigle și ocupă suprafețe de peste 100 m² (Glodariu 1983, 27-28). Au fost evidențiate și cazuri când clădiri încadrate în această categorie ajung să depășească în suprafață 300 m² (Antonescu 1984, 28). În apropiere și asociate cu astfel de edificii, uneori au fost descoperite și alte clădiri și amenajări gospodărești¹, interpretate ca fiind „... un complex gospodăresc...”, în fapt anexe ale edificiilor monumentale (Antonescu

1 Cel mai cunoscut caz a fost înregistrat la Costești-„Cetățuie”, unde pe platoul superior, în apropierea turnului-locuință numerotat: T1 au fost cercetate mai multe clădiri din lemn incendiate (sau una singură cu mai multe încăperi), trei vetre, un cuptor, vase din ceramică de diferite forme și dimensiuni, vase din sticlă, un vas din lemn, semințe de cereale carbonizate (grâu și mei), oase de animale și fragmente de vase și alte obiecte din bronz, piese de port și podoabă, unelte, materiale de construcții etc.: Daicoviciu et al. 1959, 331-335.

1984, 102). Datorită acestor considerente Ioan Glodariu a argumentat că se poate considera că avem de a face cu adevărate „palate” pentru acele vremuri (Glodariu 1983, 25) și a denumit un întreg capitol din sinteza dedicată arhitecturii dacice în acest fel: „Palate” (Glodariu 1983, 25-29). Și arhitectul Dinu Antonescu susținea folosirea termenului de „palat” pentru desemnarea unor edificii (Antonescu 1984, 138). Pentru termenul de „palat”, desemnând cele două edificii de pe Cetățuia de la Costești a optat și Ion Horațiu Crișan (Crișan 1977, 344). În ceea ce ne privește, credem că termenul este potrivit pentru a descrie monumentalitatea clădirilor de acest fel.

Unul dintre tipurile de palat specific epocii regatului dac a fost cel denumit de către istorici prin sintagma „turn-locuință”. Clădirile desemnate prin acest termen sunt de multe ori asociate cu cetățile (Glodariu 1983, 26; Antonescu 1984, 33), fiind amplasate în interiorul spațiului fortificat, însă există și cazuri în care ele au fost amplasate în afara fortificațiilor².

Dacă este să enumerăm caracteristicile „locuințelor-turn”, vom menționa planul rectangular, adesea pătrat, existența a două nivele: parter și etaj și câte o încăpere la fiecare nivel. Acestea li se vor adăuga materialele de construcție deosebite, menționate anterior și inventarul bogat (Glodariu 1983, 117; Antonescu 1984, 33) și nu în ultimul rând dimensiunile

care, așa cum am mai menționat, exced cu mult pe cele ale locuințelor obișnuite. Sistemul de construcție este relativ unitar, precum și amplasamentul, cu predilecție în interiorul unor incinte fortificate (Glodariu 1983, 26), exprimând o concepție și un sistem constructiv bine definit (Antonescu 1984, 36).

Cele mai impozante edificii de acest fel cunoscute până în prezent sunt fără nici o îndoială cele două „locuințe-turn” de pe platoul superior al Cetățuii de la Costești (Glodariu 1983, 26). Iar toate celelalte, având dimensiuni mai mici, par să fie construite ca replici ale lor, multiplicând ideea de rezidență aristocratică. Privite în ansamblu, „palatele” aflate în cetăți precum: Costești-Blidaru (Daicoviciu et al. 1954, 128, fig. 2; Antonescu 1984, 120-121), Căpâlna (Glodariu, Moga 1989, 35-38; Glodariu, Moga 2006, 37-40), Tilișca (Lupu 1989, 22-27) sau Divici (Gumă, Luca, Săcărin 1987, 208; Gumă, Rustoiu, Săcărin 1995, 404-407, pl. III; Rustoiu 2006-2007, 18) par să fi copiat și pus în scenă pe baza posibilităților, în fiecare caz, modelul de la Costești. Monumentalitatea edificiilor în cauză este ușor vizibilă chiar și în cazul în care replica a fost construită din piatră locală, dar cu aceeași concepție și în același sistem de organizare. Așa cum este cazul la Divici.

În sfârșit, în legătură cu construcțiile amplasate în interiorul unor fortificații s-a considerat că erau locuite de comandanții

2 Situația reprezentativă care ilustrează prezența turnurilor în afara unei fortificații este cea de la Blidaru. Datorită stării de conservare deficitare și a identificării lor numai prin cercetări de suprafață (în unele cazuri prezența unor blocuri de calcar la suprafața solului a dus la presupunerea existenței unui turn) Constantin Daicoviciu împreună cu colaboratori săi estima în urmă cu mai mult de șapte decenii prezența a 18-20 de turnuri (Daicoviciu et al. 1954, 125). În urma unor cercetări recente și a verificării informațiilor mai vechi, numărul edificiilor din apropierea cetății de la Blidaru a fost stabilit la 17 (Pescaru et al. 2014, 5). S-a considerat că funcționalitatea lor este aceea de elemente ale sistemului de apărare (Daicoviciu et al. 1954, 125; Glodariu 1983, 93-94; Antonescu 1984, 116). Rezultatele cercetărilor recente deschid calea unor noi interpretări (Pescaru et al. 2014, 10).

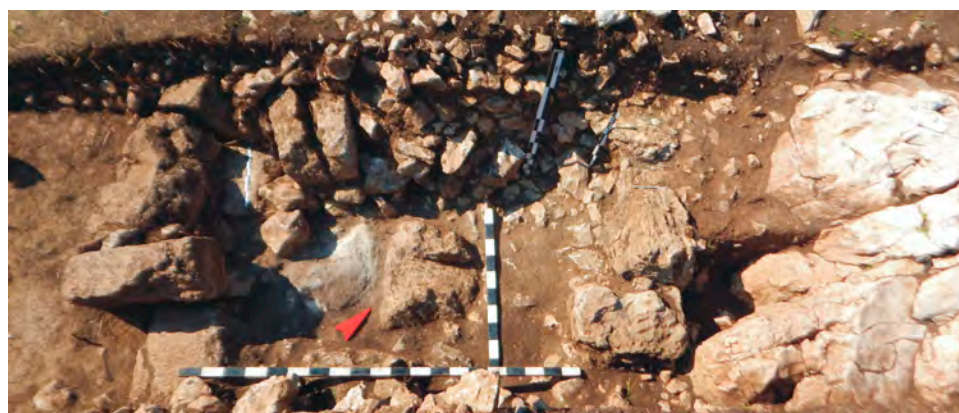
1

2

3

4

FIG. 1. 1 - Embletonul zidului de nord al „turnului-locuință” descoperit în campania din anul 2002 (foto I.V. Ferencz); 2 - detaliu cu blocuri de calcar oolitic din paramentul exterior al zidului estic (foto I.V. Ferencz); 3 - primele elemente descoperite în campania din anul 2015, ale paramentului interior al zidului de vest al „palatului” nobilului dac de la Ardeu (foto C.C. Roman); 4 - zidul vestic al turnului-locuință de la Ardeu (foto C.C. Roman 2015).

FIG. 1 1 - The filling of the northern wall of the “tower-dwelling” discovered in the campaign in 2002 (photo I.V. Ferencz); 2 - detail with oolitic limestone blocks from the outer face of the eastern wall (photo I.V. Ferencz); 3 - the first elements discovered in the 2015 campaign, of the interior parameter of the western wall of the “palace” of the Dacian nobleman from Ardeu (photo C.C. Roman); 4 - the western wall of the tower-dwelling at Ardeu (photo C.C. Roman 2015).

garnizoanelor (Daicoviciu 1972, 165; Glodariu 1983, 26, 29, 117), ori de către membrii ai aristocrației, cu poziție socială importantă în societate (Crișan 1977, 346, 359, 352; Antonescu 1984, 138), de „conducători politici și militari” (Lupu 1989, 106). Se consideră că în unele cazuri (la Costești sau la Piatra Roșie) rezida chiar regele, permanent sau în anumite perioade (Daicoviciu, Ferenczi 1951, 19; Crișan 1977; Daicoviciu 1979, 114; Glodariu 1983, 29; Antonescu 1984, 138). În ceea ce ne privește, credem că erau locuite și că aparțineau unor persoane cu un statut deosebit, care formau nobilimea dacică. Realizarea lor este strâns legată de modul prin care se exprima prestigiului aristocrației dacice. Și dintr-o asemenea perspectivă „turnul-locuință”, precum și alte construcții monumentale cu rol de locuință erau în același timp simboluri ale puterii aristocrației în Dacia.

O astfel de construcție a fost identificată la Ardeu, pe culmea dealului Cetățuie, ca parte componentă a fortificației dacice. Primele elemente de arhitectură care indicau prezența edificiului au fost descoperite în timpul cercetărilor având ca scop evaluarea situației arheologice a sitului, în anul 2002 (Ferencz et al. 2003). Téglás Gábor observase în urmă cu mai mult de un secol prezența pe culmea dealului „Cetățuie” de la Ardeu a unor blocuri de piatră de calcar, „de formă cubică”, cioplite cu dalta, asemănătoare celor de la Sarmisegetusa. Faptul i-a permis să presupună că provin de

la o construcție realizată din astfel de blocuri de piatră, poate un bastion sau o poartă (Téglás 1885, 306; Téglás 1888, 134).

Situația arheologică surprinsă inițial cu prilejul acelei campanii ne-a făcut să considerăm multă vreme că turnul este construit sub forma unei structuri din lemn, ridicată peste o bază din piatră locală, cu zid sec, perimetral. Spre această concluzie ne-a îndreptat identificarea în anul 2002 a unei aglomerări de piatră locală lipită cu argilă, cu lățimea de cca 2 m și care se păstra cu o înălțime de 0, 30 m (fig. 1/1). Contextul a fost interpretat ca fiind un zid (Ferencz et al. 2003, 41). Ulterior am considerat că este vorba despre o platformă de piatră, menită să asigure o suprafață orizontală, pe care a fost ridicat edificiul (Ferencz 2014, 123). Analizând suprafața mamelonului au fost observate urmele unor amenajări vizibile atât pe suprafețele cercetate, cât și pe cele necercetate, care ne-au permis să emitem ipoteza privind prezența unei clădiri monumentale pe suprafața mamelonului respectiv, interpretată ca „turn-locuință” (Bodó, Ferencz 2004, 150). Verificarea acestei ipoteze a început în campania din anul 2013, când a început cercetarea suprafeței Sp6 (Ferencz et al. 2014). Iar mai apoi a continuat pe parcursul campaniilor de cercetări din anii care au urmat (Ferencz et al. 2015, Ferencz et al. 2016, Ferencz et al. 2017)³. În anul 2014 ne-am propus secționarea mamelonului și implicat a „turnului-locuință” pe axa vest-est

3 Raportul privind cercetările arheologice efectuate în campania din anul 2017, deși a fost trimis spre publicare, nu a mai apărut, din motive necunoscute, în CCA.

(Ferencz et al. 2015, 27-28), iar abordarea s-a dovedit a fi inspirată, pentru că în acest fel au fost identificate segmente reprezentative din zidul edificiului, aflate *in situ* (fig. 1/3). S-a dovedit că este vorba de o construcție având la bază un zid ridicat în manieră elenistică (fig. 1/2), cu două paramente din blocuri de talie (Ferencz, Căstăian, Socol 2016, 267), din calcar oolitic (Cetean, Ferencz 2016, 48-49), și cu emplecton (Ferencz et al. 2015, 28).

Ipoteza prezenței turnului-locuință, a fost verificată și prin metode non-invasive, mai precis prin metoda tomografiei electrice (Ferencz et al. 2017, 19-20; Micle 2017). Rezumarea acestora a contribuit la formularea unei serii de concluzii și ipoteze de lucru, care vor fi confirmate sau infirmate în anii următori în funcție de anvergura cercetărilor de natură invazivă (arheologică) și non-invazivă. Cu acel prilej s-a putut determina și planimetria construcției (fig. 2/2). Planul rezultat în urma măsurătorilor ne arată că fundațiile construcției se înscriu într-un patrulater cu latura cuprinsă între cca 12-14 m (Micle 2017). Iar prin cercetarea invazivă s-a demonstrat că grosimea zidului, măsurat în partea exterioară a fiecărui parament este de cca 3,15 m, iar lățimea întregului edificiu, pe direcția vest-est, de la un parament exterior la celălalt este de cca 11,5 m (fig. 2/1).

Tot pe planul realizat prin măsurători electrice, pe latura sudică se evidențiază o discontinuitate în distribuția valorilor de rezistivitate, atât în cadrul zidului exterior, cât și al celui interior. Această discontinuitate corespunde, cel mai probabil, accesului până la baza turnului-locuință. Discontinuitatea are aproximativ 2 m, iar conform morfologiei terenului, în această zonă ar fi putut să fi fost amplasată o scară de acces (Micle 2017).

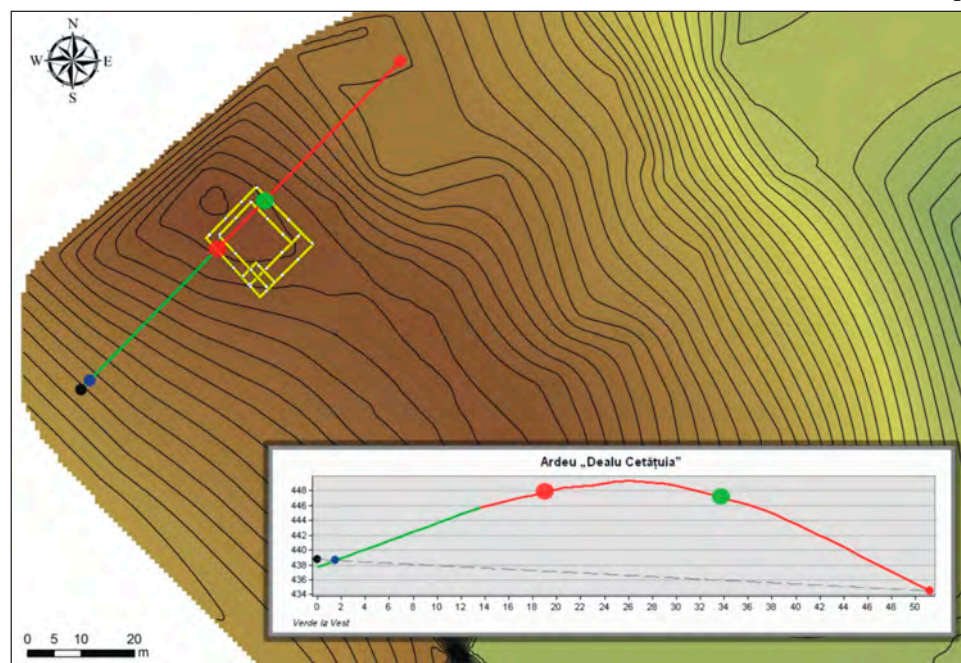
Privind în ansamblu, întreg platoul superior al dealului „Cetățuie”, de la Ardeu, se observă cum edificiul descris de noi, a fost construit în partea nordică a crestei superioare, pe suprafața unui mamelon care se individualizează și domină întreaga suprafață. Atât poziția cât și maniera de execuție și monumentalitatea argumentează ideea că avem de a face cu cea mai pretențioasă construcție din interiorul fortăreței. Alegerea locului nu a fost nicidecum întâmplătoare. Dependența comunităților umane față de lumina și căldura solară nu mai trebuie să fie argumentată. Planul în care este subliniată expoziția pantelor dealului către soare, în raport cu punctele cardinale (fig. 3/2) ne-a oferit suportul tehnic pentru o serie de observații (Ferencz, Hegyi 2014, 16-17, fig. 4). Este semnificativ faptul că platoul superior al dealului este amenajat sub forma unor terase care coboară spre vest asemenea unui amfiteatru (fig. 3/1) este orientat cu predilecție spre vest și sud-vest (Ferencz, Hegyi 2014, 14). Credem că această particularitate a fost unul dintre factorii care au contribuit semnificativ în momentul în care diferite comunități umane au ales să locuiască acolo (Ferencz, Hegyi 2014, 14).

În legătură cu turnul-locuință trebuie menționată și expunerea sudică a mamelonului pe suprafața căruia a fost identificată. În același timp direcția menționată este cea care corespunde cu orientarea către întreg platoul superior al Cetățuiei (fig. 3/2). Altfel spus, poziția îi asigură o expunere reală spre soare, către est, sud și vest (Ferencz, Hegyi 2014, 14). Un exercițiu de imaginație, pornind de la aceste constatări ne permite să presupunem că asigurarea unei deschideri pentru iluminat (fereastră), în arhitectura acestei clădiri, spre sud, ar fi asigurat și posibilitatea ca nobilul

1

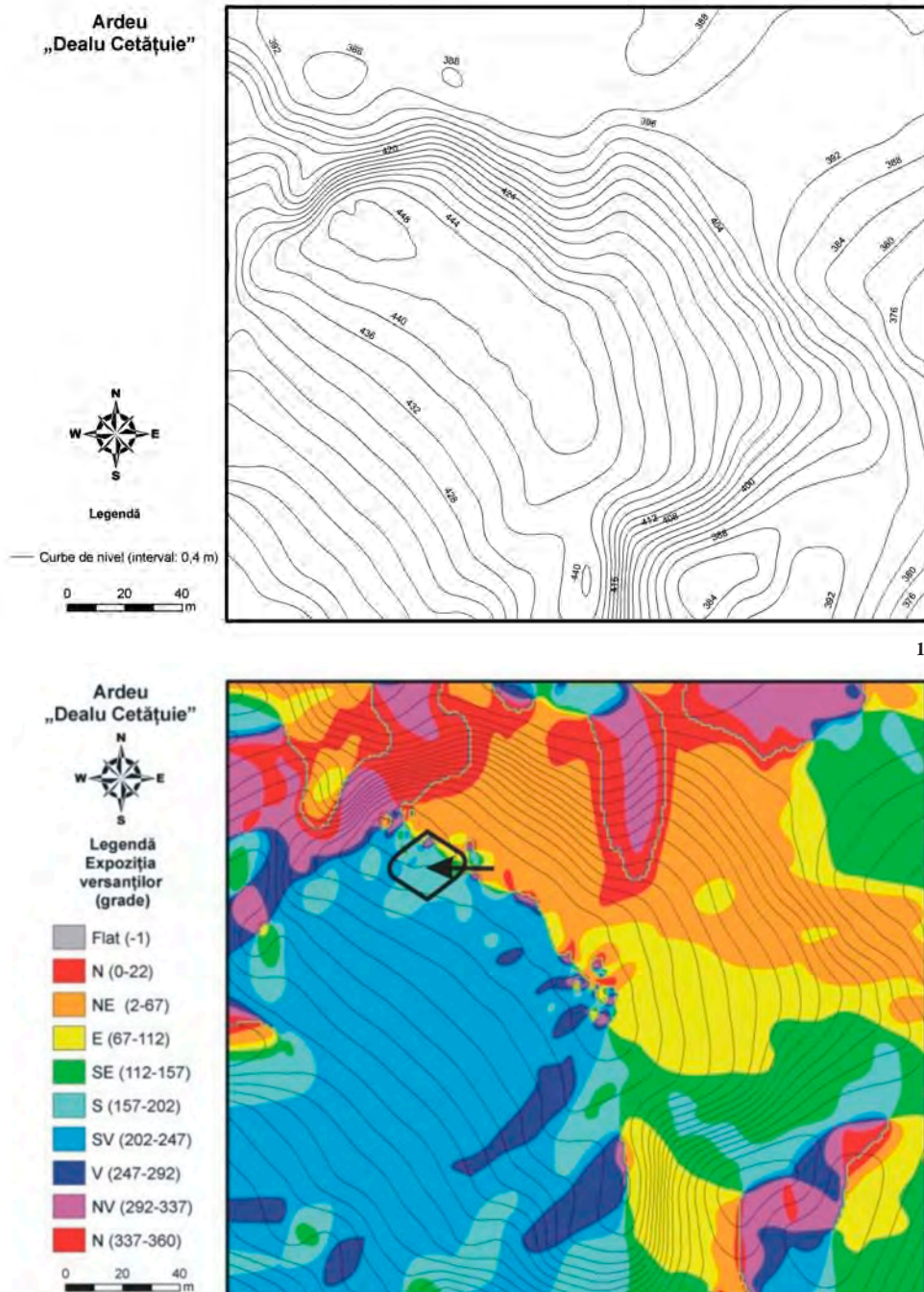
2

FIG. 2. 1 - Profil vest-est prin turnul-locuință de la Ardeu (desen C.C. Roman, A.C. Căsălean, M. Râza, R. Turle, I.V. Ferencz, 2016-2017; prelucrare digitală I.V. Ferencz 2018); 2 - planul turnului-locuință de la Ardeu, în urma măsurătorilor prin metoda tomografiei electrice (plan realizat de A. Hegyi, 2017).

FIG. 2. 1 - West-East profile through the tower-dwelling at Ardeu (drawing C.C. Roman, A.C. Căsălean, M. Râza, R. Turle, I.V. Ferencz, 2016-2017, digital processing I.V. Ferencz 2018); 2 - the tower-dwelling plan from Ardeu, following measurements by the electric tomography method (plan made by A. Hegyi, 2017).

care stăpâna această cetate să poată urmări cu ușurință activitatea supușilor săi. Constantin Daicoviciu și Ștefan Ferenczi (Daicoviciu, Ferenczi 1951, 13) iar mai apoi Dinu Antonescu presupunea existența unor balcoane, sau foișoare, rezemate pe ziduri, care amplificau imaginea dominantă a „locuințelor-turn” (Antonescu 1984, 33). În stadiul actual al cercetărilor

nu avem argumente pentru a susține existența și la Ardeu unei astfel de amenajări. Doar „concepția unitară”, observată de arhitectul Dinu Antonescu (Antonescu 1984, 36) poate susține asemenea presupuneri. Cu toate acestea, dacă „palatul” descris de noi ar fi avut în componență un balcon sau un foișor, credem că putea fi amplasat pe fațada sudică.

Revenind la arhitectura celei mai monumentale clădiri dacice de la Ardeu, constatăm că avea la bază un zid cu paramente din blocuri de talie și emplecton (fig. 1/4) din rocă locală compactată cu lut, asemănătoare construcțiilor din zona Sarmizegetusei sau mai îndepărtate, cum este cazul cetăților de la Piatra Craivii, Căpâlna sau Tilișca. Toate indiciile recoltate prin cercetări arheologice (numeroase urme de lipitură arsă de perete, fragmente de bârne carbonizate etc.) ne îndreaptă spre presupunerea că peste această bază se ridica un etaj cu pereți din lemn. Lipsa cărămizilor care se găsesc la cele mai multe dintre turnurile-locuință ne întărește convingerea că etajul era construit din bârne de lemn. Acest material a fost folosit pentru edificarea etajului și în alte cazuri, chiar dacă mai rar, în comparație cu elevația din cărămidă (Glodariu 1983, 117). Pereții erau tencuiți, ca și la alte edificii de acest fel (Antonescu 1984, 33), cu lipitură de lut, amestecat cu pleavă. Lipsa fragmentelor de țiglă ne face să presupunem că acoperișul era din șindrilă. Dar astfel de acoperișuri, a căror învelitoare a fost realizată din șindrilă au mai fost presupuse și în alte cazuri, precum la Căpâlna (Glodariu, Moga 1989, 37).

Tehnica de construcție a zidurilor cu blocuri din piatră ecarisată, cu două paramente susținute prin bârne de lemn fixate în canale săpate în blocuri și cu emplecton este una elenistică (Pârvan 1926; Daicoviciu 1954, 42; Crișan 1977, 328; Glodariu 1983, 28). Și tot așa și maniera prin care aceste baze de piatră au fost înălțate cu ziduri din cărămidă (Glodariu 1983, 28). Aceluiași spațiu îi sunt specifice țiglele, olanele și dimensiunile cărămizilor folosite ca materiale de construcții pentru „palatele” dacilor, în anumite situri din sudul Transilvaniei (Glodariu 1983, 28).

Tot tehnicii specifice cetăților elenistice îi sunt specifice „butisele”, blocuri dispuse perpendicular pe fața zidului, care asigurau legătura cu emplectonul (Glodariu 1983, 124). Planurile unor cetăți precum cea de la Costești-„Cetățuie”, Blidaru și Piatra Roșie sunt și ele de inspirație elenistică (Crișan 1977, 342; Glodariu 1983, 126). Și nu trebuie uitate nici literele grecești săpate pe unele dintre blocurile de la Blidaru, Căpâlna sau Grădiște (Crișan 1977, 342; Bodó 2015, 474-475). Pentru a argumenta asemănarea până la identitate dintre tehnicile de construcție ale zidurilor cetăților grecești de pe țărmul vestic al Mării Negre și cele ale zidurilor unor cetăți dacice din sudul Transilvaniei, Ion Horațiu Crișan citează descrierea unei porțiuni a zidului Histriei (Crișan 1977, 328, 358). Însăși la construcția zidurilor, mai mulți cercetători au argumentat contribuția unor meșteri greci, prezenți în Dacia după campaniile militare ale lui Burebista împotriva cetăților grecești de la Pontul Euxin (Daicoviciu 1954, 42; Crișan 1977, 328, 342; Glodariu 1989, 29; Pupeză 2011, 152). De curând, a fost din nou argumentată prezența unor meșteri greci la și probabil a unor romani, la construcția zidurilor cetăților dacice (Bodó 2015). De altfel, arhitecții romani cunoșteau foarte bine tehnicile de construcție, inclusiv pe cele grecești, așa cum rezultă ne transmite Vitruvius Pollio (Vitruvius, II, VIII, 12-16). Iar acești meșteri erau angajați, poate de autoritatea centrală (Bodó 2015, 476), sau poate contractele erau doar mijlocite de rege, dar încheiate de către fiecare beneficiar în parte.

S-a considerat că zidurile fără butise au fost o creație mai târzie, a meșterilor daci (Glodariu 1983, 124; Pupeză 2011, 148). Diferențele care au fost observate

în privința tehnicii de construcție se datorează mai probabil numărului mare de meșteri și arhitecți angrenați în construcții (Bodó 2015, 471-476). Și unii specialiști au susținut creația locală a zidului de acest fel (Daicoviciu 1979, 106; Antonescu 1984, 108-109).

În ceea ce ne privește, noi credem că zidurile construite în tehnica respectivă au fost construite de meșteri provenind din zona pontică, dar poate și din alte arii geografice. Ne referim deopotrivă la cele care compun incinte, ori cele care au constituit bazele unor „palate” sau la cele care au în componență sau nu au butise. Elementele care le diferențiază credem că pot fi puse pe seama opțiunii fiecărui meșter în parte (Bodó 2015, 471). Poate că cea mai evidentă particularitate a fost observată la piatra Craivii, unde zidul are origini mediteraneene și imită așa-zisul „*murus africanus*” (Bodo 2001, 319-324). Acest fapt este în acord cu consemnările lui Vitruvius, care recomandă adaptarea construcției la posibilitățile locului (Vitruvius I, 10).

Privind în ansamblu așezările și cetățile dacice cunoscute până în acest moment, se poate remarca ușor că numărul construcțiilor la care s-a folosit această tehnică este foarte mic, că ele sunt aproape o excepție (Pupeză 2011, 150). Faptul poate să fie explicat din perspectiva funcției simbolice a zidului și a clădirilor și a altor construcții monumentale (Pupeză 2011, 150). Ridicarea lor este rezultatul unei decizii adoptate de o autoritate care impune limite și le face cunoscute (Pupeză 2011, 151-152).

Spațiul care ne înconjoară și care ne este familiar în viața de zi cu zi este încărcat de semne și simboluri (Rustoiu, Berecki 2018, 66). Modul în care este

modelat și organizat spațiul pe orizontală și pe verticală oferă informații relevante și de o mare diversitate cu privire la acea societate. Spre exemplu, organizarea pe verticală este reprezentativă pentru înțelegerea structurilor de putere. În societățile puternic ierarhizate există tendința de a exprima diferențele sociale și relațiile de subordonare prin manipularea pe verticală a spațiului (Rustoiu, Berecki 2018, 67).

Aurel Rustoiu și Berecki Sándor au ales pentru a exemplifica această tendință în societatea dacică transilvăneană, de la sfârșitul epocii fierului să analizeze așezarea fortificată de la Cugir. A fost amplasată pe o poziție dominantă, cu vizibilitate la mari distanțe, spre Valea Mureșului și Munții Apuseni, asupra așezărilor din apropiere, făcând parte din hinterlandul agricol. Și în același timp ea poate să fie văzută de la distanțe tot atât de mari. Toate acestea amplifică simbolistica statutului elitelor rezidente la Cugir, cu efect asupra membrilor obișnuiți ai comunității (Rustoiu, Berecki 2018, 75-76, fig. 12).

În cazul zidurilor „turnurilor-locuință” este vizibil că ele delimitează și chiar subliniază cu claritate spațiul privat (Pupeză 2011, 152) al aristocratului a cărui rezidență este. În același timp, prezența acestor tipuri de ziduri doar pe o arie restrânsă reprezintă un mesaj simbolic, care subliniază diferența între centru și restul teritoriului (Pupeză 2011, 152).

Așadar, stratificarea societății dacice poate să fie distinsă ușor și prin intermediul simbolisticii poziției fortificațiilor, în puncte dominante. Iar locuințele aristocratice locuite de cei mai importanți rezidenți ai așezărilor, între care și „locuințele-turn” sunt o expresie a stratificării sociale prin poziția dominantă pe care o ocupă (Pupeză 2011, 152). Și tot în legătură cu mesajul

de putere și bogăție transmis de astfel de clădiri trebuie înțelese și costurile ridicate pe care presupunem că au trebuit să fie suportate de beneficiari. Diferențele observabile în ceea ce privește monumentalitatea și implicit costurile implementării reflectă diferența de potențial în rândul unei aristocrații aflate în competiție (Pupeză 2011,

153). Asemenea construcții de prestigiu transmit unui număr însemnat de indivizi un mesaj de putere, securitare și bogăție (Pupeză 2012, 83). De aceea funcția unor astfel de edificii „de a fi văzute”, așa cum s-a argumentat pentru cetățile dacice (Pupeză 2012, 154) credem că era una de o mare importanță în cadrul societății dacice.

BIBLIOGRAFIE

- Antonescu 1984:** D. Antonescu, Introducere în arhitectura dacilor (București 1984).
- Bodó 2001:** C. Bodó, Considerații privind zidul cetății dacice de la Piatra Craivii. In: (coord. E. Iaroslavski) Studii de istorie antică. Omagiu profesorului Ioan Glodariu (Cluj-Napoca-Deva 2001), 319-324.
- Bodó 2015:** C. Bodó, Lucrări ale arhitecților greci în zona capitalei regatului Dac (Greek architects' works in the area of the Dacian Kingdom capital). Istros XXI, 2015, 465-497.
- Bodó, Ferencz 2004:** C. Bodó, I.V. Ferencz, Câteva considerații privind fortificația și așezarea dacică de la Ardeu (com. Balșa), jud. Hunedoara. Istros XI, 2004, 147-158.
- Conovici, Mărgineanu-Cârstoiu 1985:** N. Conovici, M. Mărgineanu-Cârstoiu, Recenzie - Ioan Glodariu, Arhitectura dacilor. Civilă și militară (sec II î.e.n. - I e.n.), Editura Dacia, Cluj-Napoca 1983, 200 p. Thraco-Dacica VI/1-2, 1985, 205-213.
- Crișan 1986:** I.H. Crișan, Spiritualitatea dacilor. Repere istorice (București 1986).
- Crișan 1977:** I.H. Crișan, Burebista și epoca sa. Ed. a II-a (București 1977).
- Daicoviciu 1954:** C. Daicoviciu, Cetatea dacică de la Piatra Roșie (monografie arheologică) (București 1954).
- Daicoviciu, Ferenczi 1951:** C. Daicoviciu, Al. Ferenczi, Așezările dacice din Munții Orăștiei (București 1951).
- Daicoviciu et al. 1954:** C. Daicoviciu, Oct. Floca, M. Macrea, A. Deac, M. Dediu, P. Duka, Șt. Ferenczi, M. Gostar, An. Iliș, D. Mitrofan, D. Radu, I. Winkler, Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului (r. Orăștie, reg. Hunedoara). SCIV V/1-2, 1954, 123-155.
- Daicoviciu et al. 1959:** C. Daicoviciu, Oct. Floca, N. Gostar, Șt. Ferenczi, H. Daicoviciu, G. Cazimir, Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului – Costești (reg. Hunedoara, r. Orăștie). MCA VI, 1959, 379-401.
- Daicoviciu 1972:** H. Daicoviciu, Dacia de la Burebista la cucerirea romană (Cluj 1972).
- Daicoviciu 1979:** H. Daicoviciu, Sistemul defensiv al cetății dacice de la Costești. Sargetia XIV, 1979, 103-114.
- Ferencz 2014:** I.V. Ferencz, The Dacian fortress before the Roman conquest. Case study – the fortress at Ardeu. Acta Archaeologica Carpathica 49, 2014, 115-129.
- Ferencz, Căstăian, Socol 2016:** I.V. Ferencz, M.C. Căstăian, I. Socol, Proiectile din piatră descoperite la Ardeu, com. Balșa, jud. Hunedoara. In: (Eds. D. Micle, A. Stavilă, C. Oprean, S. Forțiu) Interdisciplinaritate în arheologie, Arheovest IV.1. In onorem Adrian Bejan (Szeged 2016), 265-277.
- Ferencz et al. 2003:** I.V. Ferencz, M. Căstăian, C. Bodo, C.I. Popa, Șt. Andrei, R. Stăncescu, Ardeu, com. Balșa, jud. Hunedoara, punct Cetățea. In: Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2002 (Covasna 2003), 40-42.
- Ferencz et al. 2014:** I.V. Ferencz, M.C. Căstăian, C. Dima, C.I. Popa, C.C. Roman, Raport privind cercetările arheologice pe șantierul Ardeu (com. Balșa, jud. Hunedoara). In: Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2013 (Oradea 2014), 18.

- Ferencz et al. 2015:** I.V. Ferencz, M.C. Căstăian, C.I. Popa, C.C. Roman, Raport privind cercetările arheologice pe șantierul Ardeu (com. Balșa, jud. Hunedoara). In: *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2014* (Pitești 2015), 26-28.
- Ferencz et al. 2016:** I.V. Ferencz, M.C. Căstăian, C.C. Roman, I.M.D. Socol, Raport privind cercetările arheologice pe șantierul Ardeu (com. Balșa, jud. Hunedoara). In: *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2015* (Tg. Jiu 2016), 17-18.
- Ferencz et al. 2017:** I.V. Ferencz, M.C. Căstăian, D. Micle, C.C. Roman, I.M.D. Socol, R.E. Stăncescu, Raport privind cercetările arheologice pe șantierul Ardeu (com. Balșa, jud. Hunedoara). In: *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2016* (București 2017), 18-20.
- Ferencz, Hegy 2014:** I.V. Ferencz, A. Hegy, A few aspects of the ancient habitat at Ardeu from the perspective of modern research methods. *Sargetia S.N. V* (XLI), 2014, 13-26.
- Glodariu 1983:** I. Glodariu, *Arhitectura dacilor. Civilă și militară (sec II î.e.n. - I e.n.)* (Cluj-Napoca 1983).
- Glodariu, Moga 1989:** I. Glodariu, V. Moga, *Cetatea dacică de la Căpâlna* (București 1989).
- Glodariu, Moga 2006:** I. Glodariu, V. Moga, *Cetatea dacică de la Căpâlna* (Alba Iulia 2006).
- Gumă, Luca, Săcărin 1987:** M. Gumă, S.A. Luca, C. Săcărin, Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice efectuate în cetatea dacică de la Divici între anii 1985-1987. *Banatica IX*, 1987, 199-238.
- Gumă, Rustoiu, Săcărin 1995:** M. Gumă, A. Rustoiu, C. Săcărin, Raport preliminar asupra cercetărilor efectuate în cetatea dacică de la Divici între anii 1988-1994. Principalele rezultate. In: *Cercetări arheologice în aria nord-tracă 1* (București 1995), 401-426.
- Lupu 1989:** N. Lupu, Tilișca. Așezările dacice de pe Cățanaș (București 1989).
- Micle 2017:** D. Micle, Raport privind investigațiile pluridisciplinare (prospecțiuni geofizice, topografie arheologică și GIS, analize chimice și pedologice) pe o suprafață de 5 ha în situl arheologic de la Ardeu-Cetățuie, com. Balșa, jud. Hunedoara – „proiect finanțat de Ministerul Culturii și Identității Naționale” (manuscris).
- Pârvan 1926:** V. Pârvan, *Getica. O Protoistorie a Daciei* (București 1926).
- Pescaru et al. 2014:** A. Pescaru, G. Florea, R. Mateescu, P. Pupeză, C. Cristescu, C. Bodó, E. Pescaru, The Dacian fortress from Costești-Blidaru – Recent archaeological research. The towers from La Vămi, Poiana lui Mihu, Platoul Faeragului (I). *Journal of Ancient History and Archeology* 1, 2014, 3-28.
- Pupeză 2011:** P. Pupeză, Murus Dacicus, simbol al războiului sau al păcii? *Revista Bistriței XXV*, 2011, 148-158.
- Pupeză 2012:** P. Pupeză, To see or to be seen. The Dacian fortresses from the Orăștie Mountains. *Annales d'Universite „Valahia” Târgoviște. Section d'Archeologie et d'Histoire XIV/2*, 2012, 81-85.
- Rustoiu 2006-2007:** A. Rustoiu, În legătură cu datarea fortificației dacice de la Divici. *Ephemeris Napocensis XVI-XVII*, 2006-2007, 17-30.
- Rustoiu, Berecki 2018:** A. Rustoiu, S. Berecki, Symbols of status and power in the everyday life of Late Iron age Transylvania. Shaping the landscape. In: (Eds. I.V. Ferencz, O. Tutilă, C. N. Rîșcuța) *Representation, signs and symbols. proceedings of the symposium on life and daily life* (Cluj-Napoca 2018), 65-78.
- Téglass 1885:** G. Téglass, Emlékek és leletek. Az Erdőfalvi barlangok. *Archaeologiai Értesítő* 5, 1885, 299-307.
- Téglass 1888:** G. Téglass, Az erdélyi Érczhegység déli felének őskori védművei és legrégibb lakossága. *Erdélyi Múzeum Egyesület XV/9*, 1898, 499-509.

Dr. Iosif Vasile Ferencz, Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva, România,
e-mail: fiosifvasile@yahoo.com

Dr. Mihai Cristian Căstăian, Muzeul de etnografie și artă Orăștie, Orăștie, România,
e-mail: mihaicastaian@yahoo.com

Un mic lot de fibule inedite de la Poiana în colecțiile Muzeului Național de Antichități din București

Daniel Spânu

Rezumat

Recent, în depozitele Muzeului Național de Antichități (secție a Institutului de Arheologie din București), au fost identificate 21 de fibule inedite, întregi sau fragmentare. Ele au fost scoase la lumină cu prilejul vechilor săpături (1950?) desfășurate în așezarea de la Poiana. Lotul cuprinde 6 fibule La Tène târziu (două dintre acestea sunt fibule linguriță) și 7 sunt de epocă imperială timpurie (o fibulă cu protomă canidă pe arc, fibule puternic profilate). Două fragmente provin de la fibule în curs de prelucrare care reflectă activitatea unui atelier local de la sfârșitul secolului I p. Chr.

Cuvinte-cheie: Dacia preromană, fibule târzii La Tène, fibule cu protomă canidă pe arc, fibule puternic profilate, semiproduse, atelier de fibule.

Abstract

Recently, a batch of 21 unpublished, whole or fragmentary fibulae were identified in the deposits of the National Museum of Antiquities (section of the Institute of Archaeology in Bucharest). They were brought to light during the old excavations (1950?) carried out in the settlement of Poiana. The batch consists on 6 late La Tène fibulae (two of them are spoon-fibulae) and 7 Roman fibulae of Early Imperial period (one fibula with animal head biting the foot – germ. *Fibel mit beißendem Tierkopf*, and some strong profiled fibulae). Two fragments come from unfinished fibulae reflecting the activity of a local workshop of the end of the 1st century AD.

Keywords: Pre-Roman Dacia, late La Tène fibulae, fibula with animal head biting the foot, strongly profiled fibulae, semi-products, fibulae workshop.

INTRODUCERE

Mai întâi în anul 1996, apoi în 2003, prin grija Silviei Teodor și a colaboratorilor ei, a fost publicat un număr impresionant de fibule descoperite de-a lungul secolului XX în situl „Cetățuia” de la Poiana, județul Galați (Teodor, Țau 1996; Vulpe, Teodor 2003, 53-61, 206-230, 570-596, pl. 91-117). Cele 376 de exemplare formează, de departe, cel mai consistent lot de fibule descoperite vre-

dată într-o așezare preromană de pe teritoriul României. Puține dintre aceste fibule mai fuseseră menționate și (sau) ilustrate anterior¹. Astfel, efortul Silviei Teodor trebuie recunoscut și prețuit. Fără strădaniile cercetătoarei ieșene, cunoașterea actuală ar fi fost văduvită de una dintre cele mai consistente monografii dedicate așezărilor din Dacia preromană. Totodată, trebuie remarcată și eleganta modestie cu

1 De exemplu: Vulpe, Vulpe 1933, 326-328, fig. 106-108; Vulpe et al. 1952, 202-204, fig. 24-26.

care Silvia Teodor a decis să îl treacă drept prim autor al acestei monografii pe Radu Vulpe (1899-1982)².

Majoritatea fibulelor publicate sau re-publicate de Silvia Teodor fac parte din patrimoniul Muzeului de Istorie „Teodor Cincu” din Tecuci³. În această instituție au fost centralizate, prin grija Ecaterinei și a lui Radu Vulpe, materialele scoase la lumină cu prilejul săpăturilor efectuate la Poiana în anii '20 și '50-'60 ai secolului trecut. După încheierea acelor campanii, materiale descoperite fuseseră aduse la București, dar, în jurul anului 1970, o mare parte a acestora a fost transferată la muzeul din Tecuci⁴.

Inițiativa centralizării tuturor materialelor de la Poiana într-o singură instituție muzeală nu a putut fi îndeplinită în totalitate. Unele materiale au rămas la București ca patrimoniu al Muzeului Național de Antichități (în continuare: MNA)⁵, altele au rămas neinventariate, ca materiale „în studiu”, în cabinetele unor cercetători ai Institutului de Arheologie, iar altele au fost preluate de Muzeul Național de Istorie a României (în continuare: MNIR)⁶. Recent, în urma reordonării unor materiale ale Institutului de Arheologie din București, cu sprijinul

nemijlocit al Oanei Damian (șefă sector MNA), autorul acestor rânduri a identificat un lot fibule inedite din vechile săpături de la Poiana. Contribuția de față le este dedicată.

PROVENIENȚA ȘI STAREA ACTUALĂ A FIBULELOR INEDITE

Lotul regăsit însumează douăzeci și unu de fibule întregi sau fragmentare. Treisprezece exemplare pot fi încadrate tipologic (cat. nr. 1-5, 7-14). Celelalte opt sunt fragmente de resort sau ace ale unor fibule distruse sau pierdute. Trei dintre cele douăzeci și unu de fibule întregi sau fragmentare au fost inventariate ca patrimoniu MNA (cat. nr. 12, 20 și 21). Celelalte (cat. nr. 1-11 și 13-19), în prezent în curs de inventariere, au fost regăsite într-un pachet cu materiale arheologice inedite în fostul cabinet al lui Alexandru Vulpe. În interiorul acestui pachet, fibulele neinventariate au fost păstrate și protejate în cutii de chibrituri din placaj subțire din lemn, produse în anul 1950⁷. De cele mai multe ori, fibulele erau însoțite de bilete pe care au fost indicate proveniența („Poiana”), suprafața (parcela) și

2 Asupra preliminariilor realizării monografiei: Vulpe, Teodor 2003, 8-9.

3 Numele acestei instituții a variat de-a lungul timpului: „Muzeul Comunal Mihail Dimitriu – Arheologie și Științe Naturale, Tecuci” (1934-1945), „Muzeul Mixt Tecuci” (1945 - cca 2000) „Muzeul de Istorie Teodor Cincu” (cca 2000 - prezent).

4 Informații Oana Damian, Mircea Nicu și Radu Harhoiu; cf. Vulpe 1976, 201; Vulpe, Teodor 2003, 8.

5 Înființat în 1864, MNA a fost relocat în anul 1931 în ansamblul „Casa Maca” (str. Henri Coandă nr. 11, București). MNA a fost subordonat Ministerului Educației (1947), Ministerului Artelor (1948) și „Academiei Republicii Populare Romîne” (1949). Din 1956 este secție a Institutului de Arheologie. Clădirea principală a ansamblului „Casa Maca” a servit ca spațiu expozițional în perioada 1931-1970. Componenta expozițională a „muzeului” fost desființată odată cu fondarea Muzeului Național de Istorie a României (1970); cf. Popescu 1964, 454; Ștefănescu 1978, 384; informații Oana Damian.

6 De exemplu, un fragment de unguentarium din sticlă de la Poiana (MNIR, inv. 16400; fost MNA, inv. II 6178; Boțan 2015, 215, nr. 209, 341, pl. LII/8). La MNIR au fost preluate în general, piese care până în 1970 se regăseau în expoziția permanentă a MNA din „Casa Maca”.

7 Pe câteva cutii apare reclama „Vizitați Expoziția/ Agricolă/ Buc(urești) Parcul Libertății/1950”.

adâncimea descoperirii. În unele cazuri, biletul lipsește, iar datele descoperirii au fost indicate pe cutiile de chibrituri. Grafia scrierii de pe bilete și ambalaje poate fi asemănată celei din jurnalele inedite ale Ecaterinei Dunăreanu-Vulpe, păstrate în arhiva „Radu și Ecaterina Vulpe” (arhiva MNA).

Din păcate, nici una dintre etichetări nu indică anul descoperirii (campania). Acesta poate fi însă dedus. Cinci fibulele provin din suprafața I, șapte din suprafața I¹ și una din suprafața K. Toate aceste arii au fost investigate în campania din anul 1950 (Vulpe, Teodor 2003, 29-30)⁸, când au fost fabricate și cutiile folosite ca ambalaje. Se poate presupune că și cele două fibule cu eticheta deteriorată sau lipsă (cat. nr. 13 și 15) au fost descoperite în aceeași campanie și, poate, într-una din aceleași suprafețe.

Despre locul descoperirii celor trei fibule inventariate (cat. nr. 12, 20 și 21) nu dispunem de nici un fel de indicii. Etichetele originale s-au pierdut și, potrivit noilor etichete, cele trei obiecte provin de la „Poiana”.

În câteva cazuri (cat. nr. 3, 4-6, 14, 18 și 19), în cutiile de chibrituri se mai aflau și alte mici obiecte decât fibulele: câteva cioburi din sticlă ale unor vase romane de import, mici fragmente ale unor ustensile din bronz, tije din fier (ace de cusut?), mărgelile din pastă sticloasă policromă deformate în urma expunerii la foc și două vârfuri de săgeată. În condițiile în care stratigrafia foarte complexă a sitului „Cetățuia” de la Poiana a fost bulversată de numeroase gropi, asocierea dintre

fibule și piesele menționate nu este deloc certă. Aceste materiale au fost identificate în aceleași suprafețe și pe aceleași niveluri de săpare sau de călcare, deci, cel mult, în aceleași contexte, nu însă în complexe închise (!).

Singura excepție poate fi presupusă numai în cazul „gropii β” din „suprafața P(oiana) «I»”. Asemănarea morfologică a celor două fibule (cat. nr. 1-2) sugerează că ele formau o pereche și că au fost abandonate de-odată. Doar în acest caz putem presupune un complex închis. Din păcate, o groapă denumită „β”, care să conțină două fibule din bronz nu a putut fi identificată în catalogul gropilor din suprafața I de la Poiana (Vulpe, Teodor 2003, 420-423, gropile nr. 205-244). În planul publicat al suprafeței I, gropile au fost redenumite cu cifre arabe și orice indicative cu litere grecești lipsesc (Vulpe, Teodor 2003, 486, fig. 10). Determinarea poziției în plan a gropii din care provin fibulele cat. nr. 1-2 este astfel compromisă. Totodată, trebuie semnalată și absența în aceeași monografie a planului suprafeței I¹.

Se pot constata unele inconsecvențe în redactarea etichetării a materialelor și, respectiv, în indicarea poziției în săpătură a fibulelor. Caroul a fost indicat uneori printr-un pătrățel (□), sau prin „t.” (de la *țărui* care delimitau carourile), dar, alteori, nu a mai fost menționat. Adâncimea a fost uneori indicată atât prin numerotarea „cazmaelor” (a nivelelor de săpare succesive), cât și prin sistem metric. În alte cazuri, una dintre opțiuni a fost omisă, alteori, adâncimea nu a fost deloc indicată. Toate aceste inconsecvențe reflectă

8 Potrivit însemnărilor lui Radu Vulpe, campania 1950 s-a desfășurat în perioada 20 mai - 11 octombrie (R. Vulpe, Poiana. Piroboridava. 1950. I, p. 6 și R. Vulpe, Poiana. Piroboridava. 1950. II, manuscrise inedite în arhiva „Ecaterina și Radu Vulpe”, MNA, București).

inexistența unui sistem coerent și uniform aplicat de determinare a poziției pieselor în planul sitului.

În jurnalele inedite ale campaniilor desfășurate la Poiana, Radu Vulpe a descris sumar (preliminar) și a schițat multe dintre obiectele identificate în săpătură. În mod evident însă, piesele schițate nu reprezintă nici pe departe totalitatea materialelor descoperite. Același lucru poate fi afirmat și în legătură cu lotul de fibule din colecțiile MNA. Consultarea jurnalelor inedite din arhiva MNA și compararea descrierilor și a schițelor lui Radu Vulpe cu informațiile consemnate pe etichete, dar și cu datele tehnice (metal, dimensiuni, aspect) ale fibulelor din lotul MNA nu mi-au îngăduit să obțin informații suplimentare consistente. Mai mult decât atât, documentația cercetărilor din suprafețele I și I¹ (de unde provin 15 fibule ale lotului MNA) a fost asigurată de către Anton Nițu într-o perioadă (20 mai - 16 iulie 1950) în care Radu Vulpe a lipsit de pe șantier⁹. Documentația lui Anton Nițu nu mi-a fost accesibilă¹⁰.

Cu mare probabilitate, numai fibula cat. nr. 10 ar putea fi comparată unei schițe realizate de Radu Vulpe în data de 11 august 1950 (fig. 2)¹¹. Suprafața de descoperire (parceta K), lungimea fibulei (4,3 cm) și aspectul general sunt informații care susțin această identificare (de comparat fig. 1/10 cu fig. 2). Contrar acestei identificări ar putea fi invocată numai reprezentarea punctată a acului fibulei din schița realizată în 1950. Dacă am accepta

identitatea dintre fibula cat. nr. 10 și schița lui Radu Vulpe, pentru acest exemplar pot fi avute în vedere două informații suplimentare legate de data (11 august 1950) și de adâncimea descoperirii. În jurnal, fibula a fost schițată imediat după descrierea unui fragment din sticlă găsit la -1,98 m adâncime (fig. 2).

Din cele arătate mai sus se pot deduce dificultățile aproape insurmontabile de elucidare a contextualității fibulelor din lotul studiat. Nici informațiile editate, nici recursul la documentațiile inedite din arhive nu îngăduie deslușiri satisfăcătoare.

La 68 de ani după descoperire, exemplarele neinventariate (cat. nr. 1-11 și 13-19) nu fuseseră supuse încă unor procese de curățare a depunerilor de oxizilor metalici și a resturilor de sol. Rugina unora dintre piese a fost impregnată cu particule și granule de loess, specifice solului de la Poiana (Băcăuanu et al. 1980, 135, fig. 30, 246, fig. 42 și 315-319). În cazul fibulei linguriță cat. nr. 5, oxizii erau amprentați cu resturi vegetale. În situația cea mai delicată se aflau trei fibule (cat. nr. 8-10), a căror încadrarea tipologică nu a putut fi stabilită adecvat decât numai după efectuarea proceselor de curățare întreprinse de Georgiana Mureșan, restaurator metale la Institutul de Arheologie.

9 În prima zi petrecută integral pe șantier (18 iulie 1950), Radu Vulpe constata deja că săpătura din suprafața II ajunsese până în solul geologic/steril (Radu Vulpe, Poiana. Piroboridava. 1950. I, p. 15, manuscris inedit, arhiva MNA, București).

10 Documentația lui Anton Nițu trebuie căutată, probabil, într-una dintre arhivele (oficiale sau particulare?) de la Iași, unde a activat acest colaborator de nădejde al lui Radu Vulpe.

11 Radu Vulpe, Poiana. Piroboridava. 1950. I, p. 95 (manuscris inedit, arhiva MNA, București).

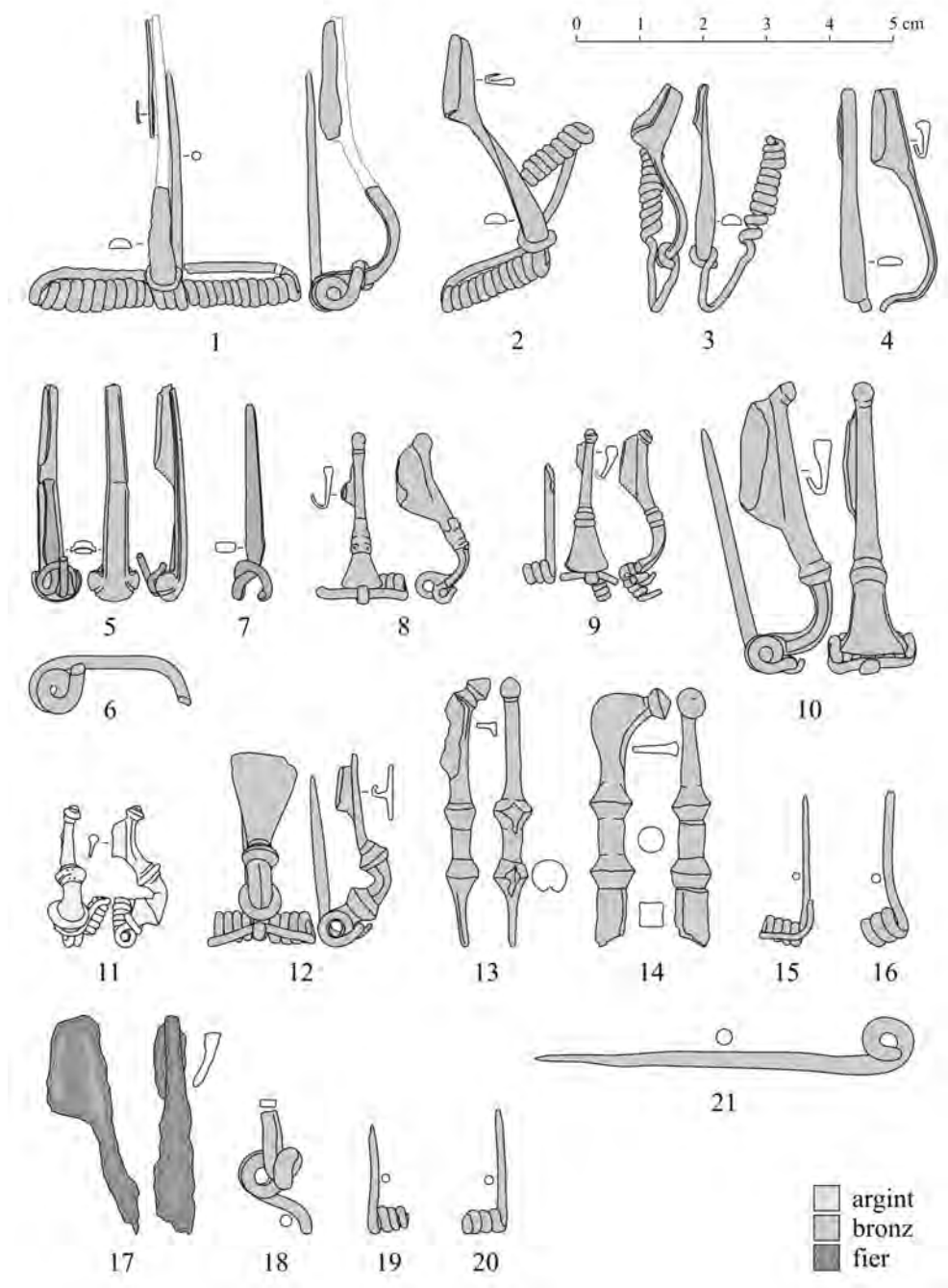
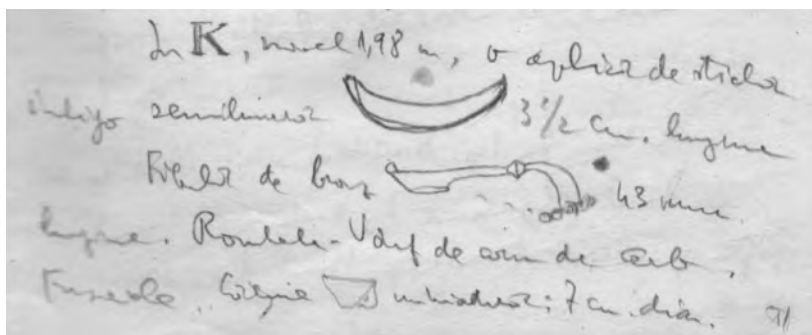

FIG. 1. Fibulele lotului MNA; după original; cifrele corespund catalogului.

FIG. 1. The fibulae from Poiana in the Collections of the National Museum of Antiquities; after original; for numbers see the catalog.

FIG. 2. Fotocopie din jurnalul inedit al lui Radu Vulpe cu schița unei fibule (de comparat cu fibula din fig. 1/10).

FIG. 2. Photocopy from the Radu Vulpe's unpublished diary with the sketch of a fibula (to be compared with fig. 1/10).

TIPOLOGIE ȘI CRONOLOGIE

Toate fibulele cu morfologie recognoscibilă aparțin perioadei secolelor I a. Chr. - I p. Chr.: patru fibule de schemă târzie La Tène (cat. nr. 1-4), o fibulă linguriță întreagă și fragmentul unei a doua (cat. nr. 5 și 7), precum și șapte fibule provinciale de epocă imperială timpurie (cat. nr. 8-14), dintre care două (cat. nr. 13-14) sunt fie piese în curs de prelucrare (semiproduse), fie rebuturi. Celelalte piese ale lotului studiat (fragmente de resort sau de ace) nu pot fi încadrate tipologic (cat. nr. 6 și 15-21) și, implicit, nu pot fi nici datate în mod adecvat.

Fibule de schemă târzie La Tène cu coarda înfășurată pe arc

Toate cele patru fibule de schemă târzie La Tène (cat. nr. 1-4, fig. 1/1-4) sunt din bronz și au în comun mai multe caracteristici care impun includerea lor în cadrul aceluiași tip. Toate sunt filiforme, au (sau au avut, probabil – în cazul exemplarului cat. nr. 4) un resort larg și o coardă înfășurată pe arc. Toate cele patru exemplare

prezintă o portagrafă-placă cu contur aproximativ triunghiular și, invariabil, arcul lor are o secțiune în forma literei „D”.

Exemplele cat. nr. 1-3 (probabil și 4) corespund tipului 10, varianta b din clasificarea lui Aurel Rustoiu, un tip atestat frecvent în Dacia preromană (Rustoiu 1997, 43). Potrivit aceluiași autor, acest tip ar trebui datat de la sfârșitul secolului I a. Chr. și până după mijlocul secolului următor. Argumentele arheologice invocate pentru această încadrare cronologică (în special asocierile de la Remetea Mare și Zemplin) (Rustoiu 1997, 44) rămân și astăzi valabile. Înfășurarea coardei pe arc poate fi corelată modei fibulelor târzii La Tène cu resort larg, dar lipsit de ax și care, totodată au un corp filiform (subțire). Fibulele de schemă târzie La Tène cu resort larg și coardă înfășurată pe arc ar putea fi sincronizate fazei mijlocii a orfevriei dacice – faza prin excelență a fibulelor linguriță (Spânu 2012a, 142-145), precum și perioadei de folosire a fibulelor puternic profilate de tip Almgren 68 (faza Eggers B1) (Richthofen 2000, 133).

Fibule linguriță

Piesa de la cat. nr. 7 (fig. 1/7) nu este altceva decât resortul cu tijă prelungă destinată sudării pe reversul unei fibule linguriță. O analogie edificatoare este oferită chiar de către fibula linguriță păstrată integral de la cat. nr. 5, în interiorul căreia s-a păstrat sudată o tijă cu resort similară, dar mai mică (de comparat fig. 1/7 cu 1/5). Foarte probabil, piesa cat. nr. 7 provine de la o fibulă linguriță de dimensiuni mai mari (probabil 5,5 cm).

Prelungirea tijei resortului asigura o suprafață de contact mai mare între cele două elemente ale fibulei, iar sudura devenea mai rezistentă. Nu întâmplător, placa piciorului fibulei cat. nr. 5 s-a îndoit și crăpat tocmai la nivelul extremității superioare a tijei resortului, acolo unde placa arcului nu mai beneficia de întărirea asigurată prin sudare (fig. 1/5).

Datarea fibulelor linguriță poate fi stabilită pe baza asocierilor lor cu denari republicani târzii și augusteici timpurii din tezaurile dacice (Spănu 2012a, 142-145). Aceste asocieri indică însă numai începutul perioadei de folosire a fibulelor linguriță. Utilizarea lor în cea de a doua jumătate a secolului I p. Chr. este indicată de inventarul rugului funerar din tumulul „Movila Hârtop” de la Poiana (fig. 3). Aici, fragmentele a două fibule linguriță se asociază cu diferite importuri de epocă imperială timpurie, precum și cu o fibulă de tip Emona din fier (Spănu 2012b, 169-174, fig. 6/1-3)¹². Asupra datării acestui din urmă tip voi reveni în cele ce urmează. Fibulele linguriță

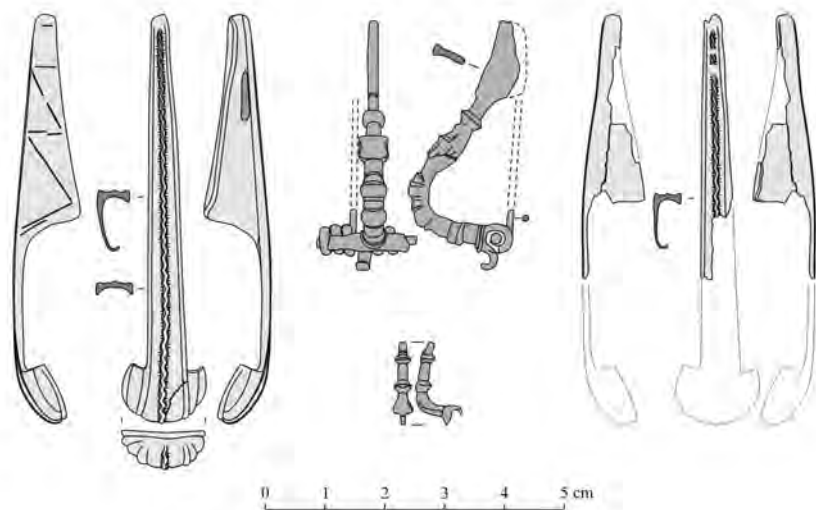
pot fi încadrate într-o perioadă care cuprinde ultimele 2-3 decenii ale secolului I a. Chr. și prima jumătate a secolului următor.

Trebuie însă precizat faptul că fibulele linguriță din „Movila Hârtop” prezintă pe aversul plăcii arcului o ornamentație pseudofiligranată care nu are analogii în cazul exemplarelor de același tip, din tezaurile dacice. Ornamentația pseudofiligranată o mai regăsim numai în cazul unor fibule de la Cărlomănești, Căpâlna și Răcățau (Spănu 2012a, pl. 6/8, 13; pl. 81/21), piese lipsite de context și, implicit, de indicatori ai unei datări nuanțate. Foarte probabil, varianta fibulelor linguriță cu decor pseudofiligranat ar trebui datată într-o fază ulterioară perioadei de constituire a tezaurilor dacice târzii, respectiv către sfârșitul primei jumătăți a secolului I p. Chr. În stadiul actual al cercetării nu se poate preciza dacă exemplare ale fibulelor linguriță lipsite de ornamente pseudofiligranate, așa cum este și exemplarul cat. nr. 5, au continuat sau nu să fie produse și purtate atât de târziu. Nu vom ști niciodată dacă și cum a fost decorată placa arcului fibulei din care s-a păstrat resortul cat. nr. 7.

Fibula cu protomă canidă pe arc

Fibulele cu protomă canidă pe arc formează o grupă aparte în cadrul fibulelor puternic profilate și au fost percepute ca derivate ale formei Almgren 67. Ele se disting prin decorarea arcului cu o protomă canidă care mușcă piciorul piesei (germ.: *Fibeln mit beissendem Tierkopf / Tierkopffibeln*, prescurtat: *TKF*). Tipul

12 Sincronizarea relativă și parțială a fibulelor linguriță cu fibulele cu protomă canidă pe arc este sugerată și de un împrumut ornamental. Foarte probabil, protoma canidă de pe piciorul unei fibule linguriță de la Ocnița (Berciu 1981, 222, pl. 48/7) a fost inspirată tocmai de tipul circum-alpin. Posibile fibule linguriță cu protomă canidă sunt și fragmentele ilustrate de Berciu 1981, 211, pl. 36/5 (Ocnița) și Vulpe, Teodor 2003, 581, fig. 102/8 (Poiana); cf. Rustoiu 1989, 141-143; Rustoiu 1997, 48 (tip 16, varianta d), 50 și 55.

FIG. 3. Fibulele din rugul funerar al tumulului „Movila Hârtop” de la Poiana; după original.

FIG. 3. Fibulae from the funeral pyre in „Movila Hârtop” tumulus in Poiana; after original.

este frecvent atestat în regiunile circum-alpine și a cunoscut o răspândire importantă din nordul Italiei și Slovenia până în Danemarca. În general, descoperirile de aici conțin elemente de datare din timpul domniei lui Augustus și până la Claudius (prima jumătate a secolului I p. Chr.) (Demetz 1999, 137-147, 195-196, fig. 36-38; Demetz 2000, 21; Sedlmayer 2009, 25-26). Numai una dintre variantele raetice ale acestui tip (Demetz TKF IId) se mai regăsește și în contexte din vremea lui Nero (Demetz 2000, 21), iar replicile sud-scandinave după originale romane au continuat să fie folosite până la începutul secolului al II-lea p. Chr. (Hedeager, Kristiansen 1981, 94-103, fig. 9-19).

Fibula cu protomă canidă pe arc din lotul MNA (cat. nr. 8) face ca numărul

exemplarelor de la Poiana să se ridice, acum, la șapte. Toate sunt realizate dintr-un singur segment din bronz, prezintă câte un cârlig pentru coardă, iar arcul este mai lat în preajma resortului. Absența unor proeminențe biconice în preajma protomei (specifice numai tipului TKF II) permit o încadrare a exemplarului din lotul MNA în tipul TKF I din clasificarea lui Stefan Demetz. Dimensiunile modeste corespund însă exemplarelor târzii ale acestui tip, produse, potrivit aceluiași autor, până în timpul domniei lui Claudius (41-54) (Demetz 2000, 15-16).

Toate fibulele cu protomă canidă pe arc cunoscute până acum în Dacia preromană provin din descoperiri extracarpătice; deocamdată, tipul nu este atestat în Transilvania¹³.

13 Brad, Răcățâu, Căndești (Rustoiu 1997, 55-56, tip. 21, fig. 66/1-3) și Poiana (Vulpe, Teodor 2003, 55-56, 208-209, nr. 33-35, 37-38, 573, fig. 94/1-3 și 5-6; Spănu 2012b, 170, fig. 6/3). În grupa fibulelor puternic profilate cu protomă canidă ar mai putea fi inclus și un exemplar de la Ocnița (Berciu 1981, 181, pl. 5/7), omologat de Rustoiu 1997, 58 ca tip distinct (tipul 25), dar similar tipului Demetz TKF II c-d (Riha 1973, 77, tip 2.12, pl. 10/nr. 270; Demetz 2000, 31, fig. 2/5, 32, fig. 3/5).

Cu excepția fibulei din tumulul „Movila Hârtop” (fig. 3/mijloc)¹⁴, exemplarele locale nu au fost identificate în contexte îndeajuns de expresive sub aspect cronologic. Astfel, datarea exemplarelor din România poate fi precizată numai pe baza analogiilor central-europene. Descoperită departe de patria de origine, fibula cu protomă pe arc de la Poiana ar putea aparține unei faze de locuire cores-punzătoare primei jumătăți a secolului I p. Chr.

Fibulele Almgren 68-69

Fibulele cat. nr. 9-10 pot fi considerate ca exemplare ale grupei tipologice Almgren 67-69. Această grupă reunește fibule puternic profilate caracterizate prin resortul dezvoltat din arc, prezența cârligului pentru coardă, dezvoltarea triunghiulară a plăcii arcului în preajma resortului și ornamentarea tranziției de la arc la picior cu o proeminență sau un grup restrâns de proeminențe. Ornamentația amplificată a exemplarului cat. nr. 9 amintește de motivul clasic al ovei încadrate de săgeți și poate fi asemănată tipului Almgren 69. Exemplarul nr. 10 este foarte corodat datorită oxizilor, dar proeminența de pe picior pare să fie simplă și ar îngădui o comparație cu tipul Almgren 68.

Fibulele Almgren 67-69 au fost elaborate începând cu perioada augusteică (Eggers B1), iar producerea lor a continuat până în timpul domniei lui Claudius în atelierele din provinciile est-alpine (Sedlmayer 1996, 7-8). De aici, moda lor

s-a răspândit în majoritatea provinciilor central-europene ale Imperiului, precum și în Barbaricum, până în ținuturile baltice (Demetz 1999, 134-137). Potrivit lui Sorin Cociș, folosirea fibulelor Almgren 67-68 a continuat până vreme traianică (Cociș 2004, 47-48, n. 60-64, cu literatura anterioară; cf. Hellström 2018, 81-82). Câteva descoperiri din nordul Mării Negre indică folosirea fibulelor Almgren 69 și în prima jumătate a secolului al II-lea (Hellström 2018, 82, n. 547-550, cu literatura).

Folosirea fibulelor Almgren 67-69 până la începutul/prima jumătate a secolului al II-lea p. Chr. nu poate fi invocată pentru o continuare a funcționării așezării de la Poiana după cucerirea traianică a Daciei. Se poate însă accepta încetarea locuirii intensive a acestui sit în perioada de folosire a acestor fibule.

Fibula puternic profilată Almgren 82

Fibula din argint cat. nr. 11 aparține marii familii tipologice a fibulelor puternic profilate. Prezența la baza arcului și la tranziția dintre arc și picior a unor proeminențe biconice este specifică tipului Almgren 82. Dimensiunile mici și raportul echilibrat dintre lungimea piciorului și a arcului sunt caracteristici care i-au îndemnat pe unii cercetători să distingă un subtip „răsăritean” al acestor fibule (Rustoiu 1997, 53, 72, nt. 251-253, cu literatura; cf. Cociș 2004, 44-45 („fibule de tip carpic”).

14 Fibulele linguriță și inelele spiralice (probabil replici miniaturale în argint ale brățărilor spiralice din aur, cf. Spănu 2012b, 171 și 173) din „Movila Hârtop” de la Poiana sunt indicatori cronologici de la sfârșitul secolului I a. Chr. și începutul secolului I p. Chr. Fibula cu protomă canidă din același inventar prezintă proeminențe pe arc, specifice tipului Demetz TKF IIB ale cărui exemplare pot fi datate în perioada Augustus-Claudius (Demetz 2000, 21).

Nu este aici locul elucidării valabilității acestei distincții.

Mica fibulă din argint din lotul MNA prezintă o particularitate neobișnuită. Încă din construcție, piesa a fost lipsită de cârligul pentru fixarea coardei. În schimb, coarda a fost înfășurată în jurul arcului, în spatele proeminenței de la baza acestuia. O astfel de opțiune nu este specifică tehnologiei fibulelor provinciale romane și ar putea fi percepută fie ca o reverberație a tradiției locale a fibulelor filiforme de schemă târzie La Tène cu coarda înfășurată pe arc (de exemplu cat. nr. 1-4), fie ca o influență a producției de fibule din aria nord-pontică. Fibule similare, lipsite de cârlig pentru coardă sunt frecvente în zona Donului și la Tanais (Hellström 2018, 68-69). În orice caz, fibula cat. nr. 11, deși respectă morfologia și ornamentația unui tip roman provincial, nu reproduce mecanismul specific acestora (cu cârlig pentru coardă) și, probabil, o putem atribui unui meșter din *Barbaricum*.

Exemplarul cat. nr. 11 nu este singura fibulă de epocă romană din argint descoperită în așezarea de la Poiana. De altfel, aici se concentrează numărul cel mai ridicat de fibule din metal prețios descoperite într-o așezare a Daciei preromane. Pe lângă câteva fibule de schemă târzie La Tène (Spânu 2012a, pl. 95/1, 96/1 și 6) și câteva fibule linguriță (Spânu 2012a, pl. 95/2-9, 96/2) toate din argint, de la Poiana mai provin și două perechi de fibule din același metal care aparțin tipului Almgren 82 (Mărghitău 1976, 39, nr. 13-16, pl. XIII/1-4; Spânu 2012a, 234, nr. A.01.23-26, pl. 95/10-13). Asemănările morfologice și, mai ales, ornamentale

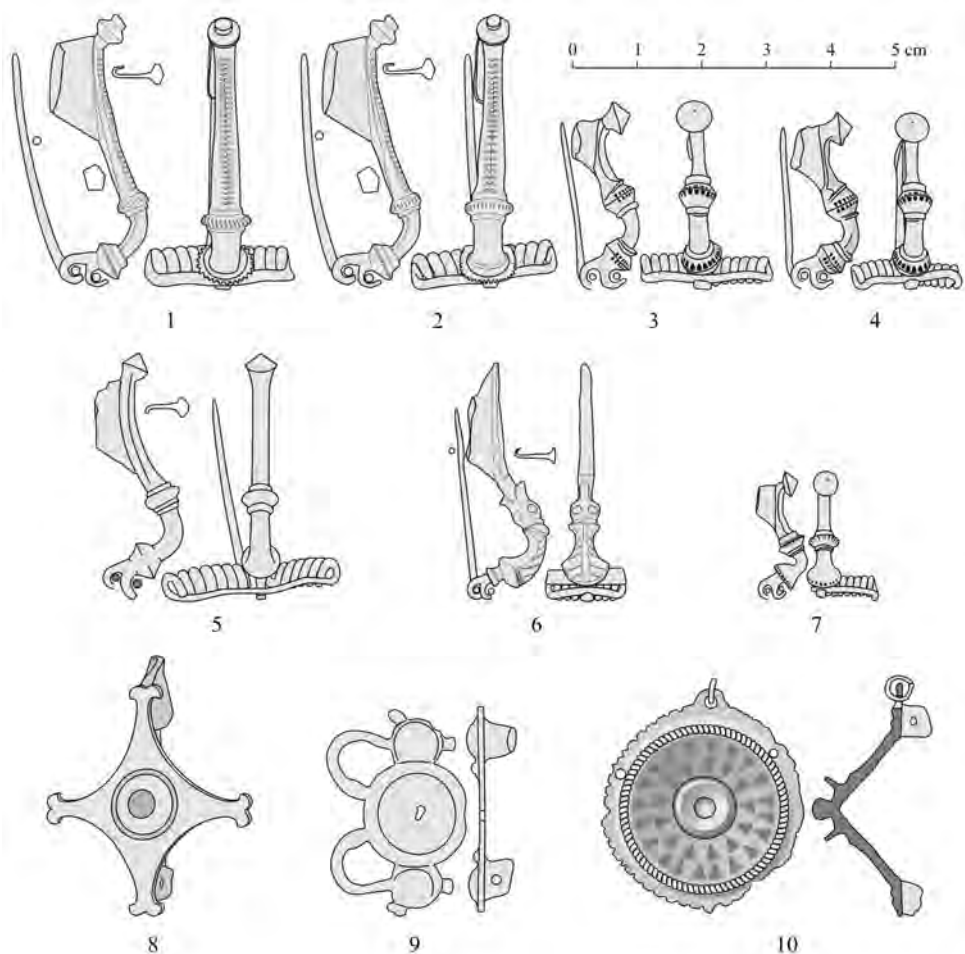
dintre aceste patru fibule ne îngăduie să presupunem că ele formau un set vestimentar și că ele ar putea proveni dintr-un mic tezaur abandonat în așezare¹⁵. Cele patru fibule prezintă însă cârlige de ancorare a coardei resortului și, din această perspectivă, se poate presupune că ele au fost creația unui meșter provincial. Fibula cat. nr. 11 se aseamănă sub mai multe aspecte (proportii, morfologie, dimensiuni) cu cele două fibule mici din acest „tezaur” de la Poiana (de comparat fig. 1/11 cu fig. 4/3-4). Se poate pune întrebarea dacă aceste fibule sau alte importuri similare au servit ca model meșterului care a realizat exemplarul cat. nr. 11.

Analogia cu fibulele tezaurului de la Bare, oferă un indiciu prețios pentru încadrarea cronologică a fibulelor Almgren 82 din regiunea Dunării Inferioare. Fibulele din acest tezaur se asociază cu un denar emis de Domitian (87 p. Chr.). Astfel, fibulele cu două proeminențe biconice de la Poiana și replica lor locală ilustrată de exemplarul cat. nr. 11 pot fi datate la răspântia dintre secolele I și II p. Chr. Această datare nu contrastează cu cea propusă pentru exemplarele descoperite în regiunile nord-pontice (Hellström 2018, 69-70, cu o sinteză a literaturii subiectului).

Fibula puternic profilată cu picior trapezoidal

Deși nu este o noutate în repertoriul de fibule de la Poiana, forma ilustrată de fibula cat. nr. 12 constituie totuși o raritate. Cu excepția așezării de pe „Cetățuie”, astfel de fibule nu au mai fost semnalate în contexte locale preromane (Cf. Rustoiu 1997, 55

¹⁵ Ipoteza este susținută și de analogia oferită de tezaurul de la Bare, Serbia (Popović, Borić-Brešković 1994, 67, nr. 18-19, pl. XII/1-2), de unde provine o pereche de fibule din argint de tip Almgren 82.

FIG. 4. Fibulele imperiale timpurii din argint în Dacia preromană: 1-4 - Poiana; 5 - Brad; 6 - Căndești; 7 - Racoș; 8-10 - Ocița (după Berciu 1981, pl. 96/23, 102/18, 120/1); 1-7 - după original.

FIG. 4. Roman silver fibulae in pre-Roman Dacia: 1-4 - Poiana; 5 - Brad; 6 - Căndești; 7 - Racoș; 8-10 - Ocița (after Berciu 1981, pls. 96/23, 102/18, 120/1); 1-7 - after original.

(tipul 20d). Spre deosebire de fibula deja semnalată în literatura mai veche¹⁶, păstrată în stare fragmentară, fibula cat. nr. 12 este intactă.

Fibulele puternic profilate cu piciorul în forma unei plăci trapezoidale (germ.:

kräftig profilierte Fibeln mit trapezförmigem Fuss – tipul Jobst 4F) s-au format și au cunoscut o răspândire particulară în Noricum și Pannonia și în regiuni limitrofe din *barbaricum* (Peškař 1972, 81; Jobst 1975, 36-37; Riha 1979, 75; Andrzejowski

16 Fibula publicată de Vulpe et al. 1952, 207, fig. 26/7 este aceeași piesă repertoriată și ilustrată de Teodor, Țau 1997, 100, nr. 220, 84, fig. 18/14 și Vulpe, Teodor 2003, 221, nr. 220, 587, fig. 108/14. în răstimpul de peste patru decenii dintre cele două publicații, coarda fibulei s-a desprins și s-a pierdut.

1992, 113; Cociș 2004, 58-59 (tipul 8a11)). Un număr ridicat de exemplare provine și din contexte din Dacia provincială (Cociș 2004, 59, 172-174, nr. 259-317)¹⁷. În regiunile circum-alpine, exemplarele cu resortul format din același segment cu restul corpului fibulei (exemplare „dintr-o singură bucată”) au fost date în special în secolul I p. Chr., în timp ce exemplarele cu resortul realizat separat de restul fibulei (exemplare „din două bucăți”) au fost încadrate în secolul al II-lea p. Chr. (Riha 1979, 75). Potrivit ilustrației oferite de Sorin Cociș exemplarele repertoriate în Dacia romană au resortul alcătuit separat de arc („din două bucăți”). În schimb, cele două fibule de la Poiana aparțin celei dintâi variante. Astfel, exemplarele de la Poiana sunt probabil anterioare cuceririi traianice. Folosirea lor în deceniile ulterioare războaielor daco-romane, deși plauzibilă, rămâne totuși incertă. Cu alte cuvinte, cele două fibule puternic profilate cu picior trapezoidal nu pot fi enumerate printre indicatorii cerți ai unei locuiri post-traianice la Poiana (Teodor, Mihăilescu-Bîrliba 1993, 121-130; Vulpe, Teodor, 2003, 20-21, 100; Teodor 2011, 193; Mitrea 2011, 219; Boțan 2015, 85 ș.a.).

Fibule în curs de prelucrare

Piesele cat. nr. 13 și 14 sunt corpuri de fibulă în curs de prelucrare. Foarte probabil, cele două piese sunt rezultatul turnării în negative din lut, cărora nu li s-a mai conferit traseul sinuos al arcului și piciorului și, în cazul exemplarului cat. nr. 14 îndoirea specifică a plăcii portagrafei. Nu se poate

preciza felul în care meșterul intenționa să racordeze resorturi la cele două corpuri de fibule. Se poate pune și întrebarea dacă cele două piese sunt rebuturi, și anume, rezultate ale unei turnări defectuoase în urma căreia segmentele destinate realizării resorturilor, practic, lipsesc.

Dacă fibulele cat. nr. 13-14 ar fi fost definitivite, sunt de părere că ele ar fi dobândit o morfologie asemănătoare tipului Almgren 82. În acest sens sunt expresive cele două proeminențe biconice de pe corpul pieselor, precum și portagrafele non-ajurate. Foarte probabil, resortul urma să fie format imediat lângă proeminența inferioară. Fibulele norico-pannonice (Almgren 236/Riha 2.10) prezintă, ce e drept, două noduri pe arc. În cazul lor, între resort și perechea de proeminențe se interpune o porțiune îndoită a arcului și, în general, portagrafa alungită este ajurată. Din aceste motive, consider că exemplarele cat. nr. 13-14 nu trebuie omologate tipului norico-pannonic. Dacă acceptăm identificarea pieselor cat. nr. 13-14 ca exemplare neterminate Almgren 82, atunci ele ar trebui încadrate cronologic în ultimele decenii ale secolului I p. Chr.

Cele două corpuri de fibule în curs de prelucrare se adaugă altor câteva semi-produse cunoscute deja la Poiana (Vulpe, Teodor 2003, 208-209, nr. 36, 39, 41, fig. 94/4, 7, 9, 114/6; p. 227, nr. 316, 318, 323, fig. 114/1, 3, 6 (contexte neprecizate)). Acestea indică existența pe „Cetățuie” a unuia sau a mai multor ateliere locale de fibule de epocă imperială timpurie similare altor centre din aria nord-ponctică de aculturație la modelele culturale romane. Semniproducte surprinzător de

¹⁷ În Dacia Inferior este cunoscut doar un exemplar la Locusteni (Popilian 1982, 127, pl. IV/ M.19/2; cf. Spănu 2015, 47).

	PIESE PUBLICATE CU ÎNCADRARE POSIBILĂ	LOT MNA	TOTAL	
fibule tracice	24		24	7,32 %
fibule de schemă timpurie LT	6		6	1,83 %
fibule de schemă mijlocie LT	10		10	3,05 %
fibule de schemă târzie LT	104	6	110	33,54 %
fibule de epocă imperială timpurie	171	7	178	54,27 %

FIG. 5. Ponderea fibulelor tracice, La Tène și de epocă imperială timpurie de la Poiana în stadiul actual al cercetării (date statistice pe baza documentației oferite de Vulpe, Teodor 2003, 206-230 și Zirra 2017, 267-271).

FIG. 5. The share of Thracian, La Tène and early imperial fibulae from Poiana in the current state of research (statistical data based on the documentation provided by Vulpe, Teodor 2003, 206-230 and Zirra 2017, 267-271).

asemănătoare sunt semnalate, de exemplu, la Tanais (Hellström 2018, 69, fig. 25)¹⁸. Foarte probabil, în categoria semiprodușelor ar trebui inclus și corpul din bronz al unei fibule linguriță, descoperit la Poiana în condiții obscure (Vulpe, Teodor 2003, 216, nr. 147, fig. 103/4)¹⁹. Astfel, în stadiul actual al cercetării, producția de fibule de pe „Cetățuie” este documentată din faza fibulelor linguriță (sfârșitul secolului I a. Chr. – prima jumătate a secolului I p. Chr.) și până în perioada de folosire a fibulelor Almgren 82, la răspântia dintre secolele I și II p. Chr.

ÎNCHEIERE

Lotul de fibule de la Poiana din colecțiile MNA este cât se poate de modest și influențează minimal statistica tipurilor din așezarea de pe Siret. Totuși, nu poate fi considerat ca lipsit de relevanță faptul că exemplarele recognoscibile din punct

de vedere tipologic sunt tipuri specifice fie ultimei secvențe a La Tène-ului târziu (LTD2b), fie epocii imperiale timpurii (Eggers B2a). Chiar și unele dintre fragmentele inexpressive tipologic se poate bănuși că provin de la fibule de epocă imperială. Fragmentele cat. nr. 6, 15, 16, 18-20 provin de la fibule cu resort bilateral din bronz, de dimensiuni foarte mici, specifice unora dintre tipurile romane provinciale. Cu alte cuvinte, lotul MNA sporește, fie și numai cu câteva procente (mai precis cu 5,29%) ponderea indicatorilor târziei de locuire din așezarea de la Poiana (fig. 5). Totodată, nici una dintre fibulele lotului MNA nu prezintă o datare preponderent sau exclusiv ulterioară momentului cuceririi traianice a Daciei.

Fibulele de epocă imperială timpurie realizate din argint sunt rare în siturile Daciei preromane. În acest peisaj pauper, Poiana se detașează însă cu pregnanță: fibula cat. nr. 11 sporește numărul fibulelor

18 Reproducere după Амброз 1969, рис. 7.

19 Observații personale, MITC-Tecuci, iulie 2001.

romane din argint de aici (fig. 1/11 și fig. 4/1-4). Cu cele cinci exemplare certe²⁰, Poiana deține o relativă supremație în stadiul actual al cercetării, în condițiile în care, de la Ocnița provin numai 3 fibule romane, iar la Brad, Căndești și Racoș a fost descoperit câte un singur exemplar din argint (fig. 4/5-10). Astfel, la Poiana, se poate presupune existența unui mic atelier de orfevrărie care a activat în perioada târzie a așezării. Acesta se adaugă altor posibile ateliere din același sit, a căror existență este sugerată de descoperiri mai vechi (Vulpe, Teodor 2003, 61, 573, fig. 94/4, 7-9, 582, fig. 103/4; 593, fig. 114/1 și 6).

Din perspectiva lotului studiat, ipoteza prezenței la Poiana a unor meșteri metalurghi formați în Pannonia sau Noricum (Rustoiu 2000, 339; Rustoiu 2002, 200) își sporește plauzibilitatea și poate chiar nuanțată. Analogiile cu regiunile est-alpine și cu Transdanubia sunt ilustrate de forme de fibule imperiale cu datări variate, de la sfârșitul secolului I a. Chr. până la începutul secolului al II-lea p. Chr. (cf. Rustoiu 1997, 20-21). Cu alte cuvinte, crearea de fibule romane imperiale la Poiana ilustrează o relație de durată între acest centru și atelierele provinciale. Această relație nu a fost incidentală și nu poate fi explicată ca o simplă conexiune la nivel individual. Activitatea meșteșugărească intensă de la Poiana reflectă premisele unui proces de aculturație la norme și modele provinciale romane mai intens decât în alte regiuni ale Daciei în deceniile care au premers cuceririi traianice (Vulpe, Teodor 2003, 107; Spănu 2012b, 166).

Catalogul fibulelor de la Poiana din lotul MNA

Nr. 1. Fibulă de schemă târzie La Tène din bronz, cu resort larg (11+14 spire) și coardă înfășurată în jurul arcului. Fragmentată; lipsesc piciorul și o parte a arcului. Lungimea inițială nu poate fi determinată; anvergura resortului: 4,3 cm. Etichetare: „Groapa β/suprafața P(oiana) «I»”; MNA neinventariat. Piesă ambalată împreună cu fibula de la nr. 2 (împreună formează o pereche).

Nr. 2. Fibulă de schemă târzie La Tène din bronz, cu resort larg (11+10 spire) și coardă înfășurată în jurul arcului. Deteriorată și îndoită, acul lipsește. Lungime: 4,15 cm. Etichetare: „Groapa β/suprafața P(oiana) «I»”; MNA neinventariat. Ambalată împreună cu fibula de la nr. 1 (cele două piese formează o pereche).

Nr. 3. Fibulă de schemă târzie La Tène din bronz cu resort larg și coardă înfășurată pe arc; puternic deformată, cu părți lipsă: s-a păstrat numai jumătate din resort (11 spire); acul lipsește. Lungime (piciorul și arc): 2,9 cm. Etichetare: „Poiana «I¹»/cazm. VII/ □3¹ – 3”; MNA neinventariat. Piesa a fost împachetată împreună cu un fragment din sticlă transparentă.

Nr. 4. Fibulă de schemă târzie La Tène din bronz. Resortul și acul lipsă. Lungime: 3,5 cm. Etichetare: „Poiana «I»/cazma VI”; MNA neinventariat. N.b. Piesa a fost ambalată împreună cu fibulele de la nr. 5-6, precum și cu două fragmente de tablă din bronz (una este probabil un fragment

20 Numărul fibulelor romane de la Poiana a fost probabil mai ridicat. De exemplu, potrivit unor mențiuni mai vechi (Mitrea 2011, 206, 1938/2; Mitrea 1957, 168 și 170; Winkler 1967, 150, nr. 108; Mihailescu-Bîrliba 1980, 277, nr. 192; Chițescu 1981, 236, nr. 149/Poiana II; Mihailescu-Bîrliba, 1990, 155, nr. 69), la Poiana, în perioada interbelică, ar fi fost descoperit un tezaur, astăzi pierdut, cu monede, cu podoabe și cu o fibulă de tip Aucissa (din argint?).

de oglindă), o perla din sticlă de culoare bej, două fragmente din sticlă transparentă și un fragment de buză a unui vas de dimensiuni mici (bol ?) de culoare albastru-cobalt.

Nr. 5. Fibulă linguriță din bronz. Piciorul ușor îndoit. Pe revers se păstrează resortul cu segmentul prelung destinat sudării și o parte din acului (restul acului pierdut). Marginile aversului plăcii arcului prezintă două caneluri. Lungime: 3,45 cm. Etichetare: „Poiana «I»/cazma VI”; MNA neinventariat. Materiale ambalate împreună cu această piesă: cf. nr. 4.

Nr. 6. Fragment de resort bilateral din care s-au păstrat două spire și cea mai mare parte a coardei. Segmentul de sârmă este prea gros pentru a fi făcut parte din fibula nr. 4. Lungime: 2,56 cm. Etichetare: „Poiana «I»/cazma VI”; MNA neinventariat. Piesa a fost ambalată împreună cu fibulele nr. 4-5 și cu alte obiecte (cf. nr. 4).

Nr. 7. Resort din bronz al unei fibule linguriță cu un segment prelung destinat sudării pe reversul plăcii arcului. Lungime: 3.12 cm. Etichetare: „Poiana «I¹»/ □6¹ – 4/ răzuitul cazm(alei) IV”; MNA neinventariat.

Nr. 8. Fibulă cu protomă canidă pe arc din bronz. Jumătate din resort și acul lipsesc. Portagrafa corodată, parțial deteriorată. Lungime: 2,7 cm. Etichetare: „Poiana «I¹»/ □4¹ – 11/ cazma V”; MNA neinventariat.

Nr. 9. Fibulă puternic profilată de tip Almgren 67-69 din bronz. Resort distorsionat și fragmentat; lipsesc părți din coardă și vârful acului; portagrafa fragmentară. Lungimea inițială (de la butonul piciorului la cârligul coardei): 2,43 cm. Etichetare: „Poiana «I¹»/ □2¹ – 5/cazma IV/fibulă de bronz”; MNA neinventariat.

Nr. 10. Fibulă puternic profilată de tip Almgren 67-69, din bronz, păstrată integral, dar foarte puternic corodată de oxizi. Lungime: 4,62 cm. Etichetare: „Poiana K/M”; MNA neinventariat.

Nr. 11. Fibulă puternic profilată de tip Almgren 82, din argint. Resort deteriorat și îndoit; s-a păstrat doar jumătate (opt spire); cealaltă jumătate și acul lipsesc. Portagrafa deteriorată cu extremitatea lipsă. Piciorul ușor îndoit. Fibula fost concepută fără cârligul pentru fixarea coardei care a fost înfășurată pe arc. Una dintre proeminențe ornamentată cu poansonări punctiforme. Lungime: 2,24 cm. Etichetare: „Poiana «I»/ ț. 7 mijloc/caz. IV -0,95 m/fibulă romană/argint”; MNA neinventariat.

Nr. 12. Fibulă puternic profilată cu piciorul în forma unei plăci trapezoidale din bronz. Eticheta de șantier s-a pierdut; MNA inv. 15258.

Nr. 13. Corp de fibulă (în curs de prelucrare sau rebut?) din bronz (probabil o fibulă puternic profilată). Se disting portagrafa cu butonul terminal și două proeminențe biconice pe arc. Segmentul destinat formării resortului este surprinzător de scurt. Etichetare (deteriorată, incompletă): „.../ cazma V/ fragment de/fibulă”; MNA neinventariat.

Nr. 14. Corp de fibulă (în curs de prelucrare sau rebut?) din bronz (probabil o fibulă puternic profilată). Se disting portagrafa cu butonul terminal și două proeminențe biconice pe arc. O parte a arcului și segmentul destinat formării resortului lipsesc (defect de turnare sau fază intermediară de prelucrare?). Etichetare: „Poiana «I»/ -0,95 m”; MNA neinventariat.

Nr. 15. Jumătatea formată din 4 spire a unui resort bilateral și ac al unei fibule de mici dimensiuni din bronz. Etichetă

(bilet) lipsă; pe ambalaj se distinge: „Poiana/ 18 D fibulă/ corpul incert”; MNA neinventariat.

Nr. 16. Trei spire ale unui resort bilateral și un ac fragmentar al unei fibule din bronz. Etichetare: „Poiana «I'»/ ac fibulă bronz/ în țărâna la V/ râpă -0,90 m/ cazma IV”; MNA neinventariat.

Nr. 17. Portagrafa și piciorul unei fibule din fier (tip incert; poate de la o fibulă de schemă târzie La Tène). Etichetare: „Poiana «I'»/ portagrafa fibulă / fier □31 – 1/ -0,90 m”; MNA neinventariat.

Nr. 18. Fragment de arc, resort bilateral și coardă fragmentară de la o fibulă din bronz (probabil de schemă târzie La Tène). Etichetare: „Poiana «I'»/ cazma IX”; MNA neinventariat. Piesa a fost

ambalată împreună cu două vârfuri de săgeată din bronz, vârful unei mici dălțițe din bronz și trei tije, tot din bronz, probabil ace, dintre care una are un capăt în formă de cârlig.

Nr. 19. Trei spire ale unui resort bilateral și un ac fragmentar al unei fibule de mici dimensiuni din bronz. Etichetare: „P(oiana) I', țărân(ă)”; MNA neinventariat. Piesa a fost împachetată împreună cu un fragment de sticlă albastru-cobalt și un fragment de mărgea din pastă sticloasă roșie.

Nr. 20. Cinci spire ale unui resort bilateral și ac al unei fibule de mici dimensiuni din bronz; MNA inv. 15262.

Nr. 21. Acul cu prima spiră a unei fibule pierdute din bronz. MNA inv. 15259.

BIBLIOGRAFIE

- Andrzejowski 1992:** J. Andrzejowski, Strongly profiled brooches with triangular foot in the Roman Provinces and in Barbaricum. In: (Ed. K. Godłowsky) *Problemen der relativen un absoluten Chronologie ab der Latènezeit bis zum Frühmittelalter. Materialien des III. Internationalen Symposiums Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Donaugebiet* (Kraków 1992), 111-120.
- Băcăuanu et al. 1980:** V. Băcăuanu, N. Barbu, M. Pantazică, A. Ungureanu, D. Chiriac, Podișul Moldovei. Natură, om economie (București 1980).
- Berciu 1981:** D. Berciu, Buridava dacică (București 1981).
- Boțan 2015:** S.-P. Boțan, Vase de sticlă în spațiul dintre Prut și Carpați (secolele II a. Chr. - II p. Chr.) / Glass vessels between the Carpathian Mountains and the Pruth River (2nd Century BC - 2nd Century AD) (Cluj-Napoca 2015).
- Chițescu 1981:** M. Chițescu, Numismatic Aspects of the History of the Dacian State: the Roman Republican Coinage in Dacia and Geto-Dacian Coins of Roman Type. *British Archaeological Reports* 112, 1981.
- Cociș 2004:** S. Cociș, Fibulele din Dacia Romană / The Brooches from Roman Dacia (Cluj-Napoca 2004).
- Demetz 1999:** S. Demetz, Fibeln der Spätlatène- und der frühen römischen Kaiserzeit in den Alpenländer (Rhaden/Westfalen 1999).
- Demetz 2000:** S. Demetz, Fibeln mit beissendem Tierkopf, (TKF - Tierkoffibeln). *Sborník Národního Muzea v Praze/Acta Musei Nationalis Pragae* 54/1-4, 2000, 15-36.
- Hedeager, Kristiansen 1981:** L. Hedeager, K. Kristiansen, Bendstrup - en fyrstegrav fra den romerske jernalder, dens sociale historiske miljø / Bendstrup - a Princely Grave from the Early Roman Iron Age: Its Social and Historical Context. *Kuml. Årbog for jysk arkæologisk selskab* 1981, 81-165.

- Hellström 2018:** K. Hellström, Fibeln und Fibeltracht der Sarmatischen Zeit im Nordschwarzmeergebiet (2. Jh. v. Chr. - 3. Jh. n. Chr.) (Bonn: Habelt-Verlag 2018).
- Jobst 1975:** W. Jobst, Die römischen Fibeln aus Lauriacum. In: *Forschungen in Lauriacum* 10 (Linz 1975).
- Mărghitan 1976:** L. Mărghitan, Tezaure de argint dacice. Catalog (București 1976).
- Mihailescu-Bîrliba 1980:** V. Mihailescu-Bîrliba, La monnaie romaine chez les Daces orientaux (București 1980).
- Mihailescu-Bîrliba 1990:** V. Mihailescu-Bîrliba, Dacia răsăriteană în secolele VI-I î.e.n. Economie și monedă (Iași 1990).
- Mitrea 1957:** B. Mitrea, Descoperirile de monede romane din așezarea geto-dacă de la Poiana și importanța lor istorică. *SCIV* 8/1-4, 1957, 165-182.
- Mitrea 2011:** B. Mitrea, Monedele descoperite în cetățuia geto-dacă de la Poiana. *ArhMold* 34, 2011, 187-219.
- Peškař 1972:** I. Peškař, Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren (Praha 1972).
- Popescu 1964:** D. Popescu, Centenarul Muzeului Național de Antichități. *SCIV* 15/4, 1964, 449-455.
- Popilian 1980:** G. Popilian, Necropola daco-romană de la Locusteni (Craiova 1980).
- Popović, Borić-Brešković 1994:** I. Popović, B. Borić-Brešković, Ostava iz Bare / The Bare Hoard (Beograd 1994).
- Richthofen 2000:** J. von Richthofen, Fibelgebrauch – gebrauchte Fibeln. Studien an Fibeln der älteren Römischen Kaiserzeit. *Archäologische Berichte* 13 (Bonn 2000).
- Riha 1979:** E. Riha, Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. Mit einem Beitrag von Rudolf Fichter und Chrysta Hochhaus, *Forschungen in Augst* 3, Augst 1979.
- Rustoiu 1989:** A. Rustoiu, Fibule dacice cu ornamente zoomorfe, *Apulum* 26, 1989, 135-145.
- Rustoiu 1997:** A. Rustoiu, Fibulele din Dacia preromană (sec. II î.e.n. - I e.n.) (București 1997).
- Rustoiu 2000:** A. Rustoiu, Grupa răsăriteană a podoabelor dacice (un studiu privind relațiile inter-regionale în Dacia preromană în sec. I î.e.n. - I e.n.). *Analele Banatului* 7-8, 1999-2000 (2000), 325-365.
- Rustoiu 2002:** A. Rustoiu, Die östliche Gruppe des dakischen Schmuckes. Eine Untersuchung bezüglich der interregionalen Beziehungen im vorrömischen Dakien im 1. Jh. v. Chr. - 1 Jh. n. Chr. In: A. Rustoiu, A. Ursuțiu, *Interregionale und Kulturelle Beziehungen im Karpatenraum* (2. Jahrtausend v. Chr. - 2 Jahrtausend n. Chr.) (Cluj-Napoca 2002), 191-226.
- Sedlmayer 1996:** H. Sedlmayer, Eine Brandbestattung der älteren Römischen Kaiserzeit aus Müllendorf. In: H. Sedlmayer, *Römische Grabfunde aus Müllendorf und Oggau*, Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Band 96 (Eisenstadt 1996), 3-57.
- Sedlmayer 2009:** H. Sedlmayer, Die Fibeln von Magdalensberg. Funde der Grabungsjahre 1948-2002 und Altfunde des 19. Jahrhunderts. In seria: G. Piccottini (Hrsg.), *Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg* 16 (Klagenfurt am Wörthersee 2009).
- Spănu 2012a:** D. Spănu, Tezaurele dacice. Creația în metale prețioase din Dacia preromană (București 2012).
- Spănu 2012b:** D. Spănu, Zur Transformation der Bestattungssitten östlich der Karpaten im Kontext der römischen Eroberung Dakiens. *Prähistorische Zeitschrift* 87/1, 2012, 161-188.
- Spănu 2015:** D. Spănu, Mica necropolă din secolele II-III p. Chr. de la Sighișoara - Dealul Viilor. *Marisia* 34-35, 2014-2015 (2015), 39-56.
- Ștefănescu 1978:** Ș. Ștefănescu, *Enciclopedia istoriografiei românești* (București 1978).
- Teodor 2011:** S. Teodor, Cetatea geto-dacică de la Poiana. In: S. Sanie, T. Marin, *Geto-dacii dintre Carpați și Nistru* (sec. II a. Chr. - II p. Chr.), vol. 1 (Iași 2011), 187-277.

- Teodor, Mihăilescu-Bîrliba 1993:** S. Teodor, V. Mihăilescu-Bîrliba, Descoperiri monetare din aşezarea geto-dacică de la Poiana – Tecuci. *ArhMold* 16, 1993, 121-130.
- Teodor, Țau 1996:** S. Teodor, S. Țau, Obiecte de port și podoaba din aşezarea geto-dacică de la Poiana, jud. Galați (I). *Fibule. ArhMold* 19, 1996, 57-105.
- Vulpe et al. 1952:** R. Vulpe, E. Vulpe, A. Nițu, N. Gostar, E. Chirilă, Șantierul Poiana. *SCIV* 2, 1952, 191-230.
- Vulpe 1976:** A. Vulpe, La nécropole tumulaire gète de Popești. *Thraco-Dacica* 1, 1976, 193-215.
- Vulpe, Vulpe 1933:** R. Vulpe, E. Vulpe, Les fouilles de Poiana. *Dacia* 3-4, 1927-1933, 253-350.
- Vulpe, Teodor 2003:** R. Vulpe, S. Teodor, Piroboridava. Așezarea geto-dacică de la Poiana (București 2003).
- Winkler 1967:** I. Winkler, Schatzfunde römischer silbermünzen in Dakien bis zum Beginn der Dakerkriege. *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte* 17, 1967, 123-156.
- Zirra 2017:** V.V. Zirra, *Fibule de schemă La Tène din România* (Craiova 2017).
- Амброз 1969:** А.К. Амброз, Фибулы из раскопок Танаиса. В: *Античные древности Подонья-Приазовья* (МИА № 154) (Москва: Наука 1969), 248-272.

Dr. hab. Daniel Spânu, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București, România,
e-mail: hazdrik@yahoo.com

O fibulă de bronz din sec. V p. Chr. descoperită la Parcani (r-nul Soroca)

Vlad Vornic, Larisa Ciobanu

Rezumat

În articol se prezintă o fibulă de bronz din sec. V p. Chr. recuperată în anul 2013 de la un locuitor al orașului Soroca împreună cu alte materiale datând, în marea lor majoritate, din sec. IV p. Chr. După toate probabilitățile, artefactele provin din situl arheologic de la Parcani-Valea Odaia (r-nul Soroca), care conține urme de locuire din bronzul târziu și din epoca romană târzie. Fibula prezentată este realizată prin turnare din bronz, are corpul arcuit, semicircular în secțiune, fiind prevăzută cu două plăci la capete, una triunghiulară și alta rombică, ambele decorate în tehnica *Kerbschnitt*. Aparține tipului *Prša-Levice*, după J. Werner, răspândit preponderent în regiunea Dunării de Mijloc și în Crimeea. Tipul respectiv de fibule este datat în perioada D2/D3 (430-470) și atribuit unor populații germanice. Piesa de la Parcani este prima de acest fel descoperită în spațiul pruto-nistrean, analogiile cele mai apropiate geografic fiind găsite în cimitirul din perioada migrațiilor de la Botoșani-Dealul Cărmidăriei, încadrat în sec. V și atribuit ostrogoților.

Cuvinte-cheie: Parcani, fibulă de bronz, tipul *Prša-Levice*, sec. V p. Chr., ostrogoți.

Abstract

A bronze fibula of the 5th century AD is presented in the article. It was recovered in 2013 from an inhabitant of the city of Soroca together with other materials, dating mostly from the 4th century AD. Probably, artefacts come from the archaeological site of Parcani-Valea Odaia (d. Soroca), which contains traces of dwelling from the late bronze and the late Roman period. The indicated fibula is made by bronze casting, has an arched form, semi-circular in section, being provided with two end plates, one triangular and one rhombic, both decorated in the *Kerbschnitt* technique. It belongs to the *Prša-Levice* type, by J. Werner, predominantly spread in the Middle Danube region and the Crimea. The type of fibula is dated D2/D3 (430-470) and is attributed to some Germanic populations. The Parcani piece is the first of this kind discovered in the Prut-Dniester area, the closest geographic analogies being found in the cemetery during the migration from Botosani-Dealul Cărmidăriei, dated in the 5th century and assigned to Ostrogoths.

Keywords: Parcani, bronze fibula, *Prša-Levice* type, 5th century AD, Ostrogoth.

Etapa de tranziție de la antichitatea târzie la evul mediu timpuriu, care corespunde cu o secvență cronologică deosebit de importantă a epocii marilor migrații, este una dintre perioadele istorice cel mai puțin cercetate și cunoscute din punct de vedere arheologic. Deși în spațiul carpato-nistrean sunt efectuate investigații sistematice de mai mult de șapte decenii,

numărul antichităților datate cert în sec. V p. Chr. rămâne a fi extrem de mic în această regiune. După părerea unor cercetători, cultura Sântana Mureș-Černjachov s-ar prelungi aici până la jumătatea sec. V, după care și-ar lua începuturile imediat cultura Costișa-Botoșana-Hansca, atribuită populației autohtone romane (Teodor 1984, 12, 64; Teodor 2001,

652, 654; Mitrea 2012, 51-63). În ce ne privește, considerăm că, cel puțin deocamdată, această ipoteză nu este susținută corespunzător de descoperirile arheologice. De asemenea, credem că necesită verificată de cercetările viitoare și ipoteza care postulează apariția primelor așezări aparținând slavilor timpurii în zona centrală a Moldovei la mijlocul veacului V p. Chr. (Гавритухин, Казанский 2018, 333-334, 349). Pe de altă parte, după cum consideră tot mai mulți specialiști, este greu de admis că urmările invaziei hunilor și a altor populații sau schimbările climatice de la răscrucea sec. IV-V p. Chr. să fi fost atât de brutale și nimicitoare, încât să producă un adevărat *vacuum* în populația locală și în cultura ei materială și spirituală. Cu toate acestea, trebuie subliniat faptul că realitățile istorico-arheologice în regiunile carpato-nistrene din perioada la care ne referim sunt pentru moment destul de dificil de descifrat, întrucât, așa cum am menționat, cantitatea de vestigii datând din sec. V p. Chr., în special de la mijlocul lui, este foarte redusă.

În articolul de față ne propunem să publicăm detaliat o fibulă de bronz din sec. V p. Chr., care a fost recuperată în primăvara anului 2013 de la un locuitor al orașului Soroca împreună cu mai multe piese de metal și ceramică, atribuite în marea lor majoritate sec. IV p. Chr.¹. După toate probabilitățile, aceste materiale provin dintr-un sit arheologic de pe teritoriul

satului Parcani (r-nul Soroca) (fig. 1/1, 2). Obiectivul arheologic se află la 1,3 km sud de sat, în punctul *Valea Odaia*, și cuprinde o așezare a culturii Noua din perioada târzie a epocii bronzului și alta de tip Sântana Mureș-Černjachov din epoca romană târzie. Precizăm că în cursul cercetărilor noastre perieghetice nu au fost semnalate și resturi arheologice datând din sec. V-VI p. Chr.

Fibula² (fig. 2) luată în discuție este din bronz, fiind realizată prin turnare în tipar. Partea superioară a piesei reprezintă o placă de forma unui triunghi isoscel, având vârful decorat printr-un buton reliefat, iar în centrul plăcii este înscris, tot în relief, un triunghi mai mic, orientat cu vârful în jos. Astfel, suprafața plăcii superioare a fost secționată în patru spații triunghiulare egale: trei laterale și unul central. În literatura de specialitate acest tip de ornament, care putea fi realizat inițial prin turnare și finisat ulterior prin cizelare, a fost numit *Kerbschnittdekor* (Werner 1959, 423, 428; Айбабин 1979, 23). Pe partea dorsală placa triunghiulară are sudată, perpendicular, o plăcuță semiovală de fixare a resortului, ce prezintă o perforație la mijloc, în care este păstrat un fragment al axului de bronz și o porțiune mică din spirală. Se pare că spirala resortului era de fier – după cum reiese din urmele ei, puternic corodate, rămase pe un braț al axului și pe plăcuță. Corpul fibulei, neted, are secțiunea semicirculară, fiind

1 Colecția de artefacte a fost recuperată de către arheologii Sergiu Bodean, Vasile Iarmulski, Eugen Mistreanu și Ion Noroc, iar persoana care a predat piesele arheologice se numește Grigore Păun. Condițiile exacte de descoperire a obiectelor metalice nu ne sunt cunoscute, dar se presupune că la depistarea lor s-a folosit detectorul de metale. Aceste obiecte, împreună cu ceramica descoperită prin cercetările de suprafață din anii 2013, 2016 și 2017 în situl de la Parcani-*Valea Odaia*, au fost descrise și analizate într-un articol aflat în curs de apariție (Vornic, Ciobanu, Bodean 2019).

2 La momentul recuperării, fibula era puternic oxidată și ruptă în două bucăți, fiind ulterior restaurată de dl. Valeriu Bubulici, muzeograf și cercetător științific la MNIM, căruia îi adresăm mulțumiri și pe această cale.

1

2

FIG. 1. Poziția geografică (1) și topografică (2) a sitului de la Parcani-Valea Odaia.

FIG. 1. The geographic (1) and topographical (2) position of the Parcani-Valea Odaia site.

ușor arcuit spre exterior, iar la trecerea spre picior se observă o nervură îngustă, formată prin două incizii orizontale nu prea adânci. Placa piciorului este de formă romboidală alungită, fiind prevăzută cu un buton proeminent la capătul de jos. La fel ca și placa triunghiulară, și această placă pe partea exterioară este decorată în tehnica *Kerbschnitt*, fiind împărțită în patru fațete rombice prin câțiva pereți despărțitori bine reliefați. Portagrafa fibulei, care era sudată de partea superioară dorsală a plăcii romboidale, este ruptă.

Dimensiunile fibulei: lungimea totală – 8,1 cm; lungimea plăcii triunghiulare – 2,6 cm, lățimea maximă a plăcii triunghiulare – 2 cm; lungimea corpului (care este deformat prin aplatizare) – 2,5 cm, lățimea – 0,6 cm, grosimea – 0,25 cm; lungimea plăcii romboidale – 3,3 cm, lățimea ei – 1,3 cm.

Piesa vestimentară descrisă mai sus constituie o descoperire aparte și, după

câte cunoaștem în momentul de față, este prima de acest fel de pe teritoriul Republicii Moldova. Din datele de care dispunem, în așezările și cimitirele culturii Sântana de Mureș-Černjachov fibulele de acest tip lipsesc cu desăvârșire. Așa cum se cunoaște, pentru fazele târzii ale culturii respective sunt caracteristice fibulele cu placă și semidisc, lucrate mai ales din argint. Destul de bine este reprezentat acest tip de fibule în marea necropolă de la Mihălășeni, unde au fost descoperite în total 17 exemplare, întregi sau fragmentare, grupate în funcție de sistemul de construcție al resortului în două variante diferite (Șovan 2005, 152-153, pl. 328/4a-4b). Este interesant de remarcat că toate fibulele cu placă și semidisc de la Mihălășeni se încadrează în faza târzie (III) de evoluție a necropolei, datată de autorul săpăturilor în ultimul sfert al sec. IV și la începutul veacului următor (Șovan 2005, 186, 189-190, pl. 387). Între diferitele fibule

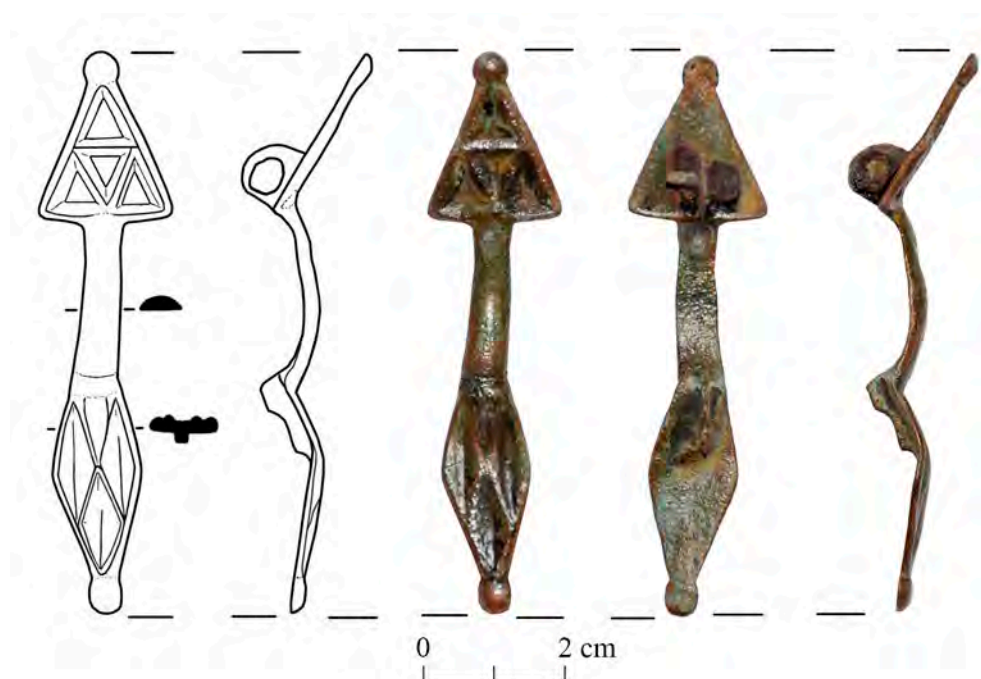

FIG. 2. Fibula de bronz de la Parcani.

FIG. 2. The Parcani bronze fibula.

cu placă și semidisc din complexele de tip Sântana de Mureș-Černjachov din spațiul carpato-nistrean un loc distinct îl ocupă exemplarele descoperite în necropolele de la Nicolaevca (r-nul Florești) (Рикман 1967, 51, фиг. 3; Рикман 1975, 88; Ioniță, Mamalaucă, Vornic 2009, 52, nr. 244-245) și Slobozia-Chișcăreni/Lazo (r-nul Sîngerei) (Levinschi 1997, 122, fig. 3/12-13; Левинский 1999, 145, 147, рис. 27/1-2). Lucrate din argint și prezentând dimensiuni mari, dar aparținând unor variante diferite, fibulele respective se numără printre cele mai târzii artefacte ale culturii Sântana de Mureș-Černjachov, majoritatea specialiștilor datându-le fără rezerve în perioada stăpânirii hunice: fie în ultimul pătrar al sec. IV și la începutul veacului următor, fie chiar în prima treime a sec. V (Tejral 1995, 332; Щукін, Шаров

2000, 379-381; Гавритухин 2000, 275, 287, 307-308, рис. 3/12, 17; Магомедов 2001, 147; Казанский 2014, 36, 37).

Considerăm că merită a fi menționate în acest context și cele două fibule de bronz turnate, cu plăci romboidale la ambele capete, găsite în necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Miorcani (Ioniță 1974, 84, 86, fig. 1/6, 7). Pieseile la care ne referim sunt datate spre sfârșitul sec. IV p.Chr. sau la începutul veacului următor (Bierbrauer 1989, 145-146; Казанский 2014, 35) și, din câte cunoaștem, constituie momentan descoperiri unice pentru complexul cultural în cauză. Fibulele de la Miorcani au fost luate în discuție de V. Bierbrauer la încercarea de stabilire a prototipurilor pentru fibulele cu butoni din sec. V de tip *Bratei*, dar fără a se putea

găsi totuși indicii suficiente în acest sens (Bierbrauer 1989, 145-146).

Revenind la fibula de la Parcani, care face obiectul studiului de față, trebuie să consemnăm că cele mai apropiate analogii din punct de vedere tipologic pentru această piesă se găsesc printre descoperirile arheologice dateate în perioada migrațiilor din regiunea Dunării Mijlocii și din Crimeea. În clasificarea propusă acum șase decenii de M. Părducz pentru vestigiile din epoca hunică din Ungaria, fibula noastră se încadrează în *varianta 1 a tipului 2*, datată mai larg, în ultima parte a sec. IV și în veacul următor (Părducz 1959, 373-374, Abb. 4/76; Taf. XI/5a-b; XXI/13, 14; XXII/2; XXVI/9). O analiză mai detaliată și mai riguroasă a acestei categorii de fibule este publicată în același an de J. Werner, în contextul examinării complexelor funerare atribuite sec. V p. Chr. din Slovacia (Werner 1959). Folosind drept criterii de bază forma și modul de ornamentare a plăcilor, reputatul arheolog german separă fibulele cu cap triunghiular și picior romboidal decorate în tehnica *Kerbschnitt* într-un tip aparte, denumit *Prša-Levice* după locurile de descoperire a două morminte bogate din perioada migrațiilor, ce conțineau în inventar astfel de piese. De asemenea, J. Werner prezintă un repertoriu al fibulelor *de tip Prša-Levice* cunoscute până în acel moment, alături de o hartă cu răspândirea acestora, care cuprinde 13 puncte cu asemenea descoperiri, grupate, cu o singură excepție (Kerč, Crimeea), în regiunea Dunării de Mijloc și în bazinul carpatic (Werner 1959, 423, Verbreitungskarte no. 1, 427-429). În urma analizei contextului arheologic al diferitor piese și a altor elemente, cercetătorul citat concludă că fibulele *de tip Prša-Levice* se încadrează cronologic la

mijlocul și în a doua parte a sec. V, punând în legătură aceste artefacte cu populațiile germanice (în speță ostrogoți), ce s-au așezat spre sfârșitul epocii hunice în regiunea Dunării de Mijloc (Werner 1959, 429, 431).

Opiniile lui J. Werner referitoare la tipologia, datarea și purtătorii fibulelor cu cap triunghiular și picior romboidal decorate în tehnica *Kerbschnitt* au fost îmbrățișate ulterior de majoritatea specialiștilor, inclusiv de cei sovietici (Амброс 1971, 104; Айбабин 1979, 23). Pe măsura acumulării de noi date și descoperiri, unii cercetători au încercat să elaboreze o clasificare și o cronologie mai detaliată și mai nuanțată a acestei categorii de fibule, evidențiind anumite variante sau serii (Гавритухин 1994, 32). Seria cea mai numeroasă, denumită „de bază” și considerată primară, o constituie exemplarele cu arcul care face legătura dintre cele două plăci decorat cu elipse sau ovale adâncite, prevăzute cu o linie verticală încrustată în mijloc (Гавритухин 1994, 32). După cum am arătat, piesa de la Parcani nu are corpul ornamentat, ci doar plăcile de la capete prezintă *Kerbschnittdekor*, exemplare similare sau identice cu fibula noastră fiind cunoscute printre vestigiile din perioada migrațiilor din Kerč (Гавритухин 1994, рис. 2/1), Skalistoe (Crimeea, Ucraina) (Айбабин 1979, 23-24, рис. 1/1), Dobrogea de Sud (Bulgaria) (Гавритухин 1994, рис. 2/5), Halbturn (Austria) (Гавритухин 1994, рис. 2/6) și Sisak (Croatia) (Werner 1959, Abb. 5/3). Este interesant de remarcat că punctele respective se află la periferia arealului de răspândire a fibulelor *de tip Prša-Levice*.

Geografic, analogiile cele mai apropiate pentru fibula de la Parcani se găsesc în necropola din epoca migrațiilor de la

Botoșani-Dealul Cărmidăriei, datată în sec. V sau, mai restrâns, la mijlocul acestui veac și atribuită de cei mai mulți specialiști ostrogoților. Trebuie observat însă că cele două fibule provenite din cimitirul în cauză au plăcile triunghiulare mai late, iar ambele plăci prezintă nu doar câte un buton la capete, ca marea majoritate a pieselor de tip *Prša-Levice*, ci și butoni laterali (Zaharia, Zaharia 1969, 171-173, fig. 3/1, 2). După aprecierea lui I. Gavrituchin, fibulele de la Botoșani-Dealul Cărmidăriei aparțin unei serii distincte a grupei *Levice-Tokari*³, care este caracteristică pentru regiunea Dunării de Jos și datată în perioada D2/D3 (anii 430-470) (Гавритухин 1994, 32; Гавритухин 2000, 281).

Cu privire la fibula de la Parcani, deși nu dispunem de elemente suficiente, înclinăm să credem că ea poate fi atribuită

aceluiași orizont cultural și cronologic, ca și antichitățile de la Botoșani-Dealul Cărmidăriei. Nu este chiar exclus ca piesa la care ne-am referit în acest articol să provină dintr-un complex funerar ca cel din bazinul Jijiei, care ar fi aparținut unei mici comunități ostrogote aflate sub suzeranitatea hunilor. Evident, cercetările ulterioare de teren urmează încă să valideze sau să infirme o asemenea ipoteză. Ceea ce ținem însă să subliniem în concluzie este faptul că fibula de la Parcani completează în chip fericit harta puținelor descoperiri de pe teritoriul Moldovei dateate cert în sec. V și că această piesă aduce informații noi și interesante privind realitățile istorico-arheologice din perioada de început evului mediu timpuriu, marcată de migrații.

BIBLIOGRAFIE

- Bierbauer 1989:** V. Bierbauer, Bronzene Bügelfibeln des V. Jahrhunderts aus Südosteuropa. Jahreschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte, Band 72 (Berlin 1989), 141-160.
- Ioniță 1974:** I. Ioniță, Necropola din secolul IV e.n. de la Miorcani (jud. Botoșani). Cercetări Istorice V, 1974, 81-92.
- Ioniță, Mamalaucă, Vornic 2009:** I. Ioniță, M. Mamalaucă, V. Vornic, Antichitatea târzie în bazinul Prutului. Catalog (Bârlad 2009).
- Levinschi 1997:** A. Levinschi, Despre un grup de necropole ale culturii Sintana de Mureș-Cerneahov din interfluviul Nistru-Prut. Tyragetia IV-V, 1997, 117-130.
- Mitrea 2012:** I. Mitrea, Din arheologia și istoria Moldovei în primul mileniu creștin (Bacău 2012).
- Pârducz 1959:** M. Pârducz, Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 11 (Budapest 1959), 309-398.
- Șovan 2005:** O.-L. Șovan, Necropola de tip Sântana de Mureș-Cernjachov de la Mihălășeni (Târgoviște 2005).
- Tejral 1997:** J. Tejral, Neue Aspekte der frühvölkerwanderungszeitlichen Chronologie im Mitteldonauraum. In: Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittlerem Donauraum (Brno 1997), 321-395.
- Teodor 1984:** D.Gh. Teodor, Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V-VII. Așezarea de la Botoșana-Suceava (București 1984).

3 În această grupă I. Gavrituchin include fibulele de tip *Prša-Levice* și piesele cu placă și semidisc, decorate în tehnica *Kerbschnitt* (Гавритухин 1994).

- Teodor 2001:** D.Gh. Teodor, Populația autohtonă din regiunile extracarpatice în secolele V-VII. In: Istoria Românilor, vol. II (București 2001), 639-662.
- Vornic, Ciobanu, Bodean 2019:** V. Vornic, L. Ciobanu, S. Bodean, Așezarea din bronzul târziu și începutul epocii migrațiilor de la Parcani (r-nul Soroca). Arheologia preventivă în Republica Moldova IV, 2019 (în curs de apariție).
- Werner 1959:** J. Werner, Studien zu Grabfunden des V. Jahrhunderts aus der Slowakei und der Karpatenukraine. Slovenska Archeologia VII-2, 1959, 422-438.
- Zaharia, Zaharia 1969:** Em. Zaharia, N. Zaharia, Contribuții la cunoașterea culturii materiale din secolul al V-lea e.n. din Moldova în lumina săpăturilor de la Botoșani. ArhMold VI, 1969, 167-178.
- Айбабин 1979:** А.И. Айбабин, Погребения второй половины V - первой половины VI в. в Крыму. КСИА 158, 1979, 22-34.
- Амброз 1971:** А.К. Амброз, Проблемы раннесредневековой хронологии Восточной Европы. СА 2, 1971, 96-123.
- Гавритухин 1994:** И.О. Гавритухин, Причерноморская серия фибул группы Ловице-Токари (к изучению восточногерманского культурного наследия). Боспорский сборник III, 1994, 32-42.
- Гавритухин 2000:** И.О. Гавритухин, Финал традиций римского времени в Восточном Прикарпатье. In: Die spätromische Kaiserzeit und die frühe Völkerwanderungszeit in Mittel- und Osteuropa (Lodz 2000), 261-324.
- Гавритухин, Казанский 2018:** И.О. Гавритухин, М.М. Казанский, О времени появления славян на территории Молдовы. В сб.: Древности. Исследования. Проблемы. Сборник статей в честь 70-летия Н.П. Тельнова под редакцией В.С. Синики и Р.А. Рабиновича (Кишинев-Тирасполь 2018), 333-354.
- Казанский 2014:** М.М. Казанский, Вождеское захоронение гуннского времени в Концештах и его культурно-исторический контекст. Tractus Aevorum, том I, 2014, 28-51.
- Левинский 1999:** А.Н. Левинский, Лазо – могильник финальной фазы черняховской культуры в Молдове. Stratum plus 4, 1999, 121-166.
- Рикман 1967:** Е.А. Рикман, §3. Трибуриле дин цинутуриле динтре Нистру ши Карпаць ла сфыршитул милениулуй I ы.е.н. ши прима жумэтате а милениулуй I е.н. In: История РСС Молдовенешть. Волумул I (редактор респонсабил А.В. Черепнин) (Кишинэу 1967), 38-57.
- Рикман 1975:** Е.А. Рикман, Памятники сарматов и племен черняховской культуры. АКМ, вып. 5 (Кишинев 1975).
- Шукин, Шаров 2000:** М.Б. Шукин, О.В. Шаров, К проблеме финала черняховской культуры. Stratum plus 4, 2000, 369-383.

Dr. Vlad Vornic, Agenția Națională Arheologică, Chișinău, Republica Moldova,
e-mail: vornic.vlad@yahoo.com

Larisa Ciobanu, Centrul de Arheologie, Institutul Patrimoniului Cultural, Chișinău, Republica Moldova

Lista abrevierilor / List of abbreviations

ActaMM	Acta Moldaviae Meridionalis. Muzeul Județean, Vaslui
ActaMN	Acta Musei Napocensis. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
Argesis	Argesis. Studii și comunicări. Muzeul Județean Argeș, Pitești
ArhMold	Arheologia Moldovei. Institutul de Arheologie, Iași
BAR	British Archaeological Reports, Oxford
Carpica	Carpica. Muzeul de Istorie și Artă, Bacău
CA	Cercetări arheologice. Muzeul Național de Istorie a României, București
Dacia N.S.	Dacia. Nouvelle Série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
Danubius	Danubius. Muzeul de Istorie, Galați
Ephemeris Napocensis	Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
Eurasia Antiqua	Eurasia Antiqua. Zeitschrift für Archäologie Eurasiens, Berlin
Hierasus	Hierasus. Acta Moldaviae Septentrionalis. Muzeul Județean, Botoșani
Istros	Istros. Muzeul Brăilei „Carol I”, Brăila
MCA	Materiale și cercetări arheologice, București
Memoria Antiquitatis	Memoria Antiquitatis. Complexul Muzeal Județean Neamț, Piatra Neamț
Mousaios	Mousaios. Muzeul Județean, Buzău
Peuce	Peuce. Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
Peuce S.N	Peuce. Serie nouă. Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „G. Simion”, Tulcea
Pontica	Pontica. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța

PZ	Prähistorische Zeitschrift, Berlin
Revista arheologică	Revista arheologică. Institutul de Arheologie și Istorie Veche, Chișinău
Revista arheologică s.n.	Revista arheologică. Serie nouă. Institutul Patrimoniului Cultural, Chișinău
Revista Bistriței	Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Bistrița
Sargetia	Sargetia. Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva
SAA	Studia Antiqua et Archaeologica. Universitatea „A.I. Cuza”, Iași
SCIV(A)	Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie). Institutul de Arheologie „V. Pârvan”, București
Stratum plus	Stratum plus. Școala Antropologică Superioară, St.-Peterburg-Chișinău-Odesa
Thraco-Dacica	Thraco-Dacica. Institutul de Arheologie „V. Pârvan”, București
Tyragetia	Tyragetia. Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău
Tyragetia s.n.	Tyragetia. Serie nouă. Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău
АПП	Археологические памятники Приднестровья. Тирасполь.
Археологія	Археологія, Київ
АИМ	Археологические исследования в Молдавии, Кишинев
АКМ	Археологическая карта Молдавской ССР, Кишинев
АО	Археологические Открытия, Москва
АСГЭ	Археологический Сборник Государственного Эрмитажа, Ленинград/Санкт Петербург
ВДИ	Вестник древней истории, Москва
ЗООИД	Записки Одесского общества истории и древностей, Одесса
КСИА	Краткие сообщения Института Археологии АН СССР, Москва
КСИИМК	Краткие сообщения Института Истории Материальной Культуры, Москва-Ленинград

КСОГАМ	Краткие сообщения Одесского Археологического Музея, Одесса
МАСП	Материалы по археологии Северного Причерноморья, Одесса
МДАПВ	Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині, Київ.
МИА	Материалы и исследования по археологии СССР, Москва-Ленинград
МИАЭ МССР	Материалы и исследования по археологии и этнографии МССР, Кишинев
РА	Российская археология, Москва
САИ	Свод археологических источников, Москва
СА	Советская археология, Москва
ССПіК	Старожитності Степового Причорномор'я і Криму, Запоріжжя.

